

Digitized by the Internet Archive
in 2025

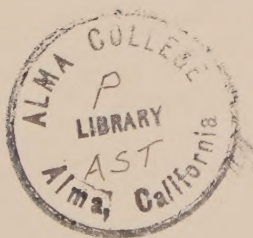
ANALECTA SACRA TARRACONENSIA

ANALECTA SACRA TARRACONENSIA

ANUARI DE LA BIBLIOTECA BALMES

VOLUM XII

MCMXXXVI

BIBLIOTECA BALMES

Duran i Bas, 11
BARCELONA

28146

v.12
1936

HOMENATGE
A
ANTONI RUBIÓ I LLUCH

TAULA

	Pàgs.
JOSEP VIVES, <i>Prudentiana</i>	I
ARTURO GARCÍA DE LA FUENTE, O. S. A., <i>Dos capítulos de literatura filosófico-moral castellana de la Edad Media</i>	19
BAUDOUIN DE GAIFFIER, GUY DE TERVARENT, <i>Le diable voleur d'enfants</i>	33
JOSÉ MORERA, canónigo, <i>Juan Biclarense</i>	59
GEORG SCHREIBER, <i>Katalanische Motive in der deutschen Volksfrömmigkeit</i>	85
PERE BATLLE I HUGUET, Prev., <i>Ramon de Mur, pintor de Tarragona, mestre de Sant Jordi</i>	113
HEINRICH FINKE, <i>Mossen Borra in Deutschland</i>	149
A. GRIERA, <i>Les Cabanelles</i>	161
PERE SANAHUJA, O. F. M., <i>El mobiliari de la infanta Joana, filla de Pere III</i>	165
MARTÍ DE RIQUER, <i>Algunes dades més sobre Bernat Metge</i> . . .	173
MIQUEL FLORÍ, S. J., <i>Dues noves testimoniances sobre el Doctor Illuminat</i>	177
MIQUEL BATLLORI, S. J., <i>Un llibrista bolonyès del XVIIe segle</i> . .	191
JOAQUIM CARRERAS I ARTAU, <i>Les obres teològiques d'Arnau de Vilanova</i>	217
GIOVANNI M. ^a BERTINI, I "Soliloqua" e lo "Speculum peccatoris" dello pseudo Agostino in catalano	233
JEANNE VIELLIARD, <i>Pèlerins d'Espagne à la fin du Moyen Age</i> . .	265
P. MARTÍ DE BARCELONA, O. Min. Cap., L'"Ars praedicandi" de Francesc Eiximenis	301
JOHANNES VINCKE, <i>Der Plan eines Bistums Empüries im 14. Jahrhundert</i>	341
JOSEP M. ^a POU I MARTÍ, O. F. M., <i>Relacions del papa Pius II amb Joan II d'Aragó i els catalans</i>	359
BARTOMEU F. M. ^a XIBERTA, <i>Francesc Martí O. Carm. i el cisma d'Occident</i>	383
BARTOMEU F. M. ^a XIBERTA, <i>Francesc Martí, O. Carm., i el cisma</i>	
JOAN SERRA I VILARÓ, <i>Ordinacions contra la blasfèmia i el joc</i> . .	415
XAVIER DE SALAS, <i>Una obra de Bartomeu Coscolla, argenter</i> . . .	425
JOSEP RIUS I SERRA, <i>Un full visigòtic del segle IX</i>	441
TOMÁS NOGUER I MOSQUERAS, Prev., <i>Un text litúrgic en català</i> . .	451

PERE PUJOL I TUBAU, Prev., <i>Notes i documents sobre la construcció de retaules en l'alt país d'Urgell</i>	463
JOSEP M. ^a MADURELL I MARIMON, <i>El palau reial major de Barcelona</i>	491
LESMES ALCALDE, O. P., <i>El "Liber anniversariorum" del antiguo convento de Santa Catalina de Barcelona</i>	519
J. M. ^a FONT I RIUS, <i>El príncep de Viana a la Seu de Barcelona</i> .	541
ENRIC CUBAS I OLIVER, <i>Romeu de Marimon</i>	599

PRUDENTIANA

Per a contribuir a aquest homenatge hauríem volgut escriure unes pàgines sobre un tema d'història literària. Entre els nostres papers hem trobat una pila de notes recollides per a un projectat estudi sobre un escriptor hispànic el més gran dels poetes cristians de l'antiguitat. El projectat estudi havia de tractar de les dades històriques i arqueològiques en les obres de Prudenci, un tema no pas verge ni molt menys, per bé que no existeixi un treball de conjunt suficientment documentat ¹.

No podríem, ni seria propi d'aquest lloc, reprendre ara un tal estudi. Ens acontentarem de donar algunes notes sobre un punt concret, el viatge o viatges del nostre poeta a Roma en relació amb la cronologia dels seus poemes i una altra sobre la seva pàtria. Aquest curt assaig tindrà, si més no, el mèrit d'ésser un dels pocs, molt pocs, treballs originals sobre el cantor dels màrtirs escrits en la seva pàtria, ja que malauradament es pot ben dir que la glòria de Prudenci no ha estat pas enlairada com calia a la seva terra que ell tant estimà ². Perquè el nostre poeta és, gosa-riem dir, un dels pocs autors antics que ha expressat d'una ma-

¹ Una bibliografia quasi completa sobre Prudenci, pels treballs anteriors, ens dóna la importantíssima obra de M. LAVARENNE, *Étude sur la langue de Prudence* (París 1933), pp. 607-630. Comprèn 249 números amb nombrosos duplicats.

² García Villada en *Historia eclesiástica de España*, t. I, 2.ª parte, pp. 361-364 (Madrid 1929), ha inserit una bibliografia escollida, 60 números. Només dos són publicats a Espanya. Tampoc en la ja esmentada bibliografia de Lavarenne es citen altres treballs. El més de dordre és que encara no s'hagi fet cap traducció hispànica d'un llibre sencer de Prudenci. Lavarenne no en cita cap. Darrerament l'exquisit escriptor Mossèn Llorenç Riber ha publicat un bell llibre sobre el nostre poeta, amb la traducció castellana de curts fragments de les obres de Prudenci. Des del punt de vista literari és aquesta obra remarcable, no tant des del punt de vista històric: LORENZO RIBER, *Aurelio Prudencio* (Colección pro Ecclesia et Patria). Barcelona-Madrid, Ed. Labor, 1936, 248 pàgs., 12 llams.

nera més viva el sentiment de pàtria en el sentit modern profundament humà i cristià ³.

El seu sentiment arreladament cristià li fa expressar sovint l'admiració i entusiasme per la capital de l'imperi. Per ell: "Roma è già la città santa: nè solo per i tanti martiri quivi sepolti, ma per il fascino della sua grande potenza. Essa è sempre la città di Dio: e tutto quanto ha compiuto con le sue armi di guerra, di impero, di legge, è santificato dal divino decreto. Roma è il laboratorio della divina volontà. Ha vinto le nazioni, ha domato i re, ha unificato i costumi, ha imposto la religione, il diritto, la lingua; ha compiuto insomma la missione cattolica fra i popoli tutti e ha disciplinato tutte le genti per costituire l'esercito universale di Cristo" ⁴.

Ell està orgullós d'ésser ciutadà d'aquest imperi universal, d'ésser un membre de la gran família cristiana, de parlar la llengua llatina. Així quan parla del gran bisbe de Cartago Sant Ciprià, exclama: "Pnica terra tilit... sed decus orbis et magister. Est proprius patriae martyr, sed amore et ore noster, incubat Libya sanguis, sed ubique lingua pollet" ⁵. És a dir que Ciprià pel seu saber era un honor de tot l'univers, però Prudenci el considera "noster" per l'amor (cristià) i per la llengua, per bé que el sentiment humà li fa confessar que la seva pàtria era la Líbia que li donà la sang.

Aquest mateix sentiment fa que el mot "noster" en el sentit més comprensiu l'apliqui més escaientment a las ciutats d'Ibèria, la seva pàtria: a Tarragona, la capital de la seva província; a Saragossa, la ciutat on ell vivia, i a Calahorra, segurament la seva vida nadiua. De la metròpoli tarragonina es complau a assenyalar que era la més eminent de les ciutats d'Ibèria ⁷. El seu amor privilegiat a Saragossa traspua esclatant en les magnífiques estrofes de l'himne als màrtirs d'aquesta ciutat ⁷, en el qual també s'endevina l'afecte especial a la petita ciutat dels màrtirs Ermen-

³ Sobre el patriotisme de Prudenci, cfr.: P. CHAVANNE, *Le patriotisme de Prudence* "Revue d'Hist. et Litt. religieuses" 4(1899)332-252, 385-413.

⁴ MARCHESI, C., *Le Corone di Prudenzio*, Roma, 1917, p. 18.

⁵ Pe XIII, 1-4. Acceptem aquí les sigles proposades per Bergman en la coneguda edició crítica de l'opus prudencià *Aurelii Prudentii Clementis Carmina*. Vindobonae-Lipsiac 1926, pp. XI-XII (*Corpus Scriptorum eccl. latinorum*, vol. 61), a la qual sempre farem referència. Pe = Peristephanon, S I, S II = Contra Symmachum I, II, etc.

⁶ "Cunctis urbibus eminens Iberis" Pe VI, 144.

⁷ Pe IV.

ter i Celedoni ⁸. Encara podríem fer constar ací que quan Prudenci, de viatge cap a Roma, es para a Ímola davant la tomba de Sant Cassià, manifesta l'angoixa per la sort de la seva casa (o terra) deixada al lluny i fa per ella una sentida pregària al màrtir propici ⁹.

Prudenci, doncs, fou un poeta hispànic de naixença, de cor i de sentiment, fill de le terres de l'Ebre. Precisament a aquest seu origen han estat atribuïts alguns dels seus defectes d'escriptor: l'ampullositat; el gust per les descripcions amb detalls horribles, el "Ribera" de la lírica li diu el P. García Villada ¹⁰; i la fantasía que, segons alguns crítics nòrdics, li hauria fet inventar no poques escenes hagiogràfiques i àdhuc monuments inexistent ¹¹.

I. ELS VIATGES DE PRUDENCI I LA CRONOLOGIA DELS SEUS HIMNES

Entrem ja en la matèria del nostre estudi, que es reduirà a tractar principalment, com ja havem dit, del viatge o viatges del poeta a Roma, problema íntimament lligat amb la cronologia de las seves obres. La varietat d'opinions sobre aquesta cronologia és verament extraordinària. Alguns punts es poden, però, admetre com a certs o quasi certs segons Bergman ¹² que ha estudiat a fons els poemes prudencians: L'any 405 Prudenci, d'edat de 57 anys, féu l'edició de les seves obres, precedides d'un prefaci on les enumera en aquest ordre: C, A, H, Pe X, S, Pe. Hi manquen Ps i D que segurament foren escrites més tard. Totes aquelles foren compostes en pocs anys, potser del 400 al 405 i amb tota seguretat cap no fou donada al públic abans del 392, ja que sant Jeroni en el seu llibre *De viris illustribus* no en parla. Tres himnes del Peristhephanon, el IX (de S. Cassià), l'XI (S. Hipòlit)

⁸ Vegeu la segona part d'aquest treball.

⁹ "Tunc quod petebam, quod timebam murmuro: | et post terga domum dubia sub sorte relictam" (Pe IX, vv. 101-102).

¹⁰ *Hist. ecles. de España*, Madrid, 1929, I, 2, p. 171.

¹¹ Les pintures que desoriu de la basílica de Sant Cassià i sobretot la de la cripta de Sant Hipòlit. Avui, però, ja no es discuteix l'existència d'aquestes pintures. Vegeu: WEYMANN, *Beiträge z. Gesch. d. christlich-lat. Poesie*, München 1926, p. 74-76.

¹² Introducció de l'edició crítica esmentada, pp. xv-xix.

i el XII (S. Pere i Pau) foren escrits durant o després del seu viatge a Roma. El S II no fou redactat abans del maig de l'any 402, ni probabilíssimament després de l'agost del 403 i quan el poeta ja coneixia la urbs.

Sobre altres detalls no hi ha manera de posar els crítics moderns d'acord.

Així, per exemple, el llarg himne Pe II (de S. Llorenç) segons Tillemont i Puech¹³ hauria estat escrit abans del viatge a Roma. Segurament seria un dels primers que compongué, puix que, com diu Bergman: "Hymni de S. Laurentio (II) et Romano (X) separatim editi esse videntur, fortasse ante caeteros. Quod e plurimis argumentis colligo, quae hic longum est enumerare. Unum affere velim: in utroque carmine se auctorem infert velut ignotum, in hymno II ipsum nomen suum subscribit (v. 582)"¹⁴. I encara més concretament afegeix el mateix Bergman: "In fine hymni Pe II talibus versibus utitur pöeta, ut credere possis carmen illud iam ante peregrinationem romanam compositum (cfr. vv. 529-548, 574)." Però tot seguit afegeix "sed accuratius legenti vix dubium esse videtur, quin poëta festo S. Laurentii Romae celebrato interfuerit (cfr. vv. 563-568)", és a dir que, si es llegeix atentament l'himne Pe II, quasi no queda dubte que, en escriure'l, Prudenci ja hauria assistit a la festa de Sant Llorenç celebrada a Roma. Als mateixos dubtes ha donat lloc l'himne XIV (de S. Agnès) i també el llibre o llibres *contra Symmachum*.

Nosaltres creiem que es pot trobar una solució ben natural a aquestes dificultats. Tots els crítics o comentaristes que s'han ocupat de la cronologia de les obres de Prudenci han partit de la hipòtesi, ni tan sols discutida, que el poeta només féu un viatge a Roma durant la seva vida. Nosaltres, en canvi, creiem que almenys n'hi féu dos. L'un com a buròcrata o magistrat abans de l'any 400; l'altre, ja retirat de la política, com a poeta pelegrí o penitent després d'aquell any, possiblement cap al 403 per fixar una data.

¹³ PUECH, *Prudence*, Paris 1888, p. 61.

¹⁴ BERGMAN, p. XVII-XVIII, aquesta i les cites que segueixen immediatament. El vers 582 diu: "Audi benignus supplicem | Christi reum Prudentium."

Hem llegit amb tota detenció els cinc himnes del *Peristhephanon* dedicats als màrtirs d'Itàlia (II, IX, XI, XII, XIV) i n'hem tret la impressió, per no dir la certesa, que tots foren escrits quan Prudenci ja coneixia Roma, però amb aquesta diferència en els himnes II (de S. Llorenç) i XIV (de Santa Agnès) el poeta parla de les coses de la ciutat eterna com d'un record més o menys llunyà; en canvi, en els altres tres parla de la Roma o de la Itàlia que està veient i contemplant, és a dir que aquests darrers himnes foren escrits o almenys concebuts durant el viatge o estada a la capital de l'imperi. Doncs bé, com que tothom està d'acord que, si més no, l'himne a Sant Llorenç (II) és anterior en temps als himnes XI i XII, no hi ha altre remei que suposar que fou escrit abans del viatge de l'any 303, però després d'un altre viatge llunyà que ja hauria fet el poeta. També volem afirmar que, per la mateixa raó, l'himne XIV (de Santa Agnès) no fou escrit, com vol Puech¹⁵, després del 303, ni, com volen altres autors, als primers temps de la seva estada a Roma¹⁶, sinó molt abans, però quan ja coneixia la ciutat.

Examinem, per a provar-ho, la diferència, que ja havem insinuat, entre els dos grups d'himnes dedicats als màrtirs d'Itàlia.

Diem que Prudenci quan escrivia o planejava els himnes IX, XI, XII feia un viatge de penitent o de pelegrí a la ciutat eterna. De camí cap a Roma, es deturà a Imola, el Forum Corneli, visita allí la basílica de Sant Cassià, es fa contar pel custodi la història o llegenda del martiri del titular, s'inclina damunt del seu sepulcre, l'omple de llàgrimes, escalfa l'ara amb els seus llavis de tant de besar-la i el marbre amb el seu pit, prega fervorosament¹⁷. Quan després, segurament ja de retorn a Espanya, compon o bé enllesteix les belles estrofes, conta tot això com si li estigués pas-

¹⁵ PUECH, ob. cit. p. 62.

¹⁶ Així ERMINI, *Peristhephanon, Studi Prudentiani*, Roma 1914, pp. 21-22.

¹⁷ Pareo: complector tumulum, lacrimas quoque fundo,
a'tar tepescit ore, saxum pectore.

Tunc arcana mei percenseo cuncta laboris,

tunc, quod petebam, quod timebam, murmuro:

et post terga domum dubia sub sorte relictam

et spem futuri forte nu'tantem boni.

Audior, urbem adeo, dextris successibus utor,

domum revertor, Cassianum praedico. Pe IX, 99-106.

sant. Descriu amb els més vius colors la pintura o mosaic d'aquella basílica que representava el martiri del mestre Cassià punxat pels seus cruels deixebles ¹⁸.

És a dir, no hi ha cap dubte, durant el viatge el poeta ja pensava, ja es documentava per escriure aquest himne. Quasi amb tota certesa podríem dir que ja prenia notes per a poder millor redactar després el seu dietari de pelegrí. Si vertaderament l'escribí allí mateix o en arribar a Roma, o, com és el més probable, en retornar a Espanya, on certament fou acabat, no pot tenir gaire interès. El cert, certíssim és que fou concebut allí i escrit com si encara hi fos present.

Prudenci, arribat a Roma, — no devia passar gaire temps, — es troba amb la festa de Sant Pere i Sant Pau, del 29 de juny. Veu tanta gent pels carrers que va de l'una a l'altra basílica dels dos apòstols, que es fa explicar la causa per un amic ¹⁹. Així en l'himne XII ens dona una narració vivent de la diada, de les solemnitats litúrgiques i, encara més, una descripció gràfica plena de color del baptisteri de Sant Pere amb l'esplèndid mosaic ²⁰ i també

¹⁸ Dum lacrimans mecum reputo mea vulnera et omnes
vitae labores ac dolorum acumina,
erexi ad caelum faciem, stetit obvia contra
fucis colorum picta imago martyris
plagas mille gerens, totos lacerata per artus,
ruptum minutis praeferens punctis cutem.
Innumeri circum pueri — miserabile visu —
confossa parvis membra figebant stilis,
unde pugilares soliti percurrere ceras
scholare murmur adnotantes scripserant... Pe IX, 7-16.

¹⁹ Veieu ja al començament:
Pius solito coeunt ad gaudia; dic, amice, quid sit!
Romam per omnem cursitant ovantque. Pe XII, 1-2.

²⁰ Dextra Petrum regio tectis tenet aureis receptum
canens oliva, murmurans, fluento;
namque supercilio saxi liquor ortus excitavit
fontem perennem chrismatis feracem,
nunc pretiosa ruit per marmora lubricaque clivum,
donec virenti fluctuet colymbo.
Interior tumuli pars est, ubi lapsibus sonoris
stagnum nivae volvitur profundo.
Omnicolor vitreas pictura superne tinguunt undas,
musci relucet et virescit aurum
cyaneusque latex, umbram trahit imminantis ostri:
credas moveri fluctibus lacunar.
Pastor oves alit ipse illic gelidi rigore fontis,
videt sitire quas fluenta Christi. Pe XII, 31-44.

de la magnificència de la basílica de Sant Pau ²¹. Els dos amics prenen part en els cànctics de la festa i ell fa el vot de celebrar-la cada any quan torni a la seva terra. És veritat que en aquest himne no diu Prudenci que s'hagués postrat davant les tombes dels apòstols, però s'ha de tenir en compte que, fora del primer distic, no és el poeta el que parla, sinó l'amic. Aquest himne, doncs, fou concebut a Roma davant dels monuments, per bé que acabat potser a Espanya.

En l'himne XI de Sant Hipòlit és on es manifesta millor el que estem dient. El poeta després de descriure amb poques pinzellades les galeries catacumbals en general, es para especialment en la de Sant Hipòlit per reproduir-la amb tals detalls que els seus versos són un dels documents més importants per a la arqueologia cristiana. Com que encara avui existeix aquesta cripta-basílica de Sant Hipòlit, per bé que sabem que sofrí posteriors transformacions, hom es pot fer càrrec de la justesa de la descripció del poeta ²². Especialment és curiosa la descripció de la

²¹ Regit pompa loci est, princeps bonus has sacravit arces
Insitque magnis ambitum talentis.

Bratteo'as trabibus sublevit, ut omnis aurulenta
lux esset intus, ceu iubar sub ortu.

subdidit et Parias fulvis laquearibus columnas,
distinguit illic quas quærnus ordo.

Tum camiros hyæo insigni varie cuorrit arcus;
sic prata vernis floribus renident. Pe XII, 47-54.

²² Així descriu la cripta:

Haud procul extremo culta ad pomeria vallo
mersa latebrosis crypta patet foveis.

Huius in oculum gradibus via prona reflexis
ire per anfractus luce hænte docet.

Primas namque fores summo tenus intrat hiatu
inlustratque dies limine vestibuli.

Inde ubi progressu facili nigrescere visa est
nox obscura loci per specus ambiguum,

occurrunt celsis inmissa foramina tectis,
quæ iaciant claros antra super radios.

Quamlibet ancipites texant hinc inde recessus
arte sub umbrosis atria porticibus,

at tamen excisi subter cava viscera montis
crebra tenebrato fornice lux penetrat.

Sic datur absentis per subterranea solis
cernere fulgorem luminibusque frui. Pe XI, 153-168.

I següidament, així descriu l'altar:

Talibus Hippolyti corpus mandatur opertis,
propter ubi adposita est ara dicata deo.

Illa sacramenti donatrix mensa eademque
custos fida sui martyris adposita

pintura o mosaic que representava l'esgarriat martiri del sant que, com el fill de Teseu del mateix nom, hauria estat lligat i destroçat per dos indòmits cavalls²³. No han mancat crítics que han cregut que aquesta pintura era un producte de la fantasia de Prudenci i han negat la seva existència; avui, però, ja ho havem advertit, ningú no en pot dubtar seriosament. No volem ara escatir aquest punt. El que ens interessa és fer constar que la descripció és precisa, detallada i sobretot que el poeta expressa que es postrà no poques vegades davant l'ara²⁴, i que a la intercessió del màrtir deu que hagi pogut tornar feliçment a la pàtria i per això prega instantment al seu bisbe, el venerable Valerià, que vulgui incloure en el calendari litúrgic, al costat de les festes de Sant Celedoni, Sant Ciprià i Santa Eulàlia, la d'aquell màrtir romà²⁵. També convé notar la vivor amb què el poeta narra la devoció popular al màrtir i el pelegrinatge de les poblacions dels voltants de Roma el dia de la seva festa, les idus d'agost, que

servat ad aeterni spem vindicis ossa sepulcro,
pascit item sanctis Tibricolas depibus.
Mira loci pietas et prompta precantibus ara
spes hominum placida prosperitate iuvat.

.

Ipsa, illas animae exuvias quae continet intus,
aedicula argento fulgurat ex solido.
Praefixit tabulas dives manus aequore levi
candentes, recavum quae nitet speculum,
nec Pariis contenta aditus obducere saxis
addidit ornando clara talenta operi. Pe XI, 169-176, 183-188.

²³ Exemplar sceleris paries habet inlitus, in quo
multicolor fucus digerit omne nefas,
piota super tumultum species liquidis viget umbris
effigians tracti membra cruenta viri,
Rorantes saxorum apices vidi, optime papa,
purpureasque notas vepribus impositas.
Docta manus virides imitando effingere dumos
luserat et minis russeolam saniem.
Cernere erat ruptis compagibus ordine nullo
membra per incertos sparsa iacere situs...
Pe XI, 123-132.

²⁴ Hic corruptelis animique et corporis aeger
oravi quotiens stratus, opem merui.
Quod laetor reditu, quod te, venerande sacerdos,
conplecti licitum est, scribo quod eadem,
Hippolyto scio me debere, deus qui Christus
posse dedit, quod quis postulet, adnuere.
Pe XI, 177-182.

²⁵ Cfr. Pe XI, vv. 235-239.

no podien encabir-se en la cripta i celebraven les cerimònies en una esplèndida basílica²⁶.

Si ara passem a examinar els altres dos himnes dedicats als màrtirs romans, el de Santa Agnès i el de Sant Llorenç, des dels mateixos punts de vista, veurem quina diferència, quin contrast. L'única nota topogràfica de l'himne de Santa Agnès quan diu de la basílica "conspectu in ipso condita turrium" no pot ésser més vaga, quasi gosariem dir poc precisa, per bé que és suficient per assegurar-nos que Prudència l'havia vista. Cap referència a l'esplendidesa de l'interior. Cap al·lusió als meravellosos mosaics de la veïna tomba de Santa Constança, mentre que, com hem vist,

²⁶ Mane salutatum concurritur; omnis adorat
pubis, eum, redeunt solis adusque obitum.
Conglobat in cuneum Latios simul ac peregrinos
permixtim populos religionis amor.
Oscula perspicuo figunt impressa metallo,
balsama defundunt, fletibus ora rigant.
Iam cum se renovat decursis mensibus annus
natalemque diem passio festa refert,
quanta putas studiis certantibus agmina cogi
quaeve celebrando vota coire deo!
Urbs augusta suos vomit effunditque Quirites,
una et patricios ambitione pari
confundit plebeia falanx umbonibus aequis
discrimen procerum praecipiente fide.
Nec minus Abanis acies se candida portis
explicat et longis ducitur ordinibus,
exultant fremitus variarum hinc inde viarum,
indigena et Picens plebs et Etrusca venit.
Concurrit Samnitis atrox, habitator et altae
Campanus Capuae iamque Nolanus adest,
quisque sua laetus cum coniuge dulcibus et cum
pigneribus rapidum carpere gestit iter.
Vix capiunt patuli populorum gaudia campi
haeret et in magnis densa cohors spatiis.
Angustum tantis illud specus esse catervis
haud dubium est, ampla fauce licet pateat.
Stat sed iuxta aliud, quod tanta frequentia templum
tunc adeat cultu nobile regifico,
parietibus celsum sublimibus atque superba
maiestate potens muneribusque opulens.
Ordo columnarum geminus laquearia tecti
sustinet auratis suppositus arabibus.
Adduntur graciles tecto brevior recessus,
qui laterum seriem iugiter exsinuent.
At medios aperit tractus via latior alti
culminis exurgens editiore apice.
Fronte sub adversa gradibus sublime tribunal
tollitur, antistes praedicat unde deum.
Pe XI, 189-229.

dóna tants curiosos detalls de la iconografia dels del baptisteri de Sant Pere i dels mosaics o pintures de Sant Cassià i Sant Hipòlit. En cap vers no consta que Prudenci s'hagués agenollat i pregat davant el sepulcre de la màrtir romana i hagués obtingut la seva protecció i certament que si ho hagués fet sembla que no podia deixar de recordar-ho, ja que en els primers versos diu "servat salutem virgo Quiritium | nec non et ipsos protegit advenas | puro ac fidei pectore supplices" ²⁷, però ell no es compta entre aquests "advenas". Tampoc en la pregària final del poema no es veu la més lleugera referència a haver fet ell cap súplica en la mateixa basílica ²⁸. ¿Com s'explicaria tot això si aquest himne hagués estat compost o preparat a Roma en el mateix viatge que donà ocasió als himnes IX, XI i XII? Diem que no és admissible aquesta hipòtesi. Tampoc no és admissible creure que ho fos després del retorn a Espanya, com insinuà Puech i vol Marchesi, perquè quedava molt poc de temps entre el viatge i l'edició de les obres, feta el 405, puix que, naturalment, durant aquest temps els records de Roma havien d'ésser molt vius en el poeta. Només cal recordar que l'himne XI fou certament compost o redactat definitivament al retorn, com ja hem dit, i el mateix es pot afirmar de l'himne IX. No resta, doncs, altra hipòtesi raonable que la dels dos viatges.

L'acaba de confirmar l'himne II. Hi ha, certament, en aquest himne referències històriques a la celebració de la festa de Sant Llorenç a Roma i a la gran devoció que hi tenia la urbs ²⁹, però són tan generals o imprecises que no és estrany que Tillemont, Puech ³⁰ i altres hagin cregut que l'himne fou compost abans que

²⁷ Pe XIV, vv. 3-5.

²⁸ Vegeu la pregària final:

O Virgo felix, o nova gloria,
caelestis arcis nobilis incola,
intende nostris conjuvionibus
vultum gemello cum diademate,
qui posse soli cunctiparens dedit
castum vel ipsum reddere fornicem!
Purgabor oris propitiabilis
fulgore, nostrum si iecur impleas.
Nil non pudicum est, quod pia visere
dignaris almo vel pede tangere.

Pe XIV, vv. 124-133.

²⁹ Com ja indica Bergman, p. XVIII, nota.

³⁰ PUECH, ob. cit. p. 61.

el poeta conegués la ciutat eterna. Absolutament aquesta opinió la creuríem defensable, però, com molt bé escriu Bergman, tot ben considerat és difícil d'admetre. De referències topogràfiques o monumentals, tampoc no n'hi ha cap digna d'esment; "aedem" "locum" no diuen res. Igualment hi trobem a mancar les mostres de devoció personals, el poeta no s'inclinà ni plorà davant la tomba de l'excels màrtir, ans bé es dol de no poder fer-ho com els habitants de Roma:

O ter quarterque et septies
 beatus urbis incola,
 qui te ac tuorum comminus
 sedem celebrat ossuum,

cui propter advolvi licet,
 qui fletibus spargit locum,
 qui pectus in terram premit,
 qui vota fundit *murmure*!

Nos Vasco Hiberus dividit
 binis remotis Alpibus⁸¹.

Dades més que suficients per a provar que l'himne no fou escrit a Roma. No cal insistir que tampoc no ho fou després del gran viatge del 403, ja que tothom està d'acord que aquest himne fou dels primers que compongué el poeta, com ja hem dit. No resta, doncs, altra hipòtesi raonable que la nostra.

Per altra part, és tan natural que Prudenci hagués fet un altre viatge o estada a Roma abans de l'any 400, que de no tenir constatacions clares y precises en contra, ja l'hauríem de suposar. Prudenci regí dues vegades una província, no sabem quina, i obtingué en premi un alt càrrec a la cort imperial, com ell mateix diu:

Tandem militae gradu
 evectum pietas principis extulit
 adsumptum propius stare iubens ordine proximo⁸².

¿No era natural, per no dir necessari, que en aquesta ocasió visités l'alt magistrat la capital de l'imperi? Així ja ho entengué Schmitz, qui creu que Prudenci aniria a Roma amb Teodosi l'any

⁸¹ Pe II, 529-536.

⁸² Praefatio, vv. 19-21.

394³³. Si tothom ha entès que el càrrec que l'emperador donà al poeta fou un càrrec palatí, és clar que això suposava que el poeta anés a la cort imperial a Itàlia "Il fut appelé, diu el més recent comentarista de Prudenci³⁴, à exercer à la cour impériale une haute charge."

En fi: creiem fora de dubte que Prudenci abans de l'any 400, probablement del 390 al 395, féu un primer viatge o estada a Roma; segurament un viatge de buròcrata, o, si es vol, de turista. Llavors el magistrat encara no s'havia convertit, si val la paraula, a la vida devota com als seus darrers anys³⁵, encara no havia decidit dedicar les seves aptituds d'escriptor a la defensa del catolicisme i a l'exalçament dels seus herois. Llavors s'entusiasmava molt més en admirar les fantàstiques processons de monuments funeraris de les vies romanes³⁶, la magnificència enlluernadora dels grans edificis marmoris coberts de bronze daurat³⁷ i els tresors artístics en ells allotjats que no pas les basíliques i tombes dels màrtirs, que no deixaria, però, de veure. No hi ha cap dubte que almenys veuria les de Sant Llorenç i de Santa Agnès, però no les devia visitar com a penitent que plora les seves faltes i amb les llàgrimes humiteja els marbres de les *memòries* sagrades.

En canvi, el segon viatge dels anys 402-403 seria, potser principalment, un viatge de pelegrí, de penitent³⁸ que anava a posar-se humiliat davant les despulles dels màrtirs més venerats per a demanar perdó de les seves culpes; de poeta fervorós que volia documentar-se per escriure les apologies de la seva fe i les lloances d'aquells venerables sants, en una paraula: un viatge de devoció.

Així s'explicarien perfectament les diferències que hem fet notar entre els dos grups d'himnes del Peristhephanon dedicats als màrtirs d'Itàlia i així es podrien explicar encara altres anomalies

³³ SCHMITZ, I., *Die Gedichte des Prudentius und ihre Entstehungszeit*, Aachen 1889, p. 6. García Villada, ob. cit. p. 159, diu: "A ensanchar su cultura contribuyó poderosamente su estancia al lado del emperador."

³⁴ LAVARENNE, *Prudence. Psychomachie*, París, 1933, p. 14.

³⁵ "Que devint notre poète une fois qu'il se fut retiré de la vie publique? Certains passages de ses hymnes de la Journée (*Cath.*) donnent l'impression qu'il fit partie d'une sorte de communauté pieuse, une ébauche de monastère." LAVARENNE, ib., p. 15.

³⁶ "Marmora secta lego, quocumque latina vetustos custodit cineres. densis-que Salaria bustis", diu el poeta, S I, 402-203.

³⁷ "Aurea Roma" A 385, S II, 1114.

³⁸ "Pélerin ému et fervent il parcourit la Ville éternelle", LABRIOLLE, *Hist. de la Litt. lat. chrétienne*, Paris 1904, p. 605.

que no s'han sabut resoldre en voler fixar la cronologia dels poemes prudencians. No volem, per avui, insistir més en aquest punt.

Hem indicat que la causa principal del segon viatge de Prudenci fou potser el fer un pelegrinatge de penitència. Rössler ha suposat que la verdadera causa havia estat de cercar a Roma la tranquil·litat que li mancava a Espanya a causa de les lluites priscillianistes, basant-se principalment en els versos de l'himne IX:

et post terga domum dubia sub sorte relictam

i així l'estada a Roma hauria estat llarga, uns tres anys almenys, del 401 al 403³⁹. Creiem que és una hipòtesi inadmissible. Volem admetre com a probable que efectivament el *domum dubia sub sorte relictam* fa referència a la intranquil·litat, diem-ne política d'Espanya. Però d'això no se'n podria deduir ni molt menys que el fugir d'aquella intranquil·litat fos la causa del viatge. Molt més natural seria la interpretació inversa, això és, que durant el viatge el poeta sofriria per aquella intranquil·litat en què havia deixat el seu país. Si Prudencia s'hagués hagut d'estar dos o tres anys a Roma esperant que hi hagués pau a la seva pàtria, ¿com s'explcaria que en cap altra de les pregàries que fa als màrtirs d'Itàlia, especialment a Santa Agnès i a Sant Hipòlit, no es recordés més de la seva pàtria pertorbada? Potser en el mateix himne IX hi ha un indicatiu clar que el viatge fou curt, quan el poeta diu, acabada la pregària a Sant Cassià:

Audior, urbem adeo, dextris succesibus utor,
domum revertor, Cassianum praedico

¿No sembla voler dir això que Prudenci anava a Roma per algun assumpte particular i que tot seguit d'enllestit retornà al seu país? I encara hi ha un altre indicatiu en pro d'un viatge curt d'alguns mesos, i és que tant l'himne IX com l'himne XI certament foren escrits a Espanya i no a Roma com era d'esperar si el poeta hagués estat obligat a residir dos o tres anys a la ciutat eterna.

³⁹ Referència de O. HOEFER, *De Prudentii poetae Psychomachia et carminum chronologia*, Marpurgi Catt., 1895, p. 53 nota.

II. LA PÀTRIA DE PRUDENCI

S'ha escrit o disscutit molt sobre la pàtria o ciutat nadiua de Prudenci. No volem repetir el que han dit tants i tants autors. Ens acontentarem d'esmentar Bergman, l'editor de les seves obres, i de fixar-nos en un sol argument que ha estat precisament el més utilitzat, però no, que sapiguem, des del punt de vista en què ara el presentem. Es traca de l'aplicació del mot *noster* o *nostra* a les ciutats que poden disputar-se aquella glòria: Tarragona, Saragossa i Calahorra.

Prudenci aplica aquell mot una vegada a Tarragona (Pe VI, 143); dues a Roma (S I, 36 i S II, 621); altres dues a Calahorra (Pe I, 116, Pe IV, 31), i sis o set a Saragossa (Pe IV, 1. 63. 97. 101. 114. 141)¹. Vegem amb quina diferència és aplicat el mot en cada cas.

Roma, naturalment, no entra en discussió: és sabut que Prudenci era hispànic. Li aplica el mot *nostra* en els poemes contra Sínnac, on no es parla per res d'Espanya, l'hi aplica aquell mot com a capital de l'imperi, com a cap del món (*parens orbis*, Pe IV, 61) i del cristianisme.

A Tarragona l'hi aplica només en l'himne VI dedicat als màrtirs d'aquesta ciutat, no en cap altre, per això significa ben poca cosa. En aquest punt està molt encertat Bergman quan diu²: *nostrae urbis* (Pe VI, 143) *idem* valet atque "*huius, quam laudo, urbis*"; ho hauria pogut dir de qualsevol altra ciutat de la Tarracoenense o d'Espanya en el cas semblant d'un himne dedicat a ella. Nosaltres creiem, però, que l'hi aplica com a capital de la seva província i, potser, per expressar d'alguna manera l'afecte especial que li tenia per haver estat, segons sembla, governador de la Tarracoenense. Tarragona, doncs, queda definitivament descartada.

A Calagurris l'hi aplica, com hem notat, una vegada en l'himne I dedicat als màrtirs Èmeteri i Celedoni. En aquest cas per ell sol tindria el mateix valor que per a Tarragona o ben poc diferent. No cal insistir. Però a Calahorra l'hi aplica també en

¹ Vegeu tots aquests textos reproduïts més avall, nota 8.

² Ob. cit., pàg. ix.

l'himne IV dedicat als màrtirs de Saragossa i ací la qüestió canvia d'aspecte.

És, en efecte, l'himne IV que per a nosaltres dóna la solució definitiva del problema i no precisament en el sentit que propugna Bergman. En aquest himne trobem sis vegades el mot aplicat a Saragossa. A primera vista sembla que podríem fer l'aplicació feta per Tarragona i dir "*nostrae* == *huius*, *quam laudo*, *urbis*", i així, en rigor, es podria suposar als versos 1, 63 i 141. Però en els versos 97-101 quan parlant de Sant Vicens diu:

Noster est, quamvis proci^{us} hinc in urbe
passus ignota dederit sepulcri
gloriam...

Noster es noster puer in palestra...

és evident que no pot tenir aquella explicació, ja que clarament es diu *nostra* a Saragossa en oposició a altra ciutat o terra d'Espanya. Aquí es veu que amb Saragossa l'unia nn lligam especial que nosaltres creiem indubtable, i era que Prudenci quan escrivia aquest himne ja feia temps que vivia en aquesta ciutat. Això es dedueix, per altra part, d'una manera claríssima dels darrers versos de l'himne.

Sterne te totam generosa sanctis
civitas mecum tumulis,

i també dels versos 179-180 i 233-244 de l'himne XI per la manera com tracta el bisbe de Saragossa Valerià. En això també està molt encertat Bergman quan diu que "*vix dubitari possit, quin ipse (Prudentius) civis honoratus eiusdem urbis fuerit*"³.

Prudenci, doncs, era ciutadà de Saragossa quan escrivia l'himne IV. Però això no suposa necessàriament que també en fos fill i nosaltres tenim la ferma convicció que no n'era, i creiem poder-ho provar recolzant-nos en el mateix himne.

En efecte: en ell el poeta fa comparèixer les principals ciutats d'Ibèria (i algunes de l'Àfrica i de les Gàl·lies) presentant en el judici les corones dels llurs màrtirs al Salvador. Ni a Roma, ni a Mèrida, ni a Còrdova, ni a Barcelona, ni a Girona, ni a Compluto, ni a Tarragona els aplica aquí el mot *nostra*, però sí a Sa-

³ Ob. cit., pàg. x.

ragossa i a Calahorra. Ja hem vist quin sentit podia o devia tenir el mot aplicat a Saragossa. Però ¿com s'explica aquest mot aplicat ací a Calahorra?

nostra gestabit Calagurris ambos

Nosaltres creiem que no es pot explicar satisfactòriament sinó admetent que el poeta parlava de la seva ciutat nadiua. Així la cosa no pot ésser més natural. El poeta canta i enlaira Saragossa, la ciutat on vivia ja feia anys, potser ja hi havia fet els estudis de retòrica i exercit la carrera jurídica; però vol recordar també amb afecte especial, entre les altres, la seva ciutat nadiua Calahorra, de la qual suposa tan coneguts els màrtirs que ni els anomena. Així, naturalment, pren també altre significat i troba una justa explicació el mot *nostra* de l'himne I, v. 116:

matyrum cum membra nostro consecravît oppido

i així també s'explica que per aquesta petita ciutat no solament escrivís un himne dedicat als seus màrtirs, sinó que demés compogués una inscripció (himne VIII) per al lloc on patiren martiri, sobre el qual fou construït un baptisteri.

Ens estranya que aquesta nostra argumentació que ja en principi havia estat proposada per Faguet⁴ hagi estat rebutjada o millor deixada de banda per Bergman⁵ i per altres autors moderns. La causa haurà estat de no voler fer una distinció tan lògica entre *ciudadà* i *fill* i també d'haver cregut que Prudenci usa el mot *noster* si no capriciosament, d'una manera molt vaga⁶. Però aquesta creença no té fonament sòlid. Ningú no ha fet un estudi, com ho exigia la controvèrsia, sobre aquest mot en Prudenci. D'ençà que De-

⁴ AEM. FAGUET, *De Aurelii Prudentii Clementis carminibus lyricis*, Burdigalae 1883, pàg. 12-14.

⁵ Esmentem Bergman perquè precisament sobre aquest punt només cita l'opinió de Faguet, però deixa de banda la part principal de l'argumentació d'aquest autor.

⁶ Faguet, l. c., diu: "Nostram et Rempublicam Romae (S I, 36), nostrum populum qui Roma habitat (S I, 192) nuncupat, unde Dressel putat Prudentium "nostrum" pronomen usurpavisse quoties sive Hispanos, sive Christi fideles significabat" creença que vertaderament resulta paradoxal; ja que precisament en el segon dels llocs de referència (S I, 192) el *noster* no s'aplica ni als *hispanos* ni als *Christifideles*, sinó al poble romà pagà: "quos fabula manes | nobilitat, noster populus veneratus adorat" diu aquest text.

Bergman (p. ix) diu referint-se al mot *nostra*: "sed in ea voce nulla propria vis ad patriam veram investigandam inese mihi videtur".

ferrari i Campbell han publicat les excel·lents concordàncies de Prudenci⁷, tothom el pot fer fàcilment. Totes les referències estan reunides en poques pàgines en aquesta obra. Nosaltres havem agrupat tots els textos en què els mots *noster*, *nostra* són aplicats a ciutats o a països i hem vist que l'ús no pot ésser més precís, més modern, gosaríem dir. Vegem-ho⁸.

Si al segle V el vast imperi romà formava una gran unitat i el dret de ciutadà de Roma era un honor per als súbdits de tots els països, era natural que Prudenci parlés de la *nostra Roma* i del *nostre poble romà*. I més encara, perquè Roma, al mateix temps, era el cap de l'Església catòlica. Però veiem clarament que mai Prudenci no aplica aquest mot a Roma en comparació o al costat de ciutats hispàniques. Ja hem vist que en l'himne IV de Peristaphanon (v. 62) surt Roma al costat d'aquestes ciutats i llavors no li aplica el mot *nostra* ni molt menys.

A Tarragona, ho hem dit, li aplica el *nostra* com a capital de la província i només en l'himne VI dedicat als màrtirs d'aquesta ciutat; però és curiós que en aquest mateix himne, parlant de Sant Fructuós, digui: "*vestrum psallite rite Fructuosum*", com per indicar ben clarament que ell no era ciutadà de Tarragona.

Encara és més digne de notar que quan vol aplicar el mot

⁷ DEFERRARI, R. J.; CAMPBELL, J. M., *A concordance of Prudentius*. Cambridge, Mass. 1932, 832 pàgs. Cada mot, amb totes les variants morfològiques, es dona acompanyat de la frase sencera per tal que es vegi bé el sentit.

⁸ Referint-se a Roma:

"Felix nostrae res publica Romae | iustitia regnante vivet", S I, 36. — "Quam dudum publicae nostrae pacis amicitia astruxit moderamine Romae", S II, 621. "Quos fabula manes | nobilitat, noster populus veneratus adorat", S I, 102.

Referint-se a Tarragona:

"Cunctis urbibus eminens iberis | quam nostrae caput excitatur urbis."

Parlant de Sant Ciprià:

"Est proprius patriae martyr, sed amore et ore noster", Pe XIII, 3.

Referint-se a Calahorra:

"Hoc bonum salvator ipse, quo fruamur, prestitit | martyrum cum membra nostro consecravit oppido", Pe I, 116. — "Nostra gestabit Calagurris ambos | quos veneramur", Pe IV, 36.

Referint-se a Saragossa:

"Bis novem noster populus sub uno | martyrum servat cineres sepulcro", Pe IV, 1. — "Vix parens orbis ... | ipsa vix Roma ... | te, decus nostrum, superare in isto munere digna est", Pe IV, 61. — "Hunc novum nostrae titulum fruendum | Caesaraugustae dedit ipse Christus", Pe IV, 141.

Parlant de Sant Vicens i referint-se a Saragossa:

"Noster est, quamvis procul hinc in urbe | passus..." — "Noster et nostra puer in palestra | arte virtutis... didicit domare | viribus hostem", Pe IV, 97-104.

Parlant de Santa Engràcia i referint-se a Saragossa:

"Contigit terris habitare nostris", Pe IV, 114.

noster a Sant Ciprià (Pe XIII, 3) ho explicui ben explícitament, afegint “amore et ore” i que quan vol dir el mateix de Sant Vicens especifiqui també la causa: perquè havia rebut de Saragossa la ciència i la força per a lluitar contra el paganisme. De Santa Engràcia, que no era filla ni patí martiri a Saragossa, en vol fer una glòria de la ciutat només perquè havia habitat al país “contigit terris habitare nostris”.

Afegim, per fi, que Prudenci dedica un himne a Santa Eulàlia de Mèrida, ciutat de Lusitània i mai no hi surt el mot *nostra* i sembla que tenia ocasió d'emprar-lo, puix que en la pregària o exhortació final diu que la santa: “prospicit haec populosque suos carmine propitiata fovet” (Pe III, 214-215), és a dir, *populos suos*, no *nostros*.

Resten a explicar les vegades que el mot *nostra* és aplicat a Saragossa i a Calahorra, i especialment en l'himne IV, en el qual entren moltes de les grans ciutats ibèriques. A Saragossa li podia aplicar el mot o bé perquè ell en fos fill, o bé, millor diem nosaltres, perquè llavors n'era ciutadà, com és cosa evident. Que l'ésser Prudenci llavors ciutadà de Saragossa ja justifica prou totes les lloances que en fa i tot l'afecte que per ella sent, és cosa manifesta si pensem que el mateix poeta vol atribuir a aquesta ciutat tota la glòria del martiri de Sant Vicens només perquè aquest màrtir havia estat ciutadà de Saragossa sense haver-hi nascut ni mort. No era, doncs, tampoc necessari que Prudenci en fos fill. Que no ho fos ho exigeix el mot *nostra* aplicat en aqueix mateix himne a Calahorra (v. 36) ja que solament és comprensible aquesta aplicació en un himne dedicat especialment a cantar les glòries de Saragossa suposant que Prudenci hagués nascut en la ciutat dels Sants Èmeteri i Celedoni. Creure que Prudenci no tenia cap lligam* especial amb Calahorra seria un absurd; no hi tenia llavors el lligam de la ciutadania, com és ben patent; doncs, diem nosaltres, hi havia de tenir el de la naixença. Prudenci era fill de Calahorra.

JOSEP VIVES

Biblioteca Balmes, Barcelona.

DOS CAPÍTULOS DE LITERATURA FILOSÓFICO-MORAL CASTELLANA DE LA EDAD MEDIA

Con Alfonso X, el Sabio, puede decirse que comienza ese aspecto tan interesante de la Literatura medioeval castellana que se ha convenido en llamar filosófico-moral, tomando estas palabras en un sentido amplio para que el concepto incluya también el caudal de obras de carácter didáctico escritas en la misma época. El desarrollo franco del género literario señalado comienza propiamente en el reinado del hijo del rey Sabio, Sancho IV, del que dejó una excelente maestra en su obra *Castigos e Documentos*¹, y sigue luego, sin interrupción, con alternativas de mayor y de menor intensidad, hasta los primeros años del siglo XVI.

Todo el grupo general de obras castellanas, escritas en el período de los dos siglos muy largos, casi tres, que indicamos, comprendidos por su carácter dentro del género filosófico-moral que decimos, parece tener un núcleo central, un punto común, alrededor del cual se desarrollan los argumentos respectivos. Ese núcleo central de pensamiento, advertido clarísimamente en cualquier obra que se escoja del grupo, es *la consideración de la brevedad y vanidad de esta vida presente, junto con la advertencia de la proximidad inesperada de la vida eterna*. Estas ideas influyeron de un modo tan poderoso en la época dicha, sobre todo en el siglo XIV, que raro fué el autor, popular o erudito, que no mostrara su preocupación por ellas y por la impresión que la habían causado en al-

¹ En otro lugar hemos demostrado la atribución de esta obra en favor del rey Sancho IV, como la Tradición aseguraba. La Crítica ha recibido favorablemente nuestras conclusiones y no creemos que haya lugar a más dudas sobre esta cuestión. Vide *Los Castigos e Documentos del Rey Don Sancho IV el Bravo. Estudio preliminar de una Edición crítica de esta obra*. El Escorial, 1935, 109 págs.

guna obra, en prosa o en verso, desde el grueso infolio de capítulos interminables hasta la coplilla fácil, no escrita al tiempo de su composición, sino retenida en la memoria popular y recitable en las ocasiones oportunas.

Las preocupaciones e impresiones de los escritores, con respecto a la consideración de la vanidad de la vida, se tradujeron, las más de las veces, en libros llenos de buenos consejos y máximas para precaverse de los engaños del mundo y para obrar de un modo tan recto y tan justo que dispusiera al alma a recibir en cualquier momento y sin temor ninguno la visita de la muerte, representada bajo la siniestra figura del esqueleto humano dotado de vida y de movimiento, paradoja extraña que apareció por entonces en el Arte, como reflejo también del ambiente creado en la *Literatura*.

Los libros que decimos se dedicaron, unos, a niños, hijos de reyes y de nobles (*Castigos e Documentos*, del rey Don Sancho, *Castigos e Consejos*, de D. Juan Manuel, *Regimiento de los Principes*, de Fr. Juan García de Castrojeriz, etc.); otros, a los grandes señores, en cuyas manos estaba la suerte del país, ya a personas determinadas, o ya a los ciudadanos en general (*Libro de los Consejeros*, del Maestre Pedro Barroso, *Consejos e Documentos*, del Rabi Sem Tob, *Doctrina Cristiana*, *Espéculo de los legos*, etc., etcétera); y otros, finalmente, se ofrecieron a la consideración de todos, en forma de fabulillas, apólogos y moralidades, con el mismo fin didáctico y filosófico que las obras anteriores (*Libro de los Gatos o de los Quentos*, *Libro de los Enxemplos*, etc.). Con ser idéntico el núcleo principal que sirve para el desarrollo de los argumentos de estas obras y de muchas más que podían citarse, las modalidades que presentan son muy varias y suficientes para dar a cada una su personalidad propia, o por lo menos para poder clasificarlas en grupos determinados. En casi todas, sobre todo en las más antiguas, se nota la influencia oriental, manifestada en la inserción de fábulas y apólogos sencillos, traducidos más o menos literalmente de libros árabes.

Cuando se trata de buscar la causa inmediata de un hecho histórico o literario, lejano ya de nosotros por el transcurso del tiempo, en el que se nota la acción de varias causas simultáneas e independientes, el estudio y los trabajos de investigación y de re-

lación que hay que llevar a cabo son inmensos, superiores, a veces, a las fuerzas de un hombre solo.

Por otra parte, el éxito de tales trabajos no siempre es satisfactorio; queda algún punto oscuro o poco dilucidado que permite sentar hipótesis distintas de las conclusiones logradas.

¿Qué decir de la causa inmediata que hizo surgir en España la corriente filosófico y didáctico-literaria en el siglo XII y mantenerla viva en los dos siglos inmediatos, en curso tranquilo en el siglo siguiente hasta perder su individualidad en los comienzos del siglo XVI? El hecho literario es evidente. Las causas que pudieron actuar sobre él, a juzgar por los elementos que le integran, son: las obras de carácter filosófico expresado en las fábulas, apólogos, símbolos, etc., de los árabes, traducidas al castellano; la antigua Literatura latina del mismo carácter, diluída en las obras de autores extranjeros de positiva e innegable influencia mundial, como las de Egidio Romano, por ejemplo; la reacción producida en cierto sector social ante los desastres, calamidades y guerras de la época que daban al traste con las fortunas y las famas más ponderadas y tenidas por inquebrantables, reduciéndolas a la nada y al olvido, si es que los rigores de la justicia o de la injusticia no hacían mayor la desgracia de los caídos. A la mayor parte de las obras de que hablamos se les podría aplicar la definición que dió Paul Grousas de la obra de D. Sancho IV *Castigos e Documentos: mezcla de apólogo oriental, homilía cristiana, exhortación filosófica al estilo de Séneca y colección de sentencias a lo Valerio Máximo, de proverbios y de fábulas*. Todo esto se nota efectivamente en tales obras, a lo que se puede añadir el sentimiento de los autores, conmovidos y desengañados por su propia experiencia de la vanidad de la vida, de sus peligros, de sus injusticias y de sus amargos recuerdos.

Contrastada la influencia de las causas, llamémoslas así, que acabamos de enumerar sobre el hecho literario señalado, ¿cuál de ellas ejerció su acción de un modo tan directo que puede ser considerada como la verdadera iniciadora del movimiento surgido? Este es el problema, problema que, por sus vastas ramificaciones, llevaría a un minucioso análisis del conjunto de la España que vivió en los siglos XII hasta el final del XV. Toda la Historia y la Cultura españolas de esos siglos tenían que someterse

en el caso a una revisión y a un estudio prolongados, muy difíciles y extraordinariamente delicados para no correr peligro de deducir una conclusión última que dejase el problema en pie o le desviase de sus cauces propios.

Las causas enumeradas son más o menos conocidas de todos los críticos que se han ocupado de la cuestión, y su descubrimiento en las obras literarias que se citan no es, realmente, difícil: los mismos argumentos lo declaran de un modo implícito o explícito. Una causa más cabe añadir, según mi modesto parecer: "el franciscanismo". Es de sobra conocida la influencia de S. Francisco, de sus hijos, continuadores e imitadores en el ambiente de su época. El "esposo de la Pobreza" y los que siguieron sus normas de vida conmovieron a Italia en los siglos XIII y XIV, originando una rectificación de costumbres y una nueva concepción de las devociones piadosas. La vida fué considerada por muchos en su más fría realidad, y despreciada como algo que estorbaba para llegar a alcanzar la verdadera vida. La devoción al Señor, a la Virgen y a los Santos se hizo más *humana*, si cabe la palabra: se les consideró más cerca de los hombres, se les despojó de aquellas formas hieráticas que les daba el Arte bizantino y se les representó viviendo y padeciendo entre los hombres, rodeados de personas conocidas, de los donantes, de los fundadores de obras piadosas y de sus familias, todas fácilmente conocibles por sus propios rostros y sus vestidos habituales que los artistas agruparon en torno de las figuras bíblicas y de las primeras del Cristianismo con un anacronismo ingenuo que la devoción disculpa. La piedad de los siglos anteriores inmediatos se transformó, de reverencial y especulativa en cierto modo, en filial y sensible. Todos, y sobre todo los rudos e ignorantes, se movieron a la devoción con mayor intensidad y sentimiento al oír predicar de la Pasión y de los Dolores de su Santísima Madre, al contemplar las imágenes de Cristo paciente en la cruz o en la columna, y de la Virgen Dolorosa, que antes, cuando oían hablar de las excelsas virtudes, del poder y de la gloria de Jesús y de María, representados en las imágenes severas del "Pantocrátor" y de la Virgen bizantina.

A España llegó aquella reacción de índole moral y religiosa que agitó a Italia en el siglo XIII, y llegó en la segunda mitad

de este siglo precisamente. Las bellísimas miniaturas que ilustran el códice rico de las *Cantigas de Santa María*, del rey Alfonso el Sabio, conservado en la Biblioteca Escorialense, son un testimonio fehaciente de ello¹. Demostrada la existencia del influjo *franciscano* en España con las mismas manifestaciones que en Italia, cosa que no puede dudarse a la vista de tales miniaturas, no cuesta ningún trabajo admitir que el influjo se dejó sentir también en la Literatura, y se exteriorizó por esas obras en las que se mezclan de una manera extraña las enseñanzas sacadas de la Sagrada Escritura, el simbolismo oriental, la Filosofía pagana en su parte más sana y los consejos de la experiencia, consejos que no pudieron salir más que de almas convencidas, caldeadas por la devoción, o heladas, las menos, por el desengaño. Conviene, pues, añadir, a las causas conocidas, ésta que señalamos, “el franciscanismo” de los siglos XII y XIV, como participante en el movimiento literario de carácter filosófico-moral registrado en España en la época fijada.

Es corriente en todos los manuales de Literatura española, al tratar de la cuestión que nos ocupa, el señalar, como fuentes inmediatas de información, las fábulas orientales, los tratados filosóficos medievales, a ciertos autores latinos, etc., pero se suele destacar poco la inspiración recibida en la lectura de la *Biblia*, sobre todo de los *Libros Sapienciales*, inspiración que, en casos, es una verdadera traducción literal, ya siguiendo los capítulos versillo por versillo, ya componiendo un tratadito con una selección de versillos de distintos capítulos. Uno de los grupos de obras que se aprovechó para la redacción de los libros didactivo y filosófico-literarios fué el de los *homiliarios* o colecciones de sermones breves que comentan versillos o lecciones enteras de los Evangelios de las dominicas y de las fiestas. Prueba clarísima de ello la tenemos en las adiciones que la obra *Castigos e Documentos*, del Rey Don Sancho IV, sufrió bastante tiempo después de su redacción. Pero la obra misma, como todas las del mismo carácter, tiene capítulos enteros y puntos diseminados por todo el

¹ En un trabajo que tenemos en curso de publicación en la revista agustiniano-escorialense, “La Ciudad de Dios”, titulado “*Las Cantigas de Santa María, del Rey Sabio. Avance de un estudio artístico-descriptivo de las ilustraciones miniadas de sus códices*”, nos ocupamos con alguna detención de este aspecto tan interesante de los famosos libros.

texto en los que se recogen sentencias, pensamientos, consejos y preceptos de los Libros que antes citamos: los *Proverbios*, el *Eclesiástico*, el *Eclesiastés* y el de la *Sabiduría*. Hasta la forma literaria recuerda a la de los Libros Sagrados dichos: sentencias gnómicas, a modo de refranes, sin dirigirse a persona alguna en particular, unas veces como simples oraciones atributivas, otras comenzando por un pronombre indefinido, otras en forma imperativa de segunda persona, repitiendo frecuentemente un mismo vocablo que sirve de inicio de la oración: la virtud o el vicio, cuya observancia o huida respectivas ocasionan las consecuencias que se enumeran; se encuentra a cada momento el *Hijo mío*, *Escucha*, *hijo mío*, equivalentes a los *Fili mi*, *Audi*, *fili mi*, tan repetidos en los Libros Sapienciales.

En uno de los códices misceláneos castellanos, conservados en la Biblioteca de S. Lorenzo de El Escorial, se hallan dos capítulos en los que nadie ha reparado, o querido reparar, fuera de la consignación de su existencia hecha en el *Catálogo de los Manuscritos Castellanos*¹ de la misma Biblioteca, por el P. J. Zarco Cuevas. Dicho códice, que tiene por signatura L. III. 1., parece escrito en la primera mitad del siglo XV. Entre otras obras importantes que contiene, todas de carácter filosófico o didáctico-literario, merecen señalarse *Poridad de Poridades*, *Libros de los buenos Proverbios* y *Castigos de los sabios y filósofos*, que publicó Kunst en su *Mitteilungen aus dem Eskurial* (Tubinga, 1897). Entre tratados y capítulos sueltos llegan a nueve los títulos distintos que da el texto del códice de referencia. Los dos capítulos, cuyo texto transcribimos, son los dos últimos del libro, fols. 155r.— 157v. y 157v.— 158v., respectivamente. El segundo está incompleto, pero debió de llegar así a la Biblioteca, pues el códice lleva la encuadernación propia de la misma, hecha en el siglo XVI. Los títulos indican bien el contenido del texto: *palabras del Eclesiastés*. El primer capítulo es la traducción casi literal del texto latino de la Vulgata, de los capítulos I-IV del Libro del Eclesiastés, íntegros; y luego una selección de versillos de los restantes capítulos hasta el final, que es el XII. El segundo es una selección de versillos de los Libros de la Sabiduría y del Eclesiástico.

¹ *Catálogo de los Manuscritos Castellanos de la Real Biblioteca de El Escorial*, por el P. F. ZARCO CUEVAS, Madrid, 1924, t. I, págs. 209 y 210.

Poco cabe decir de los argumentos de ambos capítulos. En primer lugar, no tienen otra relación con los otros tratados y capítulos del código que el carácter general de todos ellos y el verse reunidos de un solo cuerpo por un copista cuidadoso. En segundo, los dos parecen igualmente independientes entre sí. El primero recoge el pensamiento fundamental del Eclesiastés: el desprecio de la vida, considerada su vanidad y su corta duración. Todo él viene a girar alrededor de la sentencia *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas*, que sirvió de tema de tantos libros de piedad y de motivo para emprender una nueva vida, llena de mortificaciones y penitencias, a muchos grandes pecadores que llegaron a ser santos extraordinarios. Ni un solo libro de los que enumeramos más arriba deja de consignar la famosa sentencia y de añadir algunas consideraciones filosófico-morales a su breve cuanto expresivo texto. El segundo capítulo, en medio del aparente desorden con que se ha hecho la selección de versillos, parece que quiere destacar cuatro puntos: *normas que seguir en las amistades, prudencia en las palabras, buen uso de las riquezas y precauciones contra la mujer mala*. Lo del desorden que indicamos es otra de las características de las obras que nos ocupan. Muchas veces, cada uno de sus capítulos tiene argumento completo e independiente en absoluto de los anteriores y de los posteriores.

La traducción está hecha del texto latino de la Vulgata con bastante literalidad, a pesar de algunos errores que se advierten, debidos con toda seguridad al copista, pues se trata de una copia y no de un original, como demuestra la omisión de palabras necesarias para completar frases, el haber escrito *non* por *uno*, y algunos detalles más. El texto castellano no recuerda en nada a los que dieron los judíos conversos o no conversos a quienes se encargaron versiones del texto bíblico hebreo en la misma época. He ojeado, para convencerme de ello, algunos manuscritos de esta clase conservados en la Biblioteca Escorialense y la magnífica edición de la Biblia de la Casa de Alba. Tal solicitud por el conocimiento y vulgarización del sagrado Texto demuestra bien el aprecio en que se tenía la Biblia y la influencia que pudo ejercer su lectura en el ambiente moral y en el literario.

He copiado el texto del manuscrito literalmente, guardando en

lo posible su propia puntuación y acentuando las palabras según la ortografía moderna.

El haberse incluido los dos capítulos en cuestión en el código señalado debió obedecer probablemente, al deseo del copista de reunir en un solo cuerpo varios tratados que juzgó interesantes, todos del mismo carácter y parecidas ideas.

1. ¹ CAPÍTULO DE LAS PALABRAS DE ECLESIASTÉS, FIJO DE DAVID, REY DE IHERUSALEM

1. ² Vanidad de vanidades dixo Eclesiastés, vanidad de las vanidades y todas las cosas. ³ ¿Qué ha el onbre más de su trabajo que trabaja so el sol? ⁴ Generación pasó y generación viene, y la tierra syenpre está. ⁵ Nasçe el sol y pónese y tórnase a su lugar. ⁷ Todos los ríos en la mar entran y la mar non cresce; al lugar donde sale se torna otra vegada a los ríos porque corran como de cabo. ⁸ Todas las cosas son graues y non las puede onbre demostrar por palabras; el ojo non se farta de ver nin la oreja de oyr. ⁹ ¿Qué es lo que fué? aquello ha de ser; ¿qué es lo que es fecho? aquello es de fazer. ¹⁰ Ninguna cosa nueva so el sol; non puede ninguno dezir: ay qué cosa nueva, que ya fué ante en los siglos que fueron ante de nos. ¹¹ De las cosas primeras non y a remenbramiento nin de aquellas cosas que después han de ser en la postrimería. ¹² E yo, Eclesiastés, que fúe rey de Iherusalem ¹³ y propuse en mi coraçón de mandar escudrinnar sabiamente, y dezid de todas las cosas que son fechas so el sol; aqueste enbargamiento malo dió Dios a los fijos de los onbres en que se encovasen en él; ¹⁴ y ví todas las cosas que son fechas so el sol, ahé todas vanidades y tormentamiento de espíritus; ¹⁵ los trabajos apenas se castigan. E de locos non ha fin el cuentø; ¹⁶ fablé en mi coraçón y dixe asy: ahé, fecho soy grande y fúe por sapiençia delante de todos aquellos que fueron delante de mí en Iherusalem; mientra, contenplé muchas cosas sabiamente aprise; ¹⁷ di mi coraçón porque sopiese seso y ensennamiento y los yerros y la locura, y conoscy que en éstas avía trabajo y tormentamiento de espíritu, ¹⁸ porque mucha sapiençia ha mucho desdén, quien annade ciencia, quien annade dolor.

2. ¹ Pues dixe en mi coraçón: yré e beuiré en diliçios y usaré de bienes, y vi esto que era vanidad. ² El riso toue en errança, y al

¹ ¹⁸ decid] *mala lectura* decir encouasen] *occuparentur la Vulgata.*

goço dixe ¿por qué eres engannado de balde?; ³ y pensé en mío corazón de toller el vino a mi carne, porque pe[n]sase el mío corazón a sapiençia y esquiuaase la locura fasta que se (?) qual cosa fuese aprouechable a los fijos de los onbres. Et esto fecho, vi que menester es al onbre de fazer algo en el cuento de los días de su vida. ⁴ Et grandescí mis obras y fize casa y planté vinna ⁵ y fize huertos y frutales y enxerílos de todas maneras de árboles. ⁶ Et fize logares de agua por do regase la selua de los árboles que lieuan fruto. ⁷ Mantoue sieruos y sieruas y oue mucha conpanna, bustos (?) y grandes greyes de ovejas, más que todos aquellos que fueron ante mí en Iherusalem; ⁸ y mantoue plata y oro y sustançias de los reyes y de las prouincias; fize para mí cantadores y cantaderas y dilijos de los fijos de los onbres y vasos y orçuelos y seruicios para dar vinos. ⁹ Et sobrepujé de riquezas a todos aquellos que fueron ante mí en Iherusalem; la Sapiençia aturó conmigo; ¹⁰ y todas las cosas que desearon mis ojos non gelas vedé nin vedé a mi corazón que non usase de todo deleyte y que folgase en estas cosas que avía aparejadas. Et asmé que esto era mi partida sy usase de mi trabajo; ¹¹ y come me tornase a todas las lauores que avien fechas mis manos y a los trabajos que en vano auía usado, y ví en todo vanidad y afliçión de corazón y ninguna cosa non finca so el sol; ¹² pásème a cobrar sapiençia y errores y locura, y dixe: ¿qué el onbre que puede seguir al rey su fazedor? ¹³ Et ví que tanto traspasaua la sapiençia a la locura quando la luz a las tiniebras; ¹⁴ los ojos del sabio en su cabeza, el loco anda en tiniebras, y aprise que una es la muerte del uno del otro. ¹⁵ Et dixe en mi corazón: si uno es el tollimiento de mí y del loco ¿qué pro me tiene que mayor obra dí a sapiençia?; y fablé en mi voluntad, y pensé que esto era vanidad; ¹⁶ ca non será semejable el remenbramiento del sabio y del loco perdurablemente, y los tiempos que han de venir todas las cosas cobrirán ensemble por oluidança. Muere el ensennado asy como el non ensennado; ¹⁷ y por ende me enojé de mi vida, veyendo todas las cosas so el sol ser malas y todas vanidad y tormentamiento de espíritu; ¹⁸ como de cabo negué toda mi nobleza en que studiosamente trabajé so el sol, que auie después de mí, heredero; ¹⁹ y no sé sy será sabio o loco. E senor [s]erá en los mis trabajos en que yo sudé y fúe muy cuydoso, y ¿es cosa tamanna?; ²⁰ onde quedé y renuncié mi corazón, y dixo: non trabajes más so el sol; ²¹ ca como alguno trabajó en

²⁶ bustos] quizá brutos, armenta *Vulg.*

²¹⁵ uno] non *el Ms.*

²¹⁸ auie] por auré o aurie.

sapiencia y en ensennamiento, a onbre vagaroso dexará todas las cosas que ganó; esto es vanidad y grande maldad. ²² Ca ¿qué aprovecha al onbre de todo su trabajo y del tormentamiento del espíritu que ha penado so el sol?; ²³ todos sus días son llenos de dolores y de calonnas, nin de noche no fuelga su voluntad, y esto vi que es vanidad. ²⁴ ¿Non es mejor comer y beuer y mostrar a su alma bienes de sus trabajos?, y esto es dono de Dios; ²⁵ que lo desgastará asy ¿avrá diliçios como yo?; ²⁶ al onbre bueno delante le dió Dios la sapiencia y entendimiento y çiencia, y al pecador dió tormento y cuydado sobejano que annade y dalos]a[aquel que pluguiere a Dios y esto es vanidad y vano pensamiento de miente.

3. ¹ Et todas las cosas han tiempo y pasan por sus espaçios so el sol: ²⁻⁹ tiempo de nasçer, tiempo de arrancar, tiempo de morir, tiempo de arrancar (*tiene línea de tachadura*) matar, tiempo de morir, tiempo de plantar, tiempo de sanar, tiempo de destruyr, tiempo de callar, tiempo de arrancar, tiempo de paz, tiempo de plannir, tiempo de batalla, tiempo de llorar, tiempo de reyr, tiempo de malquerencia. ¿Qué ha el onbre más de todo su trabajo?; ¹⁰ vi tormentamiento que dió Dios a los fijos de los onbres que se estienden en él; ¹¹ todas las cosas fizo buenas en su tiempo. Et el mundo dió a ordenamiento dellas porque non falla onbre la obra que obró Dios de començamiento fasta la fin. ¹² Et conosçí que non fuese mejor cosa sy non alegrar y fazer bien en su vida. ¹³ Ca todo onbre que come y beue y biue bien de su trabajo, éste dono de Dios es; ¹⁴ aprese que todas las cosas que fizo Dios duran perdurablemente y non podemos a éstas annadir nin toller ninguna cosa a las que les fizo Dios porque sea temido; ¹⁵ lo que es fecho eso remanesçe, (a) las cosas que han de venir ya fueron; et Dios recobra lo que puso. ¹⁶ Vi so el sol, en lugar de juyzio, crueza, y en lugar de justicia, maldad; ¹⁷ y dixe en mi coraçón: el justo y el malo judgarlos ha el sennor, y el tiempo de cada cosa estonçes será. ¹⁸ E dixe en mi coraçón de los fijos de los onbres que los prouase Dios y les mostrase que eran semejables a bestias. ¹⁹ Et por ende es una la muerte de los onbres y de las bestias, y ygual condición del uno y del otro. Asy como mueren los onbres, asy mueren aquellas; semejablemente espiran todas las cosas. Et el onbre non ha ninguna cosa de más que la bestia; todas yazen so vanidad; ²⁰ y todas van a ver (?) logar; de tierra son

3 ^{2,9} arrancar] fuera de lugar. Estas frases no recogen fielmente toda la letra del texto latino, pues se cambian de orden y se omiten pensamientos. La distracción del copista llega en este pasaje hasta escribir tres veces la palabra arrancar.

3 ²⁰ a ver logar] por a un logar.

fechas, y en uno se tornan a la tierra. ²¹ Quién conosció que espíritu de los fijos de Adán suba suso? ¿Et sy el espíritu de las bestias desçiende ayuso? ²² Entendí ninguna cosa non ser mejor al onbre que alegrarse en su obra, y ésta ser su parte. Ca ¿quién dirá que después de sy conozca las cosas que han de venir?

4. ¹ Tornéme a otras cosas, y vi las calonnas que son fechas so el sol y lágrimas de los que non son culpados y ningunt consolador, y non poder contrastar a la fuerça de los desanparados de adjutorio de todos; ² y alabé más a los muertos que a los biuos, ³ y judgué por más bien aventurado de todos el que non es nascido nin vió los males que so el sol son fechos; ⁴ como de cabo paré mientes en los trabajos de los onbres y en sus noblezas y pensé magnifestarse (?) y ha envid[i]a de próximo, y en esto vanidad y cuydado sebejano. ⁵ El loco enclauija sus manos y come sus carnes y dize: ⁶ mejor es el punno con folgança que amas las manos con trabajo y con afición de coraçón. ⁷ Paré mientes y fallé otra vanidad so el sol: ⁸ uno es sennero, y no ha segundo, nin fijo nin hermano. Et non queda de labrar y non se fartan sus ojos de riquezas, nin piensa que diga: ¿para quién lo trabajo, y enganno mi alma de bienes?; esto es çerca vanidad y afición muy mala; ⁹ pues mejor es ser dos en uno que uno sennero, ca en aparejamiento de su conpanna, ¹⁰ sy el uno cayere, socorrerlo ha el otro. ¡Guay del sennero que quando cayere non avrá quien lo leuante; ¹¹ y sy durmieren dos, nodreçerse han a vezes, y uno sennero ¿cómo escalentará? ¹² Et sy alguno podiere más contra uno, dos contrastarlo han; guarda torliz (?) non se romperán ayna. ¹³ Mejor es el ninno sabio y pobre que el rey viejo y loco y que non sabe ante ver las cosas de la postremería. ¹⁵ Vi todos los que bien que andan so el sol con el mançebillo segundo que se leuanta; ¹⁶ por ende non ha fin el cuento del pueblo de todos los que fueron ante dél; y los que después han de venir, non se alegran con él; mas esto es vanidad y trabajo de espíritu. ¹⁷ Guarda tu pie quando entrases en la casa del sennor, y acércate que oyas, ca muy mejor es obidiencia que sacrificio de locos. 5. ¹ Non fables ninguna cosa mientra, nin tu corazón non sea priuado a hablar sereno delante Dios, ca Dios es en el cielo, y tu sobre la tierra, y ende sean pocos tus sermones; ² los suennos siguen muchos cuydados y en muchos sermones será fallada locura. ³ Sy alguna cosa prometieres a Dios, non te detardes de dár-

4⁴ envidia] en vida el *Ms.*

4¹⁰ sennero] sennor el *Ms.*

4¹² guarda torliz] funiculus triplex *Vulg.*

5¹ mientra] temere *Vulg.* sereno] por sermón.

gelo, ca le desplace prometimiento loco y non fiel; mas que quier que prometas, dalo; ⁴ca muy mejor cosa es non prometer que después del prometimiento non dar la cosa prometida.

6. ⁹ Mejor es ver cosa que deseas que desear que non sepas; **7.** ¹⁴ que es parar mientes en la obra de Dios que ninguno non puede enderessar el que él despreçiare; ¹⁵ y en el día bueno, usa de bienes y guárdate de mal día, — **8.** ⁹ ca a las vezes es el onbre sennor del onbre por su mal ¹⁴ y son justos, a quien vienen males, asy como sy fiziesen obras de malos. Et esto judgo (no) por muy mala cosa. — **9.** ¹¹ Torné a otra cosa que vi so el sol, non ser cosa de los priuados, nin batalla de los fuertes, nin pan de los sabios, nin riqueza de los ensennados, nin graçia de los nuestros, mas tiempo y aventura ha en todas cosas. — **10.** ¹⁶; Guay de la tierra do ha el rey ninno y los príncipes comen de mannana! ¹⁷ bienaventurada es la tierra que ha el rrey noble y cuyos príncipes comen a su tiempo para fartarse y non para luxuriar. ¹⁹ Todas las cosas obedesçen el aver. — **11.** ⁸ Sy mucho biuiere el onbre y en todo fuere alegre, déuese recordar del tiempo enbargoso de los días muchos, los quales, quando vinieren las cosas pasadas, de la vanidad serán reprehendidas. ⁹ Pues, alégrate, mancebo, en tu mançebía, y tu coraçón será en bien en los días de tu joventud, y anda en carreras de tu coraçón y encantamiento de tus ojos. Et sepas que por todas estas cosas aduzirte ha Dios a juyzio; ¹⁰ tuelle sanna de tu coraçón y quita maldad de tu carne, ca juvento y deleyte vanos son. — **12.** ¹ Reménbrate de tu Criador en los días de tu juventud, antes que venga el tiempo del tormento y se alleguen los annos en que digas: non me plaze.

CAPÍTULO DE LAS PALABRAS DE SAPIENÇIA QUE DIXO ECLESIASTÉS EN SU LIBRO [de la Sabiduría y del Eclesiástico]

[Sabiduría] **1.** ⁹ Los pensamientos del malo serán demandados y en sus palabras oymiento verná a Dios. — **3.** ¹⁵ De las buenas obras gloriosos es el fruto.

[Eclesiástico] **1.** ²⁷ El temor de Dios enpuxa el pecado, ²⁸ y el que sin miedo es non puede ser justo; — **2.** ²¹ los que temedes a Dios serán alumbrados vuestros coraçones. ²² Sy non fiziéredes penitencia caeredes en las manos de Dios y non de los onbres. — **6.** ⁵ La palabra dulce amuchigua los amigos y amansa los enemigos; ¹⁴ amigo

8 ¹⁴ de malos] de buenos *el Ms. por errata.*

2 ²¹⁻²² Cambia en segunda persona la primera del texto.

leal, quien lo fallará, fallará thesoro; ¹⁵ amigo leal non ha apreçiamiento nin de oro nin de plata. — **8.** ²⁰ Non ayas consejo con los malos, ca non puede aver sy non lo que les plaze. — **11.** ²⁷ En el día de los bienes, véngate en mientes de los males; ³¹ non metas en tu casa todo onbre. Ca muchos son los achaques del engannoso. — **12.** ² Faz bien al justo y fallarás grant gualardón, y sy non dél, çierto de Dios. — **9.** ¹ Non ayas çelos de muger de tu sennor que por aventura non demuestres sobre ty maldad de mal ensennamiento. **13.** ² Carga toma sobre sy quien faze conpanna con más onestos onbres que sy; non seas conpannero con mas onestos onbres de ty; ³ porque aconpanna el calderón con la olla, que, quando se fieren, quiebra la olla; ⁴ que el rico fará mal y ensannarse ha, y el pobre fazer le han mal, y callarse ha; **41.** ² mejor es la muerte que la vida amarga; — **13.** ¹¹ non abiltés tu sapiençia que por aventura abaxaste la con locura, y non seas engannado; ¹³ non seas mucho afincado por que non entropieces, y del más poderoso non te partas dél alexos, por que te non oluide. ¹⁴ E non dexes con él de fablar cosa derecha, más non creas a sus muchas palabras, ca su mucha [fabla] te ensayará, y sonriendo, demandarte ha de sus poridades; ²⁵ al rico, quando le aviene algunt trabajo, acórrenle sus amigos; y el pobre, quando cae, enpúxanle aún los que lo conoscen. — **41.** ³ O muerte, ¡qué bueno es el tu juyzio al onbre menguado y que ha las fuerças apocadas, ⁴ y desfalecido de hedad, y que ha cuydado de todas cosas y el que ha perdido el seso y non le cresce! — **18.** ¹⁹ Fijo, antes del juyzio, para mientes en la justiçia, y antes que fables, aprende. ²⁰ E antes de la enfermedad, busca melezina; antes del juyzio, demanda a ty mismo, y fallarás gracia ante Dios; non te enbargue ninguna cosa de orar syiempre, y non te viede ninguna cosa ser justo fasta la muerte, ca la muerte de Dios finca perdurablemente; ²³ ante de la oraçión apareja tu alma y non quieras ser como el que tienta a Dios. ²⁵ Vén-gate en mientes de la pobreza en tiempo del abondamiento, y de las cosas que ha menester la pobredad en el día de las riquezas. ²⁶ Ca de la mannana fasta la víspera se muda el tiempo y todas estas cosas vee Dios; ²⁷ el onbre sabio en todas cosas teme a Dios y en los días de los pecados guardar se ha de la pereza. ³⁰ Non vayas en pos de tus cobdiçias y quítate de tu voluntad. ³¹ Sy dieres tus almas a tus

9¹ sennor] *por seno, sinus de la Vulg.* demuestres] *ostendat Vulg.*

13^{2,3} *Traducción libre y no dando el sentido interrogativo que tiene la frase "del caldero y la olla" del texto latino.*

13¹⁴ *omite fabla y traduce sus por tus.*

18²⁰ *ca la muerte] repite muerte en lugar de gualardón que pide el texto latino.*

cobdiçias farás gozo a tus enemigos. — **19.** ¹ Quien despreçia las cosas, poco a poco caerá; ² el vino y las mugeres fazen en yr atrás los sabios. ⁴ Quien cree ayna, liuiano es de coraçón y será menguado; — **20.** ³³ mejor es el que encubre la neçedad que el que encubre su seso; — **25.** ¹ tres cosas son que me plazen, que son alabadas delante de Dios y delante los onbres: ² abenença de hermanos, amor de próximos, y marido y muger que sufren el uno al otro. ³ Tres cosas aborresçe mi alma: ⁴ pobre sobervio y rico mentiroso y viejo loco y syn seso. ²² E non ha cabeça peor que la cabeça de la culebra, ²³ y non ha peor sanna que la sanna de la muger; más de plazer es de morar con el león o con el dragón que con muger mala; ²⁶ chica es toda maldad contra maldad de muger y la suerte de los pecados sobre ella. ³¹ Coraçón umildoso, cara triste, llaga de muerte, muger mala. — **26.** ¹ Bienaventurado es el marido de la buena muger; el cuento de sus annos doblado es; ⁵ tres cosas temió mi coraçón y de la quarta ovo miedo mi faz: ⁶ açamiento de çibdad, ayuntamiento de pueblo ⁷ y calonna mentirosa, y todas las más graues de muerte, ⁸ dolor de coraçón y lloro de muger çelosa; ¹⁶ la graçia de la muger entendida.

FRAY ARTURO GARCÍA DE LA FUENTE, O. S. A.

Biblioteca de San Lorenzo de El Escorial.

19 ¹ cosas] *omite pequennas que debería decir.*

25 ³³ pecados] *por pecadores.*

26 ^{5,8} Traducción defectuosa.

LE DIABLE, VOLEUR D'ENFANTS

A PROPOS DE LA NAISSANCE DES SAINTS ÉTIENNE,
LAURENT ET BARTHÉLEMY

Le saint le plus populaire n'a pas occupé dans la pensée du moyen âge une place aussi considérable que le démon. On voyait le diable partout : agitant les corps des possédés, incendiant les monastères, induisant en tentation les ermites, brisant les mâts des navires en détresse, parlant par la bouche des idoles, rouant de coups les bons serviteurs de Dieu. Sa malice n'épargnait pas les enfants. Du XIIIe au XVe siècle, que d'auteurs ont repris le thème de l'enfant voué au diable et, sur le point d'être emporté par lui, sauvé par l'intercession de la Vierge ¹ ! La légende de saint Ama-

¹ On trouve ce thème dans Vincent de Beauvais (*Speculum historiale*, Douai 1624, liv. VII, chap. 115), Gautier de Coinci (*Miracles de Notre-Dame*, édit. POQUET, col. 443), Gobijs (*Scala Caeli*, sub vocabulo "Maria", XV). Jean Mielot (*Miracles de Notre-Dame*, éd. Roxburghe Club, 1885, n.º XXIII). On en connaît une forme dramatique (DOUHET, *Dict. des Mystères*, Paris, éd. MIGNE, 1854, col. 513; G. PARIS ET U. ROBERT, *Miracles de Notre-Dame par person-nages*, éd. Société des anciens textes, t. I, Paris, 1876, p. 1-56; PETIT DE JUL-LEVILLE, *Les Mystères*, Paris, 1880, II, p. 228-231), une rédaction en vers galiciens (*Cantigas de Sancta Maria*, éd. de l'Académie espagnole, Madrid, 1889, n.º CXV) et une rédaction en vers français (PAUL MEYER, *L'enfant voué au diable*, *Romania*, XXXIII, 1904, p. 163-178). Pour la tradition manuscrite on consultera A. MUSSAFIA, *Ueber die von Gautier de Coincy benützten Quellen dans Denkschriften der k. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philos.-hist. Classe*, t. XLIV, p. 17; du même auteur *Studien zu den mittelalterlichen Ma-rienlegenden dans Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philos.-hist. Classe*, t. CXIII, p. 955, 34° et t. CXV, p. 84, 30°, et éga-lement WARD, *Catalogue of Romances*, éd. du British Museum, II, p. 632. Diverses variantes du thème légendaire sont indiquées par le P. PONCELET dans son *Index miraculorum B. V. Mariae* (*Analecta Bollandiana*, XXI), n.º 300, 638, 657, 1272, 1436, 1517, 1558. A. GRAF (*Il diavolo*, p. 215 dans la trad. alle-mande) signale une autre version de la légende où saint Jacques agit en libé-rateur de l'enfant voué au diable. Rappelons enfin que Robert le diable avait été promis au démon par sa mère, désolée d'être stérile (*Anecdotes ... d'Etien-ne de Bourbon*, publiées par LECOY DE LA MARCHE, Paris, 1877, p. 145;

dour, dans sa version catalane, n'est qu'une corruption de ce "miracle de Notre-Dame" ². L'art italien a représenté la Vierge, armée d'une massue. Elle en menace le démon qui dispute à une jeune mère son nouveau-né ³.

Mais le diable n'attendait pas toujours que l'enfant lui fût voué pour le ravir. On croyait que, tant que le nourrisson n'avait pas reçu le baptême, il pouvait aisément devenir la proie de l'esprit malin. Celui-ci, profitant d'un manque de surveillance ⁴, remplaçait l'enfant au berceau par un cambion ⁵. On appelait ainsi le produit du commerce entre deux démons, l'un incube, l'autre succube. Ces êtres étaient plus pesants que les enfants des hommes, maigres pourtant, et pouvaient tarir plusieurs nourrices sans engraisser. Ils criaient à tout propos. Parfois il suffisait d'une prière, pour qu'ils disparaissent, au milieu de clameurs semblables au tonnerre, aux cris des chiens et des chats ⁶. Le plus souvent, on les brûlait ⁷.

De grands saints ont été victimes de ce rapt diabolique.

BREUL, K., *Sir Gowther*, Oppeln, 1886, p. 208-210). Une bibliographie étendue de la légende de Robert le diable se trouve dans Breul, ouvr. cité, p. 198 et suiv.; les n.ºs 102 à 106 de cette bibliographie renvoient à des textes où se retrouve le thème de l'enfant voué au diable.

² Un résumé de la légende a été publié dans la *Revue Archéologique* (octobre-décembre 1934) sous le titre *L'Ermite du polyptyque de Cardona* par Guy de Tervarent. Voir également BAUDOT, *Dictionnaire d'hagiographie* (Paris, 1925) au mot "Amador"; *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, t. II, col. 919, 920. Plusieurs éléments de cette légende: la richesse des parents d'Amador, le refus de son père de renier la Vierge, l'enfant conçu le Vendredi Saint et voué par sa mère au diable, lui sont communs avec le miracle de Notre-Dame.

³ Alunno "La Vierge du Secours", Rome, Galerie Colonna, n.º 39; Exposition de l'art italien, Paris, 1935, n.º 4.

⁴ *Encyclopaedia of religion and ethics*, éd. JAMES HASTINGS au mot "Changeling"; *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, IV, 1330. On trouvera dans ces répertoires une abondante bibliographie sur le thème de l'enfant volé. Ainsi que le remarque l'auteur de l'article *Changeling*, M. J. A. MAC CULLOCH, c'est ce thème que l'on retrouve dans la légende écrite en vieil allemand *Zeno*, publiée par Aug. LÜBBEN: *Zeno oder die Legende von den heiligen drei Königen* (Bremen, 1876), vv. 25-67.

⁵ C'est le nom que lui donne Collin de Plancy dans son *Dictionnaire infernal* (Paris, 1825), II, p. 23. Un grand nombre de langues ont un mot pour désigner ces êtres. Voir *Hastings*, ouvr. et endroit cités.

⁶ *De la démonomanie des sorciers*, par I. BODIN ANGEVIN (Paris, 1582), f. 106 et 106 verso.

⁷ Cette coutume a persisté jusqu'à nos jours. J. A. Mac Culloch, ouvr. et endroit cités, rappelle qu'en Irlande un enfant et une femme, tenus pour des créatures diaboliques, furent, l'un, sérieusement brûlé, l'autre, réduite en cendre. Ces faits se passaient respectivement en 1884 et 1893.

* * *

La collection Städel à Francfort-sur-le-Mein possède un ensemble de sept panneaux, attribués à Bartolo di Fredi, peintre siennois du ^{xiv}^e siècle⁸. Le premier d'entre eux représente la chambre d'une accouchée. Un homme s'entretient avec la jeune mère; une messagère apporte un panier de linge et la garde a commis l'imprudence d'aller à sa rencontre jusqu'à la porte. Le diable en profite pour voler le nourrisson, dont on remarquera l'auréole (fig. 1), et le remplacer par un cambion cornu. Le ravisseur apparaît une fois encore, emportant sa proie à tire d'ailes.

Au panneau 2, le nourrisson, lâché par le diable, qui continue sa course, est tombé à la porte d'un couvent, où une biche blanche l'allait. L'abbé, qu'un moine prend à témoin de ce spectacle, en reste confondu. La curiosité, l'étonnement et déjà la réprobation se peignent sur les visages (fig. 2).

Des années ont passé. Le panneau 3 montre le saint, dans le monastère où le diable l'a laissé choir jadis, recevant de l'abbé la bénédiction, avant son départ, qui attriste l'assistance (fig. 3).

Le panneau suivant (fig. 4) représente le saint devant les murs d'une ville, renversant les idoles qui surmontent l'une des portes. Un seul texte, celui que contient le manuscrit du Mont Cassin et dont il sera question plus bas, rapporte cet épisode (p. 37, col. I in fine de l'édition citée). Il nous apprend qu'il s'agit d'une ville où saint Etienne avait à prêcher l'évangile.

Le cinquième panneau offre une scène double. D'une part le saint revient à la maison paternelle. Devant le cambion, dont l'inquiétude est extrême, son visage s'arme de sévérité. Ses parents n'en peuvent croire leurs yeux (fig. 5).

D'autre part on assiste à l'holocauste du cambion dans la cour de la demeure en présence des personnages de la scène voisine.

Les panneaux suivants (fig. 6, 7) établissent sans aucun doute qu'il s'agit du protomartyr, saint Etienne. On le voit en effet

⁸ R. van Marle dans *The development of the Italian schools of painting*, IV, p. 258 et suiv., n'admet pas l'attribution à Bartolo di Fredi. Il préfère l'école lombarde du ^{xiv}^e siècle, contrairement au catalogue de la collection, qui indique l'école siennoise de la seconde moitié du ^{xiv}^e.

prêchant dans la synagogue et lapidé par les juifs aux portes de Jérusalem, selon la parole des *Actes des Apôtres* (VI, 9 et 10; VII, 57-59).

Sur la prédelle d'un retable peint par Andrea Vanni pour l'église Saint-Etienne à Sienne on retrouve le nourrisson auréolé, allaité par la biche et au panneau voisin figure la lapidation de saint Etienne (fig. 8).

Même sujet encore sur une fresque qui, dans la cathédrale de Prato fait face à la légende de saint Jean. M. Urbain Mengin la décrit ainsi⁹:

"L'histoire de saint Etienne sur la muraille d'en face a dans la partie haute encore plus souffert que celle de saint Jean. Les scènes que Fra Filippo a interprétées dans la première fresque sont tirées d'une légende apocryphe. A la naissance de saint Etienne le diable est venu mettre un autre enfant dans son berceau et l'a emporté; il l'a ensuite abandonné dans une campagne déserte au milieu des rochers; mais une biche s'est trouvée là qui a nourri le petit Etienne; puis une femme charitable est passée qui l'a recueilli et l'a confié à un saint prêtre. Malgré la dégradation, on peut suivre l'histoire dans la fresque. Dans une alcôve, dont la frise est fort jolie, la jeune mère est nonchalamment étendue sur son lit; elle regarde du côté du berceau sans se douter que cet enfant n'est plus le sien. D'autres femmes sont là, dont une arrive avec une corbeille sur la tête. Elles ne voient rien, mais un enfant, qui est peut-être un frère aîné d'Etienne, est assis derrière la nourrice, le visage tourné vers l'affreux ravisseur, et les mouvements de ses bras et de ses jambes indiquent sa frayeur. Ce que l'on distingue du diable nous fait voir la rapidité avec laquelle il fait la substitution. Son bras droit allongé pose le faux Etienne dans le berceau; son bras gauche serre contre sa poitrine l'enfant qu'il emporte et dont l'auréole nous révèle l'identité; le buste incliné et le mouvement des jambes nous montre combien ce grand voleur est agile. Dans la partie gauche de la fresque, la biche n'est plus qu'un animal un peu informe; le visage de la jeune femme qui remet l'enfant au prêtre est dans une obscurité où on ne distingue plus qu'une coiffure en forme

⁹ *Les deux Lippi* (Paris, 1932), I, p. 56.

de bonnet d'évêque et le haut d'une petite église avec son clocher."

De la "légende apocryphe" à laquelle fait allusion M. Mengin on ne connaissait jusqu'ici qu'un texte: celui que contient le manuscrit du Mont-Cassin n° CXVII, du xe / xie siècle¹⁰, et qui a été publié dans la *Bibliotheca Casinensis* (III. *Florilegium*, p. 36-38). Il n'est pas toujours satisfaisant¹¹. Nous publions en appendice (appendice I) une version nouvelle de la légende, tirée du Ms. 158 de la Marcienne à Venise, où elle était demeurée jusqu'à ce jour inaperçue.

Le texte que donne ce manuscrit du xve siècle est fort clair. En voici le résumé, pour ce qui est d'Etienne et de l'enfant que le diable avait mis à sa place.

"Au temps de César Auguste, vivait en Galilée un couple, Antiochus et Perpétue, qui se signalait par son obéissance à la loi et toutes sortes de bonnes œuvres. Cependant il n'avait pas d'héritier, malgré ses prières. Aussi la joie de la famille fut-elle grande, lorsqu'on apprit que Perpétue avait conçu. Elle mit au monde un fils et un ange l'avertit de l'appeler Etienne. Comme, pour fêter cet événement, toute la maison se trouvait réunie à table, Satan, profitant des ténèbres, entra dans la demeure sous une apparence humaine et se glissa jusqu'à l'endroit où Etienne avait été imprudemment abandonné à lui-même. Il le prit et mit à sa place une créature infernale. Puis, l'emportant par-dessus les mers, il le déposa dans le royaume de Troie, à la porte de l'évêque Julien. L'enfant alors se mit à pleurer. Lorsqu'il per-

¹⁰ Nous datons le codex d'après le nouveau catalogue de manuscrits du Mont-Cassin. (*Codicum Casinensium manuscriptorum catalogus*, vol. I, pars II, (1923) p. 198.) L'ancien catalogue, *Bibliotheca Casinensis*, t. III (1897), p. 59, datait le codex de la fin du xe siècle ou du début du xie.

¹¹ La version que nous publions en appendice permet de corriger plusieurs passages qui dans le texte, tel qu'il est édité dans le *Florilegium Casinense*, sont absolument inintelligibles. En voici quelques exemples:

Manuscrit du Mont-Cassin

Et detulit beatum Stephanum per medium mare intra ianuam regni ante hostium Iuliani episcopi.

Beatus Stephanus inquisivit in populum ut eius signis adducere ante eum.

Manuscrit de Venise

Qui egrediens detulit ipsum per medium mare portans ipsum in Troianum regnum ante hostium pontificis Iuliani.

Tunc beatus Stephanus iussit ignem adduci coram se. Cumque ignis fuisset aportatus.

cut ces vagissements, l'évêque ne voulut tout d'abord pas croire à leur réalité. Il suspecta quelque tour du démon. Mais, ayant ouvert la porte, il vit un nourrisson qu'allaitait une biche. Celle-ci lui dit simplement: "Julien, prends cet enfant que le Seigneur t'envoie." Et ainsi fut fait.

Julien confia le nouveau-né à une nourrice et lui donna le nom de Nathanaël. Le temps venu, il l'instruisit dans la loi de Moïse. L'enfant crût en science, en prudence, en vertu et dès le plus jeune âge, il eut, en signe de la faveur divine, le don des miracles.

Une nuit qu'il dormait, l'ange du Seigneur lui apparut et lui dit: "Lève-toi, va en Judée où se trouve la demeure de ton père et convertis en joie la tristesse qui y est entrée, le jour où Satan t'a remplacé dans ton berceau par l'un de ses semblables." Etienne fit connaître à l'évêque cette vision. Ce n'est pas sans peine que Julien se sépara de celui qu'il appelait Nathanaël et bénit son entreprisé. Etienne alors prit un navire et, sous la conduite de l'ange, parvint à la maison paternelle.

A son approche le diable crie et s'agite. Mais Etienne: "Je t'ordonne de dire qui tu es!" Le démon le supplie de l'épargner, lui promet la mort de ses ennemis. Pour toute réponse Etienne fait amener du feu. A cette vue Satan se met à mugir, à imiter la voix de divers animaux et au milieu d'un fracas épouvantable disparaît, pour ne plus revenir. Etienne se fait reconnaître de ses parents. Toute la famille se réjouit de le voir si beau et plein d'une si douce sagesse."

Telle est la légende qui avait cours sur la naissance de saint Etienne¹². Elle se rencontre non seulement en Italie, mais encore en Catalogne. Le retable de Granollers, actuellement au Musée d'art de Catalogne (Barcelone), comporte deux panneaux où nous voyons successivement le petit Etienne enlevé dans son berceau par le diable, tandis que sa nourrice sommeille, et déposé sur le seuil d'un monastère, où une biche est agenouillée près de lui au grand émerveillement de l'abbé (fig. 9 et 10).

¹² Cosquin, recueillant ses *Contes populaires lorrains*, entendit un récit où saint Etienne, enfant, est enlevé par le diable et, pour finir lui échappe à force d'eau bénite (*Romania*, X, p. 131-133). Pourquoi saint Etienne plutôt qu'un autre saint, se demande Cosquin? Il ne connaissait évidemment pas notre légende, dont le récit lorrain n'est qu'une version tardive.

* * *

Dès le ^x^e siècle, on croyait de saint Etienne qu'il avait été enlevé dans son berceau par le diable; dans les dernières années du ^{xiv}^e siècle au plus tard, on attribuait la même aventure à saint Laurent ¹³. Abandonné par le démon dans une forêt, il aurait été découvert, suspendu aux branches d'un laurier, par le pape Sixte II. D'où son nom de "Laurent" ¹⁴. Entre le diacre protomartyr et le diacre romain ont existé de tout temps des traits d'union, qui rendent explicable le passage du thème légendaire d'un saint à l'autre. Ils étaient unis dans la pensée des fidèles, depuis le jour où le corps de saint Etienne, miraculeusement transporté par les airs de Constantinople à Rome, avait trouvé place dans le tombeau de saint Laurent. "Comme le tombeau était étroit, nous dit le narrateur ¹⁵, au point de ne pouvoir contenir les deux corps, Laurent, tout comme s'il se réjouissait de la venue de son frère, se retira, se mit sur le côté et laissa une moitié du cercueil à Etienne." Le dominicain espagnol Thomas Trugillus (^{xvi}^e s.) va plus loin: il veut que Laurent ait cédé la droite au nouveau venu et qu'en souvenir on l'ait appelé: "Hispanus civilis et urbanus" ¹⁶. "Il cortese spagnolo" disait le peuple de Rome. Dès lors on les associa en toutes circonstances. On les tenait pour parents ¹⁷. On leur attribuait un pouvoir égal de chasser les démons ¹⁸. Innombrables sont les œuvres d'art où ils se font pendant ¹⁹.

Ceci explique qu'on ait pu confondre leurs biographies et rapporter de l'un ce qu'on racontait de l'autre. Cependant alors que les peintres ont souvent représenté saint Etienne enlevé par le

¹³ *Gesta Romanorum*, 201, app. 5 (éd. H. OESTERLEY, p. 612-14). Le codex Pomersfeld 2793, qui date de l'année 1394, contient cet épisode. (Voir OESTERLEY, p. 100.) Cf. WARD-HERBERT, *Catalogue of Romances in the Department of manuscripts in the British Museum*, t. III (1910), p. 248.

¹⁴ En dehors des *Gesta Romanorum*, qui rapportent cette légende, Lucius Marineus Siculus y fait allusion dans son livre *De rebus Hispaniae memorabilibus*, lib. V (éd. A. SCHOTT, *Hispaniae illustratae ... scriptores varii* (Francfort, 1603), t. I, p. 332. Cf. *Acta sanctorum*, Aug., t. II, p. 501).

¹⁵ *Acta sanctorum*, Aug., II, p. 529.

¹⁶ Ibidem, p. 530.

¹⁷ Ibidem, eadem pagina.

¹⁸ A. FRANZ, *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter*, II, p. 556.

¹⁹ MARLE, ouvr. cité, III, p. 355-56, 529, 531; K. KÜNSTLE, *Ikongraphie der christlichen Kunst*, II, p. 398 (deux exemples), 545 et 546.

démon, ils n'ont jamais, que nous sachions, exploité à propos de Laurent cet épisode de sa légende.

* * *

Dans la pensée populaire, saint Barthélemy a été lui aussi la victime de ce rapt diabolique. La cathédrale de Tarragone possède un retable consacré à cet apôtre, œuvre du ^{xiv}^e siècle, dont deux panneaux représentent des scènes demeurées jusqu'ici mystérieuses.

L'une d'elles nous montre (fig. 11) un seigneur chassant au faucon et découvrant sur le sommet d'une éminence un enfant, qu'un homme de sa suite va quérir, tandis que le diable s'envole; l'autre scène figure l'intérieur d'un palais: devant le roi et la reine assis, un berceau qu'occupe un enfant noir et sous lequel gisent quatre nourrices mortes, tandis que la cinquième à genoux accueille de tout son espoir l'arrivée de deux pèlerins. L'un de ces pèlerins est auréolé (fig. 12). M. Chandler Rathfon Post a traduit dans son *History of Spanish painting*²⁰ le texte catalan inscrit sur le berceau: "Ce diable sous la forme d'un enfant resta couché dans le berceau vingt-quatre ans; sous la forme de saint Barthélemy il causa la mort de quatre nourrices." Il ajoute qu'il n'a trouvé pareille légende de l'apôtre ni dans les Bollandistes ni dans la *Légende dorée*.

Il est bien exact que ni dans les *Acta sanctorum*, ni dans la *Légende dorée*, ni d'ailleurs dans aucune *Vie* connue de saint Barthélemy il n'est question de son enlèvement par le diable. L'artiste aurait-il cédé à sa fantaisie et emprunté le thème à la *Vie* de saint Laurent ou de saint Etienne? En cet âge cependant l'art ne faisait que remplir le canevas tracé par les textes.

Et en effet, le manuscrit 11116 de la Bibliothèque Royale de Bruxelles contient un récit en langue flamande qui n'avait pas été signalé jusqu'ici et où le rapt du jeune Barthélemy par le diable tient la place principale. On le trouvera en appendice (appendice II).

En voici la teneur.

Un couple, d'origine royale, vivant en Syrie se désolait d'être stérile. Dans son chagrin l'homme promet au Dieu d'Israël de

²⁰ Vol. II, p. 219 (Harvard University Press, 1930).

consacrer à son service l'enfant qu'il pouvait avoir. Sa femme conçut et, durant sa grossesse, elle eut le pressentiment que son fils serait doué d'un pouvoir absolu sur tous les diables de l'enfer. En accouchant, elle crut voir une lumière qui éclairait le monde et chassait toutes les ténèbres de la nuit. Elle mit au monde un fils charmant et beau, qu'elle nourrit elle-même. Satan ne tarda pas à apprendre qu'un soutien de la foi et un redoutable ennemi de son espèce était né. Il tint alors un conseil de tous les démons. L'un d'eux dit : "Il faut voler cet enfant au berceau, le porter au sommet d'une montagne et le jeter dans la neige, où il périra de froid." Ainsi fut fait. Un diable, noir comme la poix, fut placé dans le berceau au lieu du jeune Barthélemy et y resta trois ans, criant et pleurant.

Grande était la honte des parents. Ils invoquèrent le Dieu d'Israël, lui rappelant la promesse qu'il leur avait faite de leur donner un enfant de lumière et non un fils des ténèbres, hideux et horrible.

Tandis qu'ils se désolaient, il advint qu'un prêtre juif traversa les montagnes et entendit des vagissements. Il ordonna à ses serviteurs de se diriger vers l'endroit d'où partaient ces cris et de lui rapporter l'enfant, si c'en était un. Les serviteurs lui firent remarquer qu'il s'agissait peut-être d'un nourrisson, abandonné par une mère soucieuse de cacher son déshonneur. "Marchez à la voix" leur répondit leur maître. Ils marchèrent à la voix et trouvèrent un enfant de l'âge le plus tendre, gisant dans la neige. Le prêtre le reçut avec joie et le fit élever dans sa maison pendant trois ans. Il apprit alors le sort du noble couple de Syrie, dont le fils, noir comme la poix, se refusait à grandir et pleurait nuit et jour dans son berceau. Emmenant le jeune Barthélemy avec lui, il fit route vers ce pays. Quand il fut parvenu dans la ville et le palais des nobles seigneurs, il demanda à voir l'enfant. Ses prières vainquirent une résistance que la honte explique. Le prêtre ne se méprit pas sur la nature de cet être horrible. "Au nom du Dieu tout puissant, lui dit-il, je t'ordonne de nous dire qui tu es." Le diable répondit : "Cet enfant que tu as trouvé et élevé est le fils de ces nobles seigneurs. Il leur est né pour avoir sur nous toute puissance. C'est pourquoi nous voulions sa perte. Tu as déjoué nos desseins. Il ne me reste qu'à retourner en enfer d'où je viens." Et il disparut avec un grand bruit. La joie de tous était immense.

Le jeune Barthélemy fut vêtu d'habits royaux. Après la mort de ses parents, il entendit le Christ prêcher l'évangile et abandonna tout, pour le suivre.

Personne ne pensera que ce texte a inspiré l'artiste catalan. Des divergences de détail suffiraient à condamner cette hypothèse par elle-même invraisemblable: la version flamande veut que Barthélemy, abandonné par son ravisseur au sommet d'une montagne, y ait été découvert par un prêtre juif et ses serviteurs, tandis que dans le tableau catalan c'est un chasseur et ses hommes d'équipage qui jouent ce rôle; le texte flamand ne dit pas que le diabolin, mis à la place de Barthélemy, fait périr ses nourrices, détail que le peintre a sans doute emprunté, en le grossissant, à la superstition populaire, qui veut que le cambion tarisse plusieurs nourrices, sans profiter²¹. Dans la version catalane Barthélemy revient chez son père à l'âge d'homme avec le bourdon et à son chapeau la coquille des pèlerins de Compostelle.

Ne pouvant établir une filiation directe entre l'œuvre d'art et le texte, nous constatons qu'à la fin du moyen âge circulait sur la naissance de saint Barthélemy une légende assez répandue dans l'occident de l'Europe pour que les témoins qui nous en restent émanent l'un de Flandre, l'autre de Catalogne.

Comme nous le faisons remarquer plus haut, on ne voit pas la raison pour laquelle le thème hagiographique de l'enlèvement du saint au berceau par le diable a passé de la légende de saint Etienne à celle de saint Barthélemy. S'il faut chercher une explication plausible à ce qui peut être le travail purement artificiel d'un hagiographe, on pourrait la trouver dans le fait que saint Etienne est avec insistance appelé "Nathanaël" dans le texte du manuscrit de Venise (appendice I). L'auteur va jusqu'à lui prêter en propres termes tout ce que l'évangile de Jean (I, 45-51) nous apprend sur Nathanaël. En un mot il identifie Etienne avec ce personnage évangélique. Or d'après une tradition assez répandue, le Nathanaël de l'évangile n'est autre que saint Barthélemy. Le peintre catalan, le rédacteur du texte flamand ou leur commun inspirateur pouvaient

²¹ Luther s'est fait l'écho de cette superstition dans ses *Propos de Table*. On croyait en effet au moyen âge que les enfants d'origine diabolique épuisaient leurs nourrices. Sir Gowther en fait de la sorte périr neuf en un an et blesse sa mère en la mordant au sein (*Sir Gowther*, éd. K. BREUL, Oppeln, 1886, vers 109-138). Robert le diable se contente de ce dernier procédé.

très bien partager cette opinion et, voulant rendre à l'apôtre ce qui lui revenait, lui avoir attribué tout ce qui avait cours sous le nom de Nathanaël. Ainsi la tentative de revendiquer pour saint Étienne les actes de Nathanaël aurait eu pour effet d'étendre au concurrent, je veux dire à saint Barthélemy, une légende à laquelle le protomartyr avait cette fois des titres primordiaux ²².

* * *

Au sujet de la naissance de saint Barthélemy, nous publions également (appendice III) une étrange histoire, demeurée inédite. Elle semble avoir joui d'une assez grande vogue au moyen âge, car on la rencontre dans plusieurs manuscrits ²³. Si pour le fond, chacun de ceux-ci présente un récit identique, les variantes sont toutefois si considérables qu'il y a pour ainsi dire autant de recensions différentes que de manuscrits. Nous avons choisi de préférence le manuscrit de l'Université de Padoue, puisqu'il contient la recension la plus détaillée et la plus développée. En voici le résumé. Un prince de l'Inde, tombé par sa prodigalité dans la misère, se voue au diable pour recouvrer ses richesses. Mais il a tôt fait de les dépenser à nouveau. Le diable s'offre à les lui fournir au double à condition qu'il lui apporte les deux mains de sa fille unique dont les démons attendent leur perte ²⁴. Il les fait couper.

²² Il n'est pas sans intérêt de noter que dans le manuscrit 158 de la Bibliothèque Marcienne de Venise l'*Istoria nativitatibus et educationis beati Stephani prothomartyris* (appendice I) est suivie du *De nativitate S. Bartholomei* conçue d'après le thème légendaire, publié dans l'appendice III.

²³ Sans vouloir en donner ici la liste complète, nous signalons ceux-ci : 1. Padoue, Bibliothèque de l'Université, manuscrit 1622, xve siècle, fol. 308-309 ; 2. Venise, Bibliothèque Marcienne, manuscrit latin 158, xiv-xve siècle, fol. 328v-329v, cf. plus haut p. 5 ; 3. Haarlem, Bibliothèque du Musée épiscopal, manuscrit 89, début du xvre siècle, fol. 5a-7a ; cf. B. KRUITWAGEN, *Catalogus van de handschriften en boeken van het bisschoppelijk Museum te Haarlem* (Amsterdam, 1913), p. 71 ; 4. Munich, Staatsbibliothek, manuscrit latin 3661, xve siècle, fol. 72v-73v ; cf. *Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis*, t. I, p. II (Munich, 1871), p. 104 ; 5. Leipzig, Bibliothèque de l'Université, manuscrit 184, xve siècle, fol. 44-45 ; cf. *Katalog der Handschriften der Universitäts-Bibliothek zu Leipzig*, t. IV, 1 (Leipzig, 1928), p. 262-63 ; 6. Bénévent, Bibliothèque capitulaire, manuscrit XVII, xve siècle, fol. 1-4 ; cf. *Analecta Bollandiana*, t. 51 (1933), p. 363 ; 7. Légendier de Pierre Calo, cf. *Analecta Bollandiana*, t. 29 (1910), p. 88.

²⁴ Dans la littérature du Moyen âge, on rencontre assez souvent la légende de "la jeune fille aux mains coupées". Sous le titre : *The Maiden without Hands*, M. STITH THOMPSON énumère une série de récits qui ont tous pour objet ce thème légendaire. (*The Types of the Folk-Tale. A Classification and Bibliography*. Helsinki, 1928, dans : *FF. Communications*, vol. XXV, n. 74.)

Son argent dépensé, c'est la vie même de son enfant que le diable exige de lui. Il se résigne à lui obéir, mais les bourreaux, chargés de la sinistre besogne, prennent leur victime en pitié et la laissent échapper. Elle atteint de la sorte un couvent de chanoinesses, dont l'abbesse était la sœur du roi de la région. Le fils du roi ayant aperçu dans le couvent de sa tante²⁵ cette jeune fille aux mains coupées, ne veut prendre d'autre femme qu'elle. Monté sur le trône, il l'épouse. Pendant qu'il est en campagne, sa femme accouche d'un fils. Le messenger, porteur de la nouvelle, se laisse soustraire ses lettres par le démon et remet au roi une missive de la main de Satan où la reine est accusée d'avoir mis au monde un monstre. Le roi cependant, relevant une contradiction entre les paroles du messenger et la teneur du message renvoie une lettre annonçant ses victoires et son retour. Ce pli est également converti par la ruse du démon en un ordre de brûler la mère et l'enfant, lequel devait être une créature diabolique²⁶. Les bourreaux cette fois encore font grâce aux victimes. Deux anges viennent, qui baptisent le fils de la reine et, comme elle touche l'enfant baptisé, ses mains lui sont rendues²⁷. Les anges la conduisent au monastère où elle a séjourné jadis, après lui avoir recommandé d'envoyer son fils au pays des Juifs, lorsqu'il serait en âge d'homme. L'abbesse fait chercher le roi, son neveu. On s'explique. Le roi appelle auprès de lui les parents de sa femme et leur fait fête.

²⁵ D'après le manuscrit de Leipzig, le fils du roi découvre la jeune femme dans la forêt, au cours d'une chasse au faucon. *Rex ... casu ibidem veniens et moram ibidem faciendam compulsus est, unico filio suo comite, eo quod falconem post volatilia dominantem studiose insecutus est*. Nous signalons ce fait car, comme on l'a vu plus haut, dans la légende de la naissance de S. Barthélemy telle qu'elle est représentée dans les peintures de Tarragone, l'enfant est découvert par des seigneurs qui chassent au faucon.

²⁶ Ici nous retrouvons le thème de l'enfant engendré par le diable et la coutume qui voulait que la mère et le nourrisson fussent brûlés: *quod pepererat quamdam creaturam adeo difformem et turpem, quod recte videbatur a dyabolo generata. Unde videbatur bonum comburere matrem cum ea creatura ita difformam* (sic). Voir plus bas, p. 24.

²⁷ D'après certaines recensions, par exemple celle du manuscrit 184 de la Bibliothèque de Leipzig, la mère ayant voulu donner à boire à son enfant, en se penchant sur une source, l'étouffe. Deux anges apparaissent et ressuscitent l'enfant.

APPENDICE I*

YSTORIA NATIVITATIS ET EDUCATIONIS BEATI STEPHANI
PROTHOMARTYRIS ¹

[Fol. 327, col. 2.]

Cum Cesar Augustus arcem teneret imperii et terra Iuda romano pareret imperio simulque legem mosaycam custodiret, in Chana Galilee exstitit quidam nomine Antiochus polens bonis operibus et divitiis multis plenus cum uxore sua nomine Perpetua. Hii sunt usque ad annos multos circa viginti quattuor vel XX commorantes domino serviebant et se ipsos in omni iusticia irreprehensibiles conservabant ^a. Cunque non haberent heredem, apud Dominum continuis orationibus petebant ut eis filium concedere dignaretur, nam verentes maledictionem legis oblationem offerre cum aliis templum sanctuarii intrare timebant, ne a contribulibus suis obprobrium paterentur. Ipsi autem sic diu orantibus permissum est per spiritum sanctum non sine totius familie gaudio ut mulier in utero filium conciperet preoptatum. Appropinquante autem partus tempore cum mulier masculum peperisset una cum viro suo vidit angelum Dei sibi clara voce dicentem: "Parvulus hic natus Stephanus est vocandus." Et recte Stephanus [tam] grece quam latine dicitur corona, sed hebraice dicitur norma vel regula. Fuit enim corona, id est principium martirum in novo Testamento sicut Abel in Veteri; fuit autem norma id est exemplar pro Christo sanctis aliis paciendi.

Cumque de prole nata tota domus gaudio repleretur nocturno tempore venit Sathan in figura hominis ceterisque escentibus et domum silenter introiens, ubi Stephanus erat, ad locum ubi iacebat impudenter accessit et tollens Stephanum in brachiis suis, loco eius, ut sic familiam contristaret, ydolum in eius lectulo collocavit. Qui egrediens detulit ipsum per medium mare portans ipsum in Troianum regnum ante hostium pontificis Iuliani, ibique pannis involutum deposuit et recessit. Tunc infans sic in terra positus cepit vocem flebilem et lacrimosam emittere. Cumque Iulianus audisset vocem par-

* L'orthographe des manuscrits a été conservée dans les trois textes que nous publions.

¹ Bibliothèque Marcienne de Venise, manuscrit latin, 158, XIV/XVe siècle, fol. 327-328v. Cf. JOSEPH VALENTINELLI, *Bibliotheca manuscripta ad S. Marci Venetiarum*, t. II (1869), p. 176-77.

^a *corr.*, *prius* observabant.

vuli, dixit: "Fletus pueri est." Cui ministri sui respondentes dixerunt: "Non pater et domine, credendum est quod vox pueri sit, cum sit nox, sed fantasma potius inimicorum." Dumque sic tempus pertransiret, pontifex sumpno reficitur et ecce dominus cervam nimis candidam preparavit, que puero materno more lac ubere suo dedit ante hostium Iuliani. Cumque pontifex surrexisset a sumpno fretum² cerve audivit, qui admirrans intra se, venit ad hostium ut videret quodnam esset. Et cum aperuisset hostium vidit cervam candidam nimis custodire viscera pueri vagientis. Tunc timor et pavor irruit super eum et dixit: "Deus eterne, qui absconditorum es cognitor et divina misteria revellas et manifestas [fol. 327^v] in terra et per angelum tuum Noe nunciare voluisti, ut altare tibi hedificaret ac ut in eodem holocausta tibi offeret, manifesta nunc tua potenti virtute, ita ut si fantasma est illud quod video vel cerno protinus fugiat atque discedat." Tunc oratione finita aperta est lingua cerve et more humano loquebatur dicens: "Suscipe, Iuliane, parvulum nutriendum quem tibi misit Dominus te sibi preparans in hoc loco." Ad hanc vocem sanctus pontifex exilaratus brachiis suis puerum de terra elevans, benedixit Deum et dixit: "Deus meus, gratias tibi ago, quia dedisti mihi unum filium sine peccato."

Tunc hebreia nutrice inventa, eum sibi tradidit, cum summa cura et diligentia nutriendum, cui nomen imposuit Nathanael. Cumque ablactationis tempus advenisset, stetit coram Iuliano pontifice qui eum more paterno dilexit, instruxit atque in omni lege mosayca perdocuit. Crevit autem cito puer plenitudine temporis et cepit hebraicas literas scire. Aperuit autem ei Deus cor in omni mandato, lege et cultu divino. Eratque mirabilis scientia prudentia et omni legis observantia coram cunctis, in ipsa etiam puericia miracula in populo faciens atque signa. Nocte vero quadam, eo dormiente, apparuit ei angelus Domini dicens ei: "Surge et vade in Iudeam, quia ibi est domus patris tui. Et pone gaudium in ea propter tristitiam magnam que in ea consistit. Nam ibi est figura Sathane, quam dyabolus in lectulo suo posuit, dum te de cunabulis ab inde portavit." Cum autem beatus Stephanus, qui et Nathanael nominabatur, verbum audisset sollicitus venit ad Iulianum petens benedictionem ab eo. Cui pontifex ipse respondit: "Quo, fili, pergis? Prius expecta scire Domini voluntatem." Cui Stephanus, qui et Nathanael, visionem angelicam enarravit. Tunc Iulianus tristis effectus, quia dimittere eum nollebat adiecit: "Post-

² "Frait" signifie grand bruit, spécialement le bruit que font les chevaux en marchant. Cf. GODEFROY, *Dictionnaire de l'ancienne langue française*, t. IV, p. 122.

quam voluntas Dei est, fili, accede ad me et dabo tibi benedictionem." Cumque Stephanus, qui et Nathanael, reverenter accessisset, ait Iulianus cum gemitu: "Deus qui omnia nosti, qui benedictionem Abraham dedisti et dixisti: Multiplicabo semen tuum sicut stelas^b celi, ita multiplicet gratiam et benedictionem, sapientiam et intelligentiam ut tandem simul ante conspectum divine maiestatis valeamus admitti."

Et post haec intravit beatus Stephanus naviculam, et sic angelo duce pervenit in Galileam et demum usque in domum patris sui. Cumque in foribus patris sui stetisset, ecce fremitus demonis mirabilis excitatur de ydolo in tantum quod ad lamentum et fletum familia consurgeret universsa. Tunc beatus Stephanus prostratus in terram se tota mente contulit ad orandum. Qua oratione finita, dixit cum lacrimis patri suo et matri sue, eis ignorantibus quod filius suus esset: "Unde hec tristitia vestra venit, quae inter vos esse videtur?" Illi vero ignorantes quis esset, flentes dixerunt: "Dominum Deum pro filiorum semine precabamur et hanc nobis tristitiam contulit propter gaudium." At beatus Stephanus figuram sathanae intuens ait: "Aiuro te [fol. 327^v, col. 2] per Deum vivum et verum ut dicas nobis quis es." Cui demon ipse respondit: "Noli^c me molestare et ego interficiam omnes inimicos tuos." Tunc beatus Stephanus iussit ignem adduci coram se. Cumque ignis fuisset aportatus, cepit Sathanas ipse stridere et mugitus facere sicut thaurus et omnes voces facere vel emittere bestiarum. In quo quidem sonitu ac mugitu statuam ex toto contrivit nec ibidem ulterius apparuit. Tunc beatus Stephanus dixit cum ingenti gaudio parentibus suis: "Ego sum filius vester, quem Sathanas tullit de lectulo vestro, se in eodem colocans loco mei." Ad quam vocem tota exultavit familia eius pulchritudinem intuentes ac in eo dulcedinem sapientie admirantes.

Facto autem mane diei sequentis perrexit^d vadens ubi iurisperiti congregabantur. Et Gamalielem doctorem inveniens cum discipulis suis cum eisdem de divine legis observantia conferrebat. Erat autem Saulus unus ex hiis, qui de lege cum Stephano disputabat, dolens et invidens multum quod Stephanum superare non poterat. Cum igitur per Iudeam et Galileam discureret disputando quadam die Philippus qui erat de Bethsayde eum reperiens dixit ei: "Ego et socii mei invenimus mesiam quem scripsit Moyses in lege et prophetis^e, Yhesum filium Ioseph a Nazareth." Cui Stephanus, qui et Nathanael, respondit: "A Nazareth potest aliquid boni esse?" Dicit ei Philippus: "Veni et vide." Vidit Yhesus Nathanaelem venientem ad se et ait: "Ecce

^b maris *add.*, *dein del.*

^c *corr.*, *prius nolle.*

^d *perrexit.*

^e *propheta.*

vere israelita, in quo dolus non est." Dicit ei Nathanael: "Unde me nosti?" Respondit Yhesus et dixit ei: "Priusquam te Philippus vocaret cum esses sub ficu vidi te." Respondit Nathanael: "Yhesu, Raby tu es filius Dei, tu es rex Israel." Respondit Yhesus et dicit ei: "Quia dixi tibi vidi te sub ficu credis, maius hiis videbis." Et dixit ei: "Amen, amen dico vobis videbitis celum apertum et angelos dei ascendentes et descendentes super filium hominis³."

Tunc Stephanus, qui et Nathanael, ex legis scientia quam habebat et inspiratione divina tactus et instructus, legi Christi et fidei acquievit ac eius fidem in Iudea et Galilea predicare cepit verbis et moribus. Aduit sibi in sompniis angelus domini dicens: "Vade Stephane, predica in Assia verbum Dei, in Cilicia et Alexandria et Cinerensia, nam ibi doctor eris." Et ecce dum venisset ad portam civitatis, timor irruit super eum. Tunc ille gemens et orans dixit: "Domine Deus omnipotens, qui dignatus es servis tuis concedere salutem, dignare me salvare in hac civitate ab omni hoste iniquo." Cumque introisset^f civitatem vidit portantes hominem in feretro mortuum et turbam civitatis plorantem super eum. Quibus ait ipse: "Deponite eum." At illi deposuerunt illum. Et ille expansis manibus ad celum orabat dicens: "Domine Deus omnipotens in cuius^g nomine cuncta resurgunt, qui ex nichilo cuncta creasti fac hominis istius animam ad corpus suum redire, ut isti infideles credant in te, Domine, quia tu es Deus meus et non est alius praeter te, Domine." Et cum hoc dixisset homini, resurrexit. Et cum resurrexisset [fol. 329] dixit ad beatum Stephanum: "O beatissime iuvenis, vidi te principem magnum coram domino Deo tuo et principem milicie sue. Nam, tua oratione completa cito venientes angeli ad corpus meam animam attulerunt." Cumque post hoc predicare et disputare cepisset convertit quattuor civitates ad aulam Dei, id est Cirenensiam, Alexandriam, Ciliciam et Asiam, aditantes et videntes in eo prudentiam et mirabilia quae faciebat.

Hic postmodum in Iudeam revertens dum coram Anna et Cayfa Ierosolimis praedicaret nongentos viros convertit ad Christum, exceptis parvulis et mulieribus. Hic ex merito sue sanctitatis et prudentie post Christi passionem ab apostolis est in dyaconem ordinatus et ministrum ac in eodem modo pro fide Christi primus a Iudeis extitit lapidatus^h.

³ Joh. 1, 45-51.

^f portam add., dein del. ^g manu add., dein del.

^h sequitur in codice: Nathanael donum Dei vel donavit eum Dominus interpretatur.

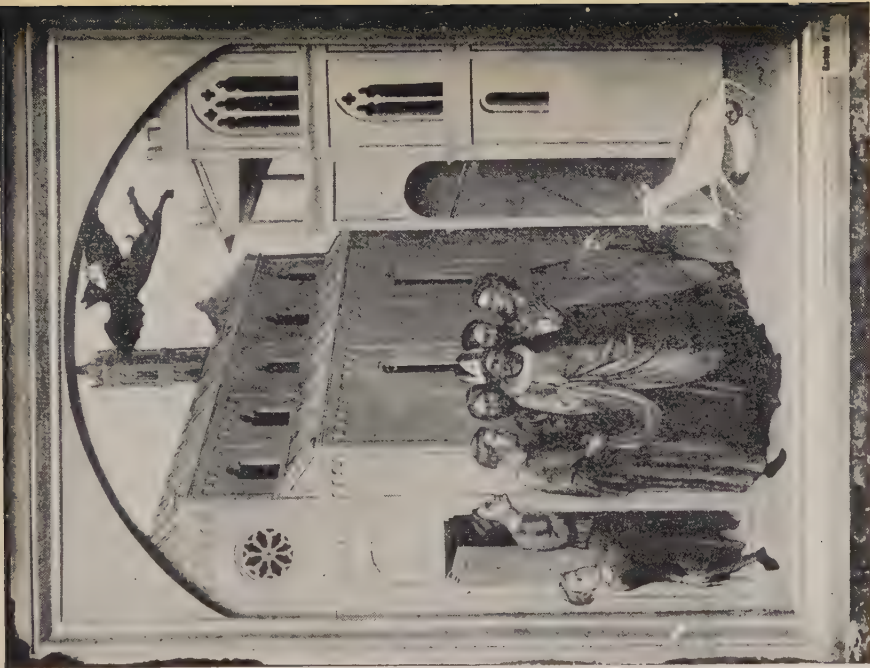

Fig. 1

Fig. 2

Légende de S. Étienne, Musée Staedel, Francfort-sur-la-Mein

(Photos du Musée)

Fig. 3

Legende de S. Étienne. Musée Staedel, Francfort-sur-la-Mein

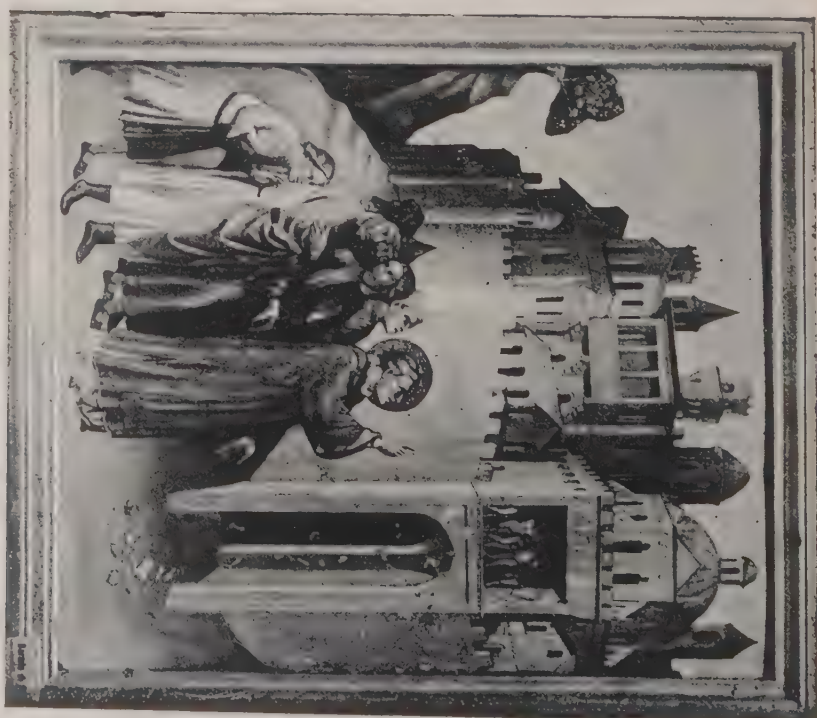

Fig. 4

(Photos du Musée)

Fig. 5

Légende de S. Etienne, Musée Stadel, Francfort-sur-la-Mein

Fig. 6

(photos du Musée)

Fig. 7

Légende de S. Étienne. Musée Stadel, Francfort-sur-la-Mein

(Photo du Musée)

Fig. 8

Légende de S. Étienne. Sienne, église de Saint-Étienne

(Photo Alinari)

Fig. 9

Légende de S. Étienne. Barcelone, Musée d'Art de Catalogne

(Photo «Arxiu Mas»)

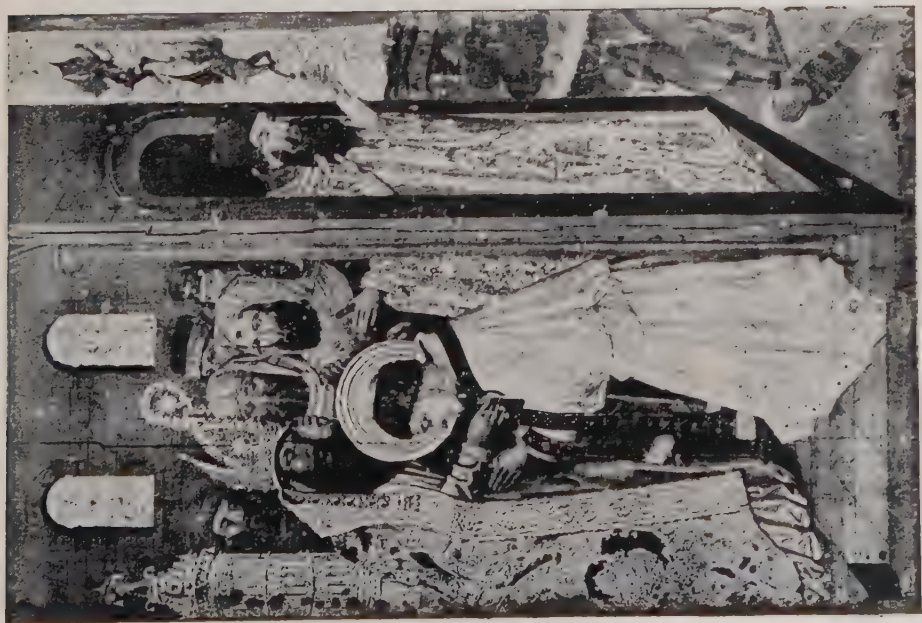

Fig. 10

Légende de S. Etienne, Barcelone, Musée d'Art
de Catalogne

Fig. 11

Légende de S. Barthélémy, Tarragone, Cathédrale

(Photos «Arxiu Mas»)

Fig. 12

Légende de S. Barthélemy. Tarragone, Cathédrale

(Photo «Arxiu Mas»)

APPENDICE II

DIT IS DIE GEBOORTE DES HELIGHEN GLORIOSEN APOSTELS SINTE
BERTHOLOMEUS GHEBORN VAN CONINClyKEN GHESLECHTE¹

[Fol. 166^v, col. 2.]

Hets gheweest een edel baender here uutten conicliken gheslechte van Syerien, hebbenden een zeer edele doegsame huysvrouwe. Dese twee tsamen goddienseliken levende en consten geen vrucht vercrighen, wair af dat die edele here zeere bedruckt ende bedrueft was. Soe heeft dese edele here belofte ghedaen den almechtegen God van Israhel wait dat sake dat hi hem een kint verleende van sijnder edelre vrouwen; hi soudet stellen in den dyenste van God van Israhel. Het is geschyet na der geloften dat sijn huysvrouwe heeft begort. Doen dese edele vrouwe kint droech, soe dochte hair si enen sone droech, die volcomlijc macht hebben soude boven allen den duvelen van der hellen. Doen dese edele vrouwe in arbeyde ginc, soe dochte hair in haren vysioen dat si sach een liecht dat allen die werelt verlichte, ende allen nachtelijke donckerheit verclaerde.

Si heeft gebaert ende ter werelt bracht enen liefelijcken, scoenen sone. Om der tekenen wille die dese werdeghe vrouwe te voren gesien hadde soe en wildese geen voester hebben, mer si woude dat kint opvoeden met haren moederlijken borsten. Want die viant van der hellen benijdende is allen doechdelijke werken ende wiste dat dit kint was geboren metten welcken soude ghesterck worden dat heilighe kersten geloeve ende dat hi soude macht hebben boven die vianden van der hellen. Soe is die viant comen enden heeft grote vergaederinge ghemaect van sijnen [fol. 167] ghesellen ende heeft hen te kennen gegeven hoe dat aldus danighen kint is geboren gheweest ende heeft gevraecht wat sij hier tegens souden moegen doen. Doen antwoerde een der vianden: "Ghi sult mi nemen ende veeschen mi met veeschen ende legghen mi in der wyeghen, dairt tkint in leet. Ende dat ionghe kint suldi dragen in hoghe sneeu berghen ende worpent in die diepe hoevelen, soe saelt sterven van groten couwe ende versmachten in den sneeu. "Die duvel heeft dat kint genomen

¹ Bibliothèque royale de Bruxelles, n.º 1116, XVe siècle, fol. 166-168. Cf. J. VAN DEN GHEYN, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque royale de Belgique*, t. V (1905), p. 398-400.

uuter wyeghen ende gedragen in den geberchte ende dat liefelijc scoen edel cleyn kindekijn in den sneeu geworpen. Mer die almechteghe ewighe God heeft sijn milde ontfermherticheit uut vaderlijker voersyenigher besorchsamheit aen desen tederen ionghen kindekijn bewesen, gelijk hij bewaerde ende voersach den heilighen Moyses, een cleen kindekijn wesende, in een byesen corfken in die wilde zee geset synde. Ende den heilghen Joseph in alder tribulacien die die vianden tegen hem vysierden, want hi wiste wat hi met hem maken wilde ende wat stercker kemp het hem wesen soude als sijn gloriose victorie nanaels wel bewijst. Dit kindekijn van den vianden in den sneeu geworpen sijnde soe heeft die goedertieren, almechtege God den viant bevolen allen den dienst eenre vrindelijker voesteren te bewysen oft te doene, als hy oeck dede dat hem boven allen pijn ginck want uut quader nydicheit hadde hi liever in der hellen gebrant, dan den lieven ionghen kindekijn enige solacie te doene. Mer, waest hem leet oft lief, hi moest doen. Nu die lieve ionghe Bartholomeeus uuter wieghen genomen sijnde van den vianden hebben si enen duvel geveescht ende in die wieghe geleet, die duvelen van der hellen ende lach dair III jair lanck, alsoe swaert als [fol. 167, col. 2] een peck ende bleef in een wesene huylande ende wenende van desen leelliken kinde was die fame allent lant van Syrien doere. Dair af dat dese edele baender here grote schaemte hadde, soe wairt dese here zeer bedrueft ende seyde: "O God van Ysrahel, gi hadt mi verleent enen sone der groter claerheit, minlijk ende bevallijc ende nu hebbic een kint der duysternissen, hatelijc ende verscrikelijc ende ic meynde gehadt te hebben enen sone der doedgden ende ic hebbe ene sone der quaetheit." Soe dede dese edele here maken een cleen huysken onder der erden ende dair dede hij tkint indraghen ende voeden om tgroet volc dat daghelijcx quam om dit kint te siene. Wair af die edele here ende sijn doegsame vrouwe zeer bedruckt ende beschaemt waren ende God almechtich dagelijcx hun groot mesval aligerende ende claghende allen honnen hope in Gode settende die overmits hen innich gebeth ende nernstich versueck hen enen liefelijken scoenen sone verleent hadde, dat die selve God welmechtich wair honnen rouwe te verblijdene ende hen scaemte af te nemen, alsoe onse Here selven gesproken heeft: "Roept mi ane in den dage des vernoyes, ick sal u hulpen, ende gij sult mij loven."

Dwelcke God almechtich zeer getrouwelijc ende myrakeloeselijc versyen heeft in corten tijden, als hier nae verclaert sal worden, om ons geloeve te stercken ende onse gemoede totten love ende liefden Gods te verweckene, als wij volcomelijc aen mercken die goeder-tieren vaderlike voersienicheit ons lieven Heren, die nyemant tachter

en laet, die hem met oetmoedegher herten betrouwende aenroepen, want die hant Gods en is niet gecranct. Nu dese edele here ende vrouwe hebben hen nerstelijc gegeven totten dienste Gods [fol. 167^v] in oetmoedegher lijdsamheit ende mildelijc den armen dwelck Gode zeer behaghelijc was ende hen salich. Aldus sijn si werdich gevonden van den Here vertroest te worden.

Binnen desen tijden soe is comen een ioedsche priester in desen geberchte met sijnen knechten ende heeft gehoert een stemme van enen cleynen kinde ende heeft geseet tot sijnen knechten, dat si souden den stemmeken nae volghen ende waitt een kindekijn dat sijt tot hem souden brengen. Die knechten antwoerden: "Here het is maschyen een moeder die hair vrucht wilt verborghen op dat sij niet en soude beschaemt wesen ende mocht blijven in hare eren." Die here antwoerde: "Volcht den stemmeken nae." Soe volchden die knechten nae dat beveel van honnen here ende vonden een zeer scoen cleyn onnoesel teeder ionghe kindeken in den veeschen gewonden ende liggheende in den midden van den sneeu; doen brachten die knechten tkindeken totten priester. Doent die priester aensach, was hi zeer blijde ende dede tkindeken sijnen huys dragen ende dedet opvoeden met allen zeer eerlijken binnen sijnen huys III iair lanck. Aldus op enen achternoenen ginck dit lieve knapelken dat wan den priester waert geheyten Bartholomeus, aldus spelende in der salen, soe seyden die knapen van den priester: "Och! hoe schoenen, bevallijken, liefelyken kint ende minliken jonghelinck in allen manieren is Bartholomeus." Doen sprac een ander van spriesters knechten: "Dat is contrarie van den edelen baender here van Syrien, die heeft van sijnder huysvrouwen enen sone ghecreghen, die soe swaert es als een peck, ende heeft in der wyeghen geleghen III jaer lanck, ende hi blijft al in enen doene ende al even cleyne, ende leet ende grijst in der [fol. 167^v, col. 2], wieghen nacht ende dag." Wair af die edele here ende vrouwe groten rouwe ende schaemte hebben.

Doen dese priester dit hoerde, alsoet God wilde, die sijn vrinde laet tribuleeren mer te sijnen tijde weder can grotelijc verblijden, om sijn vaderlijcke ons te ^a toenen op dat wij den Here groot selen maken in sijnen heilighen. Soe ginck die priester op totten lande van Syrien om dit voirscreven leelijc kint te siene, ende nam sijnen lieven Bartholomeus met hem recht als uuter voirsienicheit Gods ende doen dese priester quam in der borch ende paleyse van desen edelen here, soe begheerde hi van den here dat hi mochte dit kint syen, doen was die here beschaemt ende seide totten priester: "Het is mi schaemten

^a ons te *bis scriptum*.

genoech dat ghi mijn schaemte wet ende kent, al en siet ghi mijn mesval niet, Die priester die smeeckte ende badt soe langhe den here, dat hij ten leyde in een huysken ghemaect onder die erde, ende dair sach die priester dat swaert lelijc kint ligghen, screyen ende huylen in der wyeghen. Doen sprack die priester: "Dit en is geen menschelijke creature mer een natuer des duvels." Doen seyde die priester: "Ik beveel u in der moeghentheit Gods, schepper hemelrijcs en ertrijcs dat ghij ons allen die hier tegenwoerdich sijn, segghet wie ghi sijt." Soe hadden die priester bij der moeghentheit Gods beswoeren dat hi niet en mochte swijghen, ende seide bi deser manieren ben ic hier coemen als voir verclaert is. Ende die duvel seyde totten priester: "Dese iongelinc dien ghi van ionckx gevonden ende opgevoet hebt, es die sone van desen edele here ende hi is ghèboren om over ons allen macht te hebben, ende dair om wouden wi hem vernyeten ende vader ende moeder overmits onlijsamheit van honnen goeden oefeninghen trekken, mer mits haren voirbarighen ende stercken geløve is allen onsen raet tonsen verliese, want hem is gegeven onse macht te benemen ende hi [fol. 168] sal voertane blijven met sijnen vader ende moeder, ende ic moet gaen in der hellen gront, van daer ic comen ben. Mer ic bidde u dat als hi erre op ons es dat hi ons niet en pine."

Soe is die duvel van dair gescheyden met vuylen stancken uuter wyeghen. Die vader hoerende dat Bartholomeum sijn sone was ende sijn edele vrouwe moeder hebben haren lieven sone Bartholomeum met soe over groter blijchap ontfanghen ende ghehouden in soe groter eren ende den priester mede ende hebben Bartholomeum den lieven edelen ionghelinc aenghedaen conincklike cleedere; mer boven al heeft den God verciert met over groter gracen ende glorioser victorien. Och! wat over groter vrouwen was nu in vader ende moeders herte; hoe hoechelijc ende blijdelijc si God almechtich dancken van der verloesinghen hons lasters ende van der vindinghen des gloriosen kints. Aldus heeft Bartholomeum met sijnen edelen here vader ende liever doegsamer vrou moeder ghewoent in allen doechden voerbaerichheit. Doen vader ende moeder doot waren, soe heeft Bartholomeus ghehoert dat woert der ewangelien dat Christus ghepredict heeft, het en sij dat sake dat die mensche achter late, al dat hij besit, hi en mach mijn discipel niet sijn.

Soe heeft Bartholomeum sijn grote heerlijkheit versmaet ende sijn overgroot goet vercocht ende om die minne Gods den armen gegeven ende is Christus naegevolcht.

APPENDICE III

NATIVITAS SANCTI BARTOLOMEI APOSTOLI¹

[Fol. 308, col. 1.]

Fuit quidam princeps Indie ita magnus quod erat secundus a Rege. Hic habebat unicam filiam de uxore sua, sed ita pulcram et^a gratiosam quod non erat in toto regno aliqua ita pulcra. Pater enim nullam aliam poterat habere cum coniuge sua. Unde filiam suam super omnia diligebat et nolebat eam nubere quia nundum erat in etate perfecta. Deus autem revelavit vel scire permisit quod ex illa iuvenula nasceretur puer unus per quem omnia ydola Indie deleri et anichilari habebat. Quo intellecto demones, praehabito consilio, intra se difinierunt omnino destruere ipsam puellam. Unde cum puella foret iuvenula ita quod per luxuriam non poterat eam seducere nec vim ei inferre, quia Deus custodiebat eam, cognoverunt^b per patrem suum occidere eam tali modo. Cognoscebant patrem puellae esse prodigum. Unde finirent^c eum reduxerunt ad paupertatem ut cum omnia expendisset, dando ei pecuniam omnia mala facere procuraret. Induxerunt igitur eum ut omnia que habebat expenderet sic quod nichil remansit^d ei. Quo facto, homo doluit et se desperavit et non volens sustinere hominum verecundiam, inter quos consueverat divitiis habundare, cogitavit ad regiones longas^d se transferre, vita[m] sine verecundia ducere infelicem.

Dimissa igitur uxore cum filia in magna paupertate, solum cum uno equo recessit. Qui tercia die venit ad quendam solitudinem ubi dum lapsus quiessisset, supervenit diabolus in spetie cuiusdam militis, qui interrogavit eum quis esset, quo tenderet et qualiter esset ita tristicus. Cui cum omnia retullisset, subiunxit diabolus: "Si vis mihi homagium facere, dabo tibi plura quam numquam habuistis, ita quod ex ea emere poteris domos et predia et expendere largius quam numquam expendistis." Quo interrogante quis esset respondit se fore diabollum. Et addidit: "Noli timere quia nullum malum faciam tibi sed ero amicus tuus bonus." Hoc intellecto miser homo, ut possit habere pecuniam, facit diabolo homagium, id est fidelitatem, promittens se ei per-

¹ Padoue, Bibliothèque de l'Université, manuscrit 1622, XVe siècle, fol. 308-309. Cf. plus haut p. 11.

^a *bis scriptum.* ^b *an cogitaverunt?* ^c *an finaliter?* ^d *sic.*

petuum servituum, dum illam pecuniam dari ei. Tunc diabolus ait ei: "Revertere in domum tuam et in tali loco, invenies tantum aurum quam numquam habuisti."

Qui^e revertens domum invenit tantum aurum quod recuperavit omnia que dispensaverat et cepit maiores largitates facere quam [col. 2] ante fecerat. Uxor et filia viderunt eum libenter, quando redit sed mirabatur uxor unde tantam pecuniam habuerat et sepius interrogabat eum sed numquam voluit sibi dicere. Dicebat autem uxor marito: "Vos s[c]itis ad quantam paupertatem devenistis propter largitates quas faciebatis et quomodo omnes deridebant vos, unde rogo vos per Deum et honorem vestrum ut temperatis istas expensas, ne amplius ad tantam miseriam veniatis." Sed eam non audiens expendebat omnia instinctu^f et suggestione demonum qui hec totis viribus procurabant. Cum autem omnia cicius expendisset et nichil haberet recessit iterum desperatus et cum pervenisset ad locum ubi apparuit ei diabolus iterato in eadem forma apparuit ei dicens: "Cognoscis me?" Cui[cum]respondisset sic ait diabolus: "Scio quia omnia quae dedi tibi expendisti, sed non timeas, quia reficiam tibi cum amicus tuus bonus sum. Si igitur voluntatem meam feceris, dabo tibi aurum in duplo quam dedi tibi." Cui princeps: "Quid vultis ut faciam?" Et diabolus: "Vollo ut amputes ambas manus filie tue."

Qui cum oriret facinus et diceret: "Prius vollo mori quam hec facere", respondit diabolus: "Vade ergo viam tuam, quia fame morieris. Tunc ipse considerans quod filia sua propter hoc non moreretur, alectus pecunia^g a diabolo promissa promisit se hec facere. Cui diabolus: "Vade et quere in tali loco et invenies aurum in duplici quantitate quam prius et expende largius quia adhuc plus dabo tibi". Qui reversus, invenit aurum sicut dixerat diabolus sed dolens de filia non amputabat sibi manus. Cui apparens diabolus dure redarguit eum quia non compleverat quod promisit, cum tanta bona ei fecisset. Tunc ille vocatis uxore et filia et dixit quod oportebat amputare filie sue ambas manus quia hec preceperat ei amicus suus. Que ambe ceperunt flere et misericordiam patri petere, sed nichil profuit quia fecit ambas manus amputari. Et cepit iste suggestione^h demonum largius expendere.

Cum tamen reprehenderet eum cottidie uxor sua et tempora preterita commemorare[t] in brevi tempore omnia expendit et verecundiaⁱ ductus, sicut prius recessit, semper sperans invenire amicum suum, ut sibi adhuc bona faceret. Cum igitur pervenisset ad locum,

^e quo. ^f instincta.

^g pecuniam.

^h suggestionem.

ⁱ verecundiam.

apparuit ei diabolus sicut prius confortans eum et dicens: "Nolli timere, si vis facere voluntatem meam, triplicabo tibi aurum quod dedi tibi prius." Interroganti igitur quod vellet, respondit diabolus: "Volo ut interficias filiam tuam et dabo tibi tantum aurum quod non poteris expendere." Cui respondit quod prius volebat mori quam hec facere. Et ait ei diabolus: "Vade igitur viam tuam, quia nichil dabo tibi." Videns iste quod diabolus recedebat, cogitavit melius sibi fore filiam occidere quam tantis bonis carere. Unde eo vocato promisit sibi quod eam faceret interficere. Tunc diabolus ait: "Vade in tali loco et invenies aurum triplicatum." Et reversus ivit ad locum ubi dixerat diabolus et invenit tantum thesaurum quam [fol. 308^v] numquam habuerat. Unde vocatis uxore et filia dixit quod omnino volebat occidere filiam suam. Cum ergo ille flerent et dicerent quare hoc faceret, respondit: "Doleo ad mortem, quia oportet me hoc facere quia amicus meus qui tanta bona michi contulit, hoc precepit, cum preceptum spernere non possum." Vocatis ergo duobus servis suis precepit eis sub pena capitis ut inducerent eam ad nemus^k longe et interficerent eam. Quam ad solitudinem ductam cum occidere eam vellent, ipsa¹ genua flexit petens misericordiam et dicens: "Misericordiam a vobis peto, non me occidatis, promitto Deo et vobis quod vadam ad talem locum quod numquam audietis de me aliquid." Illi vero videntes eam tam pulcram et gratiosam ut rosam vernantem, a Deo inspirati, dimiserunt eam dicentes: "Vade ad talem locum quod pater tuus numquam aliquid audiat de te, quia nos occideret."

Ista autem peregrinans vagabunda flens et dolens et Deum rogans ut eam dirigeret in viam salutis, Dei nutu, pervenit ad quandam congregationem nobilium dominarum ubi soror [regis] illius regionis erat abbatissa. Sorores autem videntes istam toto corpore pulchram et formosam sed manibus amputatis plurimum ammirate, solícite requirebant que esset et unde venisset. Sed nichil dixit de veritate, ne sonus pervenisset ad patrem, ymmo aliam esse se finxit. Fuit autem per aliquod tempus cum eis conversata, sed in tantum fuit abbatisse et sororibus predilecta, Domino favente, ut omnes eam quasi animam propriam habere[n]t carissimam.

Rex autem illius regionis frater, ut dictum est, illius abbatisse senex erat habebatque filium unum pulcherimum quod stimulatus et rogatus ab amicis suis ut darent uxorem filio suo ut regnum amitti posset. Vocavit filium volens uxorem ei dare et indicans ei super hoc voluntatem suam et baronum suorum, filius a Deo inspiratus respondit nullo modo se velle adhuc uxorem. Et iterum rogatus a patre et

^k venus.¹ ipsam.

matre et baronibus nullo modo potuit induci ut tunc temporis uxorem acciperet. Quodam die vero perexit visitare amitam suam pergens venando per illam solitudinem et videns istam iuvenulam ita pulchram et gratiosam sine manibus. Et interrogavit amitam suam que esset. Qui audiens conditionibus suis in tantum fuit captus de ea quod definiivit in corde suo nullam aliam se habiturum uxorem. Et veniens domum dixit patri: "Pater, vidi in congregatione domine abbatisse sorori[s] vestre et amite mee quamdam^m iuvenulam valde pulcherimam, sinditis manibus. Si vultis eam michi dare in uxorem, accipiam et non aliam." Cui pater: "Cum ignoremus cuius conditionis et unde sit nata et quia sine manibus habetur, non convenit tibi, qui talis et tantus es, quantumcumque alie sint pulchre et gratiose."

Tunc iste iuvenis cepit visitare frequenter [fol. 2] amitam suam ut istam videre posset. Cum tamen aliquam aliam nunquam carnaliter dilexisset tandem rex meretur, et filius dignitate regia sublimatur. Et mittens contra voluntatem omnium, accepit eam in uxorem. Que in tantum fuit gratiosa quod ab omnibus amabatur. Suo tempore congruo iuvenula gravidatur et regem cum magno exercitu oportuit prolonge contra quosdam rebelles ire. Qui recedens commendavit uxorem suam matri sue et familie ut diligentissimam curam haberet regineⁿ, cum crederet^o eam parituram antequam recederet^r. Rex habuit conflictum cum inimicis et ad libitum, obtenta victoria, revertebatur.

Interim uxor peperit filium ultra modum pulcherrimum post cuius partum soerus suum misit nuntium ad filium suum cum litteris quod filius pulcherimus^q natus erat ei et quomodo uxor sua se gratiose habebat et honeste. Nuntius volens cito ire primo die in tantum equum laxavit, quod non potuit ad quod intendebat hospitium applicare. Cum in via pernoctare se crederet, apparuit ei diabolus in specie hospitis rogans eum ut ad^r eius hospitium declinaret, ubi omnia sola necessaria copiose haberet. Qui libenter divertens fuit a diabolo optime procuratus. Sed cum de nocte dormiret accepit diabolus litteras et eas in igneⁿ combusit fecitque alia[s] litteras ex parte matris ipsius et baronum quos relinquerat, continentes quod uxor sua pessime se haberet postquam recessit et quod pepererat quamdam creaturam adeo diforrem et turpe[m] quod recte videbatur a diabolo generata. Unde videtur bonum comburere matrem cum ea creatura ita diforrem tamen expectabimus sententiam vestram.

Cum autem nuntius pervenisset ad regem annuntiavit optima nova de filio pulcherimo nato et de uxore tam gratiose se habere, et presen-

^m quemdam. ⁿ regi eam. ^o crederem. ^p an rediret?
^q filium pulcherimum. ^r ut ad bis scriptum.

tavit litteras, quas legens et exmiratus est multum, quia littere contraria nuntio continebant. Nichil tamen dixit alicui sed sepe interrogavit nuntium de materia illa. Et scrip[s]it matri sue et baronibus quomodo habuerat victoriam de inimicis suis et revertebatur cum omni exercitu; et ipsi interim servarent uxorem cum filio nato. Non honoravit rex nuntium, unde ipse nuntius mirabatur. Cum rediret cum litteris regis hospitatus fuit cum diabolo sicut prius. Qui, nuntio dormiente, accepit litteras regis et scripsit alias ex parte ipsius regis matri et baronibus talia continentes: "Cum vobis fueri[n]t presentes littere presentate, sicut est vobis cara vita, accipite uxorem nostram et ipsam quam peperit creaturam et interemite statim eos quia diabolus est, ut credamus¹. Omnia in bello et magna pars de populo meo fuit incissa et gladii[s] interempta propter peccata, ut credo, uxoris meae, unde nollo eam amplius [fol. 309] videre. Et nisi, ut scribo, fuerit adimpletum, omnes vos faciam, cum rediero, interrire."

Regina mater regis et barones, litteris lectis, doluerunt ad mortem et licet nuntius diceret contrarium, voluere tamen litteras regis observare. Unde iuvenula illa cum filio adhuc puerperio decubentem tradiderunt quibusdam militibus, precipientes eisdem sub pena capitis ut ipsam ductam ad desertum cum filio destruerent. Cum autem ductam ad solitudinem et vellent eam occidere, illa interrogavit eos quare hec facerent. Cui dixerunt: "Rex hec mandavit." Tunc illa genu flexit petens misericordiam et dicens: "Si vultis mihi parcere, cum mortem istam non meruerim, promitto vobis quod vadam ad talem locum cum filio quod numquam aliquid audietis de me." Dominus autem inspiravit eos et ei pepercerunt eamque habire dimiserunt dicentes: "Vade in nomine Domini Dei, quia potius volumus mori quam te occidere, tam pulchra[m] cum filio tam pulero." Et ponentes puerum super brachia matris recesserunt ab ea.

Tunc illa cepit gratias agere Deo, qui eam tocies a morte liberavit. Et rogavit Deum cum lacrimis multis ut ipsam consolari dignaretur atque defenderet, ne cum illa creatura periret, quia nesciebat ubi esset, quo iret, vel quid faceret, cum esset sine manibus. Tunc Dominus volens tristicie sue finem ponere, misit ad eam duos angelos in spetie

¹ Au sujet de la substitution des lettres, voir les deux premiers volumes du grand ouvrage de J. SCHICK (*Corpus Hamleticum. Hamlet in Sage und Dichtung, Kunst und Musik*, Berlin, 1912). Ils sont consacrés à l'étude du thème: *Das Glückskind mit dem Todesbrief*. On retrouve dans plusieurs récits analysés par l'auteur des épisodes identiques à ceux qui sont ici reproduits, par exemple dans la légende du fils du Comte Léopold telle qu'elle est racontée dans la Légende dorée (Ed. Th. GRAESSE, p. 840) et dans les *Gesta Romanorum* (Ed. OESTERLEY, p. 315-16) on lit: *In quantum est tibi cara vita tua, mox ut istas litteras receperis, puerum hunc necabis.*

duorum hominum qui accipientes puerum de brachiis eius baptizaverunt eum in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Post hec ponentes puerum in terra dixerunt: "Mulier accipe nunc puerum." Que cum diceret: "Non possum quia careo manibus, sed vos ponite eum super brachia mea", dixerunt: "Tenta et tange eum." Cumque puerum cum brachiis tetigisset, statim manus pulcherime restitute sunt ei. Tunc dixerunt ei: "Nos sumus angeli Dei missi a Domino." Addideruntque: "Puer cum fuerit magnus omnia ydola Indie destruet et confundet. Unde demones hoc prescientes, volueru[n]t te occidere omnino sed Dominus non permisit", dixeruntque omnia que feceru[n]t cum patre suo et postmodum cum nuntio regis. Et precipierunt ei ut omnia diceret regi, viro suo, atque mitteret pro patre suo et matre et eis omnia narraret, et faceret eos ^s amicos Dei. Dixerunt insuper ei: "Puer cum fuerit perfecte etatis, vadat in terra iudeorum quia ibi apparebit quidam propheta qui baptizabit eum Spiritu Sancto et igne et faciet eum regem alterius regni incomparabiliter melioris quam sit regnum in quo natus est."

Hiis dictis duxerunt eam cum puero ad monasterium amitte regis ubi prius manserat et commendaverunt eam cum puero domine abbatisse. Quo facto recesserunt. Tunc abbatissa, auditis omnibus a puella, misit pro rege, nepote suo, et tradidit ei uxorem cum [col. 2] filio. Narraveruntque regi omnia que fecit diabolus a principio cum patre iuencule et quis esset pater eius. Et similiter que fecit cum nuntio ipsius regis. Quibus auditis tantum gaudium habuit de uxore inventa cum manibus et filio et quia nobilis erat quod vix posset explicari. Unde misit pro patre et matre uxoris sue et baronibus, narravitque omnibus omnia. Et fecit maius festum quam fecit unquam. Puer autem crescebat ultra alios et replebatur sapientia et in omnibus formabatur. Eratque omnibus gratus. Cumque ad perfectam etatem pervenisset inspiratione divina venit ubi Christi discipulus est effectus. *

Finis

GUY DE TERVARENT
Académie royale d'archéologie
de Belgique

BAUDOUIN DE GAIFFIER
Société des Bollandistes,
Bruxelles.

^r *corr., prius eis.*

JUAN BICLARENSE

CONFESOR DE LA FE, FUNDADOR DEL MONASTERIO
DE VALLCLARA, HISTORIADOR Y OBISPO DE GERONA

Corría el año 596 de la Era hispana, 558 de Cristo. En una de las naves que surcaban de vez en cuando nuestros mares con rumbo al lejano Oriente, se dirigía, intrépido y emprendedor, un apuesto joven a la imperial ciudad de Constantinopla. Brillaba la inteligencia en su mirada, y los rasgos de su simpática adolescencia acusaban voluntad firme y decidida. Respondía al nombre de Juan. Nacido de familia goda, había visto la luz primera en la antigua *Scálabis* (Santarem), a orillas del Tajo, en la provincia Lusitana.

No obstante pertenecer a la raza dominadora, que profesaba tenazmente el arrianismo, servía él fervorosamente a Dios en la religión católica, de los hispano-romanos vencidos. Este significativo contraste, unido a las bellas cualidades que le adornaban y al noble afán de perfeccionarse en las sagradas Letras, parecía indicar que la Providencia le escogía y preparaba para alguna relevante misión, de las que dejan profunda huella en la historia.

Hallábase Juan en la risueña y soñadora edad de diecisiete años cumplidos cuando se propuso trocar el suelo patrio por la capital del Imperio. El animoso viajero venía a reanudar, sin pretenderlo, el mérito de los ilustres peregrinos de las extremas regiones occidentales: Idacio, Avito, la virgen Eteria y Paulo Orosio. De tan laudable propósito serían estímulos poderosos la prestancia, en todos los órdenes, de la ciudad imperial, y el tesoro de ciencia y santidad que acababa de traer de Oriente el venerable Abad de Dumio, cuyo valer pregonaba la fama en el vecino reino de los Suevos, que ocupaban la provincia de Galicia.

Del esplendor de la llamada "nueva Roma", de la suntuosa grandiosidad de sus templos, palacios y edificios públicos; de sus sabias escuelas y maestros; del fausto y brillantez de la corte de Justiniano, y de las victorias, saber y empresas del mismo, no de-

jarían de hacer entusiastas relatos los veteranos imperiales, venidos en el reinado de Agila para apoyar la "tiranía" de Atanagildo, dueños ahora de la costa meridional de las provincias Cartaginense y Bética, e infiltrados sin reparo en los demás dominios godos.

Y los hechos, ciertamente, no eran inferiores a su interesada ponderación. El magnífico templo de Santa Irene recordaba el primer tratado de paz concertado con el poderío amenazador de los Persas. La destrucción del reino de los Vándalos, el recobro de las provincias de Libia y la toma de la celeberrima Cartago, devolvían al Emperador los antiguos dominios de África y aseguraban una ruta marítima importante. La compilación del Derecho romano, empresa de soberanos alientos, se había llevado a feliz término¹. El grandioso templo de Santa Sofía, fiel expresión de la gloria de tan fastuoso reinado, alzaba su majestuoso conjunto, coronado por la inmensa cúpula, en el cual se armonizaron, consagradas definitivamente en nuevo estilo, las mejores formas de la construcción y las riquezas artísticas de ornato traídas de todas partes. Finalmente, las recientes victorias sobre los Persas y la anexión victoriosa del poderoso reino de los Ostrogodos de Italia, fundado por Teodorico, acreditaban que los títulos de *vencedor* y *triunfador*, usados por Justiniano, eran lisonjera realidad y no vana expresión de la esperanza.

Pasado algún tiempo de navegación, Juan vería con sus propios ojos las ponderadas maravillas. ¿Qué podía oponer a ellas la patria que temporalmente dejaba? Triste era reconocerlo. El país que medio siglo más tarde fué justamente proclamado "no inferior al de los griegos, que ennoblece la fama"², estaba desigualmente repartido entre los suevos, visigodos e imperiales, formando tres dominios o estados independientes entre sí, mutuamente recelosos cuando no abiertamente enemigos. Faltando con frecuencia la paz, base de la pública prosperidad, acentuábase la postración y decadencia. Campos assolados o yermos, ciudades azotadas por las incursiones guerreras, apenas conservaban algún vestigio, aquéllos de su feracidad, éstas de su antigua grandeza. Fuera del territorio sometido al Imperio, a la diferencia de razas seguía la disparidad de creencias,

¹ JUSTINIAN., Const. "Dedit nobis", *De confirmatione Digestorum*.

² S. ISIDORO, *De laude Hispaniae* (*España Sagrada*, t. VI, p. 473).

más profunda por llegar al alma, y cuanto más irreductible, más nociva. ¿Quién acariciaría el ideal de la fusión donde apenas se alcanzaba la tolerancia necesaria para la llevadera convivencia? Juan nunca perdió de vista los acontecimientos de su patria. Así es de creer que su atención concentrábase en el cuadro que dejaba atrás con preferencia al que podía imaginar cual término de la jornada. El iba en pos de la ciencia, gran factor de un fecundo apostolado, que contribuyera a remediar aquellos males. Objeto principal de sus afanes y ensueños era el saber y la virtud, indispensables para levantar a su pueblo del error y postración en que yacía. No habría tenido otro ideal en la juventud el gran Prelado Martín, del monasterio Dumiense, que brillaba entre los Suevos por su fe, sabiduría y actividad apostólica. Él había peregrinado de la Pannonia a Jerusalén y profundizado las sagradas Letras en las insignes escuelas orientales. Luego, guiado por Dios hasta el extremo Occidente, adoptó esta región para derramar en ella el inmenso caudal de gracia y espiritualidad, que tan eficazmente se ejercía en la conversión de sus habitantes.

Aquí se ofrecía al joven el dechado más digno de imitación. Como él, viajero por la ciencia y la piedad, con entusiasmo y esfuerzo parecidos cultivaría y enriquecería su espíritu. Cuando la antorcha de su fe resplandeciera lo bastante, disiparía las tinieblas de las almas. ¡Feliz el suspirado día que viera a sus hermanos unidos en una misma confesión y un solo amor!

I. EL ESTUDIANTE

La larga travesía marítima, con sus obligadas escalas en las islas mediterráneas, ya sometidas a los griegos, daba espacio a meditar sobre tan nobles propósitos; meditación que aliviaría la fatiga hasta el término del viaje.

El ambiente científico y la actividad literaria de Constantinopla en tiempo de Justiniano eran cual correspondía al renombre y esplendor de su gobierno. Las artes, las letras y la ciencia parecían detenerse en la marcha emprendida hacia la decadencia general.

Durante el siglo anterior, ahondando en el misterio de Dios-Hombre, erró Nestorio admitiendo en Jesucristo dos personas; erró

Eutiques confundiendo las dos naturalezas en una sola, de donde a sus partidarios se les llamó “monofisitas”. Reprobados ambos errores en los concilios de Éfeso y de Calcedonia, ahora se debatían y tenían palpitante actualidad sus consecuencias.

En ellas fué campeón de la fe el célebre Efrén de Antioquía, cuyo crédito doctrinal compartían el diácono de Santa Sofía Agapito, y Teodoro de Escitópolis, agudo impugnador del origenismo. Teodoro el lector y Evagrio adquirirían merecida fama entre los historiadores, y hacia el conocimiento de los hechos acuciaban la atención de la juventud. Los juristas ilustraban el Derecho codificado; Juan *el Escolástico* coleccionaba los cánones de los Concilios; Cirilo de Escitópolis enardecía la devoción popular con sus leídas *Vidas de Santos*, y Paulo *el Silenciarío bizantino* cantaba en inspirados versos los grandes acontecimientos de su tiempo.

Cuanto sabía el docto Oriente, todo ello confluía en la ciudad imperial, desde la cual se irradiaba a las provincias más lejanas. Fué un caso notable y típico el de la fórmula “*Uno de la Trinidad padeció en la carne*”, que ciertos monjes Escitas propusieron al Emperador Justino I y a los Legados del Papa Hormisdas para reducir las diferencias doctrinales entre monofisitas y católicos. No hallando en Constantinopla el favor oficial, aunque prendió en el espíritu bizantino como fuego en estopa, sus autores pasaron a Roma a someterla al Pontífice. Demorando éste la resolución más de lo que toleraban aquellos celosos caracteres, la fórmula fué sometida al juicio de los obispos africanos desterrados en Cerdeña por el vándalo Trasimundo, de quienes logró buena acogida y una excelente respuesta del gran teólogo San Fulgencio en su hermoso tratado “De la Encarnación y la Gracia”³. Así se interesaba el Occidente en las célebres controversias orientales.

En este famoso “recurso” era orador de los escitas Juan Maxencio, y con él suscribía la exposición a los confesores de Cerdeña el monje Leoncio de Bizancio, que más tarde brilló en Oriente como el primer teólogo de su siglo, y siguiendo a San Cirilo trazó la certera pauta para resolver las sutiles cuestiones, que ejercitaban entonces a los ingenios.

En ellas terció con mejor intención que acierto el emperador

³ S. FULGENTII, *epist.* 16 et 17. MIGNE, *PL*, 65, 442 s. BARDENHEWER, *Patrología*, Barcelona, 1910. § 102. n.º 2.

Justiniano, quien por su dignidad y saber era conspicuo entre los hombres doctos. Amante de las letras y de la gloria, autor incansable de leyes, teólogo por afición, pronto a intervenir en las disputas y a imponer en ellas su soberana voluntad, escribía tratados, condenaba doctrinas y publicaba edictos, que luego hacía cumplir con mano dura. El Papa Vigilio, morando en Constantinopla, le opuso resistencia por dos veces, y otras tantas hubo de cambiar su condición de huésped por la de cautivo. Pero su cautiverio salvó la libertad de la Iglesia⁴.

Motivó estas actitudes una agitada controversia, sugerida por el astuto Teodoro Askidas, de Cesárea, so pretexto de atraer a los monofisitas a la verdadera fe, pero en realidad para desviar la atención de los errores origenistas que acababan de merecer diez anatemas del César. Tal fué la CUESTIÓN DE LOS TRES CAPÍTULO, así llamada por los escritos de tres autores sospechosos de nestorianismo. Eran los de Teodoro de Mopsuesta, maestro de Nestorio; los de Teodoreto de Ciro contra San Cirilo y el Concilio de Efeso por él presidido, y una carta de Ibas de Edesa al Obispo Maris, de Persia, El Concilio de Calcedonia, en 451, reprobando el error contrario, de Eutiques, no se pronunció sobre ellos, y admitió la retractación de los dos sobrevivientes, Teodoreto e Ibas. Volverlos a enjuiciar al cabo de un siglo, parecía una censura de aquella augusta asamblea. El anuncio de la impertinente revisión llenó de gozo a los eutiquianos, de alarma a las iglesias de Italia y de África. El Papa resistióse a permitirla, por razones de prudencia y oportunidad; urgíala el Emperador por la tacha de Nestorianismo de los aludidos escritos. Éste publicó edictos condenatorios; aquél salvaba la autoridad conciliar, cumpliendo un deber sagrado. Y cuando el sinodo del 553 aprobó los edictos imperiales condenando los famosos *Tres Capítulos*, estalló en Occidente una protesta, que el metropolitano de Aquileya, y los africanos Facundo de Hermiana y el historiador Víctor de Túnez, pasados al Oriente, llevaron más allá del justo límite⁵.

Esa tormenta, que no amainó del todo en varios años, hubo

⁴ SAVIO F., *Il Papa Virgilio*, Roma 1904. HERGENROETHER-KIRSCH, *Storia Univ. della Chiesa*, t. II, p. 3, c. 3.

⁵ BARDENHEWER, *Patrología*, § 102, ss. HERGENROETHER-KIRSCH, *Storia Univ. d. Chiesa*, t. II, p. 344 s.

de agitar el tranquilo remanso de los Claustros, donde la actividad intelectual tenía seguro refugio y domicilio. Al cenobio acudían los sabios; de allí salían los animosos defensores de la verdad, que no temían a los poderes de la tierra. Él era la mansión de penitentes, perseguidos y teólogos; el dulce hogar de muchos que iban a la grande urbe con ansia de enseñar o de aprender. Entre estos últimos contábase nuestro Juan. Engolfado en el estudio de las letras griegas y de los eximios tratados que las honran, los leía con avidez, los meditaba y transcribía. La agitación que llegaba hasta él, no turbaría el goce del alma al ensanchar cada día sus horizontes. Aquellos insignes padres y doctores, cuyos nombres ya le eran familiares, habían soportado peores contratiempos: Atanasio, el martillo de los arrianos, perseguido toda la vida; Basilio el grande, amenazado; Gregorio de Nazianzo obligado a renunciar; el elocuentísimo y bondadoso Juan Crisóstomo expirando en el destierro; Cirilo de Alejandría, blanco de intrigas y de odios, parecían proclamar que tanto mejor se percibe y contempla la verdad eterna, a través de las sagradas páginas, cuanto más se purifica el espíritu en el crisol de la tribulación, y puede volar más arriba dejando el pesado lastre de acá abajo...

Por el mes de noviembre, corriendo la indicción décimaquinta, que era en 566, fallecía el príncipe celebrado por felicidad en las armas y sabiduría en las leyes. Mas el prurito de dogmatizar le había inclinado, al decir de Evagrio, a favorecer el error de los Aftartodocetas, llamados también incorruptícolos o fantasiastas, con el inevitable decreto⁶. Ahí se patentizaba de verdad lo caduco de las humanas grandezas y la suma fragilidad de los llamados grandes hombres. Comprendiéndolo así Juan, que ya había escogido a Dios por su herencia en el clericato, se propuso servir por entero a la sola majestad que no sufre eclipses, a la única belleza sin lunares.

Él mismo notó más tarde en su Crónica el contraste de la conducta anterior con la del sucesor Justino II, creyente pacífico y sincero. "Justino — dice, — en el primer año de su reinado, destruyó lo que se había forjado contra el Concilio de Calcedonia, e introdujo para que fuese cantado por el pueblo en toda la Iglesia católica, antes de la Oración dominical, el símbolo de los ciento cincuenta

⁶ EVAGRIO, *Hist. eccl.*, IV, 39: PG, 86(2), 2782-84.

Sanos Padres reunidos en Constantinopla, que en el Sínodo Calcedonense había sido laudablemente aprobado" ⁷.

Cerca de un decenio pasó todavía Juan en la capital del Imperio, completando su esmerada formación y adornando su inteligencia con todo el saber de aquella época. Verdadero Maestro en las divinas y humanas letras, encontrábase allí — dice San Isidoro — "pertrechado con todo el conjunto de la erudición griega y latina" ⁸.

II. EL REGRESO A LA PATRIA

A los diecisiete años de residencia en Oriente, doblada la edad en que había salido de la patria, pensó Juan en volver a ella. Gozaba ya fama de varón doctísimo, justamente merecida.

En su crónica hay dos fechas en las cuales, de los acontecimientos constantinopolitanos que refiere, hubo de ser testigo presencial. Es la primera el año séptimo de Justino (573), cuando una terrible peste, "inguinalis plaga", se cebó en la capital, "en la cual — dice — vimos fallecer muchos millares de hombres". La segunda viene señalada por la victoria de Justiniano, general del ejército romano de Oriente, sobre los Persas y su rey Cosroes, en 575. El botín cogido en el campamento enemigo, enviado al emperador, contaba "entre otras cosas, veinticuatro elefantes, que proporcionaron un grande espectáculo a la ciudad imperial". Poco después de ver esos despojos de guerra, que describe con la precisión y minuciosidad de un testigo, emprendería el regreso a Occidente.

Diecisiete años no habían transcurrido en vano. El vecino y pequeño reino de los Suevos era católico. Gobernábalo Mirón desde la muerte de Teodomiro (a. 570). El venerado Martín Dumiense, metropolitano de Braga, con el manifiesto patrocinio de San Martín de Tours, había recogido el saludable fruto de sus trabajos, y ordenado en tres sínodos la disciplina eclesiástica. ¡Cuán lejos estaba de presentir que aquel reino de sus amores le sobreviviría pocos años!

Ocupaba el trono de los godos Leovigildo, asociado a su hermano Liuva en 569, y desde la muerte de éste, en 573, dueño a

⁷ *Chronicon*, ad an. 567: PL, 72, 865.

⁸ S. ISIDORO, *De Vir. illustrib.*, cap. 44: PL, 83, 1106.

la vez de la España citerior y de la Galia gótica. De su primera esposa tenía dos hijos: Hermenegildo y Recaredo. Al empuñar el cetro casó en segundas nupcias con Gosvinta, viuda de Atanagildo, furibunda arriana. Era príncipe decidido y emprendedor, dotado de bellas cualidades de gobierno; valiente, perspicaz, de pasmosa actividad y de claro talento político y estratégico. Pero afearon esas egregias dotes el desbordado sectarismo y la avaricia.

San Isidoro nos da de su reinado esta visión: "Alcanzado el dominio de España y de la Galia, se propuso ampliar el reino con la guerra y acrecentar sus riquezas. Contando con el favor del ejército, logró muchas y muy señaladas victorias. Sometió a los cántabros, tomó la Rioja, dominó la Sabaria, y muchas ciudades rebeldes se rindieron a sus armas. Dispersó en diferentes encuentros las tropas del emperador Justino, que Atanagildo había llamado en su ayuda, y obtuvo, batallando, los lugares y castillos que ocupaban. Apoderóse de la mayor parte de España, pues antes los godos se hallaban reducidos a estrechos límites. Pero el error de le impiedad obscureció en él la gloria de tanto valor." También "fué funesto a varios de los suyos, pues a los que vió muy nobles y poderosos mandó decapitar o proscribir, quitándoles los bienes, y enviando los proscritos al destierro. Fué el primero que enriqueció el erario con rapiñas de los ciudadanos y el saqueo de los enemigos" y "que usó en el trono vestidura real, pues antes de él, así el vestido como el asiento eran comunes al rey y al pueblo"⁹.

De esta suerte, majestuoso, afortunado en la guerra y falto de escrúpulos en la paz, tendía a engrandecer y unificar el reino que, asociándose en él a sus dos hijos, trataba de convertir en hereditario.

La diversidad de creencias, que fué obstáculo a la fusión de razas, había de ser el máximo impedimiento de esos planes. Pero la enérgica voluntad real no se rendía a ningún estorbo. ¿No había penetrado en Amaya, la ciudad inexpugnable de los Cántabros? A éstos ¿no les sometió, apoderándose de sus riqueñas y adueñándose del territorio? ¿No logró su estrategia introducirse en Córdoba de noche?

Florece entonces el catolicismo entre los hispano-romanos y

⁹ S. ISIDORO, *Historia Gothorum, Vandalorum et Suevorum*, ad annum 568 s.: PL, 83, 107.

aún entre los godos de condición inferior, con la lozanía que da a la fe la convicción profundamente sentida, y el abnegado desprendimiento a la caridad. Se confiaba más en Dios cuando se podía contar menos con el favor de los poderosos. La caridad hacía venerable el nombre de Masona, metropolitano de Mérida, temible a los arrianos por el saber, destreza y celo con que defendía la verdadera fe; Domno, obispo de Elna, en la narbonense, brillaba por sus virtudes pastorales. Leandro y Novelo, de esclarecida doctrina, pronto habían de ilustrar las sedes de Sevilla y de Alcalá. San Millán, casi centenario, era reverenciado no tanto por los años como por la austeridad y santidad de vida, y el cumplimiento de sus predicciones granjeaba a sus palabras definitivo crédito. El Abad Donato, obrador de milagros, hacía célebre el nombre del monasterio Servitano, que había fundado y santamente gobernaba. Entre sus discípulos descollaba Eutropio en letras y en virtud¹⁰.

¿Qué podían oponer a estos innegables valores, verdaderas lumbreras del espíritu, los serviles Arrianos, ciegos defensores de un error caduco y vencido, que no fuese el odio, la perfidia y la violencia? Ésta, empero, ya se hallaba al alcance de la mano. La aconsejaba y favorecía Gosvinta. Por numeroso y fuerte que fuera el adversario, no convenía perder la ocasión de ponerlo a prueba. El temor de serias amenazas haría vacilar a muchos; una hábil táctica, el soborno o el favor, ganarían después a los vacilantes. A quienes no rindiera la amenaza, ni venciera el egoísmo seductor, los desterraría el monarca. Los perseguidos, en tierra extraña privados de todo influjo, estarían fácilmente en trance de sucumbir.

Puesto en ejecución este plan, "durante el hervor de la locura arriana" en frase de San Isidoro¹¹, Juan, ilustre peregrino de la ciencia, regresó a la provincia Lusitana.

III. CONFESOR DE LA FE

Ignoramos si la noticia de los hechos, que se venían desarrollando en la patria, movió al sabio a volver a ella, cuando su presencia y formidable preparación podía ser muy provechosa a los

¹⁰ BICLARENSE, *Chronicon*. S. BRAULIO, *Vida de San Millán*, etc.

¹¹ "Eodem tempore quo ... Ariana fervebat insania." *De viris illustribus*, 44: PL, 83, 1106.

fieles. Desconocemos asimismo cuáles fueron sus primeras actividades y qué sitio preciso escogió para ejercerlas. ¿Contendría a los católicos en la fe, animándolos a soportar la dura prueba con la autoridad de su saber y el vigor de su elocuencia? ¿Combatiría denodado a los arrianos? Ambas cosas armonizaban con el carácter, celo y esmerada formación del profundo conocedor de la Historia, la Teología y la Escritura. Un códice de Braga nos asegura que las emprendió con éxito una y otra¹². No era posible que los fanáticos impugnadores de la divinidad del Hijo de Dios y del Espíritu Santo, fautores de un error ya abandonado en todas partes, resistieran la sólida erudición del contrincente. Vencida en la noble liza, la secta se exasperó, mientras el merecido aplauso de los fieles vibraba en la Lusitania. Era el año 576. Leovigildo se dirigía a conturbar los confines de los Suevos, y Mirón, por medio de legados, imploraba y conseguía una corta paz¹³. Llegó a él la fama de aquel aplauso, y al causante envolvió en las redes de su acre persecución.

Cuál era la que el rey ejercía entonces, refiérela San Isidoro diciendo: "Lleno del furor arriano... mandó muchos obispos al destierro. Arrebató a las iglesias los réditos y privilegios; a muchos empujó con el terror a la secta de Arrio; pero a los más atrajo con el oro y el interés. Atrevióse entre otros excesos de su herejía, hasta rebautizar a los católicos, no sólo de la plebe, sino aún del orden sacerdotal"¹⁴. La Iglesia vió consternada la apostasía de Vicente de Zaragoza, "como lanzado del cielo al infierno".

El príncipe tomó, pues, con nuestro doctor el camino de compelerle a la malvada herejía. Promesas y amenazas, dádivas y terrores, todos los resortes eficaces de que dispone para conseguir sus fines el poder temporal, fueron usados en vano. Resistiendo él a cualesquiera tentativas, fué enviado al destierro y relegado a Barcelona, donde, por parte de los arrianos sufrió muchas asechanzas y persecución por espacio de diez años¹⁵.

¹² *España Sagrada*, tomo VI, pág. 374.

¹³ BICLARENSE, *Chronicon*, a. 576: *PL*, 72, 865.

¹⁴ S. ISIDORO, *Historia Gothorum*, Aera 606-613, *PL*, 83, 1082.

¹⁵ "Hunc supradictus rex, cum ad nefandae haeresis crudelitatem compelleret, et hic omnino resisteret, exilio trusus et Barcinonem relegatus, per decem annos multas insidias et persecutiones ab Arianis perpassus est." S. ISIDORO, *De Vir. illustr.*, c. 44: *PL*, 1. c.

Esta referencia de su biógrafo nos indica la fe profunda y viva, y la varonil entereza del noble confesor, que pospone a su deber con Dios los premios o castigos de los hombres; la suma importancia otorgada a su persona, probada con preferencia a los demás, poseedores de más vistosa dignidad o cargo; el largo tiempo que ejercitó la paciencia en el destierro; y los caminos por los cuales la Providencia no vino a señalar nuevo e insospechado campo, que habría de fecundar con sus esfuerzos. Testigo sin tacha de la verdad de su fe, a la voz del deber sacrificó la libertad, el bienestar y la seguridad de la vida, abrazando continuos peligros y vejaciones.

No sólo los gobernadores y mandatarios reales, sino también, y muy principalmente, el clero y los obispos arrianos, ahora como otras veces se desvivían por hacer dura y penosa la existencia a los confesores de la fe. Era ya entonces obispo de Barcelona el arriano Ugnas, quien en la vejez reconoció su derrota, abjuró los errores de su vida, y murió prelado católico de dicha sede. A él correspondía sin duda la aprobación e inspección, sino la iniciativa, de la continua persecución y asechanzas contra la vida, la seguridad y la tranquilidad del sabio desterrado en su territorio. Y quizás más tarde, en el curso del largo y triste decenio, serviríale de auxiliar en la infausta empresa su colega Froiselo, entronizado en Tortosa contra el prelado católico Julián.

En el suelo barcelonés sería todavía fecunda la ocupación y notable la actividad del confinado; pues siempre recelosos, no le dejan en paz sus enemigos. Pero muy pronto otros sucesos de mayor enjundia, de los cuales fué competente y perspicaz observador, llamaron poderosamente la atención de los españoles. Mientras en el crisol de la persecución se purificaban y templaban una pléyade de almas próceres, que brillarían después con eternos resplandores, la lucha de la fe con la impiedad iba a entrar en una fase que parecía ser definitiva.

En 579 Leovigildo casó a Hermenegildo, su hijo mayor, con la católica Ingunda, hija de Sigiberto, rey de los Francos. Muy pronto, el trato más que plebeyo dado por Gosvinta a su nuera, maltratándola y mandando que la arrojasen al agua con la pretensión de rebautizarla, turbó la paz familiar cuando el rey vivía seguro de la sumisión de sus enemigos. El padre, a fin de acallar

las disenciones domésticas, dió al hijo la provincia Bética, para que reinara en ella. A poco, Hermenegildo, "por el modo de obrar de la reina Gosvinta, asume la tiranía, y hecha rebelión, mueve a otras ciudades y castillos a rebelarse contra su padre". "Cuya causa en toda España, tanto para los godos como para los romanos, fué de mayor ruina que una invasión de enemigos"¹⁶. Así conciso, y minucioso dentro la acostumbrada brevedad, refiere el Biclarense aquellos hechos.

"Asumir la tiranía" equivale, en el lenguaje de la época, a declararse independiente. Y a obrar efectivamente como tal se redujo la tan discutida *rebelría*. El creyente respondía con un gesto de libertad al padre perseguidor y sectario.

El "modo de obrar"¹⁷ de Gosvinta que, según el cronista, motivó la expresada actitud, consistió seguramente en avivar la persecución ante el estupor y despecho causados por la conversión de Hermenegildo, a quien la bondad de Ingunda y las exhortaciones del prelado Leandro de Sevilla habían atraído a la fe católica.

Los fieles oprimidos pusieron su esperanza en el joven rey y en el pequeño reino¹⁸. A él confluían no pocos. Y Leovigildo, que no podía emprender una guerra por motivos de religión sin asegurarse primero del partido que en ella tomarían los suevos y bizantinos católicos, optó por disimular y fingió no preocuparse del proceder de su hijo, meditando circunspecto los medios para perderle¹⁹. El suevo Mirón vió con simpatía aquel gesto de libertad. Leandro, con la delicada misión de conseguir apoyo del Emperador, partió a Constantinopla, donde conoció y trató a San Gregorio el Grande, uniéndoles desde entonces una amistad entrañable²⁰.

A fin de seducir más fácilmente a los incautos y de quitar estorbos a la perversión de los perseguidos, el astuto monarca reúne en 580 un sínodo de obispos de su secta, y resuelve no rebautizar a los que pasen a ella, y sí sólo *lavarlos* con la imposición de manos y la comunión, y dar "*gloria al Padre por el Hijo en el Es-*

¹⁶ BICLARENSE, *Chronicon*, a. 579, PL, I. c.

¹⁷ Entiendo que así debe traducirse la frase del Biclarense: "Hermenegildus factione Gosvintae Reginae tyrannidem assumens, etc."

¹⁸ GARCÍA VILLADA, *Historia Eclesiástica de España*, t. II, p. 1.ª, pág. 51.

¹⁹ S. GREGORIO TURONEN., *Hist. Francorum*, I. V., 39: PL, 71, 354.

²⁰ S. GREGORIO MAGNO, *Praefatio in libros Moralium*: PL, 75, 510-11.

píritu Santo". Con esta seducción, afirma el Biclarense, muchos de los nuestros, más por codicia que por impulsión, se pasan al dogma arriano²¹.

Debilitado así el número y con ello el entusiasmo de los fieles, procura aislar a los súbditos y partidarios de su hijo; conseguido lo cual en 582, congraciándose al rey Mirón con promesas y a los ministros imperiales con el oro, se dispone a atacarle en Sevilla. En 583 pone cerco a la ciudad, afligiéndola con el hambre, con las armas, cortando el paso del río. Mirón corre en su auxilio y allí muere²². Restaura luego Leovigildo los muros de la antigua Itálica, lo que causa gran molestia a los sitiados. Recobra las ciudades y castillos que se habían entregado al príncipe, toma la capital, y poco después le hace prisionero en Córdoba y privándole del reino le destierra a Valencia, de donde era obispo arriano Ubiligiselo.

Después de la victoria, la persecución no tiene freno, movida por fanatismo y por venganza. Muchos de los católicos son desterrados, despojados de los bienes, azotados y con diversos suplicios agotados cruelmente²³. Y mientras el infortunado cautivo es trasladado de Valencia a Tarragona, tienen lugar "grandes matanzas de católicos y el estrago de muchos inocentes"²⁴. ¡Triste condición de los vencidos!

Ufano el vencedor, en frase del gran Menéndez y Pelayo "convertido en campeón del menor número, del elemento bárbaro e inculto, de la idea de retroceso", pasa con nimia celeridad al reino de los Suevos, destruye el poder del usurpador Andeca, que había desposeído del trono al joven Ebúrico, hijo de Mirón, encerrándole en un monasterio; y desterrando al usurpador destronado, anexiona quel país a sus dominios²⁵.

Acercábase la Pascua y el rey pensó reducir al regio prisionero Hermenegildo a la religión oficial, valiéndose del rito acor-

²¹ *Chronicon*, a. 580: PL, 72, 866.

²² "Leovigildus Rex civitatem Hispalensem congregato exercitu obsidet ... in cuius solatium Miro suevorum rex ad expugnandam Hispalim advenit, ibique diem clausit extremum." BICLARENSE, *Chronicon* ad an. 583: "Deinde (Miro) in auxilium Leovigildo Gothorum Regi adversus rebellem filium Hispalim pergit, ibique terminum vitae clausit." S. ISIDORO, *Historia Suevorum*: PL, l. c.

²³ GREGOR. TURONEN., *Historia Francorum*: PL, 71, 353.

²⁴ BICLARENSE, *Chronicon*, a. 589.

²⁵ BICLARENSE, a. 583-585.

dado un lustro antes. Hijo y cautivo a la vez, no habría de resistirse, y así volvería a su gracia. Un obispo arriano recibe encargo de ir a la cárcel para darle la comunión de su mano sacrílega. Rehúsa el virtuoso joven, a quien la humana adversidad iba acercando más al cielo. Rechaza al hereje y le afea su proceder, injurioso a Dios y al príncipe encarcelado. Aquél va a referir al padre el fracaso de su misión. El soberano se enfurece y amenaza. ¡Quién le librara de un hijo tan pertinaz en no allanarse a sus deseos!... Un cortesano, o empleado real, llamado Sisberto, ve en ello la ocasión de contraer méritos. Se encamina a la prisión y, por causa de la verdadera fe, Hermenegildo es por él asesinado en la ciudad de Tarragona. He aquí armonizando el duro relato del Turonense con el triunfal de San Gregorio el Grande, completados por el Biclarense, el martirio del Santo Rey, ocurrido en abril del año 585²⁶.

Ya la posición de la secta oficial no podía ser más ventajosa. Leovigildo, su protector, acababa de destruir dos reinos católicos. La formidable tempestad religiosa absorbía un príncipe, después de arrollar a los más ilustres dignatarios de la Iglesia. Los sectarios celebraban gozosos el desquite... Pero Dios, satisfecho de tan heroicos sacrificios, levantaba la mano omnipotente para calmar las olas, y su bondad hacía sonar la hora del glorioso

IV. TRIUNFO DE LAS VÍCTIMAS.

No es raro el caso de sucumbir el perseguidor al remordimiento. Éste en el tribunal de la eterna Justicia es instrumento eficaz de la venganza de los oprimidos. Tal sucedió a Leovigildo, quien, conociendo demasiado tarde sus errores, falleció al año cabal de la muerte de Hermenegildo. Al morir encomendó su hijo Recaredo al celo del perseguido San Leandro, llamado del destierro, a fin de que sus sabias exhortaciones hicieran en él lo mismo que habían efectuado en su hermano.

Recaredo, pues, de dulce índole, bella presencia, claro talento y levantados sentimientos, no inferior al padre en valor y pericia militar, e infinitamente superior en rectitud y clemencia, le

²⁶ S. GREGOR. TURONEN., *Historia Francorum*, 1. VIII, 28: PL, 71, 465. S. GREGOR. M., *Dialogorum*, 1. III, cap. 31. BICLARENSE, *Chronicon*, ad annum 585.

sucedió en el trono en abril de 586. A poco, "Sisberto, el asesino de Hermenegildo, recibió deshonrosa muerte". "En el primer año, décimo mes de reinado (febrero de 587), Recaredo, con el auxilio de Dios, se hizo católico, y teniendo un sabio coloquio con los obispos arrianos, muéveles a convertirse a nuestra fe con la fuerza de la razón, mejor que con el mandato" ²⁷. Con estas breves palabras refiere el Biclarense tan feliz cambio de cosas.

Los inconstantes se arrepienten de su debilidad y vuelven al redil de Cristo, con las multitudes de godos y suevos, que guía dulcemente la mano bondadosa del monarca. Los confesores de la verdad llegan glorificados del destierro. Nadie se acuerda de los sufrimientos pasados, precio de la presente alegría, sino es para alabar y bendecir al Señor siempre admirable en sus designios. Masona vuelve a la Sede de Mérida con la doble aureola de la confesión y de los milagros. Leandro pisa el palacio de Toledo, y los próceres se inclinan a su paso. Juan, que ha recorrido gran parte de la Tarraconense en calidad de proscrito, se confía a los amados discípulos, que había reunido a hurtadillas, confortado en la tribulación y levantado en el abatimiento; y se dirige con ellos, invitándoles a una apacible soledad, más segura cuando le acechaba la muerte, que no ahora que le persigue la gloria.

V. EL MONASTERIO DE "BICLARO"

Fundó, pues, el monasterio de "Biclaro", de cuyo nombre él mismo fué llamado *Biclarense*. Este nombre igualó en seguida la celebridad de los más insignes cenobios, cuales eran el Dumiense y Servitano. Conocedor perfecto de la vida espiritual, y de los medios conducentes a la verdadera virtud y a la unión del alma con su Hacedor, dió una regla monástica a sus discípulos, que al competente sentir de San Isidoro, era de gran provecho espiritual para los monjes, y aun para todas las almas temerosas de Dios norma utilísima de perfección cristiana.

Los monjes eran predicación viviente, continua, para el mundo, y más lo habían de ser éstos, que se entregaban al servicio de Dios saliendo de la prueba de la persecución. Los padres y fundadores de las grandes familias monásticas que trazaban una regla para

²⁷ BICLARENSE, *Chronicon*, ad an. 586.

poner en práctica, según las necesidades del tiempo y del lugar, los sublimes consejos evangélicos, son justamente contados entre los insignes bienhechores de la humanidad. Juan, al crear una de esas familias, y ser abad y padre de ella, establecía en su amado suelo adoptivo un hogar de santidad, escuela de ciencia y retiro paradisiaco, del cual saldría poderosamente irradiada la luz del consejo, vibrante el influjo social de la ejemplaridad, y estimulado el noble cultivo del espíritu.

Desconocemos el provechoso contenido de la Regla escrita para el monasterio Biclarense; pero su eximio autor que unía a la experiencia del ascetismo y disciplina de los monasterios orientales el conocimiento de los españoles y de las reglas de San Cesáreo de Arlés y del gran patriarca San Benito, no dejaría de imprimir a la suya un carácter peculiar de guía práctica a la religiosa perfección.

Tocante a la situación geográfica de Biclaro, el P. Diago creyó que era el lugar de Fontclara, del término de Guisona. Sin embargo, ambos nombres son tan poco coincidentes, que no es dado identificarlos. Pujades, con mayor acierto, indicó el poblado de Vallclara "al pie de la montaña de Prades, cerca de Montblanch, y a dos leguas de la insigne villa, muy cerca del monasterio de Poblet del orden de San Bernardo"²⁸. Don Antonio de Bofarull puso reparos a la expresada identificación por la diferencia inicial, que se pone aún más de manifiesto al ser la segunda denominación latinizada en "Vallisclara"²⁹. Se podría agregar la falta de suficiente antigüedad de un nombre que empieza a sonar en el siglo XIII³⁰. Con todo, se admite comúnmente el sentir del cronista Pujades, por no ofrecerse sitio que presente mejores títulos, ni más idóneo emplazamiento, en pintoresco y retirado lugar, no muy distante de las antiguas vías romanas Aurelia y Máxima .

VI. EL BICLARENSE, HISTORIADOR

Edificar en poco tiempo un monasterio, escribir e implantar una regla de vida religiosa en él, granjearle esclarecido renombre e intervenir en la resolución de los graves problemas planteados por una época de pacificación y transición, eran títulos bastantes para

²⁸ *Crónica universal de Cataluña*, I. VI, c. 62.

²⁹ A. DE BOFARULL, *Historia de Cataluña*, t. I, p. 223 s.

³⁰ *Geografía gen. de Catalunya: Tarragona*, p. 589.

acreditar la actividad y el valer de un varón insigne. Otro quiso añadir todavía el abad de Vallclara: el de inquirir los hechos de sus días, y narrarlos como historiador veraz.

Eusebio de Cesárea armonizó diestramente los sucesos de la historia sagrada y profana, condensados en una famosa Crónica, desde la creación del mundo hasta el año 325 de Jesucristo. San Jerónimo la vertió al latín continuándola hasta el 379. En esta fecha la tomó San Próspero de Aquitania, llevando el llamado "Chronicon vulgatum" al año 445; narración que continuó el africano Víctor de Tunnunum hasta la muerte de Justiniano, contra el cual había luchado en Oriente por la causa de los tres Capítulos. A esta colección de escritos históricos, más diligente que amplia, que fué llamada el "Libro de las Crónicas", agregó el Biclarense los principales sucesos desde el año 567 hasta la solemne apoteosis de la unidad católica española en el tercer Concilio de Toledo (año 589), y el triunfo definitivo de Recaredo (año 590).

De esta continuación histórica dice San Isidoro: "Añadió en el libro de las Crónicas desde el primer año del reinado de Justino, el joven, hasta el año octavo de Mauricio, príncipe de los romanos, y cuarto del rey Recaredo, una muy útil historia en estilo narrativo y elegante"³¹. Nada cabe glosar en tan justo y autorizado elogio. El autor se propuso, sencillamente, en la Crónica "dar a conoer a los venideros lo que aconteció en su tiempo". Sus fuentes son: "lo que vió con sus propios ojos, o supo por referencias fidedignas". El varón docto y virtuoso que a tales límites se contrae, no puede menos de escribir útil historia.

Verdadero enigma de esta Crónica fué la indicación del tiempo usado en ella, que refiere los hechos a los años del Emperador de Oriente y del Rey de los Visigodos. Pero cuando se atendió que los comienzos de los reinados no coinciden entre sí, ni tampoco con el principio de nuestros años vulgares, y los críticos precisaron estas fechas, se echó de ver una exactitud cronológica tal, que rara vez se encuentra igual en los autores antiguos³².

Espectador consciente de la importancia de los sucesos vividos, algunos de los cuales tocáronle muy de cerca, no quiso privar de su conocimiento a la posteridad; y "su relato imparcial — dice el

³¹ *De Viris illustribus*, cap. 44, citado.

³² *España Sagrada*, t. VI, p. 392 ss.

eminente Bardenhewer — es una de las mejores fuentes para la historia visigótica”³³.

Recientemente se discutió la autoridad de esta Crónica en lo tocante a los hechos de San Hermenegildo y a su muerte en la ciudad de Tarragona³⁴. Cuanto a lo primero, tales hechos de lamentables consecuencias para godos y romanos, que acarrearón mayor trastorno que una incursión de enemigos, siempre han sido muy encontradamente juzgados, según las preferencias de los autores. Pero en ninguno se admira aquella serena imparcialidad del Biclarense, quien a la vez es la fuente principal de los expresados hechos y la única para debidamente ordenarlos. Por eso nos hemos atendido al genuino sentido de sus textos, en los cuales nada han de impugnar seriamente los panegiristas del Mártir, y mucho podrían aprender sus injustos y apasionados detractores.

Acerca del lugar de su martirio, el testimonio contemporáneo, veraz, asertivo, concreto y salido del mismo territorio, señala la ciudad de Tarragona. Con él la crítica moderna da la cuestión por definitivamente resuelta. Sevilla, fundándose en antigua tradición, muestra la torre en la cual estuvo preso Hermenegildo; en ella hizo colocar una inscripción alusiva a su martirio el Maestro Ambrosio de Morales, cuya opinión penetró en el Martirologio Romano. Pero estas razones poco valen contra tal testimonio positivo; por lo cual bien respondió el Maestro Diago que Sevilla se ha de contentar con haber sido su torre “la primera concha que encerró la gloriosa perla del Santo”.

El detenido estudio de la obra histórica del célebre abad de Vallclara convence de su inestimable valor, de la absoluta imparcialidad y coherencia del relato, y de que hubo de ser escrita, o concluida, en el año 590.

VII. APOTÉOSIS DEL TRIUNFO: LA UNIDAD CATÓLICA

Recaredo, el príncipe piadoso y justo, merecedor de los mayores elogios de sus contemporáneos, tendía la bondadosa mano a su pueblo mostrándole la senda de la verdad. Su justicia había

³³ *Patrología*, § 115, n. 5.

³⁴ P. RICARDO ROCHÉL: *Sevilla, teatro del martirio de San Hermenegildo*. «Razón y Fe» 4(1902)192-208; *¿Fue San Hermenegildo rebelde?* (Ibid, 7(1903) 192-203.)

hecho restituir a los particulares y a las iglesias los bienes inicua-mente confiscados. Una conspiración del arriano Uldila y de Gosvinta, fué descubierta y castigada. El ejército de los Francos, mandado por Bosón, invadió la provincia narbonense, siendo gloriosamente derrotado por Claudio, duque de Lusitania. Perseguidos por los nuestros, tal pánico se apoderó de los vencidos, que un puñado de hombres, en número de trescientos, causóles en la fuga innumerables bajas, lo que recordó la proeza de Gedeón con los Madianitas. El insólito suceso fué especialmente atribuído a la protección del Cielo, que premiaba la virtud y religiosidad del monarca.

Este conjunto de circunstancias dió madurez a la idea de reunir en Toledo, para afirmar la unidad católica y tomar providencias necesarias, un Concilio, al que fueron convocados todos los obispos de los dominios visigodos. Tan memorable asamblea se abrió el 8 de los idus de mayo del año cuarto de Recaredo, 627 de la era hispánica, y 589 de Cristo, con asistencia personal de 56 obispos católicos, 8 arrianos convertidos, y seis procuradores de otros tantos prelados ausentes. Entre los convertidos que se sientan fraternalmente con los demás, Ugnas precede por razón de ancianidad, y Froiselo se coloca al lado de Julián de Tortosa. La cristiana caridad ennoblece la victoria.

Preside el venerable Masona, metropolitano de Mérida. Asisten también los nobles y palatinos con el rey, los abades con los obispos, aunque no suscribieron las actas. No podía faltar el infatigable abad de Vallclara al triunfo apoteósico de la causa, por la cual tanto había luchado y sufrido. Arguye de modo inequívoco su presencia el conocimiento de la intimidad conciliar, pues por él sabemos que llevaron el peso de la organización los santos Leandro de Sevilla y Eutropio, abad Servitano.

La presencia del aclamado Recaredo recordaba a los padres la del gran Constantino en el concilio de Nicea, que pronunció anatema contra Arrio y su herejía; y la asistencia al Concilio de Calcedonia del cristianísimo emperador Marciano. "Os he congregado a mi presencia, decía el soberano, para restablecer la forma de la disciplina eclesiástica." "Sabe vuestra santidad cuánto ha padecido España... con los errores de la secta arriana, hasta que después de los días de nuestro padre Leovigildo, nos redujimos a la

santa fe católica, de que estamos ciertos haberos resultado un grande y perpetuo regocijo.” Y presentando a examen del Concilio un memorial digno de su renombre, agregaba en él: “... Aquí está presente la nación ínclita de los godos, la cual... ya en el mismo sentimiento concordando con nosotros, participa de la comunión de la Iglesia.” “Ni ha sido sólo la conversión de los Godos la que ha acrecentado el colmo de nuestro galardón; sino también la infinita multitud de la nación de los Suevos, la cual con el favor celestial hemos sujetado a nuestro reino; pues habiendo caído en la herejía por culpa ajena, ha sido revocada por nuestra diligencia y cuidado al conocimiento de la verdad.”

Los padres leyeron su profesión de fe. Aprobaron la del rey y la reina Baddo, recibieron la abjuración de obispos y próceres convertidos. Mandaron cumplir los estatutos conciliares y las decretales de los Papas; dictaron saludables provisiones a favor de los infantes, siervos, libertos y mujeres; del culto divino, mandando rezar el símbolo de la fe en la misa de los domingos; y ordenando la lectura de la Biblia en la mesa de los prelados. A éstos someten en todo los clérigos, las iglesias y bienes de ellas, que prohíben enagenar, como vedan la exacción indebida, el canto profano en las exequias, y ciertos bailes en las fiestas de los Santos. Cohiben a idólatras y judíos, regulan la penitencia pública, la posesión de las iglesias de los arrianos y la conducta moral de los convertidos que ostentan orden sagrado. En el lugar y tiempo que prefije el metropolitano, cada año se celebrará concilio provincial, al cual asistirán los jueces y exactores de tributos para que aprendan la justicia y benignidad con que han de tratar al pueblo. Cerró la imponente Asamblea una elocuente homilia de San Leandro, que es un canto triunfal a la unidad realizada³⁵.

“De esta manera los godos, los suevos y los hispano-romanos, unidos con los lazos de la religión y olvidando sus antiguas enemistades, se juntaron en estrecho abrazo para formar el glorioso pueblo español”³⁶, a la sombra bienhechora de la Cruz y en el regazo maternal de la Santa Iglesia.

La historia registró para siempre una lección ejemplar: los grandes males que acarrear las luchas religiosas a los pueblos,

³⁵ El Concilio III de Toledo, edición políglota. Madrid, 1891.

³⁶ *Ibid.*, pág. LXXI.

y el inmenso beneficio de la unidad, en el triunfo de la religión verdadera.

VIII. EL BICLARENSE, OBISPO DE GERONA

Sólidamente establecida la base de la civilización en la unidad de la fe católica, los padres regresaron a sus sedes. Poco sobrevivió nuestro obispo Alicio, pues murió hacia el año 591. Juan, abad Biclarense, fué aclamado para sucederle. Sin duda se le conocía aquí personalmente desde el tiempo de su destierro; a más de que su fama era notoria en el país. Acaso alguna misión especial le trajo a nuestra diócesis, o a la vecina de Empurias, en cuya sede al difunto Fructuoso acababa de sustituir el arcipreste Galán. Las circunstancias de la elección nos son desconocidas por completo; no así la merced que hizo a Gerona con ella la amorosa Providencia.

La primera noticia de su prelatura la encontramos en el Concilio celebrado en Zaragoza (1.º de noviembre de 592). Bajo la presidencia de Artemio de Tarragona, once prelados sufragáneos, de los catorce que contaba la provincia, entre ellos el gerundense Juan, y dos diáconos procuradores de ausentes, establecieron las condiciones de admisión de los ordenados en el arrianismo a las funciones de su orden; la prueba del fuego para las reliquias encontradas en las iglesias de la secta; y la invalidez de determinado acto ministerial. Cuatro días más tarde el prelado gerundense suscribía con su metropolitano, con Sofronio de Egara y Galano de Empurias, el decreto relativo al fisco de Barcelona.

Las épocas de vida pletórica en la historia de la Iglesia, se han caracterizado casi siempre por la frecuente celebración de Concilios. Es cuando brotan y arraigan las instituciones fructíferas y duraderas. Los jerarcas, conscientes del deber y de la responsabilidad de implantarlas, saben que en cotejar el consejo está el acierto; no fían en su prudencia, según el consejo del Sabio³⁷; recuerdan la promesa del Redentor: "donde están dos o tres congregados en mi nombre, allí estoy en medio de ellos"³⁸

³⁷ Prov. III, 5.

³⁸ S. Mateo, XVIII, 20.

y acuden a la resolución colectiva, conciliar, que los Apóstoles recomendaron con su ejemplo.

En España el árbol de la fe, tras la poda de la persecución, ostentó una vitalidad apenas igualada jamás. Así pues, de acuerdo con las circunstancias, y conforme el canon 18 del Concilio Toledano, las provincias eclesiásticas rivalizaron en celebrar reuniones conciliares. Entre ellas sobresalió la Tarraconense, que además del sínodo de Zaragoza, ya citado, ha conservado las actas de los de Huesca, Barcelona y Egara³⁹. En esta manifiesta actividad es más que probable que influyó el gran prelado gerundense. Él asistió personalmente a todos esos concilios, siendo con su incontrastable saber y autoridad el alma de las deliberaciones sinodales. Y es lo cierto que al llegar a muy avanzada edad, y sobre todo después de su muerte, cesan los Concilios de la provincia Tarraconense en esta época, y comienza la serie regular de los de Toledo.

En la reunión conciliar de Huesca (598) se acordó una norma de conducta para promover en el clero la austeridad de vida y la santidad de costumbres. Si de momento se escribió, no fué suscrita ni publicada. Pero siendo de suma utilidad, la promulgó, renovándola, el Concilio Egarense del año 614, con la formalidad de las firmas de los Padres.

De mayor interés son los cuatro cánones del Concilio Provincial reunido en la iglesia de Santa Cruz de Barcelona, que gobernaba el anciano Ugnas, en 599. Los dos primeros prohíben las ofrendas con motivo de la sagrada ordenación. Vela el último por la moralidad y honestidad pública. El tercero, notabilísimo, manda observar los intersticios en los órdenes y regula la elección episcopal, que sólo podrá recaer en clérigos de vida, probada en el ejercicio del orden sagrado ya recibido. Distingue la elección real, la de los prelados comprovinciales, y la ordinaria, que efectúa el clero y pueblo. Pero en ésta habían de ser presentados a la elección o confirmación del Metropolitano dos o tres candidatos dignos, y previo el ayuno del mismo y de los obispos comprovinciales, decidiría la suerte cuál había de ser consagrado. Así eligieron los apóstoles a San Matías; de este modo se cohibía cual-

³⁹ GONZÁLEZ, *Collectio Canonum Eccl. hisp.*, Madrid, 1808, col. 305-306, 657-660 y 663-664.

quiera sombra de apetencia o ambición a fines del siglo VI⁴⁰.

El estilo de estos cánones presenta la elegante dicción del Biclarense. Alguien quizás le alabaría por ello, y él firmó modestamente en su lugar: "Juan, pecador de Gerona, consintiendo en estas Constituciones, las suscribo".

No se limitó la celosa actuación del prelado gerundense a la provincia eclesiástica. En 595 concurre al Concilio de Toledo, presidido por el Emeritense Mazona, firmando en noveno lugar entre los dieciséis padres asistentes. Omitido en la numeración de la serie, sus dos cánones confirmaron el Decreto anterior sobre castidad de los ordenados convertidos del arrianismo, y proveyeron al servicio y cuidado de las iglesias que se edificaban de nuevo. Pero el principal interés de ese viaje está para nosotros en la divulgación del mérito y la gloria de nuestro ínclito mártir San Félix, en la corte visigoda, moviendo al piadoso Recaredo a tal devo-

⁴⁰ "Quum duce Domino Jesu Christo die calendarum novembrium anno feliciter quarto decimo regni christianissimi et piissimi domini Reccaredi regis Tarraconensis provinciae episcopi in urbem Barcinonensem in ecclesia Sanctae Crucis fuissent congregati, hoc sancta synodus statuere elegit.

I. Ut quum ad officia ecclesiastica clerici provehantur, nihil pro benedictione aut subdiaconii aut diaconii vel presbyterii collata quidquam, vel sub oblationis nomine, a quocumque episcopo vel ab eius clero inquiratur; illud domini Jesu meminentes edictum: *Gratis accepistis, gratis date*.

II. Simili etiam statutum conditione est ut quum chrisma presbyteris dioecesanis pro neophytis confirmandis datur, nihil pro liquoris pretio accipiatur, ne gratia Dei pretio benedictionis affecta simoniacum intentum ementibus vendentibusque associet.

III. Hoc etiam innovandum custodiendumve in omnibus sancta statuit synodus ut secundum priscorum canonum constituta vel synodalia epistolas praesulum praemonentes, nulli deinceps laicorum liceat ad ecclesiasticos ordines, praetermisso canonum praefixo tempore, aut per sacra regalia aut per consensionem cleri vel plebis, vel per electionem assentionemque pontificum ad summum sacerdotium aspirare vel provehi; sed quum per canonum conscripta tempora ecclesiasticos per ordinem spirituali opere desudando, probatae vitae adminiculo comitante, conscenderit gradus, ad summum sacerdotium, si dignitati vitae responderit, provehatur: ita tamen ut duobus aut tribus, quos consensus cleri et plebis elegerit, Meropolitani iudicio eiusque coepiscopis praesentatis, quem sors, praeunte episcoporum ieiunio Christo Domino terminante monstraverit, benedictio consecrationis accumulet. Aliter deinceps, quod absit, praesumptum, et ordinatores et ordinatos proprii honoris depositio subsequatur.

IV. Pari etiam consideratione sciendum ut si qua virgo propria voluntate, abiecta laicali veste, devotarum more induta castitatem servare promiserit, vel siqui hominum utriusque sexus poenitentiae benedictionem expetendo a sacerdote perciperint, et ad terrena connubia sponte transierint; aut violenter abstractae feminae a pudicitiae violatore se sequestrare noluerint, utrique ab ecclesiarum limitibus expulsi ita ab omnium catholicorum communione sint separati, ut nulla prorsus eis vel colloquii consolatio sit relicta." Concilium Barcinonense, a. 599. GONZÁLEZ, *Collectio Canonum Ecclesiae Hispanae*, col. 657 ss.

ción, que ofreció una corona votiva, de oro, al altar de su sepulcro ⁴¹.

Otra vez le encontramos en la regia capital en 610, firmando con S. Isidoro de Sevilla, que había acudido a la solemne entrada de Gundemaro, el decreto que confirmó a Toledo la prerrogativa de única Metrópoli de la provincia Cartaginense, de la cual se prohibió separar la Carpetania ⁴².

Pero en ninguna parte había de ser tan notable la huella benéfica de su paso como en la Iglesia que gobernó santamente muchos años. Aquí es donde dejó una viva imagen de sí mismo, aunque más tarde la fueron desdibujando los embates del tiempo destructor, que apenas nos es posible reseguirla. La ciencia aprendida sin ficción, la comunicaría sin envidia, no escondiendo a los hijos su valor, que no podía ocultar a los extraños. En el círculo de sus actividades, iniciativas y enseñanzas, se formó un ambiente de cultura superior, en el cual escribía doctos tratados, que el gran Doctor hispalense dice no habían llegado todavía a su conocimiento cuando dictaba el capítulo que le dedicó en su libro *De Viris illustribus*. Tampoco, por desgracia, han llegado hasta nosotros, ni siquiera en sus títulos o materias.

En la catedral visigótica gerundense ordenó lo referente al culto divino, con tal maestría en la disposición, magnificencia y exactitud en la observancia, elevación, piedad y justo sentido espiritual, que la convirtió en ejemplar y modelo de las demás, y en renombrada escuela litúrgica que le valió el honroso título de *Maestra de las Ceremonias*. Atraídos por su fama, a ella hubieron de acudir esclarecidos discípulos de otras partes. Ello explica el exacto conocimiento de nuestras prácticas litúrgicas que encontramos en la respuesta de San Braulio de Zaragoza al abad Fruminiano, en la cual viene colocada la pequeña Gerona al nivel de las metrópoli de Sevilla y de Toledo.

Si nos fuera dado conjeturar, como adivinando, diríamos que

⁴¹ "Unde factum est ut vasa argenti plurima de thesauris dominicis rapta et coronam illam auream, quam divae memoriae Reccaredus princeps ad corpus beatissimi Felicis obtulerat, quam idem Paulus insano capiti suo imponere ausus est, tota haec in unum collecta studiosius ordinaret secernere, et devotissime, prout cuique competeat ecclesiae, intenderet reformare." S. JULIÁN DE TOLEDO, *Historia de expeditione et victoria Wambae regis*, n. 26.

⁴² *España Sagrada*, tom. VI, pág. 154 ss. y apéndice IV, pág. 330 ss.

la autorización o facultad dada a los preladados en el tercer concilio toledano para convertir una iglesia diocesana en monasterio, fué aprovechada por el Biclarense en la de San Martín de esta ciudad. Mueve a suponerlo lo remoto de su fundación, pues según la tradición no cesó en ella el culto durante la dominación sarracena 714-778: el titular, San Martín de Tours, cuya devoción se propagó rápidamente en el obispado, traía el recuerdo de Dumio⁴³; y existía junto al templo una *domus* o familia religiosa, de que hablan sus más antiguas memorias⁴⁴. ¡Cuántas cosas interesantes no lograríamos comprobar si el lamentable incendio de 1469 no hubiese devorado el rico archivo de la Curia episcopal, que tenía cronológicamente agrupados los libros y documentos a partir del siglo v, y por su orden, número y valor era famoso en toda Europa!⁴⁵. Y tal vez averiguásemos, asimismo, que la iniciativa de tan admirable colección fuera debida a la previsión del gran Pastor visigodo.

Finalmente, cargado de méritos y de años, a los ochenta de edad y treinta de pontificado, fué llamado a recibir el premio de sus virtudes. Su glorioso tránsito suele fijarse en el día 6 de mayo de 621. Los contemporáneos le honraron y tuvieron por santo. "Santísimo", le llama el abad Tritemio. Otros le atribuyen la aureola de los milagros⁴⁶. Wión, Bolando y Mabillón ponen su nombre en los Santorales⁴⁷. "Recordemos al monje Juan, dice el antiguo código Bracarense, después obispo de Gerona, varón comparable a los más grandes de su tiempo, ya se atiende a su elegante dicción latina y griega, ya a la erudición en las Sagradas Escrituras, bien a la santidad de vida o a los trabajos emprendidos contra los arrianos y en favor de la fe católica."

Aunque en la Iglesia de Dios suele ser independiente del mé-

⁴³ "Nacido en la Panonia atravesé los extensos mares, llegando a Galicia por voluntad divina, donde, habiendo dedicado al confesor Martín (de Tours) una basílica, implanté su culto y rito sagrado. Siguiéndote por patrono a tí en el nombre, aunque no en el mérito, descanso aquí yo, Martín, en la paz de Cristo." Epitafio de San Martín Dumiense, compuesto por él mismo. GARCÍA VILLADA, Z., *Historia Eclesiástica de España*, t. II, p. 2.ª, pág. 247.

⁴⁴ RIUS, J., *Cartes antiques de Sant Martí Sacosta*, Apèndix A. *Documents* «Anal. sacra Tarraconensia», 4(1928)355 ss.

⁴⁵ Lib. Resolut. Capitul. 1462-1473, fol. 87.

⁴⁶ V. DOMÉNECH, *Historia de los Santos ... de Cataluña*, Gerona 1630, p. 241-42; NIC. ANTONIO, *Bibl. Vet.*, l. 4, n. 112.

⁴⁷ *Esp. Sagrada*, t. VI, p. 361.

rito del antecesor la gloria del prelado que le sucede, aquí, sin embargo, la rápida elección del santo monje Nonito, venido quizás a las exequias de Juan, descubre el levantado espíritu de piedad que éste había sabido infundir al clero y pueblo. “Conspicuo por la sencillez, santo en sus actos”, Nonito fué elevado al pontificado, dice San Ildefonso, “no por larga deliberación de los hombres sino por pronta determinación de Dios, mediante los hombres”. Devotísimo del mártir San Félix, gobernó la Iglesia gerundense con ejemplos de virtud más que con palabras, y los milagros ennoblecieron su vida y su sepulcro. El santo contemplativo, sucediendo al santo de la docta actividad, consolidó su obra apostólica, e hizo fructificar, con el calor de la autoridad y el ejemplo, sus múltiples y saludables instituciones.

* * *

No obstante esa merecida aureola de santidad, con el rodar de los siglos el sepulcro de Juan fué olvidado, igualmente que el de Nonito. El olvido trajo muy pronto el desconocimiento. Perseveraron largamente las ventajas de un viejo impulso bienhechor, y se llegó a ignorar de dónde partían.

Hoy el glorioso recuerdo del gran Padre, orientador de inteligencias, forjador de caracteres, Maestro de Santos y restaurador de la vida espiritual en la paz religiosa, anda fragmentario, disperso, casi errante por las hojas de polvorientos libros, como en las arenas de afortunados ríos los granitos de oro.

José MORERA, Canónigo

Archivo catedral, Gerona.

KATALANISCHE MOTIVE IN DER DEUTSCHEN VOLKSFRÖMMIGKEIT

I. DIE SAKRALLANDSCHAFT

Allmählich bildet sich in der historischen und volkskundlichen Forschung der Begriff der *Sakrallandschaft* heraus. Sie zeigt das Weihevollen und Ehrfürchtige in den Bereichen des Oertlichen und Heimatlichen, des Volkslebendigen und Volksgemässen, soweit es in einem engeren und zugleich in sich eng verbundenen Raum hervortritt.

Sie zeichnet sich ab in religiösen Heroen und in volkhaften Heilbringern, in der Feier und in dem volklich bewegten Erleben von Mysterien und kultischen Geschehnissen, in Gnadenbildern und Wallfahrtsorten. Zum Volkstum stellt sich das Heiltum. Zum Andachtsbild trat oft das Amulett. Zum Volkslied begab sich das Kirchenlied. Neben dem pilgerfrohen Jakobuslied erklang die Weise des berühmten *virolay de Maria*. Ortsstolze Gedenktage erschienen in Kalendaren und in der Liturgie.

Dabei stellt sich die Legende ein. Die *passio* eines Märtyrers verbindet sich mit der neuzeitlichen *Vita* eines Bekenners und Berufspatrons, der vom Volke verehrt wird, zuweilen noch bevor er das Siegel der offiziellen Kanonisation empfängt. Diese volksverwurzelte Kultpflege vollzieht sich in der Kathedrale, aber auch in der Pfarrkirche, die ihre altererbte oder neu begründete Stellung als Taufkirche anmeldet. Aber im sakralen Farbenspiel lässt die leichter gegürtete Kapelle nicht minder ihre kultfrohen Umrisse hervortreten, in der Kraft des Heroenbildes, in der Mutterschichtigkeit des Volkstums.

Das alles siedelte sich bodenständig und angestammt an. An den Hängen des Gebirges, zu dem man aufstieg, um die gipfel-

hafte Wallfahrtskapelle zu besuchen. Auch unten im Flusstal, wo der Strom wie im oberpfälzischen Mariaort an der Donau und in Neufahrn an der Isar auf seinem Rücken das Gnadenbild heraufführte. Ebenso an der stets brandenden Meereerküste, wo die Madonna mit der Wendung des Ave, maris stella den Schiffer wie ein Leuchtfeuer grüsst. Diese Sakralität begibt sich zudem in den Mauerkranz der Städte, wo das Jakobuspfortlein in Heidelberg und Eichstätt dem Jakobuswaller nach Spanien die Tore öffnete. Sie wandert nicht minder durch das Bauerntum, das um seinen Schirmherrn für Acker und Flur, für Haus und Hof, für Weide und Stallung weiss und sie durch Bildstöcke und Heiligenhäuschen vertrauensvoll ehrt. Den Iren S. Wendelin und den Spanier S. Isidor.

Das alles aber wird von einer Landschaft, die erdhafte und schollenpflichtig, physisch-blutmässig und geistig-seelisch ein bestimmtes Gepräge, ein eigenes Profil und eine besondere Gemeinschaft aufweist, gestaltet und geformt. Sie trägt also ein scharf geschnittenes Gesicht, das sie von anderen Landschaften unterscheidet. Umsomehr, wenn diese einen volkhafte Untergrund aufweist, eine charakteristische Artung ihres Seins in Siedlung und Sitte, in Glauben und Volksglauben, in Kunst und Volkskunst; denn es handelt sich in diesen Zusammenhängen um die besondere volksreligiöse Färbung, also um die volksfromme nota individualis. Diese durchdringt und zeichnet Altötting und Guadalupe. Sie breitet sich in jener Bussprozession am Karfreitag aus, die als Winzerprozession durch das Chiantital nach Florenz strebt. Sie gibt sich in der semana santa in Sevilla mit anderer volkskernster Gebärde, die von C. Justi so eindrucksvoll festgehalten wurde¹.

Auch Katalonien gibt sich als eine Sakrallandschaft von hervorragendem Ausmass. In jenen weitgedehnten Gebieten zwischen dem östlichen Ebbecke und den Hängen der Pyrenäen,

¹ Vgl. auch GUSTAV SCHNÜRER-JOSEPH MARIA RITZ, *Sankt Kümmeris und Volto Santo (Forschungen zur Volkskunde, hrsg. v. GEORG SCHREIBER, Heft 13-15)*. Düsseldorf 1934, mit der dort gebotenen Einleitung, S. VII. HERBERT SCHÖFFLER, *Die Reformation, Einführung in eine Geistesgeschichte zur Geschichte europäischen Geisteslebens*, Bd. 1.) Bochum-Langendreer 1936, mit einer bemerkenswerten Charakteristik grosser Wallfahrtsorte und Kultstätten, S. 12 f.; G. SCHREIBER, *Volk und Volkstum. Jahrbuch für Volkskunde*. München 1936. S. 36 ff.

in den insularen Bergstöcken und an der See wuchsen scharf geschnittene sakrale Konturen heraus. Sie weisen hin auf ein reiches historisches Erleben, auf eine bedeutsame Kultpflege. Sie zeugen von einer hohen Kultur der pietas und verecundia, der Gottbezogenheit und eines religiös gepflegten Ethos.

Jede bedeutende Sakrallandschaft war keineswegs mit der stabilitas loci zufrieden. Sie entwickelte stets eine religiöse Wanderung und eine heilige Ausreise. Sie entsandte religiöse Heroen, heilige Charaktere, begeisterte Prediger, werthaltiges Brauchtum in fremde Landschaften. Als Gruss, der sich der christlichen Oekumene bot, als werthaltige Mitteilung, die das fremde Volkstum Eigenes besser verstehen liess, als Impuls, der Befruchtungen mannigfacher Art auslöste. Jede dieser Sakrallandschaften zählte Gesandte ihrer Volkslebendigkeit, Dolmetscher ihrer köstlichen Eigenart und Filiationen ihrer Mütterlichkeit.

So griff auch Katalonien in den mitteleuropäischen Raum. Es berührte sich in der Eigenart seines religiös bewegten Volkstums mit den dort geprägten Sakralvorstellungen. Natürlich war der Weg des Anmarsches ausserordentlich weit. Die Intensität der Mittheilbarkeit schwächte sich also mit der ausserordentlichen Entfernung. Sie war nicht so stark, wie wenn sie sich nachbarlichen Gebieten, wie Aragon und Kastilien, wie Portugal und Frankreich, wie Sardinien und Sizilien mittheilte. Aber es bleibt stets bemerkenswert, wie sich seine religiöse Kultur in fremdem Volkstum spiegelt. Das soll in einigen Umrissen erläutert werden. Die Aufgabe geht also dahin, zu zeigen, inwieweit das religiös bewegte deutsche Volkstum sein Interesse für die katalanische Sakralität zum Ausdruck brachte. An mehr als einer Stelle fesselten in der Tat katalanische Sakralmotive.

2. S. EULALIA

Es ist hier nicht der Ort, dem Ursprung des Kultes der h Eulalia nachzugehen². Es ist vielmehr zu erwähnen, dass der Eulalia-Kult dem deutschen Mittelalter keineswegs unbekannt war

² Von deutschen Autoren vgl. P. B. GAMS, *Kirchengeschichte von Spanien*. 3 Bde. Regensburg 1862-1879, Bd. 1, S. 306 ff. J. P. KIRSCH, bei M. BUCHBERGER, *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 3, Freiburg i. Br. 1931, Sp. 847.

Es lag nahe, dass er sich zu Frauenklöstern hielt, die auf dem neu christianisierten Boden nach Heroen der christlichen Frühzeit, im besonderen nach heiligen Frauen ausschaute. Der Kult drang selbst bis Binnendeutschland vor. In der hannoverschen Grafschaft Schaumburg, am Nordwestabhang der Bückeberge, nannte das dortige Frauenstift Obernkirchen in seiner Kirche (14. Jahrhundert) einen Altar sein Eigen, der der h. Eulalia geweiht war. Auf diesem befindet sich ihre spätgotische Statue mit "einem eigentümlichen Gefäß" in der Hand. Ihr Bild erscheint ebenfalls auf einem gestickten Antependium³. Für die Forschung ergibt sich die Anregung, andere Stätten fraulicher Kultur auf ein Eulalia-Vorkommen zu überprüfen. Besonders wird dabei auf die Wege und Zugänge zu achten sein, auf denen der Kult in die westdeutschen und süddeutschen Grenzlande eindrang. Wenn diese Devotion in der spätgotischen Zeit in den niedersächsischen Gebieten gepflegt wurde, mag man sich daran erinnern, dass von dort her die Compostelafahrt besonders statthatte⁴.

Ebenso bedürften die liturgischen Quellen einer besonderen Durchdringung. So wäre das Vorkommen des Namens in der Allerheiligen-Litanei zu überprüfen. Es wäre zu fragen, ob etwa aus dem Gebiet von Tours oder von anderen französischen Kultstätten die liturgiegeschichtlich so bedeutende Einwirkung auf West- und Süddeutschland statthatte, die auch baugeschichtlich, kunstgeschichtlich und kulturgeschichtlich heraustrat; denn eine Nennung des Namens S. Eulalia bietet eine Litanei aus der karolingischen Zeit für Tours. E. Martène hat sie im Ordo VI, in den Orationes ad visitandum et inungendum infirmum mitgeteilt in der

³ So KARL KÜNSTLE, *Ikongraphie der christlichen Kunst*. 2 Bde. Freiburg i. Br. 1926-1928, Bd. 2, S. 217. — Obernkirchen war als Benediktinerkloster im 9. Jahrhundert gegründet. Es wurde zwischen 1153 und 1167 als Augustinernonnenkloster neu gegründet. Aufgehoben wurde es 1528. GEORG DEHIO, *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler*, neu bearbeitet von ERNST GALL. Bd. 1: *Niedersachsen und Westfalen*, Berlin, 1935, S. 209. ALBERT HAUCK, *Kirchengeschichte von Deutschland*. T. 4. Leipzig 1925⁵, S. 1007. — Ueber die Attribute vgl. RUDOLF PFLEIDERER, *Die Attribute der Heiligen*. Ulm 1920². S. 57. Wenig genau M. LIEFMANN, *Kunst und Heilige*. Ein ikonographisches Handbuch zur Erklärung der Werke der italienischen und deutschen Kunst. Jena 1912, S. 119.

⁴ Siehe hierfür GEORG SCHREIBER, *Deutschland und Spanien*. Volkskundliche und kulturkundliche Beziehungen. Zusammenhänge abendländischer und iberio-amerikanischer Sakralkultur (*Forschungen zur Volkskunde*, Heft 22-24). Düsseldorf 1936, im Register unter Compostela. — ALOIS SCHULTE, *Aus dem alten Münster*. Erinnerungen, Skizzen und Studien. Münster i. W. 1936, S. 29 ff.

Bild 1
 S. Eulalia

Bild 2
Mercedarier

Reihenfolge: S. Eugenia, S. Eulalia, S. Petronilla⁵. Nach allem interessiert es, dass wiederum ein Benediktinerkloster, das Stift Benediktbeuren, in seinem Heiligenkalender um das Jahr 1100 das Fest der h. Eulalia unter dem 12. Februar kannte⁶.

Auch im deutschen Andachtsbild ist ihre Anwesenheit bezeugt. Die berühmte Stecherfamilie der Klauber⁷ in Augsburg, die stets viele Beziehungen zu spanischen Motiven unterhielt, widmete ihr im 18. Jahrhundert den Stich "S. Eulalia V. et M. Barcinonensis". Dieser zeigt die h. Jungfrau mit dem Kreuz, mit dem Attribut ihres Leidens.

Ein Engel reicht ihr im Sinne einer coronatio mit der ganzen Anmut des Rokoko einen Kranz. Putten schauen huldigend und freudig bewegt zu ihr auf. Ein Kranz von neun Medaillons zieht sich um ihre Gestalt. Sie stellen die Vita und die Passio der Heiligen dar, die unter Diokletian den Martyrertod erlitt. Aber nun das Köstliche: zu den Füßen der Heiligen, im unteren Felde zeigt sich in einer prächtigen Schau das anmutige und zugleich stolze Bild von Barcelona, der befestigten Stadt, mit Kirchen, Kuppeln und Türmen. Nach der Landseite werden die starken Festungsmauern mit einspringenden Winkeln, die den Belagerern den Angriff erschweren sollen. Ganz in der Art, wie uns diese wehrhafte Haltung von Merianbildern bekannt ist. Seewärts dehnt sich der Hafen und manche Schiffe bevölkern die weite See. Man gedenkt dabei unwillkürlich der eindrucksvollen Schilderung, die in der Mitte des 15. Jahrhunderts der böhmische Edelmann Leo von Rözmital auf seiner Rückreise von Santiago der Stadt Barcelona mitgab: "Also half uns Got, das wir kamen gen Parsalon, ist ein schone grosse und hauptstat in Catalonia, und leit am mer. Do ist grosse hantierung aus allen landen, und sunder gross gewerb über mer. Man meint, dass die von Parsalon so vil schiff haben als die Venediger. Und sein in der stat ser mächtig und

⁵ *De antiquis ecclesiae ritibus libri tres*. 2 t. Antwerpiae 1763, t. 1, p. 308, 309. Zur allgemeineren Entwicklung der Allerheiligenlitanei vgl. LUDWIG EISENHOFER, *Handbuch der katholischen Liturgik*. 2 Bde. Freiburg 1932, Bd. 1, S. 194, 199.

⁶ ALFRED SCHRÖDER, *Die ältesten Heiligenkalendarien des Bistums Augsburg*, in: *Archiv für die Geschichte des Hochstifts Augsburg* 1 (1909-1911), S. 241 ff., besonders S. 257, 272.

⁷ Ueber die Stecher Klauber vgl. ADOLF SPAMER, *Das kleine Andachtsbild vom XIV. bis XX. Jahrhundert*. München 1930, S. 229 ff.

reich leut. Man meint, Parsalon hab als vil als das ganz kungreich Arogon und Cathalonia" ⁸. Das Meer, die Kirche, die Stadt, ihre ältere Patronin wachsen im Klauberstich zu einer inneren Einheit zusammen. Es ist das Bild einer geschlossenen Sakrallandschaft, die sich in sicherer Obhut der Schutzheiligen weiss. Aehnlich trat Maria Magdalena als heilige Schutzfrau zu Marseille und S. Rosalia zu Palermo. In einigen lateinischen Verszeilen wird übrigens die Beziehung der Heiligen zu Barcelona, im besonderen zu den Kapuzinern als Kultpflegern eigens festgehalten: "Eulaliā niveo signavit Barcino Ligno Ipsa tamen puro sanguine signat eam. Eulalia natale solum extra moenia licet Nuncque Capucinos gignit ibique parit" ⁹. Dieses Andachtsbild eignet der Sammlung des Benediktinerinnenstiftes S. Walburg in Eichstätt.

Die diesem Andachtsbild beigegebene Passio erinnert übrigens an das Interesse, das die deutsche Heiligenlegende bezeugt. Das viel gelesene Heiligenleben des Frankfurter (Main) Predigers Valentin Leucht (1678) wusste an der Hand von Baronius zu bemerken: "Es seind zwei Heilige Eulaliæ Eines Namens, Ansehenliche Jungfrawen in Hispania gewesen, beyde Märtyrinnen, so zu einer Zeit der Verfolgung gelitten haben, under einem Landpfleger Daciano, under der Regierung deren Käyseren Diocletiani und Maximiani, aber an unterschiedlichen Oertern, Tāgen, und ungleicher Pein und Marter, wie ihre unterschiedliche Geschichten anzeigen: Eine ist zu Barcinone auffgezogen, mit glihenden Zangen zerrissen, und nachmahls gecreutziget worden, auff den zwölfften Tag dess Hornungs" ¹⁰. Den liturgischen Gedenktag des 12.

⁸ Des böhmischen Herrn Leo's von Rozmital Ritter, — Hof — und Pilger-Reise durch die Abendlande 1465-1467. Beschrieben von zweien seiner Begleiter. *Itineris a Leone de Rosmital nobili Bohemo annis 1465-1467 per Germaniam, Angliam, Franciam, Hispaniam, Portugalliam atque Italiam confecti, Commentarii coaevi duo* (Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart, 7). Stuttgart 1844, S. 190 f.

⁹ Ich gebe diese Zeilen unter Vorbehalt wieder; denn der Stich ist etwas vergilbt. Dieser führt links unten noch eine Autorennotiz: "F. Jac. a Mataro O. Cap. de Barc."

¹⁰ *Vitae Sanctorum Das ist, Leben, Geschicht, Marter und Todt der Fürnembsen Heiligen, Aller Geschlecht, Ständt, Orden, Land, und Zeiten, auff alle und jede Tag der 12. Monat, durch das gantze Jahr, zierlich aussgetheilet. Wie imgleichen Das Leben, Leyden und Sterben unsers Seligmachers Jesu Christi, und seiner heiligsten Jungfräwlichen Mutter Mariae, und der heiligen Mutter Annae.* Erstlich von R. P. LAURENTIO SURIO, und R. D. FRANCISCO HARAEO S. T. L. in Latein beschrieben. Nachmals auss Lateinischer Sprach in die Teutsche übersetzt Durch Valentinum Leuchtium S. T. D. & Concionatorem

Februar hielt im übrigen auch G. K. Reindls vielgebrauchter "Tempel der häuslichen Andacht" fest, allerdings auf Grund einer französischen Vorlage¹¹.

Deutsche Autoren wie D. H. Kerler und F. Doyé haben ihr Berufspatronat hervorgehoben. Das betrifft ihre Schirmherrschaft bei Schwangerschaft und Entbindung, bei Ruhr, Epidemien und allgemeinerem Unglück, ebenfalls ihr Pilgerpatronat. Doch betreffen diese Angaben mehr ihre heimatliche Verehrung¹². In der deutschen Volkskunde tritt dieses Brauchtum nicht hervor. Ob im deutschen Mittelalter, besonders in Frauenkonventen, einiges davon wirksam war, sei dahingestellt.

Auch deutsche Reisebeschreibungen, die sich Spanien zuwenden, betreten das volksreligiöse Gebiet, in das sie die Heilige einbeziehen. Davon weiss der Breslauer Domkapitular Franz LORINSER († 1893), der Uebersetzer von Calderón und Balmes. Dieser liess 1855 "Reiseskizzen aus Spanien erscheinen", als "Schilderungen und Eindrücke von Land und Leuten". Die Ausgabe erfolgte in Regensburg im Verlag Manz, dessen Name ein Markstein in der deutschen Bewertung Spaniens darstellt, da auch von diesem bedeutsamen Ausgangspunkt her um die Mitte des 19. Jahrhunderts die flache aufklärerische Würdigung der iberischen Halbinsel überwunden wurde. Lorinser hebt in der Beschreibung der Kathedralen von Barcelona hervor, dass der Leib der Patronin der Stadt in der Krypta ruht. "Ihre Gebeine hält Barcelona für seinen kostbarsten Schatz, wie der schöne Vers ausspricht:

Esta es Eulalia, la de Barcelona,

Quondam Francofurtensem. In dieser Vierten Edition, Mit mehr als 100, neuen Legenden, unterschiedlicher Heyligen und Seeligen Gottes Freunden, mit sonderbahrem Fleiss vermehret, und an vielen Orthen mercklich verbessert. Neben einem zweyfachen Register, so wohl der Namen aller Heiligen dieses Buchs, als der fürnehmen Sachen darin begriffen. Alles zum höchsten Lob Gottes, und seiner Ausserwählten: Auch zur Nachfolg, Trost und Unterrichtung der Christglaubigen Seelen. Cöllen, Bey Herman Dehmen im Einhorn. 1678. Mit Keyserlicher Gnad und Privilegio, S. 134.

¹¹ *Tempel der häuslichen Andacht.* Ein katholisches Erbauungsbuch auf alle Tage des Jahrs. Nach dem Französischen von GEORG KARL REINDL, Geistlichem Rathe und Religionslehrer JJ. KK. HH. der Prinzen und Prinzessinnen von Bayern. Mit hoher erzbischöflicher Approbation. Regensburg 1841.

¹² *Die Patronate der Heiligen.* Ein alphabetisches Nachschlagebuch für Kirchen, — Kultur — und Kunsthistoriker, sowie für den praktischen Gebrauch des Geistlichen. Ulm 1905, S. 78, 289, 291, 298, 324, 376. — FRANZ DOYÉ, *Heilige und Selige der römisch-katholischen Kirche, deren Erkennungszeichen, Patronate und lebensgeschichtliche Bemerkungen.* 2 Bde. Leipzig 1929, Bd. I, S. 334.

De la rica ciudad la joya rica.

Zum Verständnis des deutschen Lesers fügt er gleich die Uebersetzung bei:

Dies ist Eulalia, die von Barcelona,
Der reiche Edelstein der reichen Stadt¹³.

Damit hatte Lorinser in seiner Art einen wesenhaften Zug dieser grossen Sakrallandschaft herausgestellt.

3 S. CUCUPHAT, S. FELIX VON GIRONA, BISCHOF NARZISSUS, S. FRUKTUOSUS VON TARRAGONA

Mitten in die katalanische Volksfrömmigkeit trat die Verehrung von S. Felix von Girona und von S. Cucuphat (S. Cugat). Der Kult beider Sancti strebte durch die Pyrenäenpässe in die Gebiete der Gallia Christiana. Ueber die Mittelstelle St. Denis teilte sich die Cucuphatverehrung dem volksdeutschen Gebiet mit. Es war der unternehmungsfrohe Abt Fulrad von St. Denis († 784), der sich in seiner Klosterpolitik stark ostwärts wandte (Salonnes, St. Pilt, Leberau, Herbrechtingen, die Georgskirche zu Adalungocella und Esslingen)¹⁴. Dem von ihm gegründeten Zönobium in Leberau, einem Vogesenkloster, teilte er Reliquien von S. Cucuphat zu. So begab sich in der Isle de France schon früh eine grosse Hochschätzung dieses Barcelona-Heiligen. Wenn weiter St. Denis dieses Heilum an ein elsässisches Kloster weitergab, macht uns dieser Umstand auf die grosse Bedeutung aufmerksam, die den führenden französischen Abteien zukam, wenn sie iberische Sakralmotive weiterleiteten. Ähnlich hat St. Germain-des-Prés als sakraler Umschlagplatz mitgeholfen, den Kult von S. Vincenz von Saragossa in die ostfränkischen Gebiete zu leiten¹⁵.

In Leberau vollzog sich die Verehrung des Heiligen am 16.

¹³ Th. I, S. 78.

¹⁴ M. TANGEL, *Das Testament Fulrads von Saint-Denis*, in: *Neues Archiv* 32 (1906), S. 167 ff., besonders S. 172.

¹⁵ G. SCHREIBER, *Spanische Motive in der deutschen Volksreligiosität*, in: *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft* hrsg. (unter Mitw. von K. BEYERLE und G. SCHREIBER) von H. FINKE. Bd 5. MÜNSTER i. W. 1935, S. 12 ff.; weit eingehender ist die Darstellung bei G. SCHREIBER, *Deutschland und Spanien*, S. 14 ff.

Februar als kultischem Gedenktag. Diese Devotion erhielt sich bis zum Jahre 1542, bis zur Aufhebung des Klosters. Dann wurden diese Reliquien nach St. Denis zurückgebracht¹⁶. In binnendeutsche Räume scheint dieser Kult nicht vorgedrungen zu sein. So unterlässt es K. Künstle in seiner Ikonographie, den Namen dieses Heiligen mitzuteilen.

Der Kult des h. Felix von Girona ist ebenfalls in der fränkischen Zeit für das Gebiet der Gallia Christiana nachweisbar. Diese Devotion weiter für deutsche Gebiete zu verfolgen, ist nicht leicht, da mehrere Felixpersönlichkeiten die deutschen Lande erfüllen¹⁷.

Immerhin greift dieser Sanctus in die Diözesangeschichte von Augsburg ein. Handelt es sich doch um jenen Diakon des h. Narzissus, Bischofs von Girona, der in der Zeit der diocletianischen Verfolgung seine taraconensische Heimat verliess und bis zur Augusta Vindelicorum kam. Dort fand er Aufnahme in dem Haus der h. Afra. Nach einem Jahre kehrte er in seine Heimat zurück, wo ihm nach drei Jahren das Martyrium zuteil wurde¹⁸. Hier verschränken sich Felix- und Narzissuslegende mit der für die süddeutschen Gebiete kultisch und volksreligiös so bedeutsamen Afralegende. Spanien griff damit in die aufblühenden Gebiete der Donau und des römisch-deutschen Militärchristentums. Feiert doch die Legende den "Wanderbischof" (Biglmair), Narzissus als Apostel Augsburgs, als Bekehrer der h. Afra, in deren Hause er mit S. Felix während dieser Verfolgung ein Asyl fand. Dieser Uebertritt, der von der *Conversio sanctae Afrae* geschildert wird, vollzieht sich miraculös, wenn unter anderm die Erscheinung eines Dämons erfolgte. Ebenso weiss die Ueberlieferung zu berichten, dass er ihren Oheim, den h. Dionysius, zum ersten Bischof dieser Stadt weihte. Aber es trieb ihn, nachdem er viele Heiden bekehrt hatte, nach Girona zurück. Dort wurde er mit Felix gemartert. Dieser Apostel Augsburgs ist gewiss legendarisch. Der Bericht stützt sich auf die unechten Konversions-

¹⁶ Vgl. P. B. GAMS, *Kirchengeschichte von Spanien*, Bd. 1, S. 303 ff.; J. M. B. CLAUSS, *Die Heiligen des Elsass. In ihrem Leben, ihrer Verehrung und in ihrer Darstellung in der Kunst* (Forschungen zur Volkskunde, Heft 18-19). Düsseldorf 1935, S. 68.; G. SCHREIBER, *Deutschland und Spanien*, S. 65.

¹⁷ Siehe statt anderer F. DOVÉ, *Heilige und Selige*, Bd. 1, S. 370.

¹⁸ K. KÜNSTLE, *Ikonographie*, Bd. 2, S. 456.

akten der h. Afra¹⁹. Gleichwohl spiegeln diese Zusammenhänge die ganze Wunderkraft spanischer Legenden, ebenso das grosse Ansehen, in dem die iberischen Reliquien standen, näherhin auch die Bedeutung dieses spanischen Heiltumsbesitzes in der Germanenmission. Dieser kolonisatorische Zug ist uns wiederum für den Diakon Vincenz von Saragossa überliefert, nur anschaulicher und umfassender²⁰.

Auf deutschem Boden fand im übrigen auch Narzissus ein künstlerisches Nachleben in jenem Gemälde des Ulrich Apt (1460-1503) in der Pinakothek in München, das ihn als Bischof mit einem Drachen abbildet²¹. Dieses Attribut entsprach der weit ausgebreiteten Handhabung des Drachenmotivs in dem schwäbisch-bayerischen Raum (S. Michael, S. Georg, S. Margareta). Es stimmt gut zu dem Glasgemälde von Holbein d. Ae. in S. Jakob in Straubing, das neben der Martyriumsszene der h. Afra ihre Bekehrung schildert. Sie wird von ihrer Mutter begleitet und entsagt vor Bischof Narzissus dem Teufel. Narzissus hält den zurückweichenden Teufel an der Hand²². Auch das grosse Altarwerk von Cristoph Amberger im Dom zu Augsburg hält die Erinnerung an Bischof Narzissus fest. Dagegen wird Narzissus in Darstellungen der Vitae Sanctorum von 1488 und im Passional vom Jahre 1502 am Altar erschlagen²³.

Diese künstlerische Verklärung ist allerdings ein Beleg dafür, dass dieser beiden Spanier, die an der viel beachteten Afralegende beteiligt sind, auch in der deutschen Volksreligiosität in einer entsprechenden Kultpflege gedacht wurde. Es will wohl beachtet sein, dass das Kloster Benediktbeuren, das den Eulaliatag kannte²⁴, ebenfalls dem Bistum Augsburg angehörte.

Die Umrisse des h. Fruktuosus von Tarragona (Fest 21. Januar) traten in der deutschen Volksfrömmigkeit nicht

¹⁹ A. BIGLMAIR, in: *Archiv für Geschichte des Hochstifts Augsburg* 1 (1909-1911), S. 139 ff.; DERSELBE, in: *Historisch-Politische Blätter* 154 (1914), S. 624 ff.; A. SCHRÖDER, bei M. BUCHBERGER, Bd. 7, Sp. 442. Die spanischen Heiligen werden in der anregenden Studie von OTTO RIEDNER, *Der geschichtliche Wert der Afralegende*, Kempten-München 1913, nicht behandelt.

²⁰ G. SCHREIBER, *Deutschland und Spanien*, S. 8 ff.

²¹ K. KÜNSTLE, a. a. O.

²² Bildbeschreibung bei K. KÜNSTLE, a. a. O., S. 35.

²³ K. KÜNSTLE, a. a. O., S. 36 f.

²⁴ Siehe oben Anm. 6.

schärfer hervor²⁵. Gewiss erwähnt Doyé seine Schirmherrschaft in Sachen des Regens und der Fruchtbarkeit, wobei er auch auf das Wortspiel hinweist. Aber auch hier wird die deutsche Volkskunde sagen dürfen, dass in solchen Aeusserungen nur ein Brauchtum des Mittelmeers berührt werden kann.

4. RAYMUND VON PENNAFORT UND PETRUS NOLASCUS

Die Figur des h. Raymund von Pennafort, des grossen Dominikaners († 1275 in Barcelona, Fest am 23. Januar) ist der deutschen Heiligenlegende wohl bekannt: "Raymundus von Pennafort Cathalanus führet und beweiset seinen Ursprung biss auff die Könige der Arragonum". So bemerkte 1678 der Frankfurter Valentin Leucht²⁶. Dieser Heilbringer leitet bereits in das Zeitalter der Mendikanten und Mercedarier über.

Die Tätigkeit der Mercedarier fand in der deutschen Volksreligiosität eine freundliche Aufnahme, da die Beschäftigung mit den Mauren, also der Loskauf der Gefangenen aus den Händen den Sarazenen, in Deutschland nur zu gut verstanden wurde. Einmal von der Jerusalemwallfahrt und ihren Fährnissen, zum anderen ganz allgemein vom *Türkenmotiv* her. Dieses hat das deutsche Volkstum bis weit ins 18. Jahrhundert in Volksandachten und Litaneien in Rosenkranzbruderschaften und Wallfahrten beeindruckt²⁷. Allerdings beschäftigte sich die deutsche Volksfrömmigkeit nicht mit dem Kanonisten Raymund, dem Bearbeiter der Dekretalensammlung Gregors IX. und dem Autor der *Summa de Poenitentia*, die vom Verfasser des Schwabenspiegels benutzt wurde²⁸. Was dagegen fesselte, waren die Mirakel seines Lebens. Selbst die deutsche Bauernpredigt wusste darum. Die *Tuba Rustica*, ein Band Bauernpredigten, die der Augsburger volkstümliche Homilet Christoph Selhamer um 1700 geschaffen

²⁵ F. DOYÉ, *Heilige und Selige*, Bd. I, S. 412.

²⁶ *Vitae Sanctorum*, p. 19.

²⁷ GEORG SCHREIBER, *Wallfahrt und Volkstum in Geschichte und Leben (Forschungen zur Volkskunde, Heft 16-17)*. Düsseldorf 1934, S. 296 im Register.

²⁸ LUDWIG ROCKINGER, *Berthold von Regensburg und Raimund von Peniafort im sogenannten Schwabenspiegel*, in: *Abhandlungen der Historischen Klasse der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften* 13 (1875), Abt. 1, S. 167 ff.

hatte, erwähnt mit lebhafter Aufmerksamkeit die Erzählung, da der Heilige von Mallorca auf einem Mantel wie auf einem Floss nach Barcelona fuhr²⁹. Dieses Mirakel wirkt wie ein Symbol jener seemächtigen Art die Barcelona in einem gewaltigen Ausmass entwickelte. Es sind das jene "meertiefen und meerweiten Augen" des katalanischen Landes, die Hans Roselieb in seinen Spanischen Wanderungen so feinsinnig festhielt³⁰.

Ebenso haben deutsche Andachtsbilder des 18. Jahrhunderts gern das Leben des mercedarischen Nachbarheiligen Petrus Nolascus behandelt³¹, nachdem Zurbarán vorgegangen war³², nachdem auch Barcelona um die Virgen de la Merced wusste³³. Ein Wiener Stich des 18. Jahrhunderts gezeichnet von P. Perger, bringt ein Mercedarierbild. Vor einem türkischen Pascha erscheinen zwei Ordensheilige, deren Haupt der Nimbus umstrahlt. Es handelt sich anscheinend um S. Petrus Nolascus und um Raymund Pennafort, wenn diese beide Mönche aus einem Beutel Geld auf den Tisch zahlen. Das Tischtuch trägt im Wappen einen Halbmond. Der türkische General ist von zwei anderen Mohammedanern begleitet. Dagegen erscheinen neben den Mönchen christliche Gefangene, die Hände sind mit Ketten gefesselt. Auf ihrer Brust befindet sich das Zeichen des Kreuzes. Im Hintergrund erscheint ein Schiff, das sie heim geleiten soll und erglänzt das weite Meer. Das Auge Gottes, das Symbol der Dreifaltigkeit, sendet seine Lichtwellen in diese Szene, Strahlen einer verstehenden Liebe und einer von oben mitwirkenden Kraft.

²⁹ *Tuba Rustica*. Das ist: Neue Gei-Predigen | Worinn auf alle Sonntäg dess Jahrs Wundersame Lieb | und Lebens-Thaten | Deren, So vor disem fromb und heilig auf dem lieben Gei gelebt | solches auch mit ihrem hell-glantzenden Tugend-Wandel ansehnlich erleucht | Predig-weiss verfasst | mit sittlicher Glaubens- und Lebens-Lehr reichlich eingerichtet | den lieben Bauren zu sonderbahrem Trost | in gegenwärtige Form gebracht | ordentlich vorgetragen werden. Neues Werck | Darauss hell und klar erweisen wird | wie lieb und werth ein jede Bauren-Seel | ein jede Land-Seel seye dem güthigen Gott | der auch seine treue Diener auf dem Gei | mit so herrlichen Gaben und Gnaden hie und dort reichlich versicht | und noch zum höchsten Glory-Thron biss in Himmel erhebt. 2 Jh. Augsburg 1701. — Die Erwähnung geschieht im Auftakt seiner Isidorpredigt. — Zum Mirakel vgl. auch K. KÜNSTLE, a. a. O., S. 510.

³⁰ *Spanische Wanderungen*. Ein Reisebericht. Mit einer Einführung von HELMOLT. Berlin 1926, S. 147 f.

³¹ Andachtsbildersammlung der Abtei S. Walburg in Eichstätt.

³² HUGO KEHRER, *Francisco de Zurbarán*. München 1918.

³³ G. RICHERT, *Barcelona* (Veröffentlichungen des Ibero-Amerikanischen Instituts. Bibliothek der Ibero-Amerikanischen Auslandkunde, Reihe C: *Illustrierte Landschafts- und Städte-monographien*). Hamburg, Berlin 1927, S. 97.

Das Bild trägt die Unterschrift: "Die Erlösung deren Gefangenen Christen, übertreffet alle andere Werke der Barmherzigkeit. Urbanus VIII" ³⁴.

Auch die Monatszettel, ein bemerkenswerter Kalender des Volksfrommen in der Gliederung des volksreligiösen Jahres, haben dieser Zusammenhänge gedacht. Ein mir vorliegender französischer Monatszettel des 18. Jahrhunderts zum 31. Januar, zum Gedenktag des Petrus Nolascus (wiederum mit der Bildszene: Der Heilige geht mit einem Beutel zu einem Türken) empfiehlt als Tugendübung "La charité envers les Pauvres" und als Gebetsmeinung "Priez pour votre Prochain" ³⁵. Ähnliche Wendungen tragen deutsche Andachtsbilder, die in der Sammlung der Abtei S. Walburg in Eichstätt beschlossen sind. Damit sollen Ströme des Altruismus angedeutet werden, die für die Gebiete des volksreligiösen Lebens mobilisiert werden.

Mit Petrus Nolascus verbindet sich zudem die Erinnerung an Montserrat, da er als Ritter neun Nächte hindurch im Heiligtum der Jungfrau wachte, bis ihm die Himmelsmutter erschien und ihn aufforderte, einen Orden zur Befreiung der Christen aus der Sarazenenhand zu stiften. Die deutsche Reisebeschreibung von Lorinser hat diese Züge gut heraus gearbeitet ³⁶.

Bemerkenswert ist zudem der ältere Name der Mercedarier, wenn sie sich als Ordo S. Eulalie Barcinonensis führten, dem dann der Name Ordo de Mercede captivorum zur Seite trat. Darin kennzeichnete sich die organische Weiterführung volksfrommer Zeitalter Kataloniens und seiner Nachbargebiete ³⁷, von der Kultur der altchristlichen passio über das spanische Heldenzeitalter bis hin zu Ludwig Bertrand in Valencia, dessen Mirakel sich mit den Raubschiffen der Sarazenen beschäftigten ³⁸.

So leiteten sich von Barcelona und von Katalonien her grosse

³⁴ Sammlung der Abtei S. Walburg, Eichstätt. — Bei A. SPAMER, Kleines Andachtsbild, ist Perger nicht erwähnt.

³⁵ Sammlung G. Schreiber.

³⁶ *Reiseskizzen*, Th. I, S. 123 f.

³⁷ Die reiche spanische Literatur über die Mercedarier siehe bei KONRAD HOFMANN, *Mercedarier*, bei M. BUCHBERGER, *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 7, Sp. 99 f.; von älteren Autoren vgl. GEORG RATZINGER, *Kirchliche Armenpflege*. Freiburg i. Br. 1884, S. 345.

³⁸ G. SCHREIBER, *Deutschland und Spanien*, mit dem Kapitel über Ludwig Bertran.

Wellen der Nächstenhaftigkeit und der karitativen Gesinnung in den abendländischen und deutschen Raum, der diese Hochkultur zu erfassen und zu spiegeln wusste. Das vierte Gelübde der Mercedarier "Et in Saracenorum potestate in pignus, si necesse fuerit, ad redemptionem Christi fidelium detentus manebo" gehörte zu den stärksten Bejahungen der christlichen Humanität und Selbstlosigkeit.

5. IGNATIANISCHE MOTIVE

Die deutsche Volksreligiosität hat immer wieder zu würdigen vermocht, welch denkwürdige Rolle Montserrat und Manresa im Leben des Ignatius von Loyola spielten. Man wusste von der durchwachten Nacht, die auch von deutschen Pilgern in Compostela eingehalten wurde. Man erinnerte sich der Niederlegung der Waffen und des Eintritts in den Kriegsdienst Gottes. Deutsche Andachtsbilder des 18. Jahrhunderts zeichnen die Szene, da Ignatius vor dem Gnadenbild in Montserrat betet, als ein schwer gerüsteter Ritter und mit der Madonna auf dem Wappenschild³⁹. Es war verständlich, dass besonders diese Erinnerungen leiteten. Das wird durch das Fresko des Jesuiten Heinrich Scherer in Dillingen (Donau) ausgewiesen⁴⁰. Der aufgeschlossene deutsche Spanienreisende Moritz Willkomm (1847) spricht sogar von jenem "berühmten Benediktinerkloster, wo Ignacio de Loyola seinen weltbeherrschenden Orden erdachte"⁴¹. Man achtete ferner, wie das der Wiener Prediger Eduard Maria Fresacher, ein volkstümlicher Homilet (1740) besorgte, auf Manresa: "Man sollte zwar glauben, dass er in jener Geheimnussreichen Höhl zu Manresa den Gipfel der Heiligkeit erstigen, aber er bekennte von sich selbst, dass er täglich in dem Guten zugenommen und auf dem Weeg nach dem himmlischen Vaterland so wenig, als die Sonn in ihrem Lauf still gestanden"⁴². Man wusste dort in einer

³⁹ Ein Kupferstich um 1730 ist mitgeteilt bei St. BEISSEL, *Wallfahrten zu Unserer Lieben Frau in Legende und Geschichte*. Freiburg i. Br. 1913, S. 213.

⁴⁰ Nach St. BEISSEL, S. 213, Anm. 1 mit Hinweis auf LOCHNER von HÜTTENBACH, *Die Jesuitenkirche zu Dillingen*. Stuttgart 1895, S. 52, Fig. 15.

⁴¹ *Zwei Jahre in Spanien und Portugal*. Reiseerinnerungen. 3 Bde. Dresden, Leipzig 1847, besonders Bd. 3, S. 361.

⁴² *Heiliger Ignatius Von Loyola*. Ein Unverdressener Arbeiter des Herrn, Welcher die Weissheit durch die Heiligkeit erneuert. Vorgetragen | Als dessen

ändern Ignatius-Predigt zu berichten, dass er schlicht und einfach nur den Pilgerstab führte, da er nach Barcelona ging: "Jacob, als er aus Chanaan nacher Mesopotamien wanderte, hatte nichts als seinen Reis-Stab mit sich, und Ignatius, als er nicht nur nach Barcellona und Rom, sondern auch nacher Jerusalem gezogen, hat sich nur mit dem Stab gerüstet, und anstatt der Weg-Zehrung mit dem Vertrauen auf Gott versehen, er suchete das Brod vor fremder Thür oder verdienete es in denen Spittälern mit emsiger Bedienung deren Krancken, dieses hat ihm viele Mühe, noch mehr aber Verhindernuss gemacht" ⁴³. So führt der katalanische Raum selbst im Ignatiusleben Pilgererinnerungen und Einsiedlermotive mit sich, die auch sonst der katalanischen Landschaft ein besonderes Gepräge geben ⁴⁴.

6. DER HEILIGE BERG MONTSERRAT

Die Wallfahrt nach Montserrat war dem deutschen Mittelalter bekannt. Wir sehen hier davon ab, jene Aeussierung des jüngeren Titurel näher festzuhalten, dass weder die Romfahrt noch die Aachenfahrt mit den Fahrten zur heiligen Gralsburg Montsalvat zu vergleichen sei ⁴⁵. Wir verweisen nur auf die Zusammenhänge zur *Santiago-fahrt*, in deren Gefolge die Montserratfahrt gern auftrat. So wallfahrtete der Nürnberger Patri-

Jährliche Gedächtnuss In dem Löblichen Gottes-Haus des Kayserl. Academi-schen Collegii der Gesellschaft Jesu in Wien feyerlich begangen worden. Von P. EDUARDO MARIA FRESACHER, Ordens der Diener Mariae, gewöhnlichen Feyertags-Prediger bey Maria-Verkündigung in der Rossau. Cum Facultate Superiorum. Wien, gedruckt bey Leopold Johann Kaliwoda, Universitäts-Buchdrucker. 1740, S. 15.

⁴³ *Erbauliche LobRede* Von dem Vorgesmack des ewigen Lohns, So Gott noch auf Erden hat verkosten lassen Seinen Getreuen Diener Ignatium Von Lojola, Als dessen Feyerliche Gedächtnuss in dem ansehnlichen Gottes-Haus der Löblichen Gesellschaft Jesu zu Crems im Ertz-Hertzogtum Unter-Oesterreich, so prächtig, als außerbäulich im Jahr 1742. ist begangen worden. Vorgetragen von P. EDUARDUS MARIA FRESACHER, Ordens derer Diener Unser Lieben Frauen, gewöhnlicher Sonn- und Feyertag-Prediger in dem Gnaden-Ort Maria Langegg in Unter-Oesterreich. Cum Permissu Superiorum. Wien, gedruckt bey Leopold Johann Kaliwoda, Univ. Buchdrucker, 1744, B 3.

⁴⁴ Ignatiusmotive betreffend Montserrat und Manresa sind neuerdings behandelt worden von REINHOLD SCHNEIDER, *Philipp II oder Religion und Macht*. Leipzig 1934, S. 126 f.—Siehe dort auch S. 316 über die Kerze von Montserrat, mit der Philipp II starb.

⁴⁵ HEINRICH SCHIFFERS, *Kulturgeschichte der Aachener Heilumsfahrt*, Köln 1930, S. 60, mit Hinweis auf: *Der jüngere Titurel*, hrsg. von K. A. HAHN, Quedlinburg und Leipzig 1842, S. 606, Vers 6164 ff.

zier Peter Rieter im Jahre 1428 nach Compostela, zu Pferd in Begleitung eines berittenen Knechtes. Von dort besuchte er den Montserrat und begab sich dann nach Rom⁴⁶. Sein Interesse an Montserrat kann gleich zu Beginn seines Berichtes bedeutsam zum Ausdruck⁴⁷. Der Nürnberger stand für andere Compostelafahrer seiner Zeit. Seine peregrinatio war nur der sakrale Ausdruck jener Tatsache, dass schon im ersten Drittel des 15. Jahrhunderts deutsche Häuser von Köln, Konstanz, Regensburg, Augsburg ihre ständigen Vertreter in Barcelona hielten⁴⁸. In diesem Falle war der heilige Berg eine Zwischenstation in den beiden grossen Bedezügen nach Galicien und ad limina apostolorum. Von dem engen Band, das im besonderen den Montserrat mit dem Compostelabesuch verknüpfte, wissen auch die Jakobslieder⁴⁹.

Die Compostelafahrt erlitt, was ihre Beziehungen zu Deutschland betraf, gewiss im 16. Jahrhundert ernste Einbussen. Aber sie griff doch über diese Zeitenwende hinaus. Noch im Jahre 1604 wallte Michael Friedrich aus dem badischen Norsingen nach Santiago⁵⁰. Ja diese peregrinatio erhielt sich, wie an anderer Stelle

⁴⁶ KONRAD HÄBLER, *Das Wallfahrtsbuch des Hermannus König von Vach und die Pilgerreise der Deutschen nach Santiago de Compostela*. Strassburg 1899, S. 42. ARTURO FARINELLI, *Viajes por España y Portugal desde la edad media hasta el siglo XX*. Madrid 1921, p. 57 sg.

⁴⁷ REINHOLD RÖHRICHT und HEINRICH MEISNER, *Das Reisebuch der Familie Rieter (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart, 168)*. Tübingen 1884, S. 9: "Item Peter Rieter rait gehn St Jacob in Galicia und Finisterre mit eim knecht und verzert dritthalb hundert ducaten, nach Christi geburth vierzehenhundert und in dem acht und zwainzigsten jar, und rait durch Istories gehn Salvator unser lieben frauen und am wider reiten gehn Muntzenrat unser lieben frauen in Kattellania und gehn St Anthonj in Piemont und gehn Rohm bey Martino dem babst, kust er die fuess und sahe die Veronica und muest vier und zwaintzig tag da bleiben und thet dass in einer gueten mainung, mein nachkomen andacht zuhaben, die heyligen stett zu besuchen, ob sy gott ermanet, er hett es aber gelobt zuthon." Vgl. noch S. 14: "von Purges LX meil gen Saragossa, die hauptstatt in Arigan, von Saragossa XIII meil gehn Muntzerat zu unser lieben frauen, von Muntzerat VII meil gehn Persolon, die hauptstatt in Kattalanj", und S. 34: "Item von Purges gehn Sargossa 50 meiln. Item von Sargossa gehn Muncerat 33 meil zu unser frauen. Item von Muncerat gehn Bersalon 7 meiln, die hauptstatt in Catelonia."

⁴⁸ JULIUS SCHWERING, *Litterarische Beziehungen zwischen Spanien und Deutschland*. Münster i. W. 1902, S. 10 mit dem Hinweis auf KONRAD HÄBLER, *Die wirtschaftliche Blüte Spaniens im 16. Jahrhundert und ihr Verfall*. Berlin 1888, S. 165 (9. Heft in Jastrows Historischen Untersuchungen).

⁴⁹ ANSELMO M. ALBAREDA, *Historia de Montserrat*. Versión del catalán por GERARDO M. SALVANY. Monasterio de Montserrat 1931, p. 176. Vgl. ferner J. SCHWERING, *Litterarische Beziehungen*, S. 24 ff.

⁵⁰ FRIDOLIN MAYER, *Geschichte des ehemaligen St. Gallischen Dorfes Norsingen im Breisgau*. Druck und Kommissionsverl. 1928, S. 188.

nachgewiesen ist, in gewissen Ausläufern bis ins 19. Jahrhundert⁵¹. Auch die Montserratfahrt griff weit über das 16. Jahrhundert hinaus. Sie war, um ihre Lebenskraft zu bewahren, durch mehrere Momente gestützt, einmal durch die grosse, auch Deutschland beeindruckende Reform um das Jahr 1500, zum anderen durch das Bruderschaftswesen, zum dritten durch die missionarische Tätigkeit, deren man sich in Deutschland gern erinnerte.

Der Anschluss an die sich erneuernde Benediktinerkongregation von Valladolid, die Reformen des Abtes García de Cisneros 1493-1510, des Neffen des Kardinals Ximenes⁵², und die nachfolgende Blütezeit verschaffte dem Montserrat Zutritt zur Donau und Moldau. Das Heiltum betrat damit jene kultisch und volksreligiös bedeutsamen Verbindungslinien, die das Zeitalter der spanischen wie der deutschen Habsburger kennzeichnen. Die "Schwarzspanier", so nannte der deutsche Volksmund die Mönche der strengen Observanz des Montserrat, wurden 1631 bzw. 1633 nach Wien berufen, wo sie bis 1783 wirkten. Das Gnadenbild, das P. Pennalosa von Montserrat nach Wien in einer Kopie mitgenommen hatte, wurde bis zur Klostersaufhebung eifrig verehrt. Seitdem ist es verschwunden. Es zeigt sich hier die kultodynamische bemerkenswerte Tatsache, dass seine Devotion mit dem Konvent stand und fiel⁵³. Die Devotion unterlag den Rückschlägen, die der Josephinismus heraufführte. Dass die deutsche Aufklärungsliteratur auch gegen das Gnadenbild von Montserrat auftrat, zeigt eine Aeusserung eines anonymen Schriftstellers, der angeblich aus Ordenskreisen stammte und 1790 gegen die Gnadenbilder in der Salzburger Universitätskirche vorsties:

"P. Gregorius Horner liess sogar, um dem Pöbel seinen Marianischen Eifer augenscheinlich zu beweisen, auf allen Altären der Universitätskirche ein Mariabild anbringen; und um zu verhindern, dass diess nicht etwa in der Folge wieder auf die Seite ge-

⁵¹ Die näheren Nachweise bei G. SCHREIBER, *Deutschland und Spanien*, im Kapitel über Compostela.

⁵² Vgl. J. B. KISSLING, *Kardinal Francisco Ximenes de Cisneros (1436-1517), Erzbischof von Toledo, Spaniens katholischer Reformator*. Münster i. W. 1917, S. 79 f.

⁵³ LEANDER HELMLING, *Emaus. Kurzgefasste Geschichte und Beschreibung der Kirche und des Klosters Unserer L. Frau von Montserrat zu Emaus in Prag*. Prag 1905, S. 25.

schaftt werden könnte, so begieng er die fromme Bosheit, die Altarblätter, so weit sie das aufgestellte Mariabild bedeckte, ausschneiden zu lassen. Man bekommt daher noch heut zu Tage auf den Altären der Universitätskirche verschiedene Abbildungen der Mutter des Herrn zu sehn: Maria von Montserrat, von Cell, von Ettal, von Einsiedel u. s. w. eine Erscheinung, die an sich fromm und erbaulich seyn mag, dadurch aber unangenehm wird, dass sie an den Fanatismus eines ehemaligen akademischen Oberhauptes erinnert" ⁵⁴. Wir erfahren also an dieser Stelle, dass auch Salzburg über eine Kopie des Gnadenbildes verfügte. Begreiflich genug bei den alten Verbindungsbahnen, die von den deutschen Benediktinern gen Spanien leiteten.

Im Jahre 1636 war inzwischen die Einführung der Schwarzschanier in Prag erfolgt. Es geschah durch Ferdinand III. Dort fand sich nunmehr die Bezeichnung ein Abtei U. L. Frau von Montserrat zu Emaus. Auch nach Prag wurde die Kopie eines Gnadenbildes überführt ⁵⁵.

Es war keineswegs bedeutungslos, dass das Montserratbild in zwei der grössten deutschen Kultzentren gebracht wurde. Wien hatte im Barock ein sehr angeregtes Milieu der Devotion. Wir erwähnen nur die Rosenkranzbruderschaften, das Türkenmotiv, ferner das Gnadenbild des S. Stephansdomes (1697), dann "Unsere Liebe Frau mit dem geneigten Haupte, Gnadenbild der Karmeliten, jetzt S. Josephs-Pfarrkirche der Leopoldtsdadt zu Wien, um nur einige Heiltümer zu kennzeichnen. Dabei soll noch eigens, um die spanische Linie zu berühren, auf das Bild der N. S. de Soledad aus Madrid hingewiesen werden, das die Paulaner (Minimen) nach dort gebracht hatten. Auch Prag war kultisch un-
gemein bewegt. Es sei nur erinnert an den Dom S. Veit, an den Kult der h. Wilgefortis (Kümmernis) und des h. Johann Nepomuk, an Imago B. V. M. in Castro, an das Prager Jesuskind, an die Bruderschaft Jesu, Mariä, Joseph "zur Erlösung der armen

⁵⁴ Benediktiner-Museum. Den Herren Prälaten und ihren Mitbrüdern zum Neujahrsgeschenk geweiht von drey Mitgliedern des nemlichen Ordens. Erstes Heft. Augsburg und München 1790. S. 156. Der Autor scheint sich besonders in Gegensatz zur Abtei Ottobeuren oder zur Abtei Ochsenhausen zu befinden.

⁵⁵ ANSELM M.ª ALBAREDA, *La Congregació Benedictina de Montserrat a l'Austria i a la Bohèmia* (Segles XVIIe-XIXe), in: *Analecta Montserratensia* 5 (1922), p. II sgg. — A. SPAMER, *Andachtsbild*, S. 323 und Taf. CLXXV. Spamer setzt die Gründung des Klosters erst mit 1690 an.

Seelen der Fegfeurs zu Prag bey Laureta", an Jesus den Verspotteten im Kerker, verehrt bei S. Jakob zu Prag. Man darf diese Häufungen weniger unter dem Gesichtspunkte des Wettbewerbs sehen. Sie zielten im Zeitalter des Barock, bei dessen stark emotionaler Geltung vielmehr auf die Pfleglichkeit und Steigerung der Devotion schlechthin. Somit konnte die Anwesenheit dieser bedeutsamen Gnadenbilder in Wien und in Prag dem Ansehen von Montserrat nur günstig sein, zumal da, wie ein Blick auf Salzburg zeigt, noch andere benediktinische Stützpunkte gewonnen wurden. Das musste besonders einer Förderung der Montserrat-Bruderschaften in deutschen Landen zugute kommen.

Diese Konfraternität ist selbst für den Niederrhein nachweisbar. Sie war in diesen Gebieten noch im 18. Jahrhundert lebenskräftig, ja Wallfahrten von dort zum katalanischen Heiligtum noch für das 19. Jahrhundert nachweisbar ⁵⁶.

Der Niederrhein war anscheinend schon sehr früh für die Wallfahrt nach dem Montserrat interessiert. Offenbar machten sich Einflüsse aus den spanischen Niederlanden geltend, soweit nicht Erinnerungen an die Fahrt nach Compostela hinzutraten. Jedenfalls lässt sich ein Andachtsbild, das den Montserrat zeichnet, bereits für das Jahr 1627 bei dem Stecher Gerhard Greuenbruch in Köln nachweisen ⁵⁷.

Einen näheren Einblick in diese Zusammenhänge verschafft uns ein Bruderschaftsblatt des 17. Jahrhunderts. Es ist eines jener schönen grossen Bruderschaftsformulare, die für das Zeitalter des Barock und des Spätbarock in der ganzen Art ihrer Komposition angenehm wirken. Die heutige ist dagegen recht nüchtern geworden. In einer prachtvollen Zeichnung weist uns dieser Stich das Gnadenbild und den Berg von Montserrat, bedeckt mit den bekannten Einsiedeleien, die terrassenförmig ansteigen ⁵⁸. Zur Linken des Kultbildes kniet der Abt von Montserrat mit zwei Mönchen. Das ist die Huldigung der Abtei, die es als Kultpflege be-

⁵⁶ Nach mündlichen Mitteilungen, die vom Niederrhein wurden.

⁵⁷ A. SPAMER, *Kleines Andachtsbild*, S. 323.

⁵⁸ Diese Terrassen haben Goethe interessiert, wenn er bemerkte: "Der Parnass ist ein Montserrat, der viele Ansiedelungen in mancherlei Etagen erlaubt; ein jeder gehe hin, versuche sich, und er wird eine Stätte finden, es sei auf Gipfeln oder in Winkeln." *Goethes Sämtliche Werke. Jubiläumsausgabe*. Bd. 35: *Schriften zur Kunst*, T. 3. Stuttgart, Berlin 1904, S. 132.

sonders betreut. Zur Rechten knien zwei Pilger, mit Stab, Pilgerhut und Kürbisflache. Das ist die Devotion seitens der peregrinatio. Im Rahmen des Bildes steht die Umschrift: *Chambre Angelique de Notre Dame de Montserrat*. Ueber dem Bilde findet sich im oberen Felde ein Hinweis auf "Ablässe Für die Mit-Brüder und Mit-Schwestern von U. L. Frauen zu Montserrat" mit den ausführlichen Mittheilungen: "Ein jeder Glaubige beydes Geschlechts, der sich in die berühmte Bruderschaft der allerseeligsten Jungfrauen Mariä mit beliebiger Darreichung eines Opfers von etwa 2. und ein halben Stüber, zu Unterhalt deren durchreisender Pilgeren einschreiben lässt, wird des heiligen Opfers von 72. Meessen theilhaft, der in denen zu Ihrer Ehr geweihten Kirchen täglich gelesen werden. Zur Aufmunterung aller Christglaubigen, um sich in den Schutz der glorreichen Gottes-Mutter zu begeben, hat Seine Heiligkeit jedem neuen Mit-Bruder den vollkommenen Ablass in Form eines Jubiläum geschenkt, der nach seiner Aufnahme in dieser Bruderschaft die heilige Sacramenten empfanget, und einmahl fünf Vatter unser und fünf Englische Grüsse zur Ehr der fünf Wunden unseres Heilands Jesu Christi abbetet. Die Mit-Brüder, die vor dreyen Altären einmahl drey Vatter unser und drey Englische Grüsse mit Andacht sprechen, werden derselbigen Ablassen theilhaft, wie die, welche die Stationen der Kirchen zu Rom begehen".

Die Unterschrift zu dem Bilde bemerkt erläuternd zu der Darstellung "Nebst der Capelle der allerheiligsten Jungfrauen, wo Gott beständig Geneesungen von allerhand Kranckheiten, und eine unbeschreibliche Zahl anderer Wunderwercken bewürcket, finden sich auf dem Berg Montserrat dreyzehn Einsidlereyen, worin dreyzehn fromme Einsidler Tag und Nacht ihr Gebett und Wünsche zum Allmächtigen schicken für die Wohlthäter dieses Klosters, Alle Montags wird in der Capelle ein hohes Amt gehalten, und werden für die Ruhe der Seelen der verstorbenen Mit-Brüder und Mit-Schwestern stille Meessen gelesen."

Das mir von Universitätsdozent Dr. Quasten in Münster wie von dem Pfarrarchiv in Xanten gütig zur Verfügung gestellte Blatt ist ein Doppelblatt, das beidemale denselben Text und dasselbe Bild aufweist. Nur in der Bezeichnung der Einsiedeleien

weichen die beiden Blätter ein wenig voneinander ab⁵⁹. Anscheinend liegt hier eine ältere und jüngere Fassung vor⁶⁰.

Inhaltlich rücken diese Umschriften auch in das Interesse der deutschen Volkskunde. Sie wirken wie ein Mirakelbuch, da sie von Genesungen und von einer unbeschreiblichen Zahl von Wunderwerken berichten. Sie machen aufmerksam auf ein Wallfahrtsbild, dessen Eigenart gegenüber anderen deutschen Wallfahrtsbildern in der Art, wie sich die Einsiedeleien terrassenartig gaben, scharf und ungemein einprägsam abhob. Der Montag als kultischer Gedenktag der Bruderschaftsmitglieder verlangt einige Beachtung. Die feria secunda ist heute noch in monastischen Kreisen Deutschlands als Totengedächtnistag bekannt, auch im Volksbewusstsein. Man nehme etwa den Totengottesdienst, der am Montag nach der Kirchweih im schwäbisch-bayerischen Raum stattfindet.

Kollektoren des Klosters ("Anwalter des Königlichen Klosters und der Englischen Kammer von U. L. Frauen von Montserrat") waren übrigens im Xantener Gebiet noch im 18. Jahrhundert tätig. Beim Sammeln wandten sie sich mit der Bitte um Unterstützung an die "Herren Dechanten, Pfarrern und Vicarien des Cölnischen Erz-Stifts". Die Begründung wies auf die grossen Ausgaben hin, die die Beherbergung der Pilger in Montserrat verursachte: "Die erstaunliche Zahl der Pilgern (die durch die Andacht von allen Theilen der Christlichen Welt nach Montserrat gezogen werden, wo sie allen geist und zeitlichen Beystand finden, indem ein jeder wohl bewirthet wird) hat dieses heilige Hauss genöthiget allen gutthätigen Herzen und allen glaubigen Seelen

⁵⁹ Die Reisebeschreibung des Franzosen Alexander de Laborde, die aus dem Französischen ins Deutsche übertragen wurde (*Mahlerische und historische Reise in Spanien*. 3 Bde. Leipzig 1809-1811) kennt an Einsiedeleien 13 Stück: "Die Einsiedelei der heiligen Anna. Die Einsiedelei des h. Hieronymus. Die Einsiedelei des h. Anton. Die Einsiedelei des Erlösers. Die Einsiedelei der Dreieinigkeit. Die Einsiedelei des heiligen Kreuzes. Die Einsiedelei des h. Dimas. Die Einsiedelei des h. Benedikt. Die Einsiedelei des h. Michael. Die Einsiedelei des h. Jakob. Die Einsiedelei der h. Magdalena. Die Einsiedelei des h. Onufrio. Die Einsiedelei des h. Johann. Die Einsiedelei der h. Catharina." — Einen prächtigen Stich "Eingang in das Kloster auf dem Montserrat" bietet das inhaltsreiche, natürlich vom Standpunkt der Aufklärung geschriebene Buch: *Spanien und die Spanier*. Ein Gemälde des Landes und der Nation. Berlin 1811, S. 17. Die Abtei selbst ist nur flüchtig gestreift.

⁶⁰ Die Ikonographie ist deutscherseits, soviel ich sehe, nur bei St. BEISSEL, *Wallfahrten*, S. 463 f., berührt worden.

Beystand zu begehren, um eine so fromme Verordnung fortzusetzen. Ich hoffe, Ihr werdet aus Eurem Eyfer es unschwer nehmen, nach geendigter Einsammlung, gegenwärtige Namen - Zettel mit beygesetzter Summ der in Euror Pfare eingesammelten Allmosen, und Eurem untergeschriebnem Zeugnus dem Herrn Dechanten Eures Bezirks zuzuschicken" ⁶¹. So leitete sich deutscher Bruderschaftsinn und Genossenschaftsgeist gen Montserrat.

Auch die missionarische Tätigkeit von Montserrat erregte in den Bereichen des deutschen Volksfrommen einige Aufmerksamkeit. Weniger interessierten vielleicht die späteren Priorate in Mexiko und Perú. Weniger bekannt mochte es sein, dass Montserrat im spanischen Kolonialreich durch das Gesetz des Königs von Spanien vom 22. März 1061 und vom 22. August 1620 für Indien begünstigt wurde: Die Bischöfe in Indien sollten die Bruderschaft von Montserrat (*confradia de la casa de nuestra Señora de Montserrat*) fördern ⁶². Ebenso verlangte ein Gesetz vom 16. Januar 1603, dass die Bischöfe in Indien das Sammeln von Almosen für Montserrat (als *monasterio de nuestra Señora de Montserrat*) nicht hindern sollten ⁶³. Das und anderes — wie die Benennung einer Insel im Karibischen Meer mit dem Namen Montserrat — waren Daten für den Historiker von Neuspanien. Das Interesse der deutschen Volksfrömmigkeit ging in eine ganz andere Richtung. Was sich einprägsam und aufrüttelnd für lange Zeit mitteilte, war die erste Fahrt der Benediktiner von Montserrat nach Amerika auf dem Schiff des Kolumbus. Das geschach in der Fahrt des Bernardo Buil (Boil), die auf der zweiten Reise des Admirals, die im September 1493 von Cádiz aus erfolgte ⁶⁴. Das schlichte Volk fragte nicht nach dem Erfolg dieser Missionstätigkeit; Buil war mit dem aragonischen Kavalier Margarit bald zurückgefahren ⁶⁵. Was dagegen mächtig beeindruckte, war die Tatsache der missionarischen Ausfahrt mit dem Entdecker

⁶¹ Archivalien des Stifts und Pfarrarchivs Xanten, Faszikel: Kollekte für das Kloster Montserrat. Eine eingehendere Darstellung behalte ich mir vor.

⁶² *Recopilación de leyes de los Reinos de las Indias*, tom. I, lib. I, tit. IV, ley 22. — Nach frdl. Mitteilung von Herrn Dozenten Dr. Theodor Grentrup in Berlin.

⁶³ *Recopilación*, tom. I, lib. I, lit. XXI, ley 8.

⁶⁴ F. A. KIRKPATRICK, *Die spanischen Konquistadoren*. Leipzig 1935, S. 26.

⁶⁵ SOPHUS RUGE, *Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen*. Berlin 1881, S. 271, 289. Nach Ruge war Buil zum apostolischen Vikar ernannt. — F. A. KIRKPATRICK, a. a. O. S. 28.

der neuen Welt, der, 1493 in seinem Schreiben an Santángel über seine erste Reise unter andern "stets seiner göttlichen Mission eingedenk" (Kirkpatrick) bemerkt hatte: "es sollte sich die ganze Christenheit über die Gewinnung so vieler Völker für unseren heiligen Glauben freuen und auch über die weltlichen Vorteile, nicht allein für Spanien. Sämtliche Christen sollten hier Erquickung und Nutzen finden" ⁶⁶.

Diese grosse Wertschätzung, die sich von diesser Reise dem deutschen Volksfrommen mitteilte ⁶⁷, wird besonders in dem grossen seitlichen Wandgemälde, an der Südseite der Abteikirche des Benediktinerklosters in Weltenburg (bei Kelheim an der Donau) festgehalten: Die erste Fahrt der Benediktiner nach Amerika unter Christoph Columbus. Es entstammt der Meisterhand von Cosmas Damian Asam, der es um 1735 schuf und sich dem Bau und der Ausschmückung dieses Gotteshauses ("der äusserste Punkt, zu dem die malerische Tendenz der Barockarchitektur sich vorgewagt hat", Dehio) widmet. Er wurde dabei von seinem genialen Bruder Egid Quirin Asam unterstützt ⁶⁸.

Das Bild zeigt die Landung in der neuen Welt. Zwei Indianer erwarten das Schiff am Strande. Mann und Frau symbolisieren die neue christliche Familie. Die Erinnerung an Adam und Eva mochte mitgehen. An Bord stehen zwei Gruppen von Mönchen. Von der rechten Gruppe wird zur Küste ein Kreuz hin gehalten. Es ist jenes Missionskreuz, das wir in der deutschen Volksfrömmigkeit von den Bildern von Franz Xaver kennen. Neben den Mönchen steht, wenn wir das leider mehrfach übermalte Bild richtig deuten, als Schiffsführer der Admiral, verantwortlich, gebietend, feierlich bewegt, ein Cäesarenkopf, klassizistisch gehalten. Und doch treten die Mönche und Columbus zurück vor der Immakulata, die als heiliger Steuermann, als Stella maris, alles führt und leitet. Zugleich als Patronin dieser heiligen Expedition. Die spanische Mentalität ist hier von Asam ausgezeichnet getroffen, wenn die Immakulata so überragend eingezeichnet wird ⁶⁹. Wallfahrtsge-

⁶⁶ F. A. KIRKPATRICK, a. a. O., S. 24.

⁶⁷ Diese Reise ist in der deutschen Literatur oft erwähnt. Vgl. F. LORINSER, *Reiseskizzen*, Jh. 1. S. 126. ST. BEISSEL, *Wallfahrten*, S. 212.

⁶⁸ Richard Hoffmann, *Kloster Weltenburg und seine Asamkirche*. München 1931, S. 12.

⁶⁹ Zum Immakulatakult in Spanien vgl. für die volksreligiösen Zusammenhänge LUDWIG PFANDL, *Spanische Kultur und Sitte des 16. und 17. Jahr-*

lände zu den grossen Kultstätten der spanischen Madonna begleiteten die Kolumbusfahrten. Und die neu entdeckten Inseln und Küsten Westindiens werden für den, der ihre Namen auf sich wirken lässt, zu einem anderen marianischen Wallfahrtsatlas. Und Balboa gründete auf Grund eines Gelübdes die Stadt Santa Maria de la Antigua, die später Darien genannt wurde⁷⁰. Weichende Dämonen, die die Landung des Schiffes hindern wollten, verlassen das Schiff und stürzen sich ins Wasser. Zu allem wächst die benediktinische Gesamtüberlieferung gut heraus. In den Wolken segnet Benedikt, der ehrwürdige Patriarch des lateinischen Mönchtums, inmitten anderer Heiliger, darunter mehrere Könige, die kommende Mission. Ueber seinem Haupte zeichnet sich das Spruchband "Benedicam tibi erisque benedictus". Die alte und die neue Welt treten zueinander. Unter den Attributen und Emblemen wird auch das Spanische Kreuz ersichtlich, jenes dreibalkige Kreuz, das die deutsche Volksreligiosität oft beschäftigte⁷¹. Wenn hier das Madonnenmotiv zum Indianer gestellt wird, gedenkt man unwillkürlich der in der Geschichte der Sakralität noch kaum herausgearbeiteten Tatsache, dass das Madonnenbild und das Gnadenbild dem Freiheitskampfe zu Hülfe kam, den der Indianer für sein Existenzmininunn an Menschenrechten führte⁷². Die Sakralität, die dem Eingeborenen zur Seite stand, gab sich ebenso bedeutsam wie Gesetze und Verordnungen.

7. WAHLVERWANDTE MOTIVE

Das Gnadenbild des h. Berges beeindruckte den deutschen Beter, da es als wundertätiges schwarzes Marienbild an ähnliche schwarze Heiltümer der Heimat erinnerte (Einsiedeln, Altötting,

hundreds. Eine Einführung in die Blütezeit der spanischen Literatur und Kunst. Kempten 1934, S. 87 ff.; G. SCHREIBER, *Wallfahrt und Volkstum*, S. 38 f.; DERSELBE, *Deutschland und Spanien*, im Register unter "Immaculata".

⁷⁰ F. A. KIRKPATRICK, *Konquistadoren*, S. 53.

⁷¹ G. SCHREIBER, *Deutschland und Spanien*, im Register. — Ich kann hier nur die Vermutung aussprechen, dass es sich um ein Spanisches Kreuz handelt, das gern drei Balken führt.

⁷² G. SCHREIBER, *Deutschland und Spanien*, S. 446. — Vgl. auch über, *Imago B. V. Miraculata de Cruce. Cubae in Hispania*, GUILIELMUS GUMPPENBERG, *Atlas Marianus quo Sanctae Dei Genitricis Mariae imaginum miraculosarum origines duodecium historiarum centuriis explicantur*. Monachii 1672, p. 503 und im Register s. v. "India": Indo ter apparet.

Alte Kapelle in Regensburg). Auch die Wallfahrtslegende war von vornherein sympathisch, da sie die Beziehung mit S. Lukas aufnahm, der im volksfrommen deutschen Gedenken stark festgehalten wurde (Prag, Wien), bis hin auf die Vita des h. Franz Borgia, der ein dem h. Lukas nahestehendes Bild nach Ingolstadt entsandte, aus dem das dortige marianische Gnadenbild wurde⁷³. Wiederum fesselten von vornherein die Einsiedeleien. Gab doch gerade im deutschen Raum der Typ des Einsiedlers (Nassenbeuren, Staffelberg, Einsiedeln, Beatushöhle, starke Verehrung des h. Antonius des Einsiedlers,) der Volksphantasie immer wieder eine reiche Anregung, was Legende und Volkskunst zu künden weiss. Die Namen der Einsiedeleien wirkten übrigens für den fremden Pilger wie ein Abriss der katalanischen Volksfrömmigkeit, da sie bevorzugte Mysterien (Hl. Kreuz, Dreifaltigkeit) und volksfrohe Heilige herausstellten. Aber auch zu diesen Sancti ergab sich von deutschen Wallern her eine schnelle Beziehung. Sie waren durchweg bekannt. Selbst Onophrius wurde in einigen Teilen des volksdeutschen Raumes (Schlesien) verehrt⁷⁴. Aber auch die Kultpflege des Dismas, vom dem die Legende des Montserrat berichtete, wusste man besonders im süddeutschen Volksfrommen zu würdigen. (Beichtstühle des Barock, Jesuitenkirche in Landsberg a. Lech, Wieskirche, Andachtsbilder.) Es war keineswegs gleichgültig, dass die Patrone der Einsiedeleien den Bruderschaftsmitgliedern bekannt und verständlich waren. Denn die meisten Mitglieder dieser Konfraternitäten vermochten natürlich nicht nach Montserrat zu wallfahrten. Wenn sie aber in eine Mindestbeziehung zu dem vielnamigen Wallfahrtsbild gebracht werden sollten, durften ihnen die Bezeichnungen der Heiligen, die mit diesen Einsiedeleien dargestellt wurden, nicht fremd sein. Das Volksfromme verlangte schon, dass man sich ihm feinfühlig und aufgeschlossen näherte.

Ebenfalls war das Maurenmotiv in Deutschland wohl bekannt, da wiederum nach der Legende das Bild bei einem Maureneinfall in einer Höhle verborgen wurde, bis es 880 fromme Hirten wieder auffanden. Wenn zum anderen das Bild der Schlach-

⁷³ ST. BEISSEL, *Wallfahrten*, S. 116 ff.

⁷⁴ JOSEF KLAPPER, *Religiöse Volkskunde im gesamtschlesischen Raum*, bei G. SCHREIBER, *Volk und Volkstum*, S. 86.

tenjungfrau von den Grafen von Barcelona gegen die Ungläubigen geführt wurde, gedenkt man der deutschen Türkenabwehr, die sich im Zeichen süddeutscher Gnadenbilder vollzog (Maria Zell). Andererseits fand sich in der Geschichte der vierzehn Nothelfer in Franken das Hirtenmotiv ein⁷⁵. So verband sich deutsche Ueberlieferung zwanglos mit den Wallfahrtsgeschehnissen von Montserrat, bei der zudem die Petrusfigur und die Lichterscheinungen manche Erinnerungen an deutsche Sakralmotive weckten.

Wir sehen hier davon ab, die Linie der Herrscher und Fürstlichkeiten zu berühren, die den Montserrat bei wichtigen Wegbiegungen des Lebens besuchten, wobei sich gewisse Beziehungen zu Deutschland ergaben. (Karl V, Don Juan de Austria)⁷⁶. Heimische Linien ziehen sich in der Tat um den erlebnisreichen Berg. Aber wir müssen hier noch der Doña Margarita, der Enkelin Karls V. gedenken, die dort auf dem Montserrat das Gelübde machte, der Welt zu entsagen. Sie folgte dem alten Brauchtum der Blutsbruderschaft, wenn sie mit dem Dolche eines Dieners ihre Haut ritzte und mit dem Blute ihrer Adern die Worte. niederschrieb: "Mit dem Blute meines Herzens opfere und weihe ich mich zur Braut Jesu und flehe, dass die Jungfrau Maria meine Fürsprecherin sei. Zur Bekräftigung dessen unterzeichne ich mich... Margarita"⁷⁷. Ihr Weg führte sie später in das Kloster nach Madrid. Der Augsburger Stecher Frehling hat im 18. Jahrhundert in einem Stich die Erinnerung an sie festgehalten⁷⁸.

Lorinser und Beissel haben diesen Zug des Gelöbnisses am Montserrat eigens vermerkt⁷⁹. Deutsche Erinnerungen gehen auch mit, wenn der katalanische Wallfahrtsort als das spanische "Maria Einsiedeln" angesprochen wird⁸⁰.

Die deutschen Reisebeschreibungen des 19. und 20. Jahrhunderts haben sich gern Montserrat gewidmet. Die feinsinnigen und bewundernden Aeusserungen von Wilhelm von Humboldt, der Montserrat die zweite der ortsspanischen Reisestudien

⁷⁵ G. SCHREIBER, *Deutschland und Spanien*, im Register unter *Lukas*.

⁷⁶ WILHELM HAVEMANN, *Das Leben des Don Juan d'Austria*. Eine geschichtliche Monographie. Gotha 1865, S. 129.

⁷⁷ F. LORINSER, *Reiseskizzen*, Th. I, S. 126.

⁷⁸ Sammlung G. Schreiber.

⁷⁹ F. LORINSER, a. a. O. ST. BEISSEL, *Wallfahrt*, S. 212.

⁸⁰ L. HELMLING, *Emaus*, S. 25.

zuerkannte, sind oft erwähnt ⁸¹. Sie atmen eine grössere Wärme, als sie sich sonst in manchen Aeusserungen des deutschen Klassizismus kundgibt. In diesem Zusammenhange muss sein besonderes und vornehmes Interesse an der Sakralität des Montserrat eigens festgestellt werden. Es hebt sich sehr vorteilhaft von jener Polemik gegen das Monastische und Volksreligiöse ab, das breiten Kreisen der deutschen Aufklärung das bezeichnende Gepräge gab. Eine anmutige Schilderung der Einsiedelein brachte zudem A. Lönning "vormals Hauptmann der spanischen Armee und Ritter des Militair-S. Ferdinand-Ordens erster Klasse" ⁸². In den 1840er Jahren bezeichnet sein Name und der des Spanienreisenden Moritz Willkomm bereits eine ernsthafte Ueberwindung zahlreicher Flachheiten, die andere Reiseschriftsteller (Peyron, Bourgoing) über Spanien ausgebreitet hatten. Aufklärerische Erinnerungen leiteten sich selbst noch, wenigstens in einem gewissen Untertone, bei Theodor von Bernhardt weiter ⁸³. Die Sakralität des Montserrat ist in der Folge jedoch stärker nur von Lorinser festgehalten worden ⁸⁴. Eingehend wurde dort das Einsiedlermotiv des Juan Guarinus (Joan Garí) geschildert, das mit manchen romantischen Zügen den deutschen Menschen von vornherein stark in Anspruch nehmen mochte. Auch Stephan Beissel hat der wallfahrtsbildenden Kraft des Höhlenmotivs gedacht ⁸⁵. Dagegen ging Alban Stolz, dessen Spanienbuch nach der Seite der sachlichen Spanien-Mitteilung gegenüber Lorinser abfällt, achtlos am Montserrat vorüber ⁸⁶. Beda Kleinschmidt hat in der Darstellung seiner Spanienfahrt die sakrale Bedeutung dieses Wallfahrtsberges nur flüchtig gestreift ⁸⁷.

Derartige Verbindungen in den Gebieten des Volksfrommen

⁸¹ W. v. HUMBOLDT, *Gesammelte Werke*. Bd. 3. Berlin 1904, S. 30-59. — Vgl. OTTO QUELLE, *Wilhelm von Humboldt und seine Beziehungen zur spanischen Kulturwelt*, in: *Ibero-Amerikanisches Archiv* 8 (1935), S. 1 ff. (Ich zitiere nach dem Sonderdruck). — Ueber Goethe und den Montserrat siehe Goethes *Sämtliche Werke*. Jubiläumsausg. Bd. 1 (*Gedichte*, T. 1). Stuttgart, Berlin 1902, S. 380 ff.

⁸² *Das spanische Volk in seinen Ständen, Sitten und Gebräuchen, mit Episoden aus dem carlistischen Erbfolgekriege nach eigener Anschauung und Quellen*. Hannover 1844, S. 10 ff.

⁸³ *In Spanien und Portugal*. Tagebuchblätter aus den Jahren 1869-1871. Leipzig 1906, S. 312 ff.

⁸⁴ *Reiseskizzen aus Spanien*, T. 1, S. 102 ff.

⁸⁵ *Wallfahrten*, S. 29.

⁸⁶ *Spanisches für die gebildete Welt*. Freiburg i. Br. 1898⁹, S. 116.

⁸⁷ *Meine Wander- und Pilgerfahrten in Spanien*. Münster i. W. 1929, S. 19 ff.

leiten noch in unseren Jahren. Zum äusseren Zeichen wird die Uebersetzung der "Schule des geistlichen Lebens" auf dem Wege der Beschauung des Abtes Garcia de Cisneros, die 1923 erschien⁸⁸. Sie ist aus dem Lateinischen übertragen von Maria Raphaele Schlichtner aus dem Benediktinerinnenstift Nonnberg und eingeleitet von Erhard Drinkwelder, dem Benediktiner von S. Ottilien. So führt die alte Benediktinerstrasse heute noch von Montserrat nach Mitteleuropa.

Was wir im vorstehenden boten, sind einige wenige Umrisse. Man wird sie unschwer erweitern und weiter aufhellen können. In den Sakralmotiven, die auf dem Boden Kataloniens walten, werden Hochzeitalter des religiösen Heroismus gewärtig und es regt sich der grosse Atem der christlichen Oekumene. Zum weltweiten religiösen Erlebnis tritt zugleich die schöpferische Kraft eines auch in der Sakralität hochgemuten und arteigenen Volkstums.

GEORG SCHREIBER

Deutsches Institut für Volkskunde, Münster i. Westf.

⁸⁸ Freiburg i. Br. 1923, Herder.

RAMON DE MUR, PINTOR DE TARRAGONA MESTRE DE SANT JORDI

SUMARI

I

1. DADES CONEGUDES DEL PINTOR RAMON DE MUR

El contracte del retaule de Sant Miquel de Guardiola.—Obres atribuïdes a Ramon de Mur.

2. EL RETAULE DE SANT PERE

El contracte del retaule.—Descripció del retaule.—Identificació del retaule.—El cercle d'influències artístiques al qual pertany aquest retaule.

3. EL RETAULE DELS SANTS JOANS EVANGELISTA I BAPTISTA

Els documents referents al retaule.—Les capitulacions.—Renovació de les capitulacions.—Àpoca del contracte.—Descripció de la taula dels Sants Joans.—Identificació de la taula. Les altres peces del retaule.—Intent de reconstrucció del retaule.

4. ALTRES DADES INTERESSANTS SOBRE RAMON DE MUR

Documents referents a la família de Ramon de Mur.—Pàtria i pares de Ramon de Mur.—Domicilis de Ramon de Mur. El primer mestre de Ramon de Mur.

5. RESUM CRONOLÒGIC DE LES DADES SOBRE RAMON DE MUR

II

1. RAMON DE MUR I EL MESTRE DE SANT JORDI

Com plantegem aquest problema.—Obres atribuïdes al Mestre de Sant Jordi.—Obres de data documentada.—Classificació cronològica dels altres retaules.

2. RAMON DE MUR ÉS EL MESTRE DE SANT JORDI

Fonament de la nostra hipòtesi.

3. ALTRES ARGUMENTS A FAVOR DE LA NOSTRA HIPÒTESI

- a) Comparació de la taula dels Sants Joans amb el retaule de la Transfiguració. — b) Comparació del retaule de Sant Miquel amb les taules de Sant Jordi. — c) El cercle geogràfic Montblanch-Vinaixa-Pobla de Cièrvols-Monestir de Poblet. — d) El bisbe de Barcelona Simó Salvador i Ramon de Mur. — e) Les tendències reneixentistes de Ramon de Mur.

4. CONCLUSIÓ

APÈNDIXS DE DOCUMENTS

Amb motiu d'ocupar-nos de la documentació dels retaules gòtics del Museu diocesà de Tarragona, i, en particular, de dues peces procedents de Vinaixa, rebérem del Rector d'aquesta paròquia una sèrie de documents del seu Arxiu parroquial, amb dades importantíssimes per a la història de la pintura catalana del segle xv i per al coneixement del pintor Ramon de Mur, del qual hom no en coneixia més que el nom, sense que hagués estat possible d'atribuir-li cap obra amb certesa i fonament científic.

Aquestes dades, junt amb altres que hem recollit en l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, ens documenten abundantment quinze anys de la vida artística d'en Ramon de Mur, i, a més d'assegurar-nos l'atribució de les dues esmentades peces de Vinaixa, a saber, el retaule de Sant Pere i la taula dels Sants Joan Evangelista i Baptista, ens plantegen problemes interessantíssims, com el de l'explicació de les diferències estilístiques entre aquestes dues pintures, i, més interessant encara, el de les relacions d'en Ramon de Mur amb l'obra atribuïda fins ara al "Mestre de Sant Jordi" i a la seva escola.

I

I. DADES CONEGUES DEL PINTOR RAMON DE MUR

El contracte del retaule de Sant Miquel de Guardiola. - Sampere i Miquel, en els seus "Cuatrocentistas catalanes"¹, s'ocupa de Ramon de Mur, conegut com a pintor de Tarragona, en un contracte del 1421 (doc. n. 3), en el qual signa amb els jurats de la

¹ S. SAMPERE I MIQUEL, *Los cuatrocentistas catalanes*, Barcelona 1906, I, pàg. 120-122; II, pàg. 248-253 i document VIII, pàg. XIII-XIV.

Guardiolada, compromettent-se a fer un retaule dedicat a Sant Miquel Arcàngel. En el mateix contracte hom troba notícia d'un altre retaule pintat pel nostre artista per a En Arbones de Verdú (Vegeu Apèndix, doc. n. 3, § 14). De cap d'aquests dos retaules hom no sap que es conservin.

Obres atribuïdes a Ramon de Mur. - Sampere i Miquel² intenta atribuir a Ramon de Mur, almenys provisòriament, dos retaules, que en el seu temps es trobaven a l'església de Penyafel (Vilafranca), actualment també desapareguts; els quals coneixem, però, per fotografies³, publicades pel mateix Sampere i pel Professor Post⁴, el qual estableix un grup estilístic a base dels esmentats dos retaules i d'altres d'evidents afinitats estilístiques amb aquests. L'atribució de Sampere i Miquel, purament conjectural, resta sense valor una vegada conegut el retaule de Sant Pere de Vinaixa, obra certa de Ramon de Mur.

A més dels dos retaules de Penyafel, Sampere li atribueix un retaule de Sant Joan Baptista de Cabrera de Mar (fig. 18), actualment al Museu diocesà de Barcelona, establint l'atribució a base d'analogies amb els dos retaules esmentats; i és coincidència que aquest ha estat recentment atribuït a l'escola del Mestre de Sant Jordi per Gudiol⁵, i que certament presenta molts punts de contacte amb l'estil del retaule de Sant Pere de Vinaixa.

Mossèn Sanç Capdevila, qui coneixia el contracte del retaule dels Sants Joans de Vinaixa (doc. n. 6), en la seva *Guia de Tarragona*⁶, en descriure el Museu Diocesà, atribueix a Ramon de Mur la taula central d'aquest retaule. A més, en la seva obra pòstuma sobre la Seu de Tarragona⁷, ens dóna altres dades sobre el nostre pintor, de l'any 1431 (vegeu doc. n. 4), presentant-lo, però, equivocadament, com a habitant de Tarragona.

² O. c., II, pàg. 248-252.

³ Clixés Arxiu Mas nn. 1554, 1555 i 1571, de la sèrie B.

⁴ CH. R. POST, *A History of Spanish Painting*, Vol VI, 2, Cambridge 1935, pàg. 528-34, figs. 229-231.

⁵ Arxiu d'Arqueologia Catalana, nn. 8088 a 8099.

⁶ S. CAPDEVILA, *Tarragona, Guía histórico-arqueológica*, Tarragona 1929, pàg. 167-169.

⁷ S. CAPDEVILA, *La Seu de Tarragona. Notes històriques sobre la construcció el tresor, els artistes, els capitulars* (Biblioteca històrica de la Biblioteca Balmes, s. II, vol. XIII), Barcelona 1935, pàg. III.

2. EL RETAULE DE SANT PERE DE VINAIXA

El contracte del retaule. - El contracte del retaule de Sant Pere de Vinaixa (doc. n. 2, fig. 35) ens proporciona la data més vella de Ramon de Mur. Es troba entre els documents de l'any 1420 del manual notarial d'en Ramon Montornés, començat l'any 1418; en l'ordenació de l'Arxiu parroquial de Vinaixa, on es guarda, porta la cota BB i és al foli 58v.

Aquest contracte ens assenyala el domicili de Ramon de Mur a Tàrraga. El retaule, dedicat a Sant Pere apòstol, l'encarrega un picapedrer de Vinaixa, de nom Pere Ferrarons (§ 1). No en porta la descripció, però nota que aquesta era feta en document apart, escrit per mà del mateix pintor (§ 6) i que anava acompanyat d'un projecte (§ 2)⁸. En dóna les mides: 10 pams (= 1'95 m.) d'alçària, la taula central, i 9 p. (= 1'75 m.) les laterals, per 8 p. (= 1'55 m.) d'amplada (§ 1). El preu convingut era de vint-i-set florins d'or (§ 4).

És de notar, per ço que interessa a la vida íntima del nostre artista, que en aquest contracte s'obliga ell sol i els seus béns, mentre que en el document de la Guardiollada (doc. n. 3), signat l'any següent, hi obliga també la seva muller; això ens fa creure que entre els anys 1420 i 1421 degué mullerar-se, tal volta, amb una donzella targarina.

Descripció del retaule. - El retaule al qual es refereix aquest document, es conserva a la collecció de pintures gòtiques del Museu Diocesà de Tarragona. És format per tres taules i prede-lla (fig. 1); la taula central amida 1'77 m. X 0'60 m. i té dos compartiments: l'inferior i principal, de 1'10 m. d'alçària, amb la figura de Sant Pere, vestit de pontifical (fig. 2 i 3); el compartiment superior amida 0'67 m. d'alçària i conté, en composició molt senzilla, l'escena del Calvari (fig. 4). Les taules laterals amiden 1'60 X 0'54 m., estan dividides en tres compartiments, dels quals els dos més baixos amiden 0'51 m. i els superiors

⁸ Deuria ésser com el projecte que féu en Ll. Dalmau per al retaule dels Consellers; cfr. S. SAMPERE I MIQUEL, *Los Cuatrocentistas*, I, pàg. 239; J. GUDIOL, *Els Trescentistes*, II, pàg. 227.

0'58 d'alçària. Contenen les següents escenes, que les fotografies que adjuntem ens enstalvien de descriure amb tots llurs detalls: taula de l'esquerra, *a*) vocació de Sant Pere vora el llac de Tiberíades (fig. 5); *b*) la "traditio clavium", amb una composició notablement singular (fig. 6); *c*) Simó el Màgic cau del seu vol diabòlic davant de Neró, per les oracions de Sant Pere i de Sant Pau (fig. 7); taula de la dreta, *a*) Sant Pere alliberat de la presó per un àngel (fig. 8); *b*) aparició de Jesús a Sant Pere a les afores de Roma, o sia, el "Quo vadis Domine?" (fig. 10); *c*) martiri de Sant Pere en la creu plantada de cap per avall (fig. 11). La predella consta de set quadres amb figures de mig cos: d'esquerra a dreta són les figures de Sant Bernat (fig. 12), Santa Caterina (fig. 13), la Dolorosa (fig. 14), Crist sofrent (fig. 15), Sant Joan evangelista, Santa Tecla (fig. 16) i Sant Pau (fig. 17). Amida 1'75 × 0'31 m. i els compartiments tenen 0'25 m. d'amplada.

Els fons són daurats amb ornamentació a incisions en forma de ramets trifoliats; els paisatges de camp, tenen al fons les muntanyes de formes exageradament fantàstiques; els nimbes dels sants, ornats també a incisions sobre daurat, tenen el cercle exterior pintat de negre, en les figures del calvari, i en les de la predella, alternant puntets negres i blancs.

La part arquitectònica del retaule, la formen columnetes en espiral, rematades en pinacles; les taules es clouen a la part superior per arquets apuntats amb florons; els altres quadres són separats uns dels altres per arquets plurilobulats.

Conserva bona part dels guardapols, en els quals hi ha repetit diverses vegades l'escut del Ferrarons, qui encarregà la pintura; l'escut és format per una losanja amb una ferradura al natural sobre camp de gules.

Com a detalls característics d'estil i de tècnica hem de fer remarcar la finor i minuciositat de les pinzellades i la precisió i seguretat de les línies. La pintura d'aquest retaule representa un art força segur i original.

Identificació del retaule. - La identificació d'aquest retaule en relació amb el contracte que publiquem, la creiem ben segura i la tenim documentada per una sèrie de lletres de rectors de Vinaixa, que s'hi refereixen en llur correspondència amb l'Ordinari. L'any 1887 era a l'església dedicat al culte en un altar del presbiteri, a la

part de l'epístola⁹; fou retirat a la sagristia o a la casa rectoral vers l'any 1909, per a fer lloc a un altar del Sagrat Cor¹⁰; l'any següent, l'actual Cardenal-arquebisbe de l'arxidiòcesi, aleshores capítular d'aquesta Seu, gestionà el trasllat del retaule a Tarragona¹¹, perquè fos dipositat al Seminari, on hom recollia antiguitats en vistes a la definitiva organització del Museu Diocesà, instal·lat des de l'any 1869 en l'antiga capella de Santa Tecla¹².

La diferència entre les mides que dona el contracte i les del retaule és poc important per a tenir-la massa en compte. Segons el document les taules haurien d'ésser altes de 1'95 m, la central i 1'75 m. les laterals, per una amplada del conjunt de 1'55 m. En el retaule, comptant-hi la predella, les alçàries són de 2'08 m. i 1'90 m., respectivament, per 1'68 m. d'amplada, que depassen en uns 15 cm. les mides exigides en el contracte. Podem tenir en compte, a més de la insignificància que representen aquestes diferències, que el pam en aquell temps no es devia prendre sempre com una mida precisa, sinó que de vegades variava segons la mà de qui prenien les mides, com ho demostra un detall del contracte del retaule de la Guardiolada, que en senyalar els pams, ajunta aquesta indicació: "e aço palms del dit mestre" (doc. n. 3, § 3).

Insistim en aquests detalls per a confirmar les dades que sobre aquest retaule donen l'esmentada documentació i els catàlegs del Museu, i llevar tota classe de dubte a la seva identificació, perquè, certament, tant la datació com la filiació del retaule que ens dona el contracte que publiquem, topen amb dificultats respectables. En efecte, el caràcter del retaule és força arcaic, i hom el dataria, per impressió, per l'estil i pel marc arquitectònic, d'una vintena d'anys més vell. Igualment ningú no diria que pogués ésser obra del mateix artista, que 14 anys més tard pintarà el retaule dels Sants Joans, amb el qual el retaule de Sant Pere no té cap relació d'estil, per bé que sí algun llunyà paralelisme de tècnica, en la manera de tractar els cabells i en la minuciositat i finor de les pinzellades.

⁹ Ofici del rector A. Ferraté responent a una enquesta sobre aquest retaule, datat del 13-V-1887. Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (=AHA), Correspondència parroquial, Vinaixa.

¹⁰ Lletra del rector Rd. A. Escalé, datada de l'11-II-1910. (AHA, l. c.).

¹¹ Lletres de l'actual rector Rd. R. Palau, datades del 9-IV, 7-VI i 16-VI del 1912 (AHA, l. c.).

¹² Vegeu M. THIBAUT DE MAISIÈRES, *Les Musées diocésains: Revue d'histoire Ecclesiastique*, 29(1933)663.

El cercle d'influències artístiques al qual pertany aquest retaule. - És interessantíssim també el problema de la determinació de l'escola o cercle d'influències artístiques en el qual es pugui col·locar aquest retaule. Fóra cosa d'ésser estudiada a fons, amb més material del que hem pogut tenir a l'abast de la nostra mà i sobretot amb més coneixements de la pintura medieval catalana, dels que nosaltres disposem, per a determinar fins a quin punt tenen importància les vagues afinitats que aquest retaule presenta amb l'estil de l'escola del Mestre Borrassà i — potser més marcades —, amb el Mestre del retaule de Guimerà (vegeu les figs. 8 i 9 i compareu les figs. dels àngels). No obstant que els documents que publiquem més endavant (doc. n. 7, nota marginal) ens donen fonament per a afirmar que Ramon de Mur aprengué a pintar al taller de l'Ortoneda, tampoc no podem senyalar cap relació entre els respectius estils. Ja hem indicat abans (pàg. 3) que té també semblances amb el retaule de Cabrera de Mar (fig. 18), en la qual hom observa detalls que, certament, han d'atribuir-se a l'escola del Mestre de Sant Jordi, i per això hom podria pensar en prendre'l com a anella mitjana entre el retaule de Sant Pere i els retaules posteriors al 1430 d'aquest cercle artístic.

3. EL RETAULE DELS SANTS JOANS EVANGELISTA I BAPTISTA

Els documents referents al retaule. - Per a aquest segon retaule tenim documentació més abundant i completa: les capitulacions fetes l'any 1432, una renovació del contracte del 1434 i l'època signada el 1435.

El text de les capitulacions, el publicarem temps enrera a la fulla d'"Art i Lletres" del diari de Tarragona "La Cruz" ¹³, donant-lo com a desconegut. Certament que no havia estat mai publicat; Mossèn Sanç Capdevila el coneixia, com hem explicat, en editar la seva guia de Tarragona ¹⁴, i ell mateix l'havia comunicat al Museu de Vic. No en degué servir cap nota entre els seus papers, o no fou trobada, car en les notícies que dona sobre el nostre pintor en la seva obra pòstuma *La Seu de Tarragona* ¹⁵, s'hi refereix solament d'una manera indeterminada.

¹³ *La Cruz* (Tarragona), núm. del 8-XII-1935.

¹⁴ Pàg. 167-169.

¹⁵ Pàg. III.

Els altres dos documents són inèdits.

Les capitulacions. - Es troben en els folis 19^v-21^r del llibre BL, manual notarial d'Antoni Lencis, i foren signades el 9 d'abril del 1432 (doc. n. 6). El contracte és entre Ramon de Mur, el qual ací ens apareix com domiciliat a Montblanc, els marmessors d'un tal Guillem Singler i els jurats de Vinaixa, per a un retaule dedicat als patrons de la vila, Sants Joans Evangelista i Baptista, en l'obra del qual hom havia d'esmerçar els béns que l'esmentat Singler llegà a l'església de Vinaixa (§ 1).

Es tracta d'un gran retaule, que havia d'amidar 18 pams (= 3'50 m.) d'amplada, per 23 p. (= 4'47 m.) i 20 p. (= 3'90 m.) d'alçària per a les taules central i laterals, respectivament (§ 2).

El document descriu amb riquesa de detalls el retaule encarregat: en la taula central havien d'ésser pintades les figures dels dos titulars (§§ 3 i 12), amb la figura del testador a llurs peus (§ 3); i en les altres taules, escenes de la història dels dos sants; el lloc concret solament és indicat per al baptisme de Jesús i per al Calvari, que havien d'ocupar els dos compartiments superiors de la taula central, (§ 12); les altres escenes havien d'anar distribuïdes en les taules laterals. El contracte no fa cap al·lusió a la predella.

Quant a la història de Sant Joan Evangelista, s'hi indiquen les següents escenes: *a*) martiri de l'oli bullent "ante portam latinam", *b*) exili a l'illa de Patmos i redacció de l'Apocalipsi, *c*) retorn de Sant Joan a Efès i resurrecció de Drusiana, *d*) resurrecció d'un jove, qui havia presa muller pocs dies abans, *e*) aparició de Crist i dels seus deixebles a Sant Joan, amb la predicció d'una propera mort, *f*) últim sermó de Sant Joan, predicat davant la tomba que havia manat excavar dessota l'altar, *g*) davallament de Sant Joan a la tomba i aparició d'una claredat i del mannà damunt de la mateixa tomba (§§ 10 i 11).

Referents a Sant Joan Baptista, a més de l'escena ja indicada del baptisme de Jesús, detalla aquestes altres: *a*) l'àngel anunciant a Zacarias que la seva muller concebrà un fill, *b*) visitació de la Verge Maria a Elisabet, *c*) naixement de Sant Joan, *d*) predicació del Baptista al desert, *e*) festí d'Herodes i *f*) degollació de Sant Joan (§ 13).

El contracte també dóna detalls de la part arquitectònica del retaule, encara que no siguin gaire expressius: "farà les radortes

doblas entratellades e ben obrades" (§ 6). Als polvorells, — terme que empra per a indicar els guardapols, — hi havia de pintar els escuts de l'abat de Poblet¹⁶, del testador i de la vila (§ 3).

El pintor també és obligat a pintar una cortina, amb el Crucifix al centre i els evangelistes als angles, la qual potser havia de servir per a cobrir el retaule (§ 14). A més a més rep l'encàrrec de decorar el tabernacle de pedra de l'altar (§ 8), el qual havia obrat l'escultor Jordi de Déu l'any 1389, segons consta en una època existent en el mateix arxiu parroquial, la qual publiquem (document n. 1) per ésser inèdita¹⁷. El retaule, doncs, o no tenia predella, cosa poc probable, o la tenia dividida en dues peces per a ésser col·locades una a cada costat del tabernacle de pedra¹⁸.

És interessantíssima l'observació que els contractants fan al pintor sobre la manera de vestir "*les ymages devotament bé e closes e honestes*" (§ 7). El nostre pintor devia ja sentir els afanys renaixentistes i tenia aficions a estudiar i executar el nu, i els marmessors del Singler i els jurats de Vinaixa en el contracte es prevenen prudentment dels seus atreviments.

Hom estipula el preu del retaule en cent quinze florins (§ 15), i com que havia d'ésser pintat a Montblanc, on Ramon de Mur devia tenir instal·lat un taller, el pintor i la seva obra són posats sota la vigilància i control del Degà d'aquesta vila (§§ 1, 4, 5, 7, 15).

Notem, finalment, que Ramon de Mur es lliga als compromisos d'aquest contracte obligant-hi, a més dels seus béns, les persones de la seva mare i de la seva muller (§ 16); la presència de la seva mare, de la qual ell esdevingué procurador després de la mort del seu pare (vegeu el doc. n. 7), fa pensar que aquest, a qui trobem venent la seva casa l'any 1431 (doc. n. 4), degué morir poc després, entre aquesta data i la del contracte que estudiem.

Renovació de les capitulacions. - Ramon de Mur, passat un any després del terme fixat en el contracte, encara no havia pintat el

¹⁶ Durant el temps que passà des d'aquest primer contracte fins a l'any 1435, en què fou firmada l'època, foren abats de Poblet, D. Joan Martínez de Mengücho († 1433) i D. Guillem Queralt, qui renuncià en 1435. L'escut de l'abat Mengücho tenia les armes reials d'Aragó, combinades amb el lleó i el castell. Cfr. J. FINESTRES, *Historia del Real Monasterio de Poblet*, t. III, Cervera, 1736, pàg. 245. Del de l'abat Guillem de Queralt no en dóna notícia; devia tenir el de la seva família.

¹⁷ No es conserva cap resta d'aquest tabernacle.

¹⁸ D'una manera semblant com al retaule de Sant Pere de Púbol (fig. 22).

retaula, i els marmessors del Singler i els jurats de Vinaixa, no conformant-se a trencar les relacions amb ell, encarregant l'obra a un altre artista, l'obligaren a renovar el contracte. Aquest segon document (doc. n. 8) es troba en el llibre BÑ, de l'esmentat Arxiu, Manual notarial de n'Antoni Moret, folis 22^v-23^r; està molt mal·lès en la part exterior dels fulls per causa d'humitats sofertes, ço que impedeix de llegir i de reconstruir algunes paraules.

Fou estès i signat pel juny del 1434; hom comença fent constatar que les parts contractants no anul·len els capítols anteriors; el pintor és obligat a prestar solemne jurament davant el batlle de Vinaixa, que complirà les obligacions abans contretes. I si no les compleix serà declarat "*traydor e bara*", segons costum de Catalunya i a fur d'Aragó, excloent que se'n pugui excusar per força o per cap privilegi. Torna a obligar-hi la seva mare i la seva muller, de la qual ací es dóna el nom: Ramoneta; i hom li imposa un fiador, les condicions concretes del qual no podem precisar per culpa de les mutilacions del text; el tal fiador és en Bernat d'Orta de la vila de Prades, que no sabem quines relacions devia tenir amb el nostre pintor.

Tot aquest esforç dels marmessors i dels jurats de Vinaixa per obligar Ramon de Mur a complir les capitulacions, lligant-lo amb penes gravíssimes, morals i materials, demostra llur interès que l'obra fos executada per aquest pintor, el qual devia ésser considerat com un gran artista, i, per altra banda, ens fa entreveure que Ramon de Mur era un veritable geni i home d'esperit bohemí i independent, i que potser, atrafegat també per altres comandes que satisfieien més la seva ambició, anava prenent fama, ensems que de gran artista, de persona informal.

Àpoca del contracte. - Finalment, les capitulacions, de bona o de mala gana, foren acomplertes, i Ramon de Mur lliurà la retaula l'any següent, 1435, i encara amb una colla de setmanes de retard, puix que en el document anterior, hom li imposa com a terme la festa de Carnestoltes, i l'àpoca no és signada fins al dia 22 de juliol.

L'àpoca (doc n. 9), procedent del mateix arxiu de Vinaixa, es troba en el llibre B J, manual notarial d'en P. Tapioles, al foli 81.

Descripció de la taula dels Sants Joans. - Del retaula a què es refereixen els precedents documents no en coneixem més que la

taula central, la procedència de la qual tenim també ben documentada¹⁹. Amida 1'46 × 1'07 m. Conté les figures dels dos Sants (figs. 19 i 20), l'Evangelista a l'esquerra, sostenint el calze amb la serp, i el Baptista a l'altra part, amb l'anyell dessorre un llibre que té en la mà esquerra. El fons és format, en la part inferior, per un senzill mur de carreus, i en la part superior per un cel d'or llis, amb ornamentació de fulles i espigues puntillades.

Les franges del mantell de Sant Joan Evangelista, encara que formant brodats de pedreria, són llises com el fons d'or.

Conserva les columnetes laterals, trenades en espiral.

Quant a l'estil, aquesta taula, pertany de ple al cercle del Mestre de Sant Jordi²⁰.

Identificació de la taula. - Una seriosa dificultat s'oposa a la identificació d'aquesta taula com a peça central del retaule a què es refereixen els documents publicats, i és la manca de la figura del testador Guillem Singler als peus dels sants, tal com les capitulacions exigeixen (doc. n. 6, § 3). Encara que no sigui gaire probable ni puguem confirmar-ho amb cap altre exemple, hom podria pensar en un altre lloc, fora de la taula central per a la col·locació d'aquesta figura; per exemple, la predella o una taula o muntant lateral²¹. De totes maneres, el compliment del contracte en les coses essencials passà per massa vicissituds, per a exigir l'execució d'aquets petits detalls. I no es pot suposar, per altra banda, que en el breu espai de temps que ens limiten la data de les capitulacions i la que hom podria assignar a la taula, independentment de la documentació, els jurats de Vinaixa fessin un altre retaule de la mateixa advocació, del qual pogués provenir la nostra pintura.

Les altres peces del retaule. - Sabem per unes lletres abans citades²², que l'any 1887 es conservaven a l'església de Vinaixa uns fragments d'un retaule de Sant Joan, que és probable que haguessin pertanyut al retaule que ens ocupa; posteriorment desaparegueren i ignorem absolutament on han anat a parar.

Hom ha pensat que haguessin pogut formar part d'aquest re-

¹⁹ Lletra del rector Rd. A. Escalé, del 26-IV-1910 (AHA, correspondència parroquial, Vinaixa).

²⁰ CH. R. POST, *A History...*, II, pàg. 426, fig. 235.

²¹ Vegeu la disposició del retaule de Sant Pere de Púbol (fig. 22).

²² L'ofici del rector Rd. A. Ferraté, parla de "unos restos de un retablo de San Juan" (AHA, Correspondència parroquial, Vinaixa).

taule cinc taules actualment existents en la collecció Brimo de Laroushille, de París²³. Aquestes cinc taules contenen les següents escenes: a) Calvari, que amida $1'12 \times 1'07$ m., b) Sant Joan Evangelista a l'illa de Patmos, c) escena de predicació de Sant Joan Evangelista, d) naixement de Sant Joan Baptista i e) predicació del Baptista al Jordà; les taules b) i d) amiden $0'94 \times 0'87$ m. i les altres dues $0'72 \times 0'67$ m. Però si aquest retaule fou executat en les grans proporcions que exigeixen les mides donades en les capitulacions (doc. n. 6, § 2), cal excloure que les taules b), c), d) i e) n'haguessin format part, car llurs mides corresponen a un conjunt de proporcions més modestes. No hi hauria dificultat per a la taula a), que és un coronament de taula central i que coincideix en amplada amb la taula dels Sants Joans.

Per la mateixa raó cal excloure també que n'hagués format part una predella de la collecció Muntadas de Barcelona²⁴, amb escenes dels dos Sants Joans, la qual amida $2'60 \times 0'68$ m. A més, el contracte (doc. n. 6, § 8) parla prou clar del tabernacle de pedra que ja hi havia a l'altar i que exigeix, en tot cas, una predella dividida en dues peces.

Intent de reconstrucció del retaule. - Hom podria pensar en una reconstrucció del retaule a base d'una predella, que, comptant el tabernacle, amidés $3'50 \times 0'90$ m. i de taules laterals de $3 \times 1'20$ m., compostes de sis quadres col·locats dos a dos en tres sèries sobreposades i d'una taula central de $4'57 \times 1'07$ m., amb les tres escenes sobreposades que exigeixen les capitulacions: figures dels Sants, baptisme de Jesús i Calvari. Restarien així vuit quadres per banda, sis a les taules laterals i dues a cada fragment de la predella, per a emplenar amb les escenes indicades en el document, o, en el cas que a la predella hi haguessin figures de sants o escenes de la Passió²⁵, restarien les sis de les taules, en les quals es podria col·locar les escenes que segueixen: a) martiri de Sant Joan Evangelista "ante portam latinam", b) el sant a l'illa de Patmos, c) resurrecció de Drusiana, d) resurrecció d'un jove, e) aparició de

²³ Devem aquestes dades al Sr. J. Sutrà. El professor Post, en l'obra ja citada, vol. II, pàg. 427, i vol. IV, 2, pàg. 552, parla d'aquestes taules i pensa que podrien ésser d'aquest retaule.

²⁴ *La colección Muntadas*, Barcelona 1931, pàg. 29, n. 126.

²⁵ Cosa, de totes maneres, no gaire probable, puix que hom no en diu res en la descripció del contracte (doc. n. 6).

Crist a Sant Joan i predicció de la seva mort, f) predicació de comiat de Sant Joan davant la seva tomba. I per Sant Joan Baptista: a) anunciació de l'àngel a Zacarias, b) visitació de Maria a Elisabet, c) predicació del Baptista a la riba del Jordà, d) festí d'Herodes, i e) degollació de Sant Joan.

Aquesta reconstrucció, sobretot en el cas que no hi haguessin escenes o sants en la predella, els quals no esmenta el contracte, pecaria per donar massa quadres a omplir, en contrast amb la simplificació que solen donar a les escenes els pintors medievals, multiplicant-les en un mateix quadre. A més, els quadres de les taules laterals resultarien massa estrets (0'60 X 0'85 m.).

Una altra reconstrucció podria fer-se, posant dues taules laterals de 3 X 1 m., amb tres quadres sobreposats, separades de la central per amples muntants amb figures de sants, en disposició semblant a la del retaule de Sant Pere de Púbol (fig. 22); els tres quadres, més els dos de la predella, per a cada part, podrien ésser suficients per a contenir, més concentrades i abreujades, les escenes que descriu el document de les capitulacions.

4. ALTRES DADES INTERESSANTS SOBRE EL PINTOR RAMON DE MUR

Documents referents a la família de Ramon de Mur. - A les notícies que sobre Ramon de Mur ens donen els documents a que acabem de referir-nos, podem afegir-ne d'altres no menys interessants sobre la probable pàtria del nostre pintor, sobre els seus pares i domicilis i sobre l'escola on Ramon de Mur féu els primers passos en l'art de la pintura. Les trobem en els documents als quals es refereix Mossèn Sanç Capdevila en la nota sobre aquest pintor, del seu llibre sobre la Catedral de Tarragona²⁶. Es troben en un Manual notarial d'Antoni Verdú, de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, al foli 31.

Són tres actes, de les quals les dues primeres (doc. núms. 4 i 5) porten la data de 15 de febrer del 1431, i fan referència a la venda d'una casa que Ramon de Mur, fuster de Tarragona, pare del nostre pintor, tenia a la plaça del Corral (avui de la Font). Intervenen en la venda, a més de l'esmentat fuster, la seva muller

²⁶ S. CAPDEVILA, *La Seu de Tarragona*, pàg. 111.

Eliscen, i llur fill, del qual hom assenyala el domicili a Tàrraga; el primer document és l'acta de la venda, amb la indicació de les afrontacions de la casa i d'un censal que gravava sobre d'ella a favor d'un beneficiat de la Seu; el segon document es refereix a la manera de fer les pagues per part dels compradors, que havia d'ésser en tres terminis anyals.

L'últim document (n. 7, fig. 36) és l'àpoca de l'acta anterior, que, Ramon de Mur, pintor de Tàrraga, hereu d'en Ramon de Mur, fuster ²⁷, signa en nom seu i de la seva mare Eliscen, de la qual era procurador; porta la data del primer d'octubre de l'any 1433.

Presenta una nota marginal, que condiciona el lliurament de l'àpoca a Ramon de Mur, a la voluntat i llicència del pintor de Tarragona Mateu Ortoneda.

Pàtria i pares d'en Ramon de Mur. - Aquests documents ens assabenten, doncs, que els pares del nostre pintor estaven establerts a Tarragona, on tenien casa pròpia, detall que ens dóna fonament per creure tarragoní Ramon de Mur, o, almenys, que havia fet a Tarragona un llarg sojorn. Ens informen també, amb la indicació de l'ofici del seu pare, que era descendent d'una família de menestrals.

Domicilis de Ramon de Mur. - Remarquem amb interès la indicació del domicili de Ramon de Mur a Tàrraga, que ens confirma plenament la identitat d'aquest pintor i del que signa els contractes per al retaule dels Sants Joans de Vinaixa amb el de Ramon de Mur que signa el del retaule de Sant Pere. Tàrraga devia ésser el seu domicili ordinari, puix que el declara en els seus negocis de Tarragona, mentre que devia ésser solament incidental el de Montblanc, on devia tenir instal·lat un taller pel temps que treballava en aquella comarca.

El primer mestre de Ramon de Mur. - La nota marginal de l'últim document (n. 7, fig. 36), condicionant el lliurament de l'àpoca a la voluntat del pintor Mateu Ortoneda, ens demostra les estretes relacions que lligaven aquests dos pintors, i ens dóna motiu per pensar que Ramon de Mur fou deixeble de l'Ortoneda durant els primers anys de la seva vida artística. Certament que

²⁷ El pare d'en Ramon de Mur havia mort entre 1431 i 1432; vegeu a pàgina 9.

superà el seu mestre, i ja el trobem independent del seu estil i de la seva tècnica en el retaule de Sant Pere de Vinaixa.

5. RESUM CRONOLÒGIC DE LES DADES SOBRE RAMON DE MUR

Resumint i ordenant cronològicament les dades que hem recollit dels documents que portem estudiats, ens queden documentats quinze anys de l'activitat artística d'en Ramon de Mur d'aquesta manera:

<u>Any</u>	<u>Domicili</u>	
1420 (o abans)	Tàrrrega	pinta el retaule de Verdú (doc. n. 3, § 4).
1420	"	contracte del retaule de Sant Pere de Vinaixa (doc. n. 2).
1421	"	contracte del retaule de Sant Miquel de la Guardiola (doc. n. 3).
1431	"	Intervé en la venda de la casa del seu pare a Tarragona (doc. n. 4).
1432	Montblanc	Capitulacions per al retaule de Sants Joans de Vinaixa; ja havia mort el seu pare (document n. 6).
1433	Tàrrrega	època de la venda de la casa de Tarragona (document n. 7).
1434	Montblanc	renovació de les capitulacions per al retaule dels Sants Joans (doc. n. 8).
1435	"	època del retaule dels Sants Joans (document n. 9).

II

I. RAMON DE MUR I EL MESTRE DE SANT JORDI

Com plantejem aquest problema. - Hem fet notar més amunt que la taula central del retaule dels Sants Joans de Vinaixa està íntimament lligada amb tota la sèrie de retaules atribuïts al Mestre de Sant Jordi i a la seva escola. Aquesta afinitat ens planteja el problema interessant i apassionador de si Ramon de Mur és aquest pintor anònim autor de la bella taula de Sant Jordi del Museu de Xicago, o bé si solament és un dels deixebles de la seva escola, el qual se n'independitzà econòmicament, treballant i signant contractes per compte propi. El professor Post²⁸, a qui

²⁸ CH. R. POST, *A History...*, II, pàg. 393-444; IV, 2, pàg. 542-557; VI, 2, pàg. 541-552.

tant deu la història de la nostra pintura, en estudiar l'obra del Mestre de Sant Jordi li atribueix les composicions més fines i millors i assigna les altres a deixebles i col·laboradors seus; entre les obres que atribueix a l'escola i no al Mestre hi posa la nostra taula dels Sants Joans²⁹. Nosaltres, en canvi, creiem que, sense excloure la intervenció de deixebles i col·laboradors, ha d'atribuir-se al Mestre tot el conjunt d'aquesta vasta producció, i que les diferències artístiques que hom observa en les diverses obres no demostren altra cosa que el camí seguit per Ramon de Mur en formar-se i perfeccionar-se en el seu art, camí que representa, certament, un progrés extraordinari.

Obres atribuïdes al Mestre de Sant Jordi i a la seva escola. - Per a millor situar-nos en el problema que ens proposem d'estudiar, ens serà útil posar davant el nostre esguard totes les obres atribuïdes al Mestre de Sant Jordi i a la seva escola, les quals formen un conjunt molt remarcable³⁰:

- 1) Taula dels Sants Joans de Vinaixa (conservada al Museu diocesà de Tarragona; figs. 19 i 20).
- 2) Retaule de Sant Miquel de Pobla de Cièrvols (conservat al mateix Museu; figs. 23, 24, 25 i 26).
- 3) Predella amb escenes de la Passió (conservada a la Sala Capítular de la Seu de Barcelona; fig. 27).
- 4) Retaule de Santa Magdalena, de Santa Magdalena de Parrella (Torelló) (conservat al Museu Episcopal de Vic; fig. 28).
- 5) Retaule de Sant Llorenç, de Poblet (Museu d'Art de Catalunya, Barcelona, fig. 29).
- 6) Predella amb escenes dels Sants Joans Evangelista i Baptista (Col·lecció Muntadas, Barcelona)³¹.
- 7) Cinc retaules d'un retaule de Sant Joan Baptista i Evangelista (Col·lecció Brimo de Laroushille, París).
- 8) Una taula amb el calvari (Col·lecció P. Milà i Camps, Barcelona).
- 9) Retaule de Sant Joan Evangelista i una Santa (Col·lecció Muntadas, Barcelona)³².
- 10) Les taules del retaule de Sant Jordi (la taula central es conserva al Museu de Xicago, les altres al Louvre, París; fig. 30).
- 11) Retaule de la Transfiguració (Sala Capítular de la Seu de Barcelona; figs. 21, 31)³³.

²⁹ Vol. II, pàg. 426, fig. 235.

³⁰ Cfr. CH. R. Post, llocs citats abans a nota 28.

³¹ *La colección Muntadas*, pàg. 29, n. 126.

³² *La colección Muntadas*, pàg. 10, n. 167.

³³ Darrerament ha estat instal·lat a la Catedral de Barcelona, a la capella de Sant Benet, després d'una intelligent restauració deguda al Sr. J. Sutrà.

Fig. 1

Retau'e de Sant Pere, de Vinaixa (1420-21). Museu dioc. Tarragona

(Clixé: Arxiu d'Arqueologia catalana)

Fig. 2

Fig. 3

Détails de la fig. 1

(Clixés: Arxlu Arq. cat.)

Fig. 4

Détails de la fig. 1

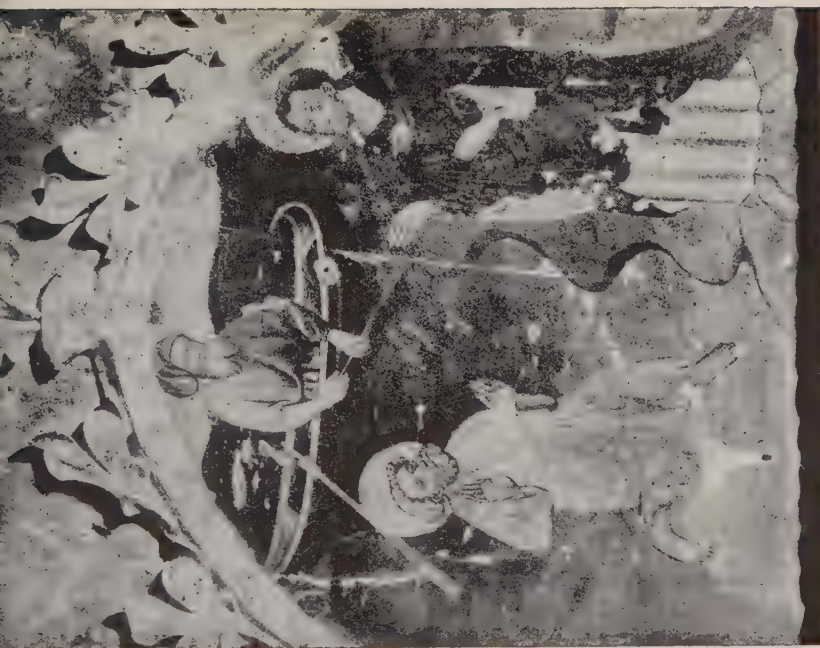

Fig. 5

(Clix(s: Arxiu Arq. cat.)

Fig. 6

Détails de la fig. 1

Fig. 7

(Clixès: Arxlu Arq. cat.)

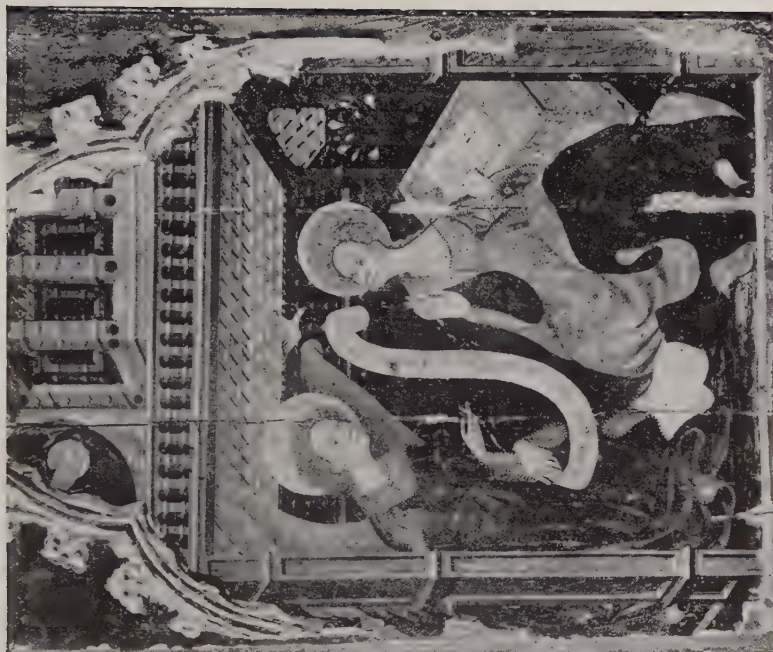

Fig. 9

Anunciació del retaule de Guimerà. (com. 3-xv).
Museu episc. de Vich
(Clixés: Arxlu Arq. cat.)

Fig. 8

Detall de la fig. 1

Fig. 10

Détails de la fig. 1

Fig. 11

(Clixés: Arxiv Arq. cat.)

Fig. 12

Détails de la fig. 1

Fig. 13

(b)

(Clisés: Arlu Arg. cat.)

Fig. 14

Détails de la fig. I

Fig. 15

(Clixés: Arxlu Arq. cat.)

Fig. 16

Détails de la fig. 1

Fig. 17

(Clixés: Arxiu Arq. cat.)

Fig. 18

Retaule de Sant Joan Baptista, de Cabrera de Mar (1421-30?). Museu dioc. Barcelon

(Clixé: Arxiu A)

Fig. 19

Retaule dels Sants Joans Evang. i Bapt., de Vinaixa. Compartiment central
(1434-35). Museu dioc. Tarragona (Clixé: Arxiu Arq. cat.)

Fig. 20

Detall de la fig. 19

Fig. 21

Retall de la Transfiguració (entorn del 1445), detall.
Catedral de Barcelona (Clixés: Artnu Arq. cat.)

Fig. 22

Retaule de Sant Pere, de Púbol (1440-50) (Clixé: «Arxiu Mas»)

Fig. 23

Retaule de Sant Miquel, de Pobla de Cíervols (abans del 1435).

Museu dioc. Tarragona (Clixé: Arxiu Arq. cat.)

Fig. 24

Détails de la fig. 23

Fig. 25

(Clixés: Arxiu Arq. cat.)

Fig. 26

Detall de la fig. 23

Fig. 27

Detall d'una predel·la (1439-35). Sala capitular de la
Catedral de Barcelona (Olixés: Arxiu Arq. cat.)

Fig. 28

Retaule de Santa Magdalena, de Parrella (1430-35). Museu episc. de Vic

(Clixé: Arxlu Arq. cat.)

Fig. 21

Retaule de Sant Llorenç, de Poblet (1435). Museu d'Art de Catalunya

(Clixé: Arxiu Arq. cat.)

Fig. 30

Taula de Sant Jordi, detall (1450). Museu de Chicago

(Clixé: J. Gudió)

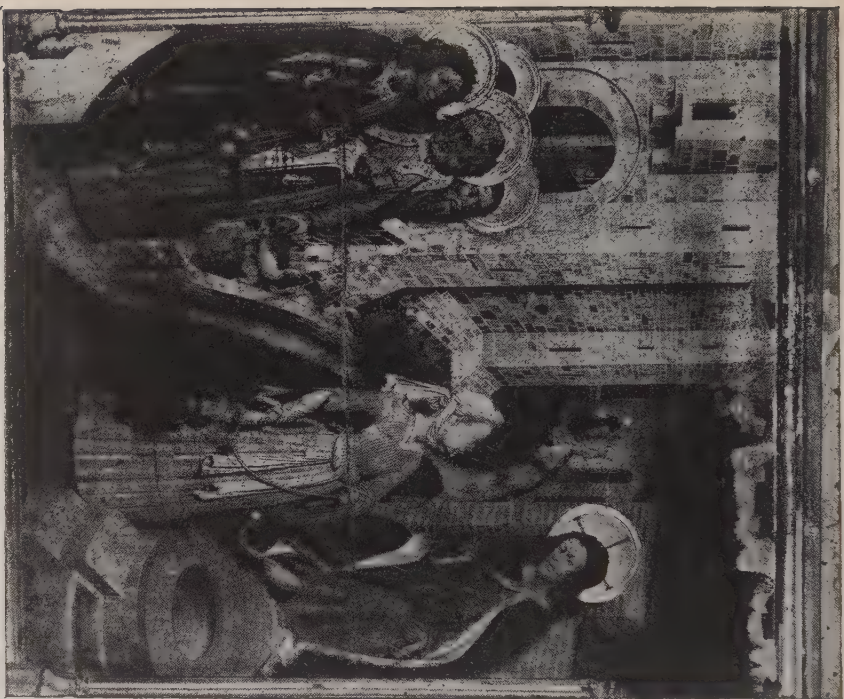

Fig. 31

Retaulle de la Transfiguració, detall (entorn de 1445).
Catedral de Barcelona

(Clixé: Arxiu Arq. cat.)

Fig. 32

Retaulle de Santa Lúcia, de Cardona (1445-50). Compar-
timent lateral. Col·lecció Barnola, Barcelona

(Clixé: «Arxiu Mas»)

Fig. 33

Taula de la Resurrecció (1450). Santa Maria del Mar, Barcelona

(Clixé: Arxiu Arq. cat.)

Fig. 34

Detall de la fig. 33 (Clixé: Arxlu Arq. cat.)

- 12) Retaule de Santa Llúcia (collecció Barnola, Barcelona i col·lecció Martin Le Roy, París; fig. 32).
- 13) Retaule de Sant Pere (església parroquial de Púbol [Girona]; figura 22).
- 14) Les dues taules de la Resurrecció i de la Pentecosta (Basílica de Santa Maria del Mar, Barcelona; figs. 33 i 34).
- 15) Un díptic de la Santa Faç i de la Verge (Arqueològica Lulhiana, Palma de Mallorca)⁸⁴.
- 16) Retaule de Sant Joan Baptista, de Cabrera de Mar (Museu Diocesà de Barcelona; fig. 18)⁸⁵.
- 17) Retaule de Santa Eulàlia (Collecció Muntadas, Barcelona).

Altres obres atribuïdes no són tan clarament característiques de l'escola:

- 18) Retaule de Sant Miquel (església de Castelló d'Empúries).
- 19) Retaule de Sant Andreu (Metropolitan Museum, New York).
- 20) Taules d'un retaule de Santa Caterina (Museu Episcopal de Vic, n. 105).

Obres de data documentada. - De tots aquests retaules i peces de retaule solament tenim datada amb precisió la taula dels Sants Joans de Vinaixa, però hom ha donat també dates aproximades al retaule de la Transfiguració de la Seu de Barcelona i a les dues taules de Santa Maria del Mar.

El retaule de la Transfiguració (figs. 31 i 21) i la capella de la catedral per a la qual fou pintat, es feren a despeses del bisbe de Barcelona Simó Salvador, el qual regí aquesta diòcesi des de l'any 1433 al 1445⁸⁶. Cal situar, doncs, dintre el període esmentat l'obra d'aquest retaule, i encara, potser, després, en cas que la fundació hagués estat feta per disposició testamentària.

Les dues grans taules de Santa Maria del Mar (figs. 33 i 34) formaren part d'un retaule que fou pintat entorn de l'any 1450, com ho demostra el document que estudia Sempere i Miquel⁸⁷, en el qual hom parla del lliurament d'una quantitat al mestre imaginari Maties Bonafè per l'obra de fusteria del retaule de l'altar major.

⁸⁴ Atribució de J. Gudiol.

⁸⁵ Atribució de J. Gudiol.

⁸⁶ M. AYMERICH, *Nomina et acta episcoporum barchinonensium*, Barcelona (1760), pàg. 387; E. FORT I COGUL, *Simó Salvador, bisbe de Barcelona: Butlletí arqueològic* (Tarragona), època III (1929-1933), pàg. 214-223. Cfr. S. SAMPERE I MIQUEL, *Los Cuatrocentistas*, I, pàg. 196-197.

⁸⁷ S. SAMPERE I MIQUEL, *Los Cuatrocentistas*, I, pàg. 267 i sgs. Cfr. B. BASSEGODA, *Santa Maria del Mar*, I, Barcelona (1925), pàg. 219 i 226-228.

Classificació cronològica dels altres retaules. - La datació més o menys concreta dels tres retaules que acabem d'esmentar, ens permet d'establir dues èpoques, entorn de les quals podem agrupar els altres retaules i peces de retaule atribuïts a l'escola, basant-nos en raons d'estil i de tècnica.

La primera època la formem entorn de la data del retaule dels Sants Joans de Vinaixa (1434-1435), la qual ens fixa a més a més un centre geogràfic: Montblanc, Vinaixa i Pobla de Cièrvols, feus del Monestir de Poblet, i el mateix Monestir. Entorn d'aquesta data ha de posar-se, en primer lloc el retaule de Sant Miquel de Pobla de Cièrvols (figs. 23, 24, 25 i 26), l'afinitat del qual amb la taula dels Sants Joans és manifesta i íntima; encara que les soles figures dels Sants Joans no ofereixen gaires punts de comparació amb la de Sant Miquel, de tipus, naturalment, diferent, el marc, la tècnica de la pintura, el decorat del fons d'or, amb idèntics dibuixos de fulles i espigues (fig. 24), convenç de la identitat del taller i de la contemporaneïtat dels dos retaules.

La predella de la Sala Capitular de Barcelona (fig. 27) és de la mateixa època, com ho demostren l'estil i la identitat d'algunes escenes amb les de la predella del retaule de Sant Miquel (presó de Jesús, tribunal de Pilat). El retaule de Sant Llorenç de Poblet (fig. 29), té també a la predella escenes iguals a les dels dos retaules precedents (tribunal de Pilat, coronació d'espines, camí de la creu), però amb algunes variants. El conjunt d'aquest retaule és millor i més apropiat als caràcters i temps dels retaules que agruparem en segon lloc.

Així mateix cal considerar dels volts de la data 1434-1435 la predella de la col·lecció Muntadas, les cinc taules de la col·lecció Brimo de Laroushille, de París, i el retaule de Santa Magdalena (fig. 28) del Museu Episcopal de Vic³⁸, en tots els quals hom observa els mateixos tipus de personatges i la mateixa tècnica, particularment en els fons d'or, en les franges dels vestits, nimbes i altres detalls, que són sempre sense relleus³⁹.

El segon grup, podem establir-lo dintre l'època que ens limiten les dates dels retaules de la Transfiguració i el de Santa Maria

³⁸ Post data el retaule de Santa Magdalena d'entorn de l'any 1450: *A History...*, II, pàg. 428.

³⁹ En aquesta classificació tenim en compte només les obres més característiques de l'escola, i les que hem pogut estudiar detalladament.

del Mar, a saber, entre els anys 1440 i 1450. D'aquest període són el retaule de Sant Pere de Púbol (fig. 22), el de Santa Llúcia (figura 32) i les taules de Sant Jordi (fig. 30)⁴⁰. Indubtablement que uneix totes aquestes obres una estretíssima afinitat estilística, que té per denominador la delicadesa i finor de la taula de Sant Jordi i la maduresa artística de les taules de Santa Maria del Mar. A més a més, és comú als retaules d'aquest grup la tècnica dels estofats d'or en els fons, nimbes, franges dels vestits i en altres detalls, com en el cos del drac de Sant Jordi i en les armadures dels soldats i en les cadenes del sepulcre de la taula de la Resurrecció de Santa Maria del Mar; detall de tècnica, que concorda perfectament amb aquest període que s'apropa cap a la meitat del segle xv⁴¹.

2. RAMON DE MUR ÉS EL MESTRE DE SANT JORDI

Fonament de la nostra hipòtesi. - Els autors que han estudiat l'obra del Mestre de Sant Jordi, no tenint en compte la diferència cronològica que hem establert entre els dos grups d'obres amb l'ajut de les dades recollides en els documents que hem estudiat, determinen l'obra del Mestre i la distingeixen de la dels seus deixebles, a base de l'aproximació o allunyament de les formes, tipus, esperit i finor, respecte a les taules de Sant Jordi. Nosaltres, però, fonamentats en aquesta prioritat de temps, que hem assignat a les pintures del primer grup, podem atribuir-les al mateix Mestre, explicant les diferències que van des del retaule de Santa Magdalena, que ens inclinem a creure anterior al dels Sants Joans — fins a les taules de Santa Maria del Mar, — que representen, sens dubte, la fase més madura del Mestre⁴², — per un progrés extraordinari de Ramon de Mur en el seu art; progrés, que, per altra banda, no representa pas la distància enorme que va del retaule de Sant Pere de Vinaixa al dels Sants Joans.

Ramon de Mur apareix en el retaule de Sant Pere com un pintor original i ben caracteritzat dintre l'estil amb què allí es manifesta. Ningú no hauria endevinat, si els documents no ho ense-

⁴⁰ Post, *A History...*, II, pàg. 393-402, assigna a la taula de Sant Jordi la data aproximada del 1450.

⁴¹ Cfr. J. GUDIOL, *Nocions d'Arqueologia sagrada catalana*, II, Vic (1933), pàg. 519.

⁴² Cfr. CH. R. POST, *A History...*, VI, 2, pàg. 542.

nyessin, que aquesta obra representa una primera fase en la seva vida artística i no un camí ben avançat cap a un terme de formació, que pogués, sí, perfeccionar-se, però no variar essencialment la seva orientació i formes d'expressió. I, de fet, els canvis que s'operaren en l'art del nostre pintor durant els tretze o catorze anys que passen fins al retaule dels Sants Joans, són radicalíssims i el seu perfeccionament és extraordinari. Posat en aquest moviment ascensional tan interessant, no serà impossible ni estrany que Ramon de Mur arribi, en els quinze anys que segueixen, al grau de perfecció que tant admirem en els seus retaules de la Transfiguració, de Santa Llúcia, de Sant Jordi i de Santa Maria del Mar.

3. ALTRES ARGUMENTS A FAVOR DE LA NOSTRA HIPÒTESI

Altres indicis i congruències donen major força encara a la nostra hipòtesi de la identitat entre Ramon de Mur i el Mestre de Sant Jordi:

Comparació de la taula dels Sants Joans amb el retaule de la Transfiguració. - Nosaltres creiem sense cap dubte que el retaule de la Transfiguració és una obra directa, no solament del taller del Mestre de Sant Jordi, sinó de la seva mateixa mà. N'hi ha prou, per a avalar aquest judici, amb la comparació de detalls, com els típics panorames i escenes secundàries (figs. 30 i 31). Doncs bé, el pintor del retaule de la Transfiguració fou el mateix que, uns anys abans — potser quatre o cinc, — pintà la taula dels Sants Joans. La testa de l'Evangalista, a més de la mateixa tècnica, té la fessomia mateixa que la figura d'aquest apòstol tantes vegades repetida en el retaule de la Transfiguració⁴³; compareu, sinó, les figs. 20 i 21. Ací, en el retaule de la Sala Capitular de la Seu de Barcelona, el tipus de Sant Joan Evangalista no és creat, sinó que és el perfeccionament del tipus que coneixem per primera vegada en la taula de Vinaixa; i això explica perfectament per què en aquesta taula la testa de l'Evangalista no és tan segura ni tan plena de vida, apart que la posició del Sant, isolat, i representat com a invocació en la taula central d'un retaule, comporta una

⁴³ Cfr. CH. R. POST, *A History...*, II, pàg. 426; creu que el mateix mestre que pintà el retaule de la Transfiguració és l'autor de la taula dels Sants Joans.

actitud hieràtica, mentre que en les diverses escenes del retaule de la Transfiguració li correspon una expressió d'activitat i de moviment.

La testa de Sant Joan Baptista, encara que no trobi una repetició en els models del retaule de la Transfiguració, és digna del Mestre, el qual sabé produir tanta varietat de tipus en les seves composicions.

Certament que el conjunt de les figures, més aviat poc proporcionades en llur altura, no lliga gaire amb el Mestre i amb la seva escola; però no oblidem que la documentació d'aquest retaule (vegeu pàgs. 9-10) ens demostra que Ramon de Mur el pintà de mala gana i potser estant atrafegat amb altres comandes més honroses.

Comparació del retaule de Sant Miquel amb les taules de Sant Jordi. - Una conclusió semblant a la que hem tret de la comparació de la taula dels Sants Joans amb el retaule de la Transfiguració, la podem obtenir de la comparació amb les taules de Sant Jordi, del retaule de Sant Miquel de Pobla de Cièrvols, el qual creiem indiscutiblement de Ramon de Mur.

Observa el professor Post⁴⁴ que les relacions entre el retaule de Sant Miquel, la predella de la Sala Capitular de la Seu de Barcelona i les taules de Sant Jordi (figs. 23 a 27 i 30), són tan estretes, que no dubta d'afirmar que aquestes i la dita predella eren conegudes del pintor del retaule de Pobla de Cièrvols: la cuirassa blanca de Sant Miquel i el drac són com a la taula de Sant Jordi; els tipus dels variats personatges de la predella de Sant Miquel repeteixen els de la predella de Barcelona i els de la taula del martiri de Sant Jordi. El compartiment amb l'episodi de Sant Rafel i Tobias (fig. 25), continua l'esmentat professor, pot rivalitzar amb el mateix Mestre de Sant Jordi, encara que no sigui idèntic amb ell. Però Post fa aquests raonaments sota l'influx de l'error cronològic que hem desfet amb la publicació dels nostres documents dels quals es dedueix amb certesa que el retaule de Sant Miquel és anterior al de Sant Jordi; i les diferències que nota en el retaule de Sant Miquel no es deuen a altres causes que a aquesta precedència cronològica i al perfeccionament progressiu del Mestre.

El cercle geogràfic Montblanc-Vinaixa-Pobla de Cièrvols-el

⁴⁴ CH. R. POST, *A History...*, II, pàg. 410-414.

Monestir de Poblet. - L'observació, que judiquem molt important sobre el cercle geogràfic, en el qual hem inclòs alguns dels retaules classificats en el primer grup, confirma encara més la nostra hipòtesi; car ens demostra que Ramon de Mur, qui signà els contractes de Vinaixa, i que pintà a Pobla de Cièrvols, una i altra feus de Poblet, — com ho són també Verdú i Tàrrrega, on el trobem temps abans, — que el mateix Monestir sollicita per al retaule de Sant Llorenç, i que se'ns presenta, per tant, com a protegit del poderós cenobi, no és un deixeble secundari sinó un Mestre de nom i de vàlua.

El bisbe de Barcelona Simó Salvador i Ramon de Mur. - Les circumstàncies del retaule de la Transfiguració de la Seu de Barcelona ens proporcionen una altra congruència a favor nostre. Aquest retaule fou encarregat per a la capella de Sant Salvador, — avui de Sant Sever, — de la Seu esmentada, capella que manà construir, a despeses seves, el bisbe Simó Salvador, el qual fou contemporani i gairebé compatrici de Ramon de Mur, puix que havia nascut a la Selva del Camp⁴⁵. Seria ben possible, doncs, que hagués conegut el nostre pintor i, fins i tot, que l'hagués protegit, i, que en emprendre aquesta obra o en disposar-la, si la seva fundació hagués estat testamentària, l'hagués designat per a pintar el retaule.

Les tendències renaixentistes de Ramon de Mur. - Un altre detall podem adduir encara corroborant la nostra opinió. Ja hem fet remarcar en les capitulacions per al retaule dels Sants Joans aquesta interessant observació referent als vestits de les imatges: "e visitrà les ymages devotament bé e closes e honestes" (doc. n. 6, § 7). Ramon de Mur devia haver sentit ja les tendències del Renaixement i cultivava el nu, amb cert escàndol de la gent de la seva època. Precisament, doncs, trobem aquesta tendència sovint exterioritzada en les obres que atribuïm al nostre pintor; és cert que sense abusar-ne massa, i en figures que la història representada exigia despullades, però executant el nu amb estudi acurat i evident complaença, com en diversos compartiments del retaule de Poblet (fig. 29), en la taula del martiri de Sant Jordi, i en el Crist de la Resurrecció de Santa Maria del Mar (fig. 33), per no recordar sinó els exemples principals.

⁴⁵ E. FORT I COGUL, *Simó Salvador, bisbe de Barcelona: Butlletí arqueològic*, època III (1929-1933), 214-223.

4. CONCLUSIÓ

Ajudats per les dades que ens proporcionen els documents que publiquem en la primera part d'aquest treball, hem pogut documentar quinze anys de l'activitat artística del pintor Ramon de Mur. Amb les conclusions a què ens porten les consideracions de la segona part, podríem reconstruir-ne fins a trenta: tota la vida artística d'un home. No coneixem cap altra pintor de l'època d'or de la nostra pintura més documentat.

Ramón de Mur nasqué probablement a Tarragona, on vivien els seus pares, senzills menestrals.

Aprendria probablement les primeres lliçons de pintura al costat del pintor tarragoní Mateu Ortoneda, a qui excel·lí ben aviat pel seu privilegiat geni.

Independent i amb estil propi i personal, pintà a Tàrrrega entorn de l'any 1420. D'aquesta època no coneixem més que el retaule de Sant Pere de Vinaixa, però tenim notícies d'altres dos, dedicats a Sant Miquel, de Verdú i de la Guardiola. Aquesta època artística de Ramon de Mur forma un grup estilístic ben distanciat dels de la resta de la seva producció.

Entre l'any 1420 i el 1434 s'opera un canvi profundíssim en l'art de Ramon de Mur, difícil d'explicar amb les dades de què ara disposem. Hom parla d'elements de l'escola valenciana en el seu nou estil ⁴⁶; qui sap si les relacions del nostre pintor amb Simó Salvador, que fou ardiaca de València abans d'ésser nomenat bisbe de Barcelona, podrien donar alguna llum en aquest problema. Hom parla també de fortes influències flamenques en aquest novell aspecte del seu art ⁴⁷; ¿és que tingué realment contactes amb els mestres flamencs, que, com Van Eyck, viatjaren en aquells temps per les nostres contrades? ⁴⁸.

Entre els anys 1430 i 1435, sabem de Ramon de Mur que tenia domicili a Tàrrrega i a Montblanc; a Montblanc pintà els retaules de Sant Miquel de Pobla de Cièrvols i dels Sants Joans de Vinaixa.

⁴⁶ J. GUDIOL, *Arqueologia sagrada catalana*, II, pàg. 536.

⁴⁷ S. SAMPERE I MIQUEL, *Los Cuatrocentistas*, I, pàg. 275-276; CH. R. POST, *A History...*, II, pàg. 415.

⁴⁸ Per la qüestió de les influències de l'art de Van Eyck, en els pintors catalans, vegeu S. SAMPERE I MIQUEL, *Los Cuatrocentistas*, vol. I, pàg. 207-216.

Aquests anys degueren ésser de gran activitat i moviment: pintà a més el retaule de Santa Magdalena, i els retaules dels quals formaren part la predella de la Sala Capitular de la Seu de Barcelona, la predella de la collecció Muntadas i les taules de la collecció Brimo de Laroushille, de París; la mort del seu pare devia ajudar a complicar les coses; trenca la paraula donada als jurats de Vinaixa i és acorralat per llurs insistències i obligat amb tota la força de les lleis divines i humanes a complir les capitulacions del retaule dels Sants Joans.

El seu estil i tècnica segueixen un progrés interessantíssim; Ramon de Mur és sol·licitat per a comandes altament honroses: el Monestir de Poblet, amb el qual el veiem tan estretament relacionat, puix que sempre el trobem treballant en els dominis d'aquest cenobi, li encarrega el retaule de Sant Llorenç; el bisbe de Barcelona Simó Salvador el crida per a l'obra del retaule monumental de la Transfiguració. A Barcelona, segurament, pinta els bellíssims retaules de Sant Pere de Púbol, de Santa Llúcia i de Sant Jordi, i culmina la seva extraordinària producció amb el gran retaule de Santa Maria del Mar, del qual queden les dues taules de la Resurrecció i de la Pentecosta.

Reconeixem el nostre atreviment en portar endavant la hipòtesi de la identitat d'en Ramon de Mur amb el Mestre de Sant Jordi. Però la importància d'aquest Mestre, l'interès de la documentació que publiquem i la força que ens fan les consideracions exposades, són massa temptadores perquè poguéssim deixar de defensar-la. Solament la troballa de la documentació de les obres atribuïdes per tothom al Mestre de Sant Jordi podrà dir la última paraula en aquest interessant problema.

APÈNDIX DE DOCUMENTS

1

Vinaixa, 17 març 1389.

Àpoca firmada per Jordi de Déu, escultor, sobre el tabernacle de l'església de Vinaixa.

.xvii. die martii anni .m.cccclxxxix.

Quod ego Jorgius Dei magister lapicida, habitator Terracone, confiteor et in veritate recognosco quod habui et numerando recepi per manus Dominici Maçana et Dominici de Castronovo e Gi. Corbera et Bernardi Riba juratorum loci de Avinaxia in anno presenti omnes illos quodraginta florenos auri de Aragonia, ratione cuiusdam tabernaculi quod operatus fui in ecclesia dicti loci in altari majori Beati Johannis. Unde renuncio omni exempcioni dictorum quadraginta florenorum a vobis non habitorum et non receptorum ex causa predicta, facioque vobis et vestris finalem apocham de soluto ac de recepto, volens tamen quod omnes apochas per nos vobis facta seu finita sint per presentem nulla irrita adque vana.

Actum ut supra. Testes Laurencius Micó, presbyter et Mateus Petri de Montealbo.

Arxiu parroquial de Vinaixa, llibre AK = liber notularum Guillelmi Messa-guer, fols. 40r-40v.

2

Vinaixa, 29 octubre 1420.

Contracte per al reataule de Sant Pere de Vinaixa.

.xxviii. mensis octobris.

1) Noverint universi quod ego Raymundus de Mur, pictor, habitator ville de Taregua, convenio vobis Petro Fferrarons, lapicide, loci de de Vinaxia, facere unum reataule trium tabularum, videlicet mediam decem palmorum, laterales novem palmorum, de latitudine vero octo palmorum.

2) Quod quidem reataule promito facere juxta capitula per me vobis tradita ac formam sive mostre.

3) Promito vobis eciam dare perfectum dictum reataule et positum in festo beati Petri mensis junii.

4) Confiteor autem habuisse et recepisce a vobis dicto Petro centum solidos barchinonenses secundum pacta, quos michi tradidistis de precio dicti reataule, quod sunt viginti septem florenorum boni et recti ponderis.

5) Omnia supradicta promito attendere et complere sub obligatione omnium bonorum meorum et juro per Dominum Deum et eius sancta quatuor evangelia corporaliter a me tacta omnia et singula supradicta tenere et observare, attendere et complere et non contravenire, renunciando omni juri contra predicta venienti.

6) Et ego dictus Petrus Fferrarons promito solvere dictos viginti septem florenos solucionibus in pactis vel capitulis, quos vos dictus Raymundus de Mur tradidistis michi vestra manu propria scriptis.

7) Quod fuit actum ut supra. Sig~~X~~num mei Raymundi Mur qui hoc laudo, concedo et firmo.

8) Testes hujus rey sunt discretus Petrus Tapioles, loci de Vinbodí et discretus Johannes Manresa de Monte albo, presbiteri.

Arxiu parroquial de Vinaixa, llibre BB = liber notularum a Raymundo Montornes, fol. 58v.

3

Guardiolada, 15 juny 1421.

Contracte del retaule de Sant Miquel de Guardiolada.

Diumenge a .xv. de juny, any .m.ccccxxi.

1) Avinença estada feta entre los honrats Jurats del loch de la Guardiolada, d'un retaule de monsenyor Sent Michel.

2) Primerament: Lorenç Barberà, Arnau Mas, Jaume Fiter, Johan Ladó, jurats l'any present, amb mi Ramon de Mur, pintor de la vila de Tàrraga, sobre lo, Deu volent, dit retaule de mon senyor Sent Michel, lo preu del qual són trenta e tres florins d'or d'Aragó e de bon pes, dels quals trenta e tres florins me prometen de donar de present, sinch florins e de ci a Santa Maria d'agost los altres sinch, e lo restant de tota la quantitat com lo dit retaule serà acabat. Axí metex promet lo dit Ramon de Mur dar acabat lo dit retaule de ci a Cinquagésima primer vinent.

3) Item promet lo dit pintor de fer lo dit retaule d'alt la peça del mig, comprenent-hi lo banch, dotze palms, e aço palms del dit mestre; e les foranes d'alt, comprenent hi lo banch, deu palms e mig, e d'ample nou palms, e assò són les dites mides del retaule d'alt e d'ample.

4) Item promet lo dit pintor de fer lo dit retaule tal com lo que yo fiu an Arbones de Verdú, amb filoles planes e arxets e replants; tot l'abre que's segueix per via de tala, e de colors e d'or e d'atzur d'Acre bo e fi.

5) Item promet lo dit pintor de fer lo dit retaule de bona fusta de pi bona e secha. Axí metex promet de fer en mig la ymaya de mon sènher Sent Michel; dalt en la punta lo Crucifix, Maria e Joan; en les foranes tres stòries a cada part de mon sènher Sent Michel, que los dits jurats voldran; hi en lo banch promet de fer miges hymayes set: la Pietat, Maria e Johan, en les altres cares Sent Pere, Sent Pau, Senta Catherina, Senta Pellonia.

6) Item promet de daurar lo dit retaule de bon or de florí de Florença e de bon adzur d'Acre bo e fi e totes les colors bones e fines.

7) Item sia la ymaya de Sent Michel armat, lo mentel d'atzur d'Acre ponpolat d'aur; en tot loch on Sent Michel serà, sia armat ab son mantel d'adzur; emperò si hi havia loch que Sent Michel no's mirés qu'es d'anar armat, que sia remés al dit pintor de fer-lo d'aquesta color que vist serà faedor a el.

8) Item vol lo dit pintor que quan lo dit retaule serà acabat, los dits jurats lo s'en ayen a dur a lur cost e messions e son risch; e lo dit pintor aya éser al posar del dit retaule, emperò que los demunt dits jurats ayen a pagar les coses que necessari seran a posar lo dit retaule.

9) Item promet lo dit pintor de fer guardapols entorn lo dit retaule ab fulodies de colors ab les senyals que los dits jurats voldran.

10) E per aquestes coses atendre e acomplir, asseguran totas las parts primerament lo dit pintor en après promet que farà firmar sa muller, e axí metex yurant totes les dites coses e per consemblant metex yuraren e fermaren los desus dits jurats.

11) Item rebí yo Ramon de Mur lo dia metex sinch florins per la demunt dita rahó.

12) Testes hujus rei sunt discretus Berengarius Venrel et J. Carbonell et Bonanatus ... et Jacobus Boras.

J. SEGURA, *La Veu de Montserrat* (1895), 27; S. SAMPERE I MIQUEL, *Los cuatrocentistas catalanes*, II, Barcelona (1906), apènd. VIII, pàg. xiii-xiv.; cfr. pàg. 248-253 i vol. I, pàg. 120-122.

4

Tarragona, 15 febrer 1431.

Acta de venda de la casa del pare de Ramon de Mur, situada a la plaça del corral a Tarragona.

Die jovis, .xv. ffebruarii.

Quod nos Raymundus de Mur, fusterius, et Elicsen, ejus uxor, cives Terracone, ac Raymundus de Mur, pictor, habitator ville Tarrege, eorum filius, ex certis scientiis nostris, per nos et nostros heredes et successores quoscumque, vendimus et titulo venditionis tradimus et concedimus vobis Anthonio Giner, bracerio, et Anthonie eius uxori, civibus Terracone, et vestris et quibus velitis, perpetuo, pretio decem octo librarum barchinonensium terni, de quibus etc. Super quibus etc. Quoddam hospitium nostrum situm in platea corrali civitatis Terracone, confrontatum cum hospitiis Anthonii March et Ffrancisci Ginaltrull, et a parte retro cum muro civitatis et a parte ante cum dicta platea corrali. Et tenetur per Petrum de Prenafeyta, beneficiatum in Sede Terracone, ad censum decem octo solidorum quolibet anno solvendum in festo Natalis Domini. Supradictum autem hospitium superius etc. Salva fidelitate etc. Et salvo etc. Sicut nos etc. Sic ipsum etc. Et sit de posse etc. Et in posse etc. Sine omni etc. Si vero etc. Scienter etc. Et nos et nostri actores etc. Et de firma ac legali evictione etc. Et de restitutione *ita quod sine contradictione etc.*^a Et de evictione etc. Obligantur etc. Et quilibet etc. Ita quod alter etc. Et super his renunciamus nove etc. Et specialiter ego dicta Elicsen renuncio velleyani, jurans, etc. Actum ut supra.

Testes Johannes Cerdà, barbitonsor et Petrus Jover, textor, cives Terracone.

Testes firme dicte Elicsendis fuerunt Ffranciscus Marti et Anthonius March, fusterii, civitatis Terracone, que firmavit .xxiii. ffebruarii, anno predicto.

Ego Thomas Talavera, rector ecclesie ...^a de Passenant, procurator discreti Gabrielis Adciron, beneficiati in Sede Terracone de beneficio Sancti Salvatoris, instituto per quondam honorabilem Johannem Ponts, presentem venditionem laudo, approbo et firmo, salvo semper in omnibus jura dicti beneficii.

Arxiu Històric Arxidiocesà, Tarragona, Manual notarial de R. Verdú, fòli 31.

^a tatxat.

5

Tarragona, 15 febrer 1431.

Sobre la manera de fer les pagues, ajuntat al de venda de la casa del pare de Ramon de Mur.

"In alio documento dictus Anthonius Giner et Anthonia eius uxor firmarunt instrumentum debitorium debitorium (sic) dicto Raymundo de Mur seniori, de dictis decem octo libras, quas promiserunt solvere per soluciones sequentes, videlicet, hinc ad primam dominicam nundinarum Terracone proxime venturarum intus civitatem Terracone, sex libras, et, a dicta dominica ad unum annum continue sequitur, alias sex libras, et restantes sex libras per totum annum ex tunc continue et ab ultimo termino sequitur, etc. Sub pena tertii, etc. Et salario .v. solidorum pro curiis, etc. Et ipsa Anthonia certiorata, etc. Renun. etc. Jur. etc. Largo modo consistentes quantum nomine precario etc. Actum ut supra.

Testes predicti.

Arxiu Històric Arxidiocesà, Tarragona, Manual notarial de R. Verdú, foli 31.

6

Vinaixa, 9 abril 1432.

Capitulacions per al retaule dels Sants Joan Evangelista i Baptista de Vinaixa.

[fol. 19v] Jhesus.

1) En nom de nostro Senyor Deus Jhesu Christ e de la gloriosa verge Madona Santa Maria e dels beneyts patrons Sent Johan Evangelista e Babtista. Sagueixan-sa los capitols fets sobra la convinensa del reataula, lo qual lo honrat en Ramon de Mur, pintor de la vila de Muntblanch, Deus volent, farà en lo altar maior de la sgleya de Vinaixa, de una part; e en Lorenç Fuster e Pasqual Fuster, del dit loch de Vinaxa, com a mermassos de la ànima d'en Gemó Singler quondam, lo qual Deus e la sua anima ha feta hereva e la dita sgleya, per obs de una joya, per la qual joya los dits mermessós de voluntat e consentiment del honrat lo deguà de la dita vila de Montblanch han delliberat ésser fet lo dit reataula, e los honrats en Johan Aymar, Anthoni Vaciana e Lorenç Fuster, jurats l'any present del dit loch, en

tant com la vila los ha donat loch ab certs concellers de fer compliment e ajuda al dit reataula, posat cas que los bens de la *dit gm^a* marmassoria del dit Gemó no bastassen, d'altra part.

2) Et primo, lo dit Ramon de Mur, pintor de la vila de Montblanch, emprèn e promet fer un reataula en lo autar maior de la sgleya de Vinaxa, de ampla de devuyt palms e les dues taules foranes de altaria de vint palms e la taula migana de altaria de vint e tres palms.

3) Item lo dit Ramon de Mur promet fer lo dit reataula de las invocacions de Sent Johan Babtista e Evangelista, dels quals ha a ffer dues ymages en la taula migana grans, ço [és] una *dels^a* de quescú dels dits dos Sants; les altres instòrias farà a conaguda e ordinació del honrat fare Pere de Valldaura e del rector de la dita sgleya, ab tres senyals en quescú dels polvorells [fol. 20r] ço és lo primer del reverent don abat de Poblet, lo altro del dit Guillem Singler, lo altro del dit loch de Vinaxa, e farà una ymage patita del dit Singler en los peus de las dites dues ymages de Sent Johan.

4) Item promet que metrà fusta en lo dit reataula neta e bona, a conaguda e juy del honrat lo deguà de la vila de Muntblanch.

5) Item més promet lo dit Ramon, que si a colpa de la fusta o del dit pintor, vel als, dins spay de un any après saguent del dia que posat serà en lo dit altar lo dit reataula, se fania o's descobria, tornerà, smenarà e repararà aquell a son cost e mació, a conaguda del dit honrat lo deguà de la vila de Muntblanch.

6) Item més promet que farà les radortes doblas entratellades e ben obrades.

7) Item més promet que metrà bon or e fi e necessàriament en los lochs que raonablement, a bellesa del dit reataula, serà mester, e metrà fin azur e altres colós fines e bones, compessades, e vistrà les ymages devotament bé e closes e honestes e *devotes^a* de les dites colós necessàries, a conaguda del dit honrat lo deguà.

8) Item promet que daurarà, pintarà e adobarà lo tabernacle del dit autar, que ja hi és de pedra, bé a son cost e massió, exceptat de mengar e de beura.

9) Item lo dit Ramon de Mur més promet haver fet e posat lo dit reataula de la primera vinent festa de Sent Johan *babtista^a* de juny a un any.

10) Item farà la una instòria de Sent Johan Evangelista, ço és, com lo imparador Domicià, ante portam latinam, lo menà metre e bullir en lo vaxell del oli, e com axí sens lesió alguna; e com labores

^a tatxat.

lo emparador lo relleguà en la illa de Petmos e com aquí scrivi lo Apocalipsi.

11) [fol. 20v] Item com mort lo imparador tornà Efesum e com ressucità la dona apellada Drusiana. Item com ressucità lo jova lo qual portaven soterrar, qui havia presa muller .xxx. dies havia. Item com fou de edat de .xcix. anys, com Jhesuchrist li aparech ab los dexeble e li dix: veni dilecte mi ad me quare tempus est ut in mensa mea cum tuis fratribus epuleris, e com Sant Johan lo volgué seguir, Jhesu Christ li dix: atura, car dimenga vindràs. Item com lo dit dimenga ell convocà lo pobla e predicave'ls, e com hagué fet fer la tomba desots lo altar e après que hagué prehicat, s'en devallà dins la tomba e com feu grans adeu, e après com la gran claradat devallà sobra ell e la dita tomba que negú no'l pogué veura. E com après la dita claradat sa partí e la dita fossa atorbaran *plena*^a plena de mannà.

12) Item farà la taula del mig ab les dites dues ymages grans dels dits Sent Johan Evangelista e Bartista e en la casa desús sobra les dites dues ymages farà lo baptesma de Jhesu Christ e en la summitat de la dita taula farà lo Crucifix.

13) Item farà en la terça taula forana com l'àngel nuncià a Zacarias que la muller sua concebria, e con la Verga Maria bench veura la mara de Sent Johan estant prenyada, e quan nasqué, com la Verga Maria lo levà de terra *après com*^a e com Çacarias cobrà la paraula. Item com preicava en lo desert. Item com Erodes, a petició de la filla belladora *li donà*^a atorgà lo cap de Sent Johan a la dita filla, *e com lo li promes*^a e après lo feu scapsar e trames a la mara de la infanta lo seu cap.

14) Item que hage a pintar la cortina ab crucifixi en lo mig e .iiii. evangelistes per los corns.

15) Item, los dits marmessós prometan donar al dit Ramon de Mur per lo preu del dit reataula cent e [fol. 21r] quinza florins per les dites coses ... *excepta que los dits mermassós hagen a fer portar aquell a Vinaxa*^a e faran portar aquell, après que sia fet, a Binaxa e paguaran la fusta del bastiment per posar e la clavó e la massió stant en lo dit loch, la qual lo rector ha promesa pagar. Los quals .xcv. florins paguaran en les pagues saguents, ço és, vint florins en lo comensament e, après que lo reataula serà enguixat *e's pintarà*^a, sagons que lo dit Ramon de Mur procehirà en la obra, a conaguda del dit honrat lo deguà li hagen a fer les altres pagues.

16) Item lo dit Ramon de Mur promet donar bona saguratat als dits mermassós e als jurats de complir e fer complir lo dit reataula

^a tatxat.

en cas de mort o de infirmitat, sagona los dits capítols, e que tindrà la fusta e obra per los dits jurats e mermassós, e aquella no alienarà sots pena de cent florins, per les quals coses obliguarà tots sos bens e derà per fermanses e prinsipals insolidum e per lo tot, la dona mara sua e sa muller.

17) Die .viii. mensis aprilis.

Dictus Raymundus de Mur, pictor, ville Montis albi, parte ex una, et Laurencius Fuster, Paschasius Fuster, manumissores Guillelmi Singler, quondam, et Johannes Aymar, Anthonius Vaciana et dictus Laurencius, ut jurati anno presenti, parte ex altera, firmarunt dicta capitula prout jacent, et dictus R(aymund)us obligauit omnia bona sua et dedit fideiussores et prinsipales solutores.

18) Et dicti manumissores et jurati obliguarunt bona manumissorie et bona universitatis loci de Vinaxia etc. Et jurarunt per Deum et eius sancta quatuor evangelia etc. Testes discreti Johannes Cunill et Johannes^a beneficiatus et Anthonius Lencis *presbiter*^a vicarius, presbiteri ecclesie de Vinaxia.

Arxiu parroquial de Vinaixa, llibre BL = Manuale Anthonii Lencis, folis 19v-21r. .

7

Tarragona, 1 octubre 1433

Àpoca de l'acta de venda de la casa de Tarragona (1433).

Ffuit cancellatum de voluntate Raymundi de Muro, pictoris ville Tarrege, filii et heredis supradicti Raymundi de *Cumbis*^a Muro, fusterii, quondam, ab intestato defuncti, nomineque suo proprio et ut procuratoris domine Elicsendis, uxoris dicti Ri. de Muro quondam, matris sue, ut de sua potestate constat publico instrumento acto.

Presentibus testibus discretis Johanne Fonolleres, notario Terracone, et Martino Dalmau, fabero *Terracone*^a loci Rivicanarum. Actum die prima mensis octobris anno .m.ccccxxx. tertio.

In alio instrumento dictus Raymundus de Muro, pictor ville Tarrege, *fi apo*^a dictis nominibus, firmavit apocham, dicta die et anno, dicto Anthonio Giner, de dictis .xviij. libris, pretii dicti hospitii, quas solvit hoc modo, videlicet, pro laudimio dicte vindictionis .xxxvj. solidos et restantem quantitatem in pecunia numerata. Actum prima octobris anno a Nativitate Domini .m.ccccxxx. tertio.

Testes discretus Johannes Fonolleres, notarius Terracone et Martinus Dalmau, faber, loci Rivicanarum.

^a tatxat.

al marge: Non tradatur apocha sine licentia Mathei Ortoneda, pictoris Terracone.

Arxiu Històric Arxidiocesà, Tarragona; Manual notarial de R. Verdú, foli 31.

8

Vinaixa, juliol 1434

Renovació de les capitulacions per al retaule dels Sants Joans Evangelista i Baptista de Vinaixa.

mensis julii anno .m.ccccxxxiiii.

per en R. de Mur *en Paschal Fuster*^a pintor de una part

3. ... ju]rats, no contrestant ni anullant los capítols
Lore]nç Fuster mermessors d'en Guillem Cingler
 ,quondam
... e]n poder de mossèn Berenguer Prat, olim rector
 de Vinaxa, més aquells
6. ... jur]ats en sa força, etc.
 ... Gabriel Terragó.
... s]e oblique en poder del honrat Bernat Ferrarons,
 balle
9. de]Vinaxa, prestant sagrament e homanage de mans
 e de boca d'en R. de Mur, pintor de Munt blanch, que el farà
 e pintarà]lo retaule per ell promès a fer e a pintar segons
12. en els anterio]rs capítols ha promès e fermat. E si açó no
 complie
 o complir]no vulle, fos traydor e bara, a custum de Catha-
 lunya e a fu]r d'Aragó. E que en açó no's pogués scusar per
15. força d']armes ni sens armes. E encara que lo dit R.
 de Mur no']s pogués alegrar per negún privilegi, ans en
 aquells
 ... E]en açó oblique el e sos bens aguts e avidors
18. ... E done en fermança e caució e prinsipals
 na Eliscen]mare del dit R. e na Remoneta uxor sua
... Bernat d']Orta de la vila de Prades.
21. ... renuncia a tot son dret etc. No res menys aquells
 ... nons sie axecutat la *prinispal* que a fermança etc.
 ... menys lo dit Bernat d'Orta^b renuncia aquell
 dret etc.

^a tatxat.

^b sobreposat: "jur e ho".

24. ... menys presta sagrament e homanage de mans e de boca de]fer e fer complir tota la dita obra damunt dita ... en]ço obligue ell e sos bens. Axi metex que si aço
27. no comp]lie, que sia traydor e bara segons demunt es dit per lo dit R. etc.
... la dita fermança, ço és, en Bernat d'Orta, que si lo dit R. de Mur no comp]lie dins lo temps que es enprès, ço és de ací a Carnestoltes
30. primer vi]nent, que lo dit Bernat d'Orta no y fos tengut ... quantitat que tenrà fins en aquella jornada que lo dit R. morrà
- Testes discretus M]atheus Martí et Anthonius Passenant et Dom-
nicho major dierum,
33. ... ena et Petrus Robert, loci de Vinaxia.
die predicta.
Elicsendis]uxor Ri, de Mur, civitatis Tarracone quondam,
et Remoneta uxor R. de
36. Mur, pictoris monti]s albi, cum consensu viri sui fecerunt seu firma-
runt quirenciam
Raymun]di de omni honore seu obligacione et de damnis
et missionibus quod ipsa fecerat pro dicto
39. [fol. 23r] Item fonch emprès que tota vegada que ...
diners per la dita obra que los dits mar[messós...
empero los dits mermessós e jurats sien tin-
[guts...
42. fiat largo modo.

Arxiu parroquial de Vinaixa, llibre BÑ = manuale per Andrean Moret, folis 22v-23r.

9

Vinaixa, 22 juliol 1435

Àpoca del retaule dels Sants Joans Evangelista i Baptista de Vinaixa.

.xxii. die mensis julii.

Quod ego Raymundus de Mur, pictor, habitator ville Montisalbi, gratis et ex certa scientia confiteor et in veritate recognosco bobis Anthonio Febrer, Laurentio Bilagrassa, Bernardo d'Arques et Antho-
nio Bernardo, juratis anni presentis loci de Avinaxa, ac Laurentio

Fuster et Paschasio Fuster, tanquam manumissoribus et executoribus ultimi testamenti seu ultime voluntatis Guillelmi Cingler, quondam, dicti loci, quod dedistis et solvistis michi de bonis dicti defuncti omnes illos centum et quindecim florenos boni auri de Aragonia rectique ponderis, precio quorum inter bos et me conventum fuerat sive pacatum ut facerem bobis retabulum *quod per*^a beati Johannis in ecclesia bestra dicti loci de Avinaxe juxta pactum predictum quod per Dei gratiam ad finem perfectum deduxi, *de qua quidem conventionē*^a prout ordinata fuerant capitula de dicta conventionē per honorabilem Berengarium de Prato, tunc rectorem dicti loci. Unde renuntio omni exoneri dicte pecunie per me a bobis de dictis bonis, de non habite, non numerate et non recepte previa de causa ac doli mali actionique, in finem facio bobis et bestris fieri presentem apocham de receptis. Actum ut supra. Sig~~x~~num mei Raymundi de Mur predicti, qui hoc laudo, concedo et firmo. Testes Anthonius Passenant et Stephanus Terrena, dicti loci de Avinaxa:

al marge: solvit sex denarios.

Arxiu parroquial de Vinaixa, llibre BJ = liber contractuum a P. Tapioles, foli 81.

PERE BATLLE I HUGUET, PREV.

Museu arxidiocesà, Tarragona.

^a tatxat.

MOSEN BORRA IN DEUTSCHLAND

Der Spassmacher dreier aragonischer Herrscher, Martins I., Ferdinands I. und Alfons V., der miles gloriosus Mossen Borra, wie es auf der bronzenen Grabplatte im stimmungsvollen Umgange der Kathedrale von Barcelona heisst, hat wiederholt literarische Behandlung gefunden; zuletzt in dem von Francisco de Bofarull herausgegebenen Werke: *Tres cartas autógrafas e inéditas de Antonio Tallander, Mossen Borra, maestro de los albardanes* ... por D. MANUEL DE BOFARULL Y DE SARTORIO (Barcelona, 1895), das entgegen dem Titel noch eine Reihe Urkunden im Anhang bringt und neben den im Text verwobenen Stücken wohl fast alle Erwähnungen Tallanders im Kronarchiv enthält¹. Es ist eine wirkungsvolle Sammlung von Daten aus dem Leben des viel herumgekommenen, wohl berühmtesten Hofnarren des späteren Mittelalters. Nur einige charakteristische Züge seien daraus hervorgehoben.

Zum ersten Male erscheint Mossen Borra am Hofe Martins 1398; er erhält zu seiner Vermählung mit der Agnes Collel 600 Goldgulden, eine erstaunlich hohe Summe, wenn man damit die Ausstattungsgelder vornehmerer Beamten am aragonischen Hofe in früherer Zeit vergleicht; nötig hatte er es nicht, denn er erscheint wiederholt als Geldleiher der Herrscher, besonders Ferdinands bei der Belagerung von Balaguer (1413), wo die dem König geliehene Summe beinahe an die entsprechenden geliehenen Gelder des Vizekanzlers und eines Adligen heranreicht. Die gesicherten finanziellen Verhältnisse der Familie Mossen Borrass zeigen der mehrfache Häuserbesitz, den sein Testament nennt, und die vielfachen nicht geringen Legate, die darin aufgeführt werden. Sein Ansehen bei Hofe war nicht gering: einmal hebt der Infant und spätere König Alfons seinen (zweiten) Sohn aus der

¹ Die *Acta concilii Constanciensis*, IV, 158 erwähnen ihn als in Konstanz anwesend: 'E mossen Borra treballa obtenir la pabordria de maig en la seu de Valencia.'

Taufe, sein ältester Sohn erhält verschiedene Pfründen und wird noch bei Lebzeiten des Vaters Domherr an der Barçelonenser Kathedrale. Die junge Königin Maria und ihre Schwester wechselten in den zwanziger Jahren freundliche Briefe mit ihm, wohl in neckischem Tone, der aber immer einen grösseren Respekt, als er sonst einem Hofnarren zukommt, bekundet. Die beiden höchsten Damen lassen Borrass Frau wiederholt grüssen und erbitten von ihr Briefe.

Nur ein einziges Stück der *Documentos* macht in diesem freundlichen Bilde eine Ausnahme. Nr. 27 bringt ein königliches Privileg, eine für unser Empfinden etwas rohe Verhöhnung des anscheinend trinklustigen Greises, der sicher die siebziger Jahre überschritten hatte; denn beinahe 50 Jahre vorher hatte er sich verheiratet. Das Privileg, auf das ich an anderer Stelle¹ näher eingehen, gestattet ihm, da er wegen Mangels der Zähne wie ein Wickelkind der Milch der Greise bedarf, Tag und Nacht von den aufgezählten italienischen und spanischen Weinen so viel zu trinken, wie er will und kann. Man sagt allerdings, das Stück sei gefälscht, denn es sei am 30. December 1446 ausgestellt und am 16. Juli desselben Jahres 1446 wird Mossen Borra in einem Notariatsprotokoll als gestorben erwähnt. Man übersah dabei, dass das Datum 1446 December 30 das vorausgehende Jahr 1445 bedeutet, denn das neue Jahr 1446 begann nach den Kanzleiordnungen Peters IV. mit Weihnachten 1445 und ich nehme an, dass auch die Kanzlei des Königs Alfons in Neapel dem Brauche gefolgt ist; dazu stimmt auch die Angabe: *regnorum Sicilie et ultra farum XI*, weil seine Vorgängerin Johanna II. am 2. Februar 1435 starb; freilich die aragonischen Regierungsjahre XXXI stimmen zu 1446, haben aber gegenüber den beiden anderen Belegen keine Bedeutung. Dass das Dokument sich nicht in den Registern Alfons V. findet, ist auch keine auffallende Seltenheit. Ein ähnliches humoristisches Dokument Peters IV (in Form einer Papsturkunde), auf das ich auch an anderer Stelle eingehen, fehlt ebenfalls in seinen Registern und ist nur im Original im Kronarchiv erhalten. Dass das in Neapel ausgefertigte Original für Mossen Borra verschwunden ist, darf uns nicht verwundern. Die Tra-

¹ Im *Jahrbuch für Volkskunde*, hrsg. von G. SCHREIBER, Band II (1937).

dition des Stückes ist ja merkwürdig¹, aber ein Grund für eine spätere Fälschung ist nicht einzusehen, zumal auch nach Bofarull der Stil durchaus der gleichzeitigen Kanzlei des Königs entspricht².

Während die Arbeit Bofarulls die Lebensschicksale Mossen Borrass, soweit es die Dokumente ermöglichen, hinreichend aufklärt, geht er auf die Bedeutung der drei Originalschreiben Borrass nur kurz berichtend ein. Ihr Wert für die Geschichte der Zeit des Konstanzer Konzils konnte ja auch erst nach Fertigstellung der *Acta Concilii Constanciensis* und besonders nach Herausgabe der spanischen Gesandtschaftsberichte³ gewürdigt werden.

Am 29. März 1416 richtet im Auftrage des im Sterben liegenden Königs Ferdinand der Primogenitus Alfons an Mossen Borra ein Schreiben, worin er ihm auf dringendes Verlangen des römischen Königs Sigismund befiehlt: "anets al dit rey dels Romans e us esforcets fer-li sos bons plaers, axi com be havets acostumat" (Nr. 14). Erst am 20. April, wohl infolge der Trauerfeierlichkeiten verspätet, teilt der neue König dem in Paris weilenden Sigismund die Absendung Mossen Borrass "para darle solaz" mit und empfiehlt ihn seinen Gesandten, wahrscheinlich dem seit Februar in Konstanz weilenden Ordensgeneral der Mercedarier Caxal oder auch dem Felip de Malla; gerade für letzteren hegte Borra eine besondere Vorliebe.

Damit ist der mögliche Beginn der Reise Mossen Borrass angedeutet. Wohin er aber gereist ist, ob gleich zum Konzil, oder ob er zum römischen Könige nach Paris kam und mit ihm Frankreich und England durchzog, dann ihn auf der Rückfahrt nach Konstanz begleitete, wo Sigismund erst im Januar 1417 eintraf, bleibt vorläufig ungewiss. Von seinen Briefen an Alfons sind uns nur drei erhalten: der erste ist aus Konstanz vom 31. Oktober (1417) datiert (p. 20); Bofarull hat irrig als ersten das Schreiben aus Ulm vom 3. September dieses Jahres gesetzt (p. 11), welches

¹ Ich gehe hierauf nicht ein, da mir die katalanischen Werke nicht alle zur Hand sind. Nur auf eins sei hingewiesen. Während Bofarulls Text schrecklich verderbt ist, hat VILLANUEVA, *Viage literario*, XVII, 304 einen annehmbaren Text, aber unvollständige Datierung.

² "Que la forma de su estilo y lenguaje se adapta perfectamente al empleado por la cancellería Aragonesa", p. 46.

³ Bd. IV, 1928.

aber ein Jahr später zu datieren ist. An zweiter Stelle ist dann der Brief vom 29. Dezember 1417 anzuführen. Dass es aber nicht die einzigen sind, die Mossen Borra an den König richtete, folgt daraus, dass er den beiden Konzilsschreibern jedesmal ein vorausgehendes, uns unbekanntes erwähnt, das er gestern oder kurz vorher abgeschickt habe. "Com je vos aye escrit l'altre jor" und "Yo vos escribi part ir". Danach ist die Vermutung nicht unbegründet, dass eine nicht unwichtige Quelle der Konzilsvorgänge uns verloren ist.

Der eigenartige Ton der Briefe erinnert immer wieder daran, dass Mossen Borra in erster Linie Spassmacher sein will. Darum die zunächst sonderbar anmutende Vertraulichkeit; er behandelt manchmal seinen Herrscher als Gleichgestellten, fällt aber alsbald in die devote Form zurück. Darum auch die Scherzversuche, die Übertreibungen namentlich in den Zahlen. Es macht ihm nichts aus, König Sigismund mit 100.000 Mann den aus Konstanz flüchtenden Bayernherzog verfolgen zu lassen! Darum auch die Anhäufung von Herzögen, Fürsten, Grafen bei dem Ulmer Reichstag, der nur wenig besucht war; aber wohlgemerkt die Namen, die er anführt, stimmen, soweit wir mit sonstigen Angaben vergleichen können. Im Allgemeinen braucht man seinen Angaben nicht von vornherein mit Misstrauen zu begegnen. Er ist ein scharfer Beobachter. So schätzt er Herzog Heinrich von Bayern-Landshut auf 25 Jahre, Herzog Ludwig von Bayern-Ingolstadt auf 50 Jahre; letzteres stimmt beinahe buchstäblich nach den Angaben in Riezlers Bayrischer Geschichte; der Graf von St. Pol bleibt immer jung (*lo qual continue jove com abans*), der Burgunder sieht aus wie Bernat de Cabrera (*jo lo fas del grau e de l'edat de Mossen Bernat*): Grösse und Erscheinung Strassburgs erinnert ihn an Valencia und Zaragoza. Und er ist habgierig! Ein gut Teil seiner Berichte ist angefüllt mit Schilderungen der Geschenke, die er erhält, Becher, Pelzkleider, Goldgeld, er nennt die gewaltigen Summen und seine grösste Furcht ist, dass das Angesammelte zum Teil dem Kardinalbischof von Ostia Anvertraute, zum Teil in Genua Liegende ihm verloren geht. Alle schenken ihm, nur den römischen König nennt er nicht unter den Geschenkgebern! Und doch bemüht er sich die Macht Sigismunds, die Grösse seiner Reiche Deutschland, Böhmen, Ungarn zu feiern. Anscheinend ist sein ganzer Schatz mit ihm nicht zu-

rückgekommen; denn später befindet er sich eine Zeitlang in mislicher Lage.

Sein Verhältnis zu Sigismund scheint andauernd gut: Abends und morgens scherzt der König: *Que facit Margarita?* (Was macht Gretchen?) und seine stereotype Antwort ist: *Dorauia*. Und so macht der König allerlei Scherze, die Borra nicht alle erzählen kann. Er schläft mit dem König zusammen in einem Gemache. Ich möchte das nicht als Flunkerei bezeichnen; wahrscheinlich diente er ihm durch seine Wachsamkeit. Seine angebliche Teilnahme an königlichen und fürstlichen Essen beruht wohl auf seiner Eigenschaft als Herold und Beaufsichtiger der Spielleute. "*Son servit com a .i. rey*" prahlt er, fügt auch gleich hinzu: "*Jo tinch barber, escuders, trompetas, ministrers, qui son .ix. rossins*". Aber ein Dienst ist nicht immer leicht: "*Tot dias fas cridas, que per ma fe enozat (enujat) ne son*". In literarischer Hinsicht ist besonders der Brief aus Ulm bemerkenswert; er ist im Wesentlichen in südfranzösischem Patois geschrieben. Er nennt sich nicht "mossen" sondern "mesire", "*je e l'empereur*", "*la Reyne nostre chiere cosine*" usw., fällt aber auch bald wieder in schlechtes Katalanisch zurück. Da er von einer Tischgesellschaft bei Herzog Ludwig von Bayern sagt: "Bei dem ganzen Essen gabs nur Scherzen und Lachen, denn er spricht gut französisch", so dürfte die Vermutung Ripolls nicht ohne Grund sein, dass Borra aus Südfrankreich stammt.

Vom Gegenständlichen der Briefe hebe ich nur wesentliche Punkte hervor, die unsere allgemein politischen, vor allem aber die Konzilskenntnisse erweitern. Der erste Brief beginnt mit der Schilderung einer berühmten Konstanzer Skandalaffäre, die in den höchsten Gesellschaftskreisen spielt: des Mordanfalles des jungen bayrischen Herzogs Heinrich auf seinen älteren Vetter Herzog Heinrich am 20. Oktober 1417. Begreiflicherweise haben die bayrischen und sonstigen zeitgenössischen Chroniken das Ereignis breit geschildert, auch in den *Acta*, Bd. IV, findet sich reichlicher neuer Stoff, trotzdem bleibt die Schilderung des Mordangriffes selbst, die Art der Verwundung, die Dauer des Wundfiebers, die Flucht Heinrichs und die Verfolgung durch Sigismund durch einen wirklichen Augenzeugen beachtenswert.

Ende Oktober 1417 war eine kritische Zeit für das Konzil. Seit Wochen erhitzte die Frage der Form der alles entscheidenden

Papstwahl die Gemüter. Die Einreihung der Nationen in die Wahlkörper entsetzte die Kardinals- und die konservativen Kreise. Traktate für und gegen wurden veröffentlicht. Ein von König Alfons jüngst gesandter Vertrauter und Aufpasser Macià Despuig berichtet ausführlich, worauf Mossen Borra selbst hinweist. Borra berichtet aber zuweilen mehr, er weiss schon an diesem Tage (29 Oktober 1417) die Zahl der 53 Teilnehmer am Konklave, er weiss auch die Stimmung der Engländer, denen die Franzosen im Wahlvorschlage zuvorgekommen sind, zu würdigen. Das Wichtigste aber ist, was wir bisher nur ahnten und was er am Tage darauf als ersten Nachtrag zu seinem Briefe gibt. Im letzten Augenblick hat die aragonische Gesandtschaft geschwankt, vielleicht unter dem Einfluss der Kardinäle von Peñíscola, vielleicht infolge Anordnung des Königs. Er ist verzweifelt. Alle Welt ist einig, sagt er. Er fürchtet für Ehre und Ansehen des Königs, wenn seine Gesandten allein am Konklave nicht teilnehmen. Er glaubt, dass die Gesandten dem König darüber ausführlich geschrieben haben und darum will er schweigen, aber es geht um "honor e renom e fama" seines Herrn. Schon war der Brief geschlossen, da öffnet er ihn einen Tag vor Allerheiligen wieder : Gottlob, alles ist gut gegangen, die Gesandtschaft hat zugestimmt. Voller Jubel teilt er dann kurz die Beschlüsse der heutigen Sitzung des Konzils mit und nennt die 18 Reformkapitel, die dem König gesandt werden. In 10 Tagen, verkündet er, werden die Wähler ernannt und ins Konklave gehen : So könnt Ihr sagen, dass heute alles fertig gemacht ist. Die Kardinäle von Peñíscola hätten in den letzten drei Monaten schon kommen können, doch sollen sie, wenn sie in den nächsten 10 Tagen erscheinen oder während der Dauer des Konklaves kommen, noch aufgenommen werden, was aber nicht eintraf.

Vier Tage nach Weihnachten erzählt er über die Pläne, Kardinäle als Legaten nach Aragon, Kastilien und Frankreich zu senden. Macià Despuig, der am Weihnachtsabend mit Schnee und Sturm abgereist war, hatte ihm noch die Absendung des Kardinals von Pisa als Legaten nach Aragon mitgeteilt; das sei inzwischen geändert, da anscheinend der Kardinal nicht wollte, aber jetzt käme Kardinal Fillastre, lo qual es frances e fort bon hom e savi e grant clergue. Tatsächlich behielt der Pisaner die Lega-

tion, doch ist es gerade in diesem Falle interessant zu sehen, wie dieser Hofnarr alle Gerüchte aufzufangen und zu bewerten versteht. Von einer Absendung berichten in diesen Tagen die offiziellen Quellen noch nichts. Lebhaft zeichnet er dann die illustre Vorweihnachtsfeier, so möchte ich es nennen, welche der neue Papst Martin V. am Weihnachtsabend gab. Da keine Quelle bisher der Feier gedachte, gebe ich sie inhaltlich wieder: "Am Weihnachtsabend fand feierliche Vesper in Gegenwart des Papstes und des Kaisers statt. Im Anschluss daran offerierte Martin V. einen Imbiss; es gab Wein und Confitüren in Menge. Beim Wein kredenzte zuerst der aragonische Gesandte Graf Cardona, beim zweiten Einschenken der spanische Vertreter Fernando Pérez de Ayala; da letzterer den Vorrang beanspruchte, gab es noch einen unangenehmen Streit zwischen beiden. Papst und Kaiser erhielten für sie bestimmte Sessel, die Kardinäle, Bischöfe und Prälaten sassen hier und dort, alle Botschafter, Herzöge und Grafen zur Seite des Kaisers; ich, Mossen Borra, mitten unter ihnen. Als alle heimgingen, bot der Papst dem Kaiser ein Gemach an, worin er sich ausruhen könne. Aber Sigismund lehnte ab und ging mit den andern." Es folgt dann die Schilderung des Weihnachtsgottesdienstes, zunächst der Matutin in der dichtgefüllten Kathedrale; Sigismund las das Evangelium. "*L'emperador dis l'avangeli e la leyson namque altament*¹, tot revestit ab l'abit real e ab sa corona al cap e no y volc portar lo capel, que dona lo papa, sino la corona, mas be tench l'espasa en la ma, que'l Papa li dona." Dann folgt die Beschreibung des mit Gold und Rubinen besetzten Degens, der wohl 1000 Dukaten wert sei; kostbarer sei allerdings das herrliche vom Papst Johann XXIII. ihm geschenkte Schwert gewesen "*la plus bella cosa de Chrestians*". Dann las der Papst zwei Frühmessen und das feierliche Hochamt war von 8 bis 9 Uhr. Dabei assistierte Sigismund, bekleidet mit einem bis auf den Boden reichenden pelzgefütterten Mantel und geschmückt mit dem Hosenbandorden (*la divisa del rey d'Anglaterra*). Mit besonderer Betonung hebt Borra hervor, dass der Papst bisher weder die Gesandten noch sonst jemand eingeladen habe; die Tatsache passt gut zu der auch sonst erwähnten Sparsamkeit des neuen Papstes.

Der Rest des Briefes gibt eine scharfe Kritik des Wettlaufes

¹ Also in der dritten Nokturn die erste Lektion: *Ipse namque est.*

der Mitglieder der Gesandtschaft um Pfründen für sich und ihre Verwandten und Freunde. Wir wissen, dass dieses missliche Kapitel allgemein gilt, dass aber die stärksten Klagen von Seiten der Spanier uns bekannt geworden sind. König Alfons hatte strenge Verbote gegen die Bewerbungen erlassen, aber sie galten wenig; was vermochte der König gegen die "Motu proprio" erlassenen Gunstbezeugungen? Mossen Borra lässt hier seiner bissigen Zunge freien Lauf; aber er berichtet korrekt, wenn er sich selbst auch in den Hintergrund stellt¹. Er zählt alles auf, was der Verwandte des Vizekanzlers Esperendeu bereits erhalten hat, und noch immer bittet er um mehr. Das Rektorat von San Salvador hat R. Xatmar, einer der bekanntesten Gesandten, für den Lehrer seines Sohnes erhalten, Herr Marti erhält alles, was Mossen Blancafort besass, indem er königliche Briefe vorwies: "Im Rat sah ich ihn noch nie in Katalonien." Passt auf, dass nicht bald alle Pfründen vergeben sind, ausgenommen die des dominus Petrus de Luna." Ich, schliesst Mossen Borra, habe bis jetzt nichts erhalten! Eure Gesandten haben für mich eine Supplik an den Papst gerichtet, sie haben sie mich auch lesen lassen, aber "facta probant homines". Sein Misstrauen war unberechtigt. Am 13. Januar 1418 richtet in einem höchst eigentümlichen Schreiben das Kardinalskollegium (*miseratione divina episcopi, presbiteri et diaconi sancte Romane ecclesie cardinales*) an König Alfons die Bitte: Da wegen des vergnügten Umgangs mit dem witzigen Ritter Borra (ob *placidam et jocundam consuetudinem faceti militis Borre*) König Sigismund ihn besonders schätze, so habe er Papst Martin V. um die erledigte Pfründe der *prepositura mensis Aprilis in ecclesia Valentina* für den gut beleumundeten Sohn Johannes Tallander des Mossen Borra gebeten; und der Papst habe dieses gern bewilligt. So bitten sie nun den König herzlich um Ausführung des päpstlichen Beschlusses. Borra beschliesst seine Kritik mit dem Resumé: "Jeder hat für sich gesorgt, so gut er es vermochte" (*Tot hom a fet sos fets qui mes a pogut ni pot*).

Am Tage nach dem Unschuldigenkinderfest hatte Borra eine längere Auseinandersetzung mit dem Papst und den Kardinälen.

¹ Hier ist der Vergleich mit dem Schreiben des Macià Despuig (Acta IV, 158) sehr interessant.

weil sie König Alfons nicht wie den König von Kastilien behandelten; diesem hatten sie auf 7 Jahre einen Zehnten von 60 000 doblas zum Kampfe gegen die Sarracenen bewilligt. Es wurde ihm erwidert, und das mit Recht, weil wir es auch von anderer Seite hören, man wisse ja gar nicht, was der König verlange; die Gesandten sagten bald so, bald anders, keiner gebe klare Antwort. Der kommende Legat werde alles ordnen. Mossen Borra betonte, dass der König kein *Te Deum laudamus* singen werde, solange er nicht klar mit dem Papste sich auseinandergesetzt habe.

Im letzten Konstanzer Briefe versprach Mossen Borra bald weitere Nachrichten zu geben. Ob es dazu gekommen ist? Unmöglich ist es nicht. Denn der nächstfolgende bekannte Brief ist dreiviertel Jahre später in Ulm geschrieben, übergeht das ganze Konstanzer Frühjahr und enthält eine Zusammenfassung seiner Erlebnisse mit dem Kaiser seit dem Weggange von Konstanz um Mitte Mai. Er beginnt mit der auffälligen Betonung, dass Papst und Kaiser keinen Abschied von einander genommen hätten, obwohl wir aus Richental und sonst wissen, dass Sigismund Martin V. bis Gottlieben begleitet hat, worauf der Papst weiter nach Schaffhausen fuhr. Ich glaube, Mossen Borra will damit sagen, dass der endgültige Abschied erst später stattfinden solle. Denn der Kaiser sagte wiederholt, er werde erst eine Zusammenkunft mit dem Burgunder haben und dann mit dem Papst noch einmal zusammentreffen. Borra deutet diese Absicht noch einmal in dem Briefe an. Und eine ähnliche Anschauung, dass dieser Abschied nicht der wirkliche sein solle, spricht aus Eberhard Windeckes Sätzen, mit denen er die Kundgebung der Reiseabsicht durch Martin V. begleitet: „Das gunde ime der Konig wol; aber der Konig begert, das er blibe das selbe jore bisz uf die ander ostern, die darnoch kunftig was, das er blibe zu Basel oder zu Stroszburg oder zu Menze, wo es im an dem besten were gewesen. Do widerrit im ein cardinal, mit dem er sither gar zornig waz.“

Borra begleitet den König nach Mömpelgard (Monbiliart) zur letzten Zusammenkunft mit dem Burgunder. Die beiderseitigen Beziehungen hatten sich in den letzten Jahren gewandelt. Zu Beginn des Konzils waren beide Gegner, bei der Reise nach Perpignan 1415 fürchtete Sigismund von ihm vergiftet zu werden;

dann vollzog sich der Wechsel der französich-luxemburgischen Politik und die Annäherung Sigismunds an Burgund und England. Das Bündnis Sigismunds mit Johann von Burgund (29. April 1417) ist erst vor einigen Jahren von belgischer Seite und im IV. Band der *Acta concilii Constanciensis* bekannt geworden. Über die Mömpelgarder Verhandlungen ist auch jetzt noch, soweit ich feststellen kann, der Bericht Mossen Borrás die wichtigste Quelle; alle anderen Quellen, wie Basler Chroniken, Königshofen und Windecke erwähnen nur die Zusammenkunft, in den Regesten Kaiser Sigismunds von Altmann werden nur einige deutsche Belehnungen genannt. Aschbach denkt an Verhandlungen über den holländischen Erbfolgestreit, der aber sicher nicht die Hauptsache war. Aus Borrás Bericht erfahren wir packende Aeusserlichkeiten: das prunkvolle Auftreten des Burgunders, der Glanz der burgundischen Kapelle, die wunderbaren Geschenke in gold- und seidegewirkten Tapisserien für den König, die Pelzgewänder und 100 Escudos für ihn (*pour voyre, quant jo no morí aquel jorns, je ne moray jamés*) setzten den Gast in helles Entzücken. Er zählt die Begleiter auf: Herzog Friedrich von Oesterreich, den Zwangsbegleiter Sigismunds, die Herzöge von Brieg, Bayern und Lothringen neben manchen anderen. In der Begleitung des Burgunders erschienen der Fürst von Orenge, der Herr v. St. Jordi und der Graf von St. Pol. Der Empfang war fürstlich wie die Geschenke, aber beide Fürsten assen nie zusammen, sondern jeder in seiner Herberge, bezeichnend für die Distanz, die beide Verbündeten hielten. Der Burgunder lud zweimal ungefähr ein Duzend Fürsten und Grafen zur Tafel, einmal Mittags, einmal Abends. Über die politischen Verhandlungen weiss natürlich Mossen Borra nur Allgemeines zu sagen, soweit ihm Sigismund solches angedeutet hat: Enge Allianz der beiden und mit England; alle drei können nicht Frieden schliessen ohne Zustimmung der Andern. Zweck ist die Friedensstiftung in Frankreich. Das bedeutet natürlich wenig Neues. Unzweifelhaft soll Borra seinem Herrn einen Begriff machen von der Machtstellung Sigismunds und von der Grösse Deutschlands. Darum schildert er die Bedeutung der Stadt Strassburg, wohin sie jetzt kamen, die Ausdehnung des Reiches mit seinen blühenden Städten, die fernen Böhmen und Ungarn, wohin der König ihn mitnehmen will. "No ha home al mont, que us puxa pensar lo grant e notable pays,

que es Alemania, ni tant noblas vilas e ciutats." In Strassburg blieb der König beinahe einen Monat; Mossen Borra gedenkt der vielen schönen Frauen, der öffentlichen Feiern, der Tanzlust — einmal dauerte ein Ball von 5 Uhr nachmittags bis zum frühen Morgen —. Der Herrscher selbst beteiligte sich und beschenkte, wie wir aus anderer Quelle wissen, die schönen Frauen mit Broschen, Ringen, und Diamanten. Ulm ist die letzte Reisestation, die Borra erwähnt. Dorthin kommt er mit dem König um die Mittagszeit und noch am selben Tage berichtet er nach Barcelona über die Anwesenheit von Gesandten und Herren aus Burgund, England, Genua, Mailand, Ungarn, Böhmen und vom Papst, worüber uns sonst kaum etwas bekannt ist, wie denn der Ulmer Reichstag in der Literatur recht stiefmütterlich behandelt wird¹. Hier ist es schwer, die Genauigkeit der Angaben zu prüfen und starke Bedenken kommen, ob schon am Tage der Ankunft des Königs all die genannten Fürsten und Vertreter, ob überhaupt einige in Ulm anwesend gewesen sind. Andererseits sind die Angaben über die Reisepläne Sigismunds, vor allem über die Italien- und Romfahrt, über sein Zerwürfnis mit dem Pfalzgrafen Ludwig und den Grund dafür, über den Streit mit Venedig, über die traurigen inner-französischen Verhältnisse so genau, dass man immer wieder geneigt wird, ihm auch dort Vertrauen zu schenken, wo andere Angaben fehlen. Von Ulm hat Borra auch die bekannte Stelle über das deutsche Gerichtswesen geschrieben, ohne dass man daraus schließen darf, dass er gerade in Ulm solches beobachtet hat: das deutsche Gericht finde ohne Advokaten und Richter statt; neun Schöffen (cavalers) fällten das Urteil nach einstimmigem oder Mehrheitsbeschluss und stellten darüber eine Urkunde aus.

Der ganze Brief ist durchzogen von Heimkehrplänen und -gedanken. Der König will ihn aber noch nicht gehen lassen; er soll zuerst Ungarn und Böhmen und seine Tochter sehen, damit er in der ganzen Welt seine Bedeutung verkünde. "Er hat mir versprochen, dass er mir gesund und heil nach Hause verhelfen will, und so kann ich mich nicht wehren." Immer wieder stört ihn der Gedanke an seine gesammelten Schätze und wie er sie unversehrt heim bringen kann. Besonders ängstigt ihn, dass er als Pfand für 800 Gulden vom Grafen Cardona 3 Schmuckstücke hat,

¹ Vgl. *Reichstagsakten*, Band VII.

verliert er sie, so wird der Graf 1000 und mehr Gulden von ihm fordern: so weit ist sein Gewissen!

Wie weit Mossen Borra noch in Deutschland sich hat umsehen können, ob er tatsächlich nach dem Osten gekommen ist, wann seine Heimkehr erfolgte, wissen wir nicht. Die erste Nachricht über ihn stammt aus dem Jahre 1425, also 7 Jahre später.

HEINRICH FINKE

Universität Freiburg i. Br.

LES CABANELLES

Els noms dels sants titulars de les parròquies ens permeten moltes vegades explicar l'origen del nom d'una localitat, altrament impossible d'aclarir.

El nom de la vila mallorquina *Santanyí* no seria pas explicable si no sabíem que el titular de l'església parroquial d'aquesta població és un Sant Andreu. El nom d'aquest titular s'ha conservat amb evolució popular en el nom de la localitat Santanyí d'ençà de l'època prearàbiga.

Al Vallès (Barcelona) hi ha una localitat coneguda amb el nom de Santmanat. Per altra banda Santmanat (Sentmanat) és un llinatge de noblesa catalana. Aquest llinatge i el nom de la localitat del Vallès serien inexplicables si no sabíem que el titular de la parròquia de Santmanat és Sant Memna.

La influència del culte cristià, emperò, ha estat tan forta damunt la vida del nostre país que àdhuc, pràctiques d'origen jueu han sobreviscut fins als nostres temps.

La festa dels tabernacles era celebrada pel poble jueu com a festa d'acció de gràcies per la collita dels fruits, de l'oli i del vi; tenia lloc el setè mes de l'any o sigui cap a la tardor, al temps que el dia i la nit tenen la mateixa durada.

Aquesta ordenació de l'any jueu explica que l'any a l'occident comencés pel setembre. Els contractes de la gent pagesa dels Pirineus catalans comencen per Sant Miquel de setembre. Aquest mes és conegut en llengua basca per *buruil* (lluna primera) i a Sardenya aquest mes pren el nom de *cabiranu* (el mes de cap de l'any).

Emperò la festa dels tabernacles se celebrava també en el nostre país i, com a Jerusalem, s'enramaven les cases:

“Ha confessat (una dona judaitzant) com servava e colia la festa de les Cabanyelles, emperó que no les havia enramades. És

ver que entrà en una casa on les havien fetes ab enramada e ella hi entrà per devoció que hi tenia de solemnisar dita festa”¹. “En lo mes de setembre feyan ella e sa mare les Cabanyelles, ço es faen festa per sis o set dies, emperó no enramaren la casa perquè no fossen vistes ni fos conegut que faessen dites cabanyelles”². “Item si ha fetes fer en casa seva barraques de fenoll o altres rames en memoria de les cabanyelles dels juheus”³. “O que celebrassen la Pascua del pa alis... o que guardassen la Pascua de les Cabanyelles posant rams verts o paraments, menjant y rebent collació, donant-la los uns als altres”⁴.

No solament sabem que la festa de les Cabanyelles se celebrava pel mes de setembre fent enramades; els antics textos ens diuen que aquestes eren la festa dels tabernacles: “La festa de les Cabanelles es la que’n grec se diu *Scenopegia* y la Vulgata nomena *Tabernaculorum*”⁵.

Després de l'exili de Babilònia en la festa dels tabernacles compareixen altres cerimònies que eleven l'alegria. En cada un dels set dies, al sacrifici del matí hi havia una libació d'aigua que els uns interpreten com una petició de benedicció per al blat sembrat i altres interpreten com una commemoració del miracle de l'aigua apareguda d'una manera meravellosa quan el poble d'Israel caminava pel desert.

A Menorca els tres primers dies d'agost, ço és la vigília, el dia i l'endemà de la Mare de Déu dels Àngels, són coneguts per “Cabanelles”. El temps que fa aquests dies és, segons creença, indicatiu del que farà la resta de l'any. Si al matí dels dits tres dies hi ha molta rosada, no faltarà aigua als camps durant tot l'any. En canvi, si no hi ha rosada l'any serà sec. Si hi ha rosada el primer dia i no n'hi ha els altres dies plourà primerenc; i si no n'hi ha el primer dia, però n'hi ha el tercer, plourà tardà. La gent pagesa de Menorca té una fe cega en aquests presagis de pluja i ho confirma amb la dita: “ses cabanelles no menten”.

¹ BOFARULL, M. DE, *Colección de documentos inéditos del Archivo general de la Corona de Aragón*, xxviii, 96.

² *Ib.*, 99.

³ B. LLORCA, *La inquisición española en Valencia*, «An. sacra Tarrac.» II (1935) 52, doc. de l'any 1493.

⁴ Doc. de l'any 1735. Vegeu: *Diccionari català-valencià-balear*, tom. II (1935) p. 693-94.

⁵ *Jochs Florals* de 1885, p. 265, a. 1350.

Evidentment, aquesta pràctica menorquina és una supervivència de la pràctica jueua de la libació de l'aigua; és cert que és una mica esfumada.

L'única dificultat que hi ha per acoblar les "cabanelles" catalanes de l'Edat Mitja i les "cabanelles" actuals de Menorca és l'escaure's les primeres pel setembre i les segones per l'agost. Això es resol fàcilment si es té en compte que les "cabanelles" són una festa d'acció de gràcies per la collita i aquesta ja està recollida, a Menorca, a darreries de juliol i començament d'agost.

A. GRIERA

Seminari consiliar, Barcelona

MOBILIARI DE LA INFANTA JOANA, FILLA DE PERE III

El comte-rei Pere III tingué de la seva primera esposa Maria de Navarra una filla, anomenada Joana, nascuda a Barcelona el 7 de novembre del 1344. Frustrat l'any 1369 el matrimoni de la Infanta Joana amb el rei Eduard d'Anglaterra, contragué noces, en efecte, l'any 1372 amb Joan comte d'Empúries. Morí de pena de resultats d'una bufetada que li donà el seu pare per intentar ella defensar el comte son marit i atorgà el seu testament a Barcelona el 12 d'agost de l'any 1384¹.

La susdita Infanta posseïa un ric mobiliari religiós i profà. El seu oratori o capella particular era assortida de preciosos ornaments sagrats i d'un complet servei de tot el necessari per al culte diví i, més que res, per a la celebració de la santa missa. Entre els objectes piadosos de la Infanta figura una petita imatge de pedra de santa Catarina, una taula coberta amb fulla d'or ostentant la imatge de Sant Joan, tot d'un color esgrogueït i violat, un evangeliari amb tapes d'argent daurades i cisellades, tenint a l'una banda les imatges del Sant Crist, la Verge Santíssima i Sant Joan Evangelista i quatre àngels, i a l'altra banda la imatge del Crist assegut en tron de majestat, i al seu entorn els quatre evangelistes, en les quals tapes hi havia incrustades quaranta pedres de diferents classes amb encaixos d'argent daurats. Entre els riquíssims objectes es constata un exquisit servei de taula i un llibre de pergami sobre la Santíssima Trinitat i la fe catòlica, amb tapes de fusta recobertes d'aluda de color verd. Tot és molt digne de remarcar-se per la seva opulència, curiositat i exquisitesa, pròpies d'una casa reial.

L'esmentat mobiliari de la Infanta Joana es troba en bona part

¹ PRÓSPERO DE BOFARULL, *Los Condes de Barcelona vindicados*, vol. II, pp. 273-274.

descriu en un inventari que hagué de fer-se en el Monestir de Santa Clara, anomenat aleshores també de Sant Daniel de les Menorettes de la dita ciutat, situat a la ciutadella, vora el mar, avui traslladat a tocar del Palau Reial, davant la Catedral, per tal com aquest mobiliari fou col·locat en comanda o dipòsit en mans de l'abadessa del mateix monestir de Clarisses. Una altra part del mobiliari en qüestió ve relatat en una àpoca o rebut que atorgà a favor de l'abadessa Sor Francisca de Torrevella del monestir de Sant Damil·là (o de Sant Daniel) de Barcelona, de l'Orde de Santa Clara, En Joan de Bunyol, delegat a l'efecte de la pròpia Infanta Joana, el 24 de juliol del 1363. El lliurament de tots els objectes, enumerats en la susdita àpoca a Joan de Bunyol, es verificà en l'aldit monestir en presència de Berenguer de Relat, conforme a una ordre donada per escrit el 22 de juliol del dit any 1363 per la mateixa Infanta Joana a l'abadessa Francisca de Torrevella. A continuació donem els dos documents, que són l'inventari i àpoca referits i que obren actualment a l'Arxiu del Monestir de Santa Clara de Barcelona.

DOCUMENTS

I

Barcelona, 7 novembre 1360

INVENTARI FEYT DE TOTS LOS APPARELAMENTS DE CAPELLA QUE LA ALTA SENYORA INFANTA DONA JOANA, FILLA DEL SENYOR REY D'ARAGÓ, HA JAQUIT AB D'ALTRES ROBES E APPARELAMENTS DE CAMÈRA EN LO MONESTIR DE SENT DANIEL DE MENORETES DE BARCHINONA EN COMANDA DE LA ABADESA DEL DIT MONESTIR, E FO FEYT LO PRESENT INVENTARI EN BARCHINONA A .VII. DIES DE NOEMBRE DEL ANY DE LA NATIVITAT DE NOSTRE SENYOR .MCCCLX.

Vestiments e altres arneses de capella:

1. Primerament un pali d'altar de drap de li ab frontal de seda e de fill d'or ab flocadura de seda de colors vert e groga, vermela e blanca. — Item .iiii. draps d'altar o palis de drap de li semblants menys de frontals. — Item .iiii. camis de drap de li ab punyets e ab

faldons de drap d'or, qui corre en vermell. — Item .iii. àmits de drap de li ab ses faxes de drap d'or qui corre en vermell. — Item .iii. maniples e .ii. estoles de drap d'or qui corre en vermell, forrades de cendat vert, flocades de seda de diverses colors.

6. Item una casula de drap d'or qui corre en vermell ab fresadura ampla denant e detràs, en la qual fresadura ha diverses figures, les quals són orlades de perles menudes e forrada de tafatà vert. — Item .ii. dalmàtiques de drap d'or qui corre en vermell segons la casula desús dita, fresades, e són forrades de cendat vert ab flocadura de seda de diversos colós. — Item .iii. capes de cor de drap d'or qui corre en vermell semblant del damunt dit, fresades per orla ab fresadura ampla de diverses ymages, forrades de tafatà vert, en les quals ha encastada en la cogulla .ii. poms d'argent daurats. — Item .ii. draps d'altar de drap d'or qui corre en vermell semblant del damont dit, los quals són forrats, ço és, la hun de tafatà vert ab flocadura de seda de diverses colós ab caps, e l'altre forrat de drap de lí de color vert. — Item un pali d'altar de drap d'or qui corre en vermell semblant del damont dit, forrat de drap de li vert.

11. Item .iii. cinyells de seda, ço és, la hun feyt a sanyal real, e l'altre de seda vermella ab croetes de fill d'or, e l'altre de seda blancha ab letres e puntets de seda de diverses colós. — Item un coxí de drap d'or semblant del damunt dit, lo qual servex a tenir lo nusal. — Item una casula de xamelot forrada de cendat morat fresada denant e detràs de fres de fill d'argent blanch ab croetes de seda negra. — Item dues dalmàtiques, ço és, la una de semblant xamelot morat forrada de cendat morat, e la altra de cendat morat e no és forrada, les quals són fresades de fres de fill d'argent de croetes de seda negra. — Item un camis de lí blanch guarnit per los puyns en les falde de semblant xamelot morat damunt dit.

16. Item un àmit de drap de lí guarnit de xamelot morat. — Item .iii. estoles e .ii. maniples, ço és, la hu maniple e la una estola de semblant xamelot morat forrades de cendat vermell, e l'altra estola de cendat morat forrades de cendat vermell flocades de diversos colós. — Item un pali d'altar de vellut morat tot pla en lo qual se té .i. pali de drap d'altar de lí. — Item .i. drap de paret de vellut morat tot pla semblant del damunt dit. — Item una capa de cor de xamelot vermell forrada de cendat vermell fresada per orla de fres ample ab senyals reals.

21. Item una casula de diaspre blanch forrada de cendat vermell ab fresadura ampla de fil d'or e de seda de diverses colós. — Item una stola e .i. maniple de semblant diaspre blanch forrats de cendat

vermell ab flocadura de diverses colós. — Item un pali d'altar e .i. drap de paret de drap de seda qui corre en vermell ab fullatges verts forrats de drap de lí vert. — Item un coxí de drap de seda morat, lo qual servex a tenir lo misal. — Item altre coxí de drap d'or e de seda qui corre en vert, lo qual servex a tenir lo misal.

26. Item .i. cinyell de fil blanch. — Item un misal ab cubertes guarnides de luda vermella ab tancadós de seda vert ab los caps d'argent esmaltats e daurats ab sengles escudates ab flos de lir en cascú dels dits tancadós a senyal del duch de Barbó. — Item un euvangelister ab cubertes d'argent daurades e çielades en les quals ha de la una part lo crucifix e .ii. ymages, la una Santa Maria e l'altra Sent Johan, e .iiii. àngels, e d'altra part la ymaya de Jesuchrist in sede megestatis ab .iiii. euvangelistes entorn, en les quals cubertes ha encastades per orla de les dites cubertes, entre abdues les parts, .xl. pedres de doblets de diverses colós en sengles castons d'argent daurats. Item una taula d'argent de donar pau ab una ansa daurada e esmaltada ab crucifix e altres diverses ymages, la qual pesa, a march de Barchinona, .vii. march[s] .vi. onces e miga e .i. ternal, la qual taula està dins un estoig de cuyr. Item .iii. nosques d'argent daurades e esmaltades ab senyal d'Aragó, de França e de Navarra, les quals són de les capes de cor desús dites e les quals pesen, a march de Barchinona, .iii. marchs .vii. onçes e miga.

31. Item una creu d'argent daurat ab crucifix ab .i. peu d'argent daurat en lo qual ha .iiii. smalts, en la qual creu ha entre la una part e l'altra .xl. pedres de poca valor encastades en sengles castons, de la qual creu falen alguns castons e alcunes pedres e .iiii. smalts de la part de detràs, la qual creu e peu pesaren, a march de Barchinona, .vi. marchs .iii. onçes e .ii. ternals. — Item .ii. bacins d'argent de donar ayga a mans tots plans ab les ores daurades e burinades ab sengles smalts en mig de cascun bací, reparats de bestions, en los quals bacins ha en cascú en lo sol daval senyal de Navarra, e no són marcats de negun march, e pesaren, march de Barchinona, .viii. march[s] .iiii. onçes. — Item una creu de benuç ab crucifix de vori, lo qual ha trencat la hun braç ab son peu de fust estacat de vori e de banuç e de gingoler, la qual creu està dins un stoig de cuyr. — Item una capça de vori per tenir òsties ab .iii. landes primes e un anelet tancador d'argent poch. — Item .iii. capçes de fust poques que servexen per a oferir lo dia d'Aparici.

36. Item una esqueleta poqua de drap de diaspre blanch. — Item .ii. troços pochs de drap de diaspre blanch. — Item .vii. troços pochs de fres. — Item una ymaga pocha de pedra, de santa Catalina.

Diverses robes de la cambra:

Item .iii. cortines de drap d'or e de vellut morat, feyts a faxes o listes en les quals ha en cascuna .x. faxes o listes, ço és, .v. listes de vellut e altres .v. de drap d'or, les quals són forrades de drap de lí vermell. Item un cobertor de drap d'or e de vellut vermell, en lo qual ha .xxxiiii. listes o faxes, ço és, .xvi. listes de velut e .xvii. de drap d'or forrat de tafatà vert, lo qual ha .iii. canes e miga de lonch e .ii. panes e .iii. palms d'ample.

41. Item un drap de paret de seda ab diverses fulatges e altres diverses obres, orlat de cendat vermell forrat de drap de lí vert, lo qual ha de lonch .iii. canes e de ample una cana e .vi. palmps. Item un cobertor de lit de drap de scarlata de Duay vermell, lo qual ha de larch .iii. canes .v. palms e d'ample .iii. canes .i. palm, lo qual cobertor és forrat de pena vayre en lo qual ha .xxxii. tires de vayres, en les quals ha en cascuna tira .xlviii. vayres. — Item un sobrecel e .i. dossier de tafatà vert forrat de drap de lí vert. Totes les robes desús dites són entre .iii. cofres, los .ii. pelosos e landats, e l'altre és cofre francès.

Les robes diús escrites foren après trameses a Sent Daniel en un cofre encuyrat e landat:

Primerament .ii. cortines sens tota forradura a senyal real ab .v. senyals de quartons a senyal d'Aragó e de Navarra en cascuna cortina, e són ab son aparell d'aneletes. — Item una altra cortina a senyal real ab .v. senyals de quartons a senyal d'Aragó e de Navarra, forrada de drap de lí vert ab tot son aparell d'anelles.

46. Item un dossier ab son sobrecell d'aquell senyal marcats e forrats de drap de lí vert. — Item un cobertor ab sos senyals damunt dits e forrat de drap de lí vert. — Item un cobertor de lit de cuyr a .v. senyals grans a senyal d'Aragó e de Navarra. — Item un sitial real ab les ores de cendat grog e vermell a senyal real e en lo mig ab barres d'or de velut quax a color de violat. — Item una taula cuberta de fulla d'or ab ymaga de Sent Johan ab color de blau e de violat.

51. Item un tauler de scachs esquaueiat de pedres de iaspi e de nacre e barrat de fulla d'or ab pedres de castons en torn, e desús e deiús cubert de fulla d'or; a la part de deiús ha .viii. pedres de cristal e és ab tot son joch de cristal e de pedra de iaspi. — Item .ii. coltells e .ii. ganivets de taula françesses ab los mànechs de pedra de iaspi ab ses viroles d'argent daurades e smaltades a cada cap ab pedres de castons menudes, e estan en bayna tots. — Item un taulell de taules scachs plegadiç de benuç e de siprés ab son ioch de taules de benuç e de vori e és en gir e en torn e en lo mig ab sos marquets, e sta en son estoig de cuyr negre.

Arxiu de Santa Clara de Barcelona, doc. del pergamí 825.

2

Barcelona, 24 juliol 1363

*Àpoca feta a l'abadessa Francisca de Torrevella, del monestir de Sant
Damià de Barcelona, per Joan Bunyol, cambrer de la infanta Joana,
filla del rei Pere el Cerimoniós, de diferents joies i robes.*

Noverint universi quod ego Iohannes de Bunyol de camera inclite domine infantisse Iohanne, illustrissimi domini Petri Dei gracia regis Aragonum nate, confiteor et recognosco vobis venerabili et religiose domine Sorori Francisce, Dei gracia abbatisse monasterii Sancti Damiani Barchinone ordinis Sancte Clare, quod vigore cuiusdam littere papiree dicte domine infantisse que erat clausa suoque sigillo secreto supra... per eandem dominam infantissam vobis directe et per me vobis presentate, postea per vos apperte, suprascripcio cuius sic se habet: A la honrada e religiosa Sor Francesca de Torrevella, abadessa de les Sors Menors de Barchinona, cuius littere tenor sequitur in hunc modum:

Infanta dona Johana.

Abbadesa, pregam vos e us manam que encontinent nos trametats aquell coffre nostre ab tot l'argent e joies nostres que y són, lo qual, present Berenguer de Relat, liurats al feel de la cambra nostra Joan de Bunyol, portador de la present, e cobrats d'ell la present letra nostra ab àpoca del dit Johan, en què's contenga largament ço que li liurats. E vos, restituent a nos la present ab la àpoca demunt dita, nos vos farem cancellar la carta de comanda que'ns faés de les dites joyes e robes. Dada en La Bisbal sots nostre segell secret a .xiii. dies de juliol en l'any de la Nativitat de nostre Senyor .m.ccc.lxiii.

Tradidistis michi nunc nomine dicte domine infantisse recipienti presente venerabili Berengario de Relato, consiliario et thesaurario illustrissime domine Alienore, Dei gracia regine Aragonum, et testibus infrascriptis, res suscriptas, videlicet: Quoddam palium...

(segueix el text que és una traducció quasi literal del document anterior fins al núm. 52. Després continua amb altra llista d'objectes que donem ací).

53. Item unam barcham magnam argenti deauratam cum pede aptam ad tenendum ad mensam pro prohibiendo ossa carniū que in mensa comeduntur. — Item unam cupam argenti cum cohopena deauratam cum tribus armaltis in cohopena et aliis tribus armaltis in pede.

— Item quandam aliam cupam argenti magnam cum pede et cohopena sive sobrecop deauratam operatam opere Montispesulani cum triginta quatuor ernalts diversarum figurarum et cum tabernaculo in medio dicti sobrecop.

56. Item aliam cupam cum suo sobrecop et cum pede deauratam cum quatordecim ernalts diversarum figurarum et in dicto sobrecop est unum granat virmilium. — Item aliam cupam magnam argenti cum pede et suo sobrecop deauratam cum quindecim ernalts de opere sisillato et in dicto sobrecop est quedam figura militis equitantis in equo. — Item aliam cupam argenti cum pede et sobrecop deauratam cum duobus ernaltis et cum signo de rosa. — Item aliam cupam de cristallo cum pede et sobrecop argenti deaurati cum duodecim ernalts et cum suo stogio de corio. — Item aliam cupam de cristallo cum pede argenti deaurato sive sobrecop factam ad formam de got.

61. Item aliam cupam de nacre cum sobrecop et pede argenti deauratis et ernaltatis, in quo sunt tres figure hominum de argento ernaltato tangentium instrumenta musice. — Item unum pitxellum magnum argenti deauratum operis sisallati cum viginti tribus ernalts diversarum figurarum et cum sobrecop argenti deaurato, in quo est forma glandis smaltat. — Item alium pitxellum parvum argenti deauratum cum quinque ernalts et cum suo sobrecop argenti deaurato. — Item alium pitxellum similem proxime dicto cum quinque ernalts et cum suo sobrecop argenti deaurato. — Item unum salerium cum pede et sobrecop argenti deauratum et ernaltatum, in quo est quedam figura capitis hominis.

66. Item unum salerium cum pede argenti deauratum et sisellatum factum ad formam candelobri. — Item aliud salerium de iaspi cum pede et sobrecop argenti deauratis cum ernaltis, in quibus erant signum regale et signum Montiscatheni. — Item quandam brancham magnam argenti deauratam in qua sunt encastate diverse forme linguarum serpenecium et de capmeu. — Item quoddam capud magnum argenti factum ad formam hominis operatum a la ffrancesa deauratum in aliquibus locis cum ernalto in quo erat signum regale et de Navarra. — Item duos bacinus magnos deauratis cum ernaltis in medio in quibus sunt sculpte diverse figure, aptos ad abluendum manus.

71. Item quandam librum pergameneum *de Summa Trinitate et de fide catholica* cum postibus cohopenis de albadiva viridis coloris. — Item unum coffre cohopenum de corio enlandat, in quo alique de rebus suprascriptis erant. — Confiteor etiam et recognosco vobis dicte domine abbatisse quod tradideratis iam michi nomine dicte domine infantisse recipienti quoddam sobrecell et unum dossier de tafatano

viridi forratum de panno lini viridi. — Item tres coffres cohoptos corio enlendats. quorum unum est factum ad formam francesca.

Et renunciando eccepcioni rerum non traditarum et per me non receptarum et doli, in testimonium premissorum, presentem vobis facio apocham de recepto. Actum est hoc Barchinone in dicto, scilicet, monasterio Sancti Damiani vicesima quarta die iulii anno a Nativitate Domini millesimo trecentesimo sexagesimo tercio.

Sig^xnum Iohannis de Bunyol predicti, qui hoc laudo et firmo. Testes huius rei sunt Bernardonus de Bastida, Bernardus Alegra, sartor, et Iacobus de Pirario, scriptor, cives Barchinone. Sig^xnum Ffrancisci Loral, regia auctoritate notarii publici Barchinone, qui hoc scribi fecit cum litteris suprapositis in linea sexta, ubi dicitur: nunc nomine dicte domini inffantisse recipienti: et in linea vicesima prima, ubi continetur: ampla: et in linea vicesima quinta, ubi videtur: ymagine: et in linea tricesima secunda, ubi apparet: aptam. Et cum litteris rasis et emendatis in linea tricesima sexta, ubi declaratur: cirico: et in linea quinquagesima prima, ubi cernitur: sisallati; et clausi.

Arxiu de Santa Clara de Barcelona, doc. del pergamí 825.

PERE SANAHUJA, O. F. M.

Lleida.

ALGUNES DADÉS MÉS SOBRE BERNAT METGE

Donem a conèixer amb aquest treball la descendència de Bernat Metge i sis documents inèdits referents a l'autor de *Lo Somni*.

L'esquema genealògic dels fills de Bernat Metge ha estat format exclusivament a base de documents de l'Arxiu Notarial de Barcelona, la indicació dels quals va en nota. (Cal tenir present que es coneix l'existència de Joan Metge, fill natural de Bernat Metge)¹.

Els documents relatius a Bernat Metge que publiquem en aquest treball no aporten cap dada important a la seva biografia. El primer és una reconeixença de deute. Els següents tenen relació amb la seva coneguda intervenció en els afers de Sicília² i amb la situació jurídica de la Torre de Bellesguard. Els documents referents a Sicília ens donen a conèixer la transcendència de la documentació que tingué en les seves mans i per tant la importància de les seves gestions. Per altra banda, ens adonem de l'interès que tenia el rei d'esbrinar la situació de dret "l'uniment" de la Torre de Bellesguard.

Amb justícia hem d'expressar el nostre agraïment al docte investigador Sr. Comte de Vilanova³ i a l'infatigable treballador

¹ Vegeu F. Soldevila, *Documents relatius a Bernat Metge*, «Estudis Universitaris Catalans» 6(1912)46-58, 199-210, 472-481, doc. xvi i xvii.

² De B. M. com a "secretari i encarregat dels negocis de Sicília" tracten els documents següents: R. Miquel i Planas, *Lo Somni d'en B. M.*: Barcelona, 1907; doc. v (3, X, 1409); F. Soldevila, *Documents relatius a B. M.* «Estudis universitaris catalans», 1912; doc. xxi (26, XII, 1405), xxix (27, III, 1410) i més concretament, es refereixen a aquesta documentació els que va publicar X. de Salas, *B. M. y su muerte* «Analecta Sacra Tarraconensia» 11(1935)415-16, doc. i (9, IX, 1412) i ii (19, II, 1414).

³ Aquest distingit investigador ens ha proporcionat la següent notícia sobre la dama a qui Bernat Metge dedicà la *Història de Valter e Griselda*: Isabel de Guimerà era filla de Berenguer de Relat, tresorer de la reina Dona Lionor, mestre racional de Catalunya i conseller del rei, i de la seva muller Na Cons-

Sr. Ricard Carreres i Valls, amb les indicacions i suggerències dels quals ens ha estat possible donar l'esquema genealògic dels fills de Bernat Metge. Cal fer constar, ultra això, que aquest treball fou redactat juntament amb el Sr. Xavier de Salas.

DOCUMENTS

1

Barcelona, 4 de setembre del 1405

B. M. reconeix deure a Catarina vidua de Guillem de Villatorta, quondam, vint-i-cinc lliures barceloneses.

Sit omnibus notum quod ego Bernardus Medici, secretarius domini regis et civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis domine Caterine, uxori venerabilis Guillermi de Villatorta, quondam, Decretorum doctoris et civis Barchinone, quod debeo vobis ratione dice quam feci pro venerabili Bartholoneo de Villafrancha, domicello, viginti et quinque libras barch., et ideo, renunciando exceptioni pecunie non numerate et vobis ex causa predicta non debite et doli mali et accioni in factum et omni alii iuri, rationi et consuetudini contra hec repugnantibus, convenio et promitto vobis quod predictas viginti et quinque libras dabo et solvam vobis, vestris aut cui volueritis ad vestram voluntatem hinc ad quintam deciman diem mensis ianuarii proximi venturi. Sine omni videlicet excusacione et excepcione et absque omni dampno et missione vestri et vestrorum. Sic quod restituam et solvam vobis et vestris ad vestram voluntatem si quas missiones, dampna et interesse vos et vestri feceritis et sustinueritis quoquo modo predictis viginti quinque libris seu aliqua earum parte petendis, exhigendis et habendis, sub quibus quidem missionibus, dampnis et interesse credetur vobis et vestris plano et simplici verbo nullo alio probacionum genere requisito. Sic pro hiis complendis obligo vobis et vestris omnia bona mea mobilia et immobilia habita et habenda. Actum est hoc Barchinone, quarta die septembris anno a nativitate Domini millesimo quadragentesimo quinto, Signum Bernardi Medici predicti, qui hec laudo et firmo.

tança. Casà el 1372 amb Gispert de Guimerà, senyor de Ciutadilla i fill de Gispert de Guimerà, senyor de Ciutadilla i de Guimerà, i de la seva muller Isabel de Boxadors. Isabel de Guimerà atorgà testament davant de Guillem Andreu, notari de Barcelona, el 31 d'agost del 1399, a favor del seu fill Bernat de Guimerà, el qual entrà en possessió d'aquesta herència en octubre del 1399.

Testes: Petrus Figols, presbiter beneficiatus in ecclesia beate Marie de Pinu Barchinone, et Berengarius Conpanyi, scutifer, commorans Barchinone.

A. Not. Barc., Joan Pereyada, lligall n. I, vol. 6 (1405).

2

València, 8 maig 1415

Ferran Ier al Batlle general de Catalunya demanant-li el testament de la Reina Maria de Sicília en el qual féu hereu al rei Martí de Sicília, marit seu, que deu trobar-se entre els documents que foren de B. M., quondam.

Lo Rey.

Batle general. Com nos haïam mester lo translat del testament de la reyna de Sicília dona Maria en lo qual féu hereter lo rey En Martí de Sicília, cosigermà nostre, marit seu, de bona memòria, lo qual havem entès és entre les scriptures d'en Bernat Metge, quondam, manam-vos que de continent que ab gran diligència façats cercar en les dites scriptures o en altre qualsevulla loch lo dit testament e aquell o translat ben corregit nos tramettets per correu cuytat. E açò per res no dilatets. Dada en València sots nostre segell secret a viii. dies de maig del any mccccxv. Rex Ferdinandus.

Domino rex mandavit mihi Paulo Nicholai.
Baiulo generali Cathaloniae.

ACA, Reg. 2409, fol. 31.

3

Barcelona, 13 agost 1415

Ferran Ier demana a Didac Garcia, amb termes semblants, el mateix que demanà a l'anterior. Signada pel Primogènit.

ACA, Reg. Ferran Ier, 2409, fol. 85v.

4

Perpinyà, 26 octubre 1415

Ferran Ier torna a demanar a Didac Garcia el testament del Rei de Sicília que es troba entre les escriptures que foren de B. M. Signada pel Primogènit.

ACA, Reg. 2409, fol. 107.

5

Perpinyà, 18 desembre 1415

Ferran Ier a Pere des Coll demanant-li el contracte d'“uniment” de la torre de Bellesguard que es féu o fermà en poder de B. M. Firmada pel Primogènit.

Lo Rey:

Com nos vullam veure e fer regonéxer lo contracte de uniment fet de la Torre de Bellesguard, lo qual féu o's fermà segons havem entès en poder d'en Bernat Metge e és ara en poder vostre, manamvos expressament que lo dit contracte o translat de aquell ben corregit e fefaent nos trametats de continent sens dilació alguna. Dada en la vila de Perpenyà sots nostre segell secret et, per indisposició de nostra persona, signada de mà de nostre primogènit a xviii. dies de deembre de l'any mil ccccxv. A. Primogenitus.

Dominus rex mandavit mihi Paulo Nicholai.

Dirigitur Petro de Colle not. Barcinone.

ACA, Reg. 2409, fol. 126v.

6

Perpinyà, 18 desembre 1415

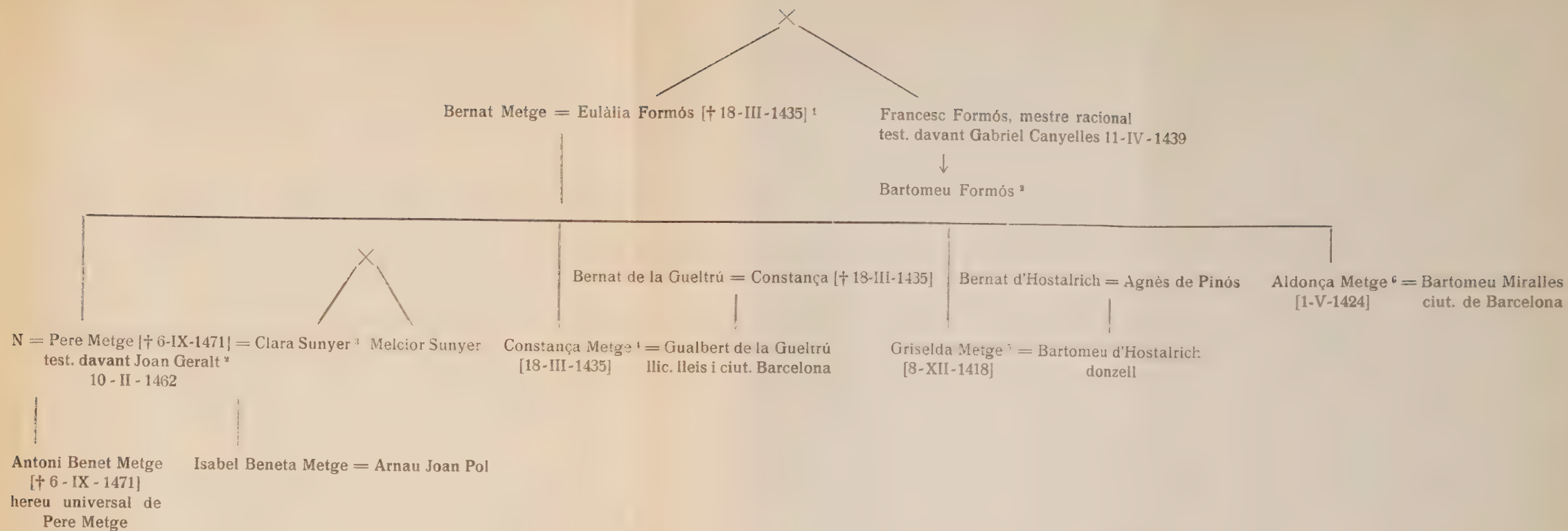
Ferran Ier manant a Dídac Garcia “tenenti claves archivi” que cerqui en el seu dit arxiu el contracte d'“uniment” de la Torre de Bellesguard entre les escriptures de B. M., car ha estat informat es féu en poder d'aquest. I que l'hi trameti. Firmada pel Primogènit¹.

ACA, Reg. 2409, fol. 126v.

MARTÍ DE RIQUER^a

Barcelona.

¹ El mateix va repetir amb altres lletres el Rei a B. de Coll, segons es llegeix en les lletres publicades per X. de Salas, loc. cit., III (3, I, 1416) i IV (29, I, 1416).

(1) Eulàlia Formós consta com a morta als capítols de Constança Metge (veg. nota 4) on es diu que Francesc Formós és oncle de l'esmençada Constança.

(2) Als documents del notari Esteve (o Amadeu) Mir consta (lligam 11, t. 1463-1469 : 6-IX-1471) que Bartomeu Formós i Pere Metge foren hereus universals del pare del primer, Francesc Formós. En el mateix document són donades les dades que aprofitem sobre Pere Metge, els seus matrimonis i els seus fills.

(3) Al testament d'Isabel Beneta Metge (notari Pere Pasqual, lligam de testaments , 29-VI-1472) consta el cognom de Clara, segona muller de Pere Metge, i el seu germà Melcior.

(4) Capítols matrimonials de Constança Metge davant el notari Guillem Jordà (lilig. 4, t. 1434-1436) el 18-III-1435.

(5) Capítols matrimonials de Griselda Metge davant el notari Guillem Jordà el 28-XII-1418.

(6) Capítols matrimonials d'Aldonça Metge davant Pere Bescoll el 1-V-1424.

DUES NOVES TESTIMONIANCES SOBRE EL DOCTOR IL·LUMINAT

Ignorem les sorpreses que ens té reservada la crítica lul·liana, que tants progressos ha fet aquests darrers anys mercès a un bon grup d'eminentes lul·listes nacionals i estrangers. Hi ha, però, encara gran fretura de noves i aciençades recerques que posin a l'abast la immensa literatura lul·liana encara inèdita o ignorada¹. Solament per ella hom podrà resoldre els diversos i difícils problemes que resten a esbrinar, tant pel que fa a la història del lul·lisme, com a la vida i a la ideologia de Ramon Lull.

Està per aclarir encara, entre altres punts de cabdal importància, el relatiu a la posició filosòfica de Lull i a la vàlua intrínseca de l'opus lul·lià². En l'estat actual de les investigacions no és permès

¹ MIQUEL BATLLORI, *Al margen de un incunable luliano, a Razón y Fe*, 108 (1935-11) 443-50.

² Ramon Lull, sota l'aspecte filosòfic, no es presta fàcilment a ésser classificat dins d'una escola o d'una altra; per això no és gens estrany que hagi estat adscrit a tendències diametralment oposades, com l'agustiniana (E. LONGPRÉ, art. *Lulle* del *Dictionnaire de théologie catholique*, 9, París, 1926, 1113-4) que es caracteritza per un cert voluntarisme fideïsta; i la racionalista medieval, iniciada per Scot Erígena (segle ix) en el període de preformació de l'escolàstica (vegi's però M. CAUPPUYNS O. S. B., *Scot Erigène, sa vie, son œuvre, sa pensée*, Luvaina, 1933, 385, on es vindica de la nota de racionalista, àdhuc en un sentit mitigat, aquest famós filòsof, que fins ara era considerat com el pare del racionalisme medieval). D'altres, en canvi, cercant un terme mig entre ambdós extrems, malden per a emmarcar el sistema filosòfic de Lull dins l'intellectualisme tomista (C. GONZÁLEZ, *Historia de la filosofía*, Madrid 1878, 347). Creiem però que no encaixa gaire bé ni en l'una ni en l'altra d'aqueixes escoles: d'una banda la distinció real entre els graus metafísics de l'individu, defensada no solament per alguns lul·lians — com Pere Deguí, acusat d'heterodòxia precisament per això (J. Avinyó, *Història del lul·lisme*, Barcelona 1925, 285) — sinó pel mateix Ramon Lull en alguns escrits autèntics, com és ara la *Logica nova* (que hem consultat en el ms. H II 10 de la Biblioteca nacional de Torí, núm. 6 del catàleg de M. BATLLORI, *AST*, 9 (1933) 262), fa que el seu sistema no s'adigui pas massa amb l'agustinisme bonaventuriano-escotista, que hom pot dir que s'especifica per la doctrina de les formalitats o de la *distinctio formalis ex natura rei*: puix, a judici del mateix P. Longpré (*La philosophie de Duns Scot*, París 1924, 240 ss.) la famosa distinció escotística es troba ja en sant Agustí, i és clarament establerta per sant Bonaventura, del qual hauria rebut gairebé íntegra tota la filosofia de les formalitats el venerable doctor marial, reconegut de

encara de distingir perfectament el gran místic, el devot mariòleg, l'eximi "naturalista experimental" ³, el filòsof digne de l'*aetas aurea* de l'escolasticisme; de l'heterodox al·lucinat, de l'alquimista, del filòsof cabalístic i extravagant: en una paraula, el Lull genuí del pseudo-Lull.

Malauradament, una mirada massa superficial a l'*Ars magna* donà peu a alguns esperits renaixentistes per a motejar-la de trencacaps i fantasiosa; d'altres, en canvi, colpits per la seva remarcable tendència a la unitat, han pretès de trobar-hi en germen els grans sistemes monístics bastits per la filosofia moderna ^{3*}; ço que podria presentar qualche besllum de versemblança si es té en compte el fet que Giordano Bruno en fou un enamorat, i que a ensem explotà en un sentit obertament panteístic les reminiscències lul·lianes que es troben en el seu més preat mestre, Nicolau de Cusa ⁴. Admiradors, finalment, a ultrança, que hom podria titllar de fantàstics ⁵, en voler vindicar l'ortodòxia del mestre caigueren en la-

tothom com el continuador de les intuïcions del doctor seràfic, bé que revaloritzades i presentades com eix de la seva filosofia. D'altra banda, ultra l'esmentat realisme a ultrança, colpeix de primer antuvi el lector dels escrits lul·lians, un ben pronunciat exemplarisme platònic-agustinian i un cert hilemorfisme estès a les substàncies espirituals, coses ben poc adients amb el tomisme. Demés resten encara a fixar les possibles relacions doctrinals entre mestre Ramon i J. Duns Scot. Bé que més vell, no havia de poder rebre cap influència del doctor franciscà? (cfr. M. DE WULF, *Histoire de la philosophie médiévale*, II, Luvaina 1925, 144). Tinguí's en compte que el traspàs de Scot precedí de vuit anys — 1308 — el de Lull — 1316 — i que el filòsof mallorquí conegué el gran doctor franciscà quan aquest, mestre a la Universitat de París (1302-7), es trobava en el període més florent de sa fama i de sa producció literària. — No són, doncs, ni pocs ni fàcils els problemes encara a resoldre solament quant a l'aspecte filosòfic de l'opus lul·lià.

³ TORRAS I BAGES, *La tradició catalana*, Barcelona 1913, 222.

^{3*} ADOLFO BONILLA Y SAN MARTÍN, *Luis Vives y la filosofía del Renacimiento*, Madrid 1903, 364.

⁴ La facultat que en Nicolau de Cusa ve designada amb el nom d'*intellectus* és l'enteniment il·lustrat per la fe o per una mena de llum mística; és l'enteniment cusià com una activitat *supraracional* (F. MARÉCHAL, S. I., *Précis d'histoire de la philosophie moderne*, Luvaina 1933, 28), que, si més no, és una clara reminiscència de l'*ingressus in philosophiam cum habitu fidei* del nostre Lull.

⁵ "Ramon Lull fou titllat de *fantasticus*, amb raó o *sense*, però després de mort no n'ha produït pocs de fantàstics!" (R. D'ALÒS, *Del centenari de Ramon Lull*, a *Quaderns d'estudi*, I (1917) 221). Vegeu també el diàleg que hom llegeix en el pròleg del llibre de R. L. intitulat *Phantasticus seu disputatio Petri et Raimundi: ... quam magnus sis phantasticus, de te audiui, Raymunde*; i, després que Lull ha exposat els seus plans de conquerir tots els infidels i de bandejar de París tots els errors, replica l'interlocutor: *credebam, Raymunde, te phantasticum esse; modo vero per haec tua verba cognosco te non modo phantasticum, sed phantasticissimum* (J. AVINYÓ, *Les obres autèntiques del beat Ramon Lull*, Barcelona 1935, 260-1).

mentables exageracions, com la de tenir per inspirades del sant Esperit totes les seves obres, creient així desvirtuar les invectives de l'Eimeric, que volia fer passar per suggestió diabòlica la divina il·lustració del Puig de Randa ⁶.

La falsa posició d'aquests lullians fantàstics ha anat transformant la figura de Lull i falsejant-ne la tradició. Per això hom ha dit encertadament que "cal remuntar el curs de la tradició i examinar críticament cada punt de la història, despullar-lo dels increments que hi han cristallitzat a l'entorn, i valorar-ne l'origen i l'autoritat" ⁷.

No és pas doncs minsa la feina a fer encara en aquest camp del lullisme. Les insospitades troballes, però, fruit d'investigacions futures, no sembla pas que hagin de poder enllotar la resplendent aurèola de santedat amb què ens ha estat tramesa per una constant tradició la gran figura del nostre beat, ans hom espera confiadament nous raigs de llum que la facin resplendir més encara. En efecte, com més de prop seran conegudes les seves obres autèntiques i els innumbrables comentaris i escrits dels seus deixebles, aquella santedat exímia, que juntament amb la il·lustració divinal enclou el títol de *doctor illuminat* per antonomàsia ⁸, és d'esperar que li serà plenament ratificada.

Mentrestant, en aquesta breu nota ens proposem de fer conèixer dues noves testimoniances, les quals, per bé que no aportin gran cosa a l'objecte esmentat, són encara dos testimoniats més i, en certa manera, valuosos, a favor de tan gloriós títol de

⁶ E. ALLISON PEERS, *Ramon Lull. A. biography*, Londres 1929, 606, n. 1. S'atribueix a un tal Pere Rossell la dita extravagant que l'Antic Testament fou obra de Déu Pare; el Nou Testament, l'obra de Déu Fill; i els escrits de Ramon, l'obra de Déu Esperit Sant (ibidem, 402).

⁷ JORDI RUBIÓ, recensió de l'obra citada d'E. Allison Peers, als *Estudis universitaris catalans*, 15 (1930), p. 4 de l'extret.

⁸ És digne de notar-se que a l'edat mitjana gairebé tots els caps d'escola foren tinguts per il·luminats de Déu pel que fa a l'ensenyament de llurs noves doctrines. Citem-ne un exemple només: el cronista Guillem de Tocco, tot ponderant l'ardidesa innovadora del príncep de l'escolàstica, juga ingènuament amb el mot *nou*, donant-li totes les formes gramaticals possibles: "en ses lliçons introduïa nous articles, definint-los de nova fairsó" ..., per acabar dient "que tots els qui l'escoltaven no podien dubtar que Déu l'havia *illuminat* amb les resplendors d'una llum també nova" (*Acta SS.* 7 març, n. 15). Plau-nos remarcar com el recent doctor de l'Església, sant Robert Bellarmino, tot vindicant la doctrina del beat Ramon Lull, l'anomena sempre amb singular complaença i veneració *illuminatum doctorem nostrum* (*De scriptoribus ecclesiasticis*, citat per S. Bové, *Homenatge al beat Ramon Llull*, Barcelona 1901, 21).

vident illuminat: és el primer, del professor quatrecentista Joan Bulons, de l'escola lulliana de Barcelona, autor d'una *Lectura* inèdita *super artificium artis generalis*⁹; l'altre és de fra Víctor de Palerm († 1635), una de les més pures glòries de l'orde caputxí a Sicília: ens l'ha conservat un manuscrit genovès datat al 1631 que es pot considerar quasi inèdit, com sia que de l'única edició feta al 1637 no en queda cap rastre¹⁰.

El testimoniatge de Joan Bulons ve a confirmar-nos la fama de sant¹¹ en què era tingut mestre Ramon a les escoles lullianes de Barcelona i Mallorca al segle xv.

És digne d'esment, en primer lloc, la pietat que traspuen totes les planes del seu comentari, palesada d'antuvi en la inscripció *Iesus, Maria*, i en la dedicació *ad laudem et honorem tuae bonitatis*. Ve a la seguida una mena de pròleg, on se'ns dona la divisió general de tota l'obra en tres parts, segons els tres mots de l'encapçalament: *Incipit ars generalis*, i se n'expliquen les quatre causes, segons el costum general d'aquell temps. En llur explicació és on se'ns presenta més clarament el gran concepte en què era tingut el mestre, tant per la seva ciència infusa, com per la seva santedat. Lull és només la causa eficient mediata del llibre, car, abans de rebre el do de la gràcia amb l'aparició de nostre Senyor Jesucrist crucificat i de la Verge Santíssima, essent un home llec, no posseïa cap ciència (era *illiterat*, segons la *Vida coetània*): el do de saviesa li fou concedit aleshores.

Bulons amb l'aparició de Jesús crucificat en constata una altra de la Mare de Déu amb el seu Fill, que no és esmentada a la *Vida*. A ella atribueix molt especialment la divina il·lustració que, tant

⁹ Se'n coneixen diferents manuscrits; nosaltres seguirem l'A H 10 2 de la Biblioteca estense de Mòdena. Vide: M. BATLLORI, *Records de Llull i Vilanova a Itàlia i Relíquies manuscrites del lullisme italià*, als *AST*, 10 (1934) 18-9; i 11 (1935) 137. El fragment que fa al nostre cas el publiquem a l'apèndix 1.

¹⁰ Ens referim a l'exposició de l'art breu continguda en el ms. D bis, 12 2 33 de la Biblioteca cívica de Gènova, assenyalat als *AST*, volums esmentats en la nota anterior, pp. 17-8 i 132-3 respectivament. Vegeu l'apèndix 2.

¹¹ Na Beatriu de Pinós, al 23 de setembre de 1478 feia donació de tots els seus béns a la Universitat de Mallorca per al sosteniment d'una escola a la muntanya de Randa, on s'hi estudiés l'art i la ciència "d'aquell sant mestre mallorquí"; i més avall torna a sortir "dir sant Ramon Lull". També li dona el títol de sant, el cronista Vicenç Mut en son poema llatí (vide AVINYÓ, *Història del lulisme*, 275-6 i 279).

en la *Vida* com en les altres narracions, és associada a una mena d'estat contemplatiu o extàtic ¹².

Més avall torna a dir-nos Bulons que la causa material primària de l'*Ars generalis* és Ramon Lull, qui la rebé passivament per gràcia de nostre Senyor Jesucrist; i altra volta se'ns manifesta no solament la santedat del mestre, sinó també la pietat del deixeble en explicar les múltiples causes finals del llibre; la primera i principal és que nostre Senyor Jesucrist sigui perpètuament honorat pel seu poble; la segona, la utilitat pública que seguirà del fet que tots els pobles i totes les gents visquin en caritat, essent cristians i observant els divins preceptes; una altra, que els errors i cismes regnants en el món, siguin destruïts...

El piadós comentarista, després d'aquesta introducció, subjecta humilment i devota, com a catòlic cristià, a la determinació de la santa mare Església tot el que en aquest i en altres escrits seus s'és dit, bo i pregant els lectors que, si hi trobessin quelcom ben dit, en donin les gràcies a nostre Senyor; i si, per contra, creguessin que alguna cosa fos errònia, ho atribueixin a la seva feble condició, i caritativament vulguin corregir-ho.

Novament, en explicar el segon mot del títol, insisteix Bulons en la idea que l'*Ars generalis* no és una mena de do angèlic, ni humà, ni molt menys diabòlic (contra la llegenda que ja en aquest sentit s'estava teixint des del temps de l'Eimeric), sinó que és un do verament diví, gratuïtament atorgat a mestre Ramon per nostre Senyor Jesucrist.

El segon testimoniatge damunt esmentat, de fra Víctor de Palerm, per bé que més recent, es pot, en canvi, considerar com qualificat a causa dels excel·lents dots d'aquest lul·lista sicilià, segons es desprèn de la breu biografia que ens en dona el P. Antoni de Castellamare O. M. C. en la *Storia dei frati minori cappuccini della provincia di Palermo*, en la qual apareix fra Víctor "home de gran doctrina i d'elevat talent", verificant-se en ell "l'insòlit cas d'haver estat per espai de trenta-set anys lector eximi en les facultats de filosofia i teologia... amb tant de succés i profit, que els superiors generals de l'orde li enviaren de les diverses províncies els joves

¹² *Vida coetània* (AVINYÓ, op. cit., 10).

dotats de més cultura i disposició per a aprendre de les seves lliçons la vera saviesa”¹³.

Donem íntegra en apèndix la interessant biografia del beat Ramon Lull amb què fra Víctor, després d’haver indicat les parts i el fi del llibre, il·lustra la seva *Brevis ac etiam dilucida in Artem brevem divi Raymundi Lullii subtilis declaratio*. En remarcarem ací solament algunes particularitats: com ocasió o principi de la conversió del beat apareix l’anècdota del càncer en el si de la seva enamorada; els versos que estava escrivint en el moment de les aparicions de Jesucrist crucificat, no serien destinats a ella, com es diu en la *Vida coetània* — “stant una nit dins la sua cambra sobre lo bancal del seu llit imaginant e pensant una vana cançó en vulgar per una sua enamorada, la qual llavors d’amor vil e fada amava” —, sinó que els feia només per a foragitar la tristesa que la visió del càncer li havia produït: i així, en el moment de l’aparició deixava la trista cançó començada — “febile carmen” —.

En recontar la il·lustració de Randa, diu fra Víctor que hi veié el beat tots els principis de les coses — “omnia rerum principia” — i que experimentà en si un doll rajant de ciència infusa, com fos que Déu li revelà aquesta art. Les seves paraules semblen volen ésser una interpretació de “tot allò que — segons la *Vida coetània* — li recomptà un pastor d’ovelles, jove, amb la cara molt placent e alegre, lo qual dins una sola hora li recomptà tanta singularitat de l’essència divina e del cel e singularment de natura angèlica, com un gran home de ciència en dos dies haguera puscut splicar”.

Notadors són també els detalls del martiri del beat, essent tan escassos els testimonis que se’n troben en els innombrables manuscrits lullians, no solament pel que fa a les circumstàncies, sinó fins i tot al fet mateix del martiri¹⁴.

Notem finalment com aquests dos lullistes, tant el sicilià com el barceloní, en la devoció i en l’esperit verament apostòlic de què estan amarats, es mostraren deixebles fidels del piadosíssim mestre Ramon. Ningú no ignora que totes les obres del beat comencen amb una devota dedicació, que tot sovint es converteix en una llarga i

¹³ III, II-3.

¹⁴ És ben notador que cap de les edicions anteriors al 1506 parli de son martiri, fora d’una de Sevilla del 1491, que ens diu que fou apedregat fins a la mort; les anteriors l’anomenen sempre *mestre* o *ermità* (J. RUBÍÓ, citat per ALLISON PEERS, 373).

fervorosa pregària, en la qual tot ço que es dirà en el llibre es consagra al fi únic de la divina glòria, és a dir, a fer conèixer el Déu vertader i son Fill Jesucrist nostre Senyor.

Més encara: “tota la doctrina luliana — diu Torras i Bages¹⁵ — és un cant a la divinitat, una perpètua adoració de la intelligència humana; és el beat Ramon un gran vident, qui va contemplant tots els misteris i excel·lències i perfeccions tant de l'esperit com de la matèria, en el Ser realíssim, font de tota l'existència”. N'hi ha prou amb recordar la seva obra mestra, el *Llibre de contemplació* o *Art de contemplació en nostre Senyor Déu*, que amb raó ha estat anomenat “el doll de l'aigua viva d'on davallen totes les demés obres lulianes i fins les dels lulians famosos que floriren en diverses parts d'Europa..., quadre immens on se pinten les harmonies meravelloses de tota l'existència increada i creada, vista amb l'ullera d'una lluminosa contemplació”¹⁶.

Tant pel seu contingut, com per l'esperit que el vivifica, a primer cop d'ull hom troba en el *Llibre de contemplació* una colpidora semblança amb les *Confessions* de sant Agustí, que “lloen — com diu el seu autor — el Déu just i bo per les males coses meves i per les bones coses meves” ... “pel motiu del propi alliberament i do, ço és de les coses ja rebudes, i demanant precés fraternals per les que desitjava rebre”¹⁷.

“Donar lloança a Déu i heure glòria i benedicció d'ell” és també l'objecte del *Llibre de contemplació*, i, encara que l'autor es cregui “pobre e vil per natura e per males obres”, i el seu nom indigne d'ésser-hi escrit, fa via animós “a l'entrament d'ella”, i amb ànima exultant “el pecador contrit comença a escriure la gran obra contemplativa”¹⁸. Així hom ha pogut dir que després de les *Confessions* no hi ha en la literatura cristiana cap altra obra tan patètica i sobreeixint de lirisme com el *Llibre de contemplació*.

Per a posar fi a aquesta nota volem fer remarcar que l'il·luminisme estudiat en els testimonis que publiquem als apèndixs, té estreta relació amb una qüestió molt debatuda en els nostres dies, ço és, la del concepte de filosofia cristiana. Car, com acabem de sentir de veu

¹⁵ TORRAS I BAGES, op. cit., 215.

¹⁶ *Ibidem*, 226 i 229.

¹⁷ Versió del Dr. LLOVERA, Barcelona 1931, V ss.

¹⁸ AVINYÓ, *Obres autèntiques*, 29.

autoritzada, “la contemplació en nostre Senyor Déu és el doll d’aigua viva d’on davallen totes les obres lul·lianes”, i “tota la doctrina lul·liana és un cant a la divinitat”. Per això no és gens estrany que la filosofia de Ramon Lull sigui eminentment cristiana, i en examinar-la hom pressent que el seu estudi pot il·luminar amb nou esclat un problema a l’entorn del qual s’és produïda modernament una abundosa bibliografia.

La posició de Ramon Lull en aquest punt l’hem ja esbossada lleugerament en un altre lloc¹⁹: Lull, com tots els escolàstics del seu temps, anomena la filosofia “ancilla theologiae”²⁰; el sentit però que ell dóna a aquesta frase — que hom retroba en l’encíclica *Aeterni Patris* — té un matis tot peculiar.

Creiem que l’esmentada expressió l’entén el beat en un sentit ben literal: volem dir que en l’obra de Ramon Lull la filosofia pren el caràcter d’un ver famulatge respecte de la fe o teologia; car, per bé que conservi la seva valor de ciència autònoma, com explicació racional de l’univers, atenent, però, el beat exclusivament a l’únic fi que es proposa, de la conversió dels infidels, empra la filosofia per raó de la seva vàlua, com instrument indispensable de la ciència sagrada, tant pel que fa a la demostració dels anomenats preàmbuls de la fe, com a una certa racionalització i consecució d’aquella intel·ligència fructuosíssima dels divins misteris de què parla el concili vaticà²¹, de la qual cosa, pel demés, la humana raó resta summament honrada²².

Aquella mena de disputa magistral — que, com diu el doctor angèlic, té per objecte investigar el fonament de la veritat revelada per mitjà de la raó, i fer veure als oients la veritat del que hom diu²³ — és el que es proposa Ramon Lull, filòsof cristià per excel·lència: ell en tots els objectes naturals que li presenta “el món sensible, cerca sempre les resplendors de la divinitat. Més encara,

¹⁹ *Las relaciones entre la filosofía y la teología, y concepto de filosofía cristiana en el “Arte magna” del Beato R. Lulio, a Razón y Fe*, 106 (1934-III) 289-96, 450-68, i 107 (1935-I) 171-7.

²⁰ En el pròleg del llibre *De efficiente et effectiu*, citat per AVINYÓ, *Obres autèntiques*, 248.

²¹ *Enchiridion symbolorum*, 1796.

²² “...summi honoris loco habeat quod sibi liceat, in morem ancillae et pedissequae, famulari caelestibus doctrinis, easque aliqua ratione beneficio fidei attingere” (*Aeterni Patris*, apud *Summam theologicam*, Roma 1894, *Indices*, 429).

²³ *Quodlibetum* quart, art. 18.

en el nostre filòsof l'enteniment “se exalça e assobtila aytant com pot a pujar entendre per raons necessàries les veritats de les coses, en axí com entendre trinitat de Déu e incarnació, e la creació del món e la resurrecció dels hòmens, el sagrament del altar el poder del papa, lo qual ha per les claus, e axí de les altres coses” ²⁴.

Ja se sap que en voler entendre “per raons necessàries” aquelles veritats sobrenaturals, no pretén pas Ramon Lull demostrar-les, com ell mateix expressament ho declara ²⁵, sinó tan sols presentar-les, amb l'ajut de la filosofia, tan congruents a la raó, que, suposada la fe, no pugui “l'enteniment raonable negar-les”. A l'*Arbre de sciència* diu textualment: “Quant s'enclina [el teòleg] a considerar les natures primeres segons filosofia, adoncs vé a sciència e convertex les posicions primeres que ha fetes en teologia, en necessaris arguments e raons; e per açò los teòlegs filòsofs [teòlegs escolàstics] han major delectació en teologia que los altres, per ço car atenyen de necessitat los començaments positius que simplement són considerats segons auctoritats e oppinions de coses veres; per què filosofia és molt necessària a saber teologia, e a vençre les errors e les enjúries e falses oppinions qui són contra les veritats, en les quals teologia és sustentada, e per ella és habituada” ²⁶.

I si la filosofia és “molt necessària a saber teologia” és alhora la fe sobrenatural o teologia molt útil, i fins moralment necessària, per a deslliurar d'errors l'enteniment humà i la filosofia. Si els antics filòsofs erraren, fou — segons el beat — per haver ignorat els grans principis teològics: la vida divina, l'encarnació, la creació i la resurrecció general, que fixen el destí de les coses que a ell estan ordenades. La veritat de Crist, no la pura filosofia, és el camí veritable de la salut, i la millor manera de filosofar és un *ingressus in philosophiam cum habitu fidei* ²⁷.

Les mateixes idees, ben poc modificades ens seran repetides sis centúries més tard pel gran restaurador modern de la filosofia cristiana, Lleó XIII, en dir-nos “com les forces naturals de la raó, confortades pels auxilis de la revelació, estan en les millors con-

²⁴ *Arbre de sciència*, I (ed. Galmés, *Obres de R. L.*, II, Mallorca 1917), 239-40.

²⁵ *Liber de convenientia fidei et intellectus* (LONGPRÉ, II 23).

²⁶ Ed. cit., p. 223.

²⁷ LONGPRÉ, III 14.

dicions per a filosofar, com sia que el far esplendent de la fe les conduïx segurament al port de la veritat, sense el qual guiatge caminaren a les fosques i pèssimament erraren els filòsofs antics, àdhuc aquells que eren tingut per sapientíssims ... Fins de la humana ciència n'és Jesucrist el restaurador"²⁸.

APÈNDIXS

I

(JOAN BULONS: *Lectura super artificium artis generalis*, ms. est. lat. 1264; A. H. 10. 12 de la Biblioteca estense de Mòdena, ff. 2v-4.)

Causa efficiens huius operis est duplex: immediata et mediata. Immediata est Dominus noster Ihesus Christus, qui est infinitus et efficiens omnium rerum, eo quod est Deus, dans esse et non esse immediate... Causa efficiens mediata huius operis est magister Raymundus Lulli, eo quod ipse, cum esset homo purus laycus in insula Maioricarum, confitetur scientiam non habuisse ante donum gratiae: scilicet apparuit ei Christus Ihesus crucifixus quinquies, et ipse Raymundus, relinquens mundum, stetit per vii annos in quodam monte, ubi stabant plures heremite, et ipse, iens una dominica ad missam, apparuit sibi Virgo Maria cum filio suo, et ipse, pronus in terram, confessus est articulos fidei. Tunc dixit Christus Ihesus: surge, quia ego sum ille; pete quid vis. Dixit: donum sapientie. Datum sit tibi. Et osculatus est sibi pedes, et omnia fuerunt sibi clara, secundum suum modum, ut in libro de vita sua apparet... Causa formalis huius operis est triplex: absoluta, respectiva et respiciens utramque. Absoluta est Dominus noster Ihesus Christus, existens pura forma infinita, quia est Deus, dans formaliter et absolute huic operi esse per quod existit primarie in suo esse, eo quod esse formale huius operis est forma illuminativa intellectus humani, ut contrahat se ad intelligendum veritates rerum, tam theologicæ, quam philosophicæ, quam alias. Causa formalis relativa

²⁸ "... ii optime philosophantur quandoquidem divinarum veritatum splendor animo exceptus, ipsam iuvat intelligentiam; cui non modo nihil de dignitate detrahit, sed nobilitatis, acuminis, firmitatis plurimum addit... Fides rationem ab erroribus liberat ac tuetur eamque multiplici cognitione instruit... quasi sidus amicum citra omnem errandi formidinem portum veritatis commonstrat... Philosophorum veterum, qui fidei beneficio caruerunt, etiam qui habebantur sapientissimi, in plurimis, deterrime errarunt... Ecclesiae patres et doctores... intellexerant ex divinae voluntatis consilio restitutorem humanae etiam scientiae esse Christum." (l. c., 429-30).

est magister Raymundus Lulli. Causa formalis respiciens utramque est habitus utilis respiciens formam absolutam et respectivam... Causa materialis huius operis est duplex, scilicet primaria et secundaria. Causa materialis huius operis primaria fuit magister Raymundus Lulli, existens pure passivus respectu doni gratie, quam habuit a Domino nostro Ihesu Christo. Causa vero materialis secundaria sunt partes ipsius operis in quibus dicta ars est situata. Causa finalis huius operis est multiplex: prima est principaliter ut Dominus noster Ihesus Christus a suo populo durabiliter recolatur, eo quod est eternitas sine principio et fine, cum sit suppositum infinitum, Deus et homo. Similiter cum magna altitudine veritatis intelligatur clare... Alia causa finalis ut errores qui regnant in hoc mundo, et scismata, destruantur... Auctor presentis operis, humiliter et devote, tamquam catholicus christianus, subicit se et omnia hic et alibi dicta sua, determinationi sancte matris Ecclesie, supplicans quin ymmo legentes ut, si quid bene dictum inveneriut, ipsi Domino Deo nostro gratias referant; si quid vero male dictum... caritative corrigant et emendant [*sic*].

2

(FRA VÍCTOR DE PALERM: *Brevis ac etiam dilucida in artem brevem divi Raymundi Lullii subtilis declaratio*, ms. D bis. 12. 2. 33 de la Biblioteca civica de Gènova, ff. 6v-8.)

Auctor seu promulgator huius arctis quis.

Causa suae conversationis malae etc. et conversionis ad Deum etc.

Apparitio Iesu Christi multoties. Tertiarius Sti. Francisci effectus, ad antrum se confert etc.

Auctor seu potius arctis promulgator fuit nobilissimus quidam vir, nomine Raymundus Lullius, ex antiqua et nobilissima familia Lulliorum ex Barcinone oriundus, in insula Maiorica natus, ex familia regis Iacobi, cuius et fuit senescalis; iuvenis quidem in vanis nutritus, nobilitate, opibus, amicis onustus, vanos amores facile contraxit cuiusdam praesertim nobilis mulieris; sed factum est ut haec eadem mulier gravi sub pectore ulcere laboraret, quod sciens Raymundus, tristitia prostratus versibus et compositionibus tristitiam lenire conabatur. Quod dum faceret, Dominus noster Iesus Christus dextrorsum ipsi apparuit, qua visione mundanus homo perterritus flebile carmen inceptum dimittit, quod et ter et quater conatur absolvere, et sub eadem hora Crucifixum videt. Unde et ad Deum plene conversus,

Scientia haec a Deo fuit ei infusa, qua de causa.

Approbatio superd. artis Parisiis facta.

Notatu digna de quodam arbusto prodigioso.

Prima disputatio ipsius c. sectatores Maumetti et flagellatio.

2.^a disputatio. Martyr Christi effectus est et lapidibus obrutus.

mundo renuntians, habitum tertii ordinis sancti Francisci assumens, ad antrum montis Randae se confert, ibi ieiuniis et orationibus se discruciat. Considerans autem infidelium perniciem, tristabatur de eorum perditione, quorum salutem optans et petens a Deo ut etc.; quadam vice, charitate inflammatus, astra respiciens, subito illustratus vidit omnia rerum principia; tunc sensit in se apertum infusae sapientiae fontem: revelavit nempe ipsi Deus hanc artem, quam secum afferens Parisios adit, ubi eius doctrina fuit examinata per triginta doctores parisienses, pariter et approbata, ubi titulis variis fuit insignitus: dictus nempe est homo novus, scientia nova, organum sapientiae, doctor divinitus illustratus, Minerva etc.. Videte recentem hystoriam sive *Annales minorum*, editos anno Domini 1628, tom. 2., ubi fit mentio de cancro in pectore suae dilectae, ostenso ab ipsa Raymundo, quod fuit initium suae conversionis. Ponitur etiam apparitio Crucifixi dicentis: Raymunde, sequere me. Meminit etiam idem auctor de arbusto prodigioso, italice lentisco, quae arbor per totam noctem, eodem Raymundo, scientiarum donum sibi a Deo infusum contemplante, mane apparuit in suis foliis, insignita characteribus principiorum arctis literis graecis, arabibus, chaldeis et latinis, quae arbor perpetuo adhuc viret, cuius ramusculi etiam Romam sunt delati. Haec et alia apud Lucam Vvandiggo, circa annos Domini 1275.

Ardens vero charitate erga Deum et proximum, ad tria capitula generalia religiosorum accessit, hortans christianos et reges ad Terrae sanctae acquisitionem, et tandem ipsemet Raymundus, ad urbes Africae Bugiam et Tunitium pergens, sectatores Maumetti disputatione prostravit, quod et rex sciens, carceribus aerumnisque vexatum, in navem coniici et expelli curavit. Sed, martyrii cupidissimus, revertitur, et publice Christi evangelium praedicantem ac Maumettum improperantem, contumeliis affectum rapit populus et mandato regis extra menia lapidibus obrutus est.

Miracula ipsius corpus effecit et efficit.

Bulla fictitia inventa a quodam religioso per invidiam quomodo cognita fuerit, et dictus monachus castigatus et divi martyris doctrina approbata etc.

Cuius cadaver ligures christiani mercatores accipientes, Genuam asportare nitentes, contrariis ventis Maioricas navis appulit, ubi deposuerunt sacram sarcinam, ibique honorifice eius reliquias multis miraculis illustres populus veneratur.

Sed post eius cineres quidam religiosus (nescio quo spiritu ductus) in eius doctrinam invidia exardescit. Sed non mirum: sic nempe Platoni invidit Aristoteles, sic uterque Gorgiae Leontino, quibus eius gloria adeo fuit invis, ut ea que illius erant sophistica et phantastica dicerent. Sic ergo vir iste religiosus bullam Gregorii undecimi finxit ad eum missam, ad doctrinam Raymundi examinandam, cuius libros omnes ad se producendos excommunicatione curavit atque combussit, auctoremque haeresios damnavit; sed iterum bis vel ter causa examinata, bullam fictitiam esse invenerunt, doctrinam approbarunt, auctoremque catholicum a calumnia vindicarunt, et tandem iterum examinata Hyspaniis fuit approbata et in lucem edita auctoritate Philippi quarti regis nostri.

MIQUEL FLORÍ, S. I.

Avigliana (Torí).

UN LUL·LISTA BOLONYÈS DEL XVIIe SEGLE

Hom ha volgut distingir curosament el mètode lul·lià per a exposar la ciència, del mètode d'adquirir-la. Aquest — diuen — és un ascens de l'enteniment a l'estil aristotèlic, seguit d'un descens de matis platònic; en canvi el mètode expositiu o art combinatòria és un sistema típicament lul·lià.

Sense negar el fonament d'aquesta manera de veure la filosofia de Ramon Lull, remarcarem tan sols que aquesta art combinatòria no es veu mai separada del descens de l'enteniment, i com que aquests dos aspectes són els més vistents, no és gens estrany que siguin també els que més fonament han colpit tots els qui s'han afrontat amb la poètica concepció lul·liana de la metafísica.

Lluny, doncs, d'admirar-nos que pensadors com Giordano Bruno, Gassendi, Kircher, Leibniz hagin reparat només en aquest caire, diríem més tost que ell és l'únic que podia fer interessant la figura de Lull en temps del Renaixement. L'ascens lul·lià no diferia substancialment de la filosofia escolàstica medieval, llavors tan bescantada i escarnida; només el descens — estretament unit amb l'art combinatòria — s'adeia a plaer amb les noves idees.

Tot i no tenir encara cap estudi exhaustiu i profunditzat sobre la influència de Ramon Lull en tota la filosofia renaixentista, hom endevina — per les poques dades que se'n coneixen — que no fou ni minsa ni passatgera¹. La raó d'aital sobrevivència, essent Ra-

¹ El P. JOSEPH MARÉCHAL S. I. en el seu excellent *Précis d'histoire de la philosophie moderne*, I, Luvaina 1933, 162, diu així tot parlant de Leibniz: "C'est déjà l'idée fondamentale du *De Arte Combinatoria* (1666), que Leibniz traitera plus tard un peu dédaigneusement comme une œuvre de jeunesse, sans néanmoins cesser jamais d'en poursuivre le dessein: "Quand j'étais jeune, je prenois quelque plaisir à l'Art de Lulle; mais je crus y entrevoir bien des defectuosités, dont j'ay dit quelque chose dans un petit essai d'écolier intitulé *de Arte Combinatoria*, publié l'an 1666, et qui a esté réimprimé malgré moy." En dépit de toutes ces "defectuosités", Raymond Lulle — que l'on rencontre

mon Lull, per altra banda, un autor tan medieval, hem de cercar-la principalment en el moll i bessó de la seva art, en aquella fallera per la unitat que ha estat també el neguit dels més grans filòsofs moderns.

Per això potser resulta un xic exagerada la posició que dona a la filosofia lul·liana només una certa valor *històrica*, desconeixent el delit i la vida que batega sota la seva geomètrica carcassa; aquesta sí que no té sinó un significat històric que ja ha passat; però la valor *humana* — copsada pla bé en els segles de l'humanisme — no es pot de cap manera rebutjar.

Avui presentem un nou admirador italià de Ramon Lull, pertanyent no pas als auries temps del pur humanisme clàssic, sinó als de la seva decrepitud siscentista: la seva obra manuscrita és un nou testimoni de l'interès que despertava encara arreu d'Itàlia el nostre beat durant la centúria dissetena.

És curiós d'examinar aqueixa persistència amb què vivia encara a Itàlia el ver lul·lisme filosòfic en un segle que s'obria amb la segona edició del *Directorium* d'Eimeric i Peña², i que de cap a cap anava contemplant amb rialla mofeta com hi havia qui copiés encara pacientment aquella mala fi de tractats alquímics atribuïts de molt temps enrera al nostre mallorquí; edicions itàliques d'obres autènticament lul·lianes, cap; només qualche edició esporàdica de misteriosos llibres ocultístics³; i, no obstant, no és rar el cas de trobar comentaris manuscrits de l'art lul·liana, compostos per italians siscentistes.

Sens dubte, però, el veritable lul·lisme no seria llavors gaire florent, quan veiem que pocs lustres més endavant tot un Muratori⁴

également aux sources de la pensée du card. de Cuse, de G. Bruno, peut-être même de Descartes, vers le temps de l'"inventum mirabile" — était reconnu par Leibniz pour le vrai précurseur de la Combinatoire: les autres prédécesseurs avoués et plus immédiats: Cornélius Agrippa, Alsted, Pierre Grégoire de Toulouse, Kircher même, l'"immortalis Kircherus", n'ont fait que mieux aménager l'Art Lullien".

² ELIES ROSENT I ESTANISLAU DURAN, *Bibliografia de les impressions lul·lianes*, Institut d'Estudis Catalans, *Estudis de bibliografia lul·liana*, 2, Barcelona 1927, núm. 161.

³ Ibidem, núm. 270. Ací volem constatar l'estranyesa que ens ha produït que un llibre recentíssim de pretensions científiques (J. EVOLA, *La tradizione ermetica*, Bari 1931) encara addueixi candorosament diferents escrits pseudo-lul·lians sense la més lleu sospita en contra de llur autenticitat.

⁴ *Epistolario di L. A. Muratori*, a cura di GIUSEPPE CAMPORI, VI, Modena 1903, 2543, lletra 2470.

—l'amic i corresponent de Leibniz! —, i un erudit tan curós com el valencià Joan Andrés⁵, que passà gairebé tota la seva vida a Itàlia esforçant-se d'exaltar pertot les glòries hispàniques, no co-neixen Ramon Lull sinó com un alquimista o un visionari.

Tot amb tot, encara es conservaven a la Itàlia siscentista dife-rents calius lullians no del tot somorts: conegut és el judici favo-rable que de Ramon Lull donà el sant doctor Robert Bellarmino en el seu erudit recull *De scriptoribus ecclesiasticis*, publicat a Lió l'any 1613⁶; l'*Ars lulliana emendata*, de Juli Pace, assolia en dotze anys tres edicions a Lió, París i Nàpols; ni manquen tampoc — com ja hem dit — entusiastes comentaristes que s'afanyen a poar amb in-genu optimisme els tresors pregons que, segons mestre Ramon Barbaflorida, amagava la seva art meravellosa.

Així l'autor anònim del tractat *Generalis usus et divisio artis lullianae*⁷, existent manuscrit a la Nacional florentina, pondera els

⁵ El P. JOAN ANDRÉS parla de R. L. en la seva magna història *Dell'origine, progresso e stato attuale d'ogni letteratura*, quan tracta dels *Europei discepoli degli arabi*: "Lo spagnuolo Raimondo Lullio — diu — famigliare di Bacone e d'Arnaldo, fu dell'arabica lingua spertissimo, e per lo zelo del cristianesimo ebbe molto commercio co' saraceni. Dell'arte chimica dunque di questo scrittore famoso, delle cui opere quasi infinite si può vedere il catalogo nella *Biblioteca spagnuola* di Niccolò Antonio, ecco qual gloriosa idea ci presenta il Boerhaave, giudice in questa materia maggiore d'ogni eccezione", i afegeix un llarg text llatí. Aquesta és l'única referència que fa a Lull en el primer volum, el més original dels set que formen aquella formidable *Kulturgeschichte* (I, 194 ed. Bodoni, Parma 1782); encara en altres dos llocs (III, 611-2, i V, 13-4) torna a parlar de R. L. com promotor dels estudis aràbics i de la química; en canvi en la part destinada a historiar els progressos de les lletres, de la filosofia i de la teologia, no en fa ni un mot. Vist això resulta potser un xic imprecisa l'ex-pressió de GONZÁLEZ PALENCIA en l'afectuós capítol que dedica a *Los atisbos del P. Juan Andrés en el siglo XVIII*, a la fi del seu dens manuallet d'*Historia de la literatura arábigo-española* (Barcelona, Labor 1928), quan diu que el jesuïta valencià va entrellucar "que Lulio debía mucho a la literatura musulmana".

⁶ JOAN AVINYÓ, *Història del lulisme*, Barcelona 1925, 528-9, 561-2.

⁷ És el II.XI.85, assenyalat, més que descrit, als *Inventari dei manoscritti delle biblioteche d'Italia*, XII, Forlì 1902-3, 89. Als *Analecta sacra tarraconen-sia*, II (1935) 132, li ve atribuïda erròniament la cota II.XI.86. Petit volum de 128 × 93 mm., relligat en pasta. A la contracoberta hi ha una etiqueta de la Nacional florentina; a la darrera contracoberta, una nota fa: *Cc. 62, di cui bianche le cc. 58-62, più due guardie in principio e due in fine.* — 26.XII.1935-XIV. Pròpiament, però, són 65 folis, només que la numeració moderna comença a comptar des del tercer full: els dos anteriors contenen diferents figures; cada pàgina ve a tenir unes 13 línies. Fol. 1: *Generalis usus et divisio artis lullianae.* — *Duo sunt praecipui usus artis lullianae. Prior usus est, ut habeamus generalem cognitionem rerum omnium, et sic per eam cognitionem possimus utiliter et subtiliter dicere et ratiocinari; nam haec ars ad ratiocinandum plurima*

bons serveis que fa el mètode de Ramon Lull tant per a assolir un coneixement general de totes les coses — *et sic, per eam cognitionem, possimus utiliter et subtiliter dicere et ratiocinari* —, com per a examinar més pregonament ço que un hom ja coneix d'antuvi; a mitjan segle, Lluç Antoni Degli Abbatì tenia per dolça tasca la de compendiar la *Logica brevis*⁸; i per les mateixes tongades el menoret caputxí fra Víctor de Palerm⁹ se sentia empès a estudiar i glossar l'art lulliana pel desig d'arribar a una unitat intel·lectual

praebebat media, et ad respondendum distinctiones infinitas. Posterior usus est ad investigandum incognita et examinandum ea quae videntur esse cognita respondentem, ut si quis profiteatur se scire rem aliquam, multa ab eo quaerere possumus ea de re, quae probabile est illum ignorare, si nesciat hanc artem. Quare unica haec ars potest esse instar omnium, dummodo particularia sint cognita per experientiam et authorum gravium placita, seu opiniones ex eorundem scriptis petantur. Quare qui plura artium compendia uel leuiter didicerit, eo felicius utetur hoc artificio. — Fol. 2: *Partes artis sunt duae. Prior continet apparatus rerum intelligendarum in initio. Posterior continet modum utendi intellectis, cum est dicendum aut ratiocinandum aut respondendum de re aliqua. Pars prior continet principia, subiecta, quaestiones, et artium vocabula...* Fol. 3u: *De Bonitate*; 6u: *De Magnitudine*; 10u: *De Duratione*; 13: *De Potestate*; 16u: *De Sapientia*; 19u: *De Voluntate*; 21: *De Virtute*; 24u: *De Veritate*; 25u: *De Gloria*; 26u: *De principiis respectivis et primo De Differentia*; 27u: *De concordantia*; 28u: *De Contrarietate*; 29u: *De Principio*; 31u: *De Medio*; 32u: *De Fine*; 33: *De Maioritate, Aequalitate et Minoritate*; 33u: *De quaestionibus et primo de quaestione An est*; 35: *De quaestione Quid est*; 36: *De quaestione De quo*; 36u: *De quaestione Quare*; 37u: *De quaestione quantum*; 38: *De quaestione Quale est*; 38u: *De caeteris quaestionibus, Quando, Quomodo, Ubi uel Cum quo*; 40: *De subiectis et primo de Deo*; 41u: *De Angelis*; 42: *De Caelo*; 43: *De Homine*; 44: *De Imaginatio*; 44u: *De sensitiuo*; 45: *De Vegetatiuo*; 45u: *De Elementatiuo*; 46u: *De Instrumentatiuo*; 47: *De usu praecedentium: Tota artis subiecta huc usque tradita sunt adco ut per praecedentia praecepta non sit difficile dicere et disserere de rebus antea explicatis; verum quia multa occurrunt, mentio hucusque non fuit facta. Tradenda nunc est ratio qua possimus de his etiam disserere et multa scrutari, quorum cognitio etiam illos lateat qui optimam cognitionem uel scientiam se habere profitentur.* 4u. *Quare duplex est in genere usus. Unus ad dicendum et disserendum, siue quisquam fungatur munere ratiocinantis, siue respondentis. Posterior usus est ad examinandum. Prior usus perficitur applicatione principiorum et subiectorum ad propositum, nempe de quo est dicendum uel disserendum...* Fol. 52u: *Hae quaestiones suppeditant occasionem inquirendi in infinitum quae pos | 53. sunt nos latere. Finis totius Artis.* — *De artificio facilliter dicendi ex tempore. Artificij facilliter dicendi de unaquaque re duae sunt partes...* Fol. 57: *...ut verba alicuius orationis. Finis.*

⁸ Ms. 1109 de la Biblioteca Oliveriana de Pésaro, datat al 1650; cfr. *AST*, II (1935) 140.

⁹ Sobre la seva *Brevis ac etiam dilucida in Artem brevem divi Raymundi Lullii subtilis declaratio* (ms. D bis 12.2.33 de la Biblioteca cívica de Gènova) vegeu *AST*, 10 (1934) 17-8, i 11 (1935) 132-3; d'especial interès resulta el paràgraf de la introducció on fra Víctor exposa la necessitat de l'art lulliana (ff. 1-2u): "Quanta sit huius diuinae artis necessitas, sufficit vno uel altero eiusdem artis principio probari, nempe ex naturali appetitu et ponderis inclinatione naturali nostri intellectus ad scientiam. Experimur n[empe] in nobis

que la mateixa metafísica — *scientia generalissima* — no podia atènyer.

A aquests curiosos comentaris lullians del segle XVIIe ve a afegir-se ara modestament una *Encyclopedia Lulliana* | seu | *Ars disserendi de omni scibili, a Raimundo* | *Lullio adinuenta, atque à F.* | *Alloysio Sabatinj M. C., publico* | *Bonomiensis Universitatis Lectore,* | *adaucta, et explicata.* | *Anno Sal. 1695, petit*

inclinationem maximam et appetitum naturalem ad omnia scibilia, quod et tetigit Aristoteles in proemio primi Methafisicorum. Omnis homo natura scire desiderat, qui quidem appetitus in tota specie naturali non potest aliquo modo esse frustratorius; sic n[empe] et in ipsum Deum creatorem ac datorem refunderetur vitium: dedisset n[empe] nobis naturalem appetitum absque virtute acquirendi finem, et ita frustraretur omnino (quod est impossibile); sed appetit naturali pondere et inclinatione intellectus noster unam aliquam artem siue scientiam, quam uocamus naturalem, 2.^m illud psalmi: *signatum est super nos lumen vultus tui, Domine*, lumen inquam ab infinito fontali lumine deriuatum ac participatum, nobisque concessum. Principia n[empe] huius arctis in ipsis essendi principijs (ut dicemus) sita sunt, naturaliter cognoscibilia; hanc autem ex traditis communibus ac naturalibus scientijs haurire nullo modo potest, nam quaelibet scientia proprio ac spetiali obiecto suo contenta est, ut patet per omnes scientias discurrendo. [*Al marge*: Haec ars nullo modo potest hauriri ex cognitione aliarum scientiarum.] Et quamvis ipsa Methafísica sit scientia generalissima, cuius obiectum est ens in quantum ens, ut ex Aristotele elicitur, 4.º Methafisicorum, cap. 2.º, ac de caeteris disputare possit; hoc tamen non sufficit ad explendam intellectus nostri famem, quominus appetat vnam aliquam scientiam et facultatem generalissimam, in qua, ut in radice, contineantur principia omnium aliarum scientiarum; sicut n[empe] voluntas non quiescit nec quiescere potest in vno obiecto amabili, sed suo pondere fertur in omne obiectum amabile, sic nec intellectus infra terminos physicae, methafisicae, moralis, jurisprudentiae, etc. detineri uel quiescere potest: ergo necesse est dari vnam facultatem quae sit superior ad methafisicam. [*Al marge*: Principia methafisicalia quae sint et quot.] Tria n[empe] uel 4.^{or} principia ponuntur methafisicalia generalissima, scilicet: res, vnum, verum, bonum; in hac uero arte decem et octo explicata (ut dicemus), in quibus omnia continentur. Est enim obiectum methafisicale ens in quantum ens reale, sed sumptum transcendenter (quicquid dicant alij); huius autem facultatis obiectum est quidem ens scibile (ut paulo post), sed sumptum transcendentalissime, et ita omnibus caeteris superior est ac ipsis communissima. [*Al marge*: Necessitas huius arctis veluti sumatim.] Ex appetitu ergo intellectus nostri concluditur necessitas huius arctis lullianae, in qua ipsemet intellectus quiescit, nihil aliud pro statu isto desiderans, ut in expositione uidebimus, quod et tetigit Aristoteles in 2.do de anima, dicens: *intellectus noster natus est omnia facere et omnia fieri* etc. [*Al marge*: Quare dicatur ars, ab arctando, scilicet continendo.] Vocatur autem ab ipso Lullio ars, non quidem presso, sed lato sumpto uocabulo, quatenus ars dicitur ab arctando: quaelibet n[empe] continet propria praecepta et regulas, quibus finem sibi possit comparari, quo tendit; ut patet etiam incipiendo ab ipsa grammatica etc. [*Al marge*: Ars ista de quacumque re potest disputare.] Haec autem nostra generalis ars et communissima continet principia et regulas et obiecta generalissima, quibus de quacumque re proposita et de quocumque dubio possit disputare ac discurrere, non solum in naturalibus siue moralibus, sed etiam in theologicis (fidei tamen adminiculo, ut uidebitur). In his ergo huius arctis principijs euacuatur omne ens, ut scibile est pro statu isto.”

volum, segurament autògraf, que està en el nostre poder¹⁰, El seu autor, el menoret conventual fra Lluís Sabatini¹¹, natural de Bolonya, pertanyia a l'escola escotista: *ad mentem Scoti* havia publicat a Roma l'any 1689 un pompós *Firmamentum theologicum gallici Atlantis Ludovici magni*, i tesis escotistes apunten encara a l'*Encyclopaedia*; des de 1680 era adscrit al col·legi dels teòlegs bolonyesos, i de l'any 89 al 99 fou lector de metafísica a la cèlebre universitat; traspassava a Forlì el 19 de març del 1699¹².

¹⁰ Era a la venda en la llibreria antiquària Bourlot, de Torí. Volumet sense cobertes, de 210×145 mm.; 43 fulls de paper, sense numerar: abans n'hi havia un altre al començament, segurament en blanc, que ha desaparegut. Fol. [1]: *Gregorius II [sic] damnauit 25. uolumina, ut uerè haereticalia, Raymundi Lulli, totamque suam doctrinam generaliter interdixit, si credis Mag.^o Porrectae in partem primam Summae Diui Thomae, qu. prima, articulo 2.º in Appendice*. A la seguida hi ha una altra nota, escrita de mà diferent: *Per Decreto della Congregazione del S. Officio a dì 27. Giugno del 1690: resta prohibita la Breue e compendiosa Scrittura che contiene la Nascita, la Vita, il Martirio, il Culto immemorabile del Pio Eremita e Venerabile martire Raimondo Lullo Maiorchino del Terz'Ordine di S. Francesco, Dottore celestemente illuminato, coll'approuazioni e comendazioni della Dottrina Luliana difesa giuridicamente dalle calunnie imposte dolosamente alla medesima. Del Dottor Pietro Bennazar Canonico Maiorchino. In Maiorica appresso la Vedova Guasp. 1688. Fol. [2]: hi ha només el títol que hem copiat en el text. Fol. [3]: *Introductio*. Tot el tractat lullian és escrit de mà diferent de les dues notes del foli 1, amb lletra clara, però abundosa d'abreviatures. L'esmentada obra del canonge Benasser és descrita a ROSENT-DURAN, núm. 274; aquesta *Bibliografia*, en canvi, no esmenta cap edició de l'*Encyclopaedia lulliana* de fra Lluís Sabatini, la qual no ve tampoc ressenyada a les *Notizie degli scrittori bolognesi* de GIOVANNI FANTUZZI. D'altra banda, el mateix Sabatini ens adverteix que l'ha escrita *potius ad proprii ingenii exercitationem, quam aliorum profectum* (fol. [3u]).*

¹¹ Alguns escriuen *Sabbatini*, i d'altres *Sabatini*; nosaltres, però, conservem la grafia *Sabatini*, que és la que es troba en el seu *Firmamentum theologicum* i en el nostre manuscrit.

¹² Vegeu GIOVANNI FANTUZZI, *Notizie degli scrittori bolognesi*, IX, Bolonya 1794, 181 (per errada, 119), on només es troba citada l'obra *Firmamentum theologicum gallici Atlantis Ludovici Magni, christianissima maiestatis suffultum, ac reflexo veluti radio praecipuis thesium syderibus picturatum, quas ad mentem Scoti in generalibus suae religionis comitiis, publico certamine propugnandas exponit Fr. Ludovicus Sabatini, in florentino Sanctae Crucis Lyceo min. convent. legens, ac in patria bononiensi universitate theolog. collegiatus etc. Romae, ex typis domini Anton. Herculis, 1689*. Sobre l'ensenyament universitari de Sabatini a Bolonya, vegeu SERAFINO MAZZETTI, *Repertorio di tutti i professori antichi e moderni della famosa università e del celebre istituto delle scienze di Bologna con in fine alcune aggiunte e correzioni alle opere dell'Alidosi, del Cavazza, del Sarti, del Fantuzzi e del Tiraboschi*, Bolonya 1848, 273, núm. 2726; i UMBERTO DALLARI, *I rotuli dei lettori legisti e artisti dello studio bolognese dal 1384 al 1799*, III, Bolonya 1891, 146, 150, 155, 160, 163, 167, 172, 176, 180, 185; i IV, 1924, 205. Demés a més el Dr. Giorgio Cencetti, regent de l'Arxiu d'Estat de Bolonya, em comunica amablement que a la sèrie dels *Requisiti dei lettori* hi ha un lligall de 69 documents esguardants la càtedra de fra Lluís Sabatini, ultra sengles exemplars del *Firmamentum theologicum*.

La primera qüestió que en examinar la seva obreta s'ofereix, és la de les fonts que féu servir per a escriure-la. A la base de tota ella està l'escolàstica tradicional, i, més concretament, l'escotisme de les escoles franciscanes; enlloc no esmenta Escot, però la seva afecció envers el doctor subtil la palesa prou bé — ultra el ja esmentat *Firmamentum* compost *ad mentem Scoti* — alguna tesi típicament agustiniano-escotista defensada a l'*Encyclopaedia lulliana*, com és ara aquella que la matèria prima no és pura potència (fol. [41]).

D'altres fonts secundàries que, si no interessen per a conèixer el lul·lisme del conventual bolonyès, ajuden a entrellucar la seva ampla cultura, són Porfiri (fol. [15u]), el cèlebre neoplatònic del segle III, a la famosa Εισαγωγή del qual fa referència en explicar els predicables d'Aristòtil; Descartes, de qui pren la definició d'esperit, *substantia cogitans* (fol. [16u]), i que lloa pel bon ús que fa de l'argument deductiu o sintètic (fol. [31u]); el franciscà Antoni le Grand, del qual diu només que explica profusament aquella definició cartesiana de l'esperit (fol. [16u]), sense precisar si es refereix a la *Philosophia vetus e mente Renati des Cartes*, o a les *Institutiones philosophiae secundum principia Renati des Cartes*, o bé, més probablement, a la *Dissertatio de carentia sensus et cognitionis in brutis*; Jean Pierre Valérien, que recomana per les seves obres sobre jeroglífics (fol. [17])¹³; i el filòleg Ambròs Calepino, autor d'un diccionari llatí molt famós en

i un estrafolari *Horologium matheophysilogicum per horarum symbolicas theses*, Bolonya, Giuseppe Longi 1683, no esmentat per Fantuzzi en la seva biblioteca d'escriptors bolonyesos. El P. M. DOMÈNEC SPARACTO, *Frammenti bibliografici di scrittori e autori minori conventuali dagli ultimi anni del 1600 al 1930*, C. E. F. A. 1931, p. 168, n. 190, diu que Sabatini és autor d'un *Tractatus metaphysicus* que es troba manuscrit a la Biblioteca universitària de Bolonya (cod. III, busta II, segle XVII, descrit per LLUÍS FRATI, *Indice dei codici latini conservati nella R. Biblioteca universitaria di Bologna*, Florència 1909); vegeu també *Archivum franciscanum historicum*, 3 (1910) 354-5. El R. P. Alois Manconi, M. Conv. a qui devem algunes d'aquestes notícies sobre el lul·lista de Bolonya, ens assabenta amb summa gentilesa, per mitjà dels PP. Lectoria i Llorca, S. I., que el manuscrit original C. 83 de l'arxiu de la cúria generalícia dels RR. PP. Menors Conventuals (Roma, Archivio dei SS. XII Apostoli) conté un *Index fratrum minorum conventualium qui scientias et artes publice tradiderunt*, en el qual son autor Papini fa una breu al·lusió al pare Lluís Sabatini professor de metafísica a Bolonya, que cal no confondre amb un altre conventual del mateix nom, musicista, deixeble del cèlebre P. Joan Baptista Martini, el contrincant del nostre Eximeno.

¹³ De la seva obra *Hieroglyphica seu de sacris Aegyptiorum aliarumque gentium literis commentarii*, se'n coneixen diferents versions i edicions.

el Renaixement, en el qual, segons Sabatini, hom pot trobar *ferè omnes nominum ethimologias* (fol. [18]).

Un examen més detingut demana Aristòtil. Sabatini només l'esmenta al foli [38], quan, explicant la manera de trobar argücies sense fi ni compte, diu: *Hoc unum te monitum uelim, primum argutiarum fontem esse aequiuocationem, quae, teste Aristotele, in quocumque genere latet*. Però pels ròtuls de la universitat bolonyesa sabem que del 1689 al 99 explicà a la càtedra els llibres primer, setè i dotzè de la *Metafisica*, que tracten respectivament de la metafísica en general, de la substància i de Déu: ara bé, enfeinat i capficat fra Lluís Sabatini per aquell mateix temps en els estudis lul·lians, ¿no sembla molt versemblant que — amb qualsevol ocasió propícia — expliqués, mal que fos de passada, als seus deixebles, els trets principals de l'art lul·liana?

Si a totes aqueixes fonts hom afegeix la restant bibliografia pròpiament lul·lista, i té present endemés la correcció i àdhuc elegància del llenguatge — amb moltes tares de mal gust, és cert, fruita del temps, al cap i a la fi —, veurà que era el frare bolonyès una persona de no vulgar cultura que, lluny d'aconcentrar-se d'explicar tan sols conceptes rebregats i esgrogueïts, seguia més o menys els corrents filosòfics del seu segle, i sabia acomodar-se i assimilar les teories d'altri.

Ara, ¿d'on li vingué la dèria lul·lista? ¿què era el que l'atreïa a l'art de Ramon Lull? A tots aquests punts respon en la introducció (fols. [3-3u]):

Viam regiam ad expeditam scientiarum omnium acquisitionem inter heremi tenebras Raymundus Lullius, seraphici ordinis splendor necnon Ecclesiae orthodoxae martyr gloriosus, caelesti illustratione detexit. Hanc nominari uoluit *Encyclopediam*, scilicet scientiam de scientia seu de scibili in universum, siquidem uetus Encyclopediae nomen haud importat omnium scientiarum aggregatum, sed specialem quamdam scientiam seu artem, ob summam suam uniuersaliter omnes omnino scientias humanas artesque complectentem. Artem sciendj eminentissimam uocant alij methodum uniuersalem, quia per artificiosam combinationum seriem, de omni re proposita rationibus prope infinitis disseri potest. Nec quidpiam ita reconditum in scientijs artibusque humanis latet, quod eâ, tanquam clauì quadam generali, etiam ab ingenio non ualde precoci, nequeat facilè resserari, dummodo scientia-

rum artiumque principia, obiecta, substantia, definitiones, diuisiones, axiomata, terminos (quorum combinatio uaria instituenda est) aliquo modo praecalleat. Plurimi ingeniosissimi viri hocce artificium, in sua origine nonnihil obscurum, illustrare conati sunt, uti Gregorius Tolosanus in *Syntaxi artis mirabilis*, uti Egidius Moncurtius in *Typo omnium scientiarum*, Cornelius Gemma in *Arte cyclognomica*, Petrus Sanchez in *Methodo mirifica*, Iuo Parisinus in *Digesto sapientiae*, Bacho de Verulamio in *Nouo organo*, Sebastianus Izquierdo S. I. in *Faro scientiarum*, Athanasius Kirkerius in *Arte magna sciendj*, Caspar Knitellius S. I. in *Via regia ad omnes scientias*, etc. Nos et huiusce ultimi varia doctrinâ suffulti, Lullianis principijs nouos alios terminos uniuersales addidimus, eosque potius ad proprij ingenij exercitatio-nem, quam aliorum profectum (cum satis per praecitatos auctores instructi sint) per loca memoriae artificialis nobis familiaria disposui-mus.

Moltes obres són citades en aquest proemi, però no creiem pas fer cap tort al professor bolonyès, si pensem que no totes li eren conegudes. Ell mateix fa present que la seva font principal ha estat la *Via regia*¹⁴ del P. Knittel, mentre, d'altra banda, en el curs del manuscrit només esmenta la *Cosmocritica* de Corneli Gemma, el *Pharus*¹⁵ del P. Izquierdo i dues obres del famós P. Atanasi Kircher¹⁶, és a saber l'*Ars lucis et umbrae* i l'*Ars consoni et dissoni*. És notador que en aquella llista bibliogràfica gairebé tots els lullistes citats són dels Alps enllà; el nom, però, de Leibniz hi manca, tot i ésser passats ja quasi trenta anys de la publicació de la seva art combinatòria.

¹⁴ *Via regia ad omnes scientias et artes, hoc est, ars universalis scientiarum omnium artiumque arcana facilius penetrandi, et de quocumque proposito themate expeditius disserendi*; vegeu-ne la llista d'edicions a SOMMERVOGEL. *Bibliothèque des écrivains de la Compagnie de Jésus*, IV, 1132-3.

¹⁵ *Pharus scientiarum*, 2 vols., Lió 1659.

¹⁶ Cfr. SOMMERVOGEL, art. *Kircher*. La influència d'aquest jesuïta austríac en el lullisme italià fou tan gran, que Joan Baptista Vico al 1710 anomenava kircherians els lullistes: *Itaque praedicamenta Aristotelis et topica* — diu en el seu comentari *De antiquissima italorum sapientia*, llibre I, cap. 7 — *si quis in iis quid novi invenire velit, inutilissima sunt; et lullianus aut kirkerianus evadat si similis eius fiat qui scit quidem literas, sed eas non colligit ut magnum librum naturae legat. At si tamquam indices et alphabeta habeantur quarcendorum de re proposita ut eam plane perspectam habeamus, nihil ad inveniendum feracius: ut ex iisdem fontibus, ex quibus copiosi oratores et observatores etiam maximè provenire possint* (*Le orazioni inaugurali, il "De italorum sapientia" e le polemiche*, a cura de G. Gentile i F. Nicolini, sèrie de *Scrittori d'Italia*, Bari 1914, p. 182).

Resta, doncs, que el lullisme de fra Lluís Sabatini, més que no pas d'aquells cercles italians, depèn dels corrents lullistes germànics i espanyols; ni tampoc prové de l'escola franciscana pròpiament, sinó més tost dels tres jesuïtes Izquierdo, Knittel i Kircher.

Sabatini no s'acosta a Lull demanant-li un art de fades que l'emmeni "à parlar sans jugement de celles [choses] qu'on ignore" — segons la despectiva frase de Descartes —; ans, com diu ell mateix en el proemi dessús transcrit, no hi cerca sinó *una clau general* per a obrir totes les caixes que han curullat ja de tresors les altres ciències; *un mètode universal* per a trobar infinites combinacions de principis, definicions i termes coneguts d'antuvi. El conventual té molta de fe en aqueixa clau i en aqueix mètode. Tot el seu tractat respira entusiasme i apologia: sobretot en explicar els infinits usos i pràctiques de la combinatòria, fa com aquell qui canta a la fira les excel·lències d'un nou remei per a tots els mals.

La seva *Encyclopaedia* és formada de quatre parts, que desenvolupen successivament l'art combinatòria — un xic modificada i amplificada —, l'art analògica, l'analítico-sintètica, i, per fi, l'ús d'aquestes tres arts.

En la primera — la més llarga de totes quatre (fols. [4-23u]) — exposa Sabatini cent quaranta-quatre *motius universals aplicables a tota cosa*, i distribuïts en dotze esferes de tal manera que cadascuna en té dotze. Aquells principis universals són designats no per lletres, com en l'art de Ramon Lull, sinó per números. Ara, per a combinar entre si aquest principis, diu que es pot fer o bé per les cèl·lules de la memòria artificial, o bé — *quod magis Raymundi Lullii inventioni accomodatur* — per rodes giratòries (fol. [5]). Enc que tota aquesta secció destinada a analitzar breument els dits principis o motius universals, sigui d'escàs interès, resulten, però, remarcables els articles sisè i setè on fa veure com els restants termes que poden acudir-se encara, vénen a reduir-se a algun dels vint-i-quatre principis absoluts i relatius de la seva taula. Tota aquesta primera part fineix explicant els quatre usos principals que pot tenir la combinatòria, és a saber, per a trobar un seguit de qüestions diferents sobre un mateix punt, diverses divisions adequades de qualsevol matèria, enginyoses definicions de tota cosa, i, per fi, mitjans abundosos per a parlar tant com es vulgui d'un argument qualsevol. Una curiosa manera d'aplicar

amb profit l'art combinatòria a la meditació ascètica, clou aquesta part primera.

La segona (fols. [24-30u] és molt més estrafolària: amb uns exemples estirats i ridículs vol fer veure la utilitat de servir-se de les analogies per a explicar, i àdhuc per a demostrar, qualsevulla proposició: no cités ací amb elogi el P. Kircher, i hom en percebria tot d'un cop la influència.

En l'art analítico-sintètica, que forma la tercera part del manuscrit (fols. [31-4]), s'esplaia el bon dialèctic a pujar i baixar amb agilitat acrobàtica pels més abstractes conceptes metafísics, a destrenar i trenar de nou les conseqüències implicades en una proposició senzilla, com és ara *Deus est*, i a desfer amb un posat de suficiència irònica les objeccions que hom li presenta contra una art tan ardidada i enginyosa.

En l'última part, finalment (fols. [34u-42]), vol donar encara nous exemples de totes tres arts — combinatòria, analítica i analítico-sintètica —, arribant el seu ardiment fins a donar i tot preceptes infal·libles per a trobar amb facilitat acudits i argúcies a l'entorn de qualsevol paraula!

Corprèn i fa pena de veure a què han deixat reduïda els lullistes posteriors tota la gran concepció lulliana. L'esperit místic i filosòfic alhora, que vivifica la florida esponera de l'*Arbre de ciència*, s'és fos. Roman tan sols un vell fustam, escarransit i grotesc, de què hom s'entreté a fer joguines. L'art univeral devé una buida art dialèctica, d'aquelles que mirava amb certa prudent reserva el bon seny del nostre Balmes¹⁷.

¹⁷ Per a conèixer el seu genuí parer en aquest punt pedagògic, vegeu MIQUEL FLORÍ, S. I., *Valor de las formas dialécticas según Balmes*, a *Estudios eclesiásticos*, 6(1927)400-14.

TEXT *

[4] ARTICULUS PRIMUS.

Totam hanc artem duodecim sphaerarum ordine nobis distribuere placuit, quarum singulae duodecim complectuntur motiua uniuersalia rei cuiilibet applicabilia, suis insignita numeris, ut commodius 144 artificialis memoriae loculis queant accomodari.

Prima sphaera continet duodecim quaestiones, numeris arithmeticis ordinatim insignitas:

- 1 A ¹ Quid, ² An, ³ Cur, ⁴ Quantum, ⁵ Quis, ⁶ Quale,
 2 B ⁷ Quot, ⁸ Vbi, ⁹ A quo, ¹⁰ Quibuscum, ¹¹ Quomodo, ¹² Quando.

Secunda sphaera continet duodecim principia absoluta, similiter per succedentes numeros distributa, quae sunt:

- 3 C ¹³ Bonitas, ¹⁴ Magnitudo, ¹⁵ Duratio, ¹⁶ Potestas, ¹⁷ Sapientia, ¹⁸ Voluntas,
 4 D ¹⁹ Virtus, ²⁰ Veritas, ²¹ Gloria, ²² Complementum, ²³ Victoria, ²⁴ Centrum.

Tertia sphaera continet duodecim principia respectiua, quae sunt:

- 5 E ²⁵ Concordantia, ²⁶ Differentia, ²⁷ Contrarietas, ²⁸ Principium, ²⁹ Medium, ³⁰ Finis,
 6 F ³¹ Maioritas, ³² Aequalitas, ³³ Minoritas, ³⁴ Prioritas, ³⁵ Simultas, ³⁶ Posterioritas.

Quarta continet duodecim verba uniuersalia, quae sunt:

- 7 G ³⁷ Disponere, ³⁸ Aquirere, ³⁹ Augere, ⁴⁰ Conservare, ⁴¹ Nobilitare, ⁴² Dirigere,
 8 H ⁴³ Complere, ⁴⁴ Delectare, ⁴⁵ Nocere, ⁴⁶ Minuere, ⁴⁷ Nectere, ⁴⁸ Ominari.

Quinta sphaera continet duodecim substantia universalis [sic], quae sunt:

- 9 I ⁴⁹ Deus, ⁵⁰ Angelus, ⁵¹ Caelum, ⁵² Elementa, ⁵³ Homo, ⁵⁴ Bruta,
 10 K ⁵⁵ Plantae, ⁵⁶ Mineralia, ⁵⁷ Metheora, ⁵⁸ Instrumentalia, ⁵⁹ Regnum, ⁶⁰ Ecclesia.

* Essent un text d'interès més tost bibliogràfic i històric que no pas doctrinal, ens acontentem de donar-ne la llista dels articles, i de copiar només les pàgines més significatives.

[4u] Sexta sphaera continet duodecim praedicamenta, quae sunt :

	61	62	63	64	65	66
11 L	Substantia,	Quantitas,	Qualitas,	Relatio,	Actio,	Passio,
	67	68	69	70	71	72
12 M	Vbi,	Quando,	Situs,	Habitus,	Motus,	Dispositio.

Septima sphaera continet septem terminos logicos et quinque metaphysicos, qui sunt :

	73	74	75	76	77	78
13 N	Genus,	Species,	Differentia,	Proprium,	Accidens,	Definitio,
	79	80	81	82	83	84
14 O	Diuisio,	Essentia,	Possibilitas,	Existentia,	Idea,	Auctoritas.

Octaua sphaera continet 12 motiua physica, quae sunt :

	85	86	87	88	89	90
15 P	Natura,	Corpus,	Spiritus,	Causa dispositiva,	Causa materialis,	Formalis,
	91	92	93	94	95	96
16 Q	Efficiens,	Finalis,	Exemplaris,	Ordo,	Modus,	Hyerolifica.

Nona sphaera continet duodecim modos definiendi, qui sunt :

	97	98	99	100	101
17 R	Per essentiam,	Per passiones,	Per accidentia,	Per causas,	Per effectus,
				102	
				[Per ethimologiam,	
	103	104	105	106	
18 S	Per synonyma,	Per metaphoras,	Per negationem,	Per affirmationem,	
			107	108	
			[Per figuras,	Per symbola.	

Decima continet duodecim modos diuidendi, qui sunt totius :

	109	110	111
19 T	In partes potenciales,	In partes actuales,	Essentiae in passiones,
	112	113	114
	Subiecti in accidentia,	Accidentis in substantiam,	Accidentis in accidentia,
	115	116	117
20 V	Vniuoci in uniuocata,	Aequiuoci in aequiuocata,	Mixti in simplicia,
	118	119	120
	Subiecti in virtutes,	Virtutis in operationes,	Operationis in gradus.

Vndecima continet 12 modos eamdem rem considerandj, qui sunt :

	121	122	123	124	125	126
21 X	Philosphicè,	Theologicè,	Phisicè,	Metaphisicè,	Mathematicè,	Medicè,
	127	128	129	130	131	132
22 V	Ethicè,	Iuridicè,	Politicè,	Analogicè,	Poeticè,	Historicè.

Duodecima continet doudecim promptuaria analogica, quae sunt:

- 23 Z ¹³³Paradisus, ¹³⁴Caelum, ¹³⁵Aer, ¹³⁶Terra, ¹³⁷Aqua, ¹³⁸Ignis,
 24 & ¹³⁹Subterranea, ¹⁴⁰Purgatorius, ¹⁴¹Infernus, ¹⁴²Ars, ¹⁴³Virtus, ¹⁴⁴Vitium.

[5] ARTICULUS SECUNDUS. — *De apta horum principiorum ordinatione ac multiplici eorundem combinatione...*

[6u] ARTICULUS TERTIUS. — *Quaestiones breuiter explanantur...*

[7u] ARTICULUS QUARTUS. — *Principia absoluta explanantur...*

[8u] ARTICULUS QUINTUS. — *Principia respectiua declarantur...*

[9u] ARTICULUS SEXTUS. — *Alij termini ad haec principia absoluta reducuntur...*

[10u] ARTICULUS SEPTIMUS. — *Alij termini ad principia respectiua reducuntur...*

[11u] ARTICULUS OCTAUS. — *Verba uniuersalia enodantur...*

[13u] ARTICULUS NONUS. — *Subiecta uniuersalia describuntur...*

[14u] ARTICULUS DECIMUS. — *Praedicamenta explicantur...*

[15u] ARTICULUS VNDECIMUS. — *Termini logico-metaphysici enodantur...*

[16u] ARTICULUS DUODECIMUS. — *Motiua physica adducuntur...*

[17u] ARTICULUS TERTIUS DECIMUS. — *Modi definiendj expanduntur...*

[18u] ARTICULUS QUARTODECIMUS. — *Modi diuidendi enucleantur...*

[19u] ARTICULUS QUINTODECIMUS. — *Modi eamdem rem considerandi exponuntur...*

[20u] ARTICULUS SEXTODECIMUS. — *Promptuaria analogica aperiantur...*

[21u] ARTICULUS DECIMUS SEPTIMUS. — *Vsus huiusce artis magis extricatur...*

[23] ARTICULUS ULTIMUS. — *Huius artis usus in priuata meditatione explanatur.*

Iuxta triplicem theologiae mysticae viam, scilicet purgatiuam, illuminatiuam et unitiuam, trinam tibi determina rerum meditandarum classem, prima pro uitijis extirpandis, 2.^a pro uirtutibus aquirendis, 3.^a pro Deo diligendo.

In prima reponere uales duodecim uitia principalia, ex. g. septem uitia capitalia, nempe superbiam, etc.; deinde sensuum licentiam, ingrati animi uitium, diuinarum inspirationum abiectiorem, legum inobseruantiam, proximi scandalum.

In secunda duodecim praecipuas uirtutes, ex. g. tres uirtutes theo-

logicas (fidem, spem, charitatem); 4.^r uirtutes cardinales (prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam); tria uota essentialia (paupertatem, castitatem, obedientiam); aliasque duas uirtutes generaliores, ex. g. orationem et diuinae uoluntati uniformitatem.

In 3.^a distribuere potes duodecim motiua in nobis diuinum amorem excitantia, cuiusmodi sunt, ex. g., finis creationis, mysterium incarnationis, beneficentia Dei, amor eiusdem erga homines, exemplum creaturarum caelestium et sublunarium, felicitas amantis, praemium beatitudinis, poena non amantium, exemplum sanctorum, meritum Dei, beatitudo anticipata, deificatio.

Hae tres classes uberrimam trium annorum meditationi suppeditabunt materiam, sicque spatio triennali per consuetas uias ad optatum perfectionis terminum [23u] conducent. Singulae classes duodecim motiua continent, duodecim anni mensibus correspondentia. Exemplum sit, in prima, superbia pro mense ianuarij, auaritia pro februario, etc. Idem uitium pro fuga, uel eadem uirtus pro prosecutione, prima mensis die examinabitur per sex loca primae capellae, 2.da die per sex alia 2.^{ae}, et sic de caeteris.

Duplex hinc percipies emolumentum: primum cedet in profectum spiritus seu uoluntatis, dum argumenta proprio Marte deprompta fortius animum excitabunt et, penè in infinitum multiplicata, ipsum ualidissimè confirmabunt; secundum caedet in profectum intellectus, qui paulatim ingenti merito assuescet tam minuto rerum omnium scrutinio, ut nihil ipsi uel scholasticum, uel politicum, uel morale proponi queat, de quo amplissimum non inueniat disserendi theatrum.

[24]

PARS SECUNDA

DE ARTE ANALOGICA

Artem analogicam, scilicet rerum omnium similitudines atque dissimilitudines percurrentem, tanti facit Cornelius Gemma in sua *Cosmocrítica*, ut ad illam propemodum totam methodum sciendi reducere uideatur.

ARTICULUS PRIMUS. — *Quid et quotuplex sit ars analogica.*

I. Ars analogica est quâ res omnes, quas scire desideras, priùs in speculo et enigmate repraesentantur, quam facie ad faciem prouideantur. Verbo, est ars quâ deprehenduntur in maximis minima, in supremis et infimis media, in infimis et medijs suprema, in omnibus omnia. Non nempe quidquam est in uniuersa rerum natura, quod non omnibus et singulis sub certa proportionem respondeat, ut ita uerum

sit axioma pythagoricum et platonicum: quodlibet reperitur in quolibet.

2. Clarius, per artem analogicam intelligimus illam intellectus operationem quâ quod conuenit uni subiecto, per analogiam tribuitur alteri. Nam subiecta quae sunt inter se similia pariter habent annexa sibi similia praedicata, et ita praedicatum unius per analogiam praedicatum fit alterius; non quod unius praedicatum sit idem logicè cum alio, sed quod illa praedicata sint similia, nuncupenturque saepius eodem vocabulo; v. g. si ea quae praedicantur de flore praedicentur de homine, et uicissim quae praedicantur de homine praedicentur de flore.

3. Haec ars analogica apud Izquierdo uocatur translatio, quod unius subiecti praedicatum, per analogiam, ad aliud [24u] transferri dicatur. Distinguuntur autem huius artis translationes à translationibus rhetorum, quod hae sint propriae uocabulorum non itidem significatorum per illa conceptuum obiectorum.

4. Vt intelligas rectè quid sit ars analogica nota similitudinem obiectorum duplicem esse, aliam puram, hoc est ab omni dissimilitudine depuratan, et per hanc ordinantur logicè extrema similia sub uno conceptu, v. g. Petrus et Paulus in ratione hominis; aliam mixtam cum aliqua dissimilitudine, et haec dicitur analogia. Analogia namque sumpta propriè est similitudo proportionum, siue earum, quae inter extrema diuersa sunt, habitudinum.

5. Nota bene. Sicut extrema purè similia, quae logicè sunt una essentia, non possunt non habere pariter passiones purè similes; sic etiam extrema similia mixtè non possunt non habere similes mixtè passiones. V. g. cum corpus humanum languens extremè et respublica languens extremè sint similia mixtè; sequitur manifestè quod, sicut corpus humanum extremè languens remedia requirit extrema, ita pariter respublica languens extremè extrema postulet remedia. Ratio manifesta, quia rerum essentiae sunt passionum radices; ergò quo gradu sunt inter se similes, eo fundant in gradu similes passiones. Et hinc plurimae illae demonstrationes nostrae a paritate rationis.

6. Ars analogica duplex est, illatiua et explicatiua. Illatiua per modum argumentationis est quando ex eo quod tali subiecto tale conueniat praedicatum, inferimus alteri subiecto analogicè simili praedicatum simile conuenire. Explicatiua [25] per modum explicationis est quando ad notificandum explicatiùs, uel etiam persuadendum, quomodo conueniat alicui subiecto praedicatum aliquod, alterius subiecti praedicatique conuenientiam notiozem illique similem analogicè praeferrimus, et ad instar cuiusdam exempli se ipso notificatiui ac explicatiui in uirtute illius analogiae quam habet cum illa subiecti praedicatique conuenientia proponimus.

[25u] ARTICULUS SECUNDUS. — *Artis analogicae regula cum exemplis.*

Regula. Hanc artem, arti combinatoriae iunctam, sic applica. Dum combinationem exerces circa res uniuersi quascumque aut circa quaecumque scientiarum obiecta, principia terminosque, diligenter analogiam aduerte ac proportionem in omnibus illis extremis quae combinas. Cum autem analogia sit ab extremis indistincta, inspectis illis paululum acuratiùs, substantia se prodet ipsa et innotescet.

Exemplum 1. Cum omnes res universi, immo cuncta scientiarum obiecta miram inter se se analogiam habeant, exempla sine numero ex quibusuis rebus obuijs ac particularibus formare tibi poteris, ut exerceare. Nos exemplum ponimus in tribus mundis, nexu continuò, uelut aureâ catenâ, copulatis. Vis noscere mundum maiorem? inspicere minorem. Vis minorem? inspicere maiorem. Vis mundum medium seu politicum? alterum aut utrumque perpende, et in singulis singula singulis per analogiam ritè applica, et in omnibus omnia singulaque proportionaliter in singulis reperijs. Verbo, sume res quascumque et quotcumque et generis cuiuscumque, et easdem inter se se compara, miraue inuenies.

Exemplum 2.um explicatiùs. Vis mundum maiorem in minore? inuenies in homine partes caelestes, aethereas et elementares, suos uentos et imbres, circulos et zonas, etc. Vis planetas? solem, totius uitae motionisque fontem? cor habes. Lunam, foecunditatis humidae matrem? cerebrum habes. Iouem, blando calore fouentem omnia? hepatis habes. Saturnum, totius melancholiae sedem? splenem habes. Martem? fellis cistam habes. Venerem, motus omnis in [26] geniali natura promotricem? organa habes. Mercurium, omnia spiritu connectentem? pulmonem habes. Vis elementa? habes ignem in bile, aerem in sanguine, aquam in pituita, terram in melancholia. Vis metheora? pluuias et nubes habes in catharris, grandinem in calculis et arenis, uentos in cholica; in inflammationibus ac febribus fulgetram; rores et pruinas in sudoribus et lacrymis, etc. Vis plantas? capitella papaueris ac squillae habes in capite, nam papauer ac squillae sunt similia capiti capitique medentur. Eadem de causa muscum et amanthum habes in capillis, assarum in auribus, euphrasiam in oculis, mentastrum in naso, dentariam in dentibus, uuluariam in gutture, hepaticam in iecore, cardiacam in corde. Denique uis cetera? habes in uenis flumina, fontes in capillis et gramina, zenith in capite, nadir in pedibus, orientem in vigilia, occasum in somno, in fronte galaxiam, in uultu auroram, etc.

[26u] ARTICULUS TERTIUS. — *Alia plura exempla adducuntur...*

[28] ARTICULUS QUARTUS. — *Quomodo principia huius scientiae ad aliam applicentur.*

Exemplum primum, omnibus manifestum. Perlege medicos et stupebis quam omnia medicae principia politicae coueniant. Subnecto quosdam aphorismos ex Hippocrate et alijs. Amabo: dijudica num rectius conueniant mundo paruo, num mundo politico; et si nescires esse principia medicae, certus sum quod politica nuncupares.

1. Extremis morbis extrema exquisitè remedia optima sunt.
2. Malorum principijs occurrendum.
3. Paulatim sensimque transeundum ab extremo ad extremum.
4. Quae relinquuntur ex morbis tollenda, ne recidiua pariant.
5. Contraria contrarijs curantur, et similia similis [*sic*] conseruantur.

6. Parua incendia neglecta magnas uires saepe assumunt.
 7. Turpe rescindendum, ne pars sincera trahatur.
 8. Omnis mutatio subita ad contrarium est periculosa.
 9. Non pura corpora quanto plus nutries, tanto magis laedes.
 Denique perlege alia centena, uidebisque, ad analogiae normam, omnia mundo politico applicari posse.

Exemplum 2.um philisophicum. Compara cum metaphisicis phisica, et cum his illa, ac porrò, si placet, utraque cum logicis, et miram inuenies analogiam, quae omnibus arcana plura reserabit. V. g. compara [28u] materiam cum essentia, formam cum existentia; uel materiam cum genere, formam cum differentia, etc.; uel partes essentielles phisicas cum partibus essentialibus metaphisicis, uel hae [*sic*] cum illis, et abditâ combinatione argumenta sine numero reperies à paritate rationis.

Exemplum 3.um geometricum. Axioma geometricum: quae eidem tertio sunt aequalia, inter se sunt aequalia.

Analogicum: quae eidem tertio sunt similia, sunt inter se similia.

Geometricum: si aequalibus aequalia adiecta sint, tota sunt aequalia.

Analogicum: si similibus similia adiecta sint, tota sunt similia.

Geometricum: idem sibi ipsi inaequali impossibile est.

Analogicum: idem sibi ipsi dissimile impossibile est.

[29] ARTICULUS QUINTUS. — *Alia plura exempla exponuntur...*

[30] ARTICULUS SEXTUS. — *Modus ex tempore, de quocumque proposito themate, concionandi seu perorandi.*

Proponatur quodcumque thema, v. g. de laudibus viri sapientis. Assume in tua mente quancumque rem, v. g. caelum, uel aliquid in caelo, uel unum ex 4.^r elementis, uel mixtum quodlibet, uel opus ar-

tificiale, dummodo res sit nota tibi, et quò notitior, eò melior ad tuam rem. Hanc ipsam uolue in tua mente et inquire quaenam praedicata in illa reluceant, uel phisicè uel moraliter; et illicò eadem praedicata suggerent tibi similitudines uel dissimilitudines, dummodo quidquid de uno dicitur in sensu physico, de altero enuncies in sensu morali uel metaphorico.

Non multum officit rem esse maximè disparem, quia inuenitur quodlibet in quolibet. Quid mage [*sic*] disparatum quam uir sapiens et fornax? attamen suae non desunt analogiae. Aspice fornacem et uide figuram illius quadratam; confestim tibi suggeretur occasio discurrendi de constantia uiri sapientis, cum figura quadrata stabilitatem significet; uidebis fornacem benè compactam ex lapidibus sibi firmiter coherentibus, et en occasio discurrendi de mutua coniunctione sapientum; uidebis fornacem in delicijs esse apud homines brumali tempestate, non autem aestiua, et en occasio dicendi [30u] sapientes in pretio non esse, nisi tempore necessitatis; uidebis fornacis splendorem, et dices sapientes illuminare rempublicam; fornacis ignem, et dices sapientes mutuas charitatis flammam nutrire; fornacis cinerem, et dices sapientes continuò sepulcralis cineris reminisci.

Consimili modo de caeteris omnibus quae absque numero sensibus nostris obvia sunt, sermonem ad rem tuam instituere ualebis, perpetuò memor esse quodlibet in quolibet, et uix aliquid occurreret philosophicum praedicatum quod rei tuae, in sensu morali aut metaphorico, nequeat inservire.

[31]

PARS TERTIA

DE ARTE ANALYTICO-SYNTHETICA

Eiusmodi ars scientiarum resolutioni compositionumque maximè inseruire ualet, praecipuè, oblata occasione ex tempore, thesim aliquam impugnandi. Quamobrem, sicuti artem analogicam oratoribus, sic analytico-syntheticam scholasticis maximè proficuum duco.

ARTICULUS PRIMUS. — *Quid sit ars analytico-synthetica.*

Nomen graecum analysis latinè sonat resolutionem, et synthesis [*sic*] compositionem. Quamobrem ars analytico-synthetica nihil aliud est, quam ars resolutorio-compositoria. Resolutio est assumptio quaesiti tanquam concessi per consequentia ad uerum concessum, et è contra compositio per consequentia ad quaesitum, ad quod à concessis progredimur.

Patet hoc totum apud mathematicos, qui, dum propositionem in-

tendunt demonstrare, supponunt illam esse ueram, et ex hac ipsa propositione quam ueram supponunt, deducunt consequentia[m], ex qua, tanquam ex antecedenti, iterum aliam consequentiam trahunt, et ex illa aliam, donec ad consequens aliquod deueniant, quod est aliunde notum ac certum, et tunc absoluta est resolutio.

Quod si haec ipsa consequentiarum annulatim inter se connexarum cathena inuertatur, ita ut primo loco [31u] proponatur illa propositio, aliunde nota ac certa, quae in resolutione fuit penultima, sicque ordinatim per uariarum consequentiarum gradus ascensus fiat ad problema propositum tanquam ad ultimam consequentiam: operatio haec nuncupatur compositio.

Compositionis artificium clarissimè patet apud Carthesium, qui plerumque, ex principijs positis quae uera supponit, tanquam à centro ad circumpherentiam ita progreditur, ut tandem post continuatam propositionum deductionem unius ex altera, tuum problema ponat in apriço totamque eiusdem hypothesim probabilem reddat.

Artem hanc exemplo dilucido: proponatur, ex. g., an Deum esse sit per se notum secundum se; supponamus quod sic, et operemur tali methodo per resolutionem.

Nota sít per se secundum se haec propositio *Deus est*.

Si hoc? ergo in hac propositione includitur praedicatum in ratione subiecti; hoc nempe est esse propositionem notam per se secundum se.

Si hoc? ergo esse includitur in ratione Dei.

Si hoc? ergo esse Dei non est aliud ab essentia Dei.

Si hoc? ergo esse Dei non est causatum ab alio. Quidquid non est in aliquo praeter essentiam eius, oportet esse causatum ab alio, cum nulla res sufficiat ut sit sibi causa essendi, si habeat esse causatum.

Si hoc? ergo Deus est à se, et prima causa. Quod est manifestum: omnes nempe philosophj Deus [*sic*] intelligunt ens à se, causam primam, etc.

[32] Modò inuertatur ordo, et operemur per compositionem sic: Manifestum est Deum esse ens à se et causam primam.

Ergo esse Dei non est causatum ab alio: quidquid nempe, etc.

Ergo esse Dei non est aliud ab essentia Dei.

Ergo esse Dei includiur in ratione Dei.

Ergo in hac propositione *Deus est* praedicatum includitur in ratione subiecti.

Ergo est nota per se secundum se haec propositio *Deus est*, quod erat ostendendum.

Datur etiam reductio ad impossibile seu ad absurdum, quae aliud non est quam praexplicata resolutio in qua, per concatenatam conse-

quentiarum seriem, non peruenitur ad aliquid per se notum et certum, sed ad aliquid manifestè falsum. Ex. g. supponatur problema an homo sit animal? Operemur per resolutionem, supponendo hominem non esse animal, tali methodo.

Homo non est animal.

Ergo non est corpus sensitium.

Ergo est corpus insensatum.

Ergo non uidet, non audit, non olfacit, non gustat: quod est absurdum seu manifeste falsum.

Ex hoc absurdo modo retrocedamus per compositionem ad solutionem problematis sic:

Falsum est hominem non uidere, non audire, non olfacere, etc.

Ergo falsum est ipsum esse corpus insensatum.

Ergo falsum est ipsum non esse corpus sensitium.

Ergo falsum est ipsum non esse animal.

Ergo homo uerè est animal.

[32u] ARTICULUS SECUNDUS. — *Artis analytico-syntheticae emolumentum proponitur.*

I.^o Hac arte quamcumque datam propositionem probare uales. Si nempe uis proponere aliquam propositionem esse ueram, suppose illam ueram esse, et deduc ex illa consequentiam, et ex hac iterum aliam, et tandiu proseguere donec uenias ad aliquid uel lumine naturae notum, uel aliunde manifestè probatum; tum regredere ab ultimo consequente ad primum antecedens, et habebis probatum quod cupis...

[33u] ARTICULUS TERTIUS. — *Maxima difficultas in hac arte dissoluitur.*

Obijcis. Capio perbene totam artem, et hoc uidetur esse nobis à natura inditum, ut deducamus consequentias, quemadmodum me instruere uoluisti. Sed hic Rhodus, hic Salta. Quaero nempe quomodo deducam consequentias. Nam proponitur mihi thesis uoloque deducere consequentias, et en! haeret aqua, non uideo quid sequatur.

Respondeo. Rectè obijcis, et difficultatem acu tangis. Audi ergo: habes ante te propositionem et uis ex illa deducere consequentias, unam ex alia, et iterum aliam ex alia; sic operare: propositio quaelibet constat subiecto, praedicato et copula, ut nosti. Perlustra ergo illam propositionem ex qua uis deducere consequentias, et defini uel diuide illius praedicatum uel subiectum, et statim occurret consequentia, et sic deinceps.

Si hoc feceris, non patieris difficultatem in deducendis etiam centum consequentijs, si opus sit; v. g., deducendae sunt consequentiae ex hac propositione *datur Deus*; cogita: quid est Deus? est causa

prima; infer: si datur Deus datur causa prima. Iterum cogita: quid est causa prima? est talis causa ante quam non datur absolutè alia; en ergo iterum consequentiam: si datur causa prima, ergo non datur ante quamcumque causam alia [34] semper, et alia, etc. Cogita iterum quid est hoc, non dari ante omnem causam aliam et aliam: est non dari processum in infinitum in causis; en ergo iterum nouam consequentiam: non datur ante omnem causam alia et alia, ergo non datur processus in infinitum; sed, etc.

Obijcis iterum. Iam mihi uidetur difficile [*sic*] definire subiectum et praedicatum, quam deducere consequentias, ergo manet adhuc difficultas.

R. 1.º Exercitatio soluet hanc obiectionem; admoue manum et experieris breui nihil esse tam abstrusi, de quo non cum fructu seu meditari seu discurrere possis, ita ut materia te nunquam defectura sit.

R. 2.º Vt in hoc tibi satisfaciam, adhibe pro adminiculo uarios illos modos, quibus parte prima, art. 13, ostendimus eandem rem posse definiri.

[34u]

QUARTA PARS

DE PRAXI HUIUS TRIPLICIS ARTIS

Estò ex hucusque relatis in triplici huiusce opusculi parte, satis liquidò pateat nostra mens; non iniucundum tamen nec inutile fore duximus, si eandem per uarias praxes magis aperiamus.

PRAXIS PRIMA. — *De quacumque re proposita statim totum librum in capita diuidendi cum uberrima tractandarum rerum materia...*

[36] PRAXIS SECUNDA. — *De quacumque re proposita ex tempore discursum formandi.*

Supponamus tibi suggestum ascendenti imperari ut illicò, ex. g., de fortitudine bellica sermonem habeas.

1.º Conijce statim animum in sphaeram quaestionum et statue problema quid sit bellica fortitudo; an melius sit fortiter pro patria mori, an segniter in patria uiuere; cur nobis insita fortitudo à natura; quanta in hominibus; quis illam suadeat; qualis illam exercens; quot homines fortiter in bello uitam dedere; vbi obierunt praecipui duces nisi in bello?, etc.

2.º Percurre principia absoluta, dicendo, ex. g.: mori pro patria est bonum, honestum, necessarium, utile, iucundum, etc.; indicat animi magnitudinem, durationem famae tribuit, potentiam hostium frangit, sapientiam boni ciuis testatur, voluntatem ad omnia paratam arguit, virtutem animi et corporis ostendit, veritatem à philosophis traditam comprobatur, gloriam humanam diuinamque promeretur.

3.º Lustra omnia principia relatiua, ex. g. dicendo: vir moriens pro patria conuenit cum Curtio, cum Horatio; differt à segni, ab ingrato, etc.; contrariatur hostibus, est principium communis securitatis, medium accipit ad nominis aeternitatem, finis est in quem omnes applausus collimant, maior est caeteris ciuibus, aequalis est triumphantibus, minor tamen Christi martyribus.

4.º Aduerte caeteras sphaeras, singulas minutim, et per uarias comparationes examinando, sicque nouas semper argumentorum mineras ingenti audientium admiratione effodies.

[36u] PRAXIS TERTIA. — *Inexpectatos, ut uulgo uocant, conceptus, de quocumque proposito themate facilè reperiendi.*

Fiet hoc eadem arte quâ superiores partes explicuimus. Forsan etiam faciliùs uotum assequeris per artem analytico-syntheticam, parte 3.^a satis dilucidata. Nimirum propone tibi quodcumque thema, cuius aut ueritatem aut falsitatem ostendere cupis. Illud semper erit aliqua propositio. Sit v. g. hoc thema probandum: diuites sunt infelices; hanc ipsam propositionem conijce in chartam, et ex una parte sub subiecto propositionis pone definitiones et diuisiones eiusdem subiecti, et nouas consequentias deduc, et ex his adhuc alias nouas, ordine deorsum.

Ex altera parte pone sub praedicato illius propositionis similiter definitiones et diuisiones praedicati, et inde nouas consequentias, et ex his alias ordine deorsum.

Per artem combinatoriam, p. 1.ª, art. 2.º explicatam, compara consequentias primas sub subiecto cum ultimis consequentijs sub praedicato; iterum primas cum medijs, medias cum ultimis, medias cum medijs per crucem, per circulum, per triangulum, prout placet, et audeo tibi polliceri conceptus de proposito themate plurimos omninò inexpectatos et argutos, qui se quasi ultrò offerent; immò in tanta copia, ut non uni, sed pluribus orationibus suffecturi sint.

[37] PRAXIS QUARTA. — *Discursum sine fine protrahendi...*

[37u] PRAXIS QUINTA. — *De quacumque materia consilia tum domi, tum militiae, expeditiùs proferendi.*

In comperto est bonos consiliarios etiam uigesimani, si non centesimam, saepè consequentiam praeuidere oportere. Ideo modus consilij expeditè dandis ualdè opportunus latet in arte analytico-syntheticâ, quâ scilicet aureum longissimumque omnium consequentiarum filum educitur et deducitur. Hoc fiet percepto bene statu quaestionis, subiecta praedicataque propositionum dubiarum per definitiones ac diuisiones exenterando.

Omnis consiliarius actum agit, nisi propositae rei circumstantias omnes praecalleat. Ideo ut sui nominis mensuram impleat, opus est ut

continuo prae oculis habeat quaestiones primae sphaerae: quid?, an?, cur?, quantum?, etc.; sic nempe rem totam ad fundum usque examinabit, nec ulla erit tam abdita consequentia, quae tam solerti scrutiny erui non possit.

Artem analogicam ad consilium plurimum conducere arbitror, recogitando an aliquando et ubi aliquid simile factum sit, aut dissimile; id quod passim apud consiliarios usum obtinuit, et dicitur uulgò: *a fatti seguiti*. Huic rei summè fauet ad lectas historias reflectere.

Si propositam rem quis per caeteras sphaeras circumageret, praesertim arte combinatoria in auxilium uocata, tot circumstantias praeuideret, ut non tam consiliarius, uerum et inter consiliarios tanquam uates audiretur.

[38] PRAXIS SEXTA. — *Argutias innumeras de quacumque re inueniendi*.

Argutia generalissimè describitur: conclusio uel sententia praeter aut contra expectationem allata. Ideo si uis argutari, quare praedicatum aliquod propositae rei inexpectatè simile, uel inexpectatè dissimile, siue in uoce, siue in re. En exemplum in uoce: Didimus astrologus non regitur influentijs polorum, sed poculorum. Exemplum in re: si dulce est pro patria mori, dulcius est pro patria uiuere.

Eiusmodi praedicata inexpectatè similia, uel inexpectatè dissimilia, sine numero deteges, si sphaeras supra positas sedulò lustrabis, sicque artem combinatoriam, analogicam necnon analytico-syntheticam explicato modo exercebis.

Hoc unum te monitum uelim, primum argutiarum fontem esse aequiuocationem, quae, teste Aristotele, in quocumque genere latet. Ideo argutias affectantibus semper in genere loquendum est.

Secundus earumdem fons, uel potius praedicti fontis riuulus, est transitus à genere in genus, cum scilicet uerba sonant quid phisicum, at sensus est tamen moralis; ex. g. si de epicureo aegrotante et medicorum collegium aduocante dicas: quis hunc male de animam sentire suspicabitur, dum tantam de propria salute curam habeat?

[38u] Tertius argutiarum perennis fons est fallacia non causae pro causa, cum scilicet tanquam rei essentia adducitur id quod uerè essentia non est, uti fecit ille qui, interrogatus quare paruulam uxorem duxisset, respondit: quia ex duobus malis minus est eligendum.

Elogia noua conficies et epigrammata, si, sumpto quocumque elogiorum seu epigrammatorum libro, ex ueteribus acuminibus arte analythica noua subinde acumina inferes, siue quod unus de igne dixit, tu ad aquam transferas arte analogica, nam idem ubique analogicè theatrum, eadem comoedia, mutatis tantum personis.

[39] PRAXIS SEPTIMA. — *Comparationes similitudinesue afferendi, phraseque eleganti continuò loquendi...*

[40] PRAXIS OCTAUA. — *De qualibet, quamuis abstrusâ materiâ, tam numerosas quaestiones expeditè proponendi, ut respondens, etiam pereruditus, fatiscere cogatur.*

[41] PRAXIS NONA. — *Modus argumentandi, etiam longissimo tempore, de una re, ita ut materia nunquam deficiat nec medius terminus mutetur.*

1.º Per artem analytico-syntheticam uoti compos fies. Proposita quacumque thesi, statim defini uel describe subiectum uel praedicatum, et habebis sillogismum. Negetur tibi maior uel minor: iterum illius negatae propositionis subiectum ac praedicatum describe, et sic semper habebis in promptu quibus probes et quibus impugnes.

Ex. g., thesis impugnada sit haec: materia prima est pura potentia. Definito materiam, definitionemque pone in maiori, ex. g. dicendo: materia prima est subiectum primum; deinde sic adde minorem: sed pura potentia non est subiectum primum; ergo materia non est pura potentia.

Vel adversarius negabit maiorem, vel minorem. Si maiorem, iterum defini ipsam definitionem, scilicet subiectum primum, ex. g. dicendo: subiectum primum est quod primum recipit formam; hancque nouam definitionem pone in maiori, deinde sic adde minorem: sed pura potentia non est huiusmodi, ergo materia non est pura potentia.

Si primi sillogismi negauerit minorem, defini puram potentiam; deinde adde in minori: sed materia uel subiectum primum non est huiusmodi, ergo non est pura potentia.

Hac arte in materia dialectica seu disputabili [41u] in infinitum procedes.

2.º Id ipsum praestare potes per principia lulliana, siue per principia absoluta et respectiua 2.^{ae} ac 3.^{ae} sphaerae, nempe probando propositam thesim per primum principium absolutum, quod est Bonitas; et hoc per secundum, quod est Magnitudo; et hoc per tertium, quod est duratio, etc. Et ubi ad finem deuenieris, iterum ultimum proba per medium, hoc per penultimum, hoc per 2.^{dum}, etc. Et sic consequenter per artem combinatoriam, omnia multiphariam permiscendo, cum nempe omnes illi termini sint inter se conuertibiles; quemcumque demum serues pro quocumque probando, semper manebis in medio termino eodem, sine defectu materiae.

Ex. g. praedictam thesim impugnaturus dicas per principium Bonitatis:

Quidquid creauit Deus est ualdè bonum.

Sed si materia esset pura potentia non esset ualde bona, et tamen esset creata.

Ergo non est pura potentia.

Proba minorem per 2.um principium, quod est magnitudo, sic:

Quod caret omni magnitudine non est ualde bonum.

Sed pura potentia caret omni magnitudine.

Ergo pura potentia non est ualde bona.

Proba minorem hanc per 3.um principium, quod est Duratio, sic:

Quod per se durare nequit, caret magnitudine perfectionis.

[42] Sed pura potentia per se durare nequit.

Ergo caret magnitudine perfectionis.

Proba similiter hanc minorem per 4.um principium, quod est Potentia, sic:

Quod est pura potentia nequit durare sine actu.

Sed materia est pura potentia.

Ergo per se durare nequit.

Modo, si uis recolligere omnes consequentias superiores, sic dicas:

Ergo caret magnitudine perfectionis. Ergo caret bonitate. Ergo non est ualde bona. Ergo non est creata a Deo, quod est absurdum.

En, in nouum exemplum, haec alia thesis impugnanda: anima est immortalis; sic argumentari potes per Bonitatem:

Si homo esset immortalis, praesertim boni deberent esse tales; sed, etc.; ergo, etc.

Proba maiorem per Magnitudinem sic:

Si boni essent immortales, praesertim immortales essent ij qui sunt maximi secundum Bonitatem; sed, etc.; ergo, etc.

Proba maiorem per Durationem sic:

Si maximi essent immortales, plus durarent quam alij; sed, etc.; ergo, etc.

Proba maiorem per Potentiam sic:

Si plus durarent, haberent aliquam potestatem per quam plus durarent; sed, etc.; ergo, etc.

Et sic ordine per caetera curre; sunt enim omnia conuertibilia.

MIQUEL BATLLORI, S. I.

Avigliana (Torí).

LES OBRES TEOLÒGIQUES D'ARNAU DE VILANOVA

El propòsit que m'ha guiat en el present assaig, ha estat el d'establir una llista, la més completa possible, dels escrits teològics d'Arnau de Vilanova. Prenc el mot "teològics" en un sentit amplíssim, com sinònim d'"eclesiàstics" o "espirituals"; en la producció literària d'Arnau, aquest conjunt d'escrits forma contrast amb les obres mèdiques i científiques.

De tots temps, Arnau de Vilanova ha ocupat un lloc preeminent en la història de la medicina; però, d'uns seixanta anys ençà, les descobertes de M. Menéndez Pelayo i els estudis fonamentals de H. Finke, completats per altres d'investigadors catalans i estrangers, han atorgat un relleu singular a la figura d'Arnau com a teòleg i reformador espiritual. En l'estat actual d'aquestes recerques, crec oportú dreçar un balanç de les adquisicions realitzades fins a la data i de les llacunes que cal omplir encara, que sigui un punt de partida per a ulteriors empreses sobre la tasca literària i el pensament teològic d'Arnau de Vilanova. La publicació del present catàleg es justifica, doncs, per la seva utilitat.

Les fonts pel coneixement dels escrits teològics d'Arnau de Vilanova són, en ordre d'importància, les següents: 1.ª els escrits autèntics del mateix Arnau, en què en cita d'altres anteriors, especialment l'opuscle adreçat a Benet XI i les Protestes de Perusa i de Burdeus (núms. 22, 23 i 29 del present catàleg); 2.ª la sentència eclesiàstica proferida a Tarragona l'any 1316 per a condemnació de catorze escrits d'Arnau, citats per títol i per *incipit* o per una de les dues coses¹; i 3.ª els còdexs que ens han conservat

¹ Editada pel P. Villanueva: *Viaje literario a las iglesias de España*, t. XIX, Madrid, 1851, pàgs. 321-328; i per M. Menéndez Pelayo: *Arnaldo de Vilanova...*, pàgs. 223-235; *Hist. de los Heterod. esp.*, I, pàgs. 777-781; 2.ª ed., III, pàgs. CXXIII-CXXIX.

aquells escrits. Entre tots els còdexs cal reconèixer prioritat al 3824 de la Biblioteca Vaticana², datat a Montpeller la vigília de la Pentacosta del 1305, executat, per tant, en vida d'Arnau i quasi de segur sota la seva direcció. Contingué originàriament 39 peces d'assumpte eclesiàstic, entre elles la majoria de les obres grosses d'Arnau, ordenades en sèrie cronològica; posteriorment, hi foren afegides tres peces més que podem considerar escrites en data més tardana.

El còdex vaticà conté, només, textos llatins. Arnau, però, emprà sovint el català per a la divulgació de les seves idees espirituals. Els textos arnaldians en vulgar arribats fins avui són raríssims; se n'han descobert un parell a l'Arxiu Arxiprestal de Morella³, salvats per un atzar de la destrucció decretada des de Taragona l'any 1316, i uns pocs més han estat conservats, a redós de la influència del poder eclesiàstic, a l'Arxiu dels antics reis d'Aragó⁴.

Cal tenir per originals els escrits d'Arnau en català o en llatí, no així els textos arnaldians en altres llengües. Tres se'n coneixen, en versió italiana, conservats en un manuscrit, procedent d'antics convents, i avui a la Biblioteca Nacional de Florència⁵. Altres nou consten, en versió grega, en un còdex que abans de la Revolució francesa pertangué a la comunitat de Saint Germain des Prés, vora París, i és ara a la Biblioteca Nacional de Leningrad⁶.

En el present catàleg són colacionades minuciosament les dades extretes de les fonts que acabo d'esmentar, així com d'altres complementàries aplegades de fonts diverses, algunes facilita-

² En donà una notícia detallada M. Menéndez Pelayo: *Arnaldo de Vilanova...*, pàgs. 33 i sgts.; *Hist. de los heterod. esp.*, I, pàg. 463 i sgts.; i 2.ª ed., III, pàg. 195 i sgts.; i el descriví minuciosament H. Finke: *Aus dem Tagen Bonifaz VIII*, pàgs. CXVII-CXXVI.

³ Vegeu MN. MANUEL BETÍ, *Notícies de dos manuscrits de l'Arxiu de l'Arxiprestal de Morella*, «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», 4(1917)46-67 (en especial, les pàgs. 57 i 67).

⁴ Els ha publicat M. Menéndez Pelayo en els apèndixs documentals de la seva monografia sobre Arnau de Vilanova i de la seva *Hist. de los heterod. esp.*, que citarem tot seguit.

⁵ En donà notícia F. Tocco en el seu article: *Due opuscoli inediti di Arnaldo de Vilanova*, «Arch. Storico Italiano», 18(1886)459-460; reproduït a *Studi Francescani*, Nàpols, 1909, pàgs. 223-226.

⁶ Trobareu una descripció acurada d'aquest còdex a *Histoire littéraire de la France*, vol. XX, 261-264. Per a la identificació de l'autor, vegeu el meu article *Una versió grega de nou escrits d'Arnau de Vilanova a «Analecta Sacra Tarraconensia»*, 8(1932)127-134.

des generosament per bons amics. Consigno, a més, les dades editorials dels escrits publicats. Com que m'hauré de referir amb freqüència — m'hi he referit ja en aquest pròleg — a unes poques obres modernes on la majoria d'aquestes publicacions han aparegut, en dono aquí la cita íntegra precedida de l'abreviatura usada:

FINKE = H. FINKE, *Aus den Tagen Bonifaz VIII*, Münster i. W., 1902, pàgines 209-226 i CXVII-CCXI.

MEN. PELAYO = M. MENÉNDEZ Y PELAYO, *Arnaldo de Vilanova, médico catalán del siglo XIII. Ensayo histórico*, Madrid, 1879, 238 pàgs. Reproduïda aquesta monografia, amb l'afegit de nous documents arnaldians, en l'obra posterior del mateix autor, *Historia de los heterodoxos españoles*, vol. I, Madrid 1880, pàgs. 449-487 i *Apéndices*, pàgs. 720-781; 2.ª edició, vol. III, Madrid 1918, pàgs. 179-225 i *Apéndices*, pàgines XLIX-CXXIX. Citarem aquestes dues edicions darreres.

POU = JOSÉ M.^a POU, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Vich 1930.

RUBÍ I LLUCH = A. RUBÍ I LLUCH, *Documents per la història de la cultura catalana mig-aval*, vol. I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908.

Les publicacions de peces singulars seran citades en el lloc adient del catàleg.

Del cos dels escrits d'Arnau he desglossat 22 lletres adreçades per aquest a diferents personatges, i les he reunit sota el rètol de "Epistolari"; no hi he inclòs, però, l'*Epistola ad priorissam* (número 37) que, pesi al títol, és per la seva extensió un veritable tractat. En ambdós grups he ordenat les respectives peces cronològicament, amb l'exactitud que permeten les dades avui conegudes, i he reconstituït els títols i els *incipit* amb la màxima precisió possible. Per fi, en un tercer grup i sota el rètol d'"Obres incertes", enumero 15 peces més, que semblen ésser altres escrits d'Arnau, però de les quals m'ha estat impossible d'establir l'autenticitat o si constitueixen peces diverses de les catalogades en el primer grup.

I. — OBRES INDUBTABLES

1. Expositio super Apocalipsi. Escrita abans de l'any 1299, és considerada una de les primeres obres teològiques d'Arnau.

Incipit: *Pertransibunt plurimi et multiplex erit scientia...*

Manuscrit: Vat. lat. 5740, fols. 1-143.

Edicions: Petit fragment Pou, pàgs. 47-48. - E. Benz n'anuncià l'edició en el seu article *Die Geschichtstheologie d. Franziskanerspiritualien*

des XIII. und XIV. Jahrhunderts nach neuen Quellen «Z. für Kirchengeschichte» 52 (1933) 105, nota 39.

2. Introductio in librum Joachim de semine scripturarum, seu de prophetis dormientibus. A l'entorn de l'any 1292.

Inc.: *In effectibus divini secreti...*

Mss.: Vat. 3824, f. 1-12v; Oxford Bodl. canon. lat. misc. 370, f. 1.

Ed.: Petit fragment Pou, p. 51, nota 2.

3. Allocutio super significatione nominis thetagrammaton.

Dedicat a fra Pere Puget, O.P. Castell de Meüillon, 20 juliol 1292.

Text llatí:

Inc.: *Pluries affectavi, karissime pater...*

Mss.: Vat. 3824, f. 13-28v; Vat. lat. 5732; Oxford Bodl. 370, f. 17.

Ed.: Fragments inicial i final FINKE, p. cxxvii-cxxix.

Text grec: Còdex de Leningrad⁷, f. 185-222.

4. Dyalogus de elementis catholicae fidei, seu Alphabetum catholicorum ad inclitum dominum regem Aragoniae pro filiis erudiendis in elementis catholicae fidei. Entre 1295 i 1297.

Text llatí:

Inc.: *Es tu fidelis? Sum, domine...*

Mss.: Vat. 3824, f. 29-43; Vat. lat. 5732, f. 83-89; Oxford Bodl. 370 f. 36v; Saint-Omer Bibl. publique ms. 292.

Ed.: W. BURGER dins la col·lecció *Beiträge zur Geschichte der Katechese im Mittelalter* «Römische Quartalschrift...» Roma 1907, fasc. 4, p. 163 ss.

Text grec: Còdex de Leningrad, f. 81v-107.

5. Tractatus de prudentia catholicorum scholarium. Abans de 1297.

Inc.: *Qui indiget sapientia, postulet a Deo...*

Mss.: Vat. 3824, f. 43v-50; Vat. lat. 5732, f. 89v.; Oxford Bodl. 370, f. 52v.

6. Tractatus de tempore adventus Antichristi et fine mundi.

Text català perdut: Inc.: *Entés per vostres paraules...*

Text llatí:

1.ª part (1297). Inc.: *Constitui super vos speculatores...* *

2.ª part (1300). Inc.: *Doctores vero parisienses...*

Mss.: Vat. 3824, f. 50v-68 i 68-78v; Burghes. Bibl. 205⁸, f. 26; Oxford Bodl. 370, f. 60v.

Ed.: Nombrosos fragments, FINKE, p. cxxix-clix. - Petits fragments Pou, p. 50-53.

Altres títols: *De fine mundi; De adventu Antichristi; Speculatio adventus Antichristi.*

7. Protesta contra l'oficial reial i els teòlegs de la Sorbona davant del rei de França, Felip el Bell. París, 1.er semestre del 1300.

⁷ Sobre aquest còdex vegeu més amunt nota 6.

⁸ Citat per DENIFLE-CHATELAIN, *Chart. Univ. Par.*, III, p. 660.

Inc.: *Coram vobis serenissimo...*

Mss.: Paris Bibl. Nationale lat. 17534, f. 103v-104v.

Ed.: MEN. PELAYO, I, p. 739-742; III², p. lxxiv-lxxviii. - Extractada en el *Chartularium Univ. Parisiensis*, n. 615, p. 86-87 (vol. II, París 1881), però erròniament hi és designat com destinatari el rei d'Aragó Jaume II.

8. Appellatio ad apostolicam sedem contra cancellarium et collegium theologorum Parisiensium. París, 12 octubre 1300.

Inc.: *In nomine Domini amen...* (segueix la data).

Mss.: Paris Bibl. Nat. lat. 17534, f. 105-106, i lat. 15033 (fragmentari), f. 241.

Ed. MEN. PELAYO, I, p. 742-45; III², p. lxxix-lxxxii. - *Chartularium Univ. Parisiensis*, II, n. 616, p. 87-90.

9. Tractatus de mysterio cimbolorum. Dedicat al prior i monjos de Scala Dei. Sculcola, estiu del 1301.

Inc.: *Qui interrogant, interrogent in Abela et sic proficient...*

Mss.: Vat. 3824, f. 78v-98; París, Bibl. Nat. lat. 15033, f. 200-240v; Oxford Bodl. 370, f. 217v.

Ed.: Fragments, FINKE, p. 216, nota 2. - Pou, p. 53-55.

Altres títol: *De cymbalis Ecclesiae*.

10. Philosophia catholica et divina tradens artem annichilandi versutias maxime Antichristi et omnium membrorum ipsius. Ad sacrum Collegium Romanum. Estiu de 1302.

Text llatí:

Inc.: *Homines pestilentes dissipant civitatem...*

Mss.: Vat. 3824, f. 110v-135; Vat. lat. 9968, f. 16; Oxford Bodl. 370, f. 91.

Ed.: Fragments, Pou, p. 56-57, 61-62.

Text grec: Còdex de Leningrad, f. 113-173.

11. Apologia de versutiis et perversitatibus pseudo-theologorum et religiosorum. Ad magistrum Jacobum Albi canonicum Dignensem. Girona?, darreries del 1302.

Inc.: *Ad ea quae per vestras litteras intimastis...*

Mss.: Vat. 3824, f. 135v-160; Oxford Bodl. 370, f. 118v.

Ed.: Fragment, FINKE, p. clxiii-clxxii. - Altres petits fragments Pou, p. 51-52, nota 3, i 76, nota 1.

12. Eulogium, de notitia verorum et pseudo-apostolorum. Girona?, 1302 ó 1303.

Text llatí:

Inc. del preàmbul: *Casus eulogii subsequentis: Ad introductionem legendorum audiat...*

Inc. del text: *Quoniam Apostolus ad Thessal...*

Mss.: Vat. 3824 f. 160-166; Oxford Bodl. 370, f. 149.

Ed.: Fragment inicial, FINKE, p. cxxi-cxxii.

Text grec: Còdex de Leningrad, f. 173v-184.

13. Prima denunciatio Gerundensis. Adreçada al bisbe gironí Bernat contra el dominicà B. de Puigcercós. Girona, entre 1302 i 1303.

Inc.: *Coram vobis reverendo patre ac domino B. Dei gratia Gerundensi episcopo...*

Ms.: Vat. 3824, f. 170v-172v.

14. Secunda Denunciatio Gerundensis. Adreça, lloc i data iguals a la primera.

Inc.: *Coram vobis reverendo patre ac domino B. Dei gratia Gerundensi episcopo...*

Mss.: Vat. 3824, f. 170v-172v.

15. Tertia Denunciatio Gerundensis. A l'oficial reial, contra el mateix. Els mateixos lloc i data.

Inc.: *Coram vobis, rev. viro domino Guillelmo...*

Mss.: Vat. 3824, f. 172v-174v.

Ed.: Fragment, FINKE, p. clxxii-clxxvii.

16. Confessio Ilerdensis de spurcitiis pseudo-religiosorum. Any 1303.

Inc.: *Quoniam scriptura sacra testatur...*

Mss.: Vat. 3824, f. 175-180; Oxford Bodl. 370, f. 155; Praga Bibl. Univ. n. 550.

Ed.: Fragment inicial, FINKE, p. cxxii-cxxiii.

17. Denunciatio prima facta Massiliae. Marsella, 11 febrer 1304.

Inc.: *In nomine Domini nostri Ihesu Christi amen...* (segueix la data).

Mss.: Vat. 3824, f. 180-181; Arles Bibl. publique ms. 96-97.

18. Gladius veritatis adversus thomatistas. Ad magistrum Jacobum Albi canonicum Dignensem. Marsella, febrer 1304.

Inc.: *Quia scripsistis michi, karissime, quod post recessum meum...*

Mss.: Vat. lat. 3824, f. 181v-192; Oxford Bodl. 370, f. 160v.

Altres títol: *Gladius jugulans thomatistas*.

19. Denunciatio secunda facta Massiliae. Marsella, 28 febrer del 1304.

Inc.: *In nomine Domini nostri amen...* (segueix la data).

Mss.: Vat. 3824, f. 192-193; Arles Bibl. publique ms. 96-97.

20. Carpinatio poetrie theologi deviantis. Ad dominum Marcellum can. Cardonensem. Marsella, 1.^a quinzena de març 1304.

Inc.: *Letificavit spiritum meum, karissime...*

Mss.: Vat. 3824, f. 193v-202.

21. Denunciatio tertia facta Massiliae. Marsella, 14 març 1304.

Inc.: *In nomine Domini amen...* (segueix la data).

Mss.: Vat. lat. 3824, f. 202-204; Arles Bibl. publique ms. 96-97.

22. Sobre la mort de Bonifaci VIII. Opuscle adreçat al papa Benet XI. Avinyó, 2 juny 1304.

Inc.: *Reverendissime patrum mortalium...*

Ms.: Vat. 3824, f. 204v-214.

Ed. FINKE, p. clxxvii-cxcii. - Petits fragments, POU, p. 62-66 i 72, nota 1.

23. Protestatio facta Perusii coram domino camerario summi pontificis. Perusa, 18 juliol 1304.

Inc.: *In nomine Domini amen...* (segueix la data).

Mss.: Vat. lat. 3824, f. 214v-217v.

Ed.: FINKE, p. cxcii-cxcvii. - RUBIÓ I LLUCH, I, p. 33-37. - Fragment inicial EHRLE, *Hist. Bibl. romanorum pontificum*, I, p. 11. - Reproducció parcial, POU, p. 41.

24. Tractatus de esu carniū pro sustentatione ordinis Carthusiensis, contra iacobitas. Any 1304?

Inc.: *Adversum me loquebantur qui sedebant in porta...*

Mss.: Vat. 3824, f. 226-230; Paris, Bibl. Nat. lat. nouv. acqu. 1076, f. 1. Molts altres manuscrits sota títols diversos a Roma, Munich, Viena, Brusselles, Grenoble, Wolfenbüttel, Metz, etc.

Ed.: Dins la colecció de les obres mèdiques d'Arnaú, per SYNPHORIEN CHAMPIER, Lyon 1520, p. 317 ss.; Basilea 1585, p. 1639-1644, i altres vegades.

25. Allocutio christiani, seu de dignitate creaturae rationalis. Ad inclitum tertium Fredericum, Trinacriae regem illustrem. Sicília?, fi del 1304 o començ del 1305.

Inc.: *Volens Deus, propter immensitatem suae bonitatis...*

Mss.: Vat. 3824, f. 217v-226; Oxford Bodl. 370, f. 184; Metz, ms. 173.

Ed.: Fragments, FINKE, p. cxcxii-cci.

Altres títols: *Allocutio christiani de hiis, quae conveniunt homini secundum propriam dignitatem creaturae rationalis*.

26. Dancia illustris domini regis Aragonum cum commento, Vers l'any 1305.

Inc. del text poètic: *Mayre de Deu e filha...*

Inc. del comentari: *Omnes catholici presides sive presint...*

Mss.: Vat. 3824, f. 235-237.

Ed.: CÉSARE LOLLIS, «Revue des Langues romanes», 31 (1887) 291-295.

27. Super facto adventus Antichristi. Dia 11 de juliol del 1305.

Inc.: *Davan vos, senyor en Jacme...*

Mss.: Morella, Arxiu arxiprestal, I, núm. 37.

Ed.: RAMON D'ALÒS, *Confessió de Barcelona*, «Quaderns d'Estudi», XIII (1921) juny.

28. Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Atheca Predicatorem adversus denunciations finalium temporum. Dedicat al bisbe de Mallorca. Estiu del 1305.

Inc.: *Credo, karissime pater...*

Mss.: Vat. 3824, f. 237v-254v.

Ed. Fragments inicial i final, FINKE, p. cxxv.

29. Presentatio facta Burdegalie coram summo pontifice domino Clemerte V. Burdeus, 24 agost 1305.

Inc.: *In nomine Dni. nostri amen. Universis per presens publicum instrumentum...*

Mss.: Vat. 3824, f. 254v-261v.

Ed. FINKE, p. ccii-ccxi. - Fragment inicial EHRLÉ, *Hist. Bibl. rom. pontificum*, I, p. 10.

30. Informatio beguinorum, seu lectio Narbone. Després d'agost del 1305.

Text llatí:

Inc.: *Cunctis vivere volentibus...*

Mss.: Vat. lat. 3824, f. 262-63 (fragmentari).

Ed.: Fragment inicial, FINKE, p. cci-ccii.

Text català:

Inc.: *Tots aquells qui volen fer vida spiritual...*

Mss.: Morella, Arxiu arxipr. IV, núm. 12.

Ed.: R. d'Alòs a «Festgabe Finke», München, 1925, p. 189-199.

Text italià:

Inc.: *Tutti quelli che vogliono fare vita spirituale...*

Mss.: Florència, Bibl. Nacional, G. 3368.

Text grec: Còdex de Leningrad, f. 51-52.

R. d'Alòs observà que el text català i el llatí no coincideixen i s'inclina a identificar aquest darrer amb el del núm. 40.

31. Responsiones ad regem Francie, sobre l'assumpte dels Templers. Abans de 19 febrer del 1308.

Text desconegut. Arnau en fa menció en la còpia de la seva carta al papa Climent V que trameté al rei d'Aragó (vegeu el núm. 58).

32. Interpretatio de visionibus in somniis dominorum Iacobi secundi regis Aragonum et Frederici tertii regis Siciliae eius fratris. Avinyó, octubre del 1309.

Inc.: *Quia tota series meae narrationis... Ab adolescentia nostra...*

Mss.: Arxiu Corona d'Aragó, cod. Collecc. Curios., t. 6, f. 1 i París Bibl. Nat. lat. 17534.

Ed.: FRANCOWITZ (Matthias Flacius Illiricus), *Catalogus testium veritatis*, Strasburg 1562, p. 357-376. - J. WOLF, *Lectiones*. I, p. 565. - MEN. PELAYO, I, p. 720-34; III², p. xlix-lxviii. - Fragment, Pou, p. 68-84.

33. Rahonament d'Avinyó. Almeria, gener del 1310.

Inc.: *Quant fuy en Aviyon...*

Mss.: Arxiu Cor. Aragó, cod. Collecc. Curios., t. 6, f. 29.

Ed.: MEN. PELAYO, I, p. 753-770; III², p. xcii-cxv. - FARAUDO, *Recull de textos catalans antics*, fasc. XI, Barcelona 1909.

Segons Finke i Diepgen el *Rahonament* és el text vulgar de la *Interpretatio*; el consideren, però, peça apart en atenció a les grosses discrepàncies existents entre ambdós.

34. Letra tramesa al rei Jaume II, a nom del seu germà Frederic de Sicília, amb un pla de reforma de la seva casa i reialme. Abans del 15 d'octubre de 1310.

Inc.: *Senyor, vos sots tengut...*

Mss.: Arxiu Cor. Aragó, cod. Collec. Curios., t. 6, f. 15.

Ed.: MEN. PELAYO, I, p. 745-752; III^a, p. lxxxiii-xcii.

35. Constitucions per al reialme de Sicília per encàrrec del seu rei Frederic, especialment sobre esclavitud, jocs i drets eclesiàstics. Messina, 15 octubre 1310.

Inc.: *Constitutiones sive capitula ... Noveritis, reverende frater ...*

Mss.: Arxiu Cor. Aragó que conté la còpia tramesa pel rei a Jaume II en lletra de 25 de novembre (CRD, Jaume II, núm. 3792).

Ed.: FINKE, *Acta Aragonensia*, II, 695-699.

36. De la humilitat i paciència de Jesucrist.

Text català desconegut. Inc.: *Filla, si l'amor natural...*

Text grec: Còdex de Leningrad, f. 72-81.

37. Epistola ad priorissam de charitate.

Text llatí: inexistent o desconegut.

Text català: desconegut. Inc.: *Beneyt et loat sia de Jesu Christ ...*

Text italià: Ms. G. 3368 de la Bibl. Nac. de Florència.

Text grec: Còdex de Leningrad, f. 18-50.

38. De elemosina et sacrificio.

Text català: desconegut. Inc.: *Al cathòlic Enqueridor ... Faç vos saber que la qüestió que vos en vostra letra proposats...*

39. Una exposició de la vida cristiana.

Text llatí desconegut. Inc.: *Si quis intende desiderat scire...*

Text català desconegut. Inc.: *Per ço car molts desigen saber...*

Text italià: Ms. G. 3368 de la Bibl. Nac. de Florència.

Text grec: Còdex de Leningrad, f. 1-17.

40. Altra informació dels beguins.

Text català desconegut. Inc.: *Als cultivadors de la evangelical pobrea...*

Vegeu el que n'hem dit al núm. 30.

41. Responsio contra Bn. Sicardi.

Text desconegut. És citat en darrer lloc en la sentència de Tarragona del 1316. Bartomeu Sichardi fou un provençal franciscà joaquimista i espiritual.

II. — EPISTOLARI

42. Inclito domino regi Francorum. Gènova, 17 nov. 1301. Lletre a Felip el Bell, acompanyatòria del tractat "De adventu Antichristi".

Inc.: *Ad locum unde flumina...*

Mss.: Vat. 3824, f. 109-110; Metz Bibl. pub. ms. 173.

43. Fratibus ordinis predicatorum qui sunt Parisius. Als dominicans parisencs per a lo mateix. Any 1301?

Inc.: *Salus et pax vobis... Innatam quasi devotionem.*
 Mss.: Vat. 3824, f. 98-100v; Metz Bibl. publ. ms. 173.

44. Fratribus predicatoribus Montispesulani. Als dominicans de Montpeller, id., id.

Inc.: *Artificis aeterni magnalia...*
 Mss.: Vat. 3824, f. 100v-101v; Metz Bibl. publ. ms. 173.

45. Fratribus minoribus Parisius. Als framenors de París, id., id.

Inc.: *Deus qui pluviam serotinam...*
 Mss.: Vat. 3824, f. 101v; Metz Bibl. publ. ms. 173.
 Ed.: Pou, p. 48-49, nota 4.

46. Fratribus minoribus Montispesulani. Als framenors de Montpeller, id., id.

Inc.: *Quamvis rerum opifex...*
 Mss.: Vat. 3824, f. 101v-102v; Metz Bibl. pub. ms. 173.
 Ed.: Pou, p. 48-50.

47. Abbati et conventui Sti. Victoris Parisius. Als canonges regulars de Sant Victor de París, id., id.

Mss.: Vat. 3824, f. 102v-104v; Metz Bibl. pub. ms. 173; Paris Bibl. Nat. 15033 (defectuós).

Inc.: *Splendor immaculatae religionis...*

48. Fratribus Vallis Magnae. Als cistercencs de Valmagne, id., id

Inc.: *Cum in thesauris Altissimi...*
 Ms.: Vat. 3824, f. 104v-105.

49. Dominis Auxitano et Burdegalensi. Als bisbes d'Aux i de Burdeus, id., id.

Inc.: *Quamvis in orbe toto religionis...*
 Ms.: Vat. 3824, f. 105-107v.

50. Angelo ecclesiae Valentinae. Al bisbe de València, id., id.

Inc.: *Licet raptus...*
 Mss.: Vat. 3224, f. 107v-108.

51. Angelo Ebredunensis ecclesiae. Al bisbe d'Embrun, id., id.

Inc.: *Crebra suavitatis ecclesie aromata...*
 Mss.: Vat. 3224, f. 108-108v.

52. Angelo Altisidorensis ecclesiae. Al bisbe d'Auxerre, id., id.

Inc.: *Celestis providentiae lux eterna...*
 Mss.: Vat. lat. 3824, f. 108v-109.

53. Inclito domino regi Aragonum. A Jaume II en ocasió de trametre-li el tractat "De adventu Antichristi" amb destinació a la Universitat de Lleida.

Inc.: *Quia didici pro constanti...*

Mss.: Vat. 3824, f. 110-110v.
Ed.: Pou, p. 48, nota, fragment.

54. Domino Bonifacio summo pontifici. A Bonifaci VIII, en ocasió de trametre-li el tractat "Philosophia catholica". Niça, 29 agost 1302.
Inc.: *Licet hactenus excellentia tue sublimitatis...*

Mss.: Vat. 3824, f. 230v-231v.
Ed. FINKE, p. clx-clxii. - RUBIÓ I LLUCH, I, p. 29-31.

55. Collegio dominorum cardinalium. Al col·legi cardenalici amb ocasió de trametre-li el mateix tractat. Niça, 29 agost 1302.

Inc.: *Opus noviter editum quod ab ullo mortalium non accepi...*

Mss.: Vat. 3824, f. 231v-232v.
Ed. FINKE, p. clxii-clxiii. - RUBIÓ I LLUCH, I, p. 31-32.

56. Al rei d'Aragó, Jaume II. Abans de febrer del 1305.

Avui desconeguda. Proposava al rei la croada contra els infidels. El rei n'hi acusà rebut en altra carta, dels esmentats mes i any, editada per FINKE, *Acta Arag.*, II, p. 874-875.

57. Epistola Bartholomee Montaneri. La destinatària sembla ésser una beguina a qui Arnau exhorta a la vida espiritual. Abans d'agost de 1306.

Inc.: *Litteras vestre caritatis accepi...*

Mss.: Vat. 3824, f. 233v-234v.

Ed.: DIEPGEN, *Arnald von Villanova als Politiker und Laientheologe*, Berlín 1909, ap. I, p. 100-102.

58. Al papa Climent V, sobre la caiguda dels Templers. Abans de 19 febrer del 1308.

Inc.: *Scio quod Christi vicario...*

Mss.: Arxiu Cor. Aragó, còpia autèntica tramesa pel mateix Arnau al rei Jaume II.

Ed. FINKE, *Papstum und Untergang des Templeordens*, II, p. 93-94.
RUBIÓ I LLUCH, I, p. 42-44.

59. Al rei d'Aragó Jaume II, sobre la caiguda dels Templers. Marsella, 19 febrer 1308.

Inc.: *Domino suo karissimo... Quia consanguineus vester...*

Mss.: Arxiu Cor. Aragó, carpeta d'autògrafs.

Ed. FINKE, *Papstum und Untergang*, II, p. 94-98. - Pou, p. 66-67. RUBIÓ I LLUCH, I, p. 42-44.

60. A la reina Blanca de França. Sobre assumptes diplomàtics i espirituals. Avinyó, estiu del 1309.

Inc.: *Domine sue karissime... Faç vos saber, madona...*

Mss.: Madrid, Acad. Historia, Papeles de Salazar A. 2, f. 42, original de mà d'Arnau.

Ed.: FINKE, *Acta Arag.*, II, p. 692-693.

61. Al rei d'Aragó Jaume II. Sobre assumptes diplomàtics i espirituals. Marsella, 17 juny 1310.

Inc.: *Domino suo semper... Faç vos saber, seynor, que'l rey Robert...*
 Mss.: Arxiu Cor. Aragó, CRD, Jaume II, núm. 4182.
 Ed. FINKE, *Acta Arag.*, II, p. 694-95.

62. Al mateix. Sobre el mateix. Messina, 9 gener 1311.

Inc.: *Dno. suo semper... Scripsi vobis alias...*

Mss.: Arxiu Cor. Aragó, CRD, 10921, original de la mà d'Arnau.

Ed. FINKE, *Acta Arag.*, II, p. 701-702.

63. Domino Bremundo domino Montisferrarii. Tramet remeis espirituals a propòsit d'una malaltia d'ulls.

Inc.: *Ego vox clamantis... Contemplatus eloquiorum meorum profunditatem...*

Mss.: Vat. 3824, f. 232v-233.

III. — OBRES INCERTES

64. Responsio ad cavillationes adversarii veritatis.

Text llatí desconegut.

Text grec: Títol: *Ἀντιλογία κατὰ τῶν εἰρημένων.*

Inc.: *Δοκεῖ μοι αὐθάδεια καὶ εὐήθεια...*

Mss.: Còdex de Leningrad, f. 107v-112.

És tal volta idèntic al núm. 41. Nicolás Antonio (*Bibliot. Hisp. Vetus*, II, p. 118, col. 2) veié unes *Responsiones* d'Arnau en un ms. dels PP. Carmelitans a Santa Maria Transpontina, de Roma. Hauréu (*Hist. Litt.*, xxviii, p. 122) el catalogà amb el núm. cxviii, li donà el títol arbitrari de "Responsiones ad argumenta et oppositiones doctorum Parisiensium" i l'identificà amb la segona part del "De adventu Antichristi". Però, a jutjar pel que sabem del text grec, els *incipits* i els *explicitis* d'ambdues obres no coincideixen, per la qual cosa cal rebutjar la seva identitat.

El present títol és pres del núm. 116 de l'inventari dels béns mobles d'Arnau, que sembla contenir aquesta obreta. Vegeu el meu article *La llibreria d'Arnau de Vilanova* "Miscel·lània Finke", «*Analecta Sacra Tarraconensia*» 11 (1935), 83.

65. Tractat sobre els set esperits malèfics.

Arnau el cita en el "De caritate" (núm. 37), segons les referències que ens són conegudes del text grec. Vegeu el meu article *Una versió grega de nou escrits d'Arnau de Vilanova*, «*Anal. sacra Tarrac.*» 8(1932) 129. És tal volta idèntic al núm. 6 o al núm. 9.

66. Un escrit sens títol.

Inc.: *Entès per vostres paraules...*

Citat en el tretzè lloc a la sentència de Tarragona del 1316. Podria ésser el text català corresponent al núm. 11 o una altra obra ja catalogada.

67. Lectio Almerie.

Escrit esmentat en els núms. 138, 186 i 260 de l'*Inventari* dels béns mobles d'Arnau, sembla ésser original d'aquest; se'l podria identificar amb el "Rahonament d'Avinyó" (núm. 33).

68. Llectio Cathanie.

El núm. 137 de l'*Inventari*. Podria ésser idèntic amb algun dels seus escrits sicilians.

69. Les qüestions, escrits o regles catòliques.

Contingut en diversos exemplars de la seva llibreria, núms. 62, 64, 95, 140, 193 i 317 de l'*Inventari*. És tal volta idèntic al núm. 4 ó al núm. 10, ó, potser, una obra desconeguda d'Arnau.

70. Un tractat semblant al "De charitate".

Esmentat en el núm. 317 de l'*Inventari*, i tal volta idèntic a algun dels opuscles condemnats a Tarragona l'any 1316, que hem catalogat abans (vegeu els núms. 36-41).

71. Regula confratrie.

Escrit arromançat, citat en el núm. 260 de l'*Inventari*, i podria coincidir amb algun dels opuscles condemnats l'any 1316 a Tarragona.

72. Un escrit sense títol.

Inc.: *Cum necessarium esset ut filius...*

Mss. de mà d'Arnau, núm. 342 en l'*Inventari*.

73. Un escrit sense títol.

Inc.: *Queso te, o lector...*

Mss. de mà d'Arnau, núm. 342 en l'*Inventari*.

74. Un escrit sense títol.

Inc.: *Scripta testantur...*

Ms. de mà d'Arnau, núm. 351 en l'*Inventari*. És tal volta idèntic al núm. 16.

75. Un llibre en romanç anomenat "filii Ismel".

Esmentat en el núm. 258 de l'*Inventari*.

76. Libre den Estorgat.

Altra obra en romanç, núms. 88 i 259 de l'*Inventari*.

77. Un escrit sense títol.

Inc.: *Los temps finals...*

Esmentat en el núm. 361 de l'*Inventari*, i podria ésser una altra obra d'Arnau en romanç, relacionada tal volta amb el núm. 6 o amb alguna obra escatològica d'Arnau ja coneguda.

78. Precepta pro amore Dei magistro Sancti Johannis de Ultramare ad debellandum contra Sarracenos.

Atribuïda en dos mss. d'Oxford, Bodl. Ashm. 1441 i 1471, i un de Cambridge, Corp. Christi Coll., 396, f. 29.

En el núm. 40 de l'*Inventari* es fa esment d'una obra contra els sarraïns. L'autenticitat d'aquesta obra, però, és dubtosa.

LLISTA D'INCIPITS

I. INCIPITS GRECS

Αἰνετὸς καὶ ευχάριστος 37.
 "Ανθροποι λοιμοὶ 10.
 Δοκεῖ μοι αὐθάδεια 64.
 Ἐπειδήπερ ὁ ἀπόστολος 12.
 Ἐπειδήπερ πολλοὶ 39.

Θύγατερ περιέχεται 36.
 Πάντες ἔχουσιν 30.
 Πλεονάκεις ἐπεθύμησα 3.
 Ὑπάρχεις συ πιστός 4.

2. LLATINS, CATALANS, ITALIANS

Ab adolescentia nostra 32.
 Ad ea que per vestras litteras 11.
 Ad introductionem legendorum 12.
 Ad locum unde flumina 42.
 Adversum me loquebantur 24.
 Al cathòlic Enqueridor 38.
 Als cultivadors de la evangelical
 pobrea 40.
 Artificis eterni 44.
 Celestis providentie 52.
 Constitutiones sive... Noveritis 35.
 Constitui super vos 6.
 Coram vobis... B. Dei g. gerunden-
 densi episc. 14.
 Coram vobis... episcopo gerunden-
 si 13.
 Coram vobis rev. viro dno. Guillel-
 mo 15.
 Coram vobis serenissimo 7.
 Crebra suavitatis ecclesie 51.
 Credo, karissime pater 28.
 Cum necessarium esset 72.
 Cum in thesauris Altissimi 48.
 Cunctis vivere volentibus 30.
 Davan vos, senyor en Jacme 27.
 Deus qui pluviam serotinam 45.
 Doctores vero Parisienses 6.
 Domine sue... Faç vos saber 60.
 Dno. suo... Quia consanguineus 59.
 Dno. suo... Faç vos saber, se-
 nyor 61.
 Dno. suo semper... Scripsi vo-
 bis 62.
 Ego vox clamantis... Contempla-
 tus 63.

Entés per vostres paraules 6.
 Es tu fidelis? 4.
 Faç vos saber, madona 60.
 Faç vos saber que la qüestió 38.
 Faç vos saber, senyor 61.
 Filla, si la amor natural 36.
 Homines pestilentes 10.
 In effectibus divini 2.
 Innatam quasi devotionem 43.
 In nomine Dni. (12 oct. 1300)...
 Licet sim 8.
 In nomine Dni. (11 febrer 1304) 17.
 In nomine Dni. (28 febrer 1304) 19.
 In nomine Dni. (14 març 1304)...
 Noverint 21.
 In nomine Dni. (18 juliol 1304) 23.
 In nomine Dni... Universis 29.
 Letificavit spiritum meum 20.
 Licet hactenus 54.
 Licet raptus 50.
 Litteras vestre caritatis 57.
 Los temps finals 77.
 Mayre de Déu e filha 26.
 Noveritis, rev. frater 35. *
 Omnes catholici presides 26.
 Opus novite- editum 55.
 Quant fuy en Aviyon 33.
 Queso te, o lector 73.
 Per ço car molts designen 39.
 Pertransibunt plurimi 1.
 Pluries affectavi 3.
 Quamvis in orbe toto 49.
 Quamvis rerum opifex 46.
 Qui indiget sapientia 5.
 Qui interrogant, interrogent 9.
 Quia consanguineus vester 59.

Quia didici pro 53.	Scripsi vobis alias 62.
Quia scripsistis michi 18.	Scripta testantur 74.
Quia tota series mee 32.	Senyor, vos sots tengut 34.
Quoniam Apostolus ad Thess. 12.	Si quis intende 39.
Quoniam scriptura sacra 16.	Splendor immaculate 47.
Reverendissime patrum 22.	Tots aquells qui volen 30.
Salus et pax... Innatam 43.	Tucti quelli che vogliono 30.
Scio, quod Christi vicario 58.	Volens Deus 25.

JOAQUIM CARRERAS I ARTAU

Institut Nacional "Balnes", Barcelona.

I SOLILOQUIA E LO SPECULUM PECCATORIS DELLO PSEUDO AGOSTINO IN CATALANO

Scriveva uno studioso di letteratura catalana, Giuseppe Sebastiano Pons, or sono pochi anni: "...quand on... considère dans son ensemble la littérature catalane, révèle un caractère éminemment religieux. C'est celui que lui a donné le Moyen âge de Ramon Llull à Francesc Eximeniç..."¹. A questa affermazione bisognerebbe però aggiungere che la religiosità della letteratura catalana ha radici anteriori al Llull: quelle che sono penetrate anche con l'influenza francese e poi con quella italiana.

La Catalogna infatti presenta nella formazione della sua personalità religiosa le stesse tappe attraverso le quali passò la Francia del Nord e la Provenza ed è perciò naturale che in uno studio attento dei documenti che provano la spiritualità medievale catalana abbiano un posto di particolare rilievo quelli che appartengono a S. Agostino, o che a lui vengono, con significativa larghezza, attribuiti. Agostino è stato nell'ascetica del mondo neo-latino "le maître des maîtres", come lo chiama il Wilmart, in un suo prezioso studio sul medio-evo spirituale². Non deve perciò sorprendere se nei documenti per la storia della cultura catalana raccolti dal Rubió i Lluch e dai suoi allievi si fa alcune volte il nome di opere del grande vescovo di Ippona e se più ancora si troveranno citati i suoi libri nei numerosi inventari di biblioteche private, sia di principi che di religiosi³. Sappiamo che il *De Civitate Dei*, naturalmente conosciuto nel testo latino, venne però tradotto al catalano da un

¹ *La littérature catalane en Roussillon au XVII et au XVIII siècle*, Toulouse-Paris, 1929, pag. 77.

² *Auteurs spirituels et textes dévôts du Moyen âge latin*, Paris, 1932, pag. 8.

³ Mano mano si vanno pubblicando dagli studiosi gli inventari delle biblioteche private dei principi. Vedi p. e. l'inventario "dels bens mobles del Rey Martí d'Aragó" pubblicato da J. MASSÓ I TORRENTS, «Rev. Hispanique» a. XII, 1905; *Inventario de los muebles de Alfonso V de Aragón como infante y como Rey (1412-1424)*, por E. GONZÁLEZ HURTEBISE, nell'*Annuari de l'Institut d'Es-*

testo francese durante il regno di Giovanni I, cui dobbiamo molta parte del rigoglio assunto dalle relazioni culturali tra la Francia e la Catalogna. Come marito di Violante di Bar egli accoglierà con favore nella sua Corte pensatori e poeti francesi e di conseguenza accetterà anche l'orientamento religioso culturale che la vicina nazione perseguiva in quegli anni. Comunque nello stato attuale delle ricerche le prove documentate dell'influsso agostiniano non sono ancora molte, per cui ci pare di offrire un elemento nuovo con la traduzione finora sconosciuta ed inedita di due trattati pseudo-agostiniani volti al catalano, probabilmente verso la fine del secolo XIV⁴

I due trattati sono precisamente i *Soliloquia animae ad Deum* e lo *Speculum peccatoris* che si trovano nel codice A-275 della Biblioteca Comunale dell'Archiginnasio di Bologna e che sono stati descritti, sia pure con alcune inesattezze, nel vol. xxx (pag. 113-114) degli *Inventari dei Manoscritti delle Biblioteche d'Italia*, iniziati dal Mazzatinti e continuati dal Sorbelli (Firenze, 1890-1935). Per comodità e precisione ripetiamo qui la descrizione del codice, il cui contenuto dà a vedere che ci troviamo davanti ad una delle solite raccolte ascetiche del medio-evo.

Ms. A, 275.

1. Fol. 1.—I Soliloqui di S. Agostino tradotti in lingua catalana. Comincia: *Açi començen les Rubriques del libre appellat Soliloqui... Açi comença lo libre appellat Soliloqui lo qual feu lo molt excellent doctor monsenyer sent Agosti illuminador de la santa esglesia sobre alt.* Finisce *...e al Sant Sperit. Amen.*

2. Fol. 31: *Speculum Peccatoris* tradotto in lingua catalana. Com. *Capitol primer: Com nostre Senyor Deus nos amonesta por lo seu sant consell de aver conexença de nos mateixs e de tenir la carrera*

tudis Catalans, 1907; *Inventario dei libri della Camera Regia di Alfonso V* a complemento del precedente elenco, pubblicato da R. D'ALÒS MONER in *Documenti per la Storia della Biblioteca d'Alfonso il Magnanimo*, estratto dalla *Miscellanea* in onore del Card. F. Ehrle, Roma, 1924; *Inventari dels llibres de dona Maria reyna d'Aragó e de les Sicilies*, Barcelona, 1907 ed altri che per brevità non menzioniamo. Nel primo inventario sotto il numero 112 abbiamo un "tractat de S. Agusti" e sotto il n. 289 un "sermo de S. Agusti sobre la Assensio de Medona Sancta Maria"; nella biblioteca di Alfonso V troviamo indicato sotto il n. 23 "llibre de la ciutat de Deu".

¹ L'indicazione ed il suggerimento di questo lavoro, che del resto bene s'inquadra nell'ambito delle nostre ricerche religioso-culturali delle tre letterature iberiche, ci è venuto dal nostro amico Michele Batllori, S. I., al quale esprimiamo pubblicamente la nostra riconoscenza.

de vida per venir a paradis. Per ço com nostaltres, frares molt cars, som en la via de aquesta present vida. Fin.: Tot poderos Deu, per infinita secula seculorum. Amen.

3. Fol. 39v: *Oracions molt sollempnes e de gran devocio contra los VII. peccats mortals.*

4. Fol. 42: *Exposicio del chantich de la Verge Maria...*

5. Fol. 42v: *Exposicio del chantich de Simeon...*

6. Fol. 42v: *Exposicio de la fe catholica escrita per Sant Athanasi...*

7. Fol. 43r: *Aquestes son los XII. articles de la fe.*

8. Fol. 43v: *Exposicio del cantich qui comença: Te Deum laudamus, lo qual feu sent Agosti com se batia.*

9. Fol. 44: *Comença l'avangeli de sent Luch.*

10. Fol. 44v: *Comença l'avangeli de sent Johan.*

11. Fol. 45: *Comença la antifena de la Verge Maria, ço es la salve regina.*

12. Fol. 46: *Excitatorium mentis ad Deum*, tradotto in lingua catalana da Bernat Oliver agostiniano. Comincia: "...A honor e a gloria de Deu e a singular devocio e peticio de vos, molt devota e molt noble dona Elienor filla del Comte Donosa, yo he exposat o declarat lo tractat appellat excitari (sic) de la anima a Deu fet per lo molt reverent pare en Crist monsenyer frare Bernat Oliver... Comença lo tractat intitulat citatori [sic] de la anima a Deu. Al reverent en Christ pare mossen Ramon per la divinal providencia bisbe de Valencia, frare Bernat Oliver..." Fin.: "...e en altre. Amen. JHS. Aci es acabada la quarta part de la present obra e per consequent tot lo libre. Deo gratias. Amen. Lo present libre fou encomençat de scriure a .viiij. de febrer [sic] e hacabat lo primer de abril en l'any de la encarnacio de Ihu Christ corent mil quatreçent XVII. Ego Guillelmus de Pasinis de Orta scripsi Olive. Aquell qui aço ha trobat en parays sia per los angels acompanyat. Amen: In re terrena non est aliud nisi pena."

Nel verso del fol. 103, ch'è l'último dell'antico codice, cui fu poi aggiunta una parte assai recente, troviamo scritto: "Ego Guillelmus de Pasinis de Orta de Novaria, dum essem cum nobili viro domino Bernardo de Santillys de Valencia instruens dominum Franciscum Gillabert eius filium in artibus Olive, quod est ipsius castrum anno domini millesimo quadragesimo decimo septimo, in quo facti fuerunt de mense marci et aprilis eiusdem anni quinque milia panes de çuquaro quia in illo castro nascunter (sic) erundinis de sugno quarum fit çucharus. Scripsi hoc opus et habui exemplar a domina Leonor de

Charald (sic) de Aragonia uxore predicti domini Bernardi dum erat in dicto castro regente pro viro suo, qui erat Cicillie in servizio regis Ferdinandi, regis Aragonum Deo gratias. Amen."

Il manoscritto è cartaceo e misura 295 × 220 mm. Le iniziali sono miniate e la prima in oro e colori con l'immagine di S. Agostino, le altre a colori rosso e azzurro. Il complesso è costituito da VIII + 103 ff. a due colonne di 33 linee, ma mancano i fogli 13 e 14. Il 1.º foglio contiene alcune sentenze morali, oltre all'inizio dei Soliloqui, i fogli VI-VIII contengono l'indice, mentre sono bianchi i ff. II-V ed il f. 45v. L'antica segnatura del codice era I6 c.I.26 e la provenienza diretta Magnani, già Domenicani.

Come si può rilevare dalla tavola del codice, che abbiamo trascritto, con alcune correzioni¹, dagli *Inventari dei Manoscritti della Biblioteche d'Italia*, oltre ai due opuscoli pseudo-agostiniani, che costituiranno argomento di questa nota, il manoscritto di Bologna contiene una traduzione catalana della fine del sec. XIV del *Excitatorium mentis ad Deum* dell'agostiniano valenziano Bernat Oliver, vescovo di Huesca, Barcellona e Tortosa (fine s. XIII-1348), ed una raccolta di parafrasi scritturali e di devozione. L'insieme dunque del codice, che, secondo quanto si può arguire dalla nota del trascrittore del manoscritto², doveva servire quale libro di edificazione religiosa per una famiglia della più elevata nobiltà valenziana, Centelles de Oliva, offre un vivo interesse come documento di lingua del periodo aureo della prosa catalana. Il testo della versione dell' *Excitatorium* è prezioso non fosse altro per la sua rarità, dato che fino ad ora non si conoscevano che manoscritti della Biblioteca Nazionale di Parigi³, che ce l'offerissero, ma è probabile che la lezione del codice di Bologna presenti ancora di fronte alle

¹ Fra le altre abbiamo precisato che non è di una traduzione spagnuola, ma di una catalana di cui qui si deve parlare.

² Tutte le indagini che abbiamo fatto per identificare meglio l'umanista Guglielmo Pasini da Orta non sono approdate a nulla. "Le opere biografiche novaresi" ci scriveva il Prof. Viglio della Biblioteca Negroni-Civica di Novara "non ne fanno cenno... Il Cotta, massimo dei biografi novaresi... oriundo del lago d'Orta e conoscitore sovrabbondante delle cose della sua regione, non lo ricorda nel suo Museo, dove sono centinaia di... illustri ignoti." Nemmeno il Farinelli nei suoi *Viajes*, ne fa menzione. Si può quindi dire ch'è questo un nuovo nome di umanista italiano che dobbiamo aggiungere ai molti altri già segnalati.

³ Vedi l'introduzione che Pere Bohigas ha premesso all'edizione da lui curata del manoscritto della Nazionale di Parigi, spag. 240 (B), Vol. 22-23 della Collana «Els Nostres Clàssics», Barcelona, 1929. L'*Excitatori* dell'Oliver

due citate redazioni varianti degne di nota. Altrettanto si potrebbe dire per gli altri brani del codice bolognese. Noi ci auguriamo che altro studioso, di noi più competente in filologia catalana, voglia fare oggetto della sua disamina i testi del presente manoscritto.

Ci limiteremo pertanto ad illustrare sommariamente le due versioni degli opuscoli pseudo-agostiniani, trascrivendo integralmente il testo dello *Speculum peccatoris*, autentico testo di lingua.

Sebbene non ci sia dato di precisare l'anno nel quale gli Pseudo-Soliloqui furono tradotti in catalano, ci pare di non correre in grave inesattezza affermando che la versione venne eseguita verso la fine del secolo XIV, e cioè pochi anni prima che l'umanista italiano Guglielmo Pasini da Orta la trascrisse nel codice che stiamo illustrando. A sostenere questa ipotesi raccogliamo un elemento di fatto che contribuisce a chiarire la questione. Nella nota che si trova nell'ultimo foglio del codice e che noi abbiamo copiato, il Pasini dichiara di avere avuto l'esemplare dal quale egli trascrive, da Donna Eleonora di Queralt, moglie di Bernardo de Centelles da Oliva. Ora, avvertendo che questo nobiluomo appartenne alla corte di Martino l'Umano (1395-1410) e ne fu anzi una delle figure più significative, tanto da aver difeso a capo della nobiltà del paese la causa di Fernando di Antequera, ritenuto legittimo erede del defunto sovrano, e rilevando ancora che il documento 381 (vol. I) di quella raccolta di documenti, già citata del Rubió i Lluch, datato precisamente in Valenza il 7-VI-1402, riporta una lettera di Martino l'Umano nella quale si “mana que siguin retornats a l'eremita de Sant Antoni de Denia alguns objectes y llibres liturgichs” e che fra questi incontriamo indicati i Soliloqui, può essere non del tutto infondato che quell'esemplare dei Soliloqui — crediamo che si tratti degli Pseudo, posto che a questi

fu opera assai nota in Catalogna ed altrove: una versione castigliana antica si trova nella Biblioteca del Monasterio dell'Escorial (ms. b. III, 3) e fu pubblicata dal P. B. Fernández, Madrid, 1911. L'uso poi di inserire nei manoscritti contenenti opere ascetiche o mistiche brevi parafrasi, o commentari o spigolature di opere morali o religiose quasi a costituire antologie spirituali era molto frequente. Il P. Julián Zarco Cuevas, cui ci siamo rivolti per referenze sul nostro codice, ci segnala, fra gli altri, il ms. 9567 della Bib. Nazionale di Madrid, scritto nel 1391 che oltre a contenere il *Espertamiento o Levantamiento de la voluntad a Dios*, traduzione de l'Excitatori, ci offre un testo delle Meditazioni della Passione di N. S. Gesù Cristo, una Dichiarazione del Credo composta da S. Tommaso d'Aquino ed alcune illustrazioni dei precetti del Decalogo.

spettò una maggior diffusione — trattenuto da Re Martino abbia servito quale testo per la copia che la moglie di Bernat de Centelles mise a disposizione del Pasini. Siamo dunque, quanto alla cronologia, nei limiti del regno di Martino l'Umano, 1395-1410; infatti poi scoppiarono le lotte per la successione al trono di Aragona e avvenne la partenza del Centelles per la Sicilia "in servicio regis Ferdinandi" e non è probabile che si pensasse alla versione degli Pseudo Soliloqui. Di questi anni, per esempio, è pure la versione del *Libre de vicis e de vertuts* composto nel 1279 dal Domenicano P. Lorens, confessore di Filippo III l'ardito, re di Francia; un ms. di questa versione si trova nella Biblioteca Nazionale di Napoli e fu steso per volontà di certo Andrea Mir Mercante di Perexana nel 1411. Se le cose, come osiamo supporre, si sono svolte in tal modo, alla *Città di Dio*, cui alludono, e lo abbiano già detto, alcuni passi dei documenti per la storia della cultura medievale catalana (precisamente un documento del 1383 dell'Infante Giovanni al duca di Berry in cui gli fa sapere di aver ricevuto la Bibbia e la *Città di Dio*; un secondo del 1398 nel quale il re Martino prega l'abate di Poblet di terminare di copiargli la *Città di Dio*; un terzo del 1381 nel quale si cita la *Città di Dio* in un Inventario dell'abate di Ripoll ed infine un quarto del 1383 nel quale l'Infante Giovanni domanda alcuni quaderni del libro della *Città di Dio*) tengono dietro non già le *Confessioni*, libro che per il suo contenuto forse non s'inquadrava nel movimento mistico-ascetico, ma i due trattati pseudo-agostiniani da noi segnalati nella loro versione catalana¹. E l'uno e l'altro; ripetiamo, ci sembrano pervenuti in Catalogna per via della influenza francese. Nell'opera del Wilmart che tratta assai diffusamente della letteratura religiosa della Francia nel medio-evo si fa spesso cenno degli *Pseudo Soliloqui*, senza però affrontare il problema delle loro origini, per quanto l'affermare che furono composti da qualche monaco francese non

¹ E' ovvio che si lasci da parte in questa nostra nota ogni tentativo di stabilire la paternità della versione dei due trattati pseudo-agostiniani. La mancanza di adeguati mezzi di lavoro e la impossibilità di condurre, così a distanza, ricerche in proposito ce ne distolgono senz'altro. Osiamo però avanzare l'ipotesi che la versione possa essere stata condotta, forse per espresso desiderio di Martino l'Umano, da qualche religioso dei Monasteri catalani, verso i quali il pio monarca si mostrò sempre generoso. Anonima in gran parte è però questa letteratura ascetica, e rari sono i casi in cui si può rompere le tenebre che la circondano.

potrebbe parere molto lontana del vero¹. Li troviamo infatti menzionati assieme alle *Meditationes*, altro scritto attribuito a S. Agostino, delle quali si sarebbe scoperto l'autore un Giovanni, secondo abate di Fécamp. Le *Meditationes* si sono pubblicate molto spesso assieme al *Manuale* e ai *Soliloquia animae ad Deum* ed hanno costituito per così dire un gruppo inscindibile la cui data di compilazione — si tratta in realtà, come dice lo stesso Giovanni di Fécamp, alludendo alle proprie opere, di “defloraciunculae”, nelle quali i passi identificati appartengono sia all'autentico Agostino, che a S. Anselmo, a S. Gregorio, a Isidoro di Siviglia e ad Ugo da San Vittore — appartiene alla fine del secolo XII od al principio del XIII. Tutto questo depone sempre più verosimilmente per una elaborazione di origine francese — intendiamo naturalmente parlare di una letteratura che, sviluppandosi nell'ambito strettamente ecclesiastico, usa la lingua latina, ma che in ordine di tempo segue sia pure immediatamente quella delle vite e delle leggende agiografiche. Dice il Bossuat nella *Histoire de la littérature française: Le Moyen-Age* (scritta sotto la direzione di J. Calvet)²: “Bientôt traduites en latin, les legendes hagiographiques initient le monde chrétien d'Occident aux merveilles et aux étrangetés de la civilisation orientale” e ricorda come spettò proprio alla Francia essere, come ognun sa, considerata all'avanguardia della produzione religioso-narrativa volgare con le vite di S. Léger, di S. Alexis, di Ste. Thais. E' però la Normandia specialmente che si distingue nella fioritura ascetico-agiografico-morale di quel tempo, poichè i Proverbi di Salomone vengono appunto tradotti verso la fine del primo quarto del sec. XII in anglo-normanno da Samson de Nanteuil; i *Distica Catonis* si lessero soprattutto in una versione del sec. XII stesa da Elia di Wirchester ed Everardo di Kirkam, e la stessa opera di Boezio, per limitarmi ad alcune di queste opere religioso-morali, *De Consolatione Philosophiae*, della quale, fra l'altro, si conoscono nientemeno che tredici traduzioni in lingua d'“oil”, fu parafrasata presso a poco nella stessa epoca delle altre due versioni, dal normanno Simone di Fraisne. Questi accenni sul rigoglio della letteratura religiosa della Francia settentrionale hanno per noi un certo interesse in quanto tendono a precisare che, almeno in fatto di movimento

¹ O. c. pag. 128, n. 1; 418, n. 1; 419, n. 1 e 3; 413, n. 13; e 424, n. 14.

² Paris, 1931.

spirituale, i legami del pensiero e della cultura catalana non si limitano alla Francia meridionale. Non conosco a questo proposito, studi di molta importanza, ma basterebbe segnalare le conclusioni dell'articolo del Berger sulle Bibbie catalane: "...la bible catalane doit au provençal une partie de ce qu'elle ne doit pas au français" ¹, per stabilire che le due letterature francesi esercitano profondi influssi sulla spiritualità catalana, e ciò prima che l'Italia tracci nuovi orientamenti grazie ai suoi sviluppi mistici ².

Il Wilmart propende, nello stabilire la data della composizione degli Pseudo-Soliloqui, al secolo XIII, e difatti l'allusione che vi si trova nel paragrafo XXXII a deliberazioni del IV Concilio Lateranense del 1215 non permette che se ne anticipi la data di composizione. Come si soleva fare in quel tempo l'opuscolo ha il carattere di centone, nel quale si trovano, fusi da uno slancio sublime di ispirazione e di ascetismo, passi di chiara imitazione dei veri Soliloqui di S. Agostino, delle Confessioni, dell'opera *Soliloquium de arrha animae* di Ugo da S. Vittore (m. 1141). L'insieme che offre una struttura di vera unità ed il fervore che anima tutta l'opera può spiegare la grande diffusione che essi ebbero per tutto il medio-evo e rinascimento. Per quanto concerne l'Italia, dallo spoglio degli Inventari dei Manoscritti già citati abbiamo riscontrato che esistono nelle biblioteche colà rassegnate ben sette manoscritti contenenti i Soliloqui — probabilmente si tratta degli spuri, come possiamo arguire per alcuni di questi dal loro "incipit" — appartenenti al secolo XV e volti in italiano. Più numerosi ancora sono quelli conservati in lingua latina ³. Riguardo poi a edizioni stampate dal

¹ *Romania*, a. XIX, pagg. 505-561.

² Le versioni manoscritte catalane, che ci proponiamo un giorno di studiare, del Cavalca, di Angela da Foligno, di S. Caterina da Siena, di Ubertino da Casale, di Jacopo da Voragine e di altri scrittori ascetici e mistici italiani possono fornire le basi per uno studio comparato dell'influenza religiosa della letteratura italiana nella Catalogna. Le imitazioni poi di opere italiane sono anche più frequenti.

³ La Biblioteca Nazionale di Torino, per citare uno dei tanti casi, possiede due manoscritti latini contenenti il testo degli Pseudo-Soliloqui. Entrambi appartengono al sec. XV e portano le segnature K2-IV-7 e G-VII-22. Il primo codice è anch'esso uno dei soliti centoni, dove troviamo alcuni opuscoli agostiniani, scritti di Orosio, lettere di Orosio ad Agostino e di Agostino ad Orosio, di S. Gerolamo a Eliodoro, a Teodorico ed a Cipriano, un trattato, alcuni salmi, frasi greche, passi della Divina Commedia, un sonetto del Petrarca "O ciechi el tanto affaticar che giova" ed un operetta attribuita ad Aristotile dal titolo *Secretum secretorum*; il cod. si chiude con alcuni fogli riempiti di disegni e di numeri.

1480 a 1505 ne contiamo in Italia ben nove. Per mancanza invece di mezzi bibliografici non possiamo affermare quanti manoscritti, o edizioni si ebbero in Ispagna, ma è certo che non ne sfuggirebbero ad un buon investigatore. L'unico dato tuttavia che per parte nostra possiamo qui notare lo attingiamo dalla *Historia de la lengua y de la literatura castellana* di Julio Cejador y Frauca, vol. I, pag. 492¹, col quale si attesta l'esistenza di due edizioni spagnuole del gruppo di opuscoli pseudo-agostiniani, al quale, come sappiamo, appartengono gli pseudo-soliloqui: *Las meditaciones y Soliloquios y Manual del bienaventurado S. Agustín*, Valladolid, Toledo, 1538 e 1565. Per la Catalogna, come abbiamo già detto, non conosciamo esistenza di altri manoscritti fuori del nostro, nè sappiamo se se ne facessero edizioni a stampa nel periodo aureo della letteratura catalana, quello che vide le edizioni delle opere dell'Eximenis, del Canals, del Genebreda e di altri; la cosa tuttavia non è da escludersi in modo assoluto almeno per ora.

Basandoci sulle assicurazioni che ci furono date che gli Pseudo Soliloqui sono inediti nella loro versione catalana ne riportiamo, qui alcuni passi che metteremo a confronto con i corrispondenti di un manoscritto toscano della stessa epoca².

Alla versione del testo latino precede questa breve invocazione che appartiene ad altro opera dello stesso santo.

Sobre alt e sobiranament honrador e sobre tot quant es amador, senyor meu Jesu Christ fill de Deu lo pare ab lo qual egualment e eternalment produeiys e inspires un sant sperit lo qual es un Deu ab lo pare e ab tu. Confes, senyor, e atorch una santa trinitat e una unitat, trinitat de persones, unitat de essencia, una deitat, una magestat. Perfet Deu pare qui es tota la essencia, perfet Deu fill qui es tota la essencia, perfet Deu sant sperit, qui es tota la essencia. E aquestes tres no son sino una essencia, una natura, una magestat, una deitat. En aquestes tres persones res no y ha primer ne darrer, ne major ne menor. Totes son eguals en una egualtat, eternals en una eternitat, infinides en una infinitat. Sobiran senyor Deus, tu es la tua gloria, tu es la tua bondat, tu es la tua volentat, la tua dolçor, la tua amor, la tua justicia. Tu es tot ço que de tu naturalment se pot dir.

¹ Madrid, 1915.

² Nel *Grundriss romanische Philologie*, Dr. G. GRÖBER, vol. IV, p. 18, pag. 212. Teofilo Brago, nel suo studio della Letteratura Portoghese cita un *Soliloquium* agostiniano assieme alle *Confessioni* in un ms. dell'anno 1339.

Car tu, senyor Deus, axi es simpla essencia que axi¹ part no has ne pots haver, car si havias part series compost e no series perfet, ne hauries perfeccio ans hauries deffaylliment en cascuna part que seria menor que'l tot. Tu, senyor, creu e confes esser creador del cel e de la terra e de tot quant es visible e no visible, spiritual e corporal. E tu es vida, pastor e governador, ordenador e regidor, e justificador e perdonador de peccats, glorificador dels sants, comencament, mija e fi de tot quant es e sera. Tu, senyor, cant te plague trametist esser encarnada la persona segona de la sta. trinitat Deus fill per la volentat de Deu pare e fill e per la obra de Deu sant sperit en lo sagrat ventre de madona santa Maria verge per tot temps e d'aquella nasch Deus e hom en unitat de persona. A tu donchs, senyor Jesu Christ, axi encarnat e nat Deus e hom perfet en dues natures divises, ço es umanitat e divinitat, e en tres substancies, ço es Deu, anima e cors sens tota confusio...

Donchs, cara amor, que fariem nos sino que tu nos donasses a amar tu e per la tua caritat te amassem sens manera. Car primerament e sens manera nos has amats e per amor te desijassem desijant tu e a tu sèrvir ab plaer languissem e axi per amor languint tots jorns morissem en totes nostres volentats carnals e mundanals e sols visquessem en tu qui sols es vida²...

Crediano ora opportuno riportare il titolo e l'inizio di ogni capitolo confrontandoli con il testo latino della *Patrologia Latina* del Migne (vol. XL, 863-898) e con una versione italiana che troviamo nel codice quattrocentesco della Nazionale di Firenze, Ms. II-VI-6 (segnatura antica Magl. cl. xxxix, 29)³. Per meglio precisare le

¹ La lezione di questa parola è alquanto dubbia. Avvertiamo che nella trascrizione ci siamo attenuti fedelmente al testo introducendo come unica variante la *v* in luogo della *u*.

² Ca. 1a-1b.

³ Il codice oltre al volgarizzamento degli Pseudo-Soliloqui contiene: due libri "della contemplazione" (si tratta di una parte dell'opera pseudo-agostiniana detta *Meditationes* e che, come si è visto, sembra essere stata scritta, almeno nella sua sostanza, da Giovanni da Fécamp) ed alcune carte con disegni. Il codice appartenne ad Andrea di Marco della Robbia (oseremmo pensare al nipote e continuatore in arte di Luca). Riportiamo il breve prologo quale testimonianza dell'autorità di cui godevano gli Pseudo-Soliloqui: "Inperocchè fra tutti i divoti libri chessi truovi lo libro de Soliloqui dello specchio de dottori cioe santo Agustino al mio parere [qui manca necessariamente un verbo, come "primeggiano"], o pensato di volgharizarlo ad cio che così santa e hutile opera ne possa ricevere utilita le devote persone che non sanno gramaticha ma perche il detto libro fece santo Agustino orando e contemplando solo con solo idio in secreto parlando onde soliloquio cioe parlamento di solo con solo

derivazioni medievali degli Pseudo-Soliloqui ci sarebbe interessato offrire anche riferimenti a qualche redazione francese del trecento, ma la difficoltà di poter effettuare questo confronto ce ne ha, fatto desistere.

Il primo capitolo della versione catalana ha il seguente titolo: "Capitol del nom del libre appellat. Soliloqui ordenat per monsenyer sent Agosti" e il principio, che corrisponde fedelmente al testo latino ed italiano, incomincia con queste parole: "Conegua't, senyor conescedor meu, conega't, virtut de la mia anima, demostra't a mi, consolador meu. Veie't, lum dels meus uylls. Vine, guoyg del meu sperit. Veja tu, alegria del meu cor. Am-te, vida de la mia anima. Appareise a mi, amor mia. Gran solaç meu. Gran e dolç senyor Deu meu. Vida e gloria tota de la mia anima. Trop desiyg del meu cor. Tengua tu, amor de la mia anima. Abraç te, espos celestial, qui est alegria mia sobirana dins e defora. Posseescha tu, benuyrança perdurable, posseescha't el mig del meu cor, benuyrança perdurable, dolcor sobirana de la mia anima. Am-te, senyor, virtut mia. Senyor firmament meu e refugi meu e deliurador meu e ajudador meu..." Carta I Ib.

CAP. II. "De la miseria e de la fragilitat del hom mesqui." Inc.: "Perdona'm, Senyor, car los meus dies no son res, que es home que puxa parlar ad Deu faedor seu..." Non corrisp. al c. II del testo lat. il quale incomincia invece con queste parole: "Hinc etiam est, Domine, quod in te non gaudeo..." E non corrisponde nemmeno al testo ital.

CAP. III. "Del meraveyllos lum lo qual vehia Tobies estan orb." Inc.: "O lum lo qual vehia Tobies car ab los uylls closos ensenyava a son fill carrera de vida..." = lat., c. III.

CAP. IV. "De la mesquina de la anima que ha en si peccats." Inc.: "Confes-me a tu, senyor..." = lat., c. V.

dio e chiamato. Chonviensi a chi vuole avere o sentire sapere dutilità di questa opera monditia di mente e purita di cuore percio che senza purita e monditia non si puo approssimare a dio e senza pace et hodio contanto nullo di dio puo sentire. Chi dunque in questo libro vuole studiare abia purita e pace di mente fuggendo etiandio illicite occhupationi e solo con solo dio tu potrai dimorare." Ca. 1a. Ci piace riferire le parole con le quali il Sapegno nella *Storia della Letteratura Italiana, Il Trecento* (Milano, 1934), precisa l'importanza delle opere ascetiche in genere e quindi anche dei Soliloqui così spesso tradotti nel movimento letterario trecentesco. "Il sentimento religioso... nelle sue esplicazioni più strettamente ortodosse e in quelle più o meno aberranti ed eretiche occupa tanta parte dell'anima popolare nel Trecento e ne determina le linee fondamentali della cultura..." (pag. 499). "...tutti ancora [i componimenti religiosi]... danno vita ad un linguaggio nuovo semplice e flessibile, caldo e quasi parlato..." (pag. 500).

CAP. V. "Dels innumerables benifets que Deus ha donats a cascu." Inc.: "Yo mesqui, Deu meu..." = lat., c. VII; ital., c. V.

CAP. VI. "Com tota nostra speranza deu esser endreçada a nostre senyor Deu." Inc.: "O saviesa qui obres la bocha dels muts o paraula per la qual son fetes totes coses, obri la mia bocha..." = lat., c. VII (ma inoltrato); ital., c. V (inoltrato).

CAP. VII. "De la gran gloria que Deus dara als justs en paradís." Inc.: "Com vendra aço que acabat es e passat ço que no es acabat can la tua faç descuberta veurem..." = lat., c. VIII (inoltrato); ital., c. VIII.

CAP. VIII. "Del gran poder e de la virtut que Deus ha." Inc.: "La tua ma tota poderosa tots temps una matexa crea en los cels los angels..." = lat., c. IX; ital., c. VII.

CAP. IX. "Com deu fer lo peccador oracio que Deus que'l git dels laços de cobejança d'aquest mon." Inc.: "Hon haure yo, senyor, laors a loar tu..." = lat., c. X; ital., c. VIII.

CAP. X. "De la gran speranza que cascun peccador deu haver en nostre senyor Deu." Inc.: "Yo empero creatura tua sots la ombra de les tues ales" = lat., c. XI; ital., c. IX.

CAP. XI. "Com Deus perpetualment guarda e veu les obres e les intencions dels homens." Inc.: "Aquestes son les o[m]bres de les quals yo son cubert en aquest abis d'aquest carçre caliginos..." = lat., c. XII; ital., c. X.

CAP. XII. "De la miseria del hom e dels grans (fe) benifets que han reebuts per Deu." Inc.: "Lum la qual no veu altra lum..." = lat., c. XIII; ital., c. XI.

CAP. XIII. "Cum [sic] cascun peccador deu retre gracies a Deu e parlar d'ell per los beneficis que'n ha reebuts." Inc.: "Vet, senyor Deu meu, que molts altres benifets..." = lat., c. XIV; ital., c. XII.

CAP. XIV. "Com l'om res de be no pot fer per si mateix sens la divinal gracia." Inc.: "Senyor Deus molt fort tot poderos..." = lat., c. XV; ital., c. XIII.

Mancando le carte XIII e XIV non abbiamo i capitoli XV e XVI.

CAP. XVII. "Com cascun peccador deu confessar sos peccats e acusar d'aquells devant Deu." Inc.: "Yo empero fill de la tua serventa..." = lat., c. XVIII, e ad uno non numerato fra il XV ed il XVI del testo ital.

CAP. XVIII. "Com cascun peccador es tengut e obligat de amar Deu ab tot son cor e ab tota sa pensa." Inc.: "Amar t'e domchs [sic], senyor, virtut mia..." = ital., c. XVI.

CAP. XIX. "De la gran dolçor de amor que es en Deu envers los

peccadors.” Inc.: “O ffoch qui tots temps cremes e nuyll temps no appagues...” = lat., c. XIX (dal secondo capoverso); ital., c. XVI (dalla metà).

CAP. XX. “Com Deus per sa bonea ha sotmeses totes coses a servitut del hom perço que'l hom lo servis.” Inc.: “Per ço que yo servis a tu totes coses...” = lat., c. XX; ital., c. XVII.

CAP. XXI. “Com ab consideracio de les coses temporals pot hom entendre lo gran premi de la gloria celestial.” Inc.: “Vet que m'as uberta la tua gran misericordia...” = lat., c. XXI; ital., c. XVIII.

CAP. XXII. “Com la divinal amor endolceix totes les amargures del hom posat en tribulacio.” Inc.: “Aquests son los grans benifets teus, senyor Deus dels sants teus santificats...” = lat., c. XXII; ital., c. XIX.

CAP. XXIII. “Com tota sperança nostra e desiyg del nostre cors deu esser envers Deu.” Inc.: “Tu empero expectaçio de Israel, senyor Deu, desiyg nostre...” = lat., c. XXIII; ital., c. XX.

CAP. XXIV. “Com tota nostra salut esta en amar nostre senyor Deus.” Inc.: “Yo empero obra de les tues mans confessar-m'e al teu nom com yo no havia sperança en lo meu arch...” = lat., c. XXIV.

CAP. XXV. “Com la volentat humanal sia fort flacha en fer bones obres sens la divinal gracia.” Inc.: “Yo, senyor, ja'm som confesat a tu, laor de la mia vida...” = lat., c. XXV; ital., c. XXI.

CAP. XXVI. “Dels grans a [sic] antichs benifets que Deus ha donats a cascu.” Inc.: “Remembre't, senyor, de la tua misericordia antiga...” = lat., c. XXVI; ital., c. XXII.

CAP. XXVII. “Com Deus per amor que'ns ha a cascu ha donat un angel bo que li guart les sues carrer[e]s.” Inc.: “Has-me amat tu, senyor amic meu, ans que yo't amas...” = ital., c. XXIII.

CAP. XXVIII. “De la gran sciencia de Deu qui en si mateix ha mesurats tots los abis del mon.” Inc.: “O abis molt pregon, ensenya'm, creador de totes coses...” = lat., c. XXIV.

CAP. XXIX. “Dels grans juhis de Deu e com ell escodrinia los coratges de cascu.” Inc.: “Grans son, senyor, los teus juhis, Deus jutge just e fort...” = lat., c. XXIX; ital., c. XXVI.

CAP. XXX. “Com la anima de cascu hom es habitacio e casa de Deu.” Inc.: “La anima empero la qual tu, senyor, creest no de tu mas per la tua paraula...” = lat., c. XXXI; ital., c. XXVI.

CAP. XXXI. “Com cascu cristia deu encercar Deus lo qual ha en si mateix.” Inc.: “Vet, senyor Deu meu sobira e tot poderos, que yo he trobat lo loch hon estas...” = lat., c. XXXI; ital., c. XXVII.

CAP. XXXII. “Cam cascu peccador deu fer oracio a Deu con-

fessant-lo creador seu." Inc.: "Gracies sien a tu, senyor lum mia, com m'as illuminat..." = lat., c. XXXII.

CAP. XXXIII. "Com la lum divinal per enteniment no es comprensible." Inc.: "O sant dels sants Deu no aemable magestat..." = lat., c. XXXIV.

CAP. XXXIV. "Del gran desiyg e de la gran set que ha cascuna anima envers Deu." Inc.: "Axi com lo cervo desiyga font d'aygues, en axi desiyga la mia anima a tu, Deu meu..." = lat., c. XXXV.

CAP. XXXV. "De la vida eternal quant es maravallosa la qual esta aparellada als salvats." Inc.: "Com vendra que tuyt serem a tu venguts font de vida..." = lat., c. XXXVI; ital., c. XXXIV.

CAP. XXXVI. "Com cascun christia deu confessar la santa Trinitat." Inc.: "Tres ensemps eguals persones e perdurables..." = lat., c. XXXVII.

Quale saggio della lingua usata dal traduttore catalano degli *Pseudi-Soliloqui* ci piace riportare due capitoli che raffronteremo con i corrispondenti della versione italiana già da noi segnalata come termine di confronto della composizione del nostro manoscritto catalano. Trascriviamo per primo uno dei passi più vivi di fervore dell'opera pseudo-agostiniana e prova della forza di espressione che questa letteratura ascetica ha infuso nelle giovani correnti di pensiero e di arte neo-latine.

Cap. XIX. De la dolçor de amor qui es en Deu envers los peccadors. O ffoch qui tots temps cremes e nuyll temps no appagues, o amor qui tots temps ferveixs e escalfes e nuyll temps ne refredes. O caritat encin¹ e escalfa'm tot a tu perço que tot sol ami a tu tot sol, car menys te ama aquell qui ama alguna cosa tota la qual no per tu ama. Amar t'e, senyor, per ço cor tu primer me has amat. E hon aure yo paraula que deia demostrar los senyalls de la tua amör, maiorment envers mi per benifets sens compte ab los quals del començament de la mia vida m'as nodrit e sostengut. Cor apres del benifet de creacio de no res a ymaja e a semblança tua me crehist, honorant, exalçant mi entre aquelles creatures les quals fist e ennoblehist ab lo lum de la tua cara la qual seniyst sobre lo lum del illuminament del meu cor. E axi has me departit de les creatures no sensibles, mudes e brutes e un poch menys dels angels me has aminvat. Poch es aço, senyor, denant lo esguardament de la tua bonesa que ans tots dies

¹ Probabilmente: *encen*.

no's nodrexs sens mi ja ab los dons dels teus benifets e quaix fill teu tendre petit ab les mamelles de la tua consolacio me has alletat e has-me aconsolat e has-me format¹.

Si veda ora il passo corrispondente della versione italiana d'autore ignoto, ma certamente trecentesco, coevo al Cavalca ed a lui affine per spirito e lingua².

Capitolo XVI (a metà): O fuocho che sempre ardi e mai non ti spegnj o fervore che sempre e fervente e mai non intepidisce accendi me tuo atte. sicche ami solo te che meno t'ama chi teco alchuna cosa ama la quale per te non ama. Amerotti adunque peroche prima tu ai amato me. Non e lingua sufficiente a poter parlare et esplicare li segni del tuo amore verso di me per li tuoi innumerabili benefizij. Cholli quali dal principio mai notricato che dopo il beneficio della creatione quando dal principio di nulla mi creasti alla tua ymagine e nobilitandomi e honorandomj et exaltandomj sopra laltre creature le quali creasti del tuo voltollo quale segniasti e sugellasti sopra el qualre mio per lo quale dalle insensibili e sensibili creature brute mi dicernesti e pocho meno alli angioli maguagliasti e tutto questo per tua bonta per cio che di chotidiani e singulari tuoi benefizi e grandi adonamenti continuamente mai notrichato e chome figliuolo parvolo al petto e allatti della tua consolatione mai allattato e confortato³.

Cap. XXII. Com la divinal amor endolceix totes les amargures del hom posat en tribulacio.

Aquests son los grans benifets teus, senyor Deus dels sants teus santificats per los quals es complida la fretura dels teus fills famejants. Com tu est fet speranza dels tribulats e consolacio dels desconsolats. Tu est corona de speranza la qual has ornada de gloria apparellada als vencedors. Tu est sadoyllament dels famejants. Tu ets consolacio perdurable que tan solament te dones a aquells que tan solament menyspre[e]n la consolacio d'aquest mon per la tua consolacio. Com aquells qui aci son consolats no son dignes de la tua tribulacio cor aquells qui aci son tribulats de tu son consolats. Qui son parçoners de passio seran parçoners de consolacio, com negu no's pot consolar en cas-

¹ Cc. XVib e XVIIa.

² SAPEGNO, o. c. pag. 554: "Se alle vite dei SS. Padri del Cavalca può essere riaccostato il contenuto del volgarizzamento trecentesco della Leggenda Aurea di Jacopo da Varagine; alle opere didattiche del frate domenicano si ricollegano invece i molti trattati ascetici scritti o quasi sempre volgarizzati nel Trecento: le versioni dei Morali di S. Gregorio... della Città di Dio, delle Confessioni e dei Soliloqui di S. Agostino..."

³ Ca. 25a-25b.

chun segle ne's pot alegrar en aquest segle e en l'altre. Com mester es que perda la una consolacio qui l'altra volra posseyr. Com yo pens aquests coses, senyor consolador meu, renunciu consolar la mia anima en aquest segle perço que sia digne de les tues consolacions perdurables, com justa cosa es que perda tu aquell qui en altra cosa se vol consolar mes que en tu. Mas prech-te, senyor, que totes coses sien a mi amargoses ab que tu sol apparegues a mi dolç e a la mia anima, qui est dolçor no aesmable, per lo qual totes coses amargoses son endolceydes. Com per la tua dolçor a sent Lorenç la graella li fon dolça, e a sent Esteve les pedres del torrent li forent dolçes. Per la tua dolçor anaven los apostols alegres davant l'esguardament del consell com eren dignes de sofferir onta e escarn per lo nom de Jesu Christ ¹.

Attraverso queste mistiche esperienze interiori, peculiari soprattutto in S. Agostino, la lingua necessariamente si piega a finezze psicologiche che arricchiscono di un nuovo e tutto spirituale elemento la letteratura catalana, come del resto era accaduto per quella francese e per quella italiana. Il traduttore italiano così si esprime:

Cap. XIX. Della consolatione di Dio come fa luomo forte a renuntiare le consolationi mondane.

Questi sono li benefici tuoi grandi signiore dio santifichatore delli santi tuoi delli quali benefici dee empiere e satiare la poverta delli tuoi figliuoli affamati percioche se speranza delli disperati chonsolatore delli schonsolati tu chorona di speranza hornata di gloria apparecchiata alli vincitorj tu satieta eterna per satiare li affamati tu consolatione sempiterna la quale assoli quelli ti doni li quali dispregiano et hanno in hodio la consolatione di questa vita per la tua. E quelli che qui sono consolati sono indegni della tua consolatione ma quelli che per te sono tormentati saranno datte consolationi che dogni cosa a chi teco partecipa la tribulatione chosi partecipa delle tue consolationj e nessuno puote in questo mondo enellaltro esser consolato e ghodere in futuro ma bisogno e che perda luna chi vuole l'altra honde quando questo considero signior dio chonsolatore mio rinuntio a chonsolare lanima mia in questa vita accio che sia degna della tua eternale consolatione che giusta cosa e che perda te qualunque elegge o cercha consolatione fuori di te ².

¹ Cc. XVIIIa-b.

² Cc. 27b-28a.

Pochi cenni ancora sul secondo trattato, lo *Speculum Peccatoris*, a proposito del quale ben scarsa è la bibliografia. Nel Migne (*PL*, vol. XL, col. 983-992) è detto che quest'opera attribuita a S. Agostino è in realtà di molto posteriore a lui. Probabilmente appartiene al movimento mistico che fa capo ad Ugo di S. Vittore, del quale indirettamente nello *Speculum Peccatoris* si fa menzione citando l'opuscolo *De Modo Orandi*. Il Zambrini, nel *Le opere volgari a stampa dei secoli XIII e XIV...*¹ riferendosi all'edizione della versione italiana d'un'opera omonima di Venezia, 1498 — due sono le opere pseudo-agostiniane denominate *Speculum* — ricorda che nel 1886 a Bologna si pubblicò una traduzione italiana a cura di Ugo Antonio Amico e si aggiunge: "l'aureo volgarizzamento è tratto dal codice miscellaneo cartaceo 1798 della Biblioteca Nazionale di Bologna. Il testo latino leggesi nell'App. del t. VI delle opere di S. Agostino dei Padri Maurini". Non appartiene a S. Agostino, ma ad un anonimo fatta dal libro *De Modo Orandi* di Ugo da S. Vittore, dal l'Opuscolo *De Spiritu et anima* attribuito a S. Agostino e dal libro *De Conscientia* di S. Bernardo. Il Wilmart, nell'opera più volte citata (pag. 420, n. 7, e pag. 425, 18) parlando rispettivamente del manoscritto del British Museum, Harley 3820, e di quello n. 671 della Biblioteca della Città di Rouen dice che l'uno e l'altro sono raccolte di opere religiose diverse e che fra le altre contengono lo *Speculum peccatoris* (si tratta sempre dell'opuscolo che il Migne, *PL*, vol. XL pubblica a col. 983-992) "présenté pareillement comme un *tractatus Bernardi*"².

L'opera è intesa a svolgere alcune considerazioni sui quattro novissimi. Nel testo riportato dal Migne esse occupano otto capitoli, mentre nella versione catalana ne occupano appena sette, in quanto il primo capitolo della traduzione catalana contiene anche parte del secondo del Migne, ed il secondo catalano è formato con il resto del secondo de Migne e tutto il terzo. E così si trovano altre variazioni nella distribuzione della materia per cui, a maggior comodità riportiamo, l'intestazione dei singoli capitoli con il riferimento al testo latino del Migne.

¹ Bologna, 1884, coll. II-12.

² La Biblioteca Nazionale di Torino possiede il testo dello *Speculum peccatoris* in un prezioso incunabulo (Seg. XV-VII-255) senza data, ma secondo il *Gesamtkatalog* appartiene circa al 1481 e fu pubblicato da Eberhard Fromlt di Vienna.

Si avverta che mentre el testo del Migne si rivolge sempre alla seconda persona singolare: "frater mi charissime", il testo catalano adopera spesso volte la seconda del plurale: "frares molt cars" ed in questo sembra derivare da un codice citato dallo stesso Migne della Biblioteca di S. Medardo di Parigi. Nella redazione riprodotta dallo stesso Migne i capitoli non sono, come nella catalana, preceduti da una intestazione.

CAP. I. "Com nostre senyor Deus nos amonesta." Inc.: "Per ço com nosaltres, frares molt cars..." Corrisponde a tutto il primo del Migne più una parte del secondo.

CAP. II. "De la exposicio del dit consell..." = lat., c. II (finale) e c. III.

CAP. III. "Quals son les pus darrereres coses..." = lat., c. IV e parte del V.

CAP. IV. "Com recordacio de la sua corrupcio..." = lat., c. V (parte).

CAP. V. "Qui repren la vanitat..." = lat., c. VI.

CAP. VI. "Del terrible e tremolos e spaventable pas..." = lat., c. VII (escluso l'ultimo tratto).

CAP. VII. "Com es a cascun hom..." = lat., c. VII (ultima parte) e c. VIII.

Ed ora transcriviamo l'intero opuscolo che costituisce, come abbiamo già detto, un vero testo di lingua catalana della fine del sec. XIV. Può darsi, e noi ce lo auguriamo, che, avendo sott'occhio la trascrizione, si possa anche identificare l'autore della versione.

SPECULUM PECCATORIS

[fol. 31b]

CAPITOL PRIMER. *Com nostre senyor Deus nos amonesta per lo seu sant consell de haver conexensa de nos mateixs e de tenir la car[r]era de vida per venir a paradis.*

Per ço com nosaltres, frares molt cars, som en la via de aquesta present vida, e los dies nostres trespasen axi com a ombra, es donchs molt necessari a nosaltres rememprar fort soven ab cran (sic) cor e sobirana cura aquella cosa la qual la nostra fragilitat e la nostra mortal infirmitat nos força tantes e moltes vegades oblidar. E d'aquesta cosa nostre Senyor Deus poderos per la sua sola pietat e gracia,

volent lo nostre profit, dona a nosaltres consell, parlant a nos per lo propheta Moyses, Deuteronomi xxxijº capitulo [v. 29], dient: *Utinam saperent et intelligerent ac novissima providerent*. Ço es que diu a nos lo Senyor per lo dit propheta desijant nostra salvacio: Ara sabessen los homens del mon e entenessen axi mateix proveysen a les coses pus darreres. E donchs, frares meus, veus açi en qual manera feelment porem escapar al perill de la mort si diligentment estudiam seguir lo divinal consell, lo qual es remey de la mort, medicina de salut, mirayll del peccador en ço que'ns intima dient, axi com dit es, *Utinam saperent* etc. O molt saludable sentençia del nostre Salvador per la qual es feta a nosaltres institucio de saviesa, admonicio de continençia, mirayll de providençia, exaltaçio de preminençia, adquisicio de la divinal gracia. O maravellosa bondat del nostre creador. O inefable caritat del nostre redemptor. O loadora benignitat del nostre salvador. Nosaltres som servents malvats e servents negligents e servents inutils e sens tot profit qui per nostres merits exhigents havem merescuda mort mes que vida. E veus lo piados actor de vida, ell qui es donador de venia e de perdo, ell qui es molt larch donador de gracia nos convida a salut dient axi com dessus es dit: *Utinam saperent* etc. Qui es aquel si no es hom perduť e obstinat a mort perpetual que oynt aço e considerant aquestes coses no fa grans continuades gracias a nostre Senyor e ultra que no's poria parlar no's alegra(r) en gran [f. 32a] guoyg lo seu sperit dins lo seu ventre, ço es que aquell qui es Deu tot poderos, aquell qui es rey dels segles, aquell qui es senyor dels angels, aquell qui es creador de totes creatures, haja cura de nosaltres qui son inferms e mesquins e mortals. Per ço, donques, deu esser a nosaltres sobirana e molt gran cura que devant totes coses e sobre tots obeyscam diligentment als seus sagrats manaments e aquells amem devotament e compliscam aquells ab sobiran estudi, car malediccio sera a nosaltres perpetualment, segons que diu l'apostol sent Pau, e molt pus mesquins e meynspreats e darrers serem fets de tots los homens si no fem e complim aquestes coses. Mas verament en exeguir los manaments de nostre Senyor serem fets ociosos e vans si donchs primerament no havem totes aquelles coses en oy les quals conexerem desplaure a la sua santa e justa (e iusta) volentat, e que amem ab fel cor e verdader aquelles coses que creurem e pensarem que sien plasents a la sua gran e sobirana magestat. E per ço dia e nit devem pregar aquell clament e misericordios Deu e Senyor nostre que vuylla dar a nosaltres la sua ajuda qui'ns ha dat lo seu tan saludable e profitos consell dient a nos: *Utinam saperent et intelligerent* etc. O frares molt cars, prech-vos que entenats ço que legits,

car la consideracio d'aquesta sentencia es destruccio de superbia, ap-
pagament de enveja, medicina de malicia, foragitament de luxuria,
buydament de vanitat e de jactancia, hedificacio de disciplina, per-
fecçio de santedat, preparacio de la salut eternal. Diu, donques, lo
Senyor: *Utinam saperent* etc. O com es gran dolor que en axi pochs
e en tan pochs es aquesta virtut, car pochs son qui sapien aquesta
saludable sentencia de nostre salvador. Pochs son en los quals sia
denant lurs uylls conexença de lur propria fragilitat ne la corrupcio
de lur corruptible carn, ne recordacio de lurs peccats, ne pensament
de la mort qui'ls es tan proysma, ne consideracio del pudent pou
d'infer. Veus, donques, quant ha açi profitos mirayll (d)el peccador.
Verdade[r]ament, frare meu, si tu molt sovin guardes en aquest spill
e mirayll, seras sens tot dupte pus fort que Sampso, pus avist e sa-
bent que Daviu, pus savi que Salamó, com aquells menysprearen con-
siderar e remirar sovin si mateix en aquest [f. 32b] spil, e perço
entregats per desiyg de la lur carn foren miserablement trabucats. E
donchs si tan grans barons e tan virtuosos son tan orriblement cahuts
en colpa, en los quals fon tanta fortalea e saviea, e tanta cautela, ab
quant estudi cove a nosaltres vetlar en gir la cara de nos mateix
en los quals es tanta debilitat e tant poch de saber. E per aquesta
raho aquests tres barons molt forts son legits en la santa esglesia, que
sien als infels no en exempli de ruyna, mas a mirayll de cautella e de
guarda, per ço que negu de nosaltres no confiu en la sua propria for-
talea, ne presumescha de la sua saviesa, ans tots temps siam teme-
rosos, e tots temps sintent-nos malmirents de nostra culpa, e tots
temps vellants en nostra salut, no oblidant nuyls temps la corrupcio
de nostra fragilitat. Aquells donques qui aquestes paraules negligent-
ment atenen, no saben ne entenen ne provehixen a les coses pus
darreres, e en axi van a la mort e a dampnacio perpetual.

CAPITOL SEGON. *De la exposicio del dit consell a nos dat per(e)^a nostre
Senyor Deu a salut nostra.*

Per ço que donchs que la nostra pensa sia esvetlada envers l'es-
tudi de providència, la sentencia dominical nos amonesta: *Utinam
saperent et intelligerent ac novissima providerent*. Aquesta admones-
tacio molt saludable deus considerar, molt car frare, ab l'uyll de la
raho, no es passant leugerament, mas ab estudi e deliberacio molt
sovin revolvent en lo cor e en la pensa. Com axi com l'ensens no
dona odor si no es posat en lo foch, axi neguna sentència e dit de la
santa scriptura no ha sabor ne es encesa si no es cuïta en lo cor

per ardor de continuat pensament. Donques ama aquestes paraules e la sentença lur empremta en lo teu cor. Ço es, *Utinam saperent et intelligerent* etc.

Vet aci, frare molt car, que en aço son proposades a tu tres coses. Ço es a saber, sciencia, intelligencia e providencia. Vol, donques, nostre Senyor que sapies e entenes e axi mateix proveesques. Primerament vol que sapies la vida present esser fugitiva, perillosa, breu e en moltes miseries embolcada, subjugada a vanitat universal, ensutzada de legees de peccats, [f. 33a] corrompuda de cobejança e en breu peridora, perço que en quant aquest mes es vist esser pus mesqui tan leugerament sia meynspreat per amor de la celestial patria. Vol axi mateix nostre Senyor que entenes la tua frevol condicio. Axí pensant aço, es assaber, que tu est exit nuu del ventre de la tua mare e nuu tornaras en aquell loch, com terra est e en terra iras. En la miseria d'aquesta vida entrest nuu e plorant, lo teus dies en dolor e en tribulacio has passats. Ab dolor e plor e trebayll hic has a exir. Entenes mes avant en quant sia lo teu entrament ploros, lo teu procehiment vil, lo teu eximent orrible. Entenes encara en quant sies en aquesta vayll de miseria exellat e malalt, de virtuts pobre e enferm e en molt breu temps moridor, ffrare meu, benuyrat seras se aquestes coses entens e en lo teu cor axi com en un libre les scrius. E aquesta mia regla, la qual liure a tu, te estudies a servir. E d'aço hi ha un vers qui diu axi. *Vive Deo gratus toti mundo tumultatus, | crimine mundatus, semper transire paratus*. Ço es a dir, visques tots temps en la gracia de Deu meynspreant lo mon e totes les sues pompes ab consciencia munda de peccat, tots temps estant apparellat al dia de la mort. O quant es benuyrat aquell hom la anima del qual esta esvetlada e encesa envers aquest estudi e quant prudentment sab e enten. Tu has ja legit en aquest spill e mirayll del peccador, que es aço que deus saber certament e que deus entendre. Resta que vol nostre Senyor Deus que tu proveesques a les coses pus darreres, pregunta donchs ab lo profeta e digues: *Notum fac michi Domine finem meum et numerum dierum meorum quis est, ut sciam quid desit michi* [Ps. 38, 5]. Ço es a dir, Senyor placie't que vuylles demostrar, ço es que retingua continuament lo dia de la mia fi e lo nombre dels meus dies qual es, ço es que conegua la brevitat d'aquells per tal que sapia e puxa proveir a aço que'm defayll e que haie menester a la mia salvació. O profitosa oracio, o benuyrada contemplació, o necessaria postulacio e demanda, la qual es molt profitosa a la nostra salut. Empero guarda't que tu no demans ne entenes a demanar en aquesta oracio que vuylles [f. 33b] ne desiyges saber ne preveure los temps o los

moments que lo Pare eternal ha posat en la sua potestat e ordinacio. Mas demana e desiyya que conegues esser a tu estrayn e peregrí en aquesta tribulada peregrinacio e exill d'aquest mon, e que entenes e conegues esser hom de breu temps e de breu vida e de breu durada sobre la terra. Donchs *Utinam saperent* etc. Ço es a saber, ara sabessen los homens del mon los lurs peccats passats^a quant son amargosos. E perço es dit per Jheremies en lo segon capitol [v. 19]. *Vide quam amarum est et malum delinxisse te Deum tuum*: Vejes quant es amargos e mal a tu haver desemparat lo teu Deu, mal es e colpa amargosa e en pena. *Et intelligent*. Ço es, entenessen les coses presents quant son vanes. E perço es scrit en lo Ecclesiastich en lo primer capitol [v. 2] *Vanitas vanitatum et omnia vanitas*. Ço es a dir que vanitat es de coses vanes e totes coses mundanals son vanitat. *Et novissima providerent*. Ço es, que provehissen a les coses pus darreres en aconseguir e haver la gloria eternal, qui es apparellada quant als bons, proveissen a esquivar la dampnacio perpetual qui es apparellada als mals. E provehissen encara a si matexs contra la sterellitatz e fretura esdevenidora del dia de la mort, a exempli de Josep en Egipte. E per tot aço es scrit en lo Ecclesiastich a .vii. capitols [v. 40]. *In omnibus operibus tuis memorare novissima tua et in eternum non peccabis*. Ço es a dir, en totes les tues obres vuylls membrar los teus darrers dies e la hora de la mort, e per nuyll temps no hauras volentat de fer peccat.

Verdaderament, frare molt car, si tu atenies a la brevitat d'aquesta present vida e si tu pensaves que es aço que't fayll en fer a Deu condigna penitencia en tos peccats ne en la disciplina de sos manaments observadora e en santedat denant ell acabadora, tu sabries e entendries. E si tu guardaves e tenies la mort denant los teus uylls, sens tot dupte decontinent sens neguna trigua, meynspreades les pompes e apart posades les cures del mon, e refrenats los moviments de la carn, e foragidades totes males volentats e meynspreats los delits, tu vellaries en la tua custodia e prudentment provehiries a les coses pus darreres. Car del hom savi se pertany no tan solament guardar e attendre lo principi e comencament [f. 34a] de cascuna cosa, mas encara provehir a la fi e al eximent de aquella. E finalment aquell es provat esser benuyrat que axi pensa dels turments abans que en lo turment esdevingua, que apres del turment fuscha e escap al perill.

^a possats *Ms.*

CAPITOL TERÇ. *Quals son les pus darreres coses del hom perço que vingua a plena conexença de la sua fi.*

Mas primerament, com diras, yo son apparellat en totes coses complir lo divinal consell per tal que sapia e entena e proveescha a les coses pus darreres, mas vuyll saber quals son les mies pus darreres coses. Sapiès, frare, que aquelles coses son de les quals l'Esperit sant parla a tu per Salamo, axi com damunt es ja dit. *In omnibus memorare novissima tua et in eternum non peccabis* [Eccli. 7, 40]. Ço es a dir, que en totes les tues obres vuylls membrar los teus darrers dies, e per nuyll no peccaras. Car millor no pot esser denudada (?) la carn luxuriosa com en pensar tots temps qual es ne quina sera apres que sia morta. E si tu hauras aytal meditacio e pensament, benuyrat te diran tot[e]s les generacions. Car meditacio no es neguna altra cosa sino ditacio, e enrequeiment de la pensa, es enrequeyda com es illuminada per sciencia de providencia contra totes coses que li pusquen esser contraries. Lig-se en un libre de un poeta que un hom appellat Argus havia cent uylls entorn del cap, la qual cosa pot esser axi entesa, que en totes les sues parts dins la circumspeccie de la sua pensa possehia prudencia. Donchs si de tanta cautela de estudi reebia lo poeta pagua, molt mills e pus fortment deu haver lo christia, molt pus pur e pus clar uyll de providencia. Sies tu donchs altre Argris [sic] e encara molt pus cautelos que aquell e molt pus studios que aquell, e molt pus prudent que aquell, per tal que sapiès e que entenes e prudentment proveesques a les tues pus darreres coses, a les quals provehir ab sobirana cura es summa de tota prudencia. Ço es a saber remembrar aquella hora terrible en la qual la tua mesquina anima d'aquest teu mesqui cors corruptible ab gran temor es exidora. Criume tu qui ligs aquestes coses que en la consolacio d'aquesta cosa tan tremolosa [34b] te valria molt mes deguesses provehir ab providencia, que no en haver la dominacio e senyoria de tot lo mon. Plagues a Deu donchs que tu sabesses les coses qui son de Deu, e entenesses les coses qui son del mon, e provehisses a les coses qui son de infern, com sens tot dupte tu tembries Deu e desijaries les coses sobiranes e meynsprearies lo mon e avorriries infern. Pensa en aquella molt temedora e extrema e darrera hora tua. Quals amichs ni quals parents teus qui vinguen ab colteylls ni ab armes te poran donar ajuda, car lavors no sera negu qui't puxa aconsolar de totes les tues coses cares, tu guardaras a la ajuda e al judici dels homens, hon has lo teu refugi tan solament es envers Deu. Cogita e pensa donchs en tu mateix, molt car frare, de quanta temor es temedor e de quanta amor es amador

e de quanta honor es honrador aquell Senyor e Deu nostre Jesu Christ, qui tot sol pora donar apres la mort ajuda de salut. Recorda donchs, frare molt car, molt sovin en la tua memoria aquell extrem e darrer dia del teu eximent. E abans que la tua mesquinea de anima yscha del carçre de la carn, vuylles provehir en qual loch vaje, car la manera d'aquesta recordacio concep contricció, infanta conpunccio, contemplacio, ço es piadosa e humil affecçio en Deu, piadosa, ço es a saber, per speranza de adjutori de la divinal bondat e clemencia e humil per consideracio de sa propria fragilitat e miseria.

CAPITOL QUART. *Com recordacio de la sua corrupcio e mortalitat dona al hom perfeccio de vida e de vera saviea.*

Açi, legidor, vuylles entendre e pensa qual cosa es en tota sciencia que l'ome pus leugerament puxa provar(ar) a custodia de si mateix e a foragitar tota injusticia e en acabar tota santedat e en la temor de Deu com es memoria e consideracio de la sua corrupcio e haver certa conexença de la sua mortalitat e recordacio del darrer dia molt tremolos de la sua mort, com hom ço es saber es fet no hom, e aço s'esdeve com l'om enmalalteix e estant malalt la malaltia creix. Lavors lo peccador s'espaoordeix, lo cor tremola, lo cap se encorba, lo sen s'esvanaeix, la virtut se secha, la [f. 35a] color s'engrogueix, la cara se ennegreix, lo[s] uylls se entenebren, les orelles s'ensordexen, lo nas es ple de podridura, la lengua balbuçaja, la bocha es feta muda, lo cors es debilitat, la carn es amagrida. Lavores la bellesa de la carn es feta pudo e podridura e l'ome es disolt e tornat en cendra e dat per menjar als vermens. Veus donques, frares meus, que aci ha assats orrible esguardament, mas es molt profits mirayll e recordament. Car no es neguna art de medicina ne encara neguna doctrina que axi puxa sobrar superbia, ne axi vença malicia, ne axi appach la volentat de luxuria, ne axi calcich e menyspreu la vanitat d'aquest mon com es la recordacio de la mort orribla. Donques *Utinam saperent et intelligerent ac novissima providerent*. Ço es a dir, a Deu plagues que los homens sabessen lurs peccats e lurs males obres, e entenessen la miserable vanitat de la vana gloria d'aquest mon, e provehissen que en lo final dia de la lur mort aconseguissen lo guoy perpetual de la vera benuyrança. E qual cosa es tan vil en aquest mon com es l'home, lo cors del qual com es fet sens anima no es leixat estar en la casa per .iii. dies per la sua gran pudor, mas axi com a vil fems es gitat defora e es amagat en lo pregon de la terra e es liurat a podridura, e es dat per vianda a vermens e es feta una vil corrupyada.

CAPITOL QUINT. *Qui repren la vanitat e oradura dels homens qui se-
guexen les vanes sciencies d'aquest mon.*

Haje vergonya donchs lo superbios e mesqui de peccador, e haie temor, lo qual es enecat per elacio e erguyll, e es inflat per ira, e es ensutzat de vici e de inpaciencia, al qual mes plau la art de Aristotil que la sciencia dels sants apostols, e mes los libres de Plato que los libres divinals, e lo qual neguna liço lo alegra e neguna sciencia lo hedifica e neguna paraula de be li ve de plaer si donchs no es feta o concebuda de coses greus e altes e molt soptils e ymaginada per dialectica e enbellida per retoricha. Foyll est tu qui aquestes coses ignores e erres, car tots aquells qui aytals coses fan e en aytals coses despenen [f. 35b] los lurs dies engendren açi mateix peccat e's apparenen la mort, car si semblant estudi semblan[t] sciencia conceben, ço es que cullen les fuylls e no lo fruit, ço es les paraules e no les virtuts e sonen e parlen verbotat, ço es cosa vana, e demostren jactancia e vana gloria. Dels quals es dit en lo psalm: *Turbati sunt et moti sunt sicut ebrius et omnis sapiencia eorum devotata* [sic] *est* [Ps. 106, 27]. E vol aytant dir, ço es que aquestes aitals son turbats e escotoguts axi com l'om embriach tota la lur saviea es devorada e destroyda. Com axi com l'om embriach no's sab que's fa ne hon se va, perço com ignora si mateix, axi los fills clergues seglars [sic] en haver e aconseguir en aquest mon la sciencia del mon se torben^b, los libres devoren, les sciencies multipliquen. Mas de tot en tot ço que deuen fer ignoren. Car los mesquins no entenen ni atenen la mesquina fi a la qual van. O plagues a Deu que aytals sabessen e entenessen a les coses pus darreres, e en aquelles proveyssen, car si ells perpensaven la brevitat de la lur fugent vida, e si convertien denant lurs uylls lo dampnatge dels lurs dies, e si guardaven quant es gran e tremolos lo judici a que han a venir en lo qual no tan solament de les lurs obres mortes e fetes en peccat, mas encara de tota paraula ociosa destretament hauran a retre compte e raho, decontinent espaordits per terror e percutits de la amor divinal desemparrarien los vans estudis d'aquesta vida, e del estudi de vanitat vendrien al estudi de veritat, e del estudi de follia a estudi de saviesa, e de estudi de ociositat e presumpcio a estudi de santa ocupacio e de vera humilitat. E de la escola de luxuria e de pravitat, a la escola de mundicia e de castedat. E de vida de malicia e de iniquitat, a vida de sandedat [sic]. E de vida de forniciacio, a vida de benuyrança. E de la casa de conversacio mundanal,

^b torba Ms.

a la casa de santa disciplina. E perço lo Sant Sperit mana als peccadors dient per lo propheta en lo psalm. *Appreendite disciplinam ne quando irascatur Dominus et pereatis de via iustæ* [Ps. 2, 12]. Ço es a dir. Vosaltres fills [f. 36a] dels homens del mon aprenets disciplina perço que nostre Senyor no's ayr contra vosaltres, e que no perescats de la carrera justa. O quant es aquesta sentència terrible e molt temedora a aquells qui disciplina no aprenen, car per aquesta sentència del Sperit Sant se manifesta que ells periran. E perço diu nostre Senyor per Moises. *Omnis anima que afflicta non fuerit die hac peribit de populo suo* [Levit, 23, 29]. Ço es tota anima la qual no sera afflicta en aquest dia, perira del seu poble. Aquestes paraules deuen esser notades ab gran diligencia, com en aço que diu que la anima que no sera afflicta perira deu's entendre e soprir que no sera afflicta per disciplina e per correccio de costumes e per satisfaccio de penitencia e per contraccio de cor e per purificacio de consciencia. E en ço que diu deu esser afflicta en aquest dia, entene's que vol dir en lo present temps de gracia, ço es en lo dia d'aquesta vida. Car aquell qui ara ^c no reb temps de penitencia, apres la mort no atrobara loch de perdoni de iridulgencia. Per la qual cosa hajes temor tu peccador, tu carn superbiosa, tu curunyada la qual encara mentre que vius tots dies te roen los vermens qui del teu mesqui e corruptible cors son engenrats. Desempara seperbia [sic], foragita vanitat, fuyg a luxuria, apren disciplina per tal que no peresques. Vejes e guarda en aquest spill e mirayll que est e que seras, la concepcio del qual es de cosa e de materia sutza, e lo neximent plor, e'l eximent dolor e podridura. Donchs ara plagues a Deu que'ls homens sabessen e entenessen e a les coses pus darreres provehissen. Perque't amonest, frare meu, que qual se vuylla cosa que facen los altres tots temps sies tu membrant de tu mateix, e aies lo mon en gran menyspreu e avila'l més que lo mon no ha a tu. Donchs considera ab sobirana pensa la miseria de tanta calamitat e tribulacio e digues ab lo propheta ab grans plors e jamegaments: *Iniquitatem meam annuntiabo et cogitabo pro peccato meo, quoniam in flagella paratus sum et in* [sic] *dolor meus in conspectu meo semper* [Ps. 37, v. 19, 18]. Ço es a dir, Senyor yo annunciar a tu la mia iniquitat e cogitare per lo meu peccat, com yo son apparellat als turments e la tua dolor es denant mi per tots temps. E aixi mateix encara digues ab l'apostol qui complayn lo ploros [fol. 36b] estament de la humana natura dient. *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius* [Rom. 7, 24]. Ço es, o mesqui hom que yo son, e qui'm dellurara d'aquest meu cors mort. Aquesta salu-

^c era Ms.

tabla sentència del apostol nos ensenya molt prudent(ment) liço, car encara lo apostol viuia en lo cors, lo qual cors appellava carçre, car aquell qui es savi ja considera e pensa denant sos uylls la mort e reputa si mateix esser mort, per ço com sapia per cert si mateix esser (no) moridor.

CAPITOL VI. *Del terrible e tremolos e espaventable pas del eximent del mon.*

Aprin donques (ne), mesquina anima del peccador qui has a exir d'aquest mon, e pensa en aquella terribla hora de la qual te parla en qual loch deus exir e deus anar, car en continent seran aqui presents ab tu los ministres malignes, ço es aquells malayts diables, aquelles besties infernals, aquells sperits malignes e orribles e molt cruels, axi com a leons rugints qui volen pendre la presa, ço es la tua anima mesquina peccadora. Lavors seran manifestats a tu sopotament los lochs de les penes molt orribles, cahos o calitge de tenebres, orror de miseria o de tribulacio, terror de angustia o de confusio, dolor de avorridura, visio molt temerosa, habitacio en la qual es loch dels plorants e loch de strenyiment de dents, lo loch de amosegament de vermens, lo loch de clamor de crits de aquells qui'ls dolran, lo loch de plor dels gemegants, en lo qual loch es veu dels peccadors cridants e dients: Malediccio es a nosaltres fills de Eva. Com donchs aquestes coses e semblants e encara mil vegades pus pijors que dir no's pot, la mesquina e mes que mesquina de anima qui del cors ha a exir ohira e veura e sintra qual e quanta e quant gran terror e tremor sera en ella. Qual lengua ho poria dir, ni qual libre ho poria posar. Que profitara lavors la sciencia, la jactancia, la pompa del segle, la vanitat d'aquest mon, la cobejança de la dignitat terrenal. Lavors no poran res valer los appetits e vils desiys de luxuria, ne les viandes ab gran cura demanades, ne lo beure delicat, ne la superfluytat dels vestits, ne la bellea del calçament, ne lo delicament de la carn, ne la glotonia del ventre, ne la sobrefluitat de les viandes en molt [f. 37a] menjar e en molt beure, ne la construccio de les cases, ne la adquisicio de les rendes, ne'l aiustament de les riqueses. Car totes aquestes coses no poran la anima mesquina del hom delliurar de la abominable bocha e orribla del leo e de la gola del malahit drago. A Deu placia que aquesta liço ligo algu qui certament sapia e entena aquestes coses e en lo seu cor les retingua, lo qual sia embolcat e embriach e encegat de la amor del mon e de la carn, al qual placia mes la voluptat de la verinosa e pudent luxuria, que la salut de la sua

anima, e qui mes se estudiu envers la riquesa que en les Scriptures, e que mes sia del mon que de Jesu Christ, e qui mes sia de la ley bovina e bestial que de la ley divinal. Liga, donques, aquesta liço lo foyll, aquell qui es aytal com damunt es dit, e guard si mateix en aquest mirayll del peccador, e vuylle considerar diligentment la sua bellesa, ço es a saber, que perpens d'on ve, que es, ni en qual loch va, e veura per les coses sobre dites per quall carrera fortment temedora, e per qual cami tenebros, e per quals orribles mans la mesquina de anima sua ha a passar. Foyll est tu, peccador, qui aquestes coses no sabs considerar o perpensar, car meynsprees preveure aquestes coses e perço sovin te esvaeix superbia (h)e't sagita ira, (h)e't percut malicia, (h)e't nafra enveja, (h)e't enflama luxuria, (h)e't enuja pereia, e't ligua avaricia; car los orribles turments qui a tu son apparellats no guardes prudentment. E per amor d'aço tu est fet molt sovin contumax, injurios e obstinat, e pereos e fexuch te acostes a la obra divinal, e aquella fas negligentment e fastijosa. E açot esdeve per tal com no vols provehir en qual loch has [a] anar. Plagues a Deu donques que tu sabesses e entenesses e provehisses a les coses pus darrereres.

CAPITOL .VII. E DARRER. *Com es a cascun hom necessari totes les coses dessus dites fermar en lo seu cor, e viure e finir segons aquelles.*

Molt es temedor, segons que diu L[e]o papa, lo esguardament d'aquell al qual les coses tancades son ubertes e al qual tot secret es manifestat e al qual les coses escures son clares, e les coses mudes li responen, e tot scilenci [f. 39b] lo confessa, e la pensa sens veu li parla(r). Mas si aquella serpent verinosa lo diable Sathanas guosa fer esveyment contra aquella anima molt santa del benuyrat sent Marti qui era pedra preciosa dels sacerdots, la qual benuyrada anima presents los angels anant al cel feren son poder de empatxar, quanta temor deu a tu esser, peccador, e deus perpensar tremolosament quant orriblement exira a carrera a la tua anima aquell mestre d'engan, aquell fill de iniquitat, aquell enemic de les animes molt amargos, lo demoni. E donques, frare molt car, perpensa e nuyll temps se partescha del teu cor, com aquella molt benuyrada verge perpetual mare de nostre Senyor Deus Jesu Christ provehia a la sua anima; segons que legim, lo seu car Fill pregua que los sperits malignes no fossen denant ella. O si tant excellent e tant savia anima e a Deu tan cara e molt pus cara que neguna altra ductava de la vista dels sperits malignes, orribles e malvats, e d'aquell drac infernal, que fara

la anima peccadora, en qual manera pora estar denant l'esguardament horrible e tremolos de la sua cara e davant la importable pudor de la sua bocha, e denant les flames plenes de sofre dels uylls. Cert sies que la temor d'aquesta orribla bestia sobrepuja e trespasa tot lynyatge de turments, molts mes que en aquest mon negu no's poria pensar. Per la qual cosa lo propheta, espaordit e molt espaventat, comfuyg e recorre a oracio dient. *Exaudi Deus oracionem meam cum deprecor, a timore inimici eripe animam meam* [Ps. 63, 2]. Ço es a dir, Senyor placia't que vuylles oir la mia oracio com yo prech denant tu, ço es que vuylles deliurar la mia anima de la temor del enemich. O maravellosa cosa es aquesta, veyges e atin de que pregava lo propheta com ell dehia: Senyor deliura la mia anima de la temor del enemich, e no dehia que'l deliuras del poder seu, mas de la temor. La qual cosa fahia per ensenyar a nosaltres quant sia gran la pena e quant horrible e quant intolerable la terror d'aquell enemich nostre lo diable. O llas frare meu, e si tal e tanta temor es a la anima peccadora per la sola vista de Sathanas, quanta confusio, quanta error, quanta affliccio, quanta malediccio e lamen[f. 38a]tacio e plor sera lo thochament d'aquell. O fills dels homens foylls e vans, e per que amats vanitat e cercats mençonegua [sic]. Car cert es que aquell qui hama iniquitat ayra la sua anima, e que los malvats son odibles a Deu, e lurs impietats. E perço es dit en lo psalm. *Nonquid* [sic] *qui hoderunt te Domine oderam perfectio hodio hoderam illos* [Ps. 138, 22]. Ço es a dir, no, Senyor, solament yo he hauts en oy aquells qui han a tu ayrat, ans encara ab perfet oy he ayrats aquells, car nostre Senyor Deus totpoderos ha en hoy los peccadors, e ha misericordia dels penidents. Per que donchs no guardats e no perpensats tan horrible e tan habominable miseria, per que no foragitats superbia. Per que no appagats avaricia. Per que no meynspreats luxuria. Per que no corregits les vostres custumes. E per que oyts negligentment los manaments de Deu e lo seu saludable consell. Donchs perque no sabets ne entenets e no provehits a les coses pus darrereres. E perço parla nostre Senyor Deu molt terriblement a nosaltres peccadors com diu: *Ego, inquit, in interitu vestro ridebo, et subsanabo cum vobis quod timebatis advenerit* [Prov. 1, 26]. Ço es a dir, siats certs que yo en la hora de la vostra mort me riure, ço es a saber com vendra la vostra fi yo apparellare vosaltres esser dignes de escarniment, e com trabucara sobre vosaltres la repentina e soptosa calamitat de la mort, vos meynspreare; ço es, com la mort amargosa vos remordra, condemnare vosaltres esser dignes de eternal dirrisio e meynspreu. Ojes, tu, peccador, aquesta sentencia, la qual si la entenies te espaventaries sens tot dupte. Mas tu ligs los [sic] santes

Scriptures negligentment e no guardes saviament los mals actes que fas de la tua vida, ne penses los peccats que comets e los fets e los dits e les tues males obres. Tu est iũaos a la taula e tart a la esglesia; poderos a beure e flach al cantar; esvetlat a faules e a paraules vanes, e sonillos a les vigilies; apparellat a parlar, mas tart e mut a psalmejar; fort prest a ira e a detraccio, mas pereos a oracio; amador de Deu, mas est perseguidor e scarnidor dels pobres de Jesu Crist. E qui veus la b[r]uscha en l'uyll del altre, mas no veus la bigua en lo teu uyll. E condempnes los fets dels altres, mas los teus mals e peccats no consideres ne desempares; los altres reprens, e tu mateix no [f. 38b] vols corregir. Los altres vituperes e tu mateix loes. Tu est atrobador de malicia e destruidor de disciplina. Tu est amich dels vicis e enemich de les virtuts. Aquestes son (son) les coses qui fan lo mo[n]ge o religios endemoniat, e fan lo convers pervers, lo clergu[e] heretge, lo christia antechrist. Es e no es christia aquell qui es contrari a Jesu Christ en vida e en obres. O com es gran dolor que'l home no sabent no coneix, e lo foyll no enten aquestes coses. Mas tu pots demanar quina diferencia ha entre home no sabent e foyll. No sabent es aquell qui no considera ne pensa si mateix esser peregrin en aquest mon per anar als guoys de paradís, e qui no atten si esser exellat en aquest exill d'aquest miserable mon e d'aquesta frevol e breu vida. Mas aquell es foyll qui jatsia conegua aquestes coses, empero no enten en trebayllar esser delliurat de la miseria del mon per los merits de la sua vida, conexent e meynspreant ab ferm e verdader cor la sua falsa e vana gloria. Item no sabent es aquell qui no creu los turments esdevenidors d'infern esser perdurables als reprovats, e los guoays de paradís esser eternals als iusts. Mas aquell es foyll qui, jatsia cregua aquestes coses, empero no enten ne treballa que puscha escapar a la dampnacio e mort perpetual, e puxa haver e conseguir, vivent castament e piadosament conversant, la glòria e vida eternal. Donchs per just judi(di)ci de Deu ensemps lo no sabent e lo foyll periran. La qual cosa empero no sera feta ne's seguiria si los homens sabien e entenien e provehien a les coses pus darrerres, segons que dessus largament es possat. Donques, frares meus, tu qui veus e ligs aquestes coses, pus que has legit e oyt e has vist en aquest spill e mirayll del peccador que es ço que tu deus saber, entendre e provehir, resta que diligentment e sancerament e ferma retengues e fermes dins ton cor e exercesques per obra les coses següents e sobre dites, ço es que certament e manifesta sapies aquest mesqui e miserable e catiu mon e la sua vana e falsa gloria en la tua present vida

quant es breu e perillosa e de pocha durada, e sapies los peccats e males obres tues que has comeses contra la volentat de Deu quant son abhominables a Deu e dolorosos de la tua anima, per los quals est digne si no't converteixs per penitencia [f. 39a] e bona vida a perpetual e infinida maledicció e pena. E dretament entenes la tua frevol e trista e plorosa condició humanal com tu est de pols e de terra e haies a tornar fems e podridura e vermens, e entenes com totes les coses presents no^d enteses e volgudes per sola amor a honor e servey de nostre Senyor Deu son plenes de tota vanitat e oradura, e prudentment a les coses pus darreres proveesques que totes coses e en totes les tues obres continuadament tingues en la tua memoria aquella tremolosa e dolorosa e espaventable e extrema hora e darrer punt que la tua anima per mort desemparara^e lo teu cors, [e] exira d'aquesta vida, menyspreant totes les pompes e cures del mon e los sutzes delits e foylls desiygs de la tua carn per tal que, per totes aquestes coses axi sabudes e enteses e provehides, puxes excapar e esquivar la perpetual dapnacio maledicció e pena, la qual es apparellada als reprovats e mesquins peccadors infinidament sostenir en lo pregon de infern. E puxes aconseguir aquella vera e perpetual benuyrança e eternal gloria qui es apparellada als bons e benaventurats servidors de Deu alt en la gloria de paradís, ab lo Fill de Deu eternal Jesu Christ Deu creador e redemptor e Senyor nostre, qui ab Deu lo Pare e ab l'Esperit Sant viu e regna tot poderos Deu per infinita secula seculorum. Amen.

GIOVANNI MARIA BERTINI

Università Cattolica di Milano,
Regia Università di Torino.

^d e *Ms.*

^e desemparada *Ms.*

PÈLERINS D'ESPAGNE À LA FIN DU MOYEN ÂGE

CE QUE NOUS APPRENNENT LES SAUF-CONDUITS DÉLIVRÉS AUX
PÈLERINS PAR LA CHANCELLERIE DES ROIS D'ARAGON ENTRE
1379 ET 1422

Au cours de recherches effectuées aux Archives de la Couronne d'Aragon pour y étudier les relations entre la France et l'Espagne sous le règne de Charles VI¹ (1380-1422), il nous est arrivé fréquemment de rencontrer des mentions de sauf-conduits délivrés à des pèlerins; c'étaient soit des sujets du roi d'Aragon demandant à leur souverain une recommandation qui leur permit d'entreprendre un périlleux voyage au loin, soit des étrangers qui, avant de se mettre en route vers les sanctuaires d'outre-Pyrénées, sollicitaient du roi un laisser-passer à travers ses domaines.

Sous leur sécheresse apparente, ces documents ne laissent pas que de nous fournir maints renseignements sur une des manifestations les plus remarquables de la vie religieuse au moyen âge. C'est l'enseignement que j'ai pu en tirer que je vais essayer d'exposer ici; nous verrons quels étaient les sanctuaires qui attiraient la dévotion des fidèles, qui étaient ces pèlerins et dans quelles conditions ils accomplissaient leur pieux voyage.

On sait que parmi les pratiques de dévotion de nos ancêtres, la vénération des reliques tenait une place de choix; pour aller prier auprès des tombeaux des saints, ils quittaient leurs affaires, leur

¹ N'ayant pas commencé rigoureusement nos recherches à l'avènement de Charles VI, et voulant étudier les négociations qui, la dernière année du règne de Charles V, ont abouti au mariage de l'Infant Jean avec Yolande de Bar, il nous a été donné de rencontrer dans les registres de chancellerie de l'année 1379 la mention de pèlerinages nombreux que nous n'avons pas voulu tenir sous silence.

famille, leur patrie; ni les dépenses, ni les difficultés matérielles, ni l'insécurité des routes, ni les souffrances, ni la mort même qui pouvait les menacer n'arrêtaient leur ardeur; la vivacité de leur foi, la volonté d'expié leurs péchés, d'obtenir des grâces, tous ces sentiments auxquels se mêlait bien parfois le goût de l'aventure ou le désir de voir des pays nouveaux, les poussaient à se mettre en route, mais la prudence les engageait à se munir de pièces attestant leur identité et leur assurant la protection des agents du pouvoir royal. Nous avons fait le relevé de ces sauf-conduits délivrés à la requête des pèlerins entre les années 1379 et 1422. Le lecteur trouvera à la fin de cette étude la liste de leurs bénéficiaires; nous y avons joint la mention de leur nationalité et des titres qui leur sont donnés par la pièce elle-même dont la date et la cote sont également indiquées, ce qui nous dispensera de donner la référence de chacun des faits que nous avancerons; il suffira de se reporter à cette liste pour la connaître.

Nous ne pouvons évidemment assurer que cette liste soit complète pour les années indiquées, car nous n'avons pas dépouillé *tous* les registres de chancellerie de cette époque; d'autre part, nous ne citons que les gens dont le sauf-conduit déclare explicitement qu'ils sont pèlerins, or bien souvent des gens désignés comme simples voyageurs étaient en réalité des pèlerins; quand nous voyons par exemple les toulousains Pierre Carrière, Jean de Marinyach, Péronnet de Mauras¹ demander un sauf-conduit pour rentrer chez eux, il y a bien lieu de supposer qu'ils revenaient de Saint-Jacques de Compostelle, mais pas plus que bien d'autres voyageurs, nous n'avons voulu les retenir et nous les avons laissés avec les ménestrels qui vont de cour en cour, avec les marchands qui voyagent pour leur négoce, avec les jeunes écuyers en quête de faits de chevalerie, avec les moines itinérants, avec les voyageurs désireux uniquement de "voir du pays et d'étudier les mœurs", avec les ambassadeurs à l'escorte imposante, toutes gens qui, comme les pèlerins, sillonnaient les routes au moyen âge.

Si l'on s'en rapporte à nos documents, le sanctuaire qui, de beaucoup, attire le plus les pèlerins est Saint-Jacques de Compostelle. Prier auprès du tombeau du grand Apôtre était le désir de

¹ Reg. Canc. 1663, fol. 81.

bien des chrétiens, plus encore que d'aller à Rome ou à Jérusalem. "La ville de Schant Yacoub, dit un chroniqueur arabe, est pour les chrétiens ce qu'est pour nous la Kaâba; on y vient des contrées de Rome et même de plus loin" ¹.

Deux routes s'offraient aux pèlerins qui venaient de France ou des contrées du nord de l'Europe ²; l'une franchissait les Pyrénées à Roncevaux, traversait les royaumes de Navarre, de Castille et de Léon, en passant par leurs capitales, Pampelune, Burgos, Léon. L'autre, l'ancienne voie Augusta, suivait la côte méditerranéenne par Barcelone, Tarragone et s'infléchissait vers l'ouest pour gagner la Castille. Les pèlerins qui suivaient cette route devaient recourir à la protection du roi d'Aragon dont ils traversaient les états sur un long parcours; voilà pourquoi nous trouvons dans les registres de leur chancellerie tant de sauf-conduits pour la Galice; longue est la liste des Français, Anglais, Flamands, Allemands, Hongrois, Bohémiens, Polonais qui empruntèrent cette route; d'autre part les pèlerins venus par mer d'Italie ou du fond de la Méditerranée débarquaient à Barcelone.

Après Compostelle, le pèlerinage que nous voyons mentionné le plus fréquemment est Notre-Dame du Montserrat; on sait quelle dévotion tous les Catalans portent à ce sanctuaire ³, si souvent honoré de la visite de leurs comtes et de leurs de rois ⁴. Aussi ne nous étonnons-nous pas de les voir y venir quand ils sont établis au loin, comme Jacques Logaya ⁵, assesseur du gouverneur de Majorque qui se fait mettre en congé pour venir accomplir un vœu à Montserrat ou comme Valença qui s'embarque à Cagliari pour les mêmes raisons. Ce qui peut paraître plus curieux c'est de constater que la renommée de ce pèlerinage s'est étendue hors du pays: les gens de Bayonne y viennent en foule: Vital de Saint-Jean, Pierre de Villa, Jean de Lobar, Boniface de Leduix, Perna de Nepe etc. Bordeaux envoie aussi ses pèlerins: Bernard de Sentabit, Pierre Ros, Raymond de

¹ Cité par JEAN LONGNON, *Les Français d'outre-mer au moyen âge*. Paris, 1929, p. 82.

² Voir le guide du pèlerinage de Saint-Jacques rédigé au XIIe siècle, édité par FITA, *Le Codex de Saint-Jacques de Compostelle*, Paris, 1882.

³ Cf. JOSEP GUDIOL, *De peregrins i peregrinatges religiosos catalans*, dans *Analecta sacra Tarraconensia* 3 (1927) 93-119.

⁴ Cf. CARRERAS Y CANDI, *Visites de nostres reys a Montserrat*, dans le *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. T. II, 1903-1904.

⁵ Pour les dates et références, se reporter, comme nous l'avons dit, à la liste des pèlerins qui se trouve à la fin de cet article.

Madera, etc. Nous sommes encore plus étonnés de voir des Parisiens comme Bresin de Palays ou le chevalier normand Guillaume de Courcy entreprendre un long voyage pour venir révéler la Vierge de Montserrat. Un texte à ce sujet est significatif; c'est la lettre adressée le 21 août 1396, par Maria de Luna, régente pour le roi Martin, à Jofre de Rocaberti et Hugues d'Anglesola¹. Apprenant, dit-elle, que beaucoup de pèlerins viennent de Gascogne par divers chemins auprès de "Madona Santa Maria de Montserrat" et redoutant que sous couleur de pèlerinage les partisans du comte de Foix ne viennent tenter quelque coup de main contre le roi, elle interdit absolument tous ces pèlerinages et écrit dans le même sens à l'abbé de Montserrat.

La tombe de Sainte Eulalie qu'abrite la cathédrale de Barcelone est également un but de pèlerinage. Les rois et reines d'Aragon ne manquent pas de lui rendre de fréquentes visites et de la gratifier de leurs aumônes. Quand, au début de son règne, Jean Ier releva de la grave maladie qui faillit lui coûter la vie, c'est auprès du corps de la célèbre martyre qu'il alla tout d'abord faire ses dévotions et rendre grâce à Dieu pour sa guérison; avant de s'embarquer pour l'expédition de Sardaigne, il va à la tête d'un imposant cortège lui demander sa protection².

Nous voyons aussi les pèlerins de Bayonne, Salvat de la Nathen et ses compagnons en descendant de Montserrat, aller rendre visite à Sainte Eulalie.

Un autre saint catalan, saint Narcisse le patron de Girone est honoré de la visite des pèlerins; Jacques Logaya vient de Majorque le prier ainsi que la Vierge de Montserrat.

Le monastère de Poblet attire aussi par sa renommée les pieux fidèles de l'étranger. Le 6 juin 1391³, Jean Ier écrit à l'abbé de Poblet pour le prier de faire bon accueil au roi d'Arménie qui, poussé sans doute par le désir de prier auprès des tombes royales ou de rendre hommage à la piété de moines exemplaires, veut avant de rentrer en France passer par Poblet. Le 12 octobre 1415, c'est Marguerite de Prades, la veuve du roi Martin qui recommande à l'abbé de Poblet un chevalier anglais, Jean Rossell, qui

¹ Reg. 2344, fol. 86v et 92v.

² Voir en appendice la pièce 3.

³ Reg. 1961, fol. 11v.

par dévotion à la Vierge et à son ordre, veut renoncer au monde et prendre l'habit à Poblet.

Hors de la péninsule, le pèlerinage vers lequel nous voyons les chrétiens se diriger en plus grand nombre, est celui de Terre Sainte¹. A Barcelone, Catalans et Castillans, Français ou étrangers d'autres pays viennent s'embarquer pour les mers du Levant. En 1379, Béranger d'Anglesola revient du Saint-Sépulcre riche d'histoires dont l'infant Jean demande qu'on prenne copie car il a parlé à Chypre avec un Indien *que li ha dites moltes coses de les meravelles de la sua terra d'India*. En 1380, c'est Bertrand de Béarn, écuyer de la famille de Gaston de Foix qui traverse le royaume pour aller à Jérusalem; en 1382 c'est Francesc Bertran, camérier du roi Pierre, qui en compagnie d'autres sujets du roi d'Aragon, va au Saint-Sépulcre pour accomplir un vœu. Le roi Pierre leur prête pour ce pieux voyage, deux galées toutes montées, "*ab lurs exarcies*"; un mois plus tard ce sont des chevaliers anglais, Milles Guidesor, Jean d'Estenga et Guillaume d'Angla, qui, accompagnés de leur chapelain, Jean de Lincoln s'embarquent pour la Palestine. Un huissier d'armes et conseiller de l'infant Jean, Perico Dez-Calç, entreprend, en 1384, le pèlerinage de Terre Sainte; en route il s'arrêtera à Alexandrie, aussi l'infant en profite-t-il pour lui envoyer une liste d'objets à rapporter de là-bas : une corne de licorne si précieuse contre les sortilèges, une peau de crocodile empaillée, des reliques de Terre Sainte, des faucons sacrés pour la chasse.

En 1415, un autre catalan, Jean Company manifeste le désir d'aller par dévotion avec trois compagnons à Jérusalem; le roi Ferdinand le munit de recommandations pour diverses personnes, non seulement le roi de Jérusalem, de Chypre et d'Arménie, mais encore le roi de Damas, les ducs de Candie et de Céphalonie, le comte de "Quirre" en Sardaigne, le Maître de l'ordre de l'Hôpital Saint-Jean de Jérusalem².

Nous voyons traverser l'Aragon pour se rendre en Terre Sainte des chevaliers anglais comme Thomas Ormingham (ou Erpingham) ou Jean de Bighton, un clerc et un laïque de Tournai : Jean de Blasere et Jean Gérard, des Français comme Pierre de Craon ou les

¹ Sur les pèlerinages catalans en Terre Sainte, voir l'article déjà cité de Mossen Gudiol.

² Reg. 2387, fol. 129 et suiv.

Bordelais Bernard de Sentabit, Raymond de Madera et leurs compagnons ou encore Pierre, seigneur de Marsan, Jean, seigneur de Caupene et d'Osseran et leur chapelain, Pierre de Castet, venus de Gascogne.

Des moines venaient de temps en temps de Palestine réveiller la piété des fidèles, leur conter des récits d'outre-mer, quêter pour les sanctuaires lointains : une lettre du roi Ferdinand au pape en faveur de frère Pierre-Jean d'Espanya, le 4 janvier 1414, nous apprend que ce moine franciscain était venu quêter pour l'entretien de la "chapelle Sainte Marie de Bethléem, la chapelle de la Nativité située dans la vallée de Josaphat, l'église du Saint-Sépulcre à Jérusalem"¹ ; comment ne pas croire que la seule évocation de ces noms prestigieux sans même tenir compte des descriptions et des récits des moines, n'ait enflammé les fidèles du désir d'aller prier là où le Christ avait vécu ?

Le pèlerinage de Terre Sainte s'achevait parfois par la montée du Sinäï, au sanctuaire de Sainte Catherine : c'est ce que fit en 1382 Michel de Tournay, chapelain d'Eléonore de Castille.

Les chrétiens n'étaient pas les seuls à se rendre en Palestine : les Archives de la Couronne d'Aragon conservent une circulaire du roi Jean adressée le 21 avril 1395, aux patrons de navires et à tous les fonctionnaires royaux, leur enjoignant de protéger des Juifs de Castille qui allaient s'embarquer pour Jérusalem : Samuel Infante, et sa femme, Samuel de Mansilla et sa femme avec cinq enfants, Isaac de Valence, sa femme et ses filles, juifs de Castille qui vont s'embarquer pour Jérusalem².

On conserve un certain nombre de relations de pèlerinages en Palestine au moyen âge. Mossen Gudiol en cite deux, faits par des Catalans aux XIVe et XVe siècles³. D'autre part, Léon Le Grand a publié le curieux récit du voyage à Jérusalem d'un notaire italien, Nicolas de Martoni⁴, justement à l'époque qui nous occupe (1394-

¹ Reg. 2385, fol. 7v.

² C. R. D. Joan I, caixa 6, n. 867.

³ JOSEP PIJOAN, *Un nou viatge a Terra Santa en català (1323)* dans l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1907, p. 370. — JAUME COLELL, *Romatge de la Casa Santa de Jerusalem fet per Mestre Guillem Oliver, ciutadà de Barcelona* (1464).

⁴ LÉON LE GRAND, *Relation du pèlerinage à Jerusalem de Nicolas de Martoni, notaire italien (1394-1395)* dans *Revue de l'Orient latin*, t. III, Paris, 1895.

1395); l'on y voit quel mérite réel avaient des gens habitués à une vie tranquille comme lui à se jeter par pure dévotion dans une telle expédition, car il raconte avec candeur et ses épouvantes et ses admirations, les dangers et peines diverses éprouvés, puis son retour au pays natal après tant de tribulations, pour apprendre que sa femme était morte de chagrin de l'avoir si longtemps attendu.

On pourrait s'étonner de voir que tandis que tant de fidèles s'en vont vers les rivages lointains de Terre Sainte, très peu d'entre eux sollicitent des recommandations ou passe-port pour se rendre à Rome; le prestige attaché au tombeau des apôtres s'était-il dissipé? Dans les registres de chancellerie que nous avons étudiés, le pèlerinage de Rome n'est que très rarement mentionné. Mais c'est qu'à cette époque, l'Eglise était déchirée par le schisme; l'Aragon, au moins depuis Jean Ier s'était mis ouvertement sous l'obéissance du pape d'Avignon, désavouant celui de Rome. Le pèlerin qui aurait sollicité une recommandation pour aller au pays du pape "intrus" risquait fort de se voir éconduit.

Pourtant, quand en 1400 le Jubilé¹ fut proclamé, il se trouva que des moines de Poblet eurent l'idée d'aller au "pardon" de Rome pour gagner les indulgences. Le roi Martin l'ayant appris, écrivit à leur abbé pour manifester son étonnement de ce qu'il leur en ait accordé l'autorisation; ils allaient, dit-il, encourir l'excommunication du pape légitime qui d'ailleurs, de son côté, concédait aux moines restant dans leurs couvents, les mêmes indulgences; aussi priait-il l'abbé d'ordonner aux moines au nom de l'obéissance, de rester, punissant ceux qui s'en iraient². Mais les moines avaient évidemment envie de voyager car une nouvelle lettre de Martin adressée à l'abbé dit, le 3 mars suivant³, que puisque les moines persistent dans leur désir de faire le pèlerinage, il a écrit au pape (d'Avignon) de désigner un sanctuaire de ce royaume où les gens dévots pourraient gagner les indulgences ou bien alors d'autoriser le voyage à Rome.

Nous trouvons pourtant un sauf-conduit délivré par le roi Martin à un pèlerin qui va à Rome pour gagner l'*indulgencia generalis*, mais il ne s'agit pas là d'un de ses sujets, mais d'un che-

¹ Voir à ce sujet J. VINCKE, *Espanya i l'any sant al segle XIV* dans *Analecta sacra Tarraconensia*, 10 (1934), 61-73.

² Voir en appendice la pièce 4.

³ Reg. 2243, fol. 70v.

valier castillan Diego Ferrandez de Latzana à qui il ne pouvait refuser de traverser ses terres, fût-ce pour aller auprès du pape intrus.

En dehors de cette année du Jubilé, nous n'avons vu que deux mentions de pèlerinage à Rome, celui qu'entreprit en 1387 Arnau Ça-Planà — Jean Ier profita d'ailleurs de cette occasion pour le charger durant son séjour là-bas de l'administration de l'hospice Saint-Nicolas des Catalans¹ — et en 1421, celui de frère Pierre, de l'ordre de Saint-Macaire qui, entre autres pèlerinages, se propose de faire celui de Rome.

Mossen Gudiol dans son article sur les *Peregrins catalans* cite divers sanctuaires français fréquentés par eux : Saint Martin de Tours, Saint Michel au péril de la mer, Notre Dame du Puy, la Vierge de Rocamadour²; nous n'avons pourtant trouvé qu'un pèlerin se rendant en France, l'abbé du monastère de Saint-Bernard in Orta de Valence, de l'ordre de Cîteaux³; il était d'ailleurs français d'origine, et c'est le désir de revoir son pays qui le pousse à solliciter du roi Alphonse, le 15 mars 1418, un sauf-conduit pour aller visiter divers sanctuaires et basiliques du royaume de France⁴.

* * *

Nous avons vu la diversité des lieux de pèlerinage qui attiraient la piété des fidèles; plus variées encore sont les nationalités de ces pèlerins. Un coup d'oeil jeté sur la liste publiée en appendice nous permettra d'en juger : il y a d'abord naturellement de nombreux catalans soit de l'entourage du roi soit d'ailleurs; certains viennent de loin, de Majorque ou de Sardaigne où ils sont établis; on trouve des Castellans et des Navarrais, des gens de Séville, d'Antequera, ou d'ailleurs dans la péninsule ibérique.

¹ Voir J. VIELLIARD, *Notes sur l'hospice Saint-Nicolas des Catalans à Rome au moyen âge*, dans les *Mélanges d'archéologie et d'histoire publiés par l'Ecole française de Rome*. T. 50. Paris, 1933, p. 183 à 193.

² J. GUDIOL, *op. cit.*, p. 108-109.

³ Reg. 2560, fol. 148.

⁴ Mention est donnée pourtant d'un lieu de pèlerinage français dans une lettre adressée par Jean de Ribesaltes au roi Ferdinand Ier le 21 mars 1415; c'est celui de Saint-Maximin de Provence; Ribesaltes dit en post-scriptum : "Sus ara, senyor, volent cloure aquesta letra, es aribat en esta vila la escarcella qui ve de Genova, he comta que en Genova ha misatjes del rey Luis e que las disia que tractaven de fer armada; comta ayxi mateys que lo bastart de Savoya era vengut a Sent Mayximi en Proensa per romiatje e que lo rey Luis l'a fet fort be aculir" (C. R. D. Ferran I, caixa 6, n. 863).

Les Français sont les plus nombreux, il en vient de toutes les provinces : de Provence comme Jean d'Avignon, de Savoie comme Humbert, bâtard de Savoie ¹, Jacques et Nicolas de Blonay ², Jean de Montluel ³, ou Guillaume de Challes ⁴, du sud-ouest comme Pierre de Villa et Jean de Lobar, citoyens de Bayonne, "au royaume d'Angleterre", Bertrand de Béarn, et tant de pèlerins de Bordeaux et de Toulouse. Les Parisiens et les gens de l'Île-de-France sont nombreux, tel ce groupe de gens de Pontoise, les Buletot, les Toupet, les Bodier, les Boulet, personnages sans doute modestes qu'on s'étonne de voir s'engager dans la grande aventure qu'était au XIVe siècle un voyage à Saint-Jacques de Compostelle. Il vient encore des gens du duché de Bar, de la maison de Luxembourg, du comté de Flandre, comme Morellet de Halluin et Jean de Commines.

D'Angleterre ce sont uniquement de nobles pèlerins dont le nom a été conservé, ils se disent tous chevaliers ou écuyers : Jean de Lincoln, Thomas Ormingham, Jean Nell etc. Les Allemands sont également de grands personnages, Jean Otlinger qui se dit familier de l'empereur Sigismond, les comtes Boson et Folrad de Mansfeld et nombre d'autres.

Nous trouvons encore Bensisflan, pèlerin bohémien, François de Schubyn, Jacques de Cztan, Clément de Mocresco, pèlerins polonais ⁵, Jean Pilich et Paul de Razonof, pèlerins hongrois.

L'Italie est représentée par des Milanais comme Pierre de San Feriolo, écuyer de Barnabo de Milan, et Boniface de Coconato, des Siciliens comme Thomas de Ouca de Palerme et ses compagnons, des Napolitains comme Charles et Léonet de San Severino, Antoine Baraballo et les autres chevaliers qui l'accompagnent à Saint-Jac-

¹ C'est le même que nous avons vu en pèlerinage à Saint-Maximin de Provence (voir note précédente). Cet Humbert était le fils d'un autre Humbert, bâtard d'Aymon, comte de Savoie, seigneur d'Arvillard et des Mollettes, bailli du Faucigny.

² Nicolas de Blonay, gouverneur d'Ivrée en 1363, fut ambassadeur du comte de Savoie auprès de l'empereur Wenceslas en 1383.

³ Jean de Montluel, seigneur de Chautagne, fut gouverneur de Piémont.

⁴ Guillaume de Challes, coseigneur de Monterminod. Tous ces renseignements sur les chevaliers savoisiens nous ont été obligeamment communiqués par notre confrère M. Robert Avezou, Archiviste de la Haute Savoie.

⁵ Mlle. Hélène Polaczek, Archiviste aux Archives des Bernardins à Lwow (Pologne) a bien voulu rectifier pour nous la graphie de ces noms qui sont ceux de Polonais notables à cette époque ; elle ajoute que le nom réel de Jacques Cztan est Cztan de Rogow.

ques de Galice et encore par les pèlerins de Gaète, Nicolas de Troya, Jacques de Pestina et les autres.

Il faudrait encore citer l'évêque d'Arménie qui vint de loin pour gravir la sainte montagne de Montserrat, mais les pèlerins qui excitent le plus notre curiosité comme ils devaient bien davantage encore frapper les imaginations de nos ancêtres, ce sont les Ethiopiens¹ ou Indiens. A dire vrai nous serions bien embarrassés s'il fallait préciser de quel pays venait exactement ce Jacques Brente, *clergue, missa cantant natural de les Indies (de les Indies de Presta Joan*, dit un autre texte) auquel le roi Ferdinand délivre un sauf-conduit² pour que, à son retour de son pèlerinage en Galice, il puisse sans encombre regagner les Indes après avoir visité d'autres sanctuaires? Son passe-port le décrit comme étant noir de teint, de la couleur des Ethiopiens et ne sachant pas la langue de ces pays; il voyage à dos de mulet et n'a pour tout bagage qu'un peu de monnaie et un bréviaire en langue chaldéenne. Comme il s'en retourne par la Sicile, le roi le recommande à son fils l'infant Jean qui s'y trouve alors.

Venait-il aussi du pays du Prêtre Jean, ce Jean *Indianus*, chrétien, qui, après avoir fait divers pèlerinages et en particulier celui de Saint-Jacques à la suite d'un vœu, reçoit le 3 août 1414, du même roi une recommandation générale pour regagner son pays, invitant les princes, abbés et fonctionnaires royaux à lui faire l'aumône, car il est pauvre?

L'année suivante, c'est un laïque qui est venu des Indes en pèlerinage à Saint-Jacques: Thomas, fils du duc *Bartholomeus de Sanno, Indie Majoris Ethiopie*. Enfin un peu plus tard, nous trouvons encore un Ethiopien, mais cette fois c'est à Rome qu'il va en pèlerinage; c'est un moine, frère Pierre, de l'ordre de Saint-Maire, *Ethiopie parcium Indie*, dit son passe-port³.

Venus de pays très divers, les pèlerins sont issus de classes sociales fort différentes, depuis les nobles et riches chevaliers qui

¹ Le roi Alphonse eut des relations diplomatiques suivies avec les négus d'Abyssinie; cf. Ferran SOLDEVILA, *Historia de Catalunya*. T. II, p. 59 et suiv.

² Voir en appendice les pièces 6, 7, 9.

³ Quelques années plus tard on retrouve encore à Barcelone un pèlerin éthiopien: le 20 octobre 1440, les conseillers de Barcelone recommandent aux conseillers des villes par lesquelles il va passer Philippe Nat "de les Indies" qui est en route pour le Saint-Sépulcre et autres lieux saints. A. M. B., Lletres patents 1436-1441, fol. 170.

avaient une suite de cent valets montés et de nombreux bagages jusqu'aux pauvres chrétiens qui gagnaient Saint-Jacques à pied en mendiant leur pain; ces derniers sont pour leur sauf-conduit exemptés des droits de chancellerie: en marge de celui qui est délivré le 20 avril 1420 à Pierre Sanchez et à son neveu, originaires de Castille qui vont à Jérusalem, sans montures ni bagages on lit: *nihil quia pauper*.

On voit des gens simples comme le barbier Simon de Quibe, l'apothicaire Jean de Montbrison, les bourgeois de Bayonne, de Gand ou de Pontoise.

Les rois consentent à se priver momentanément des services de leurs officiers ou de leurs familiers pour les laisser accomplir leurs dévotions dans des sanctuaires lointains; c'est ainsi que vont s'embarquer pour le Saint-Sépulcre Francesc Bertran, camérier du roi Pierre le Cérémonieux, ou partir pour Saint-Jacques, les chambellans Pierre d'Artes ou Jacques Castellan, le majordome Francesc de Pau ou l'écuyer de la table Bernard Juylla, des hérauts d'armes¹, des ménestrels² ou le chapelain d'Eléonore de Castille³.

Nous avons déjà signalé le pèlerinage d'un roi, celui d'Arménie et il faudrait citer à côté de bien des nobles étrangers, le neveu du pape Hugues, fils du marquis de Saluces ou un aussi grand personnage que le maréchal de France, Boucicaud⁴.

Les femmes n'hésitent pas non plus à entreprendre les pèlerinages lointains: à Montserrat viennent Valença, de Cagliari, Perna de Nepe, de Bayonne; et Soeur Sanccia Olivera, religieuse augus-

¹ Aragon, héraut d'armes de Jean Ier; Corona, héraut du sire de Coucy.

² Bar, ménestrel du duc de Bar.

³ Michel de Tournay.

⁴ En voulant aller à Saint-Jacques de Compostelle, le Maréchal Boucicaud suivait l'exemple de son père, le premier maréchal (mort en 1368) qui, étant prisonnier en Angleterre, avait obtenu du roi Edouard III, pour lui et douze chevaliers, un sauf-conduit afin d'aller en pèlerinage à Saint-Jacques de Compostelle et de s'embarquer ensuite pour la Terre Sainte en 1354. Voir J. DELA-VILLE-LE-ROULX, *La France en Orient au XIVe siècle*, Paris, 1886, t. I, p. 162. Mais il ne semble pas que le sauf-conduit délivré pour Saint-Jacques par Ferdinand Ier, le 11 juin 1415, ait été utilisé; deux mois plus tard, en effet, le 15 août 1415, Boucicaud était nommé capitaine de Normandie et le 25 octobre 1415, il prenait part à la désastreuse bataille d'Azincourt; là il était fait prisonnier et emmené en Angleterre où il mourut en 1421, toujours captif, au manoir de Mecheley, diocèse d'York. Voir dans le livre du Dr. Pansier, *Les Boucicaud à Avignon*, Avignon, 1933, p. 225, le texte du testament qu'il rédigea, le 29 mai 1421, peu de jours avant sa mort.

tine s'en va de Barcelone à Saint-Jacques de Compostelle, n'ayant pour toute escorte que deux femmes et un homme.

Avant de se mettre en route, les pèlerins se munissent du plus grand nombre de garanties possible; le plus souvent ils ont déjà des recommandations quand ils arrivent en Aragon; les uns ont une lettre du pape¹, d'autres une lettre du roi de France; à son tour le roi d'Aragon ou l'infant, quelquefois tous les deux leur délivrent un nouveau sauf-conduit leur permettant de traverser sans vexations le pays; le plus souvent on y joint — quand il s'agit de pèlerins de Saint-Jacques — une lettre de recommandation pour le roi de Castille², parfois aussi pour l'évêque de Santiago³, pour l'archevêque de Tolède, pour des gouverneurs de province ou des baillis⁴. Nous avons déjà dit plus haut à combien de hauts personnage et de souverains, Jean Company, partant pour Jérusalem, avait été recommandé⁵.

Les pèlerins de marque reçoivent une escorte comme Hugues de Saluces⁶, neveu du pape ou sont mis sous la sauvegarde royale comme Boucicaut⁷. Quelquefois il est spécifié dans le sauf-conduit que le détenteur est spécialement protégé contre les marques ou représailles⁸.

Les souverains se préoccupent de l'accueil fait aux pèlerins: l'infant Jean, recommandant à l'abbé de Montserrat l'écuyer de la duchesse de Bar insiste pour qu'il soit bien reçu et qu'on lui fasse voir "totes les joyes" du monastère⁹. Une lettre de la reine Yolande adressée au sous-prieur et aux moines de Montserrat, le 8 février 1387 nous apprend que par dévotion envers la Vierge, elle a chargé tout spécialement frère Michel Rossell d'accueillir les pè-

¹ Le comte d'Esponahi.

² Jacques ça-Cirera, Nicolas et Jacques de Blonay et bien d'autres.

³ Jean de Waldow, Jean de Sconevelt etc.

⁴ Le frère du roi Louis de Naples, Charles, prince de Tarente, est recommandé au gouverneur du Roussillon, aux consuls de Perpignan, au gouverneur de Catalogne etc. Gauthier de Passac, allant également à Saint-Jacques est recommandé au bailli de Calataiud.

⁵ Voir plus haut p. 5.

⁶ Ramon de Bages est désigné par l'infant Jean pour l'escorter, à son retour de Compostelle, de Salses à Béziers (reg. 1665, fol. 108).

⁷ Voir en appendice la pièce 8.

⁸ C'est spécifié par exemple dans le sauf-conduit délivré à Thomas Ormingham. Voir en outre la pièce 5 en appendice.

⁹ Reg. 1660, fol. 8v.

lerins dans ce monastère et de nettoyer les églises et chapelles; elle demande en conséquence qu'on lui remette les clefs des chapelles et qu'on le fournisse comme un moine, de pain, de vin, de chandelle et de vêtements; elle le prend sous sa protection spéciale et défend qu'on ne touche ni à la chambre ni au jardin qui lui ont été assignés par le roi Pierre. Par la création d'un tel office on voit que des mesures étaient prises pour que les pèlerins fussent bien reçus sans qu'il s'ensuivit de perturbations dans la vie des moines¹.

A Rome, les pèlerins catalans étaient reçus dans un hospice spécialement fondé pour eux : Saint-Nicolas des Catalans²; à Saint-Jacques de Compostelle il devait y avoir une fondation analogue, car nous voyons le 18 septembre 1413, le roi Ferdinand écrire au pape pour lui demander de concéder des indulgences aux pèlerins soignés à l'hospice de Saint-Jacques de Galice³.

Avant de se mettre en route les pèlerins revêtaient un costume spécial et arboraient des insignes; nos textes n'en parlent pas mais on le sait par ailleurs⁴. Le 21 août 1396, la reine Marie de Lune écrit, nous l'avons dit, à Jofre de Rocaberti et à Hugues d'Angularia de se méfier de certains groupes de pèlerins gascons qui prétendent aller à Notre-Dame de Montserrat; sous ces apparences, il pourrait bien se faire " a ma del comte de Foix, o altres enemichs del rey, tractes e maestries no poch nobles al rey" ⁵. De même un peu plus tard, dans sa lutte contre l'infortuné comte d'Urgel, le roi Ferdinand recommande au comte de Pallars de faire garder les ports et passages de crainte que celui-ci ne s'enfuie sous un habit de pèlerin⁶.

Parfois le sauf-conduit donne le détail des bagages emportés par le pèlerin, mais ce qu'il n'omet jamais de préciser, c'est le nombre des montures de son escorte, car si quelques-uns vont à pied, mendiant leur pain comme le frère indien Jean ou Pierre Sanchez et son neveu, ou essayant de gagner en route quelque argent comme Jean de Montbrison qui exerçait la médecine, la

¹ Reg. 1822, fol. 130.

² Voir plus haut p. 8, note 1.

³ Reg. 2421, fol. 80.

⁴ Voir GUDIOL, op. cit., p. 116-119.

⁵ Voir plus haut p. 4.

⁶ Reg. 2383, fol. 108v.

plupart ont une suite plus ou moins importante. Si soeur Sanccia Olivera n'a pour tout équipage que deux servantes et un valet, Perna de Nepe a une escorte de douze domestiques et les chevaliers ont une garde dont le nombre varie entre quatorze (Hugues de Saluces) cinquante (Humbert de Savoie) ou soixante (Jacques de Vienne) et peut atteindre cent (le maréchal Boucicaut). Les grands personnages ont en général un chapelain: Jean de Lincoln remplit cet office auprès de Milles Guidesor; Pierre de Castet auprès de Jean, seigneur de Caupene et d'Osseran.

Les pèlerins voyageant par groupes régionaux — en général une vingtaine de laïques et de prêtres — étaient, semble-t-il, des gens de condition modeste; aucune monture n'est signalée avec les pèlerins du royaume de Naples venus avec Antoine Baraballo ou ceux de Gaëte ou de Bordeaux et de Bayonne, ni avec les pèlerins de Paris et de Pontoise.

On peut se demander comment ces gens logeaient et se nourrissaient en route; nos textes ne nous renseignent pas à ce sujet; certains sauf-conduits engagent les gens du pays à fournir les pèlerins de victuailles, mais spécifient toujours que ceux-ci devront les payer; les monastères qui jalonnaient les routes servaient d'hôtelleries et l'on sait que depuis le haut moyen âge le chemin de Saint-Jacques avait d'étape en étape des abris pour les pèlerins.

* * *

Il est une question qui vient souvent à l'esprit: quels étaient en toute sincérité les sentiments qui poussaient tous ces gens à entreprendre ces voyages et ne se mêlait-il pas à leurs intentions pieuses des motifs plus humains? Certes il est bien certain que parfois le désir de voir du pays poussait quelques pèlerins; les sauf-conduits eux-mêmes en font foi. Celui de Jean Otlinger note qu'il va à Saint-Jacques et désire visiter d'autres sanctuaires, mais aussi qu'il est venu en Occident pour voir le pays, les gens et les moeurs. Folrad de Mansfeld, après avoir été à Saint-Jacques de Galice, se fait donner une recommandation auprès du roi de Grenade "pour voir les Synagogues"; de même Jacques de Fléon ou Floyson, au retour de Saint-Jacques, avant de rentrer

en France, veut passer par Grenade et Valence. L'infante Isabelle, tante du roi, spécifie que c'est pour son plaisir (*deport*) qu'elle va visiter les monastères en même temps que les châteaux royaux du principat¹. C'est autant son pays natal que les lieux de pèlerinage que l'abbé de Saint-Bernard in Orta de Valence veut revoir en allant en France.

Guillaume de Challes, écuyer savoisien, allant à Compostelle est également poussé par le désir de rendre visite au roi de Castille au service duquel il fut avec son père, sous les ordres de Bertrand du Guesclin dans sa première expédition, à la suite de laquelle ils restèrent cinq ans prisonniers.

Les gens ne prenaient pas toujours la route la plus courte pour gagner le sanctuaire, but de leur pèlerinage; la correspondance que reçut Ferdinand Ier à l'occasion du voyage en Terre Sainte de son protégé Alphonse Modarra (ou Mudarra) en fait foi; les Archives de la Couronne d'Aragon ne conservent pas moins de huit lettres qui lui furent adressées à son sujet par des souverains ou grands personnages de tous pays. C'est d'abord le comte de Savoie, duc de Chablais, marquis d'Aoste qui, le 19 octobre 1411, lui écrit d'Ambronay qu'il a bien reçu le dit chevalier, en route vers le Saint-Sépulcre et d'autres régions d'outre-mer et qu'il l'a pourvu d'un sauf-conduit. Le 2 novembre, c'est Théodore, marquis de Montferrat et capitaine de Gênes qui déclare l'avoir accueilli à Casalis; le 6 novembre, il est à Milan où le duc Jean-Marie Visconti qui devait mourir assassiné l'année suivante, le reçoit. Le 8 janvier 1412, Modarra trouve à Bude Sigismond, empereur des Romains, roi de Hongrie qui lui remet une lettre pour son roi. Trois mois après le voici en Pologne; le 8 avril, Cristinus de Ostrow, châtelain et capitaine de Cracovie, "*subigneus* de Brzeszie", maréchal du royaume de Pologne, avise Ferdinand, au nom de Ladislas, roi de Pologne et de Lithuanie, prince de Russie, de la venue de son envoyé Alphonse Modarra à Cracovie et lui donne diverses nouvelles, notamment au sujet de l'alliance récente entre Ladislas et Sigismond. Modarra continue son voyage vers le nord; le 1er mai, il est à Kovno (Kaunas) et Alexandre, prince majeur de Lithuanie et de Russie écrit à cette occasion à Ferdinand; puis il redescend vers le sud et atteint la Moldavie dont

¹ Reg. 2561, fol. 104v.

le souverain Alexandre l'accueille le jour de la Trinité (29 mai) à "Sacgitivia".

Il est bien évident que pour choisir un itinéraire aussi fantaisiste, Alphonse Modarra n'était pas poussé par la dévotion et que son pèlerinage au Saint-Sépulcre n'était qu'un prétexte; d'ailleurs quelques-unes des lettres citées ci-dessus font allusion à d'autres préoccupations; il y est dit qu'il va au Saint-Sépulcre "*pro sui salutis remedio et causa rei militaris*" ou "*causa honoris acqui-rendi*". De plus il y a tout lieu de croire que Ferdinand l'avait chargé de quelque mission secrète; en effet, une des lettres de créance qu'il lui avait confiées se retrouve aux Archives d'Aragon. Elle n'est pas datée et porte la signature autographe de Ferdinand alors qu'il n'était encore qu'infant de Castille. Elle était destinée au Maître de la milice de l'ordre teutonique, lui recommandant Alphonse Modarra qui va au Saint-Sépulcre de Jérusalem et dans différentes parties du monde pour diverses affaires touchant ledit Ferdinand et Alphonse lui-même¹.

Les pèlerinages fournissent donc l'occasion d'apporter aux souverains lettres ou cadeaux; l'évêque d'Arménie, allant à Montserrat apporte au roi Pierre des esclaves turcs et tartares et des faucons. Guillaume de Challes est porteur de lettres du comte de Savoie. Pierre de San Feriolo, écuyer de Barnabo de Milan, pèlerin de Saint-Jacques est en même temps chargé d'une mission diplomatique; il doit négocier au nom de celui-ci un accord entre le roi Pierre et les Vénitiens. Le chevalier normand Guillaume de Courcy, revenant de Compostelle en France, est prié par le roi d'Aragon d'apporter à Charles VI en cadeau une mappemonde exécutée par Cresques et dont celui-ci ou à son défaut deux mariniers doivent expliquer le maniement afin que Guillaume puisse ensuite en faire la démonstration au roi de France.

Mais on compte surtout sur les pèlerins pour raconter les nou-

¹ Ces lettres sont conservées sous les cotes suivantes:

C. R. D., Ferran I, caixa 1, n. 15; *ibid.*, n. 12; *ibid.*, n. 14; *ibid.*, n. 11; *ibid.*, n. 13; *ibid.*, n. 10; *ibid.*, n. 9 et C. R. D. Martí, caixa 9, n. 113.

Une autre lettre datée du 1.er mai comme celle de Kovno, mais sans millésime et vraisemblablement imputable à une année antérieure est adressée de Prague par Wenceslas, roi des Romains et roi de Bohême à Ferdinand qui est dit infant de Castille et duc de Fenafiel; Wenceslas écrit qu'il a reçu des mains d'Alphonse Modarra les lettres dudit infant ainsi que celles du roi de Castille et de la reine mère Catherine (C. R. D., Ferran, caixa 2, n. 136).

velles des cours dont ils viennent et les histoires de toutes sortes sur les pays qu'ils ont traversés. C'est un pèlerin Bresin de Palays, domestique de la duchesse de Bar qui fut le premier à faire connaître à la cour d'Aragon la mort de Charles V. En revenant du Saint-Sépulcre, Béranger d'Anglesola avait parlé avec un Indien qui lui avait raconté beaucoup de choses sur les merveilles de son pays; l'infant Jean demande qu'on lui envoie copie de ses récits; une autre fois le même Jean, devenu roi, fait venir de Majorque un homme qui était allé en Tartarie et au pays du Grand Can pour qu'il lui raconte ce qu'il a vu là-bas ¹.

Mais ce n'étaient pas seulement des histoires qu'on rapportait des pays lointains: de Terre Sainte il fallait revenir avec des reliques et nous avons parlé plus haut de la liste d'objets étranges que Perico Dez-Calç devait rapporter d'Orient. Ce n'étaient pas des reliques, mais une charge de palmes pour la fête des Rameaux que, le 7 mars 1380 deux courriers du pape, Jean Maurell et Guillaume Roffi, quittant l'Espagne, remportent à Avignon pour le Saint-Père ².

Mais tout cela ce ne sont que des à-côté des pèlerinages, il n'en reste pas moins qu'avant toutes choses la dévotion était le véritable et premier mobile des pèlerins. Le plus souvent ils viennent accomplir un vœu: Giraud de Bourbon, Jean de Brisence, Boniface de Leduix, Pierre de Vila, Jean de Lobar, Perna de Nepe, François de Villanova et d'autres le déclarent expressément; quelquefois, ne pouvant faire soi-même le pèlerinage, on charge une tierce personne d'exécuter le vœu: c'est ainsi qu'en 1384 la comtesse de Savoie délègue deux frères mineurs à sa place à Saint-Jacques de Compostelle ³. C'est pour remercier sainte Eulalie de sa guérison que le roi Jean va solennellement en pèlerinage auprès de son tombeau. Si l'on s'embarque pour le "pardon" de Rome, c'est pour y gagner les indulgences.

Certains trouvent que les fatigues du voyage, les prières ne sont pas encore des témoignages suffisants de leur dévotion aux saints; ils veulent y ajouter une pénitence plus dure: à Montserrat la reine Yolande se plie à la règle monastique et après l'heure du

¹ Reg. 1964, fol. 163v.

² Reg. 1656, fol. 27v.

³ Reg. 1817, fol. 161.

couvre-feu, elle s'astreint comme les moines au grand silence¹. Elle veut encore faire mieux et écrit au roi qu'elle a l'intention de monter pieds nus de Collbató au sanctuaire. C'était un exercice fort pénible et à quelques années de là le jeune fils du comte corse Rigo della Rocca, accompagnant le roi à Montserrat, ayant voulu lui aussi monter pieds nus la sainte colline, en rapporta une forte fièvre; le roi lui fit donner généreusement une chambre dans son palais et administrer les remèdes et tout ce dont il avait besoin, avec une charité toute chrétienne².

Quelquefois c'est en expiation des péchés que les pèlerinages étaient entrepris, tel était le cas de la repentie de Séville, Maria Rodríguez qui espère dans ses pieuses pérégrinations trouver le pardon de Dieu³.

Touchés par la grâce, certains pèlerins veulent à leur retour renoncer définitivement au monde et achever leur vie dans la pénitence: nous avons vu ainsi l'anglais Jean Rossell prendre l'habit à Poblet; Arnau Colteller, lui, veut se retirer dans un des ermitages de Montserrat; c'est au retour d'un pèlerinage en Terre Sainte que Jean Matamoros d'Antequera se construit un ermitage "de saint Antoine" sur le territoire de Gandia, à l'Alqueria Blanca, pour y terminer ses jours dans la prière et la mortification.

Enfin de nombreuses aumônes et des cadeaux qui vont depuis l'humble cierge jusqu'aux pièces d'orfèvrerie attestent dans les sanctuaires la générosité des pèlerins. Une lettre de Pierre le Cérémonieux du 4 janvier 1380 reproche au prieur de Montserrat d'avoir, pour acheter diverses choses utiles au monastère et en payer les réparations, vendu des bijoux, pièces d'orfèvrerie et objets variés qui avaient été offerts par les pèlerins à la Vierge de Montserrat; il l'en blâme sévèrement, lui ordonne de restituer ce qu'il a ainsi détourné et lui interdit d'agir de cette façon à l'avenir. En outre il délègue Pierre ça-Plana pour dresser l'inventaire des vêtements, bijoux et reliques de l'église⁴.

Tout munis qu'ils étaient de passe-ports, recommandations et parfois d'escortes, les pèlerins n'échappaient pas à tous les dangers. Sur mer il y avait les pirates: le 23 mai 1381, la reine Yolande

¹ Reg. 2053, fol. 34v-35 (19 octobre 1387).

² Voir en appendice la pièce 3.

³ Voir en appendice la pièce 1.

⁴ Reg. 1265, fol. 106 et 108v.

charge Francesc ça-Garriga, vice-gouverneur de Majorque de faire délivrer l'abbé de Farfa, de l'ordre de Saint-Benoît, qui se rendant par mer du port de Pise à Rome, fut pris par des pirates maures et se trouve encore détenu, deux ans après, à Tunis ¹.

En 1384, Jean de Montbrison et sa femme, Catherine de Fribes, pèlerins français de Saint-Jacques, qui pour payer les frais de leur voyage donnaient des consultations médicales, sont arrêtés à Reals pour exercice illégal de la médecine; il faut l'intervention de l'infant Jean pour qu'on leur restitue ce qui leur avait été saisi et qu'on les laisse rentrer en France librement.

Souvent des pèlerins sont pris pour des espions; le 21 décembre 1384, l'infant Jean intercède en faveur de chevaliers allemands, venant de France, allant à Saint-Jacques et qui sous cette inculpation, avaient été arrêtés ².

En décembre 1394, le bailli de Tortosa détenait prisonnier un pèlerin que l'on accusait d'avoir pris part à l'escalade du château de cette ville; c'était un étranger dont nul ne comprenait là-bas la langue et duquel on ne pouvait obtenir aucune explication; le bailli en appela au roi Jean qui lui donna l'ordre de déférer à sa cour ledit pèlerin dans l'espoir qu'il y retrouverait des gens de sa nation et de sa langue et qu'on pourrait enfin grâce à eux savoir la vérité et faire la justice qui convenait ³.

Une autre fois c'est une rixe qui met aux prises près de Martorell des pèlerins français allant à Montserrat et des paysans; l'affaire fut grave, il y eut coups et blessures et même un mort; le roi Jean dut envoyer sur les lieux deux de ses conseillers Mathias Castillo et Francesc Bertran pour instruire l'affaire et rechercher les inculpés ⁴.

D'autres désagréments peuvent arriver aux pèlerins; souvent avant de partir ils confiaient leurs objets précieux à des amis qui, à leur retour, prétendaient ne pas les avoir reçus ou se refusaient à les rendre; une mésaventure de cette sorte arriva à Francesc de Pau lors de son pèlerinage à Saint-Jacques de Compostelle en 1390 ⁵.

¹ Reg. 1821, fol. 77v.

² Reg. 1749, fol. 7v.

³ Reg. 1951, fol. 122v.

⁴ Voir en appendice, la pièce 2.

⁵ Reg. 2050, fol. 25.

Négligeant tous ces ennuis et ces dangers, les pèlerins n'en continuaient pas moins à se mettre en route vers les sanctuaires vénérés. Toutes les souffrances étaient oubliées lorsque, après avoir fourni une rude et longue étape, ces hommes à la foi ardente atteignaient enfin le but et quand, après avoir baisé le seuil de l'église dont ils rêvaient depuis de longs mois, ils voyaient resplendir devant leurs yeux éblouis les reliquaires d'argent et les vénérables statues revêtues d'or et de pourpre, au milieu d'un brasier de cierges.

Ils pouvaient reprendre, l'âme sereine, le chemin du retour ; ni l'adversité, ni la pesante monotonie de leurs travaux quotidiens ne les accablèrent plus, car ils garderaient dans leur cœur l'émerveillement d'une vision supra-terrestre et tous les considéreraient à l'avenir avec un respect admiratif : ils avaient vu Rome, Jérusalem ou Saint-Jacques.

APPENDICES

1

Saragosse, 9 avril 1383.

L'infante Yolande recommande Maria Rodriguez de Séville qui pour faire pénitence de ses péchés, entreprend des pèlerinages.

Infanta dona Yolant etc.

Als amados e fieles nuestros todos e quales quiere oficiales e subditos del senyor rey, padre del senyor duch marido e senyores nuestros muyt caros o de los ditos oficiales lugares tenientes ales quales la present pervendra, salut e dilection.

Como Maria Rodriguez de la ciudat de Sivilia del regno de Castiella¹, sea sallyda de peccado queriendo fincar en servicio de Nuestro Senyor Dios e perseverar en buena vida li convendra assi por demandar por Dios como por fazer su penitencia algunas romeries ir por muytas partes. Por esto certifficando vos otros e cada uno de vos de las ditas cosas vos requerimos e rogamos que, por servicio de Dios e

¹ Il est probable que Maria Rodriguez était pourvue d'une recommandation du roi de Castille, c'est ce qui aurait induit le scribe à écrire que Séville dont elle est originaire se trouve au royaume de Castille.

esguart nuestro, querades la dita Maria Rodriguez tractar como buena muller deve ser tractada, sabiendo que d'aquesto faredes a nos muyt grant plazer e servicio el qual muyto vos agradecremos.

Data en Çaragossa a .ix. d'abril del anyo mil .ccclxxxiii.

Bartholomeus Prothonotarius.

Andreas Granelli, mandato domine ducisse
fecit per Constantiam de Perilionibus.

ACA, Reg. 1817, fol. 77v.

2

Barcelone, 2 août 1387.

Jean Ier ordonne qu'on remette à ses conseillers Francesc Bertran, chevalier, et Mathias Castillo, docteur ès lois, divers chevaliers français qui furent arrêtés près de Martorell, à la suite d'une rixe avec des paysans, tandis qu'ils se rendaient en pèlerinage à Montserrat.

Johannes etc, dilectis et fidelibus universis et singulis tam officialibus sive nostris sive aliorum quorumlibet exercicium jurisdictionis habencium quam ceteris quibuscumque ad quos presens pervenerit et subscripta pertineant, salutem et dileccionem.

Ecce quod nos pro habendis ad manus nostras quibusdam alienigenis nobilibus militibus generosis et aliis gallice nacionis qui de partibus redeundo Castelle et transitum peregrinationis gracia faciendo per monasterium Beate Marie Montisserrati fuerunt prope villam Martorelli a quibusdam rusticis et aliis, sono emisso, fugati et aclusati cum omnibus que portabant, occasione cujusdam briche habite inter quandam ex dictis peregrinis et unum ex rusticis supradictis qui ex vulneribus propterea sibi inflictis dicitur decessisse, mittimus ad ipsas partes dilectum et fideles Ffranciscum Bertrandi militem, alгутzirium et Mathiam Castilionis, legum doctorem, auditorem curie, consiliarios nostros, presentis littere portitores. Quibus etiam jussimus quod de hujusmodi bricha et aliis que idcirco evenerint se informet, ut nos super his ministrare justiciam valeamus. Quapropter vobis et singulis vestrum dicimus et mandamus de certa sciencia et consulte sub ire et indignationis nostre incursu, quatinus omnes et singulos peregrinos jamdictos cujusvis status et condicionis existant, tradatis et deliberitis ilico, cum omnibus rebus eorum, prefato nostro alгутzirio, contradictione et objectione qualibet quiescente, nos enim dicto

algutzirio mandavimus, vive vocis oraculo et cum presenti committimus et mandamus quod eos ad nos adducat, dictamque informacionem recipiat seu per dictum Mathiam recipi faciat indilate. Et super his et aliis exinde emergentibus, dependentibus et incidentibus ut ipsis algutzirio et Mathie et utrique ipsorum prestetis auxilium, consilium et favorem, vobis et unicuique vestrum tradimus sub dicta pena firmiter in mandatis. Et cum talium cognicio ad nos procul dubio pertinere noscatur, caveatis attentius ne quidquam in contrarium facere attemptetis, alioquin super eo taliter exigente justitia procederemus contra inobedientes quod eis ad pene terrorem cederet aliisque perpetuum transiret in exemplum.

Datum Barchinone, sub nostro sigillo secreto, .ii. die augusti, anno a Nativitate Domini .m.ccc.lxxx. septimo, nostro minori anulo sub-signatum.

Dominus rex mandavit mihi
Petro de Beviure

ACA, Reg. 175t, fol. 87v.

3

Barcelone, 12 septembre 1393.

Jean Ier décrit à la reine Yolande les cérémonies qui accompagneront son pèlerinage au tombeau de Sainte-Eulalie, avant l'embarquement pour la Sardaigne. Il lui raconte ensuite, entre autres choses, que le fils du comte corse Rigo [della Rocca] étant monté avec lui pieds nus à Montserrat, a eu un accès de fièvre et qu'il l'a fait soigner dans son palais.

Lo rey.

Molt cara companyona. Segons que ja per altres letres vos^a havem fet saber, nos partim d'ací sens falla, Deu volent, diluns qui ve, e huy mati son estats ab nos los consellers qui'ns han dita la solemnitat que'ns apparellen de fer aquell dia e es aytal:

Los dits consellers ab tots los promens e gran multitud d'aquesta ciutat se ajustaran lo dit diluns per lo mati a la plaça de Sent Jacme e hauran fets enjoncar e be enramar tots los carrers e la dita plaça e nostre palau e partints tot lo dit poble de la dita plaça de Sent Jacme ab gran copia de trompadors e de trompetes venran a nostre palau, e d'allí nos partirem en lur companyia e ab gran solemnitat fins als Freners on nos exira la processo de la Seu e'ns rebran ab gran

reverencia, e quan serem al portal de la Seu farem alli nostra oracio e reebrem benediccio de la dita processo. En apres ab tota aquella solemnitat entrarem en la esgleya e denant l'altar maior de la Seu oirem la missa en que's faran fort solemnes coses a reverencia de Nostre Senyor Deus e celebritat de la festa. E dita la missa, pendrem humil e devot comiat del cors de Jhesu Christ e apres del sant cors de santa Eulalia en la qual tots nostres predecessors d'alta memoria hagren en tots lurs fets e nos devem haver fort singular devocio. E proceints de la Seu irem a peu, axi acompanyat com dit havem e ab lo pali de la ciutat que'ls consellers portaran sobre nos, fins al pont que'ns aparellen molt honorablement a l'escuma de la mar denant la plaça dels freres Menors, e aqui en senyal de victoria que Deus per sa gracia nos vulla dar en nostres affers, recullir nos em en nostra galea real ab la benediccio de la Santa Trinitat, e ab les nostres galees e ab totes aquestes de la ciutat qui ja hic son prestes les demes, les quals nos acompanyaran fins al Cap vell prop Castell de Felchs, tendrem nostra bona via sens aturar fins que, o a Port Fangos si y serets, o aqui siam ab vos per alegrar nos de vostra vista e fer espatxar ço que aqui's ha a fer, e lexarem al dit port tots los navilis de carrech per aquells qui's venran recullir de guisa que lla ni aqui no's perda temps, car nos es mester, ans per tot sia dat e ministrat l'espatxament qui's pertany.

Molt cara companyona, sapiats que'l monge e l'ermita que'l prior de Muntserrat havia trameses a Tolosa son tornats e han aportades letres a vos, una de part de la dona Constança, altra de part d'una dona fort devota appellada Sor Francescha, la qual esta en Tholosa. E los dits monge e hermita, los quals han nom Frare Johan e Frare Miquel, han parlat largament ab nos de part de cascuna d'elles e havem ubertes les letres que us envien lesquals e tot ço que'ls dits freres nos han reportat haurets e sabrets plenerament per ells qui s'en iran ab nos en la nostra galea. E per tal com en ço que'ns han recitat, nos havem fets alguns duptes, aquells duptes havem remeses al prior qui mantinent los trametra a la dita santa dona Constança per tal que'ns sien clarificats.

Molt cara companyona, lo fill del comte Rigo de Corcega puja peu descalç ab nos la costa de Muntserrat e de lavors a ença ha hauda prou febre que no'l ha remejat sino de ir a ença; pero encara no'n es quiti e havem li feta donar cambra dins lo palau e ministrar tot ço que mester li es.

Molt cara companyona, lo Sant Spirit sia vostra guarda tots temps.

Dada en Barchinona, sots nostre segell secret, a .xii. de setembre,
.x. horas apres mig jorn, del any .m.cccxciii.

Rex Johannes.

Dominus mandavit mihi
Petro de Beviure

ACA, Reg. 1965, fol. 156-157.

4

Saragosse, 21 février 1400.

Martin reproche à l'Abbé de Poblet d'avoir autorisé des moines de son monastère à aller au Jubilé de Rome, en dépit des menaces d'excommunication et bien que le pape [d'Avignon] ait concédé les mêmes indulgences aux religieux restant dans leurs convents. Il le prie d'enjoindre aux dits moines de rester dans leur monastère et de châtier ceux qui contreviendraient à cet ordre.

Lo rey.

Honrat abbat. Per letra de frare Benet de Sent Roma havem sabut com gran partida dels monjos de vostro convent volen anar al pardo de Roma de laqual cosa som fort marvellats, com los havets dada licencia de anar en lo dit pardo, e dels dits monjos com han tan gran audacia de voler anar en lo dit viatge, car tots son excomunicats de excomunicacio papal, majorment com nostre senyor lo papa nos haia scrit que axi ben guanyen lo dit pardo, estants en lur monastir com si anaven personalment a Roma, considerants lo cas en que la Esgleya de Deu es al present.

Per que us amonestam que deiats manar als dits monjos en virtut de santa obediencia que romanguen en vostre monastir e per res no presumesquen de anar en lo dit viatge; en altra manera tots los qui en aço vos seran inobedients e faran lo contrari façats pendre com a fugitiu e castiguet per tal forma segons vostre orde, d'on tots los altres ne prenguen eximpli.

Dada en Çaragoça, sots nostre segell secret a .xxi. dies de ffebrer del any .m.cccc. Rex Martinus.

Dominus rex mandavit mihi
Guillelmo Poncii

Dirigitur abbati monasterii Populeti.

ACA, Reg. 2243, fol. 68v.

5

Barcelone, 1.er novembre 1408.

Martin délivre à Boniface de Leduix, marchand de Bayonne, pèlerin de Montserrat, un sauf-conduit qui le met, ainsi que ses sept compagnons, à couvert de toutes marques et représailles.

Nos Martinus etc, quoniam vos devotus noster Bonifacius de Leduix, mercator civitatis Bayone, hesitatis regnum nostrum intrare pro adimplendo quoddam votum quod vovistis personaliter adimplere in ecclesia Virginis gloriose Beate Marie de Monteserrato, diocesis Barchinone, pretextu marcharum sive represaliarum per nos seu officiales nostros modo quolibet concessarum, adversus seu contra Bayonenses aut regis Anglie subditos, ad humilem supplicationem quorundam familiarium et domesticorum nostrorum nobis factarum, propterea, volentes operis prefati esse participes, tenore presentis vos dictum Bonifacium de Leduix guidamus et assecuramus in nostra regia bona fide ac vobis licentiam et facultatem plenariam elargimur quod possitis vos et septem alii vos concomittantes, causa adimplendi votum prefatum cum equitaturis, auro, argento, maletis et aliis vestris et eorum bonis et jocalibus universis regnum nostrum intrare et per terras et loca nostre dicionis incedere et abinde recedere salve pariter et secure, non obstantibus quibusvis marchis sive represaliis aut licenciis marcandi, quibusvis personis per nos aut nostros officiales quoscumque concessis sive etiam concedendis, causis et rationibus quibuscumque; ita quod durante guidatico et assecuramento ac licentia nostris hujusmodi que durare volumus hinc ad octo menses a data hujusmodi in antea continue numerandos non possitis per nos seu officiales aut commissarios nostros quoscumque ad quorumvis instantiam cepi, detineri, molestari, pignerari seu marchari vel aliquatinus aggravari dictarum marcharum represaliarum seu licenciarum marchandi pretextu culpa, crimine vel debitis alienis nisi vos vel ipsi essetis culpabiles aut principaliter vel fidejussorio nomine obligati nec etiam in hiis casibus nisi quatenus jus et ratio hoc fieri permittant.

Nos enim vos et ipsos cum omnibus bonis vestris et ipsorum ab hujusmodi marchis, pignoribus et represaliis per nos et quosvis officiales nostros concessis et concedendis ut dicitur, de gracia speciali eximimus et penitus exceptamus et ipsas marchas, repressalias sive licencias marchandi quo ad hec dumtaxat suspendimus et prorsus carere volumus viribus in effectu dicto tempore perdurantibus; man-

dantes per eandem gubernatoribus, justiciis, bajulis, vicariis, subvicariis, calmedinis, supraviccariis, portariis ceterisque universis et singulis officialibus et subditis nostris et ipsorum officialibus, locatenentibus presentibus et futuris quatinus hujusmodi nostra guidaticum et assecuramentum sive licentie firma habeant, teneant et observent et faciant ab omnibus inviolabiliter custodiri per tempus superius expressatum et si qua pignora seu represalias vobis vel vos concomittantibus amodo fecerint vobis aut ipsis restituant indilate.

In cujus rei testimonium presentem fieri jussimus nostro sigillo secreto munitam.

Datum Barchinone, prima die novembris, anno a Nativitate Domini millesimo .cccviii. Rex Martinus.

Dominus rex mandavit mihi
Johanni de Tudela

ACA, Reg. 2186, fol. 75v-76.

6

Valence, 16 janvier 1415.

Ferdinand Ier recommande Jacques [Brente] clerc éthiopien, pèlerin de Saint-Jacques de Compostelle.

En Ferrando etc.

Als amats e feels tots e sengles officials e sotsmetsses e als loch-tenents de aquells, e a totes guardes de coses prohibides en los con- finis de nostres regnes e terres o en altres lochs qualssevol constituits, salut e gracia.

Com Jacobo clergue missa cantant, natural de les Indies, exhibi- dor de la present, venint de vesitar lo cors del benaventurat Moss. Sent Jachme de Galicia, s'en torn a les dites Indies, e per ço com no sab lo lengatge de les gents dels dits nostres regnes e terres e es negre e de color de Itiops, se dubte no li sia fet algun greuge o damp- nage.

Perço a vos e cascun de vos altres dehim e manam expressament e de certa sciencia sots pena de cinch cents florins d'or d'Arago dels bens vostres si contrafarets, havedors e als nostres cofres aplicados que lo dit Jacobo ab una mula o un roci e ab la peccunia e moneda que portara per son despens e ab un breviari de lenga caldea e ab tots ço que portara sobre si, lexets e permetats passar per totes e qualsevol ciutats e viles dins vostres juridiccions e custodias constituïts sal- vament e segura, guardantlo de totes inquietituts (*sic*) molesties e

desonors e de tots greuges e dampnatges e que no li sia presa o peyorada alguna cosa sua per alguna causa e raho. Provehint noresmenys a aquell si mester lo haura de bona seguretat e conduyt e aço per res no mudets si'ns desijats servir e complaure e la dita pena cobejats squivar. Dada en Valencia, sots nostre segell secret, a .xvi. dies de janer, en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor .mcccc. e quinze.

Rex Ferdinandus

ACA, Reg. 2386, fol. 103.

7

Valence, 22 février 1415.

Ferdinand Ier recommande à son fils l'infant Jean, Jacques Brente, prêtre originaire du pays du Prêtre Jean, qui à son retour de Saint-Jacques de Compostelle doit passer par la Sicile.

Lo rey.

Molt car e molt amat fill. Com en Jacme Brente, prevere de les Indies de Presta Johan, sia vengut de vesitar los santuaris de Sant Jacme de Galicia e entena anar en Sicilia e en altres parts del mon, pregam e manam vos que'l façats recollir en una nau d'aquelles ab que us en passats en Sicilia e en totes coses lo haiats per reverencia de Nostre Senyor Deu e honor nostra specialment per recomanat. E sia, molt car e molt amat fill, vostra proteccio e guarda la Trinitat indivisa. Dada en Valencia, sots nostre segell secret, a .xxii. dies de ffebrer del any .mcccc. quinze.

Rex Ferdinandus.

Dominus rex mandavit mihi
Paulo Nicholai

Al inclit infant don Johan nostre
molt car e molt amat fill.

ACA, Reg. 2387, fol. 84.

8

Valence, 11 juin 1415.

Ferdinand Ier délivre un sauf-conduit à Jean Le Meingre dit Boucicaut, maréchal de France, pèlerin de Saint-Jacques de Compostelle.

Nos Ferdinandus etc.

Ut vos, nobilis et devotus noster Johannes le Meingre dictus Bouciquaut, miles, marescallus Ffrancie, qui basilicam Beati Jacobi de

Galicia et aliorum sanctorum corporum limina visitare proponitis, regna et terras nostras ingredi transire et egredi securius valeatis, vos eundem nobilem, tenore presentis nostri salviconductus quem durare volumus per tres menses a die vestri ingressus in eadem regna nostra tam in eundo quam redeundo in antea continue numerandos, sub nostra bona fide regia afidamus, salviconducimus et assecuramus, ita quod vos, dictus Johannes, una cum comitiva, rebus et bonis vestris libere et indemniter infra dictum terminum, dominia et loca nostra subire, preterire et transire possitis, salve pariter et secure. Eapropter serie cum eadem, de certa sciencia et expresse mandamus dilectis et fidelibus universis et singulis officialibus nostris necnon custodibus passuum, portuum et rerum prohibitarum in regnorum et terrarum nostrarum finibus constitutis quatinus, facta eis prius fide per vos per scripturam publicam de ingressu vestro predicto tam in accessu quam in reditu seu illi vel illis ex eis ad quem seu quos spectet, vos predictum nobilem una cum centum equitaturis vestris, comitiva, famulis, servis seu satellitibus, equitibus et peditibus, numero eodem necessario, auro, argento, margaritis, perulis, pecuniis, jocalibus, et arnesiis, maletis, raubis, utensiliis, vasis, bonis, et rebus vestris et vestrorum cujuslibet speciei, tanquam afidatos et assecuratos per nos ut premittitur, terras et regna nostra ingredi, transire, morari, pernoctare et redire dum indultus terminus perdurabit ut prefertur, absque impedimento, desturbiis, damnis, violencia, injuria vel offensa, ymo cum omni qua expedit curialitate permictant, provideantque vobis et singulis de comitiva vestra, propriis vestris sumptibus, de victualibus necessariis et si opus fuerit eosque duxeritis requirendos de securo transitu et conductu. Si quid autem dispendii vel damni vobis seu cujus (*sic*) ex vestratibus supradictis in personis seu bonis indebite, quod nollemus, illatum [fuerit] id reformare non postponant si gratiam nostram cupiunt promereri.

In cujus rei testimonium presentem fieri jussimus nostro sigillo secreto munitam. Datum Valencia .xi. die junii, anno a Nativitate Domini millesimo .ccccxv.

Rex Ferdinandus.

Dominus mandavit mihi
Paulo Nicholai.

ACA, Reg. 2388, fol. 130.

9

Perpignan, 26 novembre 1415.

L'infant Alphonse recommande Thomas, fils du duc éthiopien Barthélemy de Sanno qui va en pèlerinage à Saint-Jacques de Galice.

Alfonsus etc.

Reverendis, venerabilibus, egregiis, nobilibus et devotis quibuslibet archiepiscopis, episcopis, abbatibus, prioribus, ducibus, comitibus, vicecomitibus, conestabulariis, gubernatoribus, baronibus, capitaneis gentium armorum, ammiratis marium, custodibus passuum, portuumve rectoribus quarumvis civitatum, villarum, castrorum atque locorum, militibus, scutiferis et personis singularibus et aliis, ubilibet exercentibus juridiccionem quantamlibet... salutem et dileccionem.

Constituto coram excellencie nostre presencia, Thoma, filio, ut asserit, ducis Bartholomei de Sanno, Indie majoris Ethiopie, ad partes occiduas et alias pro liminibus beati Jacobi aliisque sanctuariis inibi visitandis, se de presenti accedere affirmante, per eademque vel alia diversa itinera et regiones eligendas ab eo, unde viam ab India ipsa huc venire inceperat ad propria remeare volente, requisivit inde a nobis remedium in litteris contentum presentibus, sibi concedi.

Nos, ejus requisicionibus liberaliter inclinati, vestrum singulis premissa harum serie intimantes, vos dictos benivolos et amicos, rogamus obnixè vobisque dictis officialibus et personis subditis dicimus et mandamus expressius et de certa sciencia quatinus Thomam predictum ad et per quascumque regiones, patrias, provincias, terras et civitates, villas, opida, vias atque itinera ire ad partes jandictas, redireque transire, et ubique morari de die et de nocte, tam per terram quam etiam per aquam dulcem et salsam, una cum ejus familia, equitaturis vel sine, auro et argento, rebus et bonis quibuslibet omni obstaculo quiescente, libere permittatis, eis de securo transitu atque salvo conductu, victualibus, litterisque navigiis et aliis opportunis habundanter et largiter providendo; nam ex his vos, dicti benevoli et amici, nos vestris precibus ad similia obligabitis et majora. Vos vero officiales et persone subdite antedicti, possitis de obediencia debita apud ipsum dominum regem et nos merito commendari.

Datum Perpiniani, sub nostro sigillo secreto, die .xxvi. novembris, anno a Nativitate Domini .m.ccccxv.

A. primogenitus.

Dominus princeps mandavit mihi
Petro Companyoni.

ACA, Reg. 2452, fol. 82-82v.

10

LISTE DES PÈLERINS¹

- AGRAMONT, Bertrand d', pèlerin catalan de Saint-Jacques. 1421, 27 août (2570, f. 156).
- ANCLA, Guillaume d', chevalier anglais, pèlerin de Saint-Jacques. 1382, 30 oct. (1274, f. 213^v).
- ANGLESOLA, Béranger d', pèlerin catalan du Saint-Sépulcre. 1379, 15 oct. (1568, f. 47).
- ARAGON, héraut d'armes de Jean I, pèlerin du Saint-Sépulcre. 1387, 30 août (1867, f. 44).
- ARTES, Pierre d', chambellan du roi d'Aragon, pèlerin de Saint-Jacques. 1386, 20 mai (1674, f. 52).
- ARUNDELL, Guillaume d', chevalier anglais, pèlerin de Saint-Jacques. 1399, 20 nov. (2243 f. 27^v).
- AVIGNON, Jean d', damoiseau provençal, pèlerin de Saint-Jacques. 1392, 15 janv. (1879, f. 120).
- BAR, Jacquet de, ménestrel du duc de Bar, pèlerin du Saint-Sépulcre. 1389, 11 déc. (1957, f. 48).
- BARABALLO, Antoine, chevalier napolitain, pèlerin de Saint-Jacques. 1379, 20 sept. (1658, f. 5).
- BARILL, Nicolas, chevalier napolitain, pèlerin de Saint-Jacques. 1379, 20 sept. (1658, f. 5).
- BÉARN, Bertrand de, écuyer de la famille de Gaston de Foix, pèlerin de Saint-Jacques. 1380, 23 déc. (1270, f. 30).
- BENSISFLAN, pèlerin bohémien de Saint-Jacques. 1415, 15 févr. (2389, f. 49).
- BENVEN, Burchard de, damoiseau allemand, pèlerin de Saint-Jacques. 1387, 3 mars (1675 f. 63^v).
- BERNATET, Guillaume de, citoyen de Bayonne, pèlerin de Montserrat et de Sainte Eulalie. 1416, 2 janv. (2391, f. 64^v).
- BERTRAN, François, camérier du roi d'Aragon, pèlerin du Saint-Sépulcre. 1382, 23 sept. (C. R. D., Pere III, caixa 25).
- BIGHTON, Jean de, pèlerin anglais de Saint-Jacques et du Saint-Sépulcre. 1389, 12 mars (1870, f. 173).
- BLANÈS, Vidal de, pèlerin catalan du Saint-Sépulcre. 1392, 20 juin (1963, f. 105^v).
- BLASERE, Jean de, clerc de Tournai, pèlerin du Saint-Sépulcre. 1387, 2 juillet (1867, f. 9).
- BLONAY, Jacques de, chevalier savoisien, pèlerin de Saint-Jacques. 1381, 25 avril (1269, f. 38).
- BLONAY, Nicolas de, chevalier savoisien, pèlerin de Saint-Jacques. Ibid.

¹ Les noms de famille des pèlerins ont été généralement reproduits sous la forme même qu'ils ont dans les registres de chancellerie; dans les quelques cas où ils ont été ramenés à une orthographe plus rationnelle, la graphie du manuscrit a été donnée à la suite entre parenthèses, ainsi que les variantes quand le nom se rencontre plusieurs fois. Quant aux prénoms, ils ont été uniformément traduits en français, pour plus de simplicité, quoique la logique eût voulu qu'ils fussent donnés dans la langue des personnages désignés, ce qui dans trop de cas était impossible. On a indiqué à la suite la date des documents qui les citent, ainsi que, entre parenthèses, le numéro des registres de chancellerie et la page.

- BODIER, Clément et Guillaume, de Pontoise, pèlerins français de Saint-Jacques. 1381, 27 mars (1663, f. 49).
- BOURBON, (Borbon), Géraud de, chevalier, pèlerin français de Saint-Jacques. 1380, 22 févr. (1656, f. 16v).
- BOUCICAUT, Jean le Meingre dit, maréchal de France, pèlerin de Saint-Jacques. 1415, 11 juin (2388, f. 130), voir plus haut la pièce 8.
- BOULET, Jacquet, de Pontoise, pèlerin français de Saint-Jacques. 1381, 27 mars (1663, f. 49).
- BRAQUE, Etienne, pèlerin parisien de Saint-Jacques, 1381, 17 avril (1663, f. 69v).
- BRENTE, Jacques, clerc éthiopien, pèlerin de Saint-Jacques. 1415, 16 janvier, 22 févr. (2386, f. 103; 2387, f. 84; 2389, f. 52), voir plus haut les pièces 6 et 7.
- BRISANCE, Jean de, écuyer lorrain, pèlerin de Saint-Jacques, 1380, 22 fév. (1656, f. 16v).
- BUCHNAW, Ebrehard de, damoiseau allemand, pèlerin de Saint-Jacques 1387, 3 mars (1675, f. 63v).
- BUCHNAW (Buchav), Gotschalk de, damoiseau allemand, pèlerin de Saint-Jacques, *ibid.*
- BULETOT, Geoffroi de, pèlerin parisien de Saint-Jacques. 1381, 27 mars (1663, f. 49).
- BUSCA, Jean marquis de, pèlerin de Saint-Jacques, 1381, 10 sept. (1271, f. 95).
- CABELLAN, Jean, bourgeois de Gand, pèlerin flamand de Saint-Jacques. 1379, 27 août (1657, f. III).
- ÇA-CIRERA, Jacques, pèlerin catalan de Saint-Jacques. 1380, 9 février (1265, f. 134).
- ÇA-PLANA, Arnaud, pèlerin catalan de Rome. 1387, 10 sept. (1944, f. 143).
- CANNE, Henri de, damoiseau allemand, pèlerin de Saint-Jacques. 1387, 3 mars (1675, f. 63v).
- CARACHO, Jean, chevalier napolitain, pèlerin de Saint-Jacques. 1379, 20 sept. (1658, f. 5).
- CARROÇ, Alamany, pèlerin catalan de Saint-Jacques. 1381, 14 mai (1269, f. 73).
- CASTELLAN, Jacques, chambellan de la reine Yolande, pèlerin catalan de Saint-Jacques. 1386, 20 mai. (1674, f. 52).
- CASTET, Pierre, chapelain gascon, pèlerin du Saint-Sépulcre. 1420, 27 fév. (2568, f. 94v).
- CASTRINIGRI, Gontier comte de, pèlerin de Saint-Jacques. 1379, 18 sept. (1658, f. 2v).
- CAUPENE, Jean seigneur de Caupene et Osseran, pèlerin gascon du Saint-Sépulcre. 1420, 27 févr. (2568, f. 94v).
- CHALLES, Guillaume de, écuyer savoisien, pèlerin de Saint-Jacques. 1381, 18, 19, 25 avril; 11, 20 juin (1269, f. 38; 1272, f. 75; 1663, f. 70v; 1664, f. 2).
- CHAPELAYN, Jean le, écuyer du roi de France, pèlerin français de Saint-Jacques et d'autres lieux saints. 1396, 2 févr. (1889, f. 142).
- COCONATO, Boniface de, chevalier, chambellan du duc de Milan, pèlerin de Saint-Jacques. 1381, 3 mai, 11 août (1663, f. 84; 1754, f. 107v).
- COLOMBIER, Jean, pèlerin français de Saint-Jacques. 1391, 15 mai (1959, f. 181v).

- COLTELLER, Ar., de Perpignan, ermite à Montserrat. 1381, 22 août. (1754, f. 123v).
- COMMINES (Conmines), Jean de, chevalier du comte de Flandre, pèlerin flamand de Saint-Jacques. 1416, 14 juillet (2560, f. 42).
- COMPANY, Jean, pèlerin catalan de Terre Sainte. 1415, 25 juillet (2387, f. 129).
- CORONA, héraut du sire de Coucy, pèlerin français de Saint-Jacques. 1384, 22 nov. (1671, f. 15).
- COSI, Estibor de, pèlerin bohémien de Saint-Jacques. 1415, 15 févr. (2389, f. 49).
- COURCY (alias Cossi), Guillaume de, chevalier normand, pèlerin de Montserrat. 1381, 23 avril, 5 nov. (1663, f. 73; 1665, f. 26v).
- CRAON, Pierre de¹, chevalier français, pèlerin de Terre Sainte. 1395, 23 avril, 11 mai, 26 nov. (1887, f. 104; 1968, f. 36; 1889, f. 92v).
- CZTAN, Jacques de, pèlerin polonais de Saint-Jacques. 1379, 15 avril (1264, f. 94).
- DELLA ROCCA, Le fils du comte Rigo, pèlerin corse de Montserrat. 1393, 12 sept. (1965, f. 156), voir plus haut pièce 3.
- DEZ-CALÇ, Perico, huissier d'armes, pèlerin catalan du Saint-Sépulcre, 1384, 7 oct. (1748, f. 94).
- DOUAI (Duay), Guillaume de, pèlerin parisien de Saint-Jacques. 1381, 27 mars (1663, f. 49).
- ESPONAHIL, comte de, chevalier allemand, pèlerin de Saint-Jacques. 1397, 21 janv. (2345, f. 114).
- ESTENGA, Jean d', chevalier anglais, pèlerin du Saint-Sépulcre. 1382, 30 oct. (1274, f. 213v).
- FERRANDEZ DE LATZANA, Diego, chevalier castillan, pèlerin de Rome. 1400, 22 févr. (2173, f. 60v).
- FIRBES, Catherine de, femme de Jean de Montbrison, pèlerine française de Saint-Jacques. 1384, 13 janv. (1670, f. 4v).
- FLOYSON (alias Fléon), Jacques de, écuyer français, pèlerin de Saint-Jacques. 1399, 7 oct. (2243, f. 15).
- GAËTE, Amaury de, pèlerin napolitain de Saint-Jacques. 1415, 22 avr. (2389, f. 64v).
- GAËTE, Maître François de, pèlerin napolitain de Saint-Jacques. Ibid.
- GAËTE, Jérôme de, pèlerin napolitain de Saint-Jacques. Ibid.
- GAËTE, Nicolas de, pèlerin napolitain de Saint-Jacques. Ibid.
- GÉRARD, Jean, laïque de Tournai, pèlerin du Saint-Sépulcre. 1387, 2 juil. (1867, f. 9).
- GITETO, Nicolas de, pèlerin napolitain de Saint-Jacques. 1415, 22 avril (2389, f. 64).
- GROS, Raynard, chevalier allemand, pèlerin de Saint-Jacques. 1379, 18, 23 sept.; 1380, 8 mars (1658, f. 2v; 1265, f. 37v; 1656, f. 27v).
- GROTE, Antoine de, pèlerin napolitain de Saint-Jacques. 1415, 22 avril (2389, f. 64v).
- GUIDESOR, Milles, chevalier anglais, pèlerin du Saint-Sépulcre. 1382, 30 oct. (1274, f. 213v).

¹ Sur les aventures de Pierre de Craon en Espagne, avant son pèlerinage en Terre Sainte, voyez H. COURTEAULT, *La fuite et les aventures de Pierre de Craon en Espagne*. Dans *Bibliothèque de l'Ecole des Chartes*, tome 52, 1891, p. 431-448.

- GULDENOEST, Henri, pèlerin allemand de Saint-Jacques. 1380, 4 avril. (1656, f. 87).
- HALLUIN (Alleuin), Morelet d', écuyer du comte de Flandre, pèlerin flamand de Saint-Jacques. 1380, 15 sept. (1659, f. 123).
- HAZE DE WALDECLIE, Guillaume, pèlerin allemand de Saint-Jacques. 1405, 25 nov. (2180, f. 33v).
- HUN, Jean, bourgeois de Gand, pèlerin de Saint-Jacques. 1379, 27 août (1657, f. 111).
- HUTZELEM, Henri de, chevalier allemand, pèlerin de Saint-Jacques. 1379, 18, 23 sept.; 1380, 8 mars (1658, f. 2v; 1265, f. 37v; 1656, f. 27v).
- ISALGUER, Jacques, pèlerin toulousain de Saint-Jacques. 1382, 28 juin (C. R. D., Pere III, caixa 23).
- JACQUES I, roi d'Arménie, pèlerin de Poblet. 1391, 6 juin (1961, f. 11v).
- JEAN, chrétien indien, pèlerin de Saint-Jacques. 1414, 3 août (2381, f. 82).
- JUYLLA (alias JUYAN), écuyer de la table du roi d'Aragon, pèlerin catalan de Saint-Jacques. 1388, 8 mars; 1389, 12, 13 sept. (1954, f. 82v; 2053, f. 117v; 2056, f. 108).
- LABOURET, Etienne, de Pontoise, pèlerin français de Saint-Jacques. 1381, 27 mars (1663, f. 49).
- LADRONI, Petrillus, chevalier napolitain, pèlerin de Saint-Jacques. 1379, 20 sept. (1658, f. 5).
- LAILLER, Richard de, pèlerin parisien de Saint-Jacques. 1381, 17 avril (1663, f. 69v).
- LAHOHUE, Jean, de Pontoise, pèlerin français de Saint-Jacques. 1381, 27 mars (1663, f. 49).
- LAUTREC (Lautres), Pierre vicomte de, chevalier français, pèlerin de Saint-Jacques. 1386, 9 oct. (1674, f. 147).
- LEDUIX, Boniface de, marchand de Bayonne, pèlerin de Montserrat. 1408, 1.er nov. (2186, f. 75v), voir plus haut pièce 5.
- LESACH, Philippe, de Pontoise, pèlerin français de Saint-Jacques. 1381, 27 mars (1663, f. 49).
- LIBOZE, Stiborios de, pèlerin allemand de Saint-Jacques. 1405, 25 nov. (2180, f. 33v).
- LINCOLN, Jean de, chapelain anglais, pèlerin du Saint-Sépulcre. 1382, 30 oct. (1274, f. 213v).
- LOBAR, Jean de, citoyen de Bayonne, pèlerin de Montserrat. 1399, 4 oct. (2172, f. 1v).
- LOGAYA, Jacques, pèlerin majorquin de Montserrat et de Saint-Narcisse de Gironne. 1417, 12 janv. (2560, f. 74).
- LUXEMBOURG, Borleus ou Bourleus de, chevalier de la maison du duc de Bar, pèlerin français de Saint-Jacques. 1381, 13, 28 juin (1663, f. 136v; 1821, f. 84v).
- MADERA, Raymond de, prêtre de Bordeaux, pèlerin de Montserrat et du Saint-Sépulcre. 1419, 20 févr. (2564, f. 185).
- MALASUA, Louis de, pèlerin français de Saint-Jacques. 1391, 15 mai 1959, f. 181v).
- MANSFELD (Manfelt), Boson, comte de, chevalier allemand, pèlerin de Saint-Jacques. 1387, 3 mars. (1675, f. 63v).
- MANSFELD (Menesfelt), Folrad comte de, chevalier allemand, pèlerin de Saint-Jacques. 1414, 25 nov.; 1415, 8 févr. (2387, f. 61v; 2389, f. 48v).

- MARLLO, G. de, chevalier, pèlerin de Saint-Jacques. 1385, 14 avril (1672, f. 144v).
- MARSAN, Pierre seigneur de, écuyer gascon, pèlerin du Saint-Sépulcre. 1420, 27 févr. (2568, f. 94v).
- MATAMOROS, Jean, d'Antequera, pèlerin de Terre Sainte, ermite. 1419, 15 mars (2565, f. 136v).
- MEVELIOT, Aignan, de Pontoise, pèlerin français de Saint-Jacques. 1381, 27 mars (1663, f. 49).
- MOCRSCO, Clément de, pèlerin polonais de Saint-Jacques. 1379, 15 avril (1264, f. 94).
- MODARRA (alias Mudarra), Alphonse, pèlerin du Saint-Sépulcre. 1411-1412 (C. R. D., Ferran, caixa 1, passim).
- MONTATAYRE, Jean de, pèlerin parisien de Saint-Jacques. 1381, 17 avril (1663, f. 69v).
- MONTBRISON (Muntbriso), Jean de, pèlerin français de Saint-Jacques 1384, 13 janv. (1670, f. 4v).
- MONTLUEL (Monteluppello), Jean de, seigneur de Chautagne (Contagnie) chancelier du roi de France, pèlerin savoisien de Saint-Jacques. 1419, 12 mai, 15 juillet, 21 nov. (2564, f. 195; 2565, f. 175v; 2567, f. 54; 2670, f. 94).
- NATHEN, Salvat de la, chanoine de Bayonne, pèlerin de Montserrat et de Sainte Eulalie de Barcelone. 1416, 2 janvier (391, f. 64v).
- NELL, Jean, écuyer anglais, pèlerin de Saint-Jacques. 1398, 3 août (2166, f. 182).
- NEPE, Perna de, de Bayonne, pèlerin de Montserrat. 1400, 17 mars (2173, f. 65).
- NUFA, Jean de, de Gaète, pèlerin napolitain de Saint-Jacques. 1415, 22 avril (2389, f. 64v).
- ORMINGHAM (alias Erpingham), Thomas, chevalier anglais, pèlerin du Saint-Sépulcre. 1387, 26, 27 juillet (1751, f. 84v; 1867, f. 25v).
- OTLINGER, Jean, pèlerin allemand de Saint-Jacques. 1417, 18 mars (2452, f. 151v).
- OUCCA, Thomas, de Palerme, pèlerin sicilien de Saint-Jacques. 1417, 27 mai (2562, f. 84).
- PALAYS, Adadin de, pèlerin français de Saint-Jacques. 1381, 8 août (1754, f. 107v).
- PALAYS, Embrasin de, pèlerin français de Saint-Jacques. Ibid.
- PALAYS, Bresin, Bresijong, écuyer de la duchesse de Bar, pèlerin parisien de Montserrat. 1380, 7, 11, 15, 20 oct. (1660, f. 8v, 21, 25, 36v).
- PANXE, Tutxo, de Gaète, pèlerin napolitain de Saint-Jacques, 1415, 22 avril (2389, f. 64v).
- PARADIS, Thierris, écuyer allemand, pèlerin de Saint-Jacques. 1379, 18, 23 sept. (1658, f. 2v; 1265, f. 37v).
- PASQUE, chevalier polonais, pèlerin de Saint-Jacques. 1380, 2 janv. (1658, f. 107).
- PAU, François de, conseiller du roi d'Aragon, pèlerin catalan de Saint-Jacques. 1388, 8 mars; 1389, 12 sept.; 1390, 28 juin (1954, f. 82v; 2053, f. 117v; 2050, f. 25).
- PECHECHELLO, Attanellus, chevalier napolitain, pèlerin de Saint-Jacques. 1379, 20 sept. (1658, f. 5).

- PEISHACH (sans doute PASSAC) Gauthier de, pèlerin français de Saint-Jacques. 1386, 12 févr. (1673, f. 46v).
- PESTINA, Jacques de, pèlerin napolitain de Saint-Jacques. 1415, 22 avril (2389, f. 64v).
- PIERRE, Frère, de l'ordre de Saint-Macaire, pèlerin éthiopien de Rome et d'autres sanctuaires. 1421, 6 mai (2569, f. 214).
- PILICH, Jean, chevalier polonais ou hongrois, pèlerin de Saint-Jacques. 1380, 2 janv., 10 juin (1658, f. 107; 1659, f. 32v).
- PONTOYSE, Jean, de Pontoise, pèlerin français de Saint-Jacques. 1381, 27 mars (1663, f. 49).
- PUISCHAUT, Aubert, chevalier français, pèlerin de Saint-Jacques. 1391, 5 août (1878, f. 95).
- PULCROMONTE, Alain de, pèlerin de Saint-Jacques. 1386, 18 févr. (1673, f. 58).
- PUYS, Jacques de, pèlerin parisien de Saint-Jacques. 1381, 17 avril (1663 f. 69v).
- QUIBE, Simon de, barbier de l'infant Jean d'Aragon, pèlerin catalan de Saint-Jacques. 1381, 17 mars (1663, f. 30v).
- RANDO, Jean, prêtre de Bordeaux, pèlerin de Montserrat et du Saint-Sépulcre. 1419, 20 févr. (2564, f. 185).
- RAYNAUD, Frère, ermite, pèlerin catalan. 1379, 12 nov. (1568, f. 98).
- RAZONOF, Paul de, chevalier hongrois, pèlerin de Saint-Jacques. 1380, 10 juin (1659, f. 32v).
- RODRÍGUEZ, Maria, repentie de Séville, pèlerine. 1383, 9 avril (1817, f. 77v). Voir plus haut la pièce 1.
- ROS, Pierre, prêtre de Bordeaux, pèlerin de Montserrat et du Saint-Sépulcre. 1419, 20 févr. (2564, f. 185).
- ROSSELL, Jean, chevalier anglais, pèlerin de Poblet. 1415, 12 oct. (2355, f. 73v).
- RUCKRUGEN, damoiseau allemand, pèlerin de Saint-Jacques. 1387, 3 mars (1675, f. 63v).
- SAINT-JEAN, Vital de, citoyen de Bayonne, pèlerin de Montserrat et de Sainte-Eulalie de Barcelone. 1416, 2 janvier (2391, f. 64v).
- SALUCES, Hugues fils du marquis de, pèlerin de Saint-Jacques. 1381, 20 mai; 1382, 24 janv. (1663, f. 102; 1665, f. 108).
- SANCCIA OLIVERA, Soeur, religieuse augustine, pèlerine de Saint-Jacques. 1395, 11 mai (1967, f. 26).
- SÁNCHEZ, Pierre, et son neveu, pèlerins castillans de Jérusalem. 1420, 20 avril (2569, f. 56v).
- SAN FERIOLO, Pierre de, écuyer de Barnabo de Milan, pèlerin milanais de Saint-Jacques (1382, 11 novembre; 1383, 21 et 30 juillet (1274, f. 234v; 1282, f. 117v; 1668, f. 60).
- SAN SEVERINO, Charles de, de la milice de Sainte-Catherine du Sinaï, pèlerin du Saint-Sépulcre et d'autres sanctuaires. 1414, 31 oct. (2389, f. 15v).
- SAN SEVERINO, Léonet de, pèlerin napolitain de Saint-Jacques. 1384, 13 juil. (1285, f. 116).
- SAVOIE, Humbert bâtard de, pèlerin savoisien de Saint-Maximin en Provence. 1415, 21 mars (C. R. D., Ferran I caixa 6, n. 863); pèlerin de Saint-Jacques. 1419, 4 févr. 23 avril, 21 nov. (C. R. D. Alfons IV, caixa 2, n. 342; 2567, f. 7; 2670, f. 94).

- SCHUBYN, François de, pèlerin polonais de Saint-Jacques. 1379, 15 avril (1264, f. 94).
- SCHWARTZBURG (Swartzburg), Henri comte de, noble allemand, pèlerin de Saint-Jacques. 1387, 3 mars (1657, f. 63v).
- SCIDERICH (alias Chidris) Lufard de, chevalier de Cologne, pèlerin allemand de Saint-Jacques. 1380, 4 avril, 18 nov. (1656, f. 87; 1660, f. 42v).
- SCONEVELT (alias Sthonevelt, Esconevelt) écuyer du roi des Romains pèlerin allemand de Saint-Jacques, 1415, 22 oct. (2391, f. 26v; 2388, f. 152v).
- SEME, Gilles, pèlerin parisien de Saint-Jacques. 1381, 27 mars (1663, f. 49).
- SENTABIT, Bernard de, prêtre de Bordeaux, pèlerin de Montserrat et du Saint-Sépulcre. 1419, 20 févr. (2564, f. 185v).
- SUAMBERCH, Mesturus, pèlerin polonais de Saint-Jacques, 1414, 2 janv. (2385, f. 5v).
- SUANRICH, Siegfried, écuyer allemand, pèlerin de Saint-Jacques. 1379, 18, 23 sept. (1658, f. 2v; 1265, f. 37v).
- TARENTE, Charles prince de, frère du roi Louis de Naples, pèlerin de Saint-Jacques. 1403, 26 févr. (2245, f. 103).
- THOMAS, fils du duc Barthélemy de Sanno, pèlerin éthiopien de Saint-Jacques. 1415, 26 nov. (2452, f. 82), Voir plus haut la pièce 9.
- TOUPET, Pierre, de Pontoise, pèlerin français de Saint-Jacques. 1381, 27 mars (1663, f. 49).
- TOURNAY, Michel de, chapelain d'Eléonore de Castille, pèlerin de Sainte-Catherine. 1382, 21 août (1274, f. 155v).
- TROYA, Nicolas de, pèlerin napolitain de Saint-Jacques. 1415, 22 avril 2389, f. 64v).
- TUDESCO, Henri, écuyer anglais, pèlerin de Saint-Jacques. 1398, 3 août (2166 f. 182).
- VALENÇA, femme de Jean Dez-Pla, catalane habitant Cagliari, pèlerine de Montserrat. 1381, 8 juin (1663, f. 134).
- VEDERKERE, Stanislas de, pèlerin polonais de Saint-Jacques. 1379, 15 avril (1264, f. 94).
- VERNI, Hennequin, dit le Flamand, pèlerin de Saint-Jacques, 1383, 3 juillet (1668, f. 47v).
- VIENNE, Jacques de, chevalier français, pèlerin de Saint-Jacques 1386, 18 avril, 29 mai (1674, f. 6 et 63v).
- VILANOVA, François de, conseiller du roi d'Aragon, pèlerin de Saint-Jacques. 1400, 27 mars (2173, f. 71).
- VILLA, Pierre de, citoyen de Bayonne, pèlerin de Montserrat. 1399, 4 oct. (2172, f. 1v).
- WALDOW (Valdove, Valldobbe) Jean de, conseiller du roi des Romains, pèlerin allemand de Saint-Jacques. 1415, 22 oct. (2388, f. 152v; 2391, f. 26v).

JEANNE VIELLIARD

Archives Nationales, Paris.

L'ARS PRAEDICANDI DE FRANCESC EIXIMENIS

Descobrírem temps enrera aquesta obreta eiximeniana, completament ignorada dels bibliògrafs, en un manuscrit de la Biblioteca Jagellon de Cracòvia ¹. Posteriorment, gràcies als treballs d'Harry Caplan ², hem sabut l'existència d'altres dues còpies, també del s. xv, a la Universitat de Budapest (n. 73) i al Vaticà (Ottob. lat. 396). Hem disposat de fotocòpies d'aquests dos mss. en publicar el text de l'*Ars praedicandi* segons l'exemplar de Cracòvia. Per elles hem pogut esmenar no pocs passatges confusos i incorrectes del nostre ms. bàsic, així com emplenar no poques llacunes que hom endevinava a la simple lectura del mateix. De les dues còpies darrerament descobertes, la de Roma és la més passable. Tot i ésser generalment més correcta, no està exempta, però, d'omissions i llacunes, fruit de la inatenció del copista. El text de Budapest és manifestament germà del de Cracòvia.

Ens considerem rellevats de repetir ací la descripció, que donàrem ja, del ms. de Cracòvia, en anunciar-ne la troballa. Del de Budapest, miscellani i de poc interès, en publicà una suficient notícia descriptiva J. Csontosí l'any 1879 ³; la nostra *Ars praedicandi*, anònima, es troba als ff. 109^a-114^b sota l'epígraf *Modus praedicandi*. Quant al ms. Ottobonià, procedent de la llibreria del Duc d'Aeltemps, per la seva importància per a nosaltres, en donarem ací una ampla ressenya que ens ha facilitat amablement el doctíssim Scriptor de la Vaticana Mons. A. Pelzer, el qual regreïm públicament de tot cor. La descripció és com segueix:

¹ Vegeu «Estudis Franciscans», t. 36(1925)450-452.

² HARRY CAPLAN, *Mediaeval Artes praedicandi* (Cornell Studies in Classical Philology, vol. 24), Ithaca-New York, 1934, n. 84, p. 16; *Mediaeval Artes praedicandi. A suppl. Hand-List* (Cornell Studies ... vol. 25), Ithaca-New York, 1936, n. 84, pp. 12-13.

³ «Magyar Könyv-Szeule» 1879, pp. 69-83.

Roma, Ottob. lat. 396, s. xv inc., 72 ff. pap.-perg. de 22 per 15 cm. Escrit a ratlla tirada per diverses mans. Epígrafs en atzur i vermelló i en general sense caplletrar.

Conté: 1 (ff. 2r-13v) *Tractatus de sensibus sacre scripture editus a fratre philipo riboti magistro in sacra pagina ordinis fratrum beate marie de monte carmeli*: "Reuerendo in christo... domino bertrando de monte rotundo archidiacono bisuldunensi ecclesie Gerundensis, frater philipus riboti... "Sacra scriptura pulcre..." Comença el text: "Sacra Scriptura sicut se extrinsece..." i acaba: "...breviter sufficiant"⁴.

2 (ff. 14r-29v). [Joh. de Villanova sive Cabilonis] *Ars brevis ad faciendum sermones secundum formam syllogisticam*: "Hec est ars brevis. et clara ad faciendum..." Acaba: "...Cuius regnum permanet per infinita secula seculorum Amen"⁵.

3 (ff. 29v-44r) (FRANCISCI EIXIMENIS ARS PRAEDICANDI). (En el ms.: *Incipit opus quoddam in quo agitur de fine Christi doctrine et predicationis iuxta processum causarum*): "Jesús Christus tocius nature humane pastor..." Acaba: "...dicta sufficiant. Explicit Ars predicandi".

4 (ff. 44v-50v). *Raymundi Lulli Ars abbreviata predicationis*: "Cum hec sit maior Ars predicationis que sic intitulata est et in qua sunt .cxxxvi. sermones... idcirco hanc componimus Artem abbreviatam in qua implicatur maior Ars." En cinc distincions. Acaba: "...scire animo affectante Raymundus qui insuper Lulius vocatur... patravit librum mense febroarii vocato... anno incarnationis Ihesu Christi mcccxi in mense februarii"⁶.

5 (ff. 51r-59v). (*Tractatus de arte praedicandi*): In isto libello continentur quatuor capitula in quorum primo ponuntur... Acaba: "...fecerit mencionem, ipsis honor et gloria per infinita seculorum secula amen"⁷.

6 (ff. 59v-61r). (*Joh. de Rupella Ars conficiendi sermones*): "Cum plures sint modi predicandi..." Incomplet. Acaba: "...primum modum vel 3um vel"⁸.

7 (ff. 62r-69v). *Raymundi Lulli liber de ente simpliciter absoluto*: "Deus, cum tua virtute et benediccione incipit...: Ens simpliciter absolutum..." Acaba: "...simpliciter sint facti. Ad laudem et honorem dei finivit Raymundus istum librum in civitate Vienne dum ibidem erat consilium generale mense marci anno millesimo cccxi incarnationis domini nostri Ihesu Christi"⁹.

8 (ff. 69r). (*Sermó català sobre la Verge*): "Respectable e devotíssim auditori: Conformar me vull ab les paraules..." Acaba: "...dient li humilment e pia: Ave Maria".

⁵ Joan de Châlons, contemporani del nostre menoret, pertanyia a l'Orde del Cister. Vegeu *Hist. litt. de la France*, t. 34(1914)219. Harry Caplan (o. c., n. 52) n'assenyala 7 mss.

⁴ Vegeu P. B. M.ª XIBERTA, O. C., en «Anal. Ord. Carm.» VI, 468-472.

⁶ *Hist. Litt. de la France*, t. 29, 1885, n. 248, p. 339; J. AVINYÓ, *Les obres autèntiques del Beat Ramon Llull*. Barcelona, 1935, p. 273. Harry Caplan només l'esmenta en el pròleg de la seva obra.

⁷ Atribuït adés a Fra Joan de Galles O. M., adés a Tomàs de Waleis. Imprès com anònim. Vegeu HARRY CAPLAN (o. c., n. 62, p. 13-14) el qual n'assenyala una dotzena de mss.

⁸ HARRY CAPLAN o. c., n. 31, p. 10.

⁹ Vegeu *Les obres autèntiques del Beat Ramon Llull*, p. 265.

L'autenticitat de la nostra *Ars praedicandi* quedà a bastament provada en el treball de conjunt que dedicàrem l'any 1928 al gran polígraf gironí ¹⁰. Ella vingué a ésser el pròleg dels tres volums de sermons llatins que deixà en morir al seu convent de Girona, la pèrdua dels quals avui hem de lamentar ¹¹. Ells serien segurament, donades les dots de narrador àgil i sagaç observador que posseïa el gran escriptor franciscà, d'un valor inapreciable per a l'estudi del medi social de la nostra Pàtria en aquells temps reculats.

En la nostra edició, com hem dit, seguim el ms. cracovià (= A), suplert o esmenat sovint per l'Ottobonià (= B) i poques vegades pel de Budapest (= C). No sempre indiquem els manlleus i transposicions que fem, per no demanar-ho la importància literària del text i per no fer carregosa la seva impressió. N'assenyalem, només, els més importants, i curem de verificar, sempre que podem, les citacions bíblico-patrístiques de l'autor. El que importa, creiem, ara com ara — ja que cap dels mss. de què disposem no és perfecte i mentre esperem que algun sortós escorcollador d'arxius ens retrobi els tres volums esmentats suara — és posar en circulació aquesta única relíquia que ens resta de l'obra oratòria d'Eiximenis, l'*Ars praedicandi*, que anem a llegir per primera vegada.

¹⁰ *Fra Francesc Eiximenis O M (1340?-1409?)* «Estudis Franciscans», vol. 40 (1928), 437-500.

¹¹ Vegeu «Archivo Ibero-Americano» t. II, 1914, 231 i any 1929, p. 86.

Incipit *ARS PREDICANDI POPULO* edita a reuerendo magistro Francisco Echimenis, ordinis minorum, conuentus Gerunde, prouincie Barchinone etc.

Sequitur Prologus

Ihesus Christus, tocius nature pastor et pater ac frater dulcissimus, ad hoc inter alia dignatus est ad nostra despicabilia descendisse hospicia, ut eterne predestinacionis filios uigore sui efficacissimi meriti et predicacionis uirtuosissime ac doctrine sacratissime ad unitatem illam celsitudinis duceret diuinissime ciuitatis. Et licet tam eius reuerendissima merita quam preces preclarissime ineffabilis sint preconii et uirtutis, de eius tamen predicta doctrina altissima que toti mundo lumen uerum extitit et lucerna, est in hoc opusculo simpliciter pertractandum ad gloriam et elucidacionem sue adorande maiestatis et ad utilitatem animarum, pro quarum salute idem fons sapiencie ipsam uelud phison in terra nostre peregrinacionis effudit latissime ad lucrum aliquod salutiferum mei, rudis et pauperuli scriptoris. Inuocato igitur primitus et principaliter eius sacro auxilio, in processu huius opusculi in dicendis sic procedam: et primo, iuxta causarum processum agetur de fine Christi doctrine et predicacionis eximie; secundo, de causa efficiente, scilicet de ipso predicante qualis debet esse in se; tercio, de forma et modo quam seruare debet; quarto, de materia predicanda que est Christi doctrina egregia supratacta etc. Post prohemium, incipit tractatus huius artis.

Capitulum primum: De causa finali predicacionis etc.

Circa finem predicacionis, quod est primum discutiendum,* breuiter edocere uolo quod principalis finis omnium est gloria Dei, laus et honor, iuxta illud *Prouerbiorum* .xvi^o: *Omnia propter semetipsum fecit Dominus*. Hinc est quod predicatorum uerbi Dei in sua predicacione summe debent attendere ad hoc quod gentes instruant prudenter et non multum alte loquendo ad Dei excellenciam eis explicando quoniam Deus est bonus, sapiens, dulcis, benignus, pius, iustus, uerax, omnia uidens, omnia clare sciens et sic de aliis perfeccionibus diuinis, ut ex hoc moueatur populus ad Deum plus honorandum, timendum, laudandum et amandum. Hoc enim summe debet esse semper intentum a predicante, ut per ea que predicat, populus incendatur et

informetur ad predicta. Et sic predicanti promittit Deus premium eternum, ipso dicente *Ecclesiastici* .ii°. : *Qui me elucidant, uitam aeternam habebunt.*

Secundus finis predicatoris est salus populi, propter quam de celo descendit Dei Filius habitu nostre mortalitatis uestitus, et propter quam a principio misit sanctos suos, primo patriarchas, secundo prophetas, postea apostolos et discipulos suos, ac postmodum martires et doctores, ut tangit Gregorius in prologo *Moralium*¹, et ultimo ordines, maxime mendicantium, qui ad hoc specialiter fuerunt a Deo missi et ab Ecclesia Romana approbati et suscepti, et ex eorum aliqui confirmati et magnis priuilegiis et graciis dotati; quibus omnibus insimul Deus Pater dixit uerbum quod Christus dixit discipulis euntibus ad hoc sacrum opus: *Elegi uos, inquit, ut eatis et fructum afferatis et fructus uester maneat.* Quia hoc sacrum opus sic est mundo necessarium quod, ut dixit ille euangelicus *Isaias*: *Nisi Deus reliquisset nobis semen Sodoma fuissetus et quasi Gomorra essemus similes.* Dignatus est tamen nobis hoc sacrum semen relinquere sue gloriose doctrine ut uiuant in Deo et pascantur anime ille quas eternaliter ex nimia sui caritate disposuit saluare. Ideo hoc seminare officium est ita sibi gratum quod, ut dicit Gregorius in *Pastorali*²: “Nullum in conspectu Dei omnipotentis maius sacrificium quam zelus animarum.” Quiquidem zelus multum feruens ostenditur in predicatione feruentis doctrine Christi. Hoc enim sacrum opus consumacio est plene caritatis qua propter Deum proximum eripitur de faucibus^a mortis et reducit ad statum salutis. Propter hoc dixit beatus Pater noster Franciscus quod saluti animarum nihil est preferendum, ex quo pro illis unigenitus Dei Filius seipsum exposuit morti crucis.

Tercius finis huius sacri officii est salus et fructus meriti predicatoris. Quem fructum exprimens Redemptor humani generis, *Matthei* .v°. : *Qui fecerit et docuerit, magnus uocabitur in regno celorum.* Et bene magnus, quia magnus apud angelos, et magnus apud homines, et magnus apud Deum. Et inferius hic in terris, sed maxime primo superius et in celis. Et merito, quia quilibet talis est lux mundi, sal terre, tuba celestis, prece iudicis, angelus terrestris et homo celestis, qui pro zelo ueritatis ingenite se offert bonis et malis, intrepide portans contra omne uicium gladium uerbi Dei, nulli defferens timore uel amore; propter quod merito tute spectare potest aureolam preter essenciale premium in patria, eo quod pro incommutabili iusticia

¹ *PL*, 75, 524.

² *Hom. in Ez.*, lib. I, 30: *PL*, 76, 932.

^a fructibus] faucibus *A*

constanter bellauit hic in uia. Sed sunt nonnulli uento^b superbie et uanaglorie inflati, meretricantes uerbum Dei, qui in suis uentosis predicacionibus nullum finem de predictis intendunt, sed potius repugnantem scilicet gloriam, famam propriam et honorem. Et ad hoc in contemptum uerbi Dei et in scandalum audiencium conuertunt se ad uerba picta, rimata et rethorice ornata, quibus coniungunt pro sui maiore ostentacione dicta quadriuii ut arismetice, geometrie, astrologie et musice, licet sepius illa ignorent que dicunt. Aliquando dubia et rationes philosophicas uanissime pertractant, imo sepe usque ad celum caput irreuerenter extollentes, laicali populo proponunt et adducunt theologica ab eis inattingibilia pro hoc statu. Et quia isti quasi dracones attrahentes insaciabiliter omnem uentum, abiicientes angelico officio predicantis, noluerunt in aliquo fine predictorum Deum habere in noticiam et timorem eius coram se. Ideo tradit illos Deus sepius, ut ostendit illud Apostoli *Ad Romanos* .i^o. *in reprobum sensum ut faciant que non conueniunt, repletos omni iniquitate, malicia, fornicacione, auaricia, nequicia, plenos inuidia, dolo, malignitate, ut sunt susurrones, detractores, Deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, insipientes et incompositos, sine fide et sine federe et sine misericordia; dicentes et credentes se esse aliis sapienciores, stulti facti sunt et aliis contemptibilibiores*. Et merito quia mutauerunt gloriam Dei in gloriam propriam et utilitatem ueram et permanentem sui et proximi in gloriam arundinis agitate et fracte a uento glorie secularis. Tales enim sic predicando peccant mortaliter. Contra quos doctrina Christi clamat ad suum fontem inialem Christum dicens: *Deus meus, pone illos ut rotam et sicut stipulam ante faciem uenti* qui sic in uento delectantur, ut de sua predicacione nullam uelint eternam retribucionem, sed hic affectantur recipere mercedem suam. Sepe uidimus in talibus predicatoribus uentosis quod moriuntur ante tempus suum et tunc uel perdunt usum lingue uel alterius organi necessarii ad loquendum, sic quod nec confiteri nec se ordinare ad Deum, ut consuetum est, possint. Et de causa finali hoc sufficiat.

Capitulum secundum in quo tractatur de causa efficiente predicacionis.

Efficiens causa predicacionis^c siue exequens dicitur ipse predicator. Quis et qualis esse debet, ostendit nobis Dominus Isaie .iiii^o., ubi sic inquit: *Supra montem excelsum ascende tu qui euangelizas Syon; exalta in fortitudine uocem tuam, qui euangelizas Jerusalem;*

^b uento] merito A

^c causa predicacionis add C

exalta, noli timere, dic ciuitatibus Iuda: Ecce Deus uester. Ubi per hoc intendit loqui in fortitudine^a predicatori qui euangelizat et predicat gentibus Syon, que interpretatur speculacio, et est Christi doctrina, que secundum Gregorium nobis proponitur ut speculum in qua nostra feda uel pulcra conspiciamus³. Et si adhuc sic loquimur tanquam ille qui predicat de illa celesti urbe, id est de illa celesti Ierusalem que est mater imo finis noster. Ut igitur tali sic euangelizanti credatur, requiritur quod sit sciens ad discernendum, uerax ad pronuntiandum, uirtuosus ad operandum, beniuolus ad tradendum seu predicandum. Expediit primo etiam quod ascendat *supra montem excelsum* scilicet perfeccionis uite. Et notanter dicit excelsum quia nedum sufficit predicatori doctrine Christi quod sit in monte perfeccionis cuiuscumque, sed requiritur quod sit in monte perfeccionis excelse, et quod sit pre aliis uerax in sermone et in iusticia uite, et quod sit pre aliis humilis, pociens, tractabilis et benignus, super omnia amans paupertatem; non sit conquisitor huius seculi, nec pomposus nec uentosus, ut non credatur ab auditoribus quod predicat propter lucrum sed propter fructum predictum. Et summe requiritur quod sit castus, quia ad hanc uirtutem maxime seculares attendunt, et sine qua est totaliter contemptibilis omnis sermo a quocumque dicatur. Requiritur etiam principaliter quod talis sit caritatiuus et accensus in Dei amore, et timore plenus ac penitencie et austeritate innixus, et exemplare gestibus, uestibus, uerbis et operibus sanctis et consiliis sanis. Et propter hoc expediit quod talis nulli sit multum familiaris, quia omnis familiaritas parit contemptum, secundum quod experientia docet, etiam inter sensatos sic est quantumcumque dissimile ad tempus et causa assignatur, quia ex nimia familiaritate percipiuntur defectus illius quibus redditur contemptibilis cuilibet eum uidet. Talis igitur qui taliter montem excelsum ascendit, potest secure euangelizare de Christi doctrina altissima et de ciuitate superna miranda, quia dabitur sibi fides ab auditoribus; imo secure talis potest ciuitatibus, uillis et castris et cunctis populis dicere: *Ecce Deus uester*, id est: dico uobis ista ex parte Dei mei qui misit me ad uos. Et certe tunc omnes credunt tali et faciunt illi reuerenciam quam possunt; hec enim est ueritas: quod si predicator uerbi Christi esset uiri perfecti sicut tenentur esse, quod mundus hodie reciperet eos cum equali uel maiori reuerencia quam fecerunt nunquam. Vident tamen seculares multos predicatores sic scandalosos, sic male edificantes eos in uerbis et factis, quod mirum est, et specialiter gracia Dei in hoc mirabiliter operatur, quia seculares

^a *Moralium*, lib. II, 1: *PL*, 75, 553.

^d in fortitudine] informative *AC*

non lapidant eos tanquam capitaliter puniendos. Isti sunt a Deo maledicti; et hiis specialiter malediccionem eternam imprecatus est sanctus Franciscus si sint de suo statu, tanquam illi qui pondus Christi doctrine quantum in se est reddunt contemptibile toto mundo. Quia sicut dicit Gregorius⁴: “Cuius uita despicitur, restat ut eius sermo uel predicacio contempnatur.” Hiis dicit Apostolus: *Medice, cura teipsum*. Verbum Dei in istis est sicut margarite inter porcos et sanctum inter canes, quibus comminatur Deus psalmo .xliv^o: *Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras iusticias meas et assumis testamentum meum per os tuum? Tu uero odisti disciplinam, proiecisti sermones meos retrorsum*. Sequitur periculum quod dicit: *Arguam te et statutam contra faciem tuam*, id est: te arguendo super hoc, firmabo istud specialiter contra faciem consciencie tue adducendo iudicium dampnationis contra te. Nam tu sic uiuendo, iudicas temetipsum ad eternam mortem. *Ad Romanos .ii^o*. capitulo scribitur: *Quid ergo alium doces, teipsum non doces; qui predicas non furandum, furaris; qui predicas non mechandum, mecharis; in quo esse alium iudicas temetipsum condempnas*. Et merito condempnandus es ex quo tua mala uita infirmas illam lucem solis celestis, scilicet Christi doctrinam sacratissimam que fundata est morte et sanguine eius ac tantorum martirum qui pro tali et tanta ueritate se libentissime morti dederunt. Unde Gregorius: “Nullus magis doctrinam Christi infirmat, nullus sic Christum impugnat, nullus maiorem hostem Dei tollerat quam ipsum qui alte predicat et male uiuit.” Talis enim clare ostendit se non credere quod docet. Ideo predicator uerbi Dei, iuxta Augustini consilium, sic uitam suam et famam custodiat, specialiter propter doctrine Christi reuerenciam ut ipsa in cordibus audiencium fructificet et non erubescat detraccionibus laudatoris. Et nota quod maior est generans in fide quam mutans; ideo apostoli, ut apostoli, fuerunt maiores quam ut episcopi. Ideo ait Apostolus: *Centum pedagogi inter uos, unus autem pater* etc.

Sequitur tercium capitulum in quo tractatur de forma predicationis, et diuiditur in septem capitula. De prima condicione quam debet seruare predicator in sermone.

Primum capitulum: De breuitate sermonis etc.

Forma autem ordinate predicationis quod est principale tercium hic discutiendum, hoc exigit seruare^e, uidelicet, ut predicacio uerbi

⁴ Hom. in Ez., lib. I, 15: PL, 76, 1119.

^e seruare] B, seriose A

diuini fiat breuissime, feruentissime, spaciose, deuote, moraliter, prudenter, ordinate.

Primo modo, predicacio debet fieri *breuissime* hiis de causis, primo: ad imitationem summi capitis nostri Domini Jhesu Christi, qui dans nobis formam predicandi, uerbum fecit abbreviatum predicans super terram. Et ad hoc specialiter instruit^f beatus Franciscus fratres suos in *Regula*, ut predicent cum breuitate sermonis; ideo frater minor uiciosus in prolixitate sermonis pre aliis predicantibus debet argui et culpari.

Secunda ratio: quia quanto sermo est breuior, tanto plus fructificat audientibus et plus possunt portare secum. Ideo dixit Christus apostolis: *Multa alia habeo uobis dicere, sed non potestis portare modo.*

Tercio: quia predicans potest feruentius et recensius et frequentius predicare, eciam, si expedit, eadem die si breuiter loquatur et minus lassabitur in persona.

Quarto: si predicator pauca dicat in predicando, copiosior erit ad sepius predicandum, quia quanto minora dicit, tanto restant plura ad dicendum.

Quinto, et reducitur ad primum: quia propter breuitatem, auditores redduntur beniuoli et attenti, et libencius alia uice reuertuntur ad predicationem audiendam, et auidius audiunt que eis dicuntur, quia secundum Gregorium: "Cibaria que minus sufficiunt, auidius sumuntur."

Sexto: quia prolixitas confundit intellectum audientis et loquentis, et eum reddit indispositum ad omnia supradicta, et per consequens sequitur minor fructus.

Septimo: quia breuitas subseruit omnibus aliis condicionibus predictis, quia breuiter predicans potest predicare secure, cicius^g, spaciosius, deuocius; et de moralitate potest loqui acucius, et dicenda potest examinare quisque ex breuitate prudencius. Propter quod oportet quod predicator breuitatis amore ponat uerba sua in aliquo certo ordine ne propter^h defectum ordinis habeat discurrendum sine ordine, sepe eadem repetere, uel propter obliuionem prolixius immorari.

Gaudent minus breuitate moderni, ut ponit Priscianus, secundo et tercio capitulis.

^f instruit] BC, instauit A

^g secure cicius] feruentius A

^h propter] per A

Sequitur de secunda condicione quam predicator debet seruare in predicando, scilicet quod loquatur feruentissime.

Secundo, dixi quod debet predicator loqui *feruentissime*. Et hoc ut magis imprimat que dicit. Unde loquentes tepide et remisse, quantumcumque bona dicant, tamen non mouent corda audiencium. Omnis enim Dei cultus debet procedere ex animo toto, et per consequens debet esse totus ignitus et feruens. In cuius figura iubetur *Leuitici* .viº. : *Spiritu feruentes, Domino seruientes*. Quod maxime conuenit illi qui a Deo legatus est populis, qui tam pro reuerencia Dei uiuentis, quam pro honore ueritatis quam denunciat, quam pro utilitate sui et aliorum quibus loquitur, debet se ostendere feruidum et ignitum. De Apollo scribitur *Actuum* .xviiiº. quod *feruens spiritu loquebatur ea que erant Ihesu*. Et de Helia quod *uidebatur uerbum illius quasi facula ardens*. Et de Johanne Baptista quod *uenit in spiritu et uirtute Helie parare Domino plebem perfectam*. Talis enim feruens tanto est maior quanto in corde interius plus caritas Dei ebullit. Paulus etiam legitur fuisse feruentissimus in predicacione sua; et omnes martires et doctores in predicacionibus suis sancti qui fuerunt predicatorum uerbi Dei.

Sunt tamen aliqui ualde remissi et tepidi in predicacionibus suis, et ex multis causis. Nam aliqui sunt remissi naturaliter, ut flegmatici, qui tamen hoc non obstante debent feruide loqui. Ex quo uerba ignea, scilicet sancti Euangelii a Spiritu sancto inspirata habent proferre; et ut testimonium eorum sit efficacius et a Deo acceptius, et populo ac sibi utilius. Talis enim remissio in Dei opere consurgit in istis ex quadam negligencia naturali, imo potius uoluntaria; ideo debent sibi cauere a diuina malediccione que datur eis, *Jeremie* .xlviiiº. ubi dicitur: *Maledictus qui facit opus Dei negligenter*. Hoc enim scias pro certo quod Deus dat copiosa uerba et alta predicantibus feruide et in uirtute iuxta illud *Psalmiste*: *Dominus dabit uerbum euangelizantibus uirtute multa*. Alii sunt remissi ex timore uel amore alicuius rei temporalis quam formidant perdere si loquantur acute. Et isti sunt illi canes muti, non audentes latrare, qui non habent securitatem; de quibus *Isaias* .lviº. Ideo merito requiret Deus animas perditas ab eis, iuxta illud *Ezechielis* .iiiº ubi dicitur: *Fili hominis, speculatorem dedi te domui Israel*. Et sequitur: *Si illi annunciaueris uerba mea et non conuertatur, tu animam tuam liberasti; si non annunciaueris, animam eius de manu tua requiram*. Ne igitur a Deo requiratur animam hominis perditam, intepide et feruenter loquere et annuncia uerbum Dei.

Hic tamen nota quod iste feruor debet esse prudens et multa maturitate munitus, ut uidelicet illa que haberet loqui non excedant limites rationis. Sed attendat predicator illa que feruide alloquitur, ut nullum in speciali possit publice ledere nec infamareⁱ; unde sepe ex indiscreto zelo trahitur ad contumeliam christiani ad peccata multa. Ideo dicitur I^a Petri .iiii^o.: *Nolite peregrinari in feruore qui ad temptacionem uobis fit*, scilicet ut temptemini et sciatis in uobis ipsis uidere quante sit prudencia uel caritatis. Ideo Bernardus *Super Cantica*⁵: “Virtus discrecionis absque caritatis feruore, iacet; et feruor uehemens absque discrecionis temperamento, precipitat. Ideo feruor discrecionem exigit et discrecio feruorem regat.” Unde idem Bernardus: “Non habet, inquit, calidus hostis efficacius machinamentum ad tollendum de corde dileccionem quam si efficere possit, ut in ea incaute et non rationabiliter ambuletur.” Ideo dat ipsemet talibus optimum consilium et est istud: “Bone uoluntati non semper credendum est, sed discrecionem cum fuerit seruanda est et regenda; aliter eris sicut Belzebub cui attribuitur Sathana per Sathanam expelli.” Ex quo patet quod feruor in predicacione est necessarius et commendabilis; tamen nisi cum prudencia coniungitur omniquaque. Remissio autem in predicatoris uerbi Dei et feruor indiscretus, sunt due rote ipsum trahentes ad eternam mortem, iuxta illud: *Incensa igitur igni et suffosa; a facie uultus tui peribunt*. Et merito quia tales ut communiter sunt extremaliter^k predicantes, presumuntur maximi peccatores, iuxta illud *Ecclesiastici* .xxiii^o.: *Duo genera abundant in peccatis et tertium adducit iram et perdicionem*; et numerans primum dicit sic: *Anima calida quasi ignis ardens*; per que innuit quod ardentem procedentes nisi regantur prudencia, sunt magni peccatores. Sit igitur predicator uerbi Dei prudenter feruens et feruenter prudens et bene procedet.

Sequitur de tertia condicione quam debet predicator seruare in predicando, scilicet quod loquatur spaciose.

Tercio, debet loqui *spaciose* et hoc ut melius intelligatur. Quod maxime debent obseruare illi qui precipites sunt in uerbo et nimis currentes. *Prouerbiorum* .ix^o.: *Qui festinus est, pedibus offendet*; quia sicut ambulans festinanter offendit sepe pedem suum, sic qui festinanter loquitur sepe ligum suam sibi turbat et uerba truncat^l, et non

⁵ *Sermo* xxiii, 8: *PL*, 183, 888.

ⁱ infamare] infirmare *A*

^k extremaliter] externaliter *A*

^l et uerba truncat *om A*

percipitur clare. Talis enim tempus predicacionis occupat in uanum, quia seipsum loquendo lassat et nullus in uerbo suo proficit, et ideo esset melius sibi tacere. Aliqui tamen sic festinant ut multa dicant et ut magis uideantur scientes, et dicunt quod in sermonibus est effundenda sciencia et quod ibi uolunt ostendere quod portant sacculum sciencie. Sed, proh dolor! et quanta est uanitas! quanta fraus in Dei opere! quanta macula in doctrina Christi quod unus talis truphator, ad ostendendum se sapientem, conculcet et inuoluat imperite^m, diuinas sentencias et confundat uerbum ueritatisⁿ, pretermissa diuina reuerencia et utilitate populi et merito personali! O infelix bestia! que sic aspiras ad tui laudem, uentum instabilem et subito deffectibilem huius seculi, ut de sacra Christi doctrina, in te prostituta et fedata quantum in te est, facias tibi scalam et instrumentum ad ascendendum usque ad pinaculum altitudinis diaboli, unde ad tui summam confusionem ruiturus es detestabiliter hora tibi ignota. Talis enim miser, ueri Christi seminis latro, ultra hoc quod peccat mortaliter tali fine predicando, adiunget tamen sibi ultra sui dampnacionis cumulum, eo quod sic Deo auffert gloriam, et proximo fructum, et sibi propter uentum mundanum auget dampnum^o. Pauca igitur dicas et illa spaciosius et intelligibilius, quia *Prouerbiorum* .xxv^o. ante scribitur quod *mel dulce et bonum, sumere multum*^p, *non est bonum* sed ad sufficienciam. Sic nec de diuinis eloquiis sunt simul predicanda multa sed pauca, et illa bene ruminata digerere, ut predicator proficiat et eciam auditori.

Sequitur de quarta condicione quam debet predicator seruare in predicando, scilicet, quod predicet deuote, etc.

Quarto, debet predicator Christi loqui *deuote*, ut uideatur homo spiritualis in uerbis et^q gestibus, et non secularis; et proferre uerba non inania nec risu digna, sed gracia Spiritus Sancti plena^a, medullas cordium penetrancia ac audiencium corda immutancia in admiracionem et stuporem. Predicator enim diuinus debet apparere quasi homo alterius seculi, qui tam facto quam uerbo omnes nitatur trahere ad salutem; propter quod expedit ne predicator immediate^r ante sermonem aut post sermonem loquatur cum aliquibus qui audituri sunt sermo-

^m imperite] in peiore A

ⁿ ueritatis] uirtutis A

^o auget damnum om AC

^p sumere multum om AC

^q uerbis et om AC

^r immediate om AC

nem; sed moram interponat magnam et notabilem, ut uerba sua non audiantur uix nisi in predicatorio. Contempnuntur enim uerba sacri eloquii prolata per os multum familiare propter causas supradictas. Et nedum hoc docet ratio de sermone uerbi Dei, imo eciam de missa et generaliter de omni opere diuino et alto. Multi enim infelices et infeliciter predicantes suis uerbis et gestibus ostendunt se esse penitus seculares et homines nullius religionis. Extendunt enim brachia et ostendunt illa bene ornata et non multum paupertati annexa, ad scandalum uidencium ea. Clamant eciam subridendo uel aliquando furiendo, sic affectus eos ducunt; et cum sint carnalissimi et magis filiatores mulierum et bithzoquori magni, id est laute comedentes et bibentes et splendide induti, ipsi tamen sine omni uerecundia semper predicant contra luxuriam et gulam et diuicias ad magnam contumeliam uultus sui et grande contemptum predicationis sue, quam populus uidet contraria uite illorum. Interdum dimittentes uerba Dei que omnibus sufficiunt eciam pro quocumque arduo, omni tempore inducunt uerba mendacii sicut fabulas uel truphas confectas ab ipsis uel aliis meditatas, propter quam predicationem miserabilem uerba Dei fedantem uenit plaga Dei obcecans oculos mentales eorum et perducens eos ad mortem. Et merito, quia nedum Deum sic offendunt, imo et populum ad mendacia sua audienda sic inclinant ad quod plus placent tandem in talibus truffis potius^s, quam in diuinis eloquiis propter quod predicantes et audientes simul inuoluit diuina sententia, ut patet Ieremie .v^o. de prophetis predicantibus mendacium et de populo talia libenter audiente. Consequenter enim populus sic attractus ad talia sicut ad mala prouisor clamatur illud Isaie .iii^o.: *Loquimini nobis placencia; dicite nobis errores*, id est uerba que in uerbo predicationis Christi sunt erronea, ut non proficiamus sed potius in hiis quasi in uerbis lasciuie delectemur. Non igitur sic, sed deuota et sancta deuote et cum deuocione predicemus, ne meritum^t tanti misterii nobis commissi perdamus.

Sequitur de quinta condicione quam debet predicator seruare in predicando, scilicet quod predicet moraliter.

Quinto est predicandum *moraliter*. Unde quia predicatio specialiter tendit ad corrigendos homines a peccatis et instruendos eos ad bene agere, ideo tota predicatio pro maiori sui parte debet ad mores conuertere. Ideo posuit beatus Franciscus in *Regula* sua quod fratres in sua predicatione annuncient uicia et uirtutes, penam et gloriam cum

^s potius *om AC*

^t meritum] ministerium *A*

breuitate sermonis. Et dicit signanter uicia in primo loco, quia primo est intendendum ad hoc quod homines deponant uicia, quia uicia sunt deponenda et uicia sunt predicanda et uiciosi non sunt signandi propter scandalum predicantis et infamiam uiciosi. Et hoc est expresse preceptum a Domino Isaie .lviii^o, ubi precipitur predicatori uerbi Dei sic: *Clama, ne cesses; quasi tuba exalta uocem tuam et annuncia populo meo scelera eorum et domui Iacob peccata eorum*. Predicator enim euangelicus est ut medicus; constat enim quod medicus in uulnere primo aufert putridum antequam ponat unguentum, aliter morbus fieret deterior. Sic in proposito euangelicus prece debet primo peccatum tergere per ostensionem sue malicie et per timorem pene^u, antequam loquatur de statu uirtuali uel de premio regni. Et propter hoc dictum est a Domino Ieremie .iii^o: *Constitui te ut euellas et destruas, edifies et plantes*. Ecce quomodo hic edificium et plantacionem uirtutum debet precedere euulsioni peccatorum. Viciis autem impugnatis, potest suaderi plantacio contraria uirtutum sicut inferius in quarto principali, scilicet in sermonibus lacius continetur. Optimum igitur documentum predicatori euangelio est principaliter intendere ad moralia et postea ad penam et ad gloriam; aliter credas michi quod semper erit sermo insipidus populo quantumcumque dictis et uerbis altis sit adornatus. Aduerte hic quod licet predicare moraliter^v, sit necessarium ad bene et utiliter predicandum et ad finem uere predicacionis, tamen non omnis moralitas est bona ubique nec a quocumque. Nam predicare moraliter contra prelatos et principes et regentes mundum et uicarios eorum non est bonum coram populo, quia est periculum commouendi et suscitandi populum contra eos; sed uicia eorum debent dici ad partem, familiariter uel saltem coniunctis eis. Nec etiam quicumque uicia debent dici a quocumque, nam predicator iuuenis non debet multum loqui de peccatis carnis in publico, quantumcumque sit mundus, eo quod minus crederetur ei propter iuuentutem; nec etiam peccata carnis siue in profunde malicie immundiciarum eius^a non debent publice predicari ne addiscant peccare illi^x qui tam horrenda ignorant. Sed cum necesse est talia dicere, sufficit per uerba generalia ea exprimere et superficialiter, ualde magis extendendo sermonem ad penam talium peccatorum quam ad eorum culpas uel modos peccandi. Predicator igitur euangelicus taliter faciat, quod nunquam predicet quin populus aliud ab eo utile et notabile reportet pro direccione uite sue. De hac materia dicentur aliqua in capitulo immediate sequenti etc.

^u timorem pene] interiorem penam A

^v predicare moraliter] predicatori morali A

^x addiscant peccare illi] ad instanter potest caro illi A

Sequitur de sexta condicione quam debet seruare predicator in predicando, scilicet, quod predicet prudenter.

Sexto, euangelicus preco predicet *prudenter* ut, secundum quod docet Gregorius in suo *Pastorali*⁶, distribuatur auditoribus pro eorum captu, considerando eorum condicionem et statum. Unde aliter est predicandum nobilibus, aliter mercatoribus, aliter rusticis, aliter ciuibus, aliter marinariis et aliter militibus, aliter hominibus, aliter mulieribus, aliter fidelibus, aliter infidelibus, aliter pueris, aliter senibus, aliter sapientibus, aliter dissolutis et cuilibet secundum statum suum. Sed aliter est predicandum cum predicatur de dominica et aliter cum predicatur de sancto. Cum enim de dominica agitur, referenda est historia euangelii et aliquid superaddendum modis inferius designandis. Si autem de sancto aliquo predicetur, tunc uita sancti est dicenda, saltem principalia eius cum aliquo apparatu, modis inferius in *Sermonibus* annotatis. Et ut plus moueantur corda audiencium et maior fructus in omni sermone fiat, tam uite sanctorum quam euangeliorum historie, quecumque allegoria siue profecto allegata diuina siue quodcumque tractetur, finaliter trahatur ad mores. Hec enim docuerunt nos patres precedentes, scilicet quod de omni quod tractetur hauriatur aliqua utilitas spiritualis; imo ad hoc magnus philosophus Socrates nixus est etiam totam philosophiam trahere et inflectare ad mores.

Interrogatus semel quidam peritus theologus quid agere debeat summarie quilibet prudens predicator ut predicet prudenter, utiliter et sit Deo gratus et populo, respondit summarie per hec uerba punctalia:

“Nunquam suspecta aut multum noua predices, ne habeas illa reuocare confusibiliter aut in probatione deficere. Cum grauitate semper loquaris, ut Dei uerbum honoretur et ponderetur, et ipse qui te misit, Deus, in tuo uerbo etiam timeatur. Non predices si sis indispositus naturaliter, ut sunt elingues uel impediti morbo, ne derisorium reddas Dei sermonem et ne ostendas te esse⁷ ambiciosum. Nullo etiam modo predices improuisus seu onerosus, ne te confundas et uerbum Dei exponatur⁸ ludibrio. Cum dispositus fueris sermocina frequenter, maxime si uides te facere fructum, quia tibi preceptum est: *Clama, ne cesses*; tamen quia proximum reuocas de quo a te queret Deus specialiter in morte. Nunquam certo stilo te supponas, sed ei que Deus spirabit, alias scandala incurres et multa peccata committes. Ut sermo

⁶ Pars III, cap. I: *PL*, 77. 50.

⁷ te esse] intentum et *A*

⁸ exponatur] expendatur *A*

Dei sit preciosus in te, consorcia et negocia secularium fuge ut mortem. Cum generaliter incipies mores docere, statim ad spiritualia ascende non signando status et personas; nichil enim prodest loqui contra auariciam, nisi statim descendas ad furtum, usuram, ludum uel aliquam speciem uel casum pungens aliquos qui sunt ibi. Verba que habes predicare sint casta et non turpia, uera et non falsa uel uana, non temeraria, nec personam in singulari notancia, nec simulata, nec duplicia, nec pro toto mundo adulatoria, nec ad desperationem inducencia, nec eciam ad spem male agendi. Ideo beatus Ffranciscus precepit fratribus suis ut in predicatione quam faciunt sint casta et examinata eorum eloquia. Antequam predices, ora humiliter ad Patrem ut per Verbum Incarnatum dignetur tuum preseruare sermonem ab omni errore, et eum faciat ad suam gloriam cadere in terram bonam ut det sibi fructum gratum. Potes^a eciam recurrere^b ad beatam Virginem confidenter et ad sanctum angelum custodem et ad aliquem sanctum uel sanctam tibi specialem. Antequam predices, humiliter petas benedictionem a sacerdote. Positus in predicatorio, signa tibi frontem, os et pectus signo crucis dicendo: *Et Verbum caro factum est et habitauit in nobis* etc. *Adiutorium nostrum in nomine Domini, qui* etc.; et dices populo secrete: *Deus det uobis suam pacem* etc. Caput semper predicando discoopertum habeas propter reuerenciam uerbi Dei; manus tuas nunquam populo nudas ostendas; nunquam oculum in aliquem figas; equaliter ad omnem partem te conuertas. Verba gestibus correspondeant, ut leta dicantur letanter, et tristia tristi uultu, et terribilia facie terribili, et gaudia celestia gestibus plenis exultacionis promantur et cum efficacia et uirtute uocis. Semper post sermonem non te iungas aliis statim, sed ad orandum uadas, gracias agendo Deo qui fecit tibi gratiam exequendi opus tante excellencie. Roges ut ad sui honorem transeat et fructificet auditoribus, et omnis uanagloria a te abscedat, ne regni eterni meritum perdas propter uanam mundi auram. Si te de tuo sermone percipis laudandum ab aliquo, subito muta materiam uel ab eo recède; uana enim gloria serpens est callidissimus qui subito et dulciter intrat et nisi quis caueatur non recedit nisi mortaliter mordeat et auferat quod interius aggregasti etc. Opus sermonum semper teneas et habeas tecum familiarem et ductilem, ut sis prompcior omni tempore ad predican- dum. Ubi habere possis specialem amicum cum quo de tuo sermone conferre possis seorsum, quere ab illo corrigi et informari in quibus defficis predicando. Non sub eodem tono predicando loquaris, nec nimis alte nec submisse, licet ea que sunt maioris ponderis uel maioris periculi

^a Potes] Petas A

^b recurrere om A

possint cum maiori clamore dici, ut uox ex sui orrore faciat materiam magis terribilem de qua tunc loquaris predicando, ut dignior et aprior sit minister uerbi Dei per linguam paternam nobis expressi, scilicet per Christum. Semper caueas ab omni peccato linguae, et silencium extra predicationem diligas sicut propriam uitam. Nunquam stilum certum teneas, ne aliquando tenearis dicere superflua uel diminuta; sed illum sequaris quem Spiritus Sanctus tibi ministrauerit uel quem presens^c Ars te docuerit, uel quicumque alia sana doctrina. Semper meliora predices in principio et in fine; et si non sufficis prouidere hic et ibi, saltem pro fine sermonis meliora reserua. Nunquam incipiendo loqui in sermone laudes auditores sicut multi dicunt dicentes: “Domini et domine” uel “Bona gens”, uel “Domini boni”; sed quasi habens omnia subiecta tibi per illum qui te misit, statim incipias omnino, pretermisso nomine quocumque audiencium te, erumpas in uerbum altum uel in quodcumque aliud quod Deus tibi ministrabit. Nunquam impertinencia materie propositae dicas, nec figuram per aliam figuram probes. Nunquam aliquem predicantem fugias, nec contempnas propter ipsum a quo missus est, et Deus dabit tibi gratiam ampliorem. Ubi autem a sermone aliquo habeas recedere, nunquam in medio recedas ut alios non prouoces ad contemptum, sed in principio uel ante sermonem, capta idonea excusatione^d, recedas; eos autem^e quos audire non placet, libenter audias propter reuerenciam uerbi Dei cuius contemptus par creditur illi qui Corpus Christi consecratum^f pedibus calcet, patet in *Decretis*; per hoc etiam indeuotos uerbo ad audiendum induces. Si donum predicandi suscepisti, noli esse sine metu, qualiter eum dispensabis irreprehensibiliter in hac uita: queret enim Deus a te de hoc tanquam de dono magno sui tibi ad magna concessio. Numquam predicatori euangelico detrahas, nec eius libenter audias detraccionem^g et maiorem gratiam apud Deum acquires. Si quis predicando deficiat uerbo aut gestu, seorsum illum in caritate^h, corrigas quasi patrem. Si heresim ignoranter predices, statim reuoca antequam sis publice reprehensus. Nullum fidelem sermonem contempnas propter ignoranciam predicantis, per asinam enim Deusⁱ, arguit Balaam prophetam; et in uolatilibus apibus est paruissima que tamen ceteris uolatilibus dat dulciora. Omni tempore, corde simplici, humili ac feruenti,

^c presens] proprius *A*

^d excusaciones] scrutacione *A*

^e eos autem] Etiam *A*

^f consecratum] consociatum *A*

^g detraccionem] detractorem *A*

^h in caritate] caritative *A*

ⁱ per asinam enim Deus] nam et Deus non *A*

te iungas ad audiendum omnem Dei sermonem; hoc enim facere libenter coniectura est hominis predestinati. Ioannis .vi^o. legimus: *Qui ex Deo est, uerba Dei audit; propterea uos non auditis quia ex Deo non estis*. Semper predicantem dubia interpretari debes ad sensum meliorem; quia si uis tibi fieri, hoc non intendo, si^k constat eum euidenter dixisse in fide uel in moribus dampnabilem errorem. Ut magnus in regno celorum habearis a Deo, non predices pro temporali mercede, quia non est predicandum ut habeamus uictum, secundum Apostolum, sed potius e conuerso: non enim propter quamcumque mercedem temporalem est predicandum sed precipue propter fines premissos, et tunc Deus de altari ministrabit uel aliunde uictum et necessaria predicanti, quia ipse dixit quod *non est alligandum os boui trituranti*, id est, predicatori predicanti. Qui enim propter mercedem cuiuscumque temporalis questus predicat principaliter, non est dignus mercede eterna, quia est tante peruersitatis quod fruitur utendis et utitur fruendis. Tale enim lucrum turpissimum est et contra finem euangelice predicationis de directo, dicente Domino, quod, *gratis accepistis, gratis date etc.*”

Doctor etiam quidam nostri temporis, dans formam predicandi euangelicis predicantibus sic inquit in quodam suo tractatu de ista materia:

“Aduerte, tu, predicator uerbi Dei, ad uerba Redemptoris nostri, Matthæi .xxiii^o. ubi ostendit qualis esse non debeas et per consequens qualis esse tenearis. Dicit enim: *Super cathedram Moysi sederunt scribe et pharisei: omnia ergo quaecumque dixerint uobis seruate et facite; secundum opera eorum nolite facere. Alligant enim onera grauiā et importabilia et imponunt in humeros hominum, digito autem suo nolunt ea mouere. Omnia enim opera sua faciunt ut uideantur ab hominibus: dilatant enim philacteria sua et magnificant fimbrias; amant autem primos recubitus in cenis et primas cathedras in synagogis et salutationes in foro, et uocari ab hominibus Rabbi. Vos autem nolite uocari Rabbi; unus est enim magister uester. Attende, inquit iste doctor, frater qui predicas, uerba Dei ad hanc sacratissimam doctrinam Verbi paterni et uide quantum profunde tibi subiicit auditores cum premitit superficialiter pro eo quod super cathedram, id est, dignitatem predicationis que maxime est in ecclesie sedes, statim populus debet et tenetur facere et seruare ea que de sacra cathedra, id est, de Christi doctrina que predicas illis. Lege credo imperiali statutum est ut qui sacra Dei uerba predicanti coram populo insultauerit, pena capitali puniatur.*

^k si constat ... a Deo add B

“Ecce audisti tuam dignitatem; audi igitur tuam ignominiam. Iubet enim caput nostrum populo suo cum uerbo humili et subiecto, ut si malus fueris in uita, secundum opera tua non faciat. O quam turpis dissonancia ut lingua predicatoris sit in infinitum maior quam eius manus! Imo manus eius, scilicet recte operans, non apparet¹, in multis quorum lingua et fama uerbi se extendit usque ad fines orbis. Certe talis non uocabitur homo in die iudicii Dei sed potius chimera et nichil, quia non portat formam hominis sed bestie numquam uise. Et si uis audire mala tua qui inique uiuis et alte predicas, attende quod tibi proponit ueritatis Magister qui tua opera nouit et tibi similium: *Alligant enim onera graua et importabilia et imponunt humeris hominum; digito autem suo nolunt mouere ea.* O Deus, et quis cogitare sufficit comminationes^m et onera horrenda et terribilia que predicator uerbosus allegat contra peccata hominum quando predicat uerbum Dei? Et quis ualebit inclinare se ad penitencias fortes pecuniaries et cruciatuias quas ipsi in suis confessionibus dant confitentibus sibi tanquam crudeles et indiscreti, inducentes animas hominum ad totalem desperationem?

Sed audi quantum sint yprocritali ueneno infecti, quia talia honera nolunt in personis suis pro peccatis suis clamantibus usque ad celum suscipere, qui forte numquam pro quocumque sui crimine fleuerint semel nec fecerunt aliquod ieiunium notabile nec afflictium, nec aliquam penitenciam totalem. Nec mirum quia sicut desperati de regno, ea que faciunt et dicunt totum operantur ut uideantur ab hominibus. O infelices qui pro uili mercede tantum perdunt lucrum et gaudium! O, inquit iste doctor, uanitas uanitatum et omnia sunt uanitates! Ex quo homines sunt periti, preeligunt gloriam habere presentem et uanam et repentinam ab hominibus quam a Deo suo eternam.

Caue igitur frater ne sis de numero istorum infelicium qui mercedem eternam non querunt sed fugacem presentem. O Deus, et quanta arte et studio pergunt perdit i isti homines ad infernum! Nam sequitur: *Dilatant philacteria sua et magnificant fimbrias*, quia predicatores uaniⁿ et pomposi huius seculi ad procurandam ampliorem gloriam^o, laudem et fauorem hominum, sine omni uerecundia, coram hominibus se iactant de sciencia, de lingua, de consilio, de fauore populi; imo aliquando de amicicia magnatum, coram quibus libencius et sine fructu predicant quam coram populo; imo aliquando si sint in remotis, se iactant de genere et expandunt alas suas usque ad celum dicentes se

¹ operans non apparet] operationes non apparens A

^m comminationes] comparaciones A

ⁿ uani] magni A

^o gloriam] gratiam A

posse omnia facere. *Magnificant enim fimbria* id est suos status regulares et suas religiones et statuta et suas ceremonias in quibus ipsi sunt ut plurimum ignorantes et inexperti et totaliter extra omnem obseruanciam illorum; uolunt tamen ut obseruatores ueri et sancti habere gloriam, nomen et famam. O latrones pessimi qui usurpatis honores et Deo gloriam et sibi eternam uitam et tanquam homicide sibi mercantur istis modis mortem eternam! Et quod totum hoc faciant ad ostentacionem et ad gloriam mundi, ostendit pius Redemptor per actus sequentes. Primus est: per dictas dilataciones et magnificencias uolunt bene refici et honorabiliter et pompose. Inquit: *primos accubitus in cenis*; non essent contenti de inferioribus nec de mediis accubitibus, sed uolunt primos, quia ibi melius ministratur eis et honorabilius. *Aluarus* enim in *Summa* sua, tangens istam materiam sic inquit: "Audeo dicere coram Deo et hominibus quod nunquam uidi doctorem aliquem magnum et famosum et uerbosum predicatorem uerbi Dei esse amatorem penitencie, nec austeritatis, nec paupertatis, nec caritatis, nec pietatis; sed potius superbie, inuidie, gule, malicie et tocius prauitatis"; hec ille. Quod bene ostendit dictum Saluatoris cum adiungit quod amant *primas cathedras in sinagogis*; ubi ostenditur superbiam cordialem explicatam forinsecus, quia etiam in ecclesia ubi est domus Dei uult quod appareat superbia sua uolens preferri aliis quibuscumque. Sequitur expresse amor uanitatis quia uult *salutationes in foro*, cum tamen predicator uerbi Dei nunquam per forum transire debeat; imo uicos et plateas et theatra publica debeat omnino uitare et spectacula, sicut Ecclesia precipit, nisi ubi haberet necessario predicare. Ibi igitur gloriam et salutationes et reuerencie requirere signum est profunde uanitatis in tali. Et uide quod tanta est hec uanitas in istis, ut nedum quod eis refficiatur gustum et uisum, imo et auditum; uolunt enim uocari Rabbi; cuius appetitus inordinatus tanti nominis reddit eos uanissimos apud Deum. Ideo erudiuit nos Christus consequenter quod talem concupiscenciam non habeamus dicens: *Vos autem nolite uocari Rabbi*, id est nolite habere ad tale nomen concupiscenciam, intus feruentem et ardentem, ne cadatis in confusionem eternam, sicut isti quibus dicit Dominus: *Ite, maledicti, in ignem eternum*; nec ualebit eis eorum instancia licet respondeant: *Domine, nonne etiam in nomine tuo predicauiimus* et conuertimus tot animas^p, ad te? quia dicet Dominus: *Amen dico uobis, nescio uos*, et hoc quia legi mee conformiter uiuere noluistis.

^p animas om A

Sequitur de septima condicione quam debet seruare predicator in predicando, scilicet quod predicet ordinate.

Septimo, nuncius apostolicus siue tuba Christi et predicator excel-
lens debet ordinate loqui, non confuse, nec inuolute, ne confundat se
et suos impediat auditores. Ordo autem huiusmodi continet sum-
marie tres partes: prima iuuat intelligenciam; secunda iuuat memo-
riam; tertia iuuat studium et linguam.

[*De prima specie ordinis in qua tractatur de materia que iuuat in-
telligenciam*].

Circa ^a, primum ordinem hic nota quod si ordinate uis procedere
ad indagandum istam materiam, debes uti sequentibus regulis:

Prima est hec: Si queras quid predicabile, recurre ad causas.
Cause autem geruntur secundum Philosophum .ii^o. *Phisicorum*,
asignantur quatuor scilicet finalis, efficiens, formalis et materialis. Si
ergo uis predicare de caritate, quere primo ^r quid sit finis eius, et uide-
bis quod diligere Deum et proximum; secundo quere quid sit causa effi-
ciens eius et uidebis quod Deus actiue et aliquando uita bona est causa
augmenti eius; tercio, si queris quid sit formalis causa seu modus eius,
uidebis quod diligere siue amor ^s; quarto, si queris que sit materia eius
siue entitas eius, uidebis quod una qualitas summa subiectiue existens
in sancta anima. Ex hiis quatuor si ^t dilatare uolueris quodlibet horum
quatuor, isto ordine dato, tunc poteris procedere diserte et copiose.

Secunda regula est ista: Ad copiosiore materiam habendam ad
predicandum considera propositum et ordinem per hos uersus subse-
quentes, uidelicet: "Res, persona, locus, factum, tempus, numerus,
uox." Hiis septem in Sacre Scripture figura trahuntur. Primo, si ma-
teriam uis trahere et inuenire, considera illam per aliquam similitu-
dinem rei corporalis ad spiritualem, ut si uis a templo trahere signifi-
cacionem ^u, aliquam ad propositum, uidebis quod templum materiale
significat templum spirituale, scilicet animam bene ornatam. Secundum
est persona, ut Dauid significat hominem iustum, sicut patet ex sui
nominis interpretacione: interpretatur enim pulcher facie et fortis
manibus. Locus est eciam ad idem, nam mons significat perfeccionem
iusticie et uite. Factum, ut immolacio Abrahe de Isaac filio suo, signi-
ficat quod quilibet debet Deo immolare quod carius habet. Numerus

^a circa ... quod *om AC*

^r quere primo] uide *A*

^s siue amor *om A*

^t si ... poteris *add BC*

^u significacionem] figuracionem *A*

eciam est significatiuus, ut binarius caritatem, quaternarius firmitatem et septenarius uniuersitatem. Vox eciam significat cuius significatum potest haberi per sui deffinicionem et per sui nominis interpretacionem. Tempus eciam significat, ut dies gratiam et nox peccatum.

Tercia regula est ista: Si ordinate uis procedere in predicando et cito habere copiosam materiam, recurre ad sequentem dilatacionem que fit per quinque puncta sequencia. Si uis enim probare aliquid, ut quod parentes sint honorandi, statim prompte adducas probaciones et ordina eas ordine sequenti: Adduc igitur ad propositum primo auctoritatem Biblie unam uel plures, uocales uel reales; melius est tamen reales et minus curiosum et utilius auditoribus; similiter possunt adduci figure sacre Scripture et exponi ad propositum; secundo originalia sanctorum; tercio rationem naturalem siue experiencias communiter usitatas; quarto exempla sensibilia rerum apparencium, animalium siue aliorum, approbata; quinto historias certas et facta approbata precedencium de quibus dicit Gregorius⁶ quod "plus mouent exempla quam uerba"; et hec dilatacio sufficit pro omni theologo. Predicadores autem multi huius temporis initentes^v, peregrinis doctrinis et *semper addiscentes et nunquam ad ueritatem peruenientes*, uere doctrine adinuenerunt dilataciones alte trufaticas, ultra premissas. Nam aliqui se dilatant per canones et per leges, que omnia sunt impertinencia predicatori euangelico et multum uana ad allegandum. Alii se dilatant per dicta philosophorum; et ubi proferantur eorum moralia et non inutilia, non improbamur^x. Alii per poetica et ficta; et has fabulas detestamur, ne auditores nostri fiant de illis contra quos Apostolus dicit: *Ad fabulas autem conuertuntur*. Alii per propheticas nouas, et hoc est temerarium, nam dubitamus, et ideo non debent proponi publice populo propter reuerenciam diuini uerbi etc. Alii per consuetudines et per mores approbatos gencium; et hoc non est malum nisi alia premissa meliora superius non suffragentur.

Quarta regula est hec: In omni proposito, si uis ordinate inuenire materiam, cogita illi antecedens unde sequitur aut committatur, quibus connectitur et conclusio^y que inde sequitur, uerbi gracia: si uis discutere hoc uerbum: *Beatus uir qui non abiit in consilio impiorum* cogita primo unde sequitur talis quod sit *beatus*, et uidebis quod ex omnibus istis antecedentibus^z: primo quia nullus talis *qui non abiit in consilio impiorum* non est peccator et per consequens est *beatus*; secundo quia

⁶ *Dialog.* I, pral.: PL, 77, 153.

^v innitentes] intendentes A

^x non improbamus] approbamus A

^y conclusio] consequencia A

^z antecedentibus] annexibus A

nullus talis oditur a Deo et per consequens est *beatus*^a beatitudine ista que est in uia; tercio quia omnis talis est in caritate et per consequens est *beatus*; quarto quia omni tali est promissa beatitudo eterna, et per consequens est *beatus* et de infinitis aliis antecedentibus^b. Quibus discussis, uide concomitanciam. Que enim concomitantur istum uirum? Certe hec: primo quod talis odit malos; secundo quod iste talis curat de anima sua; tercio quod iste talis placet Deo; quarto, quod talis implet mandata. Tercio uidendum que sequuntur: primo, certe quod si talis perseuerauerit, saluabitur; secundo, quod talis erit magnus apud Deum respectu aliorum; tercio, quod talis placet angelis Dei; quarto quod talis est prudens et iustus in factis suis, quia *non abiit in consilio impiorum*.

Quinta regula est hec: Si uis inuenire prompte materiam ad predicandum siue dilatare habitam^c, recurre ad opposita, uerbi gracia: uolo dilatare materiam castitatis ostendendo quod hec uirtus est maxime dignitatis; tunc debes recurrere ad impossibilia^d et ad contraria eius et per maliciam oppositi commendare propositum, ut sic dicendo: Certe castitas est maxima uirtus sicut patet per oppositum, attendendo ad carnales qui sunt uilissimi et horribiles. Sunt fetentes in nomine, et hec odorifera et dans famam magnam; sunt gulosi, et hec est filia penitencie; sunt uecordes, et hec eciam mulieres facit audaces. O quam mira uirtus est castitas! Si uis eciam recurre ad omne repugnans castitati, quia per tale repugnans poteris commendare propositum modo predicto.

Sexta regula est hec: Si uis ordinate inuenire materiam predicandam, recurre ad ordines, ubi aduerte quod uolens inuestigare materiam predicabilem debes quasi in centro circuli ponere thema uel illam materiam de qua uis predicare et per girum circuli ordinare per ordinem decem precepta, articulos fidei, dona Spiritus Sancti, octo beatitudines, quinque sensus corporales, septem opera misericordie, septem uirtutes, septem uicia. Et sigillatim comparabis materiam dictam de qua uis predicare alicui distincioni de predictis per ordinem secundum concordanciam et repugnanciam, uel secundum aliquam pertinenciam que tibi occurrerit donec habeas satis ad predicandum. Sub hac regula eciam comprehenditur totus ordo predicamentalis; unde si super^e proposita materia uel themate queras sub ordine predicamentali de tuo proposito, quid est, quantum, quale, cuius, ubi, quando etc.

^a est beatus *om A*

^b antecedentibus] accidentibus *A*

^c habitam] ipsam *A*

^d impossibilia] impossibilia *A*

^e super] supra *A*

multa materia tibi occurreret. Sub hac eciam regula cadit totus ordo locorum logicalium, quorum ordine si procedas ad querendum de proposito tuo, statim tibi occurrent motiua infinita; et utiliter omnis ordo disponens ingenium nostrum ad inueniendum motiua circa propositum tuum, cadit sub ista regula.

Septima regula, que magis est necessaria et antiquorum consilium, est ista: Quod uolens habere materiam prompte in omni facultate, homo debet recurrere primo ad oracionem que secundum Augustinum reuelat dubia melius quam studium; secundo, ad humilem interrogacionem, ut interroget peritum, quia humilitatis merito sibi dabitur quod petit; tercio ad disputacionem, que disputacio facit inardescere interiora supra hiis que dubitat et aperit intellectum ad alcius uidendum; tum quia alius uero aperit super hiis que dubitat multa respondendo uel arguendo que tunc tibi ministrabunt quod uolebas; quarto, ad exercitacionem que secundum Isaiam dat intellectum, scilicet studendo frequenter et feruenter, uel exequendo actum qui exercere habet intellectum et uires omnes hominis tocus; quinto ad liberalem comunicacionem; unde qui liberaliter alicui communicat sermones suos et nichil sibi retinet eorum propter zelum caritatis, talem Deus nunquam dimittit quin tempore opportuno habeat abundanter materiam ad loquendum, dicente Domino: *Date et dabitur uobis*. Nota^f hic eciam quod quodlibet predictorum conferencium dilacionem uerbi potest dilatari per conclusiones, correspondentes instrucciones, interpretaciones, suassiones, distinciones, diuisiones, promissiones et comminationes.

Octaua regula est recurrere statim ad causas, ut si uis predicare de uirtute, uel de peccato, uel de pena, uel de gloria, que sunt quatuor materie de quibus semper debet fieri predicacio directe uel indirecte, subito recurrendum est ad causas, uidelicet ad efficientem, finalem, materialem, uel ad formalem, uerbi gracia: si uolo loqui de fide debeo subito conuertere intellectum ad causam efficientem fidei que^a est Deus, et ad causam finalem quare nobis data est fides, et ad materialem quid est fides, et ad formalem quomodo procedit fides.

Nona regula: Si subito habes predicare, discurras per partes euangelii uel epistole, uel utriusque, quia ibi est satis materia ad subito predicandum, quantumcumque predicator sit ignorans.

Decima regula ad prompte exponendum unum psalmum Psalterii uel partem eius. Et primo habeas in mente et preuideas qui psalmi sunt magis morales et non potes defficere, premissis recursu ad gratiam Spiritus Sancti et ad oracionem, semper cum recta intencione,

^f Nota ... coram populo suo. *om AC*

uidelicet quod predicando intendas Dei honorem et tibi meretur a proposito proficere; et per hoc ora frequenter ad Deum, et in hoc habeas aduocatum semper aliquem sanctum; et summe caue ne deuies a tribus predictis, ut ab omni trufa uel risu te omnino preserues in omni tuo sermone et habeas pro certo quod qui ad trufas uel fabulas se conuertunt predicando, quod Deus tandem reddit eos contemptibiles et miserabiles coram populo suo.

Secunda species ordinis in qua tractatur de materia que iuuat memoriam etc.

Consequenter dicendum est de secunda specie ordinis, scilicet de illa que iuuat memoriam. Ubi nota primo quod memoria nostra aut habet fieri super nomina siue super uocabula, aut super res significatas. Si super nomina, tunc est difficile recordari, eo quod tunc circa quodlibet uocabulum habet imaginari similitudinem aliquam uel figuram. Quando autem habemus recordari res, tunc una sola similitudo uel figura significabit nobis unam magnam historiam, sicut crux Christi significat nobis totam seriem^g passionis Christi; et imago regis cum lancea, significabit nobis triumphum talis belli et sic de aliis. De utraque autem specie memorandi posuit in simile Aristoteles documentum tale in libro *De memoria et reminiscencia*, uidelicet quod omnis res memoranda frequenter consequitur, id est quod sepe ueniat ante sensum ut coram oculis, siue ad auditum, siue ad tactum, uel secundum quod fuerit sensanda ab uno sensu uel diuersis. Nota tamen hic quod licet hec ualeat ad memorandum, non tamen nisi in tali sensatione percipiatur in re sensanda alius ordo; ubi tamen est multitudo memorabilium difficile est retinere. Ideo a modernis datur hic talis regula in speciali pro memoria nominum: Quod si multitudinem nominum habes recordari, ordina illa in aliqua uia longa sub^h similitudine aliqua in eadem uia ordinate sua, uerbi gracia: Ponatur quod habeas recordari nomina apostolorum; cogita aliquam uiam tibi notam, in cuius principio est unus lapis magnus, qui lapis representabit tibi Petrum qui dicitur a petra; secundo cogitabis in aliqua uilla conuenienter se habens ad dictum lapidem, duos se osculantes qui simul representabunt tibi Paulum qui significatur per pacem quam tibi representant illi duo se osculantes; tercio, conuenienter pones ad competentem distanciam agnum magnum qui signet tibi Andream, quia ista duo uocabula incipiunt ab eadem sillaba; uel si tibi aliud occur-

^g seriem] speciem A

^h sub ... notam om AC

rerit magis idoneum memorando Andream, illud pone in tercio loco, ut barcham et rethe quia fuit piscator, uel antenam magnam quia fuit suspensus in cruce etc., et sic procedas de aliis apostolis et de quibuscumque uolueris in complexis nominibus recordari.

Secundo, nota hic quod sub isto membroⁱ nominum incomplexorum poteris comprehendere nomina numeralia, ut si tibi proferatur magna multitudo nominum et queratur a te sub quo numero fuit prolatum tale nomen, an in .viii°. loco uel in .x°. uel in .xviii°. uel in .xx°. ad hoc ut sis promptus ad respondendum utaris hac arte: Fac tibi unum ordinem locorum tibi notissimum, sicut dictum est superius, et ordinate colloca per imaginacionem in illa serie numeros, incipiendo ab uno usque ad quem terminum numerum uolueris, ita quod siue illa loca proferantur ordine retrogrado siue interrupto, sine ordine, scias statim ad prolacionem nominis cuiuslibet illorum locorum indicare nomen pro quo stat et recordari de eo. Et tunc si queratur a te in quo loco positum est tale nomen quod dixi, recordando de loco ubi collocasti illud nomen, recordaberis de numero quem tibi ille locus representat. Hoc autem difficile est aliquantulum, tamen postea habet magnum fructum et sine labore potest haberi prompte multa nomina et numeros eorum. Ideo dixit Tullius in sua *Arte memorandi* quod oportet bene artificialiter memoratum esse ingeniosum et capacem^k; et hoc maxime ut locorum copiam inuenire sciat et bene ordinare, et similitudinem prompte inuenire inter locum et rem quam memorandum proponit. Vidi quod cum aliquis uolebat numeros siue res memoratas recordari sub proprio nomine, hac utebatur arte: Ffaciebat enim unam ordinatam seriem rerum quarum quelibet ex suo nomine indicabat certum numerum, et tunc aduertendo ad rem illam, statim habebat numerum in mente, uerbi gracia: ipse imaginabatur lineam rectam a firmamento usque ad terram, et in prima parte huius lineae ponebat firmamentum quod stabat pro uno, quia est solum unum: in secunda parte huius lineae ponebat luminaria, solem et lunam, pro numero dualitatis, ideo ista duo predicta luminaria representabant sibi duo; in tertia parte ponebat tria elementa scilicet ignem, aerem et aquam pro numero ternario; in quarta parte ponebat quatuor partes orbis, scilicet occidentem, orientem, austrum et septentrionem; in quinta parte ponebat unam manum representantem sibi quinarium numerum et sic consequenter. Ex quibus docemur qualiter in presenti proposito dirigamur.

Memorare autem res significatas per nomina potest quis facilliter

ⁱ membro] numero *A*

^k et capacem *om AB*

accipiendo *itaq.* pro fundamento ut semper ordinet memoranda¹, in aliquo ordine rerum concordantium cum rebus memorandis. Sciendum autem quod tales ordines possumus facilliter accipere in multis. Et primo in magnis viis et itineribus notis; secundo in rebus rectis et ordinatis; tertio in domibus magnis ornatis et latis; quarto in corpore humano et in membris ordinatis; quinto in libro proprio in quo uidere habes plures diuersitates^m; sexto in commixtione ex precedentibus et rebus bene ligatis; septimo in sillabarum coniunctione, in dictionibus et uocabulis formatis; octauo, quando finalis terminatio dat principium post et consequenter notatis. De primo, scilicet, de uia et itineribus. In primo cognabo igitur rectum iter a Roma usque ad Sanctum Iacobum et cogitabo secundo duas ciuitates notabiles in medio et magis famosas, quia res quando est magis sensibilis et notabilis tanto citius et fortius imprimitur memorie; et cogitabo tercio eas distantes in suis proprietatibus, quia similitudo et coincidentia in proprietatibus turbat multum memoriam, sicut patet cum repentinis uerbis qui consistunt in eisdem uocabulis; et cogitabo quarto eas equidistantes; et cognabo quinto ordinem dare ciuitatibus in suis sitibus ut sunt iste: Roma, Florentia, Ianua, Auiinio, Barchinona, Cessarau-gusta, Toleum et Sanctus Iacobus sub una linea recta. Ponatur igitur, quod habeam memorari octo materias, uidelicet loqui de clericis, de pecunia, de mercatoribus, de ponte magno, de burgensibus, de oleo, de militibus et de apostolis. Ponam igitur primo Rome materiam de clericis, Roma enim est ciuitas clericorum et caput spirituale eorum et generale vniuersi mundi. Secundo in Florentia ponam pecuniam illam per imaginationem, de qua debeo loqui, quia Florentia est locus famosus pecuniarum. Tercio ponam Ianue materiam mercatorum, quia ibi habitant multi mercatores. Quarto, ponam in Auenione materiam magni pontis, quia de facto ibi est pons famosior qui sit in christianitate. Quinto ponam Barchinone burgenses, quia ibi habent burgenses magna hospicia et magna munia ut recte uideantur magni. Sexto, ponam Cessarau-gustae oleum, quia ibi fit multum. Septimo ponam Toleti materiam militum, quia ibi habitant multi milites. Octauo et ultimo ponam in Sancto Iacobo materiam apostolorum, quia est locus ut ex corpore et ex nomine sancti Iacobi apostoli qui ducit nos in memoriam apostolorum. Et tunc in thema corrente recte per istam lineam imaginariam recordabitur de materiis ibi positis, nedum recordando eas recte incipiendo a Roma, imo e contrario incipiendo a Sancto Iacobo et proseguendo usque ad Romam ordine retrogrado.

¹ memoranda ... ordine om *A*

^m studere ... diuersitates] studemus *A*

Sicut dictum est de uia et itinere, sic etiam potest fieri in rebus recte ordinatis et extra uias, sicut secundo dicebatur, uerbi gracia: incipias cogitare in celo empireo et descendas ordinate per omnes speras medias usque ad centrum terre; in quolibet celo intermedio potes collocare aliud memorabile, sicut prius dictum est de ciuitatibus et uillis.

Tercio patet de ciuitatibus, domibus et uillis; unde si uis plura memorare, cogita diuersas partes ciuitatis uel uille tibi notas, et per rectas lineas et continuos uicos procedas ponendo memorialia in locis notabilibus. Sic potes idem facere de una magna ecclesia, ut consideres loca eius notabilia et capellas secundum situs et picturas et distancias et inuocaciones earum et cuilibet applicare tuum memoriale, secundum aliquam similitudinem. Et sic discurrendo postea per dicta loca, potes optime recordari de ibi collocatis, ut si habeas loqui de sancta Trinitate colloca istam materiam in altari maiori, sicut Trinitas est magnum quid inter omnia; si de puritate ponas hec per imaginationem in altari beate Virginis; si de contemplacione, in altari Sancti Ioannis et sic de ceteris memorabilibus in suis certis locis et concordantibus cum eis in aliqua similitudine sicut modo fuit expressum, et sic poteris memorare.

Quarto, patet idem in corpore humano, incipiendo a pedibus usque ad crines uel e conuerso: pedes enim possunt significareⁿ tibi rusticos uel fundamenta domus, sicut ipsi pedes sustinent totum hominem et rustici rem publicam in labore suo sicut etiam pedes eorum plus laborant in corpore humano; et tibie et crura burgenses qui sunt immediate super rusticos; uenter, recipientes pecunias rei publice, sicut uenter omnia continet et recipit; brachia, milites, quia milites laborant brachiis bellando; lingua, iurisperitos quibus datur loqui; oculi, sapientes, quia intendunt et uident dampnum uel utilitatem rei publice; aures, procuratores, quia omnia habent audire; caput, regem quia est caput et principalis in re publica, sicut caput in corpore nostro et sic de ceteris.

Quinto, potes idem ordinare in libro proprio in quo studes, cogitando quod talis sententia est in tali parte libri et talis in tali, et talis a dextris primi folii et alia a sinistris; et talis sententia habetur paragraphum in principio et talis habet talem litteram capitalem uel crucem iuxta se uel signum tale, uel tale et sic de ceteris.

Sexto, quando [in] rebus subito memorandis non occurrat aliquis ordo qui per rectum ordinem deducat ad memoriam proposita nostra, tunc sunt ordines miscendi, quia accipiam ad memorandum partem de

ⁿ significare] certificare A

ordine prius dicto et partem de secundo et sic procedendo de aliis. Et uniuersaliter hoc habeas pro regula generali, quod ubicumque intellectus non potest inuenire ordinem, ibi habeas fundamentum memorandi, quia ordo rerum tibi notus est magister memorie tue. Et quia infinitis modis intellectus potest sibi fingere ordines, ideo infinitis modis potest tibi occurrere materia memorandi, quod eciam supra, precedenti capitulo, diximus de ordine inuenire potest multum iuuare memoriam ratione ordinis connexi, sicut est ordo causarum principalium et ordo predicamentorum, et sic de aliis ordinibus supradictis. Sciendum eciam quod illud quod dictum est de rebus, potest iuuare ad recordandum materias uerbales, ut si uis recordari de titulis *Decretalium* uel *Iuris* uel quarumcumque materiarum ibi contentarum, facias modo dicto, procedendo per titulos ordinate applicatos ad loca aliqua de memoratis.

Nota quod Tullius et multi alii, uolentes iuuare artificialiter memoriam, inuenerunt super locis predictis deberi fingi imagines memorabilium et commendare eas locis. Tamen quia hic habet longum tractatum de difficultate atque magnitudine in recordacione quia imaginum sic rerum collocatarum in eis, ideo modum istum non approbant moderni huius temporis sed, magis expeditum et facilem estimantes illum quem statim diximus et premissimus, ad istum se conuertunt, antiquo pretermisso. Ideo de isto premissa nouo modo solum curauim hic loqui.

Septimo, quando ex sillabis formatur una diccio uel unum uocabulum, quarum sillabarum quelibet est memorabile alicuius memorabilis in sillaba collocati, uerbi gracia: uolo recordari de ^o aliquibus nominibus hominum, collocabo eos in aliquibus sillabis ex quibus conficiam unam dictionem, uerbi gracia: uolo recordari de quodam uocato Aurelius, et de alio uocato Ximus, et de tertio nominato Linus, et de alio dicto Arnaldus, et de alio dicto Torquatus; ex primis sillabis predictorum nominum conficiam istam dictionem: Auxiliator. Sic quod prima sillaba que est Au representabit michi Aurelium; et secunda que est Xi, Ximum; et tertia que est Li, representabit michi Linum; et quarta que est A, representabit michi ^p Arnaldum; et quinta que est Tor, representabit michi ^p Torquatum. Similiter potest hec regula applicari ad quecumque negocia uolueris, quia per sillabam poteris recordari de nomine unius negotii et maxime cum hoc ruminaueris aliquibus uicibus et cetera.

Octauo, memorantur aliqua per connexionem dictorum, ut si aliqua

^o de aliquibus ... quodam *om AC*

^p representabit michi *om AC*

negocia habeant referri, facias quod finis precedentis uerbi sit principium sequentis, et sic unum precedens introducet te ad sequentia, uerbi gracia: ponatur quod habeas refferre quinque materias scilicet, de celo, de igne, de aëre, de aqua et de terra, et dicas sic: primo loquendum est de celo et ostendendum quod est materie ignite; ignis secundo est discutiendum quia situatur prope aërem; de ^q aëre tercio est dicendum qui uaporosus est et habet aliquas condiciones aque; aqua quarto est frigida in se et ratione ipsius que sibi coniungitur terre; terra quinto est solida in medio distans equaliter a predictis. Ecce quomodo finis precedentis dicti introducit ad secundum et docet sic memorare illud de quo statim est loquendum.

Nono, iuuatur memoria per recordacionem situs dictorum^r, secundum ordinacionem uisam in libro seu exemplari ubi studuerint rem recordabilem. Ideo antiqui seruabant talem modum, sicut et hodie multi seruant: quod semper in libro ubi studebant sermonem suum siue aliquam rem recordabilem ordinabant dicto ordine secundum lineam rectam ubi sententia uel pars notabilis finem capiebant; faciebant aliquod notabile paragrafum uel aliud notabile signum de incausto in margine, et illa signa et sic signata sibi fortiter imprimentes, eciam quando illa refferebant predicando quasi legentes in libro refferebant attendentes ad notabilia signa que in libro impresserant, per que deducebantur ad memorandum sententiam ibi repositam. Hinc est quod in ordine sermonum ponendorum hic inferius hoc uolo obseruare, quantum in me est, quod a reportatoribus et scriptoribus cupio obseruari, uidelicet quod lineas quas feci ad melius memorandum ordinem positum ibi dicendorum eciam faciant et rescribant in suis quaternis ad succurrendum labilitati memorie eorum qui habent populo predicare. Imo^s est attendendum quod cum artificialis uia ad memorandum sit applicacio dicendorum uel memorandorum ad aliquem ordinem, possunt applicari memoranda ad ordinem causarum quatuor scilicet efficientis, finalis, formalis et materialis; uel ad ordinem locorum logicalium uel materierum propositarum, siue ad quoscumque res ubi reperitur ordo. Est uerum quod per predicta aliqui iuuant memoriam medicinis de quibus consulendi sunt periti et bene sensati medici. Alii autem recurrunt continue ad deuotam oracionem. Et istud est christianum remedium et omnibus aliis remediis preferendum.

^q de aëre ... dicendum *om AC*

^r dictorum] dicendorum *A*

^s Imo ... sermonem *om AC*

De tertia parte et specie ordinis que habet studium adiuuare et linguam.

Sequitur de tertia specie ordinis que habet studium adiuuare et linguam, proferendo ordinate sermonem. Et hec species docet componere sermonem et uerba predicanda in aliquo certo ordine ad quem intellectum aduertens seriose, quasi legens in libro, dum predicat memoret et memorando proferat diserte et distincte quod habet dicere, et sic excludatur a predicante omnis inuolutio uerbalis et turbatio mentis. Hec autem species ordinis subdiuiditur in tot modos quot predicatorum inuenerunt in ordinando sermones.

Aliqui enim ordinant sermones per modum aliquarum contemplationum positarum in aliquo ordine de premissis, sic quod totus sermo istorum stat discutere aliquam materiam sub certis punctis. Alii secundi per modum questionum procedunt, primo proponendo iuxta materiam thematis aliquam materiam sub aliquo titulo quesitiuo et postea arguunt ad partes et consequenter ^t ponunt questiones suas et correlaria, et ultimo respondent ad rationes factas in contrarium. Alii et tercii sunt, exponunt precise euangelium priusquam dixerint historiam, et ipsum diuidunt per aliqua certa puncta. Que quidem diuisio ex quo stat subiecto ordine, iuuat memoriam multum. Et ideo moderni talibus diuisionibus utuntur que bone sunt eo quod non sunt tediose et iuuant predicantem ad memorandum. Antiqui autem doctores in suis predicationibus non utebantur talibus diuisionibus eo quod tanquam imbuti Spiritu Sancto totaliter se conuertebant ad uerba supernalia sine aliquo ordine nobis noto prolata propter quod super serie euangeliorum uel alicuius textus Biblie quem exponebant, sicut in eorum homeliis quotidie experimur. Et modus tamen predictus scilicet diuidendi euangelium uel notandi ibi aliqua puncta seriose et per ordinem, est modus ualde expeditus ad predicandum subito et ex improviso. Raro enim est quod quilibet etiam modicum sciens, non habeat aliquid ad dicendum super uno puncto solo et quin sibi occurrat aliquid predicabile. Ideo si multa puncta sunt diuidenda, tangat predicator quantumcumque modicum dicat super quolibet, tamen in fine satis dixerit. Alii et quarti sunt, qui exponunt epistolam uel unam figuram statim in principio sine omni aliquo apparatu introductionis uel diuisionis. Et istum modum uidebatur tenuisse Christum quantum possumus in euangeliiis uidere. Ibi enim uidemus quod proponebat parabolam et postea eam breuiter exponebat, sicut patet Luce .iiii^o. in parabola de semine et in

^t consequenter] contraria A

diuresis aliis locis. Potest idem coniecturari, et credo quod apostoli eius discipuli, ipsum cupientes quantum decens erat imitari, sic predicabant. Et utinam tanta uirtus Dei esset in modernis predicantibus quod, forma obmissa predicandi, omni curiositate resecata, exemplo Christi et sanctorum apostolorum, solum super textum Scripture aliquid salutis proponerent in uigore Spiritus Sancti, plus attendentes ad salutem populi quam ad sapienciam et curiositatem uerbi. Quamquidem curiositatem Christi predicator ante debet totaliter euacuare, contempnere et horrere propter accionem spiritualis uirtutis clausam infra Scripturam Sacram quam discutit et ostendit Apostolus, *Prima ad Corintios* primo et sic in processu suo ibidem.

Moderni autem curiosius procedunt communiter quam aliqui predicatorum; ipsi enim suas predicationes communiter diuidunt in tres partes: prima uocatur introductio, secunda dicitur thematis introductio^u, tertia appellatur distinctio et prosecutio. Iste autem modus inuentus est ad habendum et ad inueniendum copiam materie ad predicandum; unde quanto predicator pluribus modis se diffundit super suo themate, tanto occurrunt sibi plures materie ad predicandum. Secundo uidelicet iste modus inuentus est ad iuuandum memoriam predicantis propter ordinem quem habet ualde gratum, qui si sit usitatus ualde confert ad memorandum apcius in omni sermone. Tercio uidelicet ad hoc, quia modus iste facit hominem disertum, quia sic predicans semper potest uidere per consideracionem dictarum trium parcium que dixit et que habet dicere, et per hoc potest uidere si sit festinandum aut si sit spaciosius loquendum; et hoc attendendo ad illa que sunt adhuc dicenda uel ad ea que sunt dicta.

De introduccione^v: Circa igitur primam partem que dicitur introductio, nota sequencia puncta. Primum est quod semper in omni predicatione debet accipi thema de sacro canone Biblie, uel de euangelio uel de epistola illius diei, si predices de dominica; si de sancto aliquo uel de sancta, potes thema accipere de quacumque parte Biblite uolueris. Et tamen moderni ex curiositate quadam uidelicet et ex quadam congruencia, communiter predicando de sancto aliquo uel de sancta accipiunt thema de euangelio uel epistola propria si dictus sanctus uel sancta habet; si autem non habent, accipiatur thema de euangelio uel de epistola dominice concurrentis, scilicet, infra quod tale festum celebrabitur siue infra octaua talium sanctorum. Similiter in collacionibus mortuorum quia in omni actu requirente predicationem, consueuerunt

^u introductio] diuisio A

^v de introduccione om AC

hoc nostro tempore curiosi accipere thema de dominica concurrente. In collacionibus autem scolasticis, semper accipere thema de epistola de dominica in qua predicatur, ut de euangelio uel epistola. Ista tamen magis sunt curiosa quam necessaria; tamen modus scolasticus debet scolasticis seruari propter reuerenciam precedencium qui sic statuerunt; et ne quilibet presumat in suo sensu habundare et differre tempus per multa uerba peregrina ubi forma est iam certa sibi data, sicut data est omnibus scolasticis per communem usum faciendi collaciones in studiis theologie. Ideo nota quod incoato themate, debet cotari, et cotato statim breuissime introducendum est *Aue Maria*, sic quod eius introductio non sit prolixior ad minus quam unius *Pater noster*; sed sufficit sic uel equivalenter dicere: Ut ad gloriam Dei et ad utilitatem animarum nostrarum possim uobis aliqua proponere, supplicemus beatam Virginem ut dignetur pro uobis et pro me intercedere ad suum Filium dilectum; ideo in principio nostri sermonis presentemus sibi: *Aue Maria*. Notandum est autem quod *Aue Maria* semper dicitur in omni sermone et collacione facta in ecclesia, non tamen dicitur in collacionibus scolasticis. Est autem aduertendum quod li *Aue Maria* in quibusdam patriis dicitur submisce et in quibusdam alte; ideo semper teneatur modus patrie in qua predicatur.

De introduccione^x thematis que est secunda pars. De introduccione igitur thematis multiformi est hic breuiter aliquid tangendum. Intratur autem ad thema siue concluditur siue adducitur ad propositum multis modis. Primus modus est per conclusionem^y, ut cum proponitur aliqua questio pro cuius solutione ponitur aliqua propositio responsiua^a ad questionem, uerbi gracia: sit istud thema: *Primum querite regnum Dei*; et sic hec questio: utrum sit aliquid quod homines primo debeant querere in hac uita. Et arguo ad partes ponatur pro prima questione hec propositio quod que meliora sunt in se, a nobis inquerenda sunt primo. Statim hec propositio infert et concludit thema scilicet quod primo querendum est regnum Dei. Et hoc patet quia ipsum est optimum in se et nobis. Si autem post primam propositionem positam^b pro conclusione, propositionem fuisset positam secundam que esset ista: quod regnum Dei est optimum in se et nobis, statim directe quasi conclusio sillogismi fuisset thema illatum ex dictis duabus propositionibus quod ex una tantum propositione sic inferri non potest directe et clare.

^x De introduccione ... tangendum om AC

^y conclusionem] questionem A

^a responsiua] diuisiua A

^b positam ... silligismi om AC

Secundus modus est per distincionem in qua semper pars ultima concludit thema, uerbi gracia sit istud thema: *Regnum Dei intra uos est*. Et fiat talis distincio trimembris: Deus sua bonitate disposuit intra nos tria notabilia, scilicet, primo animam cum suis potenciis; secundo uirtutes et gloriam cum suis bonis meritis; premium tercio et gloriam cum suis fiduciis. Et hoc tertium tangit thema. Hec autem distincio potest fieri bimembris uel quadrimembris, sicut placeat predi-
canti; tamen quanto est breuior, tanto melior.

Tercius modus est per auctoritatem, cuius finis tangit materiam thematis, uerbi gracia sit hoc thema, gracia exempli: *Prope est Dominus omnibus timentibus eum*. Ad inducendum hoc thema, potest accipi illud dictum Isaie lv^o: *Querite Dominum dum inueniri potest; inuocate eum dum prope est*, ut sic adaptetur dicta auctoritas ad propositum. Vide quoniam thema inductum proponit quod Dominus est prope, ideo Dominus docet per Isaiam qualiter sentitur eius propinquitas dicens quod si uis eum inuenire, oportet quod primo queratur, secundo quod uocetur. Queratur corde deuoto et contrito et timoroso, et inuocetur oratione efficaci, quia ex hiis fit Dominus prope timentibus se, ut dicit thema.

Quartus modus est per originale, ut si accipias thema de aliqua materia, debes tunc de eadem materia accipere tale originale ex quo excludatur thema, uerbi gracia: *Hora est iam nos de sompno surgere*; et accipias hoc pro originali ut si dicat Augustinus: "Omni tempore timendum est diuinum iudicium, ne iacentes nos inueniat ipse qui semper ad surgendum et ad laborandum nos uocat." Hec ille. Ex isto originali sequitur manifeste quod hora est iam nos de sompno surgere.

Quintus modus est per rationes naturales concludere et inferre thema, uerbi gracia: sit illud thema, gracia exempli: *Expurgate uetus fermentum*; dicam sic: Propositum thema suadet nobis omnino resignare^c peccatum; et merito quoniam peccatum est Deo odiosum et inimicum, ut dicunt sancti et Scriptura sacra, pro eo quia est contra eius mandata et sacras leges; et peccatum est sanctis contumeliosum eo quod sit contra rationem sanctitatis et perfeccionis uite; peccatum est nobis onerosum quia omnia que patimur, pro peccatis patimur semper; peccatum est diabolis acceptum quia illis placet quicquid est malum. Ex quibus rationibus apparet^d ueritas et sanctitas consilii dati nobis in themate suadente et proponente nobis uitare peccatum, dicente: *Expurgate uetus fermentum*.

^c resignare] refugere A

^d apparet ... nobis om AC

Sextus modus est per historiam que adducit in se thema, ut si predicem de isto themate: *Vade retro Sathana*, dicam: Quomodo Petrus suadebat Christo ne moreretur et Christus dixit sibi uerbum thematis... Similiter de isto: *Ffilia, fides tua te saluam fecit*, dicam quod quedam mulier paciens fluxum sanguinis, confidens de Christi bonitate et uirtute accessit ad eum tangendo retro illum et curata est; cui Christus: *Ffilia, fides tua etc.*

Septimus modus est per enthimema seu per consequenciam, ut si concludam hoc thema: *Verbum caro factum est* dicam sic: Deus promisit, predixit, reuelauit et statuit Verbum suum tali tempore preterito incarnandum; igitur *Verbum caro factum est*. In hoc processu requiritur quod quelibet pars antecedentis probetur et consequenciam probare non oportet quia est euidentis, nec populus capit quid est consequencia.

Octauus modus per pictum seu fictum syllogismum, et est quando ad concludendum thema accipiuntur pro abundancia materie tres propositiones inferentes thema. Et dicitur pictus syllogismus quia talis processus assimilatur syllogismo inferenti consequenciam ex premissis; tamen secundum rei ueritatem, non est syllogismus, quia ad syllogismum sufficiunt due propositiones tantum et requiruntur, quarum una uel ambe sint affirmatiue uel altera negatiua uel in certa figura et modo quorum nullum reperitur in tali serie propositionum pro introductione adductarum. Verbi gracia: ponatur quod habeam introducere illud thema: *Estote misericordes*. Dicam primo quod misericordia est uirtus nobis necessaria ad saluandum; secundo dicam quod crudelitas deiecit multos et irruit^e ad infernum; tercio dicam quod sancti propter hoc induxerunt nos semper ad miserandum, sicut dicit thema. Vides quod hic in ista serie propositionum nulla seruatur uia syllogistica, licet modus concludendi assimiletur in aliquo syllogismo eo quod habet premissas aliquas existentes^f uel apparentes ad concludendum thema, sicut syllogismus ad concludendum conclusionem suam.

Nonus modus est per thematis solucionem, unde cum thema adducitur tanquam soluens plura dubia proposita, uerbi gracia: ponatur quod aliquis habeat predicare de sancto Michael et ponas pro themate: *Michael et angeli eius*; et proponas similiter plura dubia sicut dubium est ualde grande: Quis uicit luciferum et eius societatem? secundo^g, quis direxit Sinagogam et eius sagacitatem? tercio, quis Christum consolatus est in passione per grandem pietatem? quarto, quis sit animarum susceptor et representans ad Dei maiestatem?

^e irruit] inuit *A*, iuit *B*

^f existente] exeuntes *A*

^g secundo ... tercio *om AC*

Ad istas omnes questiones et dubia soluit thema et dicit: *Michael et angeli eius*. Et sic conclusio declarat quomodo Michael et angeli eius fecerunt illa quatuor. Quibus dictis conclude sic: *Michael et angeli eius*.

Decimus modus est per syllogismum, et iste modus hodiernis temporibus est factus nimis curiosior. Nam aliquando consuevit super thema concludendo accipi una maior et alia minor et sic concludebatur thema. Modo autem aliqui moderni faciunt maiorem compositam ex pluribus partibus et minorem consequenter^h ex totidemⁱ partibus et sic concludunt questionem ex plurima prolixitate. Ideo aduerte quod sufficit quod maior sit composita ex tribus membris et minor ex totidem. Verbi gracia: si concludatur hoc thema: *Ascende superius ... et erit tibi gloria*; sufficit adducere talem syllogismum: Persona generosa in stirpe naturali; uigoroza in gradu uirtuali; graciosa in coniunctu totali, debet ut preciosa poni in principali sanctitate; sed iste sanctus fuit generosus, uigorozus, graciosus. Ergo debet assumi in sede super-nali, et hoc dicit thema.

Multis aliis modis potest fieri introitus ad thema, quia tamen modo multi dimittunt tales introitus conuertentes se ad materias profunde discuciendas quantum utilis et moralis et breuis sermo tunc permittit, ideo transeamus ad secundum scilicet ad diuisiones thematum.

De tertia parte que est de thematum diuisione^k. — Diuisio autem thematis inuenta fuit ad dandum predicatori copiam materie ad predicandum. Nam quelibet pars thematis est materia predicandi; ideo multi non habentes sufficienciam materie ad predicandum, non diuidunt thema scilicet euangelium uel epistolam totam a qua sumitur thema, et tunc habent totum euangelium uel epistolam pro materia ad predicandum. Et cum quodlibet totum sit maius sua parte, et quodlibet tale totum scilicet euangelium et epistolam contineat multa bona et moralizanda, hinc est quod tunc predicator habet sic faciendo copiosam materiam ad predicandum. Ex quo potest se diffundere per illud totum, et si id non sufficit potest adiungere unum alteri scilicet epistolam euangelio per concordanciam alicuius uerbi in quo concordant mutuo uel saltem per concordanciam materie realis; posito quod in nulla uoce concordent, nec debet predicator uerbi Dei sic meretricari uerbum Christi nec predicare seipsum, sed semper aduertat ad concordanciam uocum et ad regulas antiquas et uane [non] ac curiose artis predicandi, quia in hoc careret premio predicacionis et offenderet

^h consequenter] communiter A

ⁱ ex totidem om A

^k De tertia ... diuisione om AC

Deum cuius gloriam principaliter non querit sed suam, et male hedificat intelligentes siue percipientes eum sic in concordancia uocum uanizare et curiose intendere. Quid enim est prdicacio quam deuota et pia manu-duccio peccatorum ad uiam regni Dei? Constat autem quod uia regni non est uanitas nec curiositas, sed pocius ueritas, humilitas, caritas et uirtus Dei que omnem uanitatem exsufflat a mente et animo ueri predicatoris et apostolichi uiri. Procedat igitur predicator secundum materiam sibi a Domino administratam in euangelio et in epistola, omni curiositate reiecta et tunc glorificabit Deum et animam suam ornabit meritis et proficiet audientibus eum. Et *Dominus dabit uerbum sic euangelizantibus uirtute multa*, saltem secundum quantitatem uirtutis sue. Unde Gregorius: "Etsi non aliud deberet mouere predcatorem ad minuendum¹ omnem curiositatem et uanitatem a uerbo Dei, hoc deberet sufficere: quia uerbum uirtuose prolatum habet notabilem effectum in auditoribus; et uanum et curiosum perdit istum sanctum fructum, et per consequens de tantis profectibus animarum est reus curiosus predicator apud Deum quot abstulit auditoribus de merito sue stulte et turpissime uanitatis." Aliqui enim sic sunt in diuisionibus thematum replicatis et magis prolongatis, rimatis, curatis et uariatis, quod magis uidentur trufatores et histriones et uerbosi burlatores quam celestes oraculi et uerbi Dei predicatores, quos sine dubio puniet Deus acerrime in iudicio suo, quia isti sunt proprie qui ponunt et miscunt margaritas cum luto, in quorum lingua est Dei uerbum sicut sanctum in ore canum et porcorum; isti profanant sancta, quibus merito dicit Deus illud Psalmiste, xlvj^o. psalmo: *Quare tu enarras iusticias meas et assumis testamentum meum per os tuum? Nonne tu es qui odisti disciplinam*, scilicet artem et modum humilem ueri predicatoris Christi et uerbi apostolorum, et sic abutendo, *proiecisti sermones meos retrorsum?* aliquando proponendo eis dicta philosophorum et poetarum et truncando illos, mutando sensus et exponendo tua uoluntate postposita^m ueritate? O quam iudicium Dei et pena erit in morte imo et in uita ista contra istos qui tantum fructum perdiderunt sibi et aliis, quibus sua uanitate non utiles fuerunt, imo inutiles! Unde multi propter huiusmodi curiositates auferunt a uerbo Dei quod non auditur libenter, quia necessario sunt prolixi et ideo displicent, quia auditores contempnunt audire illa que isti dicunt eis, omissa omni deuocione et honestate, proponendo de eis cum omni malo exemplo et edificacione pessima de sua uana curiositate etc.

Volens autem utiliter et bene uti diuisione thematis, non est neces-

¹ minuendum] mutandum A

^m postposita] proposita A

sarium intendere rithmis nisi ex hoc iuuetur memoria. Hoc enim thema est bene diuisum sine rithmis: *Misereor super turbam*. Vide hic tria, scilicet iuuetur memorie uel alio pio motiuo, bene potest. Et nota quod talis diuisio dat materiam predicandi, ut dictum est, ut sit copiosus in omnia constitutus; tercio, quantum mundus est fallax, quia est *turba*, scilicet a turbando.

Ubi autem quis uelit eum ad rithmos deducere pia intencione ut scilicet iuuetur memorie uel alio pio motiuo, bene potest. Et nota quod talis diuisio dat materiam predicandi, ut dictum est, ut sit copiosus in sermone, quia potest sub qualibet parte thematis sic diuisi tractare materiam unam remotam ab alia discussa sub alia parte. Curiosi autem diuisores ponunt hic pro regula quodⁿ uerba diuidencia notent proprie sententiam termini super quem cadit diuisio absque hoc quod uerbum diuidens non coincidat cum termino super quem cadit diuisio; uerbi gracia de themate primo sic diuidendo: *Misereor super turbam*; non debeo dicere: Vide misericordiam diuinam, superioritatem supernam, multitudinem turbe infirmam, quia in hiis uerbis tribus in sermo est concordancia uocalis supra quam cadit diuisio cum uerbo diuidente; ideo debeo dicere aliter: Vide hic largitatem copiosam quia *Misereor*; maiestatem gloriosam, quia *super*; dignitatem preciosam, quia *turbam*, quia^o in tribus insimul est concordancia notabilis termini super quem cadit diuisio cum uerbo diuidente. Ideo debes sic aliter dicere, ut dicam; uide hic.

Secundo, in processu de quolibet istorum apponunt statim auctoritatem realem, et post li *Misereor* adducunt gracia exempli illud Apostoli *Ad Romanos* .ix^o. *Misereor cui miserebor*; et^p habetur *Exodi* .xxxiii^o. in fine capituli sic: *Misereor cui uoluero et clemens ero in quem michi placuerit*; uel aliam similem auctoritatem. Deuotus autem predicator non curaret de uocalitate ubi auctoritas sibi occurreret realis, ut, gracia exempli, si adducuntur aliqua in quibus sit iste terminus *pietas* uel *operacio*, satis bene creditur; sed predicare ad propositum de predicto termino adducto, scilicet de *Misereor*; sicut et uolens probare quod Deus humilibus reuelat secreta sua, satis ad propositum esset adducere illud Psalmiste: *Declaracio sermonum tuorum illuminat et intellectum dat paruulis* licet ibi non contineatur iste terminus humilitas uel humilis sub propria uoce. Et dicitur hec concordancia realis et non uocalis.

Tercio, si copia materie non adsit, consueuerunt sub alio membro

ⁿ quod ... cadit diuisio om AC

^o quia ... uide hic om AC

^p et ... capituli om AC

^q et ... miserebor om AC

diuisionis adducere aliam distinccionem de qua procedunt. Sic enim docet *Ars* ista, ut si sub primo membro dicte diuisionis adducerem quod Deus multipliciter nostri miseretur, quoniam aliquando dando naturalia, aliquando fortunalia, aliquando celestia; et sic procedere de istis tribus membris adductis.

Quarto, plures sub altero istorum membrorum adducunt figuram uel auctoritatem quam diuidunt et de qua diuisa procedunt, licet hoc idem posset fieri accipiendo dictam figuram sub altero membro diuisionis; quia tamen istud non multum placet^r michi nec est multum utile, ideo non suadeo ut teneatur. Et sic hiis premissis transeo ad tractatum.

De^s consiliis circa predicacionem.

Aduertendum hic tamen puto aliqua consilia que sanctus Pater abbas E f r e m notauit in *Doctrina* sua que est: "Quod nullus ad predicandum se ingerat nisi uocatus et rogatus, quia se ad hoc ingerere ex occulta presumptione nascitur superbia quedam sub colore proficiendi se paliat interior appetitus, cum totus tendat ad propriam laudem querendam. Ideo dicit quod tales Deus sic in fine deserit quia eos ad grandem deieccionem perducit eo quod Dei gloria neglecta et populi utilitate ad propriam anelant famam se in suo conspectu desistentes ut stulti in sua confusione digna. Nec uult Deus, ut dicit, quod tales quamlibet finaliter prosperentur nec in spiritu nec in corpore propter pessimam intencionem et superbiam suam. De hiis ponit multa exempla in utroque Testamento, qui ex sua arrogancia ingerebant se predicacioni, non missis a Deo, et ostendit qualiter a Deo sunt confusi et exterminati.

Secundum consilium, quod nullus iuuenis predicet eo quod sic exponitur predicacio scandalo et diuisioni, attendens quod Christus ad hoc suo exemplo nos instruxit, qui plenus semper sapientia et gracia potuit altissime predicare; tamen ad exemplum nostrum noluit hoc facere donec tricesimum annum impleuit. *Super .xli^a. distinccione* habemus quod nullus predicare presumat nisi sacerdos uel diaconus. Item Gregorius: "Vitemus ne predicacio uerbi Dei et ordo docencium in Christi ecclesia confundatur ex disoluta uita predicantium qui quasi in christianitate senssetur precipuus. Nemo iuuenis triginta annis minor predicet, nam tales solent se et ea que spiritualiter administrant suis passionibus et criminibus et dissolucionibus." Hec ille. Item The o -

^r placet ... tractatum] dicta sufficiant ad tractatum accedamus istis penitus premis. Deus benedictus Amen. Explicit etc. *A*

^s *De consiliis* ...] d'ací al final només el ms. *B*.

filus a predicatione se excusauit. Ieremias cum a Domino mitteretur dicens: *Nescio loqui, Domine, quia puer ego sum*. Item Basilus: "Nisi sis primo a peccatis purgatus et redolens uirtutibus, maxime karitate, humilitate, paciencia et pietate, non predices aliis, ne tibi Dominus dicat in iudicio: *Quare tu enarras iusticias meas et assumis testamentum meum per os tuum? qui odisti disciplinam et proiecasti sermones meos retrorsum?* Ideo tandem ista tua iudicium grauissimum contra faciem tuam id est contra animam tuam in fine". Hec ille. Item Rabanus *Super Leviticum*: "Grandem dampnationem afferunt sibi prelati licenciantes contra ecclesie leges et pars sanctorum consciencias iuuenes ad predicandum qui aliud facere nequeunt, nisi quod os est dissolutiuas et iuuentutis. Lex diuina precipit iuueni tacere, audire et obedire; non predicare, nec informare, sicut nec mulieri." Hec ille.

Tercium consilium huius est hoc: Prout predicatio sit reuerencior populo Dei, caueat predicator ab omni malo exemplo, et ne sit multum familiaris eis quibus predicat quia nimia familiaritas parit contemptum.

Quartum consilium, quod predicator habeat in predicando gestus compositos; discretos, prudentes et non leues et quod caueat ab omni uerbo indiscreto, ne hac occasione predicatio contempnatur.

Quintum consilium, quod tenetur predicator fulcire suam predicationem uita ut bene uiuat et non destruat suo infelici uiuere illud quod predicat aliis, quia tunc, secundum Apostolum, se suo ore condempnat et efficitur reprobis apud Deum, et apud homines audientes contemptibilis. Cui dicit Apostolus: *Medice primo cura teipsum*. Secundo tenetur fulcire suam predicationem bonis exemplis et sic cauere ab omni scandalo, ne predicatio contempnatur. Tercio, studio ut sciat; debet addiscere ne dicat errorem nec mendacium, nec uerbum leue, nec temerarium, nec truphaticum, nec alicuius offensiuum, sed omnes audientes recedent hedificati et contenti. Quarto oracione; unde predicator antequam predicet debet in speciali orare, ut Deus eum preseruet ab omni errore et eum faciat loqui ad gloriam suam et ad meritum ipsius uiri predicantis et ad utilitatem populi sui. Post predicationem debet pro eisdem orare et facere gracias omnipotenti Deo qui direxit ipsum in predicando et ad officium illud uocauit."

Et hec predicta de arte predicandi dicta sufficiant. Explicit *Ars predicandi*.

P. MARTÍ DE BARCELONA, O. M. CAP.

Barcelona.

DER PLAN EINES BISTUMS EMPÜRIES IM 14. JAHRHUNDERT

Eine brauchbare Geschichte der Bistumsgrenzen ist noch nicht geschrieben und kann auch noch kaum mit Aussicht auf Erfolg in Angriff genommen werden. Denn in keinem einzigen unserer grösseren abendländischen Länder sind diese Fragen schon genügend geklärt. Und deshalb sind und bleiben vorerst Teilforschungen an Platze¹. Über ihre Wichtigkeit, nicht nur im Hinblick auf das Verhältnis von Staat und Kirche, sondern auch in Bezug auf die Rechts- und Kulturgeschichte, braucht kein Wort verloren zu werden. Es handelt sich im Regelfalle um ausserordentlich lebensvolle Vorgänge, um Entwicklungen und Auseinandersetzungen, die fast zu einem Vergleich mit den Schicksalen der Staatsgrenzen herausfordern.

Jede Zeit stellt sich auch in unserer Frage in besonderer Sicht dar, ohne dass man aber die Typisierung auf die Spitze treiben dürfte. Das vierzehnte Jahrhundert zeigt allgemein den Aufstieg des landesherrlichen Kirchenregiments. Es zeigt aber fast ebenso allgemein auch die Auseinandersetzungen, in denen die politische Zentralgewalt und die fürstlichen Lehensleute miteinander um Behauptung und Ausbau ihrer Macht ringen. Und es zeigt nicht weniger die zielbewusste Macht- und Wirtschaftspolitik der Städte und jene vielseitige Inanspruchnahme und kirchenpolitische Betätigung des Papsttums. Unsere Untersuchung wird also auch diese Gesichtspunkte zu beachten haben.

¹ Aber selbst für Länder wie Katalonien und Aragon ist die Bearbeitung der Frage nicht ganz einfach, obwohl die durch P. Kehr edierten Papsturkunden den Forschungsweg für die frühere Zeit verhältnismässig gut freigelegt haben. Die Sammlung des Quellenmaterials sollte, vor allem auch in den Diözesanarchiven, fortgesetzt werden.

Das Bistum Empúries¹ war der maurischen Invasion zum Opfer gefallen. In der reconquista ist es nicht wieder errichtet worden, obwohl die Vorbedingungen vielleicht gegeben gewesen wären. Jedenfalls befand es sich in günstigerer Lage als Egara, jenes andere Bistum, dem im Gebiet des nachmaligen Katalonien die Wiedererstehung versagt blieb, das aber in baulichen Überresten die Erinnerung an seine Bischofskirche bis in unsere Zeit bewahrt hat. Egara, das heutige Tarrasa, lag sozusagen im Schatten der Bischofs- und Landeshauptstadt Barcelona. Das ist ihm zum Verhängnis geworden. Und der Bischof von Barcelona hat auch wohl bewusst darauf hingearbeitet, dass eine Verselbständigung Egaras hintangehalten wurde. Während der Bischof von Girona schon verhältnismässig früh durch die Errichtung des Archidiakonates Empúries auf die Sonderstellung dieses Gebietes Rücksicht nahm, hat der Bischof von Barcelona sein Bistum auch im Archidiakonalwesen bis ins 14. Jahrhundert straff zentralistisch zusammengehalten, und als er 1324 das Grossarchidiakonat in vier Archidiakonalbezirke aufspaltete², bewies er schon durch deren Benennung, wie völlig ihm eine Anknüpfung an das alte Bistum Egara fernlag.

Der Vorteil Empúries' lag in dem Rückhalt, den ihm das eigene Grafengeschlecht bot. Bistum und Grafschaft hingen im Sprachgebrauch der Zeit aufs engste zusammen. Kaiser Ludwig der Fromme verlieh 834 dem Bischof Wimer in Attigny die vier "Bistümer" Peralada, Empúries, Girona und Besalú, d. h. bestimmte Bezüge aus den genannten vier Grafschaften, aus deren Gebiet sich der Gironeser Bischofssprengel zusammensetzte³. Nach seiner Rückkehr erhielt der Bischof demgemäss von den Grafen die Investitur⁴. Der Wille des Kaisers hielt also den Sprengel zusammen. Bedenklicher⁵ wurde die Lage für den Bi-

¹ Cf. G. PUJADES, *Crónica universal del Principado de Cataluña*, VI, pp. 190 ss.

² S. PUIG Y PUIG, *Episcopologio de la Sede Barcinonense*, Barcelona 1929, p. 464, n. 106. M. AYMERICH, *Nomina et acta episcoporum Barchinonensium*, Barcelona 1760, p. 368.

³ J. F. BÖHMER, *Die Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern 751-918*, Innsbruck 1889, n. 905.

⁴ J. VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, XIII, p. 224, n. 3.

⁵ Cf. z. B. die Eigenmächtigkeiten der Grafen von Empúries zu Beginn des 12. Jahrh. Ibid., pp. 278 ss., n. 36.

schof, als die königliche Macht versagte und die Grafen von Empúries keinen weltlichen Herren mehr über sich anerkannten¹. Was solche Grafen in den Nachfolgestaaten der Spanischen Mark damals erreichen konnten, zeigten die Grafen von Pallars, Besalú und Cerdanya. Der erste verstand es, aus dem Bistum Urgell sein Landesbistum Roda loszutrennen, das allerdings im Suffraganatsverhältnis zu Urgell blieb². Die Grafen von Besalú und Cerdanya aber liessen für ihre Länder von Papst Benedickt VIII. im Jahre 1017 das Bistum Besalú errichten und exemt erklären³. Cerdanya hatte vorher dem Bischof von Urgell, Besalú dem Bischof von Girona unterstanden. Dem vereinten Ansturm der benachbarten kirchlichen und wohl auch weltlichen Würdenträger hat dann freilich das junge Bistum nicht standhalten können. Der erste und einzige Bischof Wifred übernahm nach dreijährigem bischöflichen Wirken die Abtei Sant Joan de les Abadeses und dann, offenbar als Ersatz, das Bistum Carcassonne. Was die Grafen von Empúries von einem ähnlichen Versuch abgehalten hat, wissen wir nicht. Sie hätten auf jeden Fall, da sie sich auf den alten Bischofssitz in Empúries berufen konnten, auch den Bischöfen gegenüber eine wirksame Begründung ins Feld führen können. Sie begnügten sich mit der Stiftung und Pflege bedeutender Hausklöster und mit der Errichtung des Archidiakonatsbezirkes Empúries, wie denn überhaupt das Bistum Girona auch seine übrigen drei Archidiakonatsbezirke an die Grafschaften Girona, Peralada und Besalú anlehnte, wogegen die eben genannte Grafschaft Cerdanya als archidiakonaler Bezirk im Bistum Urgell fortbestand.

Zum Verständnis dieser Behandlung der kirchlichen Sprengel vonseiten der Landesherren hat man sich zu erinnern, dass in der Zeit der Hochblüte des Eigenkirchenrechts⁴ das Bistum nicht nur als Amtsbereich des Bischofs, sondern geradezu als ein Vermögensbegriff angesehen wurde, weshalb ja auch die katalanischen

¹ Cf. F. MONSALVATJE Y FOSAS, *Los condes de Ampurias vindicados*, Olot 1917, pp. 29 ss.

² VILLANUEVA, XV, pp. 131 ss.

³ VILLANUEVA, XV, pp. 71 ss.

⁴ Cf. U. STUTZ, Artikel *Eigenkirche* in der *Realencyklopädie für protestantische Theologie, Ergänzungsband II*. M. TORRES, *El origen del sistema de "iglesias propias"*, Madrid 1929. R. BIDAGOR, *La "iglesia propia" en España*, Roma 1933 und meine Rezension im *Archiv für katholisches Kirchenrecht* 114 (1934), pp. 319 ss.

Grafen die Bistümer vererbten¹ oder ihren Frauen als Mitgift überlassen² konnten und Kaiser Heinrich II. 1007 glaubte, das Bistum Bamberg errichtet zu haben, als er ihm eine Vermögensgrundlage geschaffen hatte³.

Ohne aber eine eingehende Würdigung dieser Vorgänge, die hier nur als Einleitung dienen können, zu versuchen, stellen wir nur kurz fest, dass auch damals schon politische und dynastische Hintergründe weitgehend auf das Schicksal der Bistumsgrenzen einwirkten und dass die Päpste jener Zeit sich mit dieser Lage abfanden. Ihr Vorrecht in der Teilung von Bistümern war anerkannt⁴, und von ihm machten sie Gebrauch. Die Führung der Angelegenheiten aber lag nicht bei ihnen, sondern bei den politischen Machthabern. Das zeigte sich auch noch in der Zeit Gregors VII., als Alfons VI. das Gebiet der alten Diözese Oca erobert hatte und es (1075) seinem Landesbischof von Burgos unterstellte⁵, wodurch er es zugleich eigenmächtig aus dem Tarragonenser Metropolitanverband, dem es in der Römer- und Gotenzeit angehört hatte, löste⁶. Erst das 12. und 13. Jahrhundert bringt einen merklichen Fortschritt zugunsten des Papsttums, das sich mit der Aufgabe befasst sieht, beispielsweise den langwierigen Grenzstreit der Bischöfe von Lleida und Huesca⁷ und hernach der Bischöfe von Albarrazin und Valencia⁸ beizulegen, wobei die Landesherren — übrigens ganz im Sinne der Entwicklung des

¹ Graf Berengar el Corbat von Barcelona vermacht seinem Sohne Raimund das Bistum Girona und seiner Frau Guisla das Bistum Ausona. P. DE BOFARULL, *Los condes de Barcelona vindicados*, I (1836), pp. 252 ss. Graf Bernhard von Besalú vermacht in seinem Testament 1020 das Bistum Besalú seinem Sohne Asenrich als Lehen. *España Sagrada*, XLV, n. 19. Graf Hugo von Empúries verpfändet dem Grafen Guilbert von Roussillon 1082 das halbe Bistum Elna. ACA (= Arxiu de la Corona d'Aragó, Barcelona). Liber feudorum Ceritaniae. n. 166, 167.

² Graf Raimund Berengar I. gibt seiner Gemahlin Almodis, die er um 1053 heiratet, als Mitgift u. a. das Bistum Girona und dessen Abteien. *España Sagrada*, XLIII, p. 87, 372, n. 4.

³ Vgl. K. H. GANAHL, *Studien zur Geschichte des kirchlichen Verfassungsrechts im X. und XI. Jahrhundert*, Innsbruck 1935, p. 34 ss.

⁴ KARL HOFMANN, *Der "Dictatus Papae" Gregors VII.*, Paderborn 1933, p. 118 s.

⁵ *España Sagrada*, XXVI, p. 458, n. 8.

⁶ Vgl. J. VINCKE, *Staat und Kirche in Katalonien und Aragon während des Mittelalters*, I, Münster i. Westf. 1931, pp. 359 s., 364 s.

⁷ Vgl. P. KEHR, *Papsturkunden in Spanien*. II. *Navarra und Aragon* (1928) 129 ss. *España Sagrada*, XLVI. VILLANUEVA, XV, pp. 125 ss.

⁸ Cf. VILLANUEVA, III, pp. 45 ss.

Verhältnisses von Staat und Kirche — fast in die Rolle der Zuschauer herabsinken.

Die dann inzwischen eingetretene Stärkung der kirchenpolitischen Stellung des Landesherren müsste hinsichtlich der Bistumsteilungen des Papstes Johann XXII. einmal eingehender untersucht werden¹. Inbezug auf die Teilung der Provinz Tarragona (1318) habe ich den Anteil König Jakobs II. nachgewiesen². Aber der König ist damals viel weiter gegangen. Er plante unter anderm auch eine Aufteilung des Bistums Girona, derart, dass aus dem Gebiet nördlich des Fluvia das neue Bistum Besalú gebildet werden sollte. Der Plan interessiert uns hier besonders, weil er auch die Grafschaft Empúries in das Bistum Besalú einbezog.

Da der König als Begründung seines Vorschlages nur angibt, dass das Bistum Girona sehr umfangreich sei und auch nach der Teilung noch ein ansehnliches Bistum bleibe und dass andererseits Besalú ein nach der Zahl und dem Werte der Bevölkerung bedeutender und für einen Bischofssitz geeigneter Ort sei, sind wir zum tieferen Eindringen in die Frage auf ergänzende Zeugnisse angewiesen.

Schon bei flüchtiger Beobachtung fällt es da auf, dass die vorgesehenen Grenzen sich stark an die geographische Gliederung des Landes anschlossen. Besonders waren es die Flussläufe, die eine durchaus natürliche Grenze boten. Doch bleibt diese Betrachtung zu äusserlich, als dass sie die Ziele eines wahrhaft grossen Politikers, der Jakob II. war, enthüllen könnte.

Der König hat eine bemerkenswerte städtefreundliche Politik getrieben. Und zwar suchte er die Städte, da diese untereinander in einem natürlichen Wettbewerb standen, in möglichst gleicher Weise zu berücksichtigen. So nannte er damals (1318) in demselben Atemzuge neben Besalú auch Jaca, Teruel, Játiva und Cervera als passend für die Errichtung von Bischofssitzen. Wie sehr die Städte sich als Bischofssitze gehoben und geehrt fühlten, geht auch aus dem Bemühen der Stadt Barbastro hervor, gleichfalls

¹ Der Nachweis ist dadurch erschwert, dass die päpstlichen Urkunden, die die Errichtung der neuen Bistümer aussprechen, kaum etwas über die landesherrliche Beteiligung enthalten. Cf. J. M. VIDAL, *Documents sur les origines de la province ecclésiastique de Toulouse* (1901).

² Die Errichtung des Erzbistums Saragossa. In: *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, 1. Reihe, 2. Band, Münster i. W. 1930, pp. 114-132.

Kathedralstadt, die es früher schon übergangsweise gewesen, zu werden¹. Überaus bezeichnend für die Politik des Königs ist es, dass er nur seine eigenen königlichen Städte, nicht aber die Orte seiner grossen Vasallen in Aussicht nahm. So sollten die neuen Bistümer zugleich seiner zentralistischen Verwaltung dienen.

So ist es auch nicht zufällig, dass er die Grafschaft Empúries mit keinem Wort erwähnt, obwohl sie mit im Vordergrund des Interesses stehen musste. Nach seinem Willen hatte die Grafschaft, die er in seinem modernen Staate als Fremdkörper zu empfinden begann², den Bedürfnissen des Reiches Rechnung zu tragen und auf keinen Fall eine weitere Verselbständigung, auch kirchlich nicht, zu erlangen.

Die politische Tendenz, die Jakob mit seinem Vorschlage verfolgte, tritt auch mit aller Klarheit hinsichtlich der Bistümer hervor, die an den Landesgrenzen lagen. Die Teile seiner Länder, die den ausländischen Bischöfen von Pamplona und Múrcia unterstanden, sollten diesen Bischöfen entzogen und eben zur Bildung der neuen Bistümer in Jaca und Jativa verwandt werden.

Der Plan war also bis ins einzelne vorbereitet. Sogar die Bischofskandidaten waren schon bestimmt. Für Besalú hatte Jakob II. den Geroneser Präzentor Berengar de Pau vorgesehen. Aber der Plan ist restlos ins Wasser gefallen, und zwar wohl nicht einmal so sehr auf Betreiben der betroffenen ausländischen Bischöfe und Landesherren, als vielmehr auch auf Vorstellungen der Bischöfe von Girona, Vich, Lleida, Urgell, Osca, Saragossa, València und Tortosa, auf deren Kosten die Neuordnung geschehen sollte. Wie die Betroffenen in solchen Fällen zu reagieren pflegten, wissen wir aus den Protesten der aragonischen Könige, wenn etwa der Bischof und der König von Navarra das navarrische Tudela dem aragonischen Bischof von Tarazona zu entziehen versuchten³, oder auch aus den Gegenmienen, die die Bischöfe von Lleida⁴ und Girona gegen die Separationsbestrebungen Barbastro's und Empúries' legten.

¹ Im Jahre 1321. H. FINKE, *Acta Aragonensia*, II, n. 536. VINCKE, *Staat und Kirche*, I, pp. 318 ss.

² Allerdings konnte er — wie auch andere Könige seiner Zeit — aus der Erkenntnis nicht die letzten Folgerungen ziehen. Die feudale Verfassung war in der Gedankenwelt der Zeit noch zu fest verwurzelt.

³ Cf. VINCKE, *Staat und Kirche*, I, p. 390.

⁴ VINCKE, *Documenta Selecta*, p. 361, n. 494.

Ging der Plan des Bistums Besalú vom König aus und trug er ganz das Kennzeichen der königlichen Politik, so ist der bald nach dem Tode Jakobs II. auftretende Plan eines Bistums Empúries völlig im Gehirn eines Kronvasallen entstanden. Und das Ziel dieses Bistums, in diesem Rahmen gesehen, war so eindeutig greifbar, dass die Abwehrmassnahmen nicht auf sich warten liessen.

Es war einer der grossen innerpolitischen Schachzüge Jakobs II. gewesen, dass er die nördlichen Grenzgrafschaften Urgell und Empúries in die Hände seiner Söhne Alfons und Peter brachte und bei der Gelegenheit auch die Lehensabhängigkeit dieser Gebiete betont hervorkehren konnte. Peter, der Graf von Empúries, den uns in den beiden jüngsten Jahrzehnten die Urkundeneditionen und Darstellungen von A. Rubió i Lluch, H. Finke und J. Pou i Martí recht anschaulich vor Augen stellen¹, war politisch vielleicht der fähigste der fünf Söhne des Königs, und um Haaresbreite wäre er selbst König geworden. Wir kennen ihn sowohl in seiner einflussreichen Reichspolitik als auch in seiner zielbewussten Grafschaftsverwaltung. Wir kennen auch seine persönlichen Beziehungen zum Paptse, an dessen Kurie er wiederholt weilte und schon als jugendlicher Infant zu Lebzeiten seines Vaters wichtige Bischofsernennungen durchsetzte². Deshalb ist es nicht verwunderlich, dass er eine umso grössere Selbständigkeit an der römischen Kurie gegenüber seinem königlichen Bruder Alfons bewies und, ohne dessen Vorwissen, die Errichtung des Bistums Empúries betrieb. Sein Wille ging dahin, den Bereich seiner Grafschaft als eigenen Bistumsbezirk zu erklären unter Erhebung der Abtei S. Pere de Rodes zur Kathedralkirche und der Feste Castelló (des gräflichen Hauptsitzes) zur Bischofsstadt. Indem er diesen Plan verfolgte, hat er, wie aus den allerdings spärlich überlieferten Akten immerhin genügend klar her-

¹ A. RUBIÓ Y LLUCH, *Documents per l'Història de la Cultura Catalana Mig-èval I-II* (Barcelona 1908-1921). H. FINKE, *Acta Aragonensia I-III*, Berlin und Leipzig 1907-1922. J. M.^a POU Y MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Vich 1930. VINCKE, *Documenta selecta*, Barcelona 1936. Siehe auch die treffliche Charakterisierung des Infanten durch H. Finke, *Nachträge und Ergänzungen zu den Acta Aragonensia (I-III)*. *Spanische Forschungen der Görresgesellschaft*, I. Reihe, 4. Band (1933), pp. 405-414.

² Cf. POU Y MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes*, p. 323. VINCKE, *Staat und Kirche*, I. p. 318. Cf. VINCKE, *Documenta selecta*, n. 438.

vorgeht, dem Papste vorgestellt, dass die Bistumsteilung ausschliesslich der päpstlichen Autorität unterstehe. Das waren Redewendungen, die zwar aus dem kanonischen Recht zu begründen waren¹, die aber von dem Bittsteller besonders eindringlich dann vorgebracht zu werden pflegten, wenn er die Ansprüche oder Rechte eines Dritten bestritt oder ausschalten wollte.

In der Begründung seiner Bitte hatte der Infant Peter jene Anschauung Jakobs II. wieder aufgegriffen, der bei der geplanten Errichtung des Bistums Besalú (1318) erklärt hatte, das Bistum Girona bleibe auch nach der Teilung noch stattlich genug. Der Gesichtspunkt war allerdings im kanonischen Recht nicht unwesentlich. Denn die alten Fassungen des päpstlichen Rechtes, wie sie im 11. Jahrhundert formuliert vorlagen, besagten: "papae licet divitem episcopatum dividere² et inopes unire", mit anderen Worten: Das zerteilte Bistum muss an Umfang und Einkünften einen würdigen Stand behalten.

Gleichzeitig hatte der Infant einen zweiten Einwurf zu entkräften gesucht, indem er betonte: wie das Bistum Girona, so sei auch kein sonstwie Berechtigter bei der Neuerrichtung des Bistums Empúries von einem grossen Nachteil bedroht. Das war neben andern vor allem auf den König gemünzt. Aber gerade hier setzte naturgemäss die Abwehr des Bischofs von Girona ein. Es war Gaston de Moncada, der Bruder der noch immer jungen Königin-Witwe Elisendis, der aus seiner Geldverlegenheit überhaupt nicht herauskam. Und zu ihm standen die Kanoniker und Kleriker der Kathedrale, die sich in ihren Rechten und Einkünften geschädigt sahen. Der Bischof klagte, er beziehe aus dem gesamten Bistum im Jahr kaum 2000 Goldgulden, was für ein so altes und ehrenreiches Bistum wenig genug sei. Die Kapitelsherren und -kleriker machten geltend, sie verlören bei der Teilung fast die Hälfte ihrer Einnahmen in der Grafschaft Empúries³. Zudem waren der Graf und fast alle ritterlichen Geschlechter der Grafschaft Lehnsleute der Gironeser Kathedrale, so dass mit ihrem Ausscheiden aus dem Lehnsverbande die Machtgeltung der

¹ C. 53, C. XVI, q. 1.

² Cc. 48 et 49 ibid. K. HOFMANN, "*Dictatus Papae*", p. 118.

³ Der bedeutenden Stiftung vieler Einkünfte der Grafschaft für die Kanoniker hatte Graf Hugo von Empúries 1019 selbst zugestimmt. VILLANUEVA, XII, p. 314, n. 30.

Kirche einen weiteren empfindlichen Stoss erlitt. Gesichtspunkte, die umso schwerer wogen, als das Kapitel seine Mitglieder eidlich zum Schutze des Kapitels- und Kirchengutes verpflichtete. Auch für den König war die finanzielle Beeinträchtigung der Gironeser Kirche nicht gleichgültig. Denn er pflegte von den Klerikern namhafte Subsidien zu empfangen¹. Und er mochte nicht ohne Grund fürchten, dass der Klerus des Grafschaftsbistums fűrderhin mehr dem Grafen als ihm selbst zukommen lassen werde. Jedenfalls hat der Graf später bei einem erneuten Versuch aus diesem seinem finanziellen Interesse gar keinen Hehl gemacht. Und das fiel für den König natürlich am entscheidendsten ins Gewicht, dass ihm sein und seiner Krone Nutzen und Recht geschmälert wurde. Von dem Gesichtspunkte aus hat der Gironeser Domherr Arnald de Monrodó im Auftrage des Bischofs und Kapitels den König persönlich bearbeitet². Dabei konnte er auch auf die eigenartige Einordnung der Grafschaft Empúries in das öffentliche Recht des Bistums Girona hinweisen. Denn König und Bischof hatten z. B. im Bistum Girona gemeinsam die Gerichtsbarkeit in Sachen der Treuga und Pax³. Auch hatte der Graf von Empúries das Privileg erhalten, dass er nur im Bistum Girona auf eigene Kosten für den König Krieg zu führen brauchte. Ausserhalb der Diözese Girona hatte der König selbst die Truppen zu verpflegen⁴.

In entsprechendem Sinne wurde die Stadt Girona beim König vorstellig. Sie fühlte einmal wirtschaftlich allgemein den Verlust der einträglichen Pfründeneinkünfte, die aus der Grafschaft nach Girona geflossen waren und dort von den Klerikern verbraucht wurden, dann aber auch wegen des Ausfalls der Grafschaftsrenten im besonderen die verminderte Aussicht, die geistlichen Söhne ihrer Bürger in ihrer eigenen Mitte zu behalten, und nicht zuletzt überhaupt den wirtschaftlichen Rückschlag, den die Gruppierung eines grossen Bistumsteiles um den neuen Verwaltungsmittelpunkt im Gefolge haben musste. Sie hat sich durch den drohenden Verlust des Hinterlandes noch mehr in Aufregung bringen lassen als selbst der Bischof und das Kapitel. Denn als der Bischof sich

¹ Cf. VINCKE, *Staat und Kirche*, I, pp. 146 ss.

² VILLANUEVA, XIII, p. 218.

³ Auch hier war die Befürchtung begründet. Ibid. XIV p. 4.

⁴ Cf. L. KLÜPFEL, *Verwaltungsgeschichte des Königreichs Aragon zu Ende des 13. Jahrhunderts*, Stuttgart 1915, p. 188.

zu einem Vergleich bereit zeigte, indem er in Castelló ein Offizialat für den Grafschaftsbezirk einzurichten gedachte, stiess er auf den Widerstand der Gironeser Stadtgeschworenen¹. Es wird sich dabei auch um das *privilegium de non evocando* gehandelt haben, das für die bis dahin begünstigten Gironeser Bürger begreiflicher Weise als Belästigung empfunden wurde.

Während nun der König dem Versuch des gräflichen Bruders im eigenen Lande Einhalt gebot, brachten die Abgesandten des Bischofs und Kapitels beim Papst ihren Einspruch vor. Auch der König selbst liess ihm ein Beschwerdeschreiben überreichen. Johann XXII. war zunächst geneigt gewesen, die Bitte des Infanten zu erfüllen, und er hatte deshalb in der üblichen Weise eine Berichterstattung veranlasst. Möglicherweise waren durch diesen päpstlichen Auftrag auch Bischof und Kapitel von Girona alarmiert worden. Nach Anhören der Beschwerden stellte der Papst das Verfahren ein und verwies den König und den Infanten unter dem 8. Juni 1332 auf eine gütliche Einigung. Er versäumte zwar nicht, zugunsten der Bitte des Infanten die erstrebenswerte Vermehrung des Gottesdienstes und den Nutzen der Seelsorge anzuführen. Aber er deutete zugleich klar an, dass er nur bei Einmütigkeit der beiden Parteien zur Teilung und Neuerrichtung schreiten werde².

Diese päpstliche Stellungnahme verdient unsere gesteigerte Aufmerksamkeit. Es dürfte aus ihr hervorgehen, dass der Papst über den Einspruch des Bischofs und Kapitels, also der kirchlich zu allererst Beteiligten, kurzerhand hinweggegangen wäre, wenn nur die Landesherren einig gewesen wären. Wir ersehen daraus nicht nur die Taktik der römischen Kurie in der Regelung solcher Fragen, sondern auch die tatsächliche Verteilung des Machtverhältnisses von Staat und Kirche in diesen Organisationsfragen. Der Fall ist geradezu typisch für jene Zeit. Derselbe Papst hatte, so ging jedenfalls das Gespräch, zehn Jahre zuvor die bei ihm lebhaft betriebene Errichtung des Bistums Barbastro unterlassen, weil er den Widerspruch des Königs Jakob II. fürchtete³. Es ist

¹ VILLANUEVA, XIII, p. 248.

² Cf. VINCKE, *Documenta selecta*, n. 496. POU Y MARTÍ, *Visionarios catalanes*, p. 340. F. MONSALVATJE Y FOSSAS, *Los condes de Ampurias*, p. 182 s.

³ ACA, Reg. 338 fol. 110v. VINCKE, *Staat und Kirche*, I, p. 321.

kein Zweifel, dass der König das Recht des Papstes zur Bistums-
teilung anerkannte. Aber er konnte damit rechnen, dass derartige
päpstliche Entscheidungen nur in Einklang mit seinen eigenen
Wünschen gefällt wurden¹. Die Landesherren legten — wie zu jener
Zeit etwa auch der Deutsche König Ludwig von Bayern in der
Frage der Verlegung des Bischofssitzes Lebus nach Frankfurt
a. d. Oder (1330)², oder einige Jahre später hinsichtlich der Grün-
dung eines Erzbistums auf dem östlichen Kolonialboden³ — ver-
stärkten Nachdruck auf die Anerkennung ihres Standpunktes, dass
die kirchliche Bistumsorganisation auf das engste mit der staatli-
chen verflochten war, und der Papst trug dem unter grundsätzlicher
Wahrung seines ausschliesslichen Rechts⁴ in der Praxis Rechnung.

Dass der Graf von Empúries ihn gegen den König ausspielen
wollte, hat Johann XXII. natürlich gemerkt. In anderen Fällen hat
er den Vorteil, der ihm aus dem Gegeneinander der Parteien er-
wuchs, nicht so sorglos vorbeigehen lassen. In unserm Falle aber
hat er sich bei aller klugen Vermittlung aus der Sache gehalten.

Der Infant Peter hat sich gegen Ende des Jahres (1332) auf
die Reise zu seinem königlichen Bruder gemacht, um mit ihm ge-
mäss dem päpstlichen Vorschlage zu verhandeln. Aber seiner An-
kunft kam ein Schreiben des Bischofs und Kapitels von Girona
zuvor, das wieder der Kanoniker Arnald de Monrodó zu überbrin-
gen hatte und den König unter Einhämmerung der bekannten
Gründe bat, das Ansinnen des Infanten nach wie vor mit allem
Nachdruck abzulehnen⁵. Der Infant hat denn auch nichts erreicht.
9 Jahre später hat er die Grafschaft Empúries tauschweise seinem
Bruder Raimund Berengar überlassen.

Ein Menschenalter lang scheint die angeschnittene Frage geruht
zu haben. Sie brach merkwürdigerweise wieder auf, nachdem der
Graf Johann von Empúries, der Sohn und Erbe des Infanten Rai-
mund Berengar, durch seine Verhehlung mit der Prinzessin
Johanna, der Tochter Peters III., mit dem König in ein neues ver-

¹ In der Folge sind, bis in die neueste Zeit, solche Fragen oft Gegenstand
konkordatärer Vereinbarungen gewesen.

² Vgl. O. BORNHAK, *Staatskirchliche Anschauungen und Handlungen am
Hofe Kaiser Ludwigs des Bayern*, Weimar 1933, pp. 98 ss.

³ Ibid. pp. 95 ff.

⁴ Wie auch heute noch. *Cod. Jur. Can.*, cc. 215, § 1; 248, § 2, 255, 1414.

⁵ VINCKE, *Documenta selecta*, n. 499.

wandtschaftliches Verhältnis getreten war¹. Auch er unterhielt persönliche Beziehungen mit der römischen Kurie, zumal nach Ausbruch des Schismas, in dem er sich bald auf die Seite des Gegenpapstes Clemens VII. stellte. So erhält der erneut entstehende Kampf um das Bistum Empúries zum guten Teil seine Eigenart durch das Grosse Schisma. Aber auch aus der innerpolitischen Lage des Landes ergeben sich zu den oben genannten noch neue Gesichtspunkte.

Als wesentlich ist zunächst die inzwischen erfolgte Schaffung eines Herzogtums Girona für den Thronfolger Johann, der also der Schwager des Grafen Johann von Empúries war, zu nennen. Der Thronfolger Johann war der erste Herzog, der überhaupt in den vereinigten Kronländern ernannt wurde. Um dem herzoglichen Titel einen besonderen Inhalt zu geben, hatten auch der Bischof und die Kirche von Girona zu dienen. Der Herzog-Thronfolger hatte der einzige neben dem Könige zu sein, der sich einen "Landesbischof" leisten durfte². Er musste also, obwohl er seinem Schwager auch persönlich sehr nahe stand, notwendig zum Gegner der Bistumsteilung werden.

Auch pfründenrechtlich hatte sich inzwischen eine Aenderung vollzogen, indem Gregor XI. viele Kaplaneien der Grafschaft der Gironeser Kathedrale inkorporierte. Die dadurch bedeutsam verstärkte Stellung der Kathedrale wird unter den obwaltenden Umständen eine Reaktion vonseiten des Grafen geradezu herausgefordert haben.

Der Graf nahm dieselbe Taktik wieder auf, die früher der Infant Peter befolgt hatte. Er begann, ohne den König und Thronfolger etwas wissen zu lassen, seine Verhandlungen unmittelbar mit der Avignoneser päpstlichen Kurie. Auch er suchte also den Papst als Vorspann in seinen territorialstaatlichen gegen die Krone gerichteten Bestrebungen zu benutzen. Inhaltlich aber scheint er ein umfassenderes Ziel, als es dem Infanten vorgeschwebt hatte, von Augen gehabt zu haben. So gedachte er zur Abrundung ausser seiner Grafschaft auch benachbarte Gebiete in das Bistum einzube-

¹ Die Hochzeit fand 1372 statt. BOFARULL, *Los condes de Barcelona*, II, p. 274. VINCKE, *Documenta selecta*, p. 400, n. 642. — A. Rubió i Lluch hat in seinen *Documents per l'Història de la Cultura Catalana* gleichfalls eine Anzahl von Dokumenten über die Infantin Johanna von Aragon-Empúries gebracht.

² Nur der Infant Martí hatte eine ähnliche Stellung in Segorbe.

ziehen, dessen Sitz im übrigen wieder seine eigene Hauptstadt Castelló sein sollte.

Das ganze Unternehmen mag in etwa auch ein explosiver Ausbruch der Misstimmung gewesen sein, die unter den Grossen des Landes über die ganz zielstrebig fortschreitende Zentralisationspolitik der Krone herrschte. Und gerade auch während des Schismas wusste der König, indem er unter dem Vorwande der Neutralität beiden Päpsten abwartend gegenüberstand und sich selbst weithin in ihre Rechte einsetzte, den Wirkungsbereich der gräflichen und gleichgeordneten Vasallen einzuschränken, indem er beispielsweise auf mehr oder weniger die gesamte Pfründenbesetzung bezw. Pfründenverwaltung, auf die Appellation an den päpstlichen Stuhl und die päpstliche Finanzverwaltung innerhalb seiner Länder die Hand legte. Man hat den Eindruck einer fast geschlossenen Opposition, wenn man liest, wie beispielsweise die Grafen von Ribagorza und Urgell, der Vizgraf Dalmatius von Rocabertí, Hugo von Cardona, die Edelherrn Bernhard von Cabrera und Gaston von Moncada, ja sogar der Infant Martí, der Sohn des Königs selbst, die königliche Camera apostolica¹ bekämpften, sodass die königlichen Beamten im September 1382 den gemessenen Befehl erhielten, den Widerstand zu brechen². Das Vorgehen des Königs mochte umso empfindlicher wirken, als gleichzeitig in Frankreich³ und Deutschland viele Territorialfürsten auf Kosten der Krone Fortschritte ihrer Landeshoheit buchen konnten.

Bischof und Kapitel von Girona benachrichtigten, auf die Gefahr aufmerksam gemacht, zunächst den Thronfolger Johann, der sich in Barcelona aufhielt. Dieser scheint auch selbst schon früher von den Gerüchten gehört zu haben, sie aber bei seiner persönlichen Freundschaft zum Grafen in den Wind geschlagen zu haben. Um sich nun Klarheit zu verschaffen, schrieb er am 7. Dezember 1380 gleichzeitig an den Grafen von Empúries und an den Gironeser Präzentor Dominikus Ponç, seinen Vertrauten am Hofe Clemens VII. in Avignon. Dem Grafen teilte er mit, er werde den

¹ Cf. J. VINCKE, *Eine königliche camera apostolica*. *Römische Quartalschrift* 41 (1933), pp. 306 ss.

² ACA, Reg. 1459, fol. 8.

³ Cf. B.-A. POQUET DU HAUT-JUSSÉ, *Deux féodaux. Bourgogne et Bretagne*, Paris 1935.

Plan, der dem Herzogtum Girona abträglich sei, zunichte machen¹. Dem Präsentor trug er auf, sich bei Clemens VII. persönlich nach den Schritten des Grafen zu erkundigen und darüber unverzüglich zu berichten².

Inzwischen war die Kunde über das gräfliche Unternehmen, vielleicht gleichfalls durch Boten der Gironeser Kirche, auch an den König Peter III. gelangt, der eben in seiner Lieblingsstadt³ Saragossa Hof hielt. Von hier aus ging also am 19. desselben Monats je ein Schreiben ab an den Thronfolger, an den Grafen, an Clemens VII. und an Huc de Lupià, Bischof von Tortosa, den königlichen Prokurator an des Letzteren Kurie. Alle vier Schreiben⁴ reden eine deutliche Sprache. Dem Grafen wurden, wenn er den Plan nicht aufgebe, Gegenmassnahmen angedroht, die der Thronfolger durchzuführen hatte.

In der Begründung der Abwehr waren König und Thronfolger völlig einig, wenn sie an erster Stelle die Rückwirkung auf das Herzogtum Girona nannten. Das legt den Gedanken nahe, dass umgekehrt der Graf mit seiner Bistumspolitik auch das Herzogtum als eine ungewohnte Fessel treffen wollte. Der König betonte überdies, ganz im Sinne der wachsenden absoluten Zentralmacht, dass der Graf derartige Fragen überhaupt nicht ohne seine vorherige Zustimmung vor den Papst bringen dürfe. Das hätte 50 Jahre früher König Alfons seinem Bruder Peter nicht zu sagen gewagt, und Johann XXII. hätte ein solches Wort, wenn es ausgesprochen worden wäre, kaum ohne Rüge hingehen lassen. Das Schisma hat die Päpste ebenso sehr zur Bescheidenheit gegenüber den weltlichen Mächten erzogen, wie es die aragonischen Könige — und nicht sie allein — zur Überhebung gegenüber den Päpsten führte.

Immerhin hat das nachdrückliche Einschreiten des Königs und Thronfolgers in Hinsicht auf den Grafen zunächst seine Wirkung erfüllt. Im Zusammenhang mit andern Auseinandersetzungen zwischen dem Grafen und dem König aber trat die Bistumsfrage in veränderter Gestalt im Frühjahr 1384 wieder mit aller Schärfe hervor.

¹ ACA, Reg. 1660, fol. 65.

² Ibid., fol. 65v.

³ So hat man Saragossa genannt, weil Peter III sich dort verhältnismässig oft und lange aufhielt.

⁴ ACA, Reg. 1270, fol. 27.

Der Graf trat wieder mit Clemens VII. in Verbindung. Und zwar hielt er sich formell an das Verbot des Königs. Er erbat nicht die Errichtung einer Kathedrale, sondern die Erhebung der Castelloner Pfarrkirche zur Kollegiatkirche, der zugleich die von Gregor XI. der Gironeser Kathedrale inkorporierten Kaplaneien überwiesen werden sollten. Weiterhin erstrebte er die Einrichtung eines Offizialates, das nach seinem Wunsche zu besetzen war, mit dem Vorrecht, dass fñrderhin kein Grafschaftsangehöriger vor ein anderes kirchliches Gericht geladen werden dürfe. Hier knüpfte er also an die früheren Verhandlungen des Infanten Peter an. Der Verhandlungsgegenstand war aber inzwischen bekanntlich allgemein in eine viel aktuellere Bedeutung getreten. Der dritte Gedanke des Grafen endlich griff über die früheren Pläne beachtlich hinaus. Denn während die beiden erstgenannten Gesichtspunkte eine Spitze gegen Bischof, Kapitel und Bürgerschaft von Girona enthielten, den König selbst aber im engeren Sinne unangetastet liessen, brach die erbetene Zehnterhebung unmittelbar in das sorgfältig umhütete königliche Gehege ein. Die aragonischen Könige hatten sich seit dem endenden 13. Jahrhundert in steigendem Masse daran gewöhnt, ihre kriegerischen Unternehmungen gegen die Mauren und die aufständischen Sarden unter anderm mit dem Zehnten der kirchlichen Einkünfte zu finanzieren, da sie so oder so die Erlaubnis des Papstes zu erwirken wussten¹. Nun erbat zum erstenmale einer ihrer Vasallen vom Papste den Zehnten innerhalb seines Grafschaftsbereichs, und zwar gerade in einem Augenblicke, wo der König völlig ungebunden mit der camera apostolica seiner Länder schaltete und sie auch zur Befestigung seines Einflusses in den verlehten Grafschaften benutzte.

König Peter sprach es offen aus, dass die Bestrebungen des Grafen auf die Errichtung eines eigenen Bistums hinausliefen. In diesem Sinne führte er seine Gegenwehr beim Papst und Kardinalskollegium² und beim Grafen³. Den Thronfolger, der fast familiär mit Clemens VII. verkehrte, forderte er auf, gleichfalls seinen Einfluss an der päpstlichen Kurie geltend zu machen⁴. Der Thronfolger hat den Auftrag einige Tage später in Lleida ausge-

¹ Cf. VINCKE, *Staat und Kirche*, I, pp. 146 ss.

² 6. April 1384. ACA, Reg. 1266, fol. 98v. 99v; Reg. 1278, fol. 23.

³ 6. April 1384. ACA, Reg. 1266, fol. 100.

⁴ 6. April 1384. Ibid. fol. 99v.

führt, von wo aus er auch dem Grafen, mit dem er im übrigen um diese Zeit in anderen Fragen gegen den König eng verbündet ging¹, die Aufgabe seines Unterfangens anbefahl².

Der Graf hat sich nicht beirren lassen und dem König wohl geantwortet, er habe gar nicht die Errichtung einer Kathedrale beantragt. Jedenfalls fanden der König³ und der Thronfolger⁴ es für notwendig, im folgenden Monat den Bischof Huc de Lupià an der Avignoneser päpstlichen Kurie zu instruieren, dass er auch die Errichtung eines Kollegiatkapitels in Castelló bekämpfe.

Inzwischen bereitete sich durch die Treibereien der Königin Sibille zwischen dem König und dem Grafen aus andern Gründen ein regelrechter Kriegszustand vor. Als die Gräfin Johanna die Rechte ihres Gatten verteidigte, wurde sie vom königlichen Vater geohrfeigt, wodurch sie nach Bofarull⁵ seelisch derart mitgenommen wurde, dass sie daran starb⁶. Am 12. August 1384 machte sie ihr Testament. Noch im selben Monat erhielt der Graf ein weiteres drohendes Schreiben⁷ vom König. Aus ihm erfahren wir, dass der Graf seine kirchenpolitischen Bemühungen mit vermehrtem Eifer fortsetzte und ausser den bislang erörterten Streitgegenständen auch darauf hinausging, dass überhaupt keiner seiner Untertanen wegen Schuldforderungen ausserhalb der Grafschaft belangt werden könne. Gleichzeitig suchte er auch die Kirchen seiner Grafschaft stärker in seine Abhängigkeit zu bringen, wodurch er den Bischof natürlich zu desto heftigeren Gegenmassnahmen reizte⁸.

In dem Kampf wurde nun die Feder mit den Waffen vertauscht⁹. Der Graf warb ausländische Truppen, darin gefördert vom Thronfolger, der sich gleichfalls mit dem Vater überworfen

¹ Cf. ZURITA, *Anales*, I. X, c. 35.

² 12. April 1384, ACA, Reg. 1670, fol. 89.

³ 6. Mai 1384. ACA, Reg. 1283, fol. 192.

⁴ 10. Mai 1384. Siehe Anhang.

⁵ *Los condes de Barcelona*, II, p. 274.

⁶ Nach ihrem Tode hat ihr der Vater in Poblet ein Alabaster-Grabmal anfertigen lassen "per tal com ella és estada bona dona e tots temps obedient a nostres manaments". RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'Història de la Cultura Catalana Mig-èval*, II, p. 292.

⁷ Schreiben vom 30. August 1384. ACA, Reg. 1285, fol. 161v.

⁸ Arxiu Diocesà, Girona, Reg. E. 80.

⁹ Eine Gironeser Kalenderaufzeichnung sagt: "Anno a nativitate Domini MCCCCLXXXIIII et LXXXV dominus Petrus rex Aragonum faciebat executionem contra dominum Johannem comitem Impuriarum." VILLANUEVA, XII, p. 284, n. 26.

hatte. Der König hat sich am Kriege gegen den Grafen selbst beteiligt und ihn der Grafschaft ledig gesprochen. Der Thronfolger hat allerdings gleich nach der Regierungsübernahme seinem Schwager die Grafschaft zurückgegeben¹. Aber der Graf liess auch dann noch nicht von seinem Bistumsplane ab. Er liess den Erzbischof Anton von Athen trotz des vom Bischof von Girona verhängten Interdiktes in der Grafschaft Empúries Gottesdienst halten. Der Erzbischof freilich verfiel der Exkommunikation und hatte vom Papst die Absolution zu erbitten, mit deren Erteilung Clemens VII. den Bischof von Barcelona beauftragte. Aber der Bischof von Girona war derartig empört, dass er anscheinend der Lossprechung Hindernisse bereitete, so dass der König selbst sich bei ihm zugunsten des Erzbischofs verwandte². Aber in der Bistumsfrage liess auch der König nicht mit sich verhandeln. Dem Grafen trat er Anfangs 1392 wieder mit aller Eindeutigkeit entgegen³. Und er hat, als der Graf sich in derselben Angelegenheit wieder mit Clemens VII. in Verbindung gesetzt hatte, durch erneute Schreiben an den Papst und die Kardinäle von Viviers und Valencia⁴ diese Versuche auch an der römischen Kurie wirkungslos gemacht.

ANHANG

Lleida, 10. Mai 1384

Der Thronfolger Johann beauftragt den Bischof Hugo von Tortosa, an der römischen Kurie die vom Grafen von Empúries betriebene Teilung des Bistums Girona oder die Erhebung der Pfarrkirche in Castelló zu einer Kollegiatkirche unter allen Umständen zu verhindern.

Primogenitus Aragonie. Venerabilis in Christo pater! Nuper multorum relacione percepto qualiter comes Impuriarum ad Romanam curiam procuratores seu nuncios destinaverat pro obtinendo a summo pontifice, ut facta seccione de cathedrali ecclesia Gerundensi multum prout scitis notabili et antiqua faceret de simplici et curata ecclesia ville Castilionis ecclesiam cathedralem, nos aliis nostris litteris domino summo pontifici scripsimus supplicando eidem, ne inordinatum votum

¹ Am 17. Januar 1387. ACA, Reg. 1675, fol. 27.

² ACA, Reg. 1879, fol. 133.

³ 27. Januar 1392. MONSALVATJE, *Los condes de Ampurias*, p. 199.

⁴ 25. Januar 1392. ACA, Reg. 1963, fol. 21.

dicti comitis super premissis ullatenus adimpleret, cum cederet in dictae Gerundensis ecclesie notabile detrimentum regaliarumque regiarum et nostrarum ac iurium totiusque rei publice civitatis et diocesis Gerundensis irreparabile dispendium et iacturam, prout ex dictarum serie litterarum de quibus iam alias habuistis transsumptum poteritis laius intueri; verum nunc ecerto didiscimus, quod, non obstante nostra supplicatione iamdicta nec quod de predictis collegio dominorum cardinalium similiter scripserimus, pro parte prefati comitis ad actum obtinendi bullas a dicta sede apostolica processum extitit et proceditur importune; quam ob rem vos attente rogamus vobisque dicimus et mandamus, quatenus in obtinendo et interpellando tam coram dicto domino summo pontifice et sacro dominorum collegio cardinalium quam eciam alias ubicumque interponatis solícite nostro nomine partes vestras, sic quod prefata non fiat seccio ecclesie Gerundensis nec erectio Castilionis ecclesie in ecclesiam collegiatam vel eciam cathedralem, immo procuretis cum ea qua poteritis maiori instantia, ut totum id et quicquid iam super hiis inceptum seu factum fuerit quod non credimus revocetur mox et ad nichilum deducatur, scituri quod ex hoc quod tantum cordi habemus quod amplius non possumus, cum dicta civitas Gerunde sit capud nostri ducatus, impendetis nobis serviciu summe gratum, pro quo ad proseguendum favorabilius vos vestraque negocia nos habebitis prompciores. Datum Ilerde sub nostro sigillo secreto, die .x. madii anno a nativitate Domini .mcccclxxx. quarto. Primogenitus.

Dominus dux mandavit michi Galcerando de Ortigis.
Dirigitur H. episcopo Dertusensi.

ACA, Reg. 1748, fol. 84.

JOHANNES VINCKE

Universität Freiburg i. Br.

7

RELACIONS DEL PAPA PIUS II AMB JOAN II D'ARAGÓ I ELS CATALANS

Les relacions entre la Santa Seu i la Casa d'Aragó en la primera meitat del segle xv havien estat generalment poc cordials i en algunes ocasions summament hostils.

Elevat l'any 1416 a la dignitat reial Alfons el Magnànim, per mort del seu pare el rei Ferran d'Antequera, determinà acabar immediatament el cisma religiós en els seus reialmes, separant-se del papa Benet XIII i enviant legats al gran concili de Constança, malgrat les contràries suggestions dels prelats i abats de Catalunya reunits a Barcelona per tal de sostenir l'esvinçat tron del pontífex aragonès. L'any següent retia homenatge al papa romà Martí V, de la qual cosa es penedí ben aviat, com ho prova la seva indigna conducta després de la mort del papa Luna, de Penyíscola, protegint el ridícul canonge de Barcelona Gil Sánchez Muñoz, que féu coronar amb el nom de Climent VIII, i amenaçant amb la pena capital el digníssim legat pontifici, el cardenal franciscà Pere de Foix, en cas que s'atrevis a entrar en els seus dominis¹. Mitjançant els bons serveis d'Alfons de Borja, el futur papa Calixte III, es firmà una concòrdia honorable, que donà la desitjada tranquil·litat i unió a l'Església i al seu procurador el capell cardenalici; pau que dissortadament durà pocs anys a causa de les exagerades pretensions del concili de Basilea contra el papa Eugeni IV, que portaren de nou al cisma, del qual se serví el rei Alfons d'Aragó en la seva pèrfida política amb aquell papa, encara que no arribà a reconèixer del tot l'antipapa Fèlix V de Savoia.

¹ Vegeu el magnífic estudi de F. EHRLE (més tard cardenal), *Der Cardinal Peter de Foix der Aeltere, die Acten seiner Legation in Aragonien*, «Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters» t. VII, Freiburg i. B. 1900, pp. 421-514; BARON, *Le cardinal Pierre de Foix et ses légations*, «La France Franciscaine», t. IV, París 1921, p. 1-40; 145-87; t. V, 1922, p. 1-70.

Assegurada la possessió de la corona de Nàpols després de la triomfal entrada d'Alfons en aquella capital el dia 26 de febrer del 1443 i vençut irremeiablement Renat d'Anjou, el sobirà defensat amb gran energia per Eugeni IV contra les pretensions de la Casa d'Aragó, hom féu de la necessitat virtut; de manera que a tants anys de discòrdia entre el rei Alfons i l'Església succeí una època de bonança, que és convertí en amistat en temps del papa Nicolau V, i que hauria durat segurament fins a la mort d'aquell poderós monarca si no s'hagués trobat aquest enfront d'un altre caràcter de ferro i igualment desitjós d'enaltir la família: ço és Calixte III, vell amic i vassall seu. Arribà a tal punt l'animositat entre ambdós sobirans, que el papa valencià deia poc abans de la seva mort, preveient pròxima la del seu rival: "Si el rei Alfons ve a manca, jo lliuraré el meu successor de pena, impedint la successió de Ferran, fill natural d'aquell, a la corona napolitana. Alfons no ha deixat d'atemptar a la pau de l'Església, turmentant-la en les persones de Martí V, Eugeni IV i en la meva." El monarca aragonès responia a aquestes amenaces amb intents cismàtics, disposat a secundar tot procediment contra Calixte.

Sortosament, a pocs mesos de distància l'un de l'altre morien l'any 1458 Alfons d'Aragó i Calixte III: aquell el 27 de juny i el 6 d'agost el segon; i restà completament canviada i millorada l'escena política de les relacions entre Aragó i el Pontificat. El cultíssim, amable i pacífic Eneas Silvio Piccolomini, enlairat amb el nom de Pius II a la càtedra de sant Pere, s'afanyà a establir bons lligams amb la Casa aragonesa, concedint al rei Ferran la investidura de Nàpols i manifestant les millors disposicions envers Joan II, germà d'Alfons i successor seu en la corona d'Aragó, Sicília i Sardenya.

CREUADA PONTIFÍCIA CONTRA ELS TURCS. — Els primers contactes directes que trobem entre Pius II i Joan II d'Aragó es refereixen a la qüestió de la creuada papal. La principal preocupació del gran papa humanista, com ho fou també del seu predecessor, era el perill mahometà. Destruït l'any 1453 l'imperi bizantí per Mahomet II, des de Constantinoble amenaçava el Gran Senyor l'Europa balcànica i danubiana, i, efectivament, abans de començar el regnat de Pius II havien ja caigut en mans dels infidels innom-

brables places fortes i semblava inevitable la desfeta de tota l'Hongria cristiana. Urgia, doncs, oposar a l'invasor un exèrcit terrestre i prevenir amb una flota marítima ben dirigida els projectes de conquestes d'illes o ports europeus. El papa convocà, per butlla del 13 d'octubre del 1458, totes les potències cristianes a un congrés que devia celebrar-se a Màntua l'any següent per tal de concertar amb els delegats d'aquelles una creuada eficaç contra Turquia.

Aquesta crida papal trobà migrat acolliment, de manera que, acostant-se la data de la celebració del Congrés i ja essent Pius II pel camí, adreçava noves invitacions als prínceps. El 12 de maig, des de Bolonya, escrivia a Joan II d'Aragó pregant-lo "per la misericòrdia divina, que volgués recordar-se de la causa de la fe, d'importància capital per a tot catòlic, i foragitant tota mena d'impediments acudís sense retard a la dieta mantuana, dòcil a les exhortacions de la Santa Seu" ¹.

Arribat el papa a Màntua el 27 del dit mes de maig, no hi trobà cap representació dels sobirans, ni tan sols dels d'Itàlia: fins el 26 de setembre no es pogué celebrar la primera sessió del Congrés. El rei d'Aragó havia enviat els seus delegats, que eren: Joan Moles de Margarit, bisbe d'Elna ², el noble Pere de Peralta, en Joan de Galasch, doctor en Dret, i el bisbe electe de Segorb, Francesc Ferrer ³. Hi havia també a Màntua el duc de Milà, els marquesos de Màntua i Monferrato, el senyor de Rímìni i els representants de Ferran de Nàpols, Florència, Venècia, Ferrara, Bolonya, Sena i Luca. Dels dominis estrangers no havien arribat més que els de Borgonya i els d'Aragó, que, per les illes de Sicília i Sardenya, que posseïa, es considerava potència italiana. Després hi acudiren els delegats d'Hongria, Polònia, Savoia, i finalment els de l'Emperador, els quals venien amb poques ganes de concórrer a l'empresa armada contra l'enemic del Cristianisme, i els de França, preparats per iniciar un atac al papa a causa de la investidura reial

¹ Arxiu Vaticà, armari 39, t. 9, fol. 34. Publicà aquest breu, en la part principal, L. Pastor en la monumental obra *Història dels Papes* (ed. ital., vol. II, Roma 1911, p. 685); per això l'ometem ací.

² Preconitzat el 23 de març del 1453 i trasferrat el 1467 a la Seu de Girona. Vegeu EUBEL, *Hierarchia catholica medii aevi*, t. II, Munster 1914, p. 150; GAMS, *Series episcoporum ecclesiae catholicae*, Ratisbona 1873, p. 600.

³ Fou preconitzat el 24 de setembre del mateix any, però poc després canviava la mitra per la de Càller i finalment per la de Mallorca. EUBEL, ll. c., 234, 114, 184.

napolitana concedida a Ferran d'Aragó. Considerant, doncs, Pius II les dificultats que presentava la conclusió d'un acord comú a totes les nacions cristianes, determinà concertar-ne un amb les potències italianes, entre les quals hom comptava l'Aragó. Amb exclusió, doncs, de Venècia, que presentava condicions exagerades, foren firmats entre totes les potències italianes certs capítols de concurs a una creuada cristiana de tres anys, senyalant per les despeses una dècima part als eclesiàstics, una trentena als llecs i una vintena als jueus.

Els quatre delegats de Joan II d'Aragó, en nom d'aquest, firmaren i juraren observar la dita capitulació; però, segons sembla, a Catalunya i a les altres terres de la Confederació aragonesa no mancaren persones que critiquessin aquesta obligació contreta per llur sobirà, tement que en sortís molt perjudicada tota la corona aragonesa o els drets de les Corts, que pactaven i legislaven juntament amb el rei. Volent, doncs, evitar el papa que aquestes crítiques poguessin refredar el fervor del monarca per la santa empresa, en ésser mal vista dels seus súbdits de la península, publicà espontàniament la butlla, que donem a conèixer més avall (doc. 1), datada en la ciutat de Sena cinc mesos després de la clausura del Congrés de Màntua, això és, el 4 de juny del 1460. En ella es justifica la conducta dels delegats reials en el Congrés, declarant que el monarca s'obligà al pacte antimahometà no com a senyor de les terres de la Confederació aragonesa, sinó solament pels reialmes italians de Sicília i Sardenya, dependents d'aquella.

En la percepció de la dècima imposada a Màntua ja en el primer any es presentà alguna dificultat, exposada sincerament pel rei Joan. Havia manat Pius II al seu nunci, el col·lector de la mateixa dècima en els dominis de la corona aragonesa, que consignés el producte líquid d'aquella contribució eclesiàstica al rei, per tal que aquest amb ella armés deu galeres-trirems i dues altres naus, que havia de tenir a disposició de la Santa Seu per la guerra contra els Turcs i mantenir-les per espai d'un any. Hauria bastat per això el diner que es pensava recollir si tota la clerecia hagués donat la dècima imposada; però el rei féu notar que els eclesiàstics de les províncies de Tarragona i Saragossa i de la diòcesi de Mallorca tenien privilegi de Calixte III de no pagar cap dècima, que no fos de caràcter general, i àdhuc si era general podien obligar-s'hi, sols

en part, adoptant taxes antigues i, per tant, menors. En conformitat amb aquestes excepcions, el papa determinà que el rei Joan armés les naus que pogués amb el producte recollit, i, en cas que aquest no volgués acceptar aital encàrrec, que el collector apostòlic conservés el diner en lloc segur per tal que en temps oportú pogués ser convertit en vaixells per a la guerra. Publiquem la butlla del 31 d'agost del 1460, adreçada a l'esmentat nunci Antoni Verneri (doc. 2).

Les relacions del rei d'Aragó amb el papa Pius II eren molt cordials en aquest temps, com ho manifesta un acte de gran deferència de Joan II envers el papa, realitzat pel gener del mateix any, i al qual correspongué Pius II amb un altre d'exquisida atenció.

Com que Alfons el Magnànim havia viscut en tanta discòrdia amb el Cap de l'Església amb motiu de la seva manera arbitrària d'intervenir en les prebendes eclesiàstiques i principalment per les seves sortoses guerres contra la casa d'Anjou i altres senyories que s'oposaven a les pretensions aragoneses sobre Nàpols, per tal d'evitar que l'obtenció de butlles papals fes minvar la seva autoritat entre els vassalls de les corones d'Aragó, València, Catalunya i Mallorca, publicà certs edictes que prohibien usar de qualsevols indults o rescrites de la Cúria Pontifícia sense expressa llicència del mateix rei. És natural que aquesta disposició fos mal rebuda pels papes, però Alfons era home de pocs escrúpols en qüestió de drets regalistes i que difícilment retractava les seves pragmàtiques. El mateix Joan II, germà seu, les havia confirmat en començar el seu regnat, però poc després, havent-ne el papa manifestat desplaer amb amoroses queixes exposades pels seus delagats en terres de la Corona d'Aragó i no volent el rei que tan gran infracció de la llibertat eclesiàstica tingués contristat el cor d'un pontífex extraordinàriament bondadós i amic de la Casa aragonesa, manà publicar a Barcelona, el dia 7 de gener del 1460, l'edikte que copiem (doc. 3), donant completa llibertat a la Santa Seu en la correspondència amb els seus fidels de les dites regions i viceversa.

Aquest acte devia commoure pregonament el cor sensible de Pius II, i com a prova del seu agraïment i afecte enviava a Joan II la Rosa d'Or d'aquella quaresma, com li anunciava amb una magnífica carta, datada a Sena el 13 d'abril, que també publiquem (doc. 4), en la qual fa un expressiu elogi del zel apostòlic del monarca i de

la seva devoció envers l'Església Catòlica¹. I veritablement se'n féu mereixedor, no solament per les accions ja esmentades, sinó també per la sinceritat amb què es proposava ajudar Pius II en la creuada que semblava imminent. Ho prova la carta del rei, escrita de Saragossa estant el 5 de maig del 1461, en què mana a Bernat de Vilamarí, capità general de les reials galeres, "que per defensa de la santa fe i perquè us ha pregat molt d'açó el Sant Pare", es traslladi amb deu galeres a les aigües pontifícies, posant les naus a disposició de l'Església per la guerra contra els Turcs².

REVOLUCIÓ DE CATALUNYA CONTRA JOAN II. — Ben conegudes són les turbulències que a Catalunya causà la discòrdia entre el rei d'Aragó i el seu primogènit el príncep Carles de Viana. Aquell conserva encara en la nostra terra el títol de "rei sens fe" i un dels nostres millors historiadors moderns³ l'anomena "mal pare, mal home i mal rei": almenys el primer estigma el té ben merescut; si bé és cert que part de la culpa correspon a la reina Joana Enríquez, dona de gran talent i viril fortalesa, però pèssima madrastra. Ambdós esposos, per tal d'exaltar els fills de llur tàlem, feren tot el possible per arruïnar el príncep Carles, a qui la seva mare Blanca havia llegat en morint la corona de Navarra. A Catalunya i Sicília s'havia fet summament simpàtic un príncep que tants dots naturals i extraordinària cultura posseïa, i hom desitjava pertot arreu que el seu pare el fes jurar com a successor a la Corona aragonesa, a la qual cosa aquell s'oposava, i àdhuc li negava la de Navarra amb odi ferotge. Per això quan el príncep, retornant de Sicília i Mallorca, entrà a Barcelona el 22 de març del 1460 i la ciutat el rebé amb entusiasme delirant, aclamant-lo com a legítim hereu de la Corona, Joan II i la seva muller en tingueren amarguíssim sentiment. Escoltant el rei les perverses suggestions de la reina i donant fe a la calúmnia, segons la qual el seu

¹ Nicolau V, l'únic papa que havia viscut sempre en bones relacions amb el rei Alfons d'Aragó, havia enviat a aquest la Rosa d'Or l'any 1451; no obstant, les expressions de la butlla papal en què s'anuncia la dita distinció són molt menys afectuoses i encomiàstiques que la referent a Joan II. Hom pot veure aquella en l'Arxiu Vaticà, Reg. Vat., t. 403, fol. 1.

² Vegeu *Colección de documentos inéditos de la Corona de Aragón*, t. XVI, o IV del *Levantamiento de Cataluña contra Juan II*, p. 76.

³ VÍCTOR BALAGUER, *Historia de Cataluña*, t. VI, Madrid 1886, p. 248. Vegeu també VALLS TABERNER i FERRAN SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, v. II, Barcelona 1923, p. 177.

fill pensava destronar-lo mitjançant l'auxili armat del monarca de Castella, manà a Carles de presentar-se immediatament a la ciutat de Lleida, on celebraven sessions les Corts Catalanes. Malgrat tantes proves contràries, no creia el príncep en l'extremada malícia del seu pare; així és que, com anyell mansuet, acudí al lloc senyalat, esperant la seva proclamació d'hereu reial; gran fou, doncs, la seva consternació en veure que el rei, després de donar-li l'òscul de Judas, el declarava presoner, meditant segurament desfer-se d'un fill tan avorrit, que maleïa l'hora en què l'havia engendrat. Emprisonat Carles de Viana el dia 2 de desembre, passà dos mesos de penes en el castell de Morella.

En va protestaren d'aquest acte indigne les Corts Catalanes i la ciutat de Barcelona: Joan II estava encegat per l'odi, de manera que als nous enviats per la Generalitat de Catalunya i Consell de Cent de Barcelona, que li demanaven la llibertat del primogènit, respongué amb insults i els digué aquelles cèlebres paraules maledugues: "la ira del monarca és missatgera de la mort", que indignaren i feren perdre la paciència als prohoms catalans. Tot el principat s'alçà en armes sota l'experta direcció dels comtes de Pallars i de Mòdica, del vescomte de Rocabertí i altres, i amb la benedicció dels prelats. Tement, doncs, Joan II la ruïna de la seva Corona, puix que València, Aragó i Mallorca havien declarat llur solidaritat amb Catalunya, donà llibertat al seu fill, qui entrava triomfalment a Barcelona el 12 de març del 1461.

No content el principat amb aquella llibertat del seu amat príncep, volgué la seva rehabilitació, i demanà que fos jurat hereu de la Corona aragonesa i que mentrestant prenguéssin l'administració del Principat, de manera que el rei no pogués entrar en les terres catalanes sense llicència de la Generalitat. En absència del monarca, foren presentades aquestes proposicions a la reina, que aleshores residia a Vilafranca, però, conceptuant-les ella exagerades i tan humiliants pel seu marit, no s'atreví a jurar-les, com exigien els catalans, i, per tant, volgué consultar personalment el rei, que es trobava a l'Aragó, de qui rebé autorització per firmar els dits capítols, com ho féu la mateixa reina Joana a Vilafranca el dia 21 de juny del mateix any.

Joan II restà molt afligit per les concessions que li havia arrencat Catalunya, especialment perquè amb aquell pacte jurat veia im-

pedida l'exaltació, que tant ell com la reina anhelaven, del príncep Ferran — el després celebèrrim Rei Catòlic —; i també el contristava, com ho deia més tard al papa Pius II, que s'hagués lligat de tal manera respecte de Catalunya, que no hi pogués entrar sense permís de la Generalitat sota pena de degradació o de ser-hi considerat com a persona merament particular: cosa que no hauria promès amb jurament sense l'amenaça del Principat i la por de potències estrangeres, defensores de Carles de Viana.

Arranjada, doncs, segons semblava, aquesta greu discòrdia entre Joan II i Catalunya, el príncep Carles de Viana sobtadament es posava malalt i moria a Barcelona el dia 23 de setembre del mateix any 1461, no sense sospites d'emmetzinament parricida, deixant els catalans en la major consternació que hom pugui ponderar. La nostra terra acceptà resignada la successió del príncep Ferran, germanastre del difunt; però, havent comès l'odiada reina algunes arbitrietats en l'exercici del seu càrrec de lloctinent del rei a Catalunya, després d'enverinar les divisions polítiques i socials dels seus habitants amb la seva inoportuna defensa dels pagesos de remença, es formà un partit formidable contra ella i contra el rei, que aprovava la seva conducta. Decidit Joan II a aixafar els drets de Catalunya, obtingué amb fina política de separar el rei de França de la defensa de la causa catalana, firmant a Olite, el mes d'abril del 1462 i més tard a Salvatierra, una aliança contra Catalunya, mitjançant l'empenyorament del Rosselló i de la Cerdanya. Era, doncs, inevitable l'alçament armat de la nostra terra contra aquell tirà.

Precedit del seu fill bastard l'arquebisbe de Saragossa, el rei entrà finalment a Catalunya. S'emparà primerament, el dia 6 de juny, de Balaguer, ciutat que li era molt addicta i que des del 1418 li havia estat donada en feu pel seu germà Alfons el Magnànim¹. En vista del procediment de Joan II, contrari al pacte jurat de Vilafranca, que li impedia l'entrada al Principat, la Generalitat decretà que la reina fos tractada com a violadora de les llibertats pàtries i els dies 9 i 11 del mateix mes també el rei era denunciat a Barcelona per enemic de Catalunya i digne d'expulsió. Aleshores començà de nou a la nostra terra la guerra cruenta i fratricida, i el Principat es veié obligat a oferir la corona comtal al rei En-

¹ Vegeu la meua *Història de la ciutat de Balaguer*, Manresa 1913, p. 205.

ric IV de Castella i després de la renúncia d'aquest, a últims del 1463, al conestable de Portugal, nét del famós Jaume d'Urgell, "el Dissortat", retut amb la ciutat de Balaguer a Ferran d'Antequera l'any 1413, i finalment a l'implacable enemic de la Casa aragonesa el duc Renat d'Anjou.

Vegem ara la intervenció del papa Pius II en aquesta guerra de Catalunya. Ja pel gener del 1461, assabentat el papa de l'hostilitat existent entre el rei Joan II i el seu primogènit el príncep de Viana, i probablement ignorant l'acte verament forçat, de reconciliació externa del rei amb el seu fill i l'alliberament d'aquest, escriví als diputats de Catalunya i consellers de Barcelona el breu *Commisimus nonnulla* del 30 del mateix mes, pregant que escoltessin benignament allò que de viva veu els explicaria de part seva el bisbe d'Elna, Joan Moles de Margarit, el seu nunci, que enviava a terres catalanes ¹.

Efectivament, el dia 27 de març següent, l'esmentat nunci consignava el breu credencial a la Diputació catalana i als consellers reunits en sessió, manifestant de paraula que Sa Santedat s'havia interessat per la llibertat del príncep de Viana i per la pau de la terra catalana; encarregava, per tant, als diputats i consellers que procuressin obtenir quan més aviat millor la concòrdia entre llur sobirà i el seu primogènit ². Més expressiva — i menys grata per Catalunya — era la butlla: *Caepimus animo non mediocrem mo-*

¹ *Colección etc.*, t. e., p. 123. He vist moltes butlles donades a aquest bisbe d'Elna pel gener del 1461 per tal que la seva legació apostòlica a les terres del rei Joan d'Aragó anés revestida de tot el prestigi convenient i d'extraordinària autoritat. Per la que comença *Ad reprimendas* rep sentència favorable a ell contra cert Guillem Jaume; per altres *Destinantibus*, *Quia praesentis vitae conditio*, *Devotionis tuae*, *Ad ea libenter*, *Cum Nos nuper* és autoritzat per exigir els espolis de la diòcesi mallorquina des de la mort del bisbe Joan Garcia, O. P., fins a l'elecció d'Arnau de Marí; per disposar de béns eclesiàstics per testament; per entendre en la visita apostòlica de mantes comunitats religioses, i finalment per exempció de despeses pròpies durant la seva nunciatura. (Arxiu Vaticà, Reg. Vat., t. 479, fol. 18, al 15v. fol. 749, al. 146v; fol. 150, al. 147; fol. 151, al. 148. fol. 152, al. 149.) Els altres diplomes, que comencen *Destinantibus* i *Ad ea ex apostolicæ* (distints dels anteriors d'igual començament) i també els següents: *Cum dilectus*, *Personam tuam* i *Ad perferendum* li donen facultat per percebre, en nom del papa, els fruits del bisbat de Lleida; per reformar els convents de disciplina afeblida; per anar segur i respectat per totes les terres; per conferir alguns benifets eclesiàstics, i finalment — i aquesta és la principal — rep gran poder per tal de promoure la creuada antimusulmana a favor del regne de Xipre i el seu destronat rei. (Arxiu Vaticà, reg. esm., fol. 152-156v, al. 149v-156v.)

² *Colección*, ll. e., p. 126.

lestiam del 19 de març, que el mateix bisbe Margarit presentà a la Generalitat el dia 16 d'abril. Segurament que en aquest temps Pius II havia rebut de Joan II o dels funcionaris que aquest tenia a Itàlia algunes informacions poc favorables a la causa catalana, i, per tant, no és estrany que reprengui els diputats i consellers per llur conducta envers el seu senyor temporal legítim. No obstant, cal notar les expressions també dures envers el rei, assegurant que ja li ha escrit inclinant-lo a la benvolença paternal i conjurant-lo per tal que es portés com a pare envers el seu fill: *erga suum natum, prout patrem se gerat*". Era demanar molt a qui tant avorria el seu primogènit. El papa pregunta als diputats i consellers què és el que pot fer ell per tal d'assolir la pau en tanta confusió pública, i els demana, per amor de Deu i de l'Església, mare comú de tots els fidels, que mentrestant no es passi a ulteriors accions: que ell confia trobar un mitjà que porti una pau honorable a Catalunya¹.

En un altre breu del 5 de març, donat a Antoni Vernerí, bisbe electe de Siracusa — nunci també i collector pontifici enviat al rei d'Aragó, que ho era així mateix de Sicília — encarrega a la Diputació i Consell de Cent que escoltin el seu representant amb benvolença. Les paraules del prelat Vernerí eren més suaus que les pronunciades pel bisbe d'Elna. Digué, doncs, a la Generalitat reunida en consistori el dia 20 de maig "que nostre Sant Pare havia hagut molt gran anuig de la captació del senyor Príncep; però creu haurà lauda molt major alegria de la liberació, per la qual los cathalans tant virtuosament havien insistit e treballat, com a fidelissims vasalls e de molta virtut, loant molt los actes de aquells". Afegí "que pus la liberació era obtenguda, nostre Sant Pare los pregava e encarregava que fossen axí virtuosos en reconèixer lo amor paternal en lo fill e obediència del fill en lo pare. E en açó vulguessen ab gran estudi entendre e encara en lo repòs del Principat, oferint que ell en nom del Papa, si mester era, hi volia treballar e per totes ses forces conduir bona concòrdia e repòs entre tots"².

En lloc de l'abat de Montserrat, a qui corresponia en aquesta ocasió respondre, digué l'arquebisbe de Tarragona al nunci pontifici que els catalans mai no havien intentat ni es proposaven

¹ Colección, II. e., p. 237.

² Colección, II. e., p. 500.

realitzar actes contra el servei de llur rei, sinó cercar la reconciliació d'aquest amb el seu primogènit, i "quant a l'intervenció oferta per lo dit nunci apostòlich, li regracien molt, e, si obs serà, la acceptaran en son cas" ¹.

Sobrevinguda pel setembre del mateix any 1461 la mort del príncep Carles de Viana i acceptada resignadament la successió reial en el príncep Ferran, passà una temporada de relativa calma, que hauria estat perpètua si Joan II, dominat per aquell mal esperit de la reina, no hagués trepitjat els furs i l'honor de Catalunya. Per alguns afers del Principat, envià la Generalitat a Roma, en la primera desena d'octubre del mateix any, Fr. Jaume de la Gialtrú, prior de Catalunya, de l'orde militar de sant Joan de Jerusalem, i Fr. Joan de Cardona, comanador de Masdeu i d'Espluga de Francolí, del mateix orde. Portaven cartes credencials per al Papa, per al Col·legi de cardenals i per al cardenal Roderic de Borja, en particular, i, a més, algunes instruccions escrites. En la carta a Pius II (7 d'octubre) parla la Generalitat dels diplomes pontificis esmenats, que havien presentat els nuncis Joan, bisbe d'Elna, i Antoni de Vernerí, i alhora explica extensament els darrers esdeveniments de Catalunya després d'haver obtingut la llibertat de Carles de Viana, principalment la capitulació jurada del rei amb el Principat i la subsegüent mort del príncep. Terminen pregant Pius II "que li plàcia haver un special recomendació e memòria aquets fidelissim e christianíssim ² Principat e los poblats en aquell, los quals ab tota integritat, obediència, vertader zel e fervent devoció sempre són e seran promptes als seus servey e manament, com a Vicari de nostre senyor Déu Jesuchrist e pare en la terra" ³.

El dia 12 de desembre, Pius II responia a les cartes dels diputats de Catalunya amb el breu *Venerunt ad Nos*, en què refereix l'audiència concedida als dos ambaixadors, qui li expressaren l'agraïment del Principat per tot el que havia fet a fi d'aconseguir la reconciliació del príncep de Viana amb el seu pare. Respongué el Papa que li bastava d'haver acontentat els catalans ⁴.

¹ *Colección*, ll. e.

² Diu "fidelissimo e christianissimo".

³ *Colección*, t. XVIII, pp. 103-106.

⁴ *Colección*, ll. e., p. 441. El cardenal "R. de Valencia" respon també amb molta benigntat, però la data de 13 de gener del 1481 és certament errada en l'edició. Ll. e., p. 442.

És probable que en enviar els Diputats de Catalunya els seus ambaixadors a Roma i en escriure al Papa sobre la capitulació de Vilafranca, ben coneixedors del caràcter de Joan II, pensessin ja en la possibilitat que el sobirà procurés ser quiti del jurament que tan forçosament havia concedit: així s'explicaria molt bé que en la carta indicada exposessin a Sa Santedat com havia obtingut el Principat aquella capitulació. De totes maneres, no sabem que aleshores el rei d'Aragó fes cap pas per tal de lliurar-se d'aquelles imposicions tan humiliants, especialment la de no poder entrar a Catalunya sense autorització de la Generalitat sota pena de ser-hi considerat com a persona privada. Hem de dir més, encara: alçat ja el sometent i les altres forces armades contra la reina i volent Joan II combatre la reacció, entrà a Catalunya a primers de juny del 1462, com havem dit, sense fer-se dispensar del jurament prestat. És veu, no obstant, que aleshores, o poc més tard, va encarregar al papa que l'en dispensés, en atenció a les crítiques circumstàncies en què hom li havia arrencat aquell jurament, que li semblava indigne de la dignitat reial, i també per tal de posar fi als excessos comesos pels catalans després de la mort del príncep de Viana, entre els quals, segons diu, ja no hi havia cap respecte envers la justícia ni envers les persones eclesiàstiques. Pius II, mitjançant la butlla *Sic decet* del 25 d'agost del 1462, que copiem de l'Arxiu vaticà i donem a la publicitat (doc. 5), dispensa el rei del jurament, autoritzant-lo a entrar en el Principat, com si aquell no hagués existit.

Hom comprèn que aquesta dispensa del jurament de la capitulació de Vilafranca fos summament penosa per Catalunya. Precisament el 21 de juliol la Generalitat havia escrit a Pius II una llarga carta exposant-li la manera despòtica com la reina exercia el govern a Catalunya i la recent entrada armada de Joan II, que havia obligat el Principat a respondre a tantes provocacions¹. Els ambaixadors enviats a la Ciutat Eterna per l'octubre de l'any anterior ja havien tornat a la seva terra després d'acabar llur missió a Nàpols i Sicília, però el Principat no cessava d'enviar cartes a Roma i especialment al Papa, que hem cercat en va. "Que sien fetes a Nostre Sant Pare letres de recomanació", determinaven

¹ *Colección*, t. XXII, p. 63.

els diputats el dia 27 de gener del 1463¹; “que's justifiqui lo fet del Principat”, deia l'abat de Montserrat en la sessió del 4 de febrer², i tres setmanes més tard hom encarregava a Alfons Paradiñas³ i l'abat de Sant Cugat, que es trobaven a Roma, la missió de prendre en defensa els interessos de Catalunya⁴. En les reunions del 13 i 26 de maig es lamenten els diputats perquè persones malèvols havien portat al Sant Pare noves falses i perjudicials a Catalunya; per tant, determinen d'escriure a Sa Santedat i als cardenals i ensems enviar a Roma una persona, delegada de la Generalitat, segons el parer del bisbe de Vic⁵.

Diu en alguns historiadors⁶ que pel setembre del 1463, havent estat ja destituït per Catalunya el rei Joan i proclamat en lloc seu Enric IV de Castella, i trobant-se la guerra en tota efervescència i Barcelona assetjada per les tropes de Joan II i Lluís XI de França, es presentà davant el Consell de Barcelona un nunci apostòlic enviat per Pius II per tal de constituir-se mitjancer en la desitjada reconciliació. Hom escriu que li fou respost que el Papa no coneixia la malícia del rei Joan, i que, cansats de la seva perversitat, els catalans ja l'havien desposseït de la seva dignitat comtal oferint-la al monarca castellà, preferint morir tots abans de tornar a reconèixer qui havia mancat al jurament i empenyorat les terres catalanes; oïdes aquestes raons, sortí el nunci de Barcelona sense haver obtingut el més petit èxit en la seva gestió pacifista. Creiem que els historiadors han sofert ací una equivocació atribuïnt al setembre del 1462 les visites dels nuncis Joan, bisbe d'Elna, i l'electe de Siracusa a la Generalitat, les quals foren pel març, abril i maig del 1461, com hem demostrat més amunt.

Intervingué, certament, en la qüestió catalana el papa Pius II pel setembre del 1463, quan la guerra es trobava en el període més cruel i corria la sang a doll, d'ambdues parts belligerants. El cardenal Lluís Joan del Milà, nebot i coterrani del papa Calixte III,

¹ *Colección*, t. XXIII, p. 211.

² *Colección*, ll. e., p. 218.

³ Administrador de l'església nacional de la Corona de Castella a Roma i més tard bisbe de Ciudad Rodrigo, sobre el qual publicarem, a. D., una monografia amb nombrosos documents.

⁴ Sessió del 25 de febrer de 1462. *Colección*, ll. e., p. 283.

⁵ *Colección*, ll. e., pp. 284, 295 i 457.

⁶ Vegeu principalment ZURITA, *Anales de Aragón*, t. IV, l. XVII, Barcelona 1668, fol. 117; VÍCTOR BALAGUER, *Historia de Cataluña*, t. VI, p. 178.

havia estat nomenat, l'any 1459, bisbe de Lleida¹ i pel setembre del 1463 es disposava a deixar la ciutat eterna per tornar a la seva nova diòcesi. A ell, doncs, envià Pius II una butlla el dia primer d'aquell mes, descrivint-li els horrors de la guerra catalana i encarregant-li de cercar per tots els mitjans oportuns la cessació de les hostilitats i una pau definitiva. El cardenal Milà, probablement per por de responsabilitats personals en la guerra fratricida, no tenia molta pressa d'anar a regir personalment la seva Seu lleidatana, majorment quan la mateixa capital, on havia de residir, estava en perill de caure en mans de Joan II. L'any següent, separat ja de la lluita el potent rei de Castella, a qui els catalans havien proclamat comte de Barcelona, hom preveia fora del Principat que el conestable de Portugal en Pere no portaria a felíç terme la guerra catalana; el bisbe Milà prengué llavors comiat del Papa, qui de nou li confià l'encàrrec de pacificador, fent-li redactar la mateixa butlla de l'any precedent, però amb data del 18 de març del 1464 i suprimint la llarga clàusula referent a les sancions. En la primera butlla se li donava facultat apostòlica per excomunicar i ferir amb altres censures eclesiàstiques els qui s'oposessin a la seva acció pacificadora; en la segona, en canvi, sols rep la comissió de procurar la pau i concòrdia entre els belligerants, prometent-li l'expressió de la benvolença papal i la benedicció divina en cas d'assolir un felíç resultat. Publiquem integralment el primer diploma pontifici i el petit fragment addicionat a la segona butlla (doc. 6).

Aquesta fou l'última intervenció del papa Piccolomini en les qüestions catalanes. El dia 14 d'agost del mateix any 1464 moria a Ancona el gran pontífex humanista, a qui succeïa Pere Barbo amb el nom de Pau II, de qui cap notícia no tenim sobre el seu in-

¹ Sobre aquest cardenal i bisbe de Lleida vegeu FLÓREZ, *España Sagrada*, t. XLVII, Madrid 1850, p. 84; VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, t. III, Madrid 1902, p. 78; CRISTOFARI, *Storia dei Cardinali di Santa Romana Chiesa*, Roma 1888, p. 153; CARDELLA, *Memorie Storiche de Cardinali della S. Romana Chiesa*, t. III, p. 123; ESCOLANO, *Historia de Valencia*, Valencia 1610, l. 9, col. 1263.

Era ben conegut de la Generalitat, la qual per l'octubre del 1461 encarregava als ambaixadors de Catalunya enviats a Roma que l'interessessin en la qüestió catalana. Vegeu *Colección de doc. esmentada*, t. XVIII, p. III. No essent el nostre intent escriure llargament d'aquest cardenal, ometem corregir les inexactituds històriques de Zurita, Chacón i altres autors quan parlen del mateix prelat.

terès en la guerra de Catalunya, que s'acabà l'any 1472 amb la capitulació, encara que honrosa, de Barcelona i l'entrada de Joan II en l'antiga ciutat comtal.

DOCUMENTS

1

Sena, 4 juny 1460.

Declaració papal a favor del rei Joan II en la qüestió de la creuada contra Turquia.

Ad futuram rei memoriam.

Ad tranquillum regimen militantis Ecclesiae, cui superna dispositione praefecti sumus, nostrae diligentiae curas solertius intendentes, ambiguitates, ex quibus regnis et nationibus quibuscumque possent damnosa provenire dispendia debito, prout expedit, lucidamus.

Sane cum superioribus mensibus ad conventum per Nos super negotiis fidei in civitate Mantuana celebratum comparuissent oratores carissimi in Christo filii nostri Johannis Aragonum regis illustris ad eundem conventum per Nos vocati, videlicet venerabilis frater noster Johannes episcopus Elnensis et dilecti filii Petrus de Peralta, miles, et Franciscus Ferrarii, electus Segobricensis, ac Johannes de Galach, Decretorum doctor, ad hoc specialiter per eundem regem cum sufficienti mandato destinati, requirentibus Nobis ut juxta conventionem cum ipsis ac omnibus et singulis potentatibus Italiae per Nos initam, nomine dicti regis, videlicet pro regnis Siciliae ultra Farum et Sardiniae, quae ipse rex in Italia possidet, sicuti et reliqui potentatus praedicti quaedam tunc expressa capitula observare promitterent et jurarent, ipsi oratores in hoc pro fidei utilitate et nostra voluntate ac dicti regis gloria praeclare et laudabiliter se gerentes, promiserunt et jurarunt praefatum regem dicta capitula pro regnis videlicet et dominiis Siciliae ultra Farum et Sardiniae hujusmodi dumtaxat efficaciter observaturum esse, prout in quodam instrumento publico desuper confecto plenius continetur. Verum accepimus, quod cum dicta regna cum corona et regno Aragonum jam pridem possessa fuerint, quidam nimium curiosi et ultra quam expediat sapere volentes, asserere praesumpserunt propter promissionem et juramentum hujusmodi, quoad ipsa dumtaxat et non reliqua dicti regis regna et dominia praestitum, eidem regi non modicum praejudicium generatum fuisse.

Nos igitur, ne propter id quod in favorem Cruciatæ fidei bene et laudabiliter ac bona fide per dictos oratores aut ipsum regem actum est in aliquorum mentibus aliquis ambiguitatis scrupulus coalescere possit, omnem super hoc ambiguitatis materiam amputare volentes, motu proprio, non ad alicujus super hoc Nobis oblatae petitionis instantiam sed de nostra mera dispositione et voluntate, per promissionem et juramentum hujusmodi antedicto regi nullum praejudicium generatum fuisse aut esse seu generari potuisse vel posse, quinimo promissionem et juramentum hujusmodi ad ipsius regis aut suorum regnorum et dominorum gloriae et auctoritatis augmentum cessisse ac cedere auctoritate apostolica et ex certa scientia, tenore praesentium, declaramus. Non obstantibus praemissis ac constitutionibus et ordinationibus apostolicis necnon statutis et consuetudinibus etiam municipalibus eorundem regnorum juramento, confirmatione apostolica vel quavis firmitate alia roboratis contrariis quibuscumque. Nulli ergo etc. nostrae declarationis infringere etc. Si quis etc.

Datum Senis anno Incarn. dom. 1460, pridie nonas junii, pontificatus nostri anno secundo.

Arxiu Vaticà, Reg. Vat., t. 503, fol. 140.

2

Sena, 31 agost 1460.

El papa encarrega a Antoni de Veneri, secretari seu i nunci apostòlic prop del rei Joan II d'Aragó, l'arranjament de la dificultat proposada per dit sobirà en la dècima per la creuada contra els Turcs.

Dilecto filio Antonio de Veneriis, secretario nostro, in Aragonia et aliis regnis et dominiis tam Italicis quam octiduis carissimi in Christo filii nostri Johannis Aragonum regis et Apostolicae Sedis nuntio et generalis decimae collectori, salutem etc.

Superioribus diebus, cum te collectorem decimae generalis super fructibus, redditibus et proventibus omnium ecclesiarum et beneficiorum ecclesiasticorum per Nos in conventu Mantuano impositae in Aragonum et ceteris regnis et dominiis tam italicis quam octiduis carissimi in Christo filii nostri Johannis Aragonum regis illustris deputavissemus, cupiens eandem decimam in subsidium fidei provide dispensare, tibi per alias nostras litteras¹ commisimus et mandavimus ut totam ipsam decimam praesentis anni duntaxat, postquam exacta

¹ No les havem trobat.

foret, praefato regi ad hoc ut ipse decem triremes et duas naves seu plures vel tot quot de ipsa decima armari possent contra Turchos armare, et quandocumque per Nos vel successores nostros Romanos Pontifices pro tempore existentes debito et congruo tempore requisitus foret, sic armatas contra eosdem Turchos destinare et per unum integrum annum adversus eos continuo retinere deberet, recepta prius ab ipso rege, suo et haeredum ac successorum suorum nomine, idonea cautione de praemissis per eum agendis, pro sua voluntate consignares; ac voluimus decimas, quas praesentes in Romana Curia persolvisset vel in posterum persolveret in hujusmodi decimae consignatione nullatenus includi, prout in eisdem litteris plenius continetur.

Cum autem, sicut accepimus, praefatus rex, existimans eandem decimam, deductis decimis curialium ac expensis subcollectorum, ad faciendum sumptus decem triremium et duarum navium hujusmodi non sufficere, cum praesertim fel. rec. Calistus papa III, praedecessor noster, dilectis filiis clero Terraconensis et Caesaraugustanae provinciarum ac diocesis Maioricensis per suas litteras concesserit, ut ad nullius solutionem decimae, nisi illa generalis foret, nec tunc etiam nisi secundum taxas antiquas, non autem secundum verum beneficiorum valorem quomodolibet tenerentur, eandem cautionem praestare, noluerit. Nos, qui ut ipsa decima solum in hujusmodi fidei subsidium exponatur et convertatur plurimum intenti sumus, discretioni tuae per apostolica scripta mandamus, quatenus ex quo ita se res habet, si dictus rex sufficientem et idoneam cautionem de armandis non decem triremibus et duabus navibus, ut praefertur, sed tot quot de ipsa decima armari poterunt et illis sic armatis ad omnem nostram vel successorum nostrorum requisitionem contra ipsos Turchos mittendis et per unum annum integrum nostro et Romanae Ecclesiae nomine retinendis praestare voluerit, potsquam cautionem ipsam praestiterit, ei dictam decimam praesentis anni dumtaxat ante vel postquam exacta fuerit, pro sua voluntate consignes.

Si vero ipse rex onus assumere et cautionem hujusmodi praestare noluerit, tu ex tunc easdem decimas juxta commissionem tibi per Nos factam colligere cures et eas apud te retineas, aut in loco tuto reponas in tot triremes et naves quot exinde armari poterunt convertendas, donec et quousque Nos de modo armandi easdem triremes et naves aliter duxerimus disponendi.

Et ne propter dictas Calisti praedecessoris litteras ipsa decima in eisdem provinciis et dioecibus minuatur, volumus quod tu illam juxta verum valorem beneficiorum et impositionem per Nos in conventu

Mantuano factam et per poenas in litteris desuper confectis appositas omnino cures colligi facere. Non obstantibus eisdem litteris, quarum vim et effectum tenore praesentium hac vice dumtaxat, quoad hoc, suspendimus et enervamus, ceterisque contrariis quibuscumque.

Praeterea volumus et earundem tenore praesentium tibi committimus et mandamus, ut in omnibus et singulis regnis et dominiis supradictis idoneos et acceptos verbi Dei praedicatores religiosos vel saeculares, prout tibi videbitur, eligas et assumas eisque et eorum cuilibet auctoritate nostra mandes in virtute sanctae obedientiae et sub excommunicationis poena, ut juxta aliarum litterarum nostrarum super hoc editarum continentiam in civitatibus et locis regnorum et dominorum praedictorum populis cruciatam nuntient et praedicent, illosque ad contribuendum huic sancti operi inducere et hortari ac eos ad commune periculum repellendum adstrictos esse declares. De oblationibus vero et eleemosynis, quae in opus cruciatum per christifideles in regnis et dominiis hujusmodi erogatae fuerint duas ex tribus partes in opus armandi triremes et naves praedictas, sive illas per praefatum regem armentur sive non, deputes et consignes. Tertiam vero partem in expeditionem exercitus terrestris contra eosdem Turcos exponendam et convertendam penes te, donec aliud a Nobis habueris in mandatis, retineas. Non obstantibus contrariis quibuscumque.

Datum Senis anno Incarn. dom. 1460, kalendis augusti, pontificatus nostri anno secundo.

Arxiu Vaticà, Reg. Vat., t. 477, fol. 156v-157.

3

Barcelona, 7 gener 1460.

Decret de Joan II donant permís per usar de diplomes i rescriptes papals sense el "placet" reial imposat per Alfons el Magnànim.

Ara hojats que us fan assaber per part de la majestat del Serenissimo Senyor rey don Joan, ara benaventuradament regnant.

Que jatsia per lo Illustrissimo Senyor don Alfonso, germa e predecessor seu, de immortal memoria, fossen stats fets e ordenats e manats publicar en aquests seus regnes e terres de Arago, Valencia, principat de Cathalunya e Mallorques, que alguns subdits e naturals seus de qualsevol ley, stament e condicio fossen, no usassen ne poguessen usar sots grans penes en los dits edictes apposades de qualsevol bulles, indults e rescriptes apostolicals sens expressa licencia

e facultat del dit senyor rey don Alfonso; los quals edictes per lo dit senyor rey apres mort del dit illustr. senyor rey don Alfonso e de la benaventurada successio fonch manat esser inviolablement servats e per bons respectes per la sua Magestat los dits edictes foren de nou fets e atorgats, segons en les provisions e preconizacions de aquelles, per aquesta raho fetes e manades, apar pus largament es contengut.

Ara empro la prefata Magestat per contemplacio de nostre Sant Pare e per altres bones e honestes e legittimes causes lo seu animo movents ha per rrevocats e revoca los dits edictes e prohibicions, aixis aquells e aquelles que foren fets e fetes per lo dit Serenissimo Senyor rey don Alfonso, com aquells e aquelles que per la sua Celsitut de nou foren fets e fetes, atorgats e atorgades. E dona licencia e plenaria facultat la prefata Magestat que liberament tot hom en los dits regnes de Arago, Valencia, principat de Cathalunya e Mallorques puxa usar de qualsevol bulles, indults e rescriptes apostolicals segons e per la forma e manera que fer se podia abans de la indicio e publicacio dels dits edictes, provisions, crides per aquella raho fets e fetes. Los dits edictes e provisions e penes en aquells e aquelles contengudes en alguna cosa no contrastants. Tota via vol empero la prefata Maies-tat que les sues preheminencies, prerogatives e drets li sien servats inviolablement segons que li eren e devien esser guardats abans de la edicio e publicacio dels dits edictes. E per que aço sia notori e manifest a totes les gents la prefata Magestat mana esser feta la present publica crida.

A. Nogueres, prothonotarius.

Quae quidem praeconizatio et publicatio fuit facta de mandato dicti Illustrissimi Aragonum regis, instante, procurante et solicitante reverendo in Christo patre domino Stephano de Nardinis¹ Sedis Apostolicae prothonotario et Referendario, in illis partibus ad haec et alia pro Sanctissimo domino nostro papa et Sancta Romana Ecclesia Legato.

Arxiu Vaticà, Arm. 29, t. 29, fol. 101, al 75v.

¹ Més tard arquebisbe de Milà i cardenal.

4

Sena, 13 abril 1460.

El papa envia la "Rosa d'Or" al rei d'Aragó.

Carissimo in Christo filio Joanni Aragonum regi illustri salutem etc.

Consueverunt Romani Pontifices quadragesimali tempore, illo die quo cantatur "Laetare Jerusalem" alicui astanti principi, cujus merita erga Pontifices et Romanam Ecclesiam existant, Rosam Auream elargiri, ut et gratitudo Pontificis ostendatur erga benemerentes et alii excitentur ad enitendum, ut suis operibus tali munere dignos se reddant. Contingit autem saepius, ut et mittatur absentibus, quorum aut merita id requirunt aut spes benemerendi appareat.

Itaque considerantes regia opera tua et singularem in Nos et Romanam Ecclesiam fidem, tenentesque pro certo quod juxta vires tuas te pugilem pro nostro et ipsius Ecclesiae atque adeo totius Christianitatis statu praestabis, quemadmodum hactenus cum singulari commendatione fecisti, Serenitatem Tuam elegimus ex multis, cui Rosam praesentis anni mitteremus. Destinantes illam tibi per dilectum filium Laurentium de Galeranis, militem, physicum nostrum et familiarem et tuae Celsitudini magnopere deditum, ut penes te eam cum debito honore conserves, tanquam pignus nostrae in te caritatis et tuae vicissim erga Nos devotionis. Suscipies igitur solita devotione munus hoc tibi impensum, pretio licet non magno, suo tamen mysterio multi aestimandum et in veneratione tenendum, cujus inspectio sit omni tempore cordi tuo laetitia et ad fortiter agendum.

Eidem autem Laurentio in his quae nostro nomine refert^r fidem tua Serenitas praestabit.

Datum Senis die 13 aprilis [1460], anno secundo.

Arxiu Vaticà, Arm. 39, t. 9, fol. 183, al. 180v (duplicada, fol. 184, al. 181).

5

Piença, 25 agost 1462.

Dispensa del jurament imposat per Catalunya a Joan II en la capitulació de Vilafranca, en virtut del qual no podia entrar en el Principat.

Ad futuram rei memoriam.

Sic decet Jesuchristi vicarium, qui praeordinatione superna militantis Ecclesiae moderatur habenas, vigilis more pastoris, indemnitate catholicorum principum paterna circumspectione consulere, quod per ipsius providae declarationis oraculum contemptum, jurgiorumque fomentis et scandalis inter eos praecipue et ipsorum subditos, pacis aemulo procurante, exortis, sublati de medio ac radicitus extirpatis, quisque sui juris integritate laetetur.

Nuper siquidem ad apostolatus nostri notitiam pervenit, quod licet carissimus in Christo filius noster Johannes Aragonum et Navarrae rex illustris tempore quo regnorum eorundem gubernacula, aeterni Regis permissione suscepit, jura et leges etiam municipales dum ab ipsius Johannis regis claris progenitoribus in Curiis generalibus promulgata, quibus ipse ad protegendum et defendendum res ecclesiasticas jure adstringitur necnon honorem coronae et regiae dignitatis illibataque regni jura servare juraverit; postmodum tamen cum nonnulla ex oppidis, castris et locis regnorum eorundem bellorum turbine quaterentur et cujusdam potentissimi regis ac etiam Catalanorum civitati Barchinonensi adhaerentium magnis copiis invaderentur hostiliter occuparenturque, et propter dissidia inter eundem Johannem regem et quondam Carolum, ejus primogenitum, dum in humanis ageret, satore zizaniae operante, exorta, idem rex Johannes sui regni scissuram magna sibi suoque statui allatura incommoda verisimiliter formidaret, et eisdem copiis occurrere sive eorum injustos conatus reprimere non valeret, ut motus Catalanorum hujusmodi quo poterat modo dissolveret et suo statui saltem minus spontaneis imo violentis mediis subveniret, cum eisdem Catalanis ad certas conventiones devenit, in quibus hoc inter alia conventum extitit; quod si unquam Johannem regem praefatum, Catalanis non petentibus, in Cataloniam proficisci contingeret, omnis regia potestas omnisque jurisdictionis auctoritas sibi inter Catalanos jure dignitatis regiae competentes ipso facto in ejus primogenitum pleno jure censerentur esse translatae, ac dictus Joannes rex tanquam privatus in Catalonia repu-

taretur et haberetur; propter quae inter Catalanos praedictos, dicto primogenito jam vita functo, cultus justitiae deperisse conspicitur, discordiae passim generantur et crescunt, gens contra gentem arma parat, et quod detestabilius est, ipsi clericos et ecclesiasticas personas, in quibus juste nullum sibi convenit vindicare imperium, proscribere et relegare ac eorum redditus usurpare minime reformidant; conventiones vero contra regis honorem initae et conventio quae inde secuta privilegiis unionis regnorum eorundem ac etiam principatus Cataloniae obviare et prius praestito per ipsum regem juramento obsistere dignoscantur, ac idem rex proceribus, nobilibus et incolis dictorum regnorum inconsultis conventiones et promissiones hujuscemodi admodum praejudiciales regio honori et anteriori juramento contrarias inire nequiverit.

Nos cupientes, prout juri et aequitati consentaneum est, honori et indemnitati regis praefati, prout ex debito officii pastoralis adstringimur, ne forsitan ab aliquibus curiosis revocetur in dubium an posterius quamvis minus spontaneum et pro temporis angustia extortum potius quam praestitum juramentum praedictum priori justo et rationabili contrarium derogare, et Celsitudinem suam ad observantiam illius adstringere debeat; auctoritate apostolica, temore praesentium declaramus praefatum Johannem regem ad ipsarum conventionum et posterioris juramenti observantiam non teneri, sibi que licuisse et licere principatum ipsum ingredi et in eo pro suae voluntatis libito. sicut antea, jure residere, conventionibus et posteriori juramento non obstantibus supradictis, ceterisque contrariis quibuscumque. Nulli ergo etc. nostrae declarationis infringere etc. Si quis etc.

Datum Pientiae anno Incarnationis dominicae 1462, octavo kalendas septembris, pontificatus nostri anno quarto.

Arxiu Vaticà, Reg. Vat., t. 507, fol. 378, al 375v.

6

Tivoli, 1.er settembre 1463.

Comissió pontificia donada al cardenal Milà, bisbe de Lleida, per procurar la pau entre Joan II i Catalunya.

Dilecto filio Ludovico tit. Sanctorum Quatuor Coronatorum presbytero cardinali salutem etc.

Cum te de proximo propter nonnulla ardua negotia personam tuam et ecclesiam Ilerden., cui ex concessione et dispensatione Apo-

stolicae Sedis proesse dignosceris, ad ecclesiam ipsam transferre habeas, et intra nostrae mentis archana solerti revolveremus indagine innumeras civitatum afflictiones, populorum clades, terrarum depopulationes et devastationes aliaque innumerabilia detrimenta, quibus principatus Cataloniae et comitatus Barchinomen. ob cruentam et pestiferam dissensionem dudum inter carissimum in Christo filium nostrum Johannem regem Aragonum illustrem et homines et communitates illarum partium, pacis inimico subministrante, exortam diutius afflicti fuere et affliguntur in dies, ac procedente discordia artius affligi formidatur in futurum; dumque ad pacificandum dissensiones ipsas continua redderemur attentione solicite, et sperantes, quod tu, quem Altissimus tamquam praecipuum et sublimem universalis Ecclesiae columnam praerogativa sublimavit honoris et cujus commendabiles condiciones et mores etiam longam per experientiam consideravimus atque perspeximus, tanto vigilantius curae exterminationum, discordiarum et dissensionum earundem intendere debeas quanto nostrae provisionis auxiliiis desuper maiori fueris potestate et auctoritate munitus. De tua itaque sapientia, prudentia, magnitudine consilii, industriae claritate, rerum agendarum experientia gerentes in Domino fiduciam specialem, quod per tuum consilium, curam et diligentiam dissensiones et discordiae huiusmodi ad pacis quietem et optatum finem deducantur, circumspectioni tuae per apostolica scripta committimus et mandamus, quatenus te auctoritate nostra melioribus quibus id fieri poterit mediis, modis et viis ad omnem pacem et concordiam inter regem et homines ac communitates praedictos componendas omnimodas partes accommodes¹.

Et si pacis aemulis reluctantibus in adversum nequeas illas concludere, vocatis turbatoribus eisdem et aliis qui fuerint evocandi, eos ut a nephando et damnato proposito huiusmodi desistant, regiaeque celsitudini obedientiam debitam exhibeant et de illis plenarie sibi satisfaciant in virtute sanctae obedientiae et sub excommunicationis et aliis censuris et poenis, de quibus tibi videbitur, auctoritate nostra, moneas et requiras, monerique et requiri eadem auctoritate facias, ut in pacem

¹ En l'altra butlla del 18 de març de 1464, adreçada al mateix cardenal Milà, en lloc de la clàusula indicada ací entre claudàtors s'inclouen les següents paraules, després del mot *accommodes*: "ceteraque facias in premissis ac circa ea necessaria et opportuna et quae tibi visa fuerint quomodolibet expedire. Quod si per tuae circumspectionis industriam rex, homines et communitates praefati quietem et pacem consequantur, sine dubio sperare poteris quod ultra tuarum laudum praeconium a Nobis et Apostolica Sede favores et gratias ac ab Altissimo aeternae retributionis premium obtinebis.

"Datum Senis anno Incarnationis dominicae 1463, .xv. kalendas aprilis, pontificatus nostri anno .vi." (Vegeu el Reg. Vat., t. 519, fol. 84v.)

ipsam celebrandam et concludendam quantum eos concernit consentiant, et quo ad hoc operas efficaces praestent; alioquin si monitionibus et mandatis hujusmodi parere neglexerint ex tunc contra omnes et singulos eorum eadem auctoritate procedas, prout de jure fuerit faciendum; invocato ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachii saecularis. Ceterum si per summariam informationem per te super hiis habendam tibi constiterit quod processus ac monitiones hujusmodi et pro ipsorum directione processuum faciendae citationes eisdem pacis aemulis et aliis praedictis tute nequeant publicari, processus, monitiones et citationes hujusmodi per edictum publicum locis publicis partibus illis vicinis affigendum, de quibus verisimilis sit conjectura, quod ad notitiam pacis aemulorum et aliorum praedictorum, quos ipsi processus concernunt provenire valeant, quoties opus fuerit auctoritate publices supradicta.

Volumus autem et apostolica auctoritate decernimus quod processus, monitiones et citationes hujusmodi per inde ipsos monitos et citatos arcent ac si eis intimati et insinuati praesentialiter et personaliter legitime extitissent. Non obstantibus felicis record. Bonifacii papae VIII praedecessoris, illis praesertim quibus cavetur ne quis extra suam civitatem et dioecesim nisi in certis exceptis casibus et in illis ultra unam dietam a fine suae dioecesis ad iudicium evocetur; seu ne iudices ab apostolica Sede deputati extra civitatem et dioecesim in quibus deputati fuerint contra quoscumque procedere aut alii vel aliis vices suas committere praesumant, et de duobus dietis in concilio generali necnon de personis ultra certum numerum ad iudicium non vocandis, ac aliis constitutionibus et ordinationibus apostolicis ceterisque contrariis quibuscumque. Aut si aliquibus communiter vel divisim ab eadem sit Sede indulum quod interdicti, suspendi vel excommunicare aut extra vel ultra certa loca ad iudicium evocari non possint per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam ac de verbo ad verbum de indulto hujusmodi mentionem.

Datum Tibure anno Incarn. dom. 1463, kalendis septembris, pontificatus nostri anno quinto.

Arxiu Vaticà, Reg. Vat., t. 514, fol. 126.

FR. JOSEF M. POU I MARTÍ, O. F. M.

Antonianum, Roma.

FRANCESC MARTÍ O. CARM. I EL CISMA D'OCCIDENT

El document que anem a publicar és la resposta d'un mestre de teologia a una consulta del rei Martí sobre la viabilitat d'un projecte presentat per a extirpar el Cisma d'Occident.

L'espectacle de dos papes disputant-se la legitimitat de l'elecció, tots dos amb raons positives, en l'Europa del segle XIV devia portar la més greu pertorbació. L'autoritat del papa directament ateny les consciències, però indirectament, i més que mai a l'Edat mitjana, irradiava damunt les més variades manifestacions de la vida. No és estrany que els detentors de la força política, tot declarant-se al servei dels valors espirituals representats pel papa, maldessin per a redreçar-los al propi avantatge. Interferències polítiques expliquen la Captivitat de Babilònia, com anomenaren la llarga estada dels papes a Avinyó, i, com a derivació seva, el Cisma d'Occident.

Enfrontats dos papes, tothom hagué de prendre un partit. Aleshores es veieren les nacions arrecerades entorn dels prínceps i aquests, de la banda llur, cercant l'assessorament de clergues i juristes per a adoptar la posició més conforme a les exigències de la consciència. Documents importants de l'esforç acomplert en aquest sentit a la nostra pàtria han estat incorporats pel nostre admirat Antoni Rubió i Lluch en la seva monumental col·lecció de *Documents per a la història de la cultura catalana mig-aval*. La confederació catalano-aragonesa aleshores pesava prou fortament en la política europea perquè no fos indiferent a quin partit es decantés.

Al començament tots els esforços s'adreçaven a destriar quin dels dos papes havia estat elegit vàlidament; però quan hom es convencé que els dubtes acumulats jamai no s'eliminarien, els es-

forços s'adreçaren a imposar si us plau per força la unitat de l'Església. El mitjà més pregonat fou que el cos de l'Església reassumís una certa autoritat extraordinària damunt del seu cap visible i obligués els dos pretendents a renunciar la dignitat que hipotèticament podien tenir, i així deixar el camp lliure a una nova elecció; refusant-se l'un i l'altre, el concili de Pisa els deposà i elegí com a Papa Joan XXIII amb el resultat lamentable que tots coneixem. Un projecte més modest, però sens dubte més assenyat, va discutir-se a la cort dels nostres reis. Acceptant com a inevitable l'*statu quo*, no demanava la renúncia a cap dels dos pretendents, només els proposava de comunicar-se mútuament la potestat que cada u pretenia posseir; d'aquesta manera quedava assegurada des del primer moment la validesa de tota l'actuació d'ambdós pontífexs i per a després de la mort d'un d'ells la unitat efectiva de l'Església. És aquest el projecte sobre el qual versa el parer de fra Francesc Martí.

Francesc Martí és conegut sobretot per la bella obra que escriví en defensa de la Immaculada Concepció de Maria en un moment particularment interessant, és a dir, quan a la veu hostil de Montçó i Eimeric la nostra terra responia reaccionant clamorosament a favor del gran privilegi¹. Aquest carmelità barceloní estudiava a París vers l'any 1364 i des del 1372 hi acomplí els actes acadèmics amb els quals devia assolir el magisteri de teologia l'any 1380. Desempenyat el càrrec reglamentari de Mestre Regent, passà a prendre part activa en el govern de la província carmelitana de Catalunya, de la qual fou Definitdor en el capítol general de Chablons i Provincial després del Mestre Felip Ribot.

La seva resposta en la qüestió del Cisma es conserva a Madrid, Biblioteca nacional, ms. A. 141, ff. 1-5. Malgrat la redacció exasperantment formalística, té la seva importància perquè ens revela un aspecte no gaire conegut dels esforços realitzats per tal d'aca-

¹ Sobre aquesta obra hem escrit difusament a *La Paraula Cristiana*, t. V, 1929, pp. 420-428, i en el llibre *De scriptoribus scholasticis saec. XIV ex Ord. Carm.*, Luvaina, 1931, pp. 453-461. Posteriorment m'ha estat assenyalada per Mgr. A. Pelzer la presència a la Biblioteca Vaticana del manuscrit que abans era a la biblioteca del Col·legi Romà (Gregoriana); actualment porta la signatura Vat. lat. 11557; li manca el f. 1. La mateixa Biblioteca Vaticana, al fons Barberini, posseeix un exemplar de l'edició feta per Pere Alva i Astorga O. Min.

bar amb el Cisma i els sentiments que en aquell període tan difícil predominaven. Francesc Martí al cap de 21 anys de Cisma conservava l'adhesió sentimental al papa d'Avinyó Benet XIII; però el neguit per la unitat ofegava els afectes personals. "El papa ver-tader, diu, sembla ésser Benet, que actualment resideix a Avinyó, el qual fou elegit pels cardenals antics indubtables, cosa que no podem pas dir amb veritat del romà, que ara es diu Bonifaci. El Cisma que malauradament hi ha en l'Església de Déu és un mal tan gran, que, no podent-se d'altra manera, tot cristià hauria d'exposar la seva vida per superar-lo". L'única preocupació era que els mitjans emprats no anessin contra la constitució de l'Església en res del que sigui de dret diví. La unitat de l'Església en el seu Cap visible i la infalibilitat del Pontífex Romà són els fils conductors de la seva argumentació; els punts fermes als quals s'ha de subjectar qualsevol projecte per a sortir del mal pas en què es trobava l'Església. Qualsevulla superioritat del cos de l'Església damunt del papa és radicalment exclosa.

TEXT

Cum correctione et determinatione sacrosanctae romanae ecclesiae de mandato illustrissimi domini regis dico ad quaestionem propositam qua quaeritur:

Utrum ad consequendam unitatem universalis ecclesiae et ad tollendum schisma ab eadem praesentis temporis, quaeritur si sine praejudicio alicujus quilibet istorum praesidentium in papatu possit remanere in dicto officio et nominari papa et quemlibet eorum alium eorundem vicarium constituere cum plenitudine potestatis.

Respondendo ad praesentem quaestionem dico, quod praesens quaestio duo supponit et unum quaerit et de quolibet istorum trium ponam unam conclusionem.

Quantum ad primum suppositum in quo agitur de vero papa prima conclusio est ista: Quaestio nostra praesupponit unum istorum duorum praesidentium in papatu esse verum papam.

Probatur haec conclusio. Quia aliter repugnaret quod unus istorum duorum alium ordinaret vicarium suum cum plenitudine potestatis, nisi unus eorum esset verus papa.

Confirmatur. Quia aliunde ecclesia videretur errare pro praesenti tempore adorando aliquem pro vero papa nisi aliquis istorum duorum esset verus papa. Aliter esset contra HIERONYMUM in epistola ad papam Damasum dicentem: "Haec est fides catholica, pater beatissime, etc." ¹.

Igitur conclusio vera. Et talis verus papa videtur esse dominus Benedictus pro praesenti degens in Avinione, qui electus fuit ab antiquis cardinalibus indubitatis, quod non possumus hoc dicere vere de romano, qui pro nunc Bonifacius intitulatur. Et hoc de primo supposito.

Quantum ad secundum suppositum quaestionis in qua supponitur schisma esse in ecclesia Dei, dico quod nimis patet pro dolor; quare non indiget alia probatione.

Secunda conclusio est ista: Hoc schisma quod pro dolor nunc est in ecclesia Dei est tantae malitiae, quod ad auferendum ipsum ab eadem, si aliunde [f. 169v] non posset facilius auferri nec tolli, quilibet viator christianus deberet exponere vitam suam corporalem ad tollendum ipsum ab ecclesia.

Probatur sic. Quilibet viator christianus plus debet diligere salutem animae suae et proximi quam vitam vel salutem propriam sui corporis ac alterius creaturae; igitur christianus quilibet ad auferendum dictum schisma ab ecclesia non debet plangere salutem corporis proprii neque vitam propriam sui corporis exponere. Tenet consequentia, quia in hoc schismate multae animae pereunt et perierunt. Et antecedens probatur, quia quod melius est plus debet diligere et amari, ut est vita animae plus quam vita corporis.

Confirmatur per beatum BERNARDUM in libro *De diligendo Deo*.

Ex quo sequitur quod reges et principes mundi ad auferendum dictum schisma non debent plangere, imo exponere facultates eorum et vitam propriam corporalem atque filiorum suorum. Patet hoc ex conclusione et ejus probatione.

Quantum ad tertium est dicendum de quaesito quaestionis.

Tertia conclusio est ista: Via quam ponit casus noster de refor-

¹ Ep. *De explanatione fidei* falsament atribuïda a Sant Jeroni. La citació era manllevada comunament al *Decret* de Gracià, p. II, causa 24, q. I, c. 14, ed. FRIEDBERG, p. 970.

matione ecclesiae pro praesenti schismate est via multum utilis, congrua et vere factibilis ad obtinendum unitatem universalis ecclesiae et auferendum schisma ab eadem.

Probo primam partem hujus conclusionis, scilicet quod haec via sit utilis. Probatur: Per hanc viam vitantur multa mala et inconvenientia in ecclesia Dei et multa bona acquiruntur; igitur est via multum utilis. Consequentia est nota. Antecedens sic probo. Quoniam haec via est honorabilis, quia ponit quod quilibet istorum duorum certantium de papatu maneat in papali dignitate et collegia eorumdem cardinalium maneant in eorum honoribus et titulis et praelati cujuslibet partis eorum in suis praelaturis et beneficiis et quod nulla dictarum partium poterit vere dicere triumphasse de alia, imo dictae partes pro pace finali obtinenda dicerentur aequales; igitur haec via est utilis.

Confirmatur. Quia haec via est multum pacifica, quia sine armis, sine effusione sanguinis pax ecclesiae acquireretur. Per hanc viam vitabuntur non solum schisma generale, imo multa schismata particularia collegiorum finient, membra unien[*f. 170r*]tur eorum, cognoscetur Christus in suo vero Vicario, papalis obedientia non subtrahetur, reges et domini temporales cognoscent se habere Christi Vicarium, rapinae contra bona ecclesiastica cessabunt, ira Dei contra viros ecclesiasticos et principes temporales mitigabitur, sancta nec viri ecclesiastici vilipendentur; igitur via nostrae conclusionis est utilis: quod fuit probandum.

Secundam partem dictae conclusionis probo, quae ponit quod via nostrae conclusionis est congrua et vere factibilis. Probatur sic. Quia, si non hoc videretur propter aliqua repugnantia et inconvenientia quae viderentur sequi ex ista secunda parte conclusionis et possent numerari septem. Primum inconueniens esset, quod casus noster repugnaret decretis et ordinationibus ecclesiae. Secundum inconueniens, quod duo essent supremi pastores in ecclesia quorum quilibet papa diceretur. Tertium inconueniens esset, quod duo essent in supremo dominio ecclesiae aequales in potestate. Quartum inconueniens, quod duo essent capita in summitate ecclesiae. Quintum inconueniens, quod habere duos in dignitate papali simul repugnaret articulo fidei. Sextum inconueniens, aliqui fuissent schismatici et reconciliarentur ecclesiae non recognoscendo propriam culpam. Septimum inconueniens, quod in ecclesia Dei haberemus papam sine electione. Sed ista non reputantur inconvenientia nec repugnantia casui nostro; igitur conclusio vera. Consequentiam sic ostendo quod ista non sunt inconvenientia nec repugnant casui nostro respondendo ad illa.

Ad primum inconueniens, quando dicitur quod casus noster re-

pugnaret decretis et ordinationibus ecclesiae, dicendum quod verum est quod stantibus decretis et ordinationibus ecclesiae quae nunc sunt casus noster et conclusio repugnant eis; sed quia ordinationes quae nunc sunt ecclesiae et decreta aliquando non fuerunt, quia inceperunt esse, posset etiam nunc ecclesia esse sine talibus ordinationibus et decretis, quia posset illa papa vel ecclesia suspendere seu cassare, quia tantum posse habet nunc verus papa et ecclesia quantum habuerunt ab initio; igitur papa atque ecclesia posset tales ordinationes et decreta [f. 170v] auferre ab ecclesia, et tunc non repugnarent casui nostro. Et quod ista possit verus papa auferre ab ecclesia patet. Mt. 16 "Quodcumque ligaveris super terram erit ligatum et in caelis et quodcumque solveris super terram erit solutum et in caelis", dixit Christus; praesertim cum ecclesia possit cassare omnes ordinationes et decreta quae fecit purus homo, non illas quae ordinavit et fecit Deus homo, scilicet Christus: et sic papa nec ecclesia possunt destruere evangelium quod Christus ordinavit nec illa quae includuntur in evangelio, quamvis possit papa evangelium interpretari. Et sic sublatis ordinationibus et decretis ab ecclesia casus noster non repugnaret eis. Quare dictum inconueniens non concludit.

Ad secundum inconueniens quod inducitur, quod duo essent supremi pastores in ecclesia et quilibet eorum diceretur papa, dicendum quod hoc nomen papa fuit impositum ab ecclesia ad placitum Vicario Christi; potest etiam ab eadem ecclesia auferri a vero papa et aliud nomen imponi et iterum restituere dictum nomen papa, imo etiam illi quem papa vicarium suum constitueret cum plenitudine potestatis applicare, ut non solum supremus in ecclesia Dei et qui in papatu esset diceretur papa, imo etiam vicarius ordinatus per papam diceretur papa, ex quo dictum nomen fuit ad placitum ab ecclesia impositum, cum formaliter non reperiatur in evangelio hoc nomen. Et sic dictum inconueniens non concludit.

Ad tertium inconueniens, quod duo essent in supremo dominio, scilicet in papatu et tales essent aequales in dignitate papali, dicendum quod, si vera sunt quae scribuntur in *Martiniana*¹ de summis pontificibus, non habetur pro inconuenienti quin possint simul duo esse in papali dignitate. Legitur de beato Petro quod constituit Clementem successorem suum et verum papam imponendo manus suas super eum, ipsum consecrando; et Act. 4 scribitur: "Tunc imponebant manus super illos et accipiebant Spiritum Sanctum"; a fortiori tunc quando Petrus apposuit manus super Clementem; si ergo tunc Petrus constituit papam et verum successorem suum ipsum Clementem, sequitur

¹ MARTINI POLONI, *Chronicon*, ed. Antverpiæ 1574, pp. 123 i 144.

quod tunc duo erant aequales in dignitate papali, puta Petrus et Clemens. Idem legitur in eodem libro¹ et fuit anno Domini .m.xxxiii. tempore papae Gregorii sexti, cum idem Gregorius esset rudis litterarum, alterum in pa[f. 171r]pam consecrari fecit, qui officium ecclesiasticum exsequeretur, et sic non habetur pro inconvenienti duo simul esse in dignitate papali in aequali potestate. Et sic dictum inconueniens nihil concludit contra casum nostrum.

Ad quantum inconueniens, quando dicitur quod duo essent capita in ecclesia Dei in dignitate papali, dicendum quod hoc non est inconueniens dato casu nostro, sicut statim dictum est de beato Petro et Clemente, quorum quilibet erat papa, et de Gregorio sexto, qui consecrari fecit alium in papam. Et tertium ponit idem MARTINUS in sua *Martiniana*² de Liberio papa, qui, dum esset exsul tribus annis, clerus romanus de consilio dicti papae ordinaverunt in papam Felicem presbyterum, et sic duo erant capita, scilicet duo summi pontifices in ecclesia Dei: et hoc fuit anno .cccli.iii. Vel potest dici aliter, quod non reputatur inconueniens in ecclesia Dei esse duo capita simul in dignitate papali, quorum unum subordinaretur alteri, ut Clemens subordinabatur beato Petro a quo recepit dictum papatum, et dictus Petrus non subordinabatur alteri capiti creato sed solum Christo Deo a quo receperat papalem dignitatem. Sic in proposito, dominus Benedictus papa nunc degens in Avinione, si ordinaret in papam Bonifacium nunc Romae viventem, dictus Bonifacius subordinaretur dicto Benedicto, quia ab ipso habuisset papatum, et dictus Benedictus non subordinaretur Bonifacio, quia nihil reciperet a dicto Bonifacio: et sic dato quod essent duo capita, unum solum esset non subordinatum alteri. Vel possemus imaginari quod dicta duo capita essent unum solum caput mysticum, sicut totum corpus ecclesiae in quo multa corpora uniuntur est unum corpus mysticum, ita duo capita essent unum caput mysticum, quamvis inter se essent duo capita distincta: nec propter hoc corpus ecclesiae diceretur corpus monstruosum, quia haberet duo capita distincta, quia illa duo capita reducuntur ad unam unitatem mysticam, et sic illa duo capita dicuntur unum caput mysticum. Sicut possumus aliququaliter de Christo, longe tamen dissimilius, imaginari, quia in Christo sunt duae naturae distinctae, divina et humana, et non reddunt duo distincta capita sed solum unum: ita in dictis duobus summis pontificibus essent duo corpora sive supposita distincta et essent unum caput mysticum. Etiam possumus imaginari unionem inter ista duo capita ratione unius communicationis in dignitate papali

¹ MARTINI POLONI, op. cit., p. 353.

² *Ibidem*, p. 209.

et in sacramentis et in aliis beneficiis, ut ponit casus [f. 171v] noster. Etiam posset dici quod essent unum caput ab unitate fidei, non numero sed genere, a qua unitate fidei tota ecclesia dicitur esse una, ad Eph. 4: "Unus Dominus, una fides, unum baptisma, etc." Etiam dicta duo capita possunt dici unum ab unitate concordantiae voluntatis, ad modum loquendi ipsius Glossae ad Eph. 4, unus Dominus, una fides etc, dicit Glossa: "Pro tanto dicit unus Dominus et non plures dominos, ne viderentur plures esse voluntates ad discordandum, quia duae voluntates concordantes una voluntas sunt." Et subdit Glossa: "Quemadmodum duorum idem volentium dicitur voluntas una et duorum similes facies habentes dicimus facies eorum est una", sic ecclesia diceretur habere unum caput in duobus suppositis. Sic tempore Apostolorum Ac. 4 dicebatur quod multi credentium erat cor unum et anima una. Ex ista responsione possumus concludere et concedere, quod dato casu nostro essent duo capita in ecclesia Dei et illa duo essent unum, ut declaratum est: et sic dictum inconueniens nihil concludit.

Ad quantum inconueniens quod inducitur, quod casus noster videtur repugnare articulo fidei, credo in unam sanctam ecclesiam catholicam apostolicam, dicendum quod casus noster non repugnat articulo fidei. Non primae parti articuli, in quo ponitur credo in unam ecclesiam, quia casu nostro dato etiam remaneret dicta ecclesia una unitate fidei, quia tota ecclesia idem crederet; etiam unitas ecclesiae potest reduci ad unitatem capitis ut superius est dictum. Etiam casus noster non repugnat secundae parti articuli, quia ecclesia dato casu nostro adhuc esset sancta et sacramenta sancta continens et communicans. Etiam dictus casus non repugnat tertiae parti articuli, quia nostro casu dato ecclesia tota esset catholica, quod idem est quod universalis, quia dicta ecclesia esset unita quoad caput et membra in fide, caritate et spe. Etiam dictus casus non repugnat quartae parti articuli dato casu nostro, quia adhuc ecclesia nostra esset apostolica in fide et sacramentis et in unitate capitis, ut superius est dictum: quare hoc inconueniens nihil concludit.

Ad sextum inconueniens quod inducitur, quod aliqui fuissent schismatici et reconciliarentur ecclesiae et non recognoscerent culpam suam, dicendum quod non est verum, quia, stante necessitate de unione ecclesiae, quae jam est multum necessaria et utilis et, [f. 172r] interueniente consensu totius ecclesiae ad volendum talem unionem, ut ponit casus noster, dico quod illis qui fuerunt schismatici sufficeret pro eorum reconciliatione cum ecclesia quod assentirent huic unioni et quod displiceret eis de schismate ecclesiae, quia fuit et tantum duravit, dico quod sufficeret eis in generali pro dispositione ad cog-

noscendum culpam eorum et errorem, quia talis displicentia in generali sufficeret eis in casu isto. Ratio est quia saepe multi salvantur in ecclesia qui non habent contritionem atque displicentiam de quolibet peccato proprio eorum in speciali, sed habent displicentiam et contritionem de omnibus peccatis eorum in generali, et salvantur; ideo confitentur de peccatis corde contritis et oblitis, pariter etiam absolvuntur de confessis et oblitis, de quibus oblitis ex ignorantia est peccatum schismatis hujus temporis, quoniam multi inciderunt isto tempore in hoc schismate ex ignorantia, credentes papam eorum esse verum papam, cujus oppositum supponimus. Ideo concludo quod displicentia in generali de dicto schismate sufficeret eis pro praesenti pro eorum reconciliatione cum ecclesia: et sic dictum inconveniens non concludit.

Ad septimum inconveniens quod inducitur, quod ecclesia haberet papam sine electione, dicendum quod evangelium nullam mentionem facit quod debeamus habere papam per electionem. Vel potest aliter dici, quod dato casu nostro ecclesia non haberet papam sine electione, quia dicit PHILOSOPHUS, X Ethicorum, et theologi in hoc concordant, quod determinatio rectae voluntatis humanae ad acceptandum vel approbandum aliquid vel ad determinandum se pro aliqua parte est quaedam electio; sed ista fieret in casu nostro: quod si tota ecclesia acceptaret quemlibet istorum duorum pro vero papa non solum actu interiori ipsius voluntatis, quae est quaedam electio, sed etiam ostenderet exterius per opus quod est effectus ipsius electionis, ex quibus sequitur quod quilibet istorum duorum eligeretur in verum papam in ecclesia, et falsum supponit dictum inconveniens quod casu nostro admissio non haberemus papam per electionem. Item potest addi quod sicut duo possunt esse simul in papatu, ut patet de Petro et Clemente, de Liber[i]o et Felice presbytero, de Gregorio sexto et alio secum electo in dignitate papali, ita duo simul possunt eligi vel acceptari ad [f. 172v] papalem dignitatem; nec oporteret quod uno istorum duorum mortuo ali[o] superveniente fieret pro ipso nova congregatio ad eligendum eum in papam, quia ex consensu totius ecclesiae in ipsum, secundum casum nostrum, qui superveniret illorum haberetur pro vero papa, praesertim cum verus consensus veri papae et cardinalium haberent vim electionis. Specialiter ut patuit jam superius papa possit ordinare successorem, ut visum fuit de Petro et aliis, a fortiori si verus papa consentiret huic tractatui et tota ecclesia. Et sic possumus concludere quod ille qui superveniret illorum duorum, ut dicit casus noster, dupliciter eligeretur, primo a tota ecclesia et a vero papa quando consentirent huic tractatui ipsis duobus in papatu simul viventibus, secundo eligeretur in verum papam post mortem alterius, cum

tota ecclesia consentiret in eum et ipsemet hoc approbando, et omnia ista includerent vini electionis ex determinatione plurium voluntatum cum effectu exteriori, potissime quia verus papa cum tota ecclesia possent istum modum consentiendi pro vera electione et canonica acceptare vel ordinare: stat ergo conclusio nostra vera.

Nunc restat respondere ad rationes factas per me in primo consilio, quae videntur esse contra tertiam conclusionem, ex quibus rationibus intendebar probare quod casus noster videbatur repugnare evangelio et dictis Apostoli atque articulis fidei. Et ad ista respondeo.

Ad primam rationem, quando Christus dixit Jo. 1 beato Petro: "Tu vocaberis Cephas" et Jo. ultimo: "Pasce oves meas" et Mt. 18 (l. 16): "Tu es Petrus et super hanc petram etc.", ex praemissis habetur quod officium papale a Christo uni soli, scilicet Petro, committebatur et casus noster committit papatum non solum uni sed pluribus simul, ergo videtur repugnare evangelio; dicendum ad istas auctoritates et consimiles, quod licet evangelium faciat mentionem quod Christus uni soli commisit papatum, attamen evangelium non negat nec impugnatur quin dignitas papalis non possit committi pluribus, ut factum fuit anno Domini .cccli. ut habetur in *Martiniana* quod tempore Liberi[i] papae, dum esset in exilio tribus annis, clerus romanus de consilio dicti papae Liberi[i] ordinauerunt in papam Felicem praesbyterum, et sic duo simul concurrebant in dignitate papali. Item in eodem libro habetur quod anno Domini .m.xxxiii. tempore Gregorii sexti, cum idem Gregorius esset rudis litterarum, alterum papam consecrari fecit qui officium ecclesiasticum exse[f. 172r]queretur, et sic isti duo simul concurrebant in papatu; et si tunc potuerunt, etiam et nunc.

Ad aliam rationem, quando arguebatur per Apostolum ad Eph. 4: "Unus Dominus, una fides etc." dicit Glossa "quod notanter dicit Apostolus unus Dominus et non plures, ad exprimendum quod non plures voluntates essent in dominio", sed plures essent voluntates in dominio spirituali si plures essent papae etc.: dicendum quod, licet Apostolus unam voluntatem et unum dominium posuerit in dominio spirituali, non tamen negat quin plures voluntates et plures domini possint esse in dominio spirituali et papali.

Ad aliam rationem quod casus noster repugnaret articulo fidei, nego, ut superius est ostensum.

Ad alias tres rationes simul quae probant quod duo capita essent in ecclesia Dei, concedo, et quando arguitur quod repugnat articulo fidei, nego.

Ad aliam rationem, quando arguebatur quod dato casu quod unus constituisset alium successorem, quod fuit reprobatum a Spiritu Sancto et a tota ecclesia tempore beati Petri de beato Clemente, dicendum quod Spiritus Sanctus nec ecclesia permisit Petrum constituere successorem qui immediate post eum regeret ecclesiam; non quin Petrus posset eum bene constituere successorem suum et verum papam, sed quia non expediebat pro tempore illo, ut vera electio introduceretur in ecclesia de papa, quia in illo qui immediate successit Petro incepit electio papalis.

Ad ultimam rationem, quando arguebatur quod, si verus papa posset ordinare successorem in papatu, hoc esset janua ad plures haereses, dicendum quod hoc non est verum ubi necessitas et congruentia temporis hoc exigant pro bono regimine ecclesiae ut alias est factum, ut superius patuit. Et sic patet quid dicendum ad istas rationes.

Et haec sint dicta cum omnimoda reverentia et honore et correctione, quae ego, frater Franciscus Martini, indignus magister in sacra pagina, provincialis provinciae Cathaloniae ordinis fratrum beatae Dei Genitricis Mariae de Monte Carmeli minus digeste in scriptis notavi .xvii.^a die mensis octobris anno Domini .m.cccc.

BARTOMEU F. M.ª XIBERTA, O. CARM.

Roma.

LA INQUISICIÓN EN VALENCIA

NUEVOS DOCUMENTOS QUE ILUSTRAN SU PRIMERA ACTIVIDAD

En un sencillo estudio que no hace mucho hemos publicado¹ dimos a conocer varias piezas interesantes de un proceso de la Inquisición Valenciana, iniciado en 1482 y terminado en 1493. En el mismo lugar hicimos algunas indicaciones históricas sobre los principios de la Inquisición española en tiempo de los Reyes Católicos, y en particular nos esforzamos por sacar algunas conclusiones prácticas acerca del modo de proceder de los inquisidores valencianos².

No obstante, no se nos oculta que los documentos sacados a luz en aquel estudio son insuficientes para deducir conclusiones, que aspiren a aquella certeza histórica, que es el ideal de nuestras investigaciones. Por esto hemos tenido especial interés en continuar reuniendo la mayor cantidad posible de documentación original, con el fin de cimentar debidamente nuestros conocimientos acerca del tribunal valenciano de la Inquisición española. Por fortuna, como ya indicamos en el trabajo aludido, esta documentación la encontramos en grande abundancia en una larga serie de legajos del Archivo Histórico Nacional (AHN) de Madrid, en los que se guardan innumerables procesos de la Inquisición de Valencia³.

He aquí, pues, lo que deseamos dar a conocer en el presente trabajo: una nueva selección de piezas diversas de estos procesos, que ilustren el modo de proceder de la Inquisición Valenciana. Por esto, como lo principal lo tienen que decir los mismos documentos, casi nos circunscribiremos a su reproducción, con la seguridad de

¹ *La Inquisición española en Valencia*. Extracto de un proceso original. En *Analecta Sacra Tarraconensia* «Miscellània Finke», II (1935), p. 37 y ss.

² *Ib.*, p. 38 y ss.

³ AHN, Madrid, Inq., leg. 538 y ss.

que hacemos con ello un buen servicio a la historia religiosa de nuestra patria.

Sin embargo, con el mismo objeto de ayudar a sacar de los documentos que aducimos las conclusiones que de ellos se desprenden, vamos a hacer previamente algunas sencillas observaciones.

* * *

En primer lugar advertimos que los extractos que presentamos de tres procesos diversos pertenecen a tres inquisidores y a tres períodos de tiempo completamente caracterizados.

El primer proceso tuvo lugar en 1467-1469; el segundo en 1484, y el tercero en 1485. Sobre todo es muy digno de tenerse en cuenta el paso que aquí se advierte de la Inquisición medieval a la específica española. Esto es de especial importancia, pues creemos que no se hallan en ninguna otra parte documentos que permitan hacer un parangón entre los dos tribunales.

En efecto, el proceso de 1467-1469 (el primero que extractamos luego) fué obra del tribunal de la Inquisición medieval existente en Valencia desde el tiempo del Papa Martín V, hacia 1420¹. El de 1484, que ocupa el segundo lugar entre los documentos que reproducimos, puede ofrecer alguna duda. Creemos, con todo, que el tribunal que lo sustanció, es decir, el inquisidor Orts pertenecía a la inquisición medieval². Esto es tanto más de notar, cuanto

¹ El Papa Martín V, a instancias del rey de Aragón, Alfonso V, el Magnánimo, expidió el 20 de marzo de 1420 la bula "Romanus Pontifex", en la cual se ordenaba al Provincial de la Orden de Predicadores el nombramiento de jueces inquisidores especiales para la ciudad y reino de Valencia. Así lo hizo el Provincial dominico, y el primer inquisidor nombrado por él para Valencia fué Fr. Andrés Ros. Con anterioridad a esta fecha y a este nombramiento de tribunal independiente, estaba Valencia bajo la jurisdicción de los inquisidores de Aragón, y en efecto ya desde principios del siglo XIII sabemos que algunos jueces delegados por éstos entablaron procesos contra algunos herejes en Valencia. En particular son dignos de especial mención los que se tuvieron que sustanciar por efecto de la orden dada por el Papa Clemente V al rey de Aragón contra los Templarios. Sobre estos procesos se hallará abundante información en la excelente obra de FINKE, H., *Papstum und Untergang des Templerordens*. Münster i. W., 1907, en *Vorreformationsgeschichtliche Forschungen*, vol. IV y V.

² Como se expresa, tanto en la abjuración, como en la sentencia que reproducimos en el núm. 2, los jueces en este proceso fueron "Micer Maciá Mercader, doctor en decretis, archidiacha maior de Valencia, e Frare Johan Orts..." Este dato es de alguna importancia, particularmente por lo que se refiere a este último. De aquí resulta, que en febrero de 1484 era Inquisidor en Valencia el dominico Juan Orts. Lo mismo se confirma con otros procesos conservados

que desde 1481 se había iniciado ya en Sevilla la Inquisición típicamente española y durante los años 1482 y 1483 se habían establecido algunos tribunales de la misma en diversas regiones españolas¹.

Con todo, por lo que a Valencia se refiere, nos son bien conocidos los esfuerzos que durante el año 1483 hizo el rey Don Fernando para obtener se extendiera a todo el reino de Aragón la jurisdicción de Torquemada², jefe supremo del nuevo tribunal, y asimismo sabemos que el 17 de octubre del mismo año, se expedía el documento pontificio que concedía esta facultad; pero consta igualmente que hasta muy entrado el año siguiente, 1484, no nombró Torquemada a los inquisidores Juan de Epila y M. de Iñigo, que iniciaron el nuevo tribunal en Valencia. De hecho el primer acto que de estos nuevos inquisidores conocemos y con el que die-

todavía. De ahí, pues, se deduce la inexactitud de la nota de Páramo (*De Origine officii sanctae Inquisitionis*, lib. II, tit. 2, cap. 9): "Magistri Fr. Ioannes Ortes et frater Christophorus de Gualbes haereses censores fuerunt usque ad annum Domini 1482." Y a continuación afirma que el mismo año 1482 Torquemada nombró los nuevos Inquisidores de Valencia. Torquemada no pudo nombrar inquisidores el año 1482, pues el nombramiento de Inquisidor General no lo recibió hasta 1483, y la extensión de su jurisdicción al reino de Valencia no le fué otorgada hasta octubre del mismo año. El nombramiento de los nuevos inquisidores de Valencia, Epila e Iñigo, no se hizo hasta mediados del año 1484. En efecto, desde esta fecha encontramos una serie de documentos firmados por ellos. En el mismo error de fechas incurren otros varios escritores, que copian más o menos de Páramo, y asimismo un Ms. que hemos encontrado (AHN, Madrid, Inq., leg. 503, n. 4, fol. 108 ss.), en donde se anotan cuidadosamente las fechas del principio y fin de gobierno de los diversos inquisidores valencianos. El error proviene seguramente de la suposición de que, al deponer el Papa Sixto IV al inquisidor de Valencia Cristóbal Guálbez, depuso igualmente a su compañero Juan Orts. Así lo dan a entender varios historiadores, y el mismo rey Don Fernando el Católico, en un escrito dirigido al Romano Pontífice a fines de abril de 1482 respondiendo con alguna sequedad a las medidas que había tomado el Papa, supone también que habían sido depuestos los dos inquisidores (Cfr. LEA, *A history of the Spanish Inquisition*, I, 590 y ss.). Pero no hubo realmente más deposición que la de Guálbez, y así Orts quedó desde entonces como único inquisidor, asistido siempre del Vicario general Mercader, hasta el nombramiento en 1484 de los nuevos inquisidores.

¹ Por lo menos existían tribunales, además de Sevilla, en Córdoba, fundado el año 1482, en Ciudad Real y en Jaén, en 1483, y en Zaragoza, de 1484. Con los representantes de todos los tribunales ya existentes se formó la asamblea tenida en Sevilla, en el monasterio de S. Pablo de la Orden de Predicadores, desde el 29 de noviembre de 1484, en la cual, bajo la presidencia e iniciativa de Torquemada, se redactaron las célebres *Instrucciones*, que debían regir la actuación de los nuevos tribunales.

² Estos esfuerzos comienzan ya en 1482, como se deduce del Breve Apostólico de Sixto IV, dirigido a los Reyes Católicos el 29 de enero de dicho año. Cfr. FITA, *Nuevas fuentes para... la historia de los judíos españoles*, en *Boletín de la r. Academia de la Historia*, t. XV, p. 447 y ss.

ron principio a su actividad, es el edicto de gracia del 6 de noviembre de 1484¹.

Ahora bien, el proceso que extractamos en segundo lugar lleva la fecha de febrero de 1484. Por otra parte, como no consta por ningún indicio que los inquisidores existentes en Valencia antes de este nombramiento de Epila e Iñigo fueran, digámoslo así, incorporados a la jurisdicción de Torquemada, creemos que deben considerarse como pertenecientes a la Inquisición medieval.

Del tercero de los procesos, del que reproducimos solamente la sentencia, habiendo tenido lugar en 1485, ya no cabe duda que pertenece a la Inquisición nueva, típicamente española².

Con esto, pues, resulta que presentamos un modelo del procedimiento de la Inquisición medieval, bastantes años antes de la introducción de la española y cuando todavía no se pensaba en ella; otro perteneciente a la misma Inquisición medieval, pero en un período en que, existiendo ya en el resto de España el nuevo tribunal español con sus tendencias características, pudo ser influenciado por él; finalmente un tercer ejemplo del tribunal de la Inquisición valenciana después de tomar el sistema de la nueva Inquisición y estando ya sujeto a la jurisdicción del inquisidor Torquemada.

* * *

Supuestos y bien puntualizados estos extremos, queremos consignar brevísimamente la impresión de conjunto que nos hace la comparación de estos diversos procesos. Diremos, pues, con toda sinceridad que apenas notamos diferencia entre el procedimiento de los inquisidores valencianos medievales y los de la Inquisición nueva española. Esta impresión se confirma plenamente, si tenemos en cuenta los datos que nos ofrece el proceso que hemos publicado recientemente en extracto, así como también otros varios que poseemos de la Inquisición medieval y los muchos conservados de la Inquisición española de Valencia. La misma forma exterior de sus-

¹ El texto de este edicto de gracia, del que se hace mención en nuestro trabajo ya citado *La Inq. esp. en Val.*, l. c., p. 50, lo hemos visto reproducido en diversos procesos originales de la inquisición de Valencia.

² Fueron jueces en este proceso los inquisidores Juan de Epila y Martín Iñigo (o bien Enyego, como se le solía escribir entonces), de quienes se ha hecho mención varias veces. De estos mismos inquisidores poseemos varios procesos originales.

tanciar los procesos es idéntica, si se prescinde de la lengua, pues en algunas cosas en la Inquisición valenciana española la lengua regional sustituye a la latina. Pero en la parte formal del proceso, sobre todo en la especificación de las prácticas judaicas que en un converso eran prueba de que “judaizaba”¹, y en el modo de traer las pruebas de los testigos, en el hacer las defensas y en el pronunciar las sentencias, se advierte un parecido tal, que se acerca mucho a la identidad.

Más sorprendente todavía es esta observación en lo tocante al rigor, que se manifiesta en los diversos tribunales. El juicio que se hace de las prácticas judaicas es, en realidad, el mismo. Por esto no es de maravillar que se castigue con un rigor muy parecido a los mismos delincuentes, que entonces en los tribunales de la Inquisición eran casi exclusivamente conversos bautizados judíos, que ocultamente seguían las prácticas de la ley de Moisés.

Esta observación la juzgamos de gran importancia. Porque por el modo de hablar de los historiadores de la Inquisición española se recibe la impresión como si el nuevo tribunal fundado en tiempo de los Reyes Católicos hubiera introducido un nuevo derecho contra los judíos conversos, ensañándose con inusitado rigor contra ellos. No era nueva la concepción de los falsos judíos conversos como verdaderos herejes y que por consiguiente caían de lleno bajo la jurisdicción de los inquisidores; ni era nuevo el hecho de procesarlos y tratarlos con el rigor que marcaban las leyes existentes. De esto dan pruebas evidentes los procesos de la Inquisición anteriores al establecimiento de los nuevos tribunales por Torquemada. De ahí la importancia que atribuimos a estos procesos.

* * *

Otras dos observaciones queremos añadir todavía. De los extractos reproducidos luego y de otros procesos del tiempo, se deduce,

¹ Compárese la lista de puntos de acusación contenidos en el proceso de 1467-69 (infra, docum. n. 1) con todo lo que manifiestan los docs. n. 2 y 3, y en particular con el interrogatorio propuesto por los inquisidores Epila e Iñigo en el proceso contra Juana Desfar, en abril de 1485 (*La Inq. esp. en Val...*, I. c., p. 51) y los puntos de la acusación presentada contra la misma en 1492 (Ib., p. 57). Es curiosa también la comparación de estas listas de prácticas judaicas tal como las apreciaba el tribunal de Valencia, con las que ocurren en el tribunal de Ciudad Real y Toledo del mismo tiempo. La semejanza y casi identidad son evidentes. Pueden verse estas últimas en varios procesos reproducidos en *Boletín de la Acad. de la Historia*, t. 20 y 22.

asimismo, la conclusión de que en el modo de enjuiciar y castigar a los falsos conversos, no se advierte en la Inquisición ni aquella irregularidad e injusticia, en que tanto insisten los adversarios de este tribunal, ni el rigor y aun crueldad, que ya es un tópico para los que se refieren a la Inquisición española¹.

En efecto, los procesos conservados demuestran que se seguían en todos los casos los preceptos entonces establecidos. En ellos aparecen con toda regularidad las primeras denuncias, la acusación del fiscal con los diversos puntos que abarca, generalmente muy detallados, la prueba de parte del fiscal con la presentación de los testimonios contra el reo; la defensa, ordinariamente muy amplia y diversas veces doble y aun triple; los testigos de abono por el reo, y, finalmente, la sentencia que da un resumen, bastante farragoso por cierto, de todo el proceso. En todos estos diversos pasos dados por los inquisidores puede advertirse un deseo sincero de cumplir estrictamente la ley. Por lo demás tampoco se advierte precipitación ninguna, que sería otro indicio de atropello de la justicia, sino que se van cumpliendo con toda regularidad los plazos y requisitos del derecho canónico.

Algo parecido se debe decir por lo que se refiere al rigor o crueldad de los primeros inquisidores españoles. Ateniéndonos ahora a lo que atestiguan los procesos que reproducimos y otros similares del tribunal de Valencia, debemos afirmar que, suponiendo la legis-

¹ Más delicado es este asunto, si se tiene presente que el mismo papa Sixto IV, el fundador de la Inquisición española, ante las noticias que recibía sobre la actividad de los primeros inquisidores, escribió repetidas veces a los Reyes Católicos, quejándose de los atropellos cometidos y tomando medidas contra ellos. Así se expresa particularmente en el Breve de 29 de enero 1482 antes citado, y por lo que se refiere a Valencia, en la bula de 18 de abril del mismo año. (Véase en LEA, l. c., p. 587 y ss.) No sabemos las noticias que recibiría el papa; pero es muy creíble, que realmente en un principio se cometieran algunos atropellos e irregularidades, que dieran fundamento a las quejas del Romano Pontífice. Sin embargo, tanto por los testimonios de los cronistas contemporáneos Pulgar (*Biblioteca Rivadeneira*, t. 70, p. 331) y Bernáldez (ib., página 599), como por los otros documentos que se nos han conservado, más bien debemos concluir, que aquellos inquisidores, al menos generalmente, procedieron conforme a las leyes y cánones existentes. Lo que sucedió muy verosimilmente fué, que los conversos, muchos de los cuales eran inmensamente ricos y habían logrado introducirse en los cargos de más influencia así eclesiásticos como civiles, ante el inmenso peligro que significaba para ellos el nuevo tribunal, pusieron en juego todos sus recursos e incluso consiguieron mover a la curia romana por medio de relaciones más o menos amañadas, con el fin de deshacerse de aquel molesto tribunal o al menos hacerlo mucho más benigno. Así lo expresa el Rey Don Fernando en carta dirigida al papa Sixto IV (Cfr. LEA, l. c., I, 509 y ss.) y lo dan a entender los cronistas citados.

lación entonces existente y admitida por ambos derechos civil y eclesiástico, no aparece en los inquisidores esta crueldad. Lo único que de alguna manera podría llamarse crueldad es el hecho de imponer la relaxación al brazo secular, la cárcel perpetua, confiscación de bienes e inhabilitación de la descendencia y penas semejantes a aquellos judíos, bautizados, cuyo único crimen consistía en conservar ocultamente una serie de prácticas judaicas. Pero esto no era invento de los inquisidores españoles ni de Torquemada, ni siquiera dependía de ellos. Era el derecho ya establecido, fundado en razones, que no es del caso discutir aquí, pero que todos generalmente admitían como buenas.

Así, pues, la crueldad o rigor extremado que suponen estas prácticas, al menos miradas desde el punto de vista de nuestros tiempos, no hay que atribuírsela a los inquisidores, sino a todo el ambiente del tiempo. Supuestos, empero, estos principios, los procesos de la Inquisición valenciana manifiestan que en lo que de los inquisidores dependía no se excedieron generalmente en el rigor ¹.

Así sabemos que concedieron frecuentemente edictos de gracia y que a ellos se acogieron grandes masas de conversos, si bien es verdad que muchos de éstos luego volvían a recaer y eran castigados ². Más aún, en los procesos de los que no se presentaron durante el término de gracia, con bastante frecuencia se concede abjuración, unida siempre, según exigía el derecho, con penitencias más o menos graves. Por lo demás, es verdad que encontramos un buen número de relaxados al brazo secular y aun entre los que abjuraron algunos recibieron penitencias bastante graves; pero en esto no hacían los inquisidores valencianos sino aplicar los preceptos del derecho, puesto que la testificación aducida prueba suficientemente la acusación del fiscal y por otra parte no existe un sincero arrepentimiento en los reos.

¹ Es digno de notarse que en ninguno de los procesos de estos primeros años, hasta muy entrado el siglo xvi, encontramos el empleo de la cuestión del tormento en la Inquisición española.

² He aquí los edictos de gracia, de que tenemos noticia durante los primeros años de la Inquisición valenciana: en mayo de 1482, por los inquisidores Cristóbal Guálbez y Juan Orts junto con el Vicario general Maciá Mercader; en noviembre de 1484 por los inquisidores recién nombrados Martín Iñigo y Juan de Epila; en abril de 1487 por los nuevos inquisidores Pedro Sanz de la Calancha, Juan López de Cigales y Francisco Soler; en 1489 por Fr. Diego Magdaleno, nuevo inquisidor; finalmente en 1492 por el nombramiento del inquisidor Juan de Monesterio.

I

PROCESO CONTRA JAIME TORI, JUDAIZANTE RECONCILIADO EN 1469

Archivo Histórico Nacional, Madrid, Inq., leg. 538, n. 42. Sin foliar. No se conserva el principio.

a) ACUSACIÓN. *Día 13 de noviembre de 1467.*

Anno a natiuitate Domini millesimo quadringentesimo sesagesimo septimo, die vero veneris intitulata terciadecima mensis novembris, coram Reuerendo Domino Fratre Johanne Simonis¹, Ordinis Predicatorum in Sacra Theologia magistro, Inquisitore heretice prauitatis in ciuitate et regno Valencie, coram generali et magnifico ac circumspecto Domino Jacobo Exarch, Reuerendissimi dicti Cardinalis et episcopi valentini officiali...

Clamosa² cum insinuatione et fama publica precedente, coram vobis plurimum magnificis viris dominis Magistro Johanne Simonis, sacre Theologie magistro, Ordinis Sti. Dominici, locum tenente Reuerendi domini Inquisitoris in causis fidei in Regno Valencie, et magnifico domino Jacobo Exarch, Decretorum doctore, canonico Sedis Valentine, officiali in episcopatu valentino, iudices in causis fidei constituti, personaliter venerabilis et discretus Johannes de Castillo presbyter, procurator fisci in dicto episcopatu, et Martinus Guach, scriptor fisci in officio ste. Inquisitionis, illis melioribus via et forma quibus fieri potest, qui clamando, accusando et denunciando de necessitate sui officii contra et aduersus Jacobum Tori et Tolosanam eius uxorem et contra quosuis alios complices et sectatores illorum dantes eisdem consilium, auxilium et fauorem . . . dicunt et ponunt clamoram, accusationem et denunciationem per capitula sequentia:

¹ Tanto en este documento de acusación, perteneciente al año 1467, como en los siguientes de sentencia y abjuración, aparece como inquisidor el dominico Juan Simón. Es un hecho digno de notarse, por tratarse aquí de un proceso, que según todas las apariencias es auténtico. La razón es, porque los historiadores antiguos, que dan algunos nombres y fechas de inquisidores, no dicen absolutamente nada de éste, y aun indican a otros para este tiempo. Así Páramo (l. c., p. 188) nombra a Fr. Francisco (debe decir Rafael) García desde 1461 a 1467 y desde esta fecha hasta 1469 a Fr. Francisco Pineto. El mismo nombre de Rafael García aparece en Rodrigo (*Historia verdadera de la Inquisición*, II, 389) y en el Ms. antes citado, hasta el año 1467, sin que se nombre ninguno desde 1467. La explicación nos la da la sentencia del presente proceso, que transcribimos luego, de cuyo principio se colige que Fr. Rafael García había sido inquisidor, y al celebrarse este proceso era fiscal del santo oficio; en cambio el cargo de inquisidor lo ejercía Fr. Juan Simón.

² *Clamosa* era una expresión, usada entonces muy ordinariamente, casi como sinónimo de *acusación*.

1. Primo dicti procuratores fisci dicunt et ponunt et si negatum fuerit probare intendunt, non tamen se astringentes, quod dicti delati sint neophiti de genere iudeorum oriundi.

2. Item dicunt vt supra¹, quod predicti delati pluries et sepiissime soliti sint in diebus veneris in vespere mandare et facere quod famule sue purguant cum scoba domum suam et coquant viatica et epulas pro die sabbati et faciunt incendi luminaria plurima, et die sabbati nihil coquebant in domo sua, sed predicti delati die sabbati comedebant viatica preparata die veneris et in die sabbati in domo sua famuli et famule sue non exercebant operas fabriles, sed diem illam festiuabant, et predicti delati mandabant familie sue et colebant diem sabbati secundum ritum et cerimoniam iudeorum.

3. Item dicunt et ponunt vt supra, quod predicti delati in die sabbati in nocte comedebant carnes et ficadum siue fetge.

4. Item dicunt vt supra, quod predicti delati in diebus dominicis et festiuis in eorum domo ipsi et famuli sui faciebant operas fabriles et servi eorum et alii de domo sua operabantur de ceta sine seda.

5. Item dicunt vt supra, quod in quadragesima predicti delati faciebant et mandabant cum frumentum de candeal et illud mandabant moleri.

6. Item dicunt vt supra, quod predicti delati colebant et festiuabant Pasqua iudeorum seruando ritum et cerimonias iudeorum.

7. Item dicunt vt supra, quod predicti delati quoquebant et mandabant coqui panem azimirum², secundum cerimoniam iudeorum et illum in die Pasce iudeorum et aliis diebus comedebant et tradebant aliis ad comedendum.

8. Item dicunt vt supra, quod delati predicti colebant et festiuabant diem ieiunii *del perdó* vocatum secundum ritum et cerimonias iudeorum, et ipsi cum aliis veniam querebant.

9. Item dicunt vt supra, quod predicti delati tenebant in domo sua et acceptabant iudeum et iudeos qui ibidem conueniebant et aliquando dormiebant in dicta domo.

10. Item dicunt vt supra, quod iudei legebant et docebant predictos delatos ditionem ebraicam.

11. Item dicunt vt supra, quod predicti delati dicebant pluries orationem iudeorum verbis ebraicis.

12. Item dicunt vt supra, quod sepredicti delati pluries confessi fuerunt peccata sua iudeis.

¹ Se supone en cada número repetida toda la frase, con que comienza el primero: "dicunt et ponunt et si negatum fuerit, probare intendunt, non tamen se adstringentes".

² En vez de *azymum*, es decir, sin levadura.

12. Item dicunt vt supra, quod sepedicti delati numquam seu vtv plurimum confitebantur peccata sua.

14. Item dicunt vt supra, quod predicti delati seu alter eorum mandabat ne quedam famula sua christiana iret ad confitendum, timentes ne illa famula suis confessionibus manifestaret vitam delatorum et cerimonias quas ipsi faciebant.

15. Item dicunt vt supra, quod sepedicti delati dixerunt et inducebant quosdam vt irent ad partes longinquas vltra mare ad faciendum se iudeos et quod ipsi pari passu volebant nec ad se iudeos faciendum.

16. Item dicunt vt supra, quod dictus Jacobus Tori existens in partibus de Berberia comedebat et communicabat cum iudeis.

17. Item dicunt vt supra, quod in dictis, partibus predictus delatus iudaizabat et ei fuit dictum quare iudaizabat et similia verba.

18. Item dicunt vt supra, quod predicti delati fuerunt et sunt difamati de predictis et fama publica et in presenti ciuitate Valentie quod viuunt iudaice et soliti sunt seruare cerimonias iudaicas.

19. Item dicunt vt supra, quod dicti delati nesciunt veritates fidei.

Unde cum talia crimina et delicta qualia sunt predicta commissa et perpetrata per dictos delatos non debeant venia neque impunita, pro tanto alias dicti procuratores fisci petunt et requirunt de dictis delatis recipi confessionem et rationes iudiciales et nichilominus requirunt in et supra predictis fieri diligentem et curiosam inquisitionem, quidquid negatum fuerit probare intendunt, non tamen se adstringentes, et taliter quod reperta veritate facti, dicti delinquentes puniantur illis pena et penis iure et ratione statutis, sic quod dictis delatis sit pena et castigatio et aliis terror et exemplum, dictos delatos in expensis condepnatos cum complemento iuris et iustitie.

Insuper petunt testes sibi recipi...

Sigue una larga información o prueba de testigos.

b) SENTENCIA FINAL. Julio de 1469.

Christi nomine inuocato, pateat universis, quod nos, Fr. Johannes Simonis Ordinis Predicatorum, sacri eloqui magister, Inquisitor heretice prauitatis in regno Valentie, viso clamor¹, et accusatione coram nobis tenta existente, locum tenente generali Reuerendi fiscalis Raphaelis García eiusdem Ordinis et in eadem facultate magistri, olim dicte heretice prauitatis inquisitoris generalis, et viro iurisperito domino Iacobo Exarch, decretorum doctore, canonico valentino Reuerendissimo domini Cardinalis episcopi valentini vicario generali et

¹ En vez de *clamosa*, que sería la expresión corriente.

officiali principali oblatorum per venerabilem Petrum Goçalbo presbiterum curie dicti domini officialis et Martinum García olim sacri officii Inquisitionis fisci procuratoris, aduersus seu contra Jacobum Thori calceterium¹, et Tolosanam eius uxorem, de gente iudeorum originem trahentes, sub die tertia decima mensis Nouembris anno a Natiuitate Domini millesimo cccc. sexagesimo septimo; visa presentatione predictorum clami et accusationis coram nobis, Inquisitori generali, de nouo per dominum venerabilem Petrum Goçalbo sancti officii Inquisitionis fisci procuratorem oblatorum aduersus prefatos Jacobum Tori et eius vxorem sub die quarta decima mensis Iuni proxime preteriti anni currentis; visis confessionibus et responsionibus iudicialibus super articulis dicte denuntiationis ab ipsis delatis medio iureiurando exactis sub die quinta decima proxime dicti mensis iunii; visa imprisia² siue informatione testium ad instantiam fisci pro uiris dicte heretice prauitatis iussu nostro recepta atque in presente processu exhibita et producta; viso denuo qualiter dicti delati reuersi ad eorum veniam de per ipsos commissis petentes se submiserunt correctioni sancte matris ecclesie et nostre, parati et prompti recipere onnem illam penitentiam per me ipsis iniungendam et operis per efectum adimplere prout de dicta submissione clarissime constat actu publico cum presenti processu inserto sub die prima mensis Iulii anni currentis millesimi .cccc. sexagesimi noni; visis omnibus aliis videndis et attentis attendendis habitaque matura deliberatione et digesto consilio super premissis, factaque diligenti examinatione in presentia et assistentia peritorum, vt sententiam ferre valeamus iuris et iustitie convenientem et debitum valeamus iuris reddere complementum, dominum Deum nostrum pre cordis habentes, sanctissimis suis Évangeliis coram nobis positis et reuerenter inspectis ut de ipsius santissimo vultu nostrum prodeat certum iudicium et oculi nostri vere cernere valeant quod est iustum, die et hora, presentibus partibus assignata quam ad cautelam vere assignamus, ad hanc nostram proferendam sententiam procedimus in hunc qui sequitur modum, in nomine sanctissimo Iesu et eius Genitricis Virginis gloriose.

JHS

Et cum ex meritis presentis processus et confessionum dictorum delatorum constet ab aperto dictos Jacobum Tori et Tolosanam eius vxorem originem traxisse et trahere de gente iudeorum; constet etiam et depositionibus testium in dicta imprisia seu informatione recepta, ipsos delatos iudeum nomine Calatayn et in eorum domi habitasse et

¹ Como se ve, es palabra latinizada de la valenciana *calceter*.

² *Imprisia*, expresión medieval, que significaba *empresa*, *impreso*, informe.

officium calçeterie exercuisse et ne christianus iudeus iudicaretur in habitu cristiani et absque signo quod iudei soliti sunt portare incedebat¹; et nihilominus constet prefatam Tolosanam dies sabbatos coluisse iuxta ritus et cerimonias iudeorum, in eis nulla opera fabrilia exercuisse, verum in eisdem carnem comedisse; et constet etiam dictum Iacobum Tori ad partes Berberie terra Agarenorum uenisse et in domibus iudeorum habitasse quamquam domo christianorum in quibus si voluisset moram et habitationem habere potuisset; et cum hec omnia simul iuncta prefatos coniuges reddant suspectos de fide in tantum quod contra eos acrius procedere possemus;

sed attenta eorum submissione, cum sancta mater Ecclesia nulli claudat gremium redeunti, idcirco cum huiusmodi nostram diffinitiuam sententiam quam in his ferimus scriptis pronuntiamus, sententiamus et declaramus, ipsos Iacobum Tori et Tolosanam eius uxorem fore² leuiter suspectos in fide et tamquam de fide leuiter suspectos omnem heresim in forma eis tradenda abiurare debere; et nichilominus rigorem iuris cum misericordia temperantes, penitentiamus eos et eorum vtrumque vt septem diebus sabbatinis primo venturis quisque eorum in hora qua symbolum suos emittet tactus³ vt salutatio beate Virginis Marie per fideles de more recitetur, ad ecclesiam maiorem huius ciuitatis cum candela alba pre manibus incensa apud altare maius ipsius ecclesie flexis genibus dicat et recitet, dicere ac recitare teneatur quinquies orationem dominicalem, salutationem beate Virginis Marie, vt unusquisque ipsorum veniam suorum peccatorum a domino Jhesu eiusque Filio (?) consequi valeat; effunctisque dictis orationibus, affigant rexiis⁴ ipsius altaris maioris candelam incensam quam pre manibus quisque eorum habeat, et impletis dictis septem diebus vterque eorum infra duos dies immediate sequentes continue numerandos eroget et erogare teneatur quindecim solidos regalium Valentie pro iuuamine et adiutorio retabuli dicte ecclesie maioris. Itaque solutis per vtrumque ipsorum dictis quindecim solidis, ambo dicti coniuges teneantur habere et recuperare a collectionibus elemosine dicti rectabuli albaranum siue cautelam solutionis facte per ipsos coniuges triginta solidos, videlicet, quindecim solidos per vnumquemque solutis, quo recuperato et habito, ipsi teneantur illam cautelam seu albarranum nobis exhibere atque hostendere infra alios duos dies ex tunc imme-

¹ De este distintivo que debían llevar los judíos se hace mención en los historiadores y cronistas antiguos. El año 1480 se urgió de un modo particular por parte de los Reyes Católicos

² Es decir, *esse* o *fuisse*.

³ Por el contexto se ve que se refiere a la señal del *Angelus*. *Symbolum*, del vulgar *simbol*, *címbol* = campana (de *cymbalum*).

⁴ Traducción literal de la palabra valenciana *reixa*, reja.

diate sequentes dictos delatos in expensis huiusmodi cause condemnantes, tachatione nobis in posterum reservata.

c) *ABJURACIÓN.*

Nosaltres, Jaume Thori, calceter, e Tolosana, coniuges de la ciutat de Valencia, constituhits en juhi davant vos, molt Reverent Frare Johan Simó, del Orde des Preycadors, mestre en sacra theologia, Inquisidor general de la heretica pravitat en lo regne de Valencia deputat, los sants Evangelis davant nosaltres possats e per cascu de nosaltres de nostres mans dretes corporalment tocats, juram creure de cor e de boca confessam tota aquella sancta fe catholica e apostolica, la qual la sancta Romana Sglesia creu, confessa, preycia e observa.

Item juram nosaltres creure de cor e de boca confessam, que tot cristia deu e es tengut fer e observar tot ço que la santa mare Sglesia mana creure e observar, e per conseguent abjuram, abnegam e revocam tota heregia, que contra la santa romana Sglesia vingua de qual-sevol secta e error sia.

Item iuram creure de cor e de boca confessam, que fer e praticar cerimonies judayques es venir contra la santa fe catholica, e per conseguent abnegam, e revocam aquella heretgia, la qual exercida en observancia de aquelles dites cerimonies, per la qual rao nos haveu e tenui sospitosos de la fe leugerament.

Item juram e prometem, que la dita heregia nunca domatizarem, preycarem ni ensenyarem, ans si sabem que algu o alguns fossen infectes de tal heretgia, tingua o ensenye aquella o altres heretgies, tamprest comparem o denunciarem a vos o aquell que en lo dit vostre offici succehira.

2

PROCESO ¹ CONTRA JAIME FUSTER Y SU ESPOSA,
JUDAIZANTES RECONCILIADOS

Archivo Histórico Nacional, Madrid, Inq., leg. 539, n. 17. Sin foliar.

a) *ABJURACION: Día 21 de Febrero de 1984.*

Die .xxi. Februarii anno a natiuitate domini m.cccclxxxiiii. abiurarunt.

¹ El proceso aquí reproducido tuvo lugar el año 1484, siendo Inquisidor de Valencia Juan Orts; pero forma parte de otro que se hizo contra los mismos cónyuges después de una recaída.

Nosaltres, en Jaume Fuster, argenter, e na Ursola, muller de aquell, ciutadans de la ciutat de Xativa, en juhi personalment constituïts, en presencia de vosaltres, molt Reverents mossenyors micer Macia Mercader, doctor en decrets, archidiacha maior de Valencia¹, e Frare Johan Orts, mestre en arts e en sacra theologia, Inquisidor general e comisari apostolic en tota la provincia de Arago, dels frares Preycadors, sobre los sants quatre Evangelis davant nosaltres possats e per les nostres propies mans tocats, juram que nosaltres crehem de cor e confessam de bocha aquella santa ffe catholica e apostolica, la qual la santa Romana Sglesia creu, preyc a te, e consegüentment abjuram, abnegam, revocam e detestam tota e qualsevol heretgia, qui s'extolleix e se exalte contra la santa Romana Sglesia de qualsevol secta o error sia.

Item juram que de cor crehem e confessam de bocha que la ley vella o musayca ab totes les sues cerimonies, no es obligatoria ni de alguna valor o efficacia als qui la observen apres lo adveniment de Jhesu Christ, nostre Redemptor, e publicacio de la ley nova o Evangelica, ans son no sols mortes, mes encara mortíferes, en tant que sens pietat observar no's poden. E consegüentment abjuram, abneguam, revoquam e detestam aquella heretgia de aquells qui dien o crehien, que observar dites cerimonies de la ley vella apres lo anveniment de Jhesu Christ nostre Redemptor e publicacio de la ley nova e Evangelica, es cosa licita e saludable, e que observar dites cerimonies apres del dit temps no es pecat.

Item juram e prometem que james de acinavant creurem a la dita heretgia ni per obra observarem generalment qualsevol cerimonies judayques de la ley vella, e especialment no celebrarem lo dissabte a costum judayca ni celebrarem la pasqua dels juheus mengant pa alis² ni dejunarem lo dejuni del perdo, alias lo bon dia, lo qual los juheus dejunen en lo mes de setembre, les quals cerimonies moltes vegades e per molts anys avem observades e per les quals per vosaltres dessus dits mossenyors, som juzgats e reputats violentment suspectes de heretgia, de la qual cosa de bon cor e de bona voluntat nos penedim.

Item juram e prometem que james de acinavant consellarem a nengu, que dites ceremonies observe, ans si sabrem que nengu de aci

¹ Maciá Mercader, Vicario general y Arcediano mayor, aunque sin ostentar el cargo de inquisidor, aparece constantemente al lado de los inquisidores en sus documentos más trascendentales, como son edictos, sentencias y abjuraciones. Suponemos lo haría como delegado del Ordinario. Esto es tanto más de notar, cuanto que no solamente sucede con el tribunal medieval, sino también con el primero que nombró Torquemada.

² *Pa alis* es pan sin levadura.

avant les observe o crega o dogmatize que observarles sia licit e sens peccat, de continent o direm, revelarem e denunciarem a vos, dessus dits mossenyors vicari e inquisidor e a vostres successors en dits officis.

Item juram e prometem que farem e cumplirem la penitencia que per vos, dessus dits mossenyors, nos sera injungida per les dessus dites culpes per nosaltres comeses, axi'ns axut nostre Senyor Deu e aquests quatre Evangelis, sobre los quals juram, e si cars sera que per induccio diabolica nosaltres daciavant o qualsevol de nosaltres creurem, direm o farem contra les coses per nosaltres ara de present abjurades, la qual cosa a Deu no plaura, ara per lavors e lavors per ara nos obligam e subiugam a totes les penes que per dret son degudes als relapsos en heretgia tota hora que legitimament constara nosaltres haver contrafet als dessus dits juraments.

b) SENTENCIA.

Die Dominica .xxii. Februarii anno a natiuitate Domini MCCCCLXXXIII. Fuyt publicata in Sede.

Nosaltres, micer Macia Mercader, doctor en decrets, archidiacon maior e vicari del Reverendissim Senyor cardenal e bisbe de Valencia, e Frare Johan Orts mestre en arts y en sacra theologia, vicari general dels monastirs de la observancia, Inquisidor general e comissari apostolich en tota la provincia de Arago, del Orde dels Frares Preycadors, attenent que vosaltres, en Jaume Fuster, argenter, ciutada de la ciutat de Xativa, na Ursola muller de aquell, son estats delats de coses tocants a la santa ffe catholica, ço es, que haveu observades algunes ceremonies iudayques en les abjuracions de vosaltres particularment exprimides, e encara per no esser venguts dins lo temps de gracia, e ates que nosaltres avem proceyt sobre les dites coses com per justicia ferse devia, e los merits del proces e confessions de cascu de vosaltres diligentment examinats, havem trovat que vosaltres, dits coniuges, haveu observades dites cerimonies per cascu de vosaltres; e per tant degudament havem haguts e reputats a cascu de vosaltres violentment suspectes de heretgia. Per tant a cascu de vosaltres havem fet abjurar universalment tota heretgia e particularment aquella, de la qual ereu violentment suspectes segons mos manen les canoniques santions; e com tots tals e semblants degen esser condempnats com a heretges, empero per quant vosaltres hagent consell e santa deliberacio reduhintvos al gremi de santa mare Esglesia voluntariament haveu abjurat dita heretgia segons dit es, per tant vos havem absolts de la excomunicacio, en la qual ereu encorreguts e per la qual ereu degendat innodats, si empero de cor verdader e fe non ficta cascu de vosaltres

es reduyt a la veritat de santa mare Esglesia. Per tant de aci avant cascu de vosaltres es computat entre los penitents de santa mare Esglesia, vos reeb en lo si de la sua misericordia ara de present; mas per quant es cosa molt indigne, que les offenses de nostre Creador Reemptor remanguen per dissimulacio impunides e les injuries dels homens sien castigades, com mes greu cosa sia offendre la divina Magestat, que a qualsevol altra persona humana, e a ffi que no sia donat als altres atreviment de cometre semblants culpes si restaren impunides, e axi mateix a ffi que cascu de vosaltres de ara en avant vos gardeu de cometre tals crims e que en l'altre mon no hajau de passar tanta pena, nosaltres dessus dits archidiacha major, vicari general e inquisidor, prechint madur e digest consell de homens de sciencia, sehent en nostre protribunal com a jutges, havent davant nostres ulls solament a nostre Senyor Deu e a la irrefragable veritat de la santa ffe catholica, e tenint davant nosaltres los quatre sants Evangelis, a ffi que de la faz de Deu proceyra nostre juhi e nostres ulls veguen la equitat, a vosaltres dessus dits, Jaume Fuster e Ursola muller de aquell, en nostra presencia personalment constituits, aquest dia e ora de arenavant assignats sentencialment condemnam e sentenciam en la forma seguent, ço es, que per tot lo temps de la vostra vida siau encarcerats e en la carcel hajau a viure ab pa de dolor e aygua de angustia e treball, retenint a nosaltres de certa sciencia e expresament segons nos ho otorguen les canoniques sancions, que pugam la dita penitencia quant a la dita na Ursola Fuster mitigar, agreugar e mudar e en tot o en part levar tantes vegades quantes nos sera vist faedor.

3

PROCESO CONTRA JAIME FERRER, RELAPSO,
JUDAIZANTE RELAXADO

Archivo Histórico Nacional, Madrid, Inq., leg. 539, n. 8. Sin foliar. Sólo se conserva la sentencia que reproducimos.

Christi nomine inuocato:

Nos, Marti Enyego, canonge e vicari general del Reverendisim Senyor cardenal e bisbe de Valencia, e Fr. Joan de Epila, del Orde de Preycadors, mestres en sacra Theologia, Inquisidors de la heretica pravitat en la ciutat e regne de Valencia, vista una proposicio e clamosa insinuacio davant nosaltres donada e offerida per part del nostre procurador fiscal e promovedor de aquest sant offici de la Inquisicio,

contra en Jaume Ferrer, botiguer de lenç, vey de la present e insigne ciutat de Valencia, en la qual se deduya lo dit delat apres de esser estat penitenciat e abjurat davant nosaltres, dits inquisidors en la present ciutat, havia dites e comeses moltes heretgies e blasfemies hereticals, e que no havia feta verdadera ni complida confessio al temps de la dita sua abjuracio, ans se avia omes de confessar molts crims de heretgia gravissims, e per ço ha demanat e request nosaltres deguessem condemnar al dit Johan Ferrer delat, com a heretge impenitent e relapso, donant e relaxant aquell al braç e juy seglar. Per tant vist lo jurament prestat en poder de nosaltres per lo dit Johan Ferrer delat, per lo qual evidentment nos consta lo dit delat haver jurat de dir integrament la veritat axi d'ell com de altres de tot ço que sabia agues fet ni hoyt dir contra Deu, articles de la fe, sagraments de la santa mare Sglesia o ley Evangelica, ab cominacio expressa, que si no diria la veritat de ssi ni de altres, se proceyria contra ell axi com fictament convertit e impenitent e ab altres cominacions en lo dit jurament contengudes; e per lo semblant vista la abjuracio feta per lo dit Janot Ferrer delat, en la qual abjura generalment a tota e qualsevulla especie de heretgia e no res menys jura e promete de revelar e comunicar a nosaltres, dits inquisidors e als inquisidors que en qualsevulla temps fossen, qualsevulla persones que observasen les dites ceremonies Judayques e qualsevulla persones, que creguessen o dotmatizassen servir les dites ceremonies judayques fos licit; e mes jura e promete de fer e cumplir qualsevulla penitencia que per los dits inquisidors e vicari general per les dites sues culpes li fos injungida e no res menys se obliga e subyuga a totes les penes que per dret son degudes als relapsos en heretgia tota ora que constas legitimament ell haver contrafet e contra vengut als dits juraments o qualsevulla de aquells per ell prestats, e mes de no creure, dir, fer o aderir contra les coses per ell abjurades. E vist encara la forma de la reconciliacio feta per nos, dits inquisidors, de lo dit Jaume Ferrer delat, la qual se feu en forma de dret condicionalment, si lo dit delat de cor verdader e sens simulacio e fe no ficta era reduyt a la vya de la santa mare Sglesia; attenant que nosaltres legitimament contra lo dit Jaume Ferrer delat es vengut fictament a demanar reconciliacio a la santa mare Sglesia y no ab contricio ni verdadera conexensa de son pecat ni haver dit integrament la veritat de les heretgies per ell comeses quant vingue a demanar reconciliacio a la santa mare Sglesia, senyaladament se admete les heretgies neffandissimes e majors e blasfemies hereticals per ell comeses no confessant aquelles als dits inquisidors segons era tengut; e com a nos legitimament conste per los testimonis

produyts contra lo dit delat ell no solament esser impenident e fictament convertit a la unio de la santa mare Sglesia, per no haver dit entegrament la veritat al temps de la dita sua abjuracio; mes encara esser relapso per haver dites e comeses moltes heretgies e blasfemies hereticals apres la dita abjuracio.

Per tant vistes les sues deffensions e tot ço que ha volgut allegar e produyr en lo dit proces; attenent a nosaltres legitimament consta lo dit Jaume Ferrer no haver dit ni confessat les heretgies e blasfemies següents, ço es, que tenia unes oracions judayques escrites en pla en les quals feya oracio a la forma judayca; e mes que quant estava pres en la carcel comu de la present ciutat perque lo inculparen del fet de la moneda portava damunt la camisa un dit cit, que's diu fimbria de Moyses a manera de un scapulari, que plegava fins a mig ventre, e dels quatre cantons de la dita fimbria penjant quatre cordetes de lana ab certs nucs per servey de Moyses, dient que lo havia deliurat de la preso, y tot aço a consell, tenent ferma speranza en lo dit Moyses y en les sues ceremonies de sa ley. E mes que deya moltes vegades que los confessos per sos pecats estaven en captivitat y que Deu se recordaria de la captivitat d'ells, afirmadament dient que no havia nenguns libres que diguessen que per la mort de Jhesu Christ era estada destruyda Gerusalem. E mes que lo dit Jaume Ferrer se congrega moltes vegades ab Gomiz e altres conversos en certa casa de aquesta ciutat y en un lloch secret y en torn d'una taula redona un jueu les legia la Biblia y declarava aquella als sentiments judayques. E mes que dos mesos poch mes o menys ans que anas en la preso, circumci un fill seu en la forma que'ls jueus acostumen de circumcir als fills dels christians; e aço se mostra evidentment per la inspeccio de quatorce metges y cirurgians, los quals tots son estats concordos que en la pellícula del dit fadri en certa part y ya cisura; e a nosaltres consta per testimoni de veritat que fonch present quant lo dit Jaume Ferrer feu la dita cisura, y encara los testimonis produyts per part de lo dit Jaume Ferrer molt ho conservan dient que en altra manera estava la pell del membre del dit fadri quant ells ho veren, que era petita, que no esta ara. E mes que lo dit Jaume Ferrer tenia un libre, en lo qual legia molt asovint, que havia en aquell moltes heretgies y blasfemies e impropis neffandissims de nostre Senyor Jhesucrist, que no son de nomenar, lo qual libre ha confessat lo ha tingut en son poder y ha legit en aquell y ara lo te davant en los pits e ab certa cautela lo havia acompanyat en certa casa, e lo dit libre se ha trobat falsificat en certs capitols, segons se demostra de poch temps ençà, lo qual dit libre heretical ell no notifica a nosaltres dits inquisidors abans que abjuras ni

apres de la dita sua abjuracio. E no res menys apres de la dita sua abjuracio, lo dit Jaume Ferrer axi com a persona impenident e fictament convertida, ha dit moltes vegades en presencia de fidedignes persones com los dits inquisidors havien injustament penitenciat e que ço que ell havia dit e confessat no ho havia fet, y que ell y molts altres conversos havien confessat coses que nò les havien fet per viure en pau, ab tot que consta tot lo contrari per proces ell haver fetes totes les dites cerimonies que confesa, e haver dites e comeses moltes altres heretgies e blasfemies hereticals, que no havia confessat; e continuant la impenitencia deya que los inquisidors no y eren sino per traure dines e que el Senyor rey tenia en pasta lama (?) que li costaria car, e que per un convers que matas o cremas, pagaria doçens altres, e finalment lo que pigor es, per fer inillor a son plaer les dites ceremonies judayques, tenia deliberat de anarsen a Costantinoble per tornarse jueu, dient que tenia un cosin jerma en Constantinoble jueu molt rich, el qual le havia escrit que anas alla e que li faria gran partit, e seria cas de tornarse jueu y exiria de les vexacions que los inquisidors li fayan, lo qual tot lo dit Faume Ferrer digué en presencia de certes persones, de qui ell molt se fiava e tot lo dessus dit a nosaltres legitimament consta no solament per testimonis dignes de fe produyts per part del dit nostre procurador fiscal, mes encara per testimoni produyt per sa part, e per que alguns testimonis havien testificat contra ell de algunes coses dessus dites, ell los feu menaçar e ha treballat per tot son poder de ferlos desdir de ço que havien dit per forsa o per grat, per les quals coses evidentment se demostra lo dit Jaume Ferrer esser impenident e fictament convertit y esser heretge negatiu, relapso y apostata.

Per tant agut nostre consell e deliberacio ab homens de sciencia y de tota conçiencia, los quals han vist y examinat lo dit proces e coses en aquell contengudes, desijant extirpar y derrygar en tot y per tot segons que a nostre offici conve e som tenguts e obligats en nom de la santa mare Sglesia los tals axi gravissims e nefandissims errors a ffi que lo nom de nostre Senyor Jhesuchrist sia verdaderament sens simulacio, ypocrisia, ficcio ni cuberta alguna cregut, exaltat, adorat, alabat e servit e dengu en nom de christia y sots specie d'anyell no sia jueu ni porte lo cor de llop, tenint a nostre Senyor Jhesuchrist davant los nostres ulls, de qui tots los justs e rects juys procien, trobam que devem pronunciar e declarar, com per la present pronunciam e declaram lo dit Jaume Ferrer delat haver estat y esser de present heretge, impenident, negatiu, fictament convertit y esser relapso e apostata, per ço del temps que's mostra haver comes los dits crims de heretgia

ha incidit en sentència de excomunicacio major e anatema e esser de present anatematizat e excomunicat, e haver encorregut en totes aquelles penes, que los decrets contra los tals heretics negatius, fictament convertits y impendents, relapsos e apostatas posen e determinen, e mes declaram tots els bens ab los fruyts rebuts d'ells del temps que los dits crims comete ença, haver estat y esser de present confiscats a la cambra e fisch del rey nostre senyor e deverse ocupar e exsecutar e rebre per lo procurador fiscal de sa Alteza o per sos officials pera les dites confiscacions e ocupacions diputats, als quals manam en virtut de santa obediencia quant de dret podem y devem, que axi ho fagen e cumplen ab tota diligencia segons que per dret es estatuyt e ordenat, e perque les penes dels crims no solament s'estenen als heretges relapsos y apostatas condempnats, mes encara a la progenie y posteritat d'ells, per tant per la present nostra definitiva sentència condempnam, privam e per privats denunciem als descendents del dit Jaume Ferrer delat heretge judayzat, relapso e apostata, fins lo segon grau inclusive, de tots los officiis seculars e benefiçis ecclesiastics, y donam aquells pera tots temps per inabils pera impetrar, tenir ni posseyr altres de nou, privant aquells de tota suscesio de bens del dit son pare, e perque la santa Sglesia no te altre que contra lo dit delat heretge apostata pugui ni dega fer sols desampararlo y remetre'l a la justicia e bras secular, pera que li donen, segons sos demerits deguda punicio e castich; per tant ab les protestacions acostumades en dret canonich e estatuydes remetem e liuram al dit en Jaume Ferrer, heretic relapso, apostata, a molt magnifich senyor moss. Luis de Cabanillas, governador del regne de Valencia o al magnifich moss. nat. de Borja, justicia en lo criminal de la present ciutat de Valencia o a qualsevulla de aquella, a qui executar la dita jurisdiccio pertanya, pera que facen e disponguen d'ell ço que per dret e justicia trobaran esser faedor, e axi lo pronunciam e declaram per aquesta nostra definitiva sentència en aquets escrits y per ells. Lata.

BERNARDINO LLORCA, S. J.

San Remo

ORDINACIONS CONTRA LA BLASFÈMIA I EL JOC

UN CAPÍTOL D'HISTÒRIA PIRENENCA

El nostre poble, malauradament, encara avui es distingeix per tenir la llengua bruta i aquesta deshonor li ve dels temps vells en els quals, malgrat les enormes penes, l'home no s'abstindria de malparlar de les coses santes. Així es desprèn de les ordinacions estatuides amb el fi de corregir aquesta vergonya. Les ordinacions més antigues que he trobat en els arxius pirinencs són de l'any 1355, i consten en la següent crida:

“Ara hoiats que mane lo batlle de la noble madona Marquesa de Pinós, que nuill hom no gos dir mal ni jurar oriblement de Deu ni de madona sancta Maria sots pena de la lengua a perdre. E si son infants de .xiiii. anys a avall, que estiguen tot un dia al castell” (AB, xxxvi, 76) *.

Aquestes penes de toldre membres s'anaren mitigant, de manera que, en 1375, el senyor ja es reserva al seu arbitri i coneixement la punició corporal, i estatueix les següents penes pecuniàries:

“Ara oiats que us fa hom saber de part del molt noble senyor Mossèn En P. Galceran de Pinós, que neguna persona de qual lig, estament o condició sia no gos ni asaig de jurar de nostre senyor Deus, ni de la Verge Maria mare sua, ni dels sants ni de les santes d'aquell, es a saber ni per cap ni per cor ni per fetge, així com es usat inicament de jurar, e qui contra farà sàpia que pagarà per pena cascuna vegada la qual el dit senyor als contrafaents posa, ço es .xii. diners que amor no'n auran.”

* AB = Arxiu de Bagà; AL = Arxiu de la Pobra de Lillet. El número en xifres romanes indica el volum; el de xifres aràbigues, el foli. A vegades hi fem constar l'any.

“Encara, que com crexent malefici crexer deia pena, e molt malament als cuns juren per la manera damont dita de nostro senyor Deus e de la Verge Maria e de sos sants e santes, vol e mana lo dit senyor que de aitals coses cascun s’abstenga, en altra manera sàpien serà punit corporalment per lo dit senyor a arbitre e conexença sua, segons que l’inhonest jurar volrà e requerrà” (AL, IX, 146).

Pocs anys més ençà ja no es parla de penes corporals sinó tant solament pecuniàries, i és de notar que l’ordenació ja no és dictada en nom del senyor tan solament, sinó del senyor i dels cònsols. Diuen així:

“Disabte a .xxv. dies del mes d’octubre l’any de la nativitat de Nostre Senyor M.cccxc tres. Fo ordenat de volentat del senyor e consols de la vila de Bagà que negú no jur desonestament de Nostre Senyor ni de la Verga madona sca. Maria, ço es lo cul, budell, osos, carn; ne dir a mal grat ne despit aital cosa los farà, e qui contra farà pagarà per cascuna vegada .i. sou, la meitat gohanyat al senyor e l’altra meitat al acusador.”

“E jo dit Bn. Galceran de Pinós, man ab lo present capítol al procurador, jutxe, batlle e saig. e a tots hoficials meus sots la feeltat qui tenguts me son e sots lo sagrament que per lur hofici an fet que cumplidament faran la execució de qual sevol que’n lo dit crim caurà. E per ço que mils se aparega la veritat e escrit aquest derer capítol de ma propria ma” (AB, LVIII, 6).

També estableixen diferència de penes segons la flastomia:

“Ara oiats que us fa hom assaber a tutom generalment de part del molt noble senyor en Bernat Galceran de Pinós senyor *&, que nuil hom per abrivat que sia no gos jurar desordonadament de nostre Senyor Deus ni de madona Sancta Maria beneita Mare sua ni dels Sants d’aquí avant. E aquel qui jurarà per lo cap o cos de Deu pagarà .vi. diners de pena; e qui jurarà per lo feitye e per lo cul, ventre, budel .vi. diners; tambe qui dirà: a despeig de Deu se farà ho que Deu no ha poder, .xii. ds., ho que malgrat n’aia Deu, per cascuna vegada. E així matex de madona Sancta Maria faents semblants juis, pagaran per cada jurament així com de Deu. E qui jurarà de sants o de santes, .i. dr. E d’aço amor non aurà neguna. Empero si desordenadament jurarà de sants ho de santes, segons es dit desus de Nostre senyor, que pac .ii. ds. .”

Estableix també que el batlle nomeni vuit homes qui tota vegada que oïran jurar siguin obligats a denunciar-ho, i que puguin ells mateixos executar la dita pena (AL, XXI, 279, any 1422).

Més modernament una part del ban és aplicada a l'obra del culte:

“Ara oiats tothom generalment que us notificam i fa hom saber de part i manament del magnífich mossèn Joanot de Riembau donzel balle natural de la vila i termens de la Poble de Lilet per lo Ill. Senyor don Luis de Beamunt Conestable de Navarra, Comte de Lerín i Señor de les baronies de Pinós i Mataplana, que com per lo damnat vici del jurar i blasfemar del sanctíssim nom de Deu u de la sua mare gloriosíssima vingan moltes vegades moltes persecutions, tribulacions i càstichs als pobles i gens, pertant, per apartar tals inconvenients, zelant la honor de Deu i be de la cosa pública, ab tenor de la present pública crida diu, mana i notifica a totes i sengles persones que no sia nengú que gos ni presuma de aquesta hora en avant jurar renegar ni blasfemar del sanctíssim nom de Deu ni de la sua puríssima mare madona Sta. Maria ni dels sancts ni sanctas de paradís sots ban i pena de .v. ss. per quiscun i quiscuna vegada sera fet lo contrari, aplicadors la mitat a la present cort i l'altra a la luminària o obre de la església del monastir de la Verge Maria de Lilet, i que qui sabrá algu ésser caigut en dita pena [h]o age denunciar a la nostra cort sots la mateixa pena” (AL, xxxviii, 18, any 1563).

Els cònsols de la Pobla de Lilet establiren, l'any 1573, que “qui jurarà de Déu ni della Verge Maria que pac un sou per la luminària della Verge Maria o que vista la present besotera (?) i diga loat baneït sia lo sant nom de Jesús i della Verge Maria ... i qui jurarà de ningun sant ni santa que pac sis dinés a dita luminària”. (AL, xli, 78).

Corresponent a data més moderna he trobat a l'arxiu de Sant Llorenç de Morunys un càstig als flastomadors que no tindria cap altra finalitat que l'averkonyiment del reu. Aquest, amb les mans lligades a l'esquena, era subjectat pel cap amb unes moralles i, com una bèstia, era lligat pel ronsal en una estaca de la plaça pública durant l'espai d'un dia, i sense altre aliment que un cove de palla. Ja es poden suposar els afronts i vituperis amb què la mainada obsequiaria un hoste d'aquesta mena.

El motejar-se els veïns, en pobles petits, és moltes vegades cau-

sa de greus enemistats entre les famílies, i, en aquells temps, àdhuc de bregues. Per evitar aquests mals els cònsols de Lillet establiren penes amb la següent crida:

“Ara hoiats que us fa hom assaber de part de la Cort a tot [hom] generalment que no i age neguna persona stranya ni privada de qual-sevol stament o condició sien qui gos metre noms extraordinaris ni stranys a negunes personas sots pena de .x. ss. per cascuna vegade, pagadors que atrobat serà sens tota mercè.”

Tal volta tindria també un fi moral la crida que “neguna dona no gos metre infants al forn sots pena de .xii. drs.” És posada aquesta crida al costat d’una altra en la qual, sota la mateixa pena es prohibeix tirar amb fona (AL, xxviii, 3 i 7, any 1440). No obstant, una dona qui tenia memòria de quan ella pastava ens ha dit que la bravada del pa, en treure’l del forn, era dolenta, motiu pel qual, tal volta, n’apartarien els infants.

Ben sovint del moteig es transcendeix a proferir paraules injurioses, i en aquest cas la pena ja era major. En el forn públic, a una dona se li digué *aul* i *òrrea*. Ofesa d’aquesta gran injúria demanà al jutge que imposés a la injuriadora la pena de 300 ss. i pagués les despeses de la cort (AB, v, any 1304). Altres casos he trobat que és l’ofès i no el jutge qui estima la pena imposadora.

Una dona del lloc de Les-Planes, a qui el saig i fiscal de la cort de Mataplana presentà una lletra citatòria per al seu marit “no la volch pendra e dix que per la passió de Déu que ela la squinçaria i la cremaria ... e après los desonrà e ls vituperà aitant com poch, e que eren cans e fills de cans e d’altres moltes” desonres” (AL, xviii, 42, any 1406). Li fou imposada pena de 100 lliures.

A Bagà, encara al temps de la meva residència en aquella vila es feien enramades a les autoritats i a les noies desafectes. L’enramada consisteix a empastifar la porta o frontera d’una casa, i àdhuc penjaven de l’anella un carnús. D’aquest barbre costum, n’he trobat un exemple, verificat contra un dels cònsols:

“Al primer de novembre 1632 fonch tingut ajuntament los cònsols i consellés i part de la diuitena ahont per tots los dits juntats és stat resolt i determinat que, attès stos dies passats embrutaren la

porta de Joan March, cònsol, ab fenta de bou; i semblants casos mereixen gran càstic per ço sia suplicat al Senyor que sia feta crida a instància dels cònsols i consellés i divuitena que qualsevol persona que descobrirà dit cas, sols no sia lo principal, se li donarà cent reals i que serà perdonat per lo Senyor i pera dit effecte se done suplicació al Senyor pera que se proceshesca ab los termes de Justícia” (AB, CLVIII, 87).

II. ORDINACIONS CONTRA EL JOC

El joc és un dels flagells que ocasionen més greus trastorns morals i econòmics a les famílies i a la societat; per això les autoritats de tots els temps s’han captingut de perseguir-lo. Els noms de jocs que he trobat són els següents: daus, roig, tindaurell¹, altileve, gresca, violeta, rifa, les vint-i-quatre taules, “taules meses”, “taules en torn”², escacs, palet, estaquera, ballesta, picar a cam. En un inventari he trobat “un joch de neyps” (AL, XXIX, 24, any 1440), al segle següent ja en diuen joc de cartes (AL, XL, 78, any 1572). Un joc de “naips” comprat a Barcelona l’any 1481, costà 1 sou, 8 diners (AB, CLVII, 19). En un altre inventari hi ha “unes taules de jugar” (AB, XXXIII, 24, any 1350).

Jocs hi havia que eren prohibits sempre, altres ho eren segons els llocs, segons les hores i segons els temps. El lloc per a jugar era la plaça i l’únic joc que s’hi permetia era el joc de taules; per això a Bagà, l’any 1386, fou feta aquesta crida:

“Ara hoiats que us fa hom saber de part del honrat batlle de la vila de Bagà, que null hom no gos jugar d’aquí avant sens licencia del dit batlle a negun joc, sinó en la plaça a taules. E qui contra farà pach per quescuna vegada que joch de die .x. ss., e de nit, .lx. ss., sens tota mercè” (AB, LII, 62).

Això sembla indicar que el batlle donaria llicència a alguns i que aquesta llicència seria una altra font d’ingressos per al senyor. Tot amb tot, es veu que el joc havia d’ésser en lloc públic, com es desprèn de la següent crida:

¹ També escrivien: dindaurell o maylleta.

² El joc de taules seria semblant al joc de dames, per tal com era permès, i el trobem citat al costat del joc d’escacs.

“Ara hoiats que us fa hom assaber de part de la cort a tot hom generalment, que no i hage neguna persona stranya ni privada qui gos jugar a negun joch fora los portals de la vila, ni apartar de jugar en neguna manera sots pena de .xx. ss.” (AL, XXVIII, 9, any 1441).

Era prohibida tota mena de joc durant els divinals oficis, per respecte a les coses sagrades, i quan tronava i feia temporals, segons ens ho expliquen els dos següents textos:

“Ara oiats que’us fa hom assaber de part de la cort, que nuill hom no gos jugar dins la Pobla negun dia de nit ni de dia a negun joch de daus sinó a taules ni a dindaurell ho a mailleta sots pena de .xx. ss., ni així matex negú no gos picar a cam ni a jugar a cam tro ssus (?) missas sien dites a Lillet, e aquel qui contra farà pagarà de ban per quescuna vegada .x. ss., que amor non aurà” (AL, XXI, 254, any 1415).

Diu el lloctinent de batlle Francesc Brocà: “per causa de la molta pràtiga que si té del jugar pallesament i amagadament, que no tenen ni miren respecte alls officis ni alles temporalls, per so, per que no abliguen ignorància, per so vull posar la present en la plasa, e diu així: Ara hoiats . . . que de aquesta ora en avant no sia ninguna persona gran ni xica qui gos jugar a ninguna manera de joc mentres fassen ninguns officis, ni fassa tro ni temporal, e assó sots pena i ban de sinc sous” (AL, XL, 212, any 1573).

A més la prohibició de jugar durant els divinals oficis hi havia la de no permetre jugar durant els temps de les messes, i el compliment del treball era l’objectiu que perseguïen. Això es podria deduir del temps en què eren fetes les crides prohibint el joc, però tenim una crida que mana:

“Que de aquesta ora en avant no sia ninguna persona qui gos jugar a cartes ni a daus sots pena i ban de un sou i las meses perdudes, e assó fins que los esplets del seu sien colits, ni tampoc en altro joc mentre los officis se faran ni vespres ni completes; ni quant tona, e assó sots las matexas penes i ban i las mesas perdudes, e asó per cada un dels qui faran lo contrari pallesament ni amagadament” (AL, XL, 78, any 1572).

La finalitat principal de les autoritats era que hom no jugués diners, i, sota pena de bàucia, feien comprometre els jugadors a no jugar. Així G. Colaret es comprometé sota pena de vint sous a no

jugar pel temps d'un any als daus ni a cap altre joc en el qual intervinguessin diners o altres coses equivalents (AB, VI, 47, any 1305). I llegim en altre lloc:

“Encara, com per joc molts mals se segueixen, vol e mana lo dit senyor que neguna persona no gos ni asaig amagadament ni manifesta de jugar a negun joch de daus ni de dintaurell ho maaleta ni altre joch on diners se perden ho vaien, sots pena de .v. sous a cascun qui contrafarà per cascuna vegada, sens amor que non aurà. En açó empero no son jochs de taules, ni d'escachs, ni de palet, ni d'estaquera, ni de balesta” (AL, IX, 146, anys 1375).

Per evadir càstigs hom jugaria a penyores, que, convertides en diners, tindrien el mateix estímul. Això motivaria aquesta crida:

“Ara hoiats que us fa hom asaber per part del honrrat batlle, que neguna persona stranya ni privada no gos jugar a negun joch sobre penyores, e si u fa, aquel qui les aurà gonyades les age a [tornar a] aquel qui les aurà perdudes, sens diner ni malla que non aurà, e encare encorreran cascun en pena de .x. lls. aplicadores al senyor veçcomte. Empero no si entèn joia de joch de balesta” (AB, CLX, 29, any 1428).

I àdhuc hom fixava fins a quina quantitat es podria jugar; de manera que un veí de Lillet prometé al comte de Pallars, Huc de Mataplana, que mai no jugaria a cap mena de joc ultra la quantitat de quatre diners, i s'hi obligava sota pena de cinc-cents sous, per haver incorregut en perjuri (AL, I, any 1325).

Ja hem vist un parell d'exemples de compromisos particulars de no jugar. Són els més antics i seran provinents de quan els pobles encara no tenien les ordinacions que establien penes mitjançant crides. En pobles reduïts cadascú coneix tots els altres i així seria suficient imposar penes als principals jugadors o menadors de jocs. Així Berenguer de Bagà, l'any 1291, prestà jurament a Galceran de Pinós i al seu fill Pere que, durant cinc anys, no jugaria ni faria jugar ocultament ni manifesta a daus, ni a aquell joc que en deien roig o tindaurell. S'imposà la pena de 50 sous per cada hora que hi jugués (AB, III, 106).

Igual promesa féu a Artau de Pallars, senyor de Mataplana, un home de Lillet, imposant-se la pena de 200 sous (AL, II, 224, any 1348).

He trobat un altre cas que és a la inversa: a tothom és prohibit jugar amb un particular. El batlle de La-Muga, Pere Ça-Muga, tenia un esclau que seria tan jugador que no sabia com sortir-se'n, i, a requeriment seu, la cort de Lillet féu la següent crida:

“Ara hoiats que un fa hom assaber de part de la cort a tot hom generalment, que neguna persona stranye ni privada no gos jugar a negun joch, hon diners ni robe de neguna lei vagen, ab Matheu, sclau del dit venerable en Pe. Ça Muga, sots pena de vint sous e de star .x. dies pres en lo castell de la Pobla” (AL, xxviii, 26, any 1441).

Les crides per tal que hom no jugués adreçades al públic les he començat a trobar a mitjan segle XIV, i correspon la més antiga a l'any 1349³. I aquestes crides eres fetes per l'autoritat del batlle:

“Ara hoiats que mana lo batlle de la vila de Bagà, que nuill no gos jugar a nuill joch de daus sino taules sots pena de .v. sol., e si juguen de nits ab daus sinó axí con desús es dit que sien encorreguts en pena de .lx. sol., sens tota mercè.”

“Item que nuil hom no gos jugar a altileue sots pena de .v. sol.”

“Item mana lo dit batlle que nuill strany ne privat no gos jugar a grescha ne altileua sots pene de .x. sol., sens tota mercè” (AB, xxxix, 57, any 1361).

“Ara oiats que us mana lo batlle de Bagà que nuil hom no gos dins la vila de Bagà traure fromatge, ne piquar en carnsalada, ne gitar pera ne bara de fer, ne traurer a senyal ab balesta dins la vila de Bagà, e aquel qui u farà costarà-li .v. sol. de pena” (AB, xxx, 7, any 1346).

De manera que quan els cònsols veien necessitat de reprimir el joc, acudien al batlle. Diuen els cònsols: “pregam lo batlle que fes fer una crida que nuill hom jugàs” (AB, cxI, 8, any 1378).

També el procurador general s'entremetia en aquests afers, segons consta amb la següent crida: “Ara hoiats que mana l'honorat procurador de la baronia de Pinós, que no i haia null hom de qualsevol lei, stament o condició sia que gos jugar a negun joch de daus, ço es a gresca, rifa, ne als tres bons jocs, sens licencia del dit honorat procurador. E qui contra farà que pach per cascuna ve-

³ “Fuit preconizatum... quod nullus ludat ad ludos infrascriptos, scilicet, a gresca, ne a rifa, ne a taules meses, ne a violeta, ne a tindaurell, ne a les vint e .iiii., sots pena de .v. sol.” (AB, xxxii, 9).

gada que atrobat serà ne sabut serà xx sous" (AB, LVIII, 12, any 1393). Això de prohibir àdhuc els bons jocs fa pensar si les causes serien les lluites que en aquella data afligien la terra.

L'any 1479, el rei Ferran, agraït als serveis que el cavaller Dalmau Ferrer havia prestat a ell i al seu pare, tant en temps de pau com en temps de guerra i singularment en la fortalesa vella de la ciutat de Girona, en la qual ell i el seu pare estigueren assetjats per alguns catalans, li concedí totes les multes que fossin imposades als jugadors d'atzar, de daus, de gresca i altres jocs prohibits per les *Constitucions* de Catalunya, en la ciutat de Barcelona i a tot el Principat. I perquè a voltes les universitats i oficials del rei estableixen ordinacions de les dites penes imposadores als incidents en els jocs prohibits, i amb freqüència també donen llicència de jugar amb certes condicions als jocs esmentats, contra la ment i constitució de Catalunya, la qual cosa cedeix en detriment gran dels drets del senyor rei, S. M. declarà i establí que els dits arrendaments de penes o llicències de jugar no poguessin ésser concedides per les universitats, ni per qualsevol oficial del rei ni de les universitats de ciutats, viles o llocs de qualsevol jurisdicció que fossin, i que dites llicències i arrendaments quedaven *ipso facto* nulles i de cap eficàcia, per tal com eren en perjudici de tercer; i que l'afavorit Dalmau Ferrer o la seva cort podia exigir les penes igualment que si les dites arrendacions i llicències no haguessin estat fetes, i aplicar-les a les seves lliures voluntats com de cosa pròpia. El rei atorgà aquesta gràcia pel temps de la seva voluntat, i manà al seu fill Joan, príncep d'Astúries i de Girona, que la fes complir a tots i sengles oficials de la terra (AB, perg. solt.).

JOAN SERRA I VILARÓ

Tarragona.

UNA OBRA DE BARTOMEU COSCOLLA, ARGENTER

LA VERÒNICA DE LA VERGE A LA CATEDRAL DE VALÈNCIA

L'AUTOR

El nom de Bartomeu Coscolla, a qui atribuïm la Verònica de la catedral de València, ha sortit del més pregon oblit mercès a investigacions erudites a nosaltres properes.

Els qui historiaren l'argenteria a la Península en el segle passat, no el conegueren — no cal parlar de la migradíssima bibliografia antiga a la plata referent — i els qui han treballat en el present segle sobre aquesta matèria l'han desconegut, o no han tingut una idea exacta de la importància que segons els documents va tenir i que les poquíssimes obres conservades ens confirmen plenament.

Ni Davillier¹ ni Riaño² ni el Baró de la Vega de la Hoz en les diverses obres³ que sobre argenteria va escriure, ni Narcís Sentenach⁴ ni F. Duran i Cañameras⁵ ni P. M. Artiñano⁶ tin-

¹ BARON CH. DAVILLIER, *Recherches sur l'orfèvrerie en Espagne au moyen âge et à la renaissance*, Paris, 1879.

² JUAN F. RIAÑO, *The industrial arts in Spain*, [London] 1879.

³ ENRIQUE DE LEGUINA, BARÓN DE LA VEGA DE HOZ. *La plata española*, Madrid, 1894.

Id., *Esmaltes españoles. Los frontales de Orense. San Miguel "in Excelsis", Silos y Burgos*, Madrid, 1909.

⁴ NARCISO SENTENACH, *Bosquejo histórico de la orfebrería española*, «Rev. Arch. Bibl. Museos» (1908-1) 87-107, 225-242, 438-446; — (1908-2) 1-26, 161-181, 328-335.

⁵ F. DURÁN Y CAÑAMERAS, *La orfebrería catalana*, «Rev. Arch. Bibl. Museos» (1915-2) 79-117, 249-302.

⁶ PEDRO MARÍA ARTIÑANO, *Catálogo de la exposición de orfebrería civil* (Soc. Española de Amigos del Arte), Madrid, 1925. Tampoc l'esmenta V. Juaristi, *Esmaltes, con especial mención de los españoles*, Barcelona, Ed. Labor, 1933.

gueren esment de la seva existència o no en parlaren: no cal dir que tampoc no trobem el seu nom en els diccionaris d'artistes — Ceán Bermúdez ¹ i les seves addicions ² — ni en Alcalaí ³, ni en les obres estrangeres que tracten de l'argenteria.

Apareix el seu nom en les obres de Sanchis Sivera ⁴ i de Sagarra ⁵ mercès a recerques als arxius de València i de Barcelona. Els documents donats a conèixer pel darrer permeten atribuir-li alguns dels més magnífics segells de tota la història de la sigillografia. Els que donà a conèixer el Dr. J. Sanchis Sivera ens porten a tenir en compte la seva gran activitat a València. Mai, que jo sàpiga, hom no ha tractat de reunir les dades que per les publicacions d'un i altre tenim, ni bastir amb elles la biografia d'aquest artista i, en conèixer-la, potser poder atribuir a les seves mans alguna obra a més de les conegudes com a seves. Quan es faci, caldrà tenir en compte alguns documents a ell referents que han estat publicats en diferents llocs i que, units amb els donats a conèixer per Sanchis Sivera i Sagarra, fan que el seu diplomatarí sigui tan extraordinàriament nombrós que de ben pocs artistes medievals pot reunir-se quelcom de semblant.

Esperem poder donar-ho a conèixer pròximament, quan tinguem ocasió de tractar del seu art com a afaïçonador de matrius de segells: aleshores farem l'estudi de la seva vida segons la coneixem pels documents. Ara, resumint les nostres notes, direm que el trobem treballant del 21 de juliol del 1373 fins al 21 de setembre del 1426 ⁶. El dia 2 de juny del 1430 la seva vídua i he-

¹ J. AGUSTÍN CEÁN BERMÚDEZ, *Diccionario ... de las bellas artes en España...*, Madrid, 1800.

² CONDE DE LA VIÑAZA, *Adiciones al diccionario histórico de... D. J. Agustín Ceán Bermúdez...*, Madrid, 1889.

³ BARÓN DE ALCAHALÍ, *Diccionario biográfico de artistas valencianos*, Valencia, 1897.

⁴ J. SANCHIS SIVERA, *La Catedral de Valencia*, Valencia, 1909.

Id., *La esmalteria valenciana en la Edad Media*, «Archivo de Arte valenciano» 7 (1921) VII.

Id., *La orfebrería valenciana en la Edad Media*, «Rev. Arch. Bibl. Museos» (1922) 1-17, 235-259 y 612-637.

⁵ FERRAN DE SAGARRA, *Notes referents als segells del Rei Martí*, «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya» (1911), p. 21 i segs.

Id., *Sigillografia catalana*, I, Barcelona, 1916.

⁶ A més dels estudis citats de J. Sanchis Sivera i de Ferran de Sagarra, hem tingut en compte: DANIEL GIRONA LLAGOSTERA, *Un incident en la festa de la Concepció (s. XV)* «Catalana» 2 (1918), p. 385. ÍD., *Itinerari del Rei Martí*, Barcelona, 1916. AUREA LUCINDA JAVIERRE DE MUR, *Matha de Armanyac*, Madrid, 1930; J. M.ª Roca, *Johan I d'Aragó*, Barcelona, 1929; ANTONI

reva intervé en el procés de la seva herència. Per molt jove que el suposem quan cobrà amb Pere Bernes i Joan Diona aquella quantitat per obres del retaule de la Seu de València, en morir, en els anys compresos entre 1426 i 1430, devia ésser home d'edat molt avançada.

La seva vídua es deia Jacmeta: no sembla que deixés descendència: si en deixà, res no en sabem. Molt poc més sabem de la seva vida privada; el més important de tot el que coneixem és que instituí, l'any 1409, un benefici a la Parroquial de Santa Catarina de València.

Va obrar part considerable del retaule de la Seu de València, el que les flames fongueren l'any 1469 — aquesta devia ésser l'obra de la seva vida — i per a dita Seu treballà en molts altres encàrrecs. En va rebre també dels Municipis de València — reliquiariis de Sant Jordi i de Sant Vicenç màrtir —, de Catarroja i de Berasal.

De la casa reial rebé encàrrecs: de l'infant Joan, fill del Rei Pere, de qui era "argenter" i del rei Martí, el seu germà. Va fer els segells de Matha d'Armagnac i de la reina Sibília de Fortià, i els dels reis Martí, Ferran i Alfons. També féu els segells del Consell Municipal de València, el de l'ofici del Mestre racional, els de la Cúria de la Batllia de València i el del Justícia de la vila de Bocairent.

Treballà a la ceca de València des de molt jove com a encunyador i tallador, i en ella va aconseguir privilegis d'ofici per a ell i per a un seu hereu.

Fruí de la constant protecció de la casa reial, la qual li concedí privilegis d'establir fonts a València i a Murvedre, de parar taula de carn a València, i de mesurador de carbó.

Això és, molt resumit, el que més de cent documents ens fan conèixer de la seva vida.

RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana migeval*, volum II, Barcelona, 1921, i els documents inèdits següents:

De l'Arxiu de la Corona d'Aragó. Reg. 1675, f. 123; 1745, f. 59; 1748, f. 1; 1817, f. 41v; 1954, f. 141; 2399, f. 134; 2406, f. 41v, i documents de les caixes de "Cartas Reales" de Ferran I, núms. 13 i 20.

De l'Arxiu del Reial Patrimoni, de Barcelona, vol. 393, f. 68; 395, f. 65; 589, f. 59; 590, f. 103; 600, f. 124.

De l'Arxiu del Col·legi de Corpus Christi de Valencia, Protocol de Domènec de Molinos, 2 maig 1409.

LES VERÒNIQUES

Els reliquiariis en forma de placa, on la imatge d'una sagrada testa és representada, sostinguts per un peu, i anomenats Veròniques, no van ésser en les nostres terres una joia massa freqüent, però tampoc quelcom d'excepcional.

Encara que originàriament fossin efígies del Salvador les representades, i el sentit primitiu de la paraula sigui aquest ¹, quan fou construïda la joia de què tractem, era emprada la paraula Verònica en les terres de llengua catalana per a designar aquest tipus de reliquiari, tant si hi era representada la testa del Salvador, com si hi era representada la de la Verge Maria ². Prou clarament es veu expressat en un inventari més tardà ³ i, a més a més, en algun dels documents sobre els quals recolzem la nostra argumentació, es troba determinadament declarat que es refereixen a una Verònica de la testa de la Verge.

Pressuposada l'existència de Veròniques de la Verge, tractarem de demostrar com la Verònica, coneguda com a retrat de la Verge per Sant Lluc, ara servada a la Catedral de València, és, possiblement, la que va obrar Bartomeu Coscolla, argenter valencià, per encàrrec del rei Martí.

LA CONFRARIA DE LA IMMACULADA

Els P. Fita ⁴ i Fr. F. D. Gazulla ⁵ feren la història de la devoció a la Immaculada en els Regnes de la Corona d'Aragó, i,

¹ La llegenda de la Verònica és llegenda antiga, tanmateix no apareix expressada per les arts plàstiques fins a la fi de l'Edat Mitjana. És, segons E. Mâle, un cas de la influència dels misteris en la iconografia. Vegeu: E. MÂLE, *L'art religieux de la fin du moyen âge en France. Étude sur l'iconographie du moyen âge et ses sources d'inspiration*, 2.ª ed., Paris, 1922, p. 64.

² J. GUDIOL, *Nocions d'Arqueologia Sagrada catalana*, Vic, 1933, t. II, p. 464.

³ J. MAS, *Inventari de la Sagristia de la Seu de Barcelona, pres en 1522*, Barcelona, 1923. "59. Item una verònica de Nostre Senyor ab lo peu nou daurat de fust deboxada sobre paper blanquit... 60. Item una verònica de Nostra Dona, d'argent, daurada, ab diadema ab letres que diuen..."

⁴ FIDEL FITA, *Discurso panegírico pronunciado en la catedral-basílica de Barcelona el día 8 de diciembre de 1894 ... con una Memoria y Colección diplomática ...* Barcelona, 1875.

⁵ F. D. GAZULLA, *Los Reyes de Aragón y la Purísima Concepción*, «Bol. r. Acad. buenas Letras» vols. III (1905-1906) i IV (1907-1908), llarga sèrie d'articles.

més particularment, de la devoció que la casa reial va tenir envers la Verge Maria sota aquesta invocació. Devoció expressada amb la protecció dispensada al lulisme i defensa dels seus mantenidors contra els atacs dels dominicans, i concretada en la creació de la “*Confraria de la Sagrada e pura Concepció de Madona Santa Maria Verge e Mare gloriosa*”¹. No farem ara la història dels incidents promoguts per les discussions de lulistes i dominicans i tampoc tractarem extensament d'historiar l'esmentada confraria, perquè Fita i Gazulla ja ho varen fer. Tan sols recollirem de les seves afirmacions l'essencial pel nostre objecte.

L'Infant Pere, quan era Lloctinent general del regne, fundà, essent a Saragossa, una confraria de la Concepció de Maria Santíssima; anys després — post 1344, puix que en les ordinacions de la casa reial no en parla — va ordenar la reforma dels seus estatuts, ampliant el nombre dels qui hi podien ésser confreres². Joan I de certa manera va igualar els confreres de la confraria de la casa reial i els que ho eren de la confraria de la Ciutat de Barcelona, concedint — el 6 d'octubre del 1389 — un privilegi pel qual es regulava la vida de la confraria i les relacions entre uns i altres confreres³. El primer de març del 1391 va ordenar que els confreres que residien a Barcelona celebressin solemnement la festa de la Verge a la capella reial⁴ i l'any 1393 aprovà la reforma dels estatuts de la dita confraria⁵.

L'any 1397, essent el rei Martí a Barcelona, va ésser celebrat capítol de la confraria i es va aprovar una nova compilació de les seves ordinacions⁶. Aleshores es va establir que la festa de la Immaculada fos la més solemnement celebrada de les festes marianes; que hi hagués processó pels carrers, que prediquessin els millors predicadors i el rei va prometre als consellers de la con-

¹ Així és anomenada en la còpia tardana que coneixem del “Llibre de la Confraria que fundà l'Infant Pere a Saragossa l'any 1333”. Vid. GAZULLA, loc. cit., III, p. 8 i IV, p. 408.

² Fita, op. cit., p. 39 i Gazulla, p. 9, opinen que la reforma consistí en l'engrandiment de la confraria, augmentant el nombre dels que en podien formar part.

³ GAZULLA, III, p. 16.

⁴ RIBERA, F. M. M., *Real Capilla de Barcelona ... ilustrada y defendida*, Barcelona, 1698, p. 39. GAZULLA, loc. cit., III, p. 49.

⁵ GAZULLA, III, p. 50.

⁶ Després serà qüestió de la data d'aitals ordinacions (GAZULLA, III, p. 54, IV, p. 408), *La Veu de Montserrat* (vol. VII, 1884, p. 391) va publicar-les.

fraria deixar en préstec cada any la Verònica, per tal de donar més solemnitat a l'acte ¹.

L'any 1399 el rei va donar instruccions al majoral i capítol de la confraria, per no poder ésser el dia de la festa personalment a Barcelona ². Dos anys després — el 1401 — van moure's certes qüestions entre el bisbe i el capítol de la Seu d'una banda i la confraria: qüestions que foren la causa que els primers no prenguessin part en les festes que es celebraren a la capella del Palau ³.

Aquesta situació — que va donar lloc a una correspondència que després comentarem més extensament en algun dels seus detalls — va mantenir-se dos anys malgrat l'interès del rei per solucionar-la: a la tardor del 1403 encara havia d'escriure al bisbe de Barcelona i al capítol de la Seu demanant la seva assistència a les festes anyals ⁴.

Pocs anys després — el 1405 — els majorals van considerar més econòmic celebrar la festa a la Seu en lloc de fer-ho a la capella del Palau, estalviant-se així les despeses d'ornar el Palau; el rei, assabentat d'això per mossèn Bernat Tarragona ⁵, va escriure a la reina i als confreres manifestant el seu disgust i ordenant que es celebrés la festa a la capella del Palau de la millor manera que es pogués. En la carta als majorals, tot expressant la seva indignació, escriu: "E rahets nos del llibre de la confraria, car no volem ésser confrare d'aquella".

No sembla que d'aleshores ençà tornés a estatjar-se la confraria a la capella del Palau ⁶, emperò la protecció reial i la defensa de la propagació de la creença en el misteri de la Immaculada i el seu culte no va afeblir-se: en conservem també proves de la donada pels reis de la casa dels Enríquez ⁷.

¹ FITA, loc. cit., p. 62; GAZULLA, loc. cit., III, p. 54 i IV, p. 408.

² GAZULLA, loc. cit., III, p. 56.

³ GAZULLA, loc. cit., III, p. 56.

⁴ GAZULLA, loc. cit., III, p. 57.

⁵ FITA, p. 67 i GAZULLA, III, p. 58. Sobre aquest incident va publicar Daniel Girona Llagostera un petit estudi a *Catalana* (vol. II, 1918, p. 385): *Un incident en la festa de la Concepció, segle XV* (sic) en el qual empra dos documents inèdits, prou importants pel nostre tema, i tres més de coneguts per haver sigut publicats abans per Gazulla (loc. cit., III, p. 58, IV, p. 118 i segs., docs. 30, 31 i 32) el que sembla desconèixer.

⁶ GAZULLA, loc. cit., III, p. 62. Vid. p. ex., IV, p. 140, document d'Alfons V, i IV, p. 415, document del mateix rei pel qual transigeix que la "*Cofraria de casa nostra*" celebrés a la Seu "*les festes de Nostra Dona*".

⁷ GAZULLA, III, p. 62 i segs.

LA VERÒNICA REIAL

En fer esment de les ordinacions del 1397, de la confraria reial, que Fita donà a conèixer i que foren editades per Gazulla¹, recollirem la promesa del rei de deixar anyalment en préstec per a les festes de la Immaculada una imatge de la Verge a fi de donar més gran solemnitat a la processó que la confraria havia de celebrar. Aquesta imatge era una Verònica. Diuen les ordinacions: “È singularment deuen tenir a memòria dues coses. La primera la prometença que'l senyor rei ha feta als consellers de Barcelona de prestar cascun any per honrar la dita solemnitat la molt devota Verònica de Madona Santa Maria, en manera que cascun any ne sia supplicat per ells lo dit Senyor”². I per si aquesta afirmació no fos prou, coneixem els següents documents que la confirmen.

1) La carta que el rei Martí, l'any 1402, va escriure als majors, en la qual diu:

... per maior honor de la festivitat trametem vos per mossèn Gombau, capellà de la Nostra Capella, la Verònica de la dita Sagrada Verge³.

2) La carta del rei Martí al bisbe i capítol de la Seu de Barcelona — 27 de novembre del 1403 — encarregant que fessin de manera per què la festa de la Concepció “que se acostuma a celebrar en lo nostre Palau major d'aquexa ciutat” sigui celebrada el millor que es pugui:

Emperò car veem ésser molt propi per decorar e ennoblir la festa e solemnitat demunt dita, que la Verònica de la dita gloriosa Verge, la qual nos havem ací, sia aquí lo dia e festa de la dita solemnitat, trametem aquí aquella per l'amat capellà de la nostra capella mossèn Pere Banyut...⁴.

3) La carta de Bernat Tarragona — 2 de desembre del 1405 — al rei Martí, donant-li compte de com la confraria no volia celebrar la festa a la capella del Palau, ans volia celebrar-la a la ca-

¹ Íd., IV, p. 408.

² Íd., IV, p. 414.

³ Íd., IV, p. 38, doc. 22.

⁴ Girona y Llagostera, en *Un incident en la festa de la Concepció, segle XV* («Catalana», vol. II, 1918, p. 386) publica el document íntegrament; Fita (p. 66) publicà un extret en llatí de dit doc., fet pel P. Caresmar, i Gazulla (IV, p. 117, doc. 29) dóna indicació de l'existència de tal document i també la signatura de les còpies de l'ACA. i de l'Arxiu, Catedral de Barcelona.

tedral, i aconsellant-li que ordeni, tanmateix, que es celebri a la susdita capella: "E nos entenem Senyor mostrar la Sancta Verònica al poble aquí present eytant reverentment com per nos puscha ésser feta..."¹.

4) La carta que amb motiu del mateix incident escriví als majorals de la confraria — 4 de desembre del 1405 — el rei Martí: "... ne volem que hi sia portada la Verònica sens sabuda e voler nostre..."².

Altres documents fan menció d'aquesta joia: si bé en el testament del rei Martí, del 2 de desembre del 1407, on disposà que les relíquies es servessin a la capella del Palau i fa una llista de les principals, no hi trobem la Verònica³, l'any següent, però, en fer donació el susdit rei de les relíquies als Pares Celestins, enumera les principals i entre elles hi és la Verònica, diu "Istae sunt sanctae reliquiae: Sanguis Christi qui in Altari post consecrationem sacerdoti dubitanti apparuit; Lignum Sanctae Crucis in magna quantitate; tres Spinae Coronae Christi... crines, lac et Veronica Beatae Mariae..."⁴.

Per la devoció que desvetllava, per la importància que li era concedida, quan el rei Ferran, trobant-se en les darrerries, d'Iguallada estant, va escriure a mossèn Gabriel Gombau i a Jaume Sala que li enviessin certes relíquies, inclou "la Verònica de la Verge Maria ab la pinta"⁵. També la mencionà l'infant Alfons, primogènit del rei Ferran, quan va escriure sobre el mateix a la seva muller⁶.

Com era aquesta joia tantes vegades citada ho podem veure pels inventaris fets a la mort del rei Martí.

LA VERÒNICA DEL REI MARTÍ SEGONS ELS INVENTARIS DELS SEUS BÉNS

Per raó de l'estudi que tinc entre mans d'alguns anys ençà sobre el regnat de Ferran d'Antequera, he hagut d'investigar sobre

¹ GAZULLA, IV, p. 118, doc. 30; GIRONA Y LLAGOSTERA, loc. cit., p. 387.

² GAZULLA, IV, p. 119, doc. 32; GIRONA Y LLAGOSTERA, loc. cit., p. 388.

³ FR. M. M. RIBERA, *Real Capilla de Barcelona*... p. 58.

⁴ Id., id., p. 57.

⁵ Vid. Apèndix 2. Va ésser citat aquest document per Francisco de Bofarull y Sans: *Felipe de Malla y el Concilio de Constanza*..., Gerona, 1882, p. 38-39.

⁶ Vid. Apèndix 3.

Fig. 1

La Verònica de la Verge, de la catedral de València

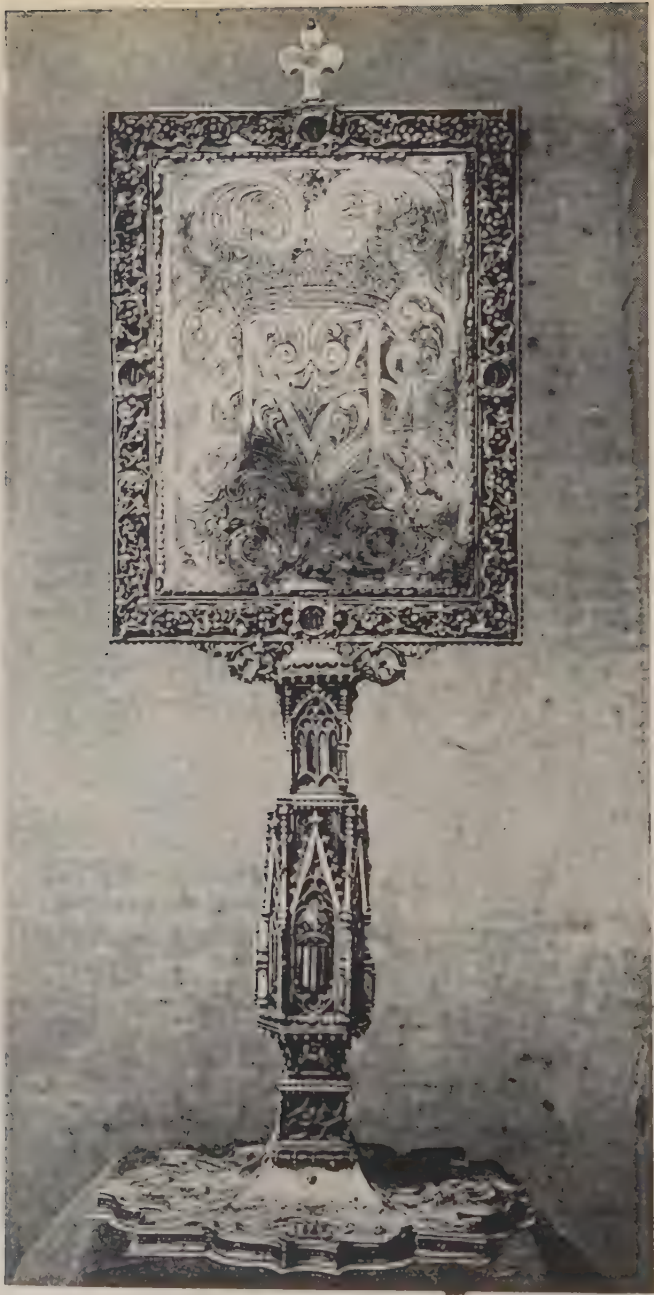

Fig. 2

Revers de la Verònica

els béns mobles del rei Martí que aquell va heredar. No he arribat encara a conclusions en l'establiment de la relació entre els diversos inventaris que ens han pervingut dels susdits béns mobles. Caldrà un dia tornar sobre això i sobre les qüestions mogudes per la Corona contra els celestins — aleshores a la capella del Palau —; la fugida d'aquests; les parts que correspongueren a la reina Margarida i la situació d'empenyorament en què certes joies es trobaren: tots ells aspectes parcials d'una mateixa qüestió.

Ens cal dir ara que coneixem tres inventaris dels béns del rei Martí: el que va ésser publicat per Masó i Torrents¹, el publicat per Miret i Sans² i el que encara serva inèdit l'Arxiu de la Corona d'Aragó³, la preparació de l'edició del qual tenim prou avançada.

El segon d'aquests no serveix al nostre objecte, car no descriu cap Verònica; en els altres dos trobem unes partides on és descrita certa Verònica d'una manera igual. Diu l'*Inventari dels béns mobles*⁴: Açó són les relíquies les quals són vengudes a mans de la dita senyora [Margarida]...

Item un reliquiari ab son peu d'argent deurat on ha .iiii. senyals reynals ab coronas, en què és encastada la Verònica de la Verge Maria orlada de argent smeltat de diversos fullatges, en la qual orla ha .viii. senyals reynals; .iiii. a cascuna part; e en la sumitat ha .i.^a pinte d'aur en que's diu que ha dels cabells de la Verge Maria, la qual pinte es encastada en .i. encast d'argent deurat on ha .ii. àngels, a la .i. del qual fall la .i.^a ala, qui tenen la dite pinte, la qual pinte és orlada entre abdues les parts de .xxii. granats, .iiii. turqueses .xxiii. safirs del puy entre grans e poch, e de .iiii. miges perles .iiii. poques perles.

En l'altre, en l'inclòs en el "Procés contra els celestins", es llegeix el mateix, salvades certes variants ortogràfiques⁵.

¹ *Inventari dels béns mobles del Rey Martí d'Aragó*, [publicat per] J. Masó Torrents, «Revue Hispanique» 1 (1905), 413-590.

² MIRET I SANS, J., *Llibres y joyes del Rey Martí no inventariats en 1410 per la Reyna Margarida*, «Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica barcelonesa» 6 (1910), 215 y 339.

³ ACA, Procesos, año 1412.

⁴ Loc. cit., ps. 561-562.

⁵ Item, un reliquiari ab son peu d'argent deurat, on ha .iiii. senyals reynals ab coronas en que és encastada la Verònica de la Verge Maria orlade d'argent smeltat de diverses fullatges, en la qual orla ha .viii. senyals reynals .iiii. a cascuna part, e en la sumitat ha una pinta d'aur en que's diu h^o dels cabells de la Verge Maria, la qual pinta és encastada en .i. encast d'argent daurat on ha .ii. àngells, a la .i. dels quals fall la una ala, qui tenen la dita pinta, la qual pinta és orlade entre abdues les parts de .xxii. granats, .iiii. turqueses, .xxiii. safirs del cuy (?) entre grans e poch, e de .iiii. miges perles e .iiii. perles poques.

La joia descrita, de la qual fan menció tots dos inventaris, és evidentment la mateixa, i si no fos prou la descripció, la seva col·locació en el cos de l'inventari i la de les partides veïnes fan creure que els inventaris ens donen la descripció del mateix nucli de béns.

LA VERÒNICA DE VALÈNCIA

En comparar el que és aquesta joia amb la descripció que de la del rei Martí ens fan els inventaris, queda prou clar el fet que totes dues foren compostes amb el mateixos elements i àdhuc amb detalls semblants, és a dir, amb els mateixos motius ornamentals i heràldics.

En les dues Veròniques tot és igual — i per això creiem que la de la Sau de València és la mateixa que descriuen els inventaris — és igual el peu, el marc amb motius florals i les armes amb què va timbrat (les “senyals reials” al peu i al marc — quatre al peu de la joia, vuit al seu marc), armes de les quatre barres que foren les preferentment portades pels reis d'Aragó en tota l'Edat mitjana; però en la Verònica de la Seu de València no hi ha el cim de la pinta, amb els cabells de la Verge que dos àngels sostenien, tal com fou descrita als inventaris.

Ara bé, aquesta pinta — servada també a la Catedral de València, cal remarcar-ho — ja no era a la “sumitat” de la joia en temps del rei Alfons. Ho demostren les partides de l'inventari que es féu de les joies quan van ésser lliurades a la catedral de València¹, on apareixen la Verònica i la pinta descrites com a servades dins una mateixa caixa, emperò en dues partides diferents: és a dir, la pinta separada ja de la Verònica. L'inventari diu així:

Item un caixó d'alber tot blanch, dins lo qual és La Verònica de la Sagrada Verge Maria, la qual Sent Luch pintà de les sues mans, és en-gastada als caps en argent daurat (?) tot llauorat de figues (?) rosetes blaves ab les armes de Aragó e ab lo peu de argent daurat llavorat ab

¹ J. SANCHIS SIVERA, *La Catedral de Valencia*. València, 1909, p. 417. Regraciem el Dr. Sanchis Sivera per l'amabilitat que tingué en enviar-nos la còpia d'aquestes partides que, potser per ésser tretes d'una còpia de l'inventari de 1437 feta l'any 1506, són de comprensió difícil.

quatre esmalts d'armes de Aragó en lo peu, e doseu lo pom, que són sis per tot.

Item una pinta de or ab pedres menudes, ço és balaxos, granats e çaffirs e altres pedres menudes, a un cap una pedra e ab quatre perles grossetes, dins la qual en una lloseta y ha dels cabells de la Verge Maria. La qual pinta està en un peu de or, en lo qual ha dos àngels qui tenen la dita pinta.

Aquests angelets que mantenen la pinta segons tots els inventaris esmentats, avui són perduts i un peu de metall els ha reemplaçats. No és difícil de suposar que en temps de Ferran o d'Alfons es desmuntà aquesta joia en dues peces, deixant-la en forma semblant a com ens és arribada.

També cal afegir que el que coneixem de la seva història ens confirma en la nostra creença d'ésser una mateixa joia. En els inventaris del rei Martí fets amb tant de detall no apareix més que una Verònica. És difícil determinar les seves estades fins a la mort del rei Ferran, emperò sabem que en el moment de la mort d'aquest devia ésser a Igualada, puix que juntament amb altres reliquiaries el rei i el príncep Alfons l'havien demanada¹ per a consol del primer, dies abans de la seva mort.

Devia passar després al seu fill el rei Alfons. D'això no en tenim cap prova documental i si aquesta manca ens dol, més encara ens dolem de no tenir publicats els inventaris de les joies que aquest rei va donar a la Seu de València, per bé que l'amabilitat del senyor Sanchis Sivera ens ha fet conèixer amb més detall quelcom d'aquests inventaris que ell en manta ocasió cita².

Sembla que la Verònica arribà a la Catedral de València per haver l'infant Joan deixat en dipòsit — 18 de març del 1437 — en nom del seu germà el rei Alfons V les relíquies i joies que eren a la capella reial d'aquella ciutat³, i el que coneixem d'aquest inventari — del qual és la partida abans citada — ens fa creure que formaven el susdit dipòsit les joies del reliquiari reial d'Aragó que la Capella del Palau de Barcelona estatjà⁴ alguns anys abans d'aquest lliurament.

¹ Apèndix 2 i 3.

² J. SANCHIS SIVERA, *La Catedral de València*, p. 371 i segs.

³ Notals de Jaime Monfort, leg. 37, n.º 2. SANCHIS SIVERA, J., *La Catedral de València*, p. 373. En lletra a nosaltres dirigida a 22 de febrer de 1936.

⁴ Veg. RIBERA, Fr. M. M., *Real Capilla de Barcelona...*, p. 57 i segs.

LA VERÒNICA FETA PER BARTOMEU COSCOLLA

Daniel Girona i Llagostera publicà¹ un document pel qual el rei Martí demanà a Bartomeu Coscolla, argenter de València, la Verònica que li havia manat fer i que segons li havien dit havia estat terminada un parell de mesos abans. La data del document és del dia 21 d'abril de l'any 1398 i en ell diu el rei que la Verònica "és plegada del tot en lo mes de Ffebrer prop pas-sat". Cal aproximar aquestes afirmacions amb el record de les festes de la confraria de la Verge Maria i de com el rei va prometre de deixar "la molt devota Verònica de Madona Santa Maria"² i de com va complir la seva promesa els anys següents. A primera vista sembla haver-hi certa dificultat en les dates; l'ordinació de la confraria és dita de l'any 1397 i en ella es parla de la Verònica com ja existent, i el document és del 1398. Però aquesta dificultat queda poc menys que resolta tenint en compte el següent.

Les ordinacions conegudes com del 1397 quan van ésser editades fragmentàriament per Fita³ i per Gazulla van merèixer d'ells les notes següents: Fita les anota així: "MCCCXVII en el códice con error manifesto, que ineptamente y de segunda mano se ha querido enmendar intercalando una x y acotando al margen 1398"⁴. Gazulla escriu: "Este precioso manuscrito no existe hoy en el Archivo de la Cofradía. Por esto no haré sino reproducir las noticias y fragmentos publicados... Era una copia del antiguo códice, escrita en el siglo XVIII...", poc després escriu: "A continuación [de l'índex] seguía el prólogo: «Com moltes de les coses... Per ço al sollemna e gran Capítol celebrat ací Barcelona en lo Palau maior del senyor rei en l'any de la Nativitat de Nostre Senyor MCCCXCVII»¹ i aquí una nota "en el códice ineptamente corregido, MCCCXXVII"⁵. La data era, doncs, de lectura dubtosa i havia estat corregida posteriorment.

Els documents ens fan veure una gran activitat legislativa del rei Martí en favor de la confraria i en general en favor del culte

¹ *Un incident en la festa de la Concepció, segle XV*, loc. cit.

² GAZULLA, loc. cit., IV, p. 408.

³ FITA, loc. cit., p. 57 i segs.

⁴ Fita, ibidem, p. 57, nota 2.

⁵ GAZULLA, ibidem.

de la Concepció en el mes de desembre del 1397 i en el mes de gener del 1398. D'aquest moment és possible que fos l'encàrrec de la joia a Bartomeu Coscolla.

Demés, si volem que sigui reivindicada com a data de les ordinations de la confraria la del 1397, ens cal només donar una mirada al diplomatarí de Bartomeu Coscolla per a veure les nombrosíssimes vegades que va trigar més del compte a obrar el que li havien encarregat. Possiblement no devia ésser aquesta vegada una excepció, i la joia que li fou reclamada l'any 1398 devia fer potser un any o més que li fou encarregada.

La joia no porta cap marca d'argenter. Estilísticament no podem bastir cap argument per a refermar aquesta hipòtesi bastida sobre els documents, puix que, com hem indicat, no ens és arribada cap obra d'argenteria de la mà de Bartomeu Coscolla. Tot el que va fer s'ha perdut o ho desconeixem a hores d'ara. D'ell només tenim els segells, els quals, per la seva meravellosa talla i la delicadesa dels fullatges que omplen el seu fons, si no la confirmen, tampoc no fan rebutjable aquesta hipòtesi.

Aquesta Verònica, que és segurament l'expressió plàstica cap on es dirigia la devoció reial i popular de la Immaculada en els darrers anys del segle XIV i en el començament del segle XV, és una de les joies de més importància de l'argenteria valenciana de la seva època. Per mà d'un dels seus més grans mestres, els argenters valencians van fer florir en aquest un marc ornat i sostingut, una joia de forma del que va ésser en l'argenteria el que en l'arquitectura era el virtuosisme dels últims temps del gòtic. I en aquesta joia, emprant-hi tota la seva traça, Bartomeu Coscolla demostrà en el cisellat de les talles i en els esmalts tot el seu afuat i delicadíssim gust.

EL SUPOSAT RETRAT FET PER SANT LLUC

És prou clar — els inventaris ho expressen clarament — que és cosa moderna la tradició d'ésser la imatge de la Verge de la Verònica un retrat fet per Sant Lluç.

De tothom és sabut que són innombrables les imatges dites de Sant Lluç que no són altra cosa que originals o còpies d'obres bizantines o de tradició bizantina. Aquesta de València n'és una: a

València mateix se'n serveixen d'altres que no han assolit, però, la seva anomenada ¹.

Emperò, si iconogràficament la Verònica *per se* no té importància extraordinària, la té per la nissaga immensa que va deixar ² i per haver estat interpretada i inspiradora dels artistes del gran moment de l'escola de pintura valenciana Joanes ³ i potser Ribalta ⁴ en el suposat autoretrat com a Sant Lluc.

APÈNDIXS

I

Saragossa, 21 abril 1398.

Martí I a Bartomeu Coscolla demanant-li la Verònica que li manà fer i que, segons li digué Joan de Tudela, té terminada.

Lo Rey.

En Coscolla. Maravellats som fort, e digne sots de gran reprehensió de la vostra longa triga e més nuisa importable que havets donada en enviar-nos la Verònica que us havem manada fer, ab la qual és plegada del tot en lo mes de febrer prop passat, segons digué a nos En Johan de Tudela, secretari nostre, de vostra part. Per que us manam que decontinent per lo dit nostre secretari nos trametats la dita Verònica: e pus dubtats de marcha, podets venir ab ella segurament. Dada en Çaragoça sots nostre segell secret a .xxi. dies d'abril del any .m.cccxcviii. Rex Martinus.

Part açó, vos manam que'ns aportets e'ns trametats los nostres segells que tenits, com aquells haïam molt necessaris.

Dominus Rex mandavit mihi, Johanni de Tudela.

Dirigitur Bartholomeo Coscolla, argentario civitatis Valencie.

Reg. 2239, f. 139v.

GIRONA LLAGOSTERA, *Un incident en la festa de la Concepció ... «Catalana»* II, 387.

¹ ALMARCHE Y VÁZQUEZ, F., *Primitivas pinturas de la "Mare de Déu" o Santa Maria, en Valencia*. «Archivo de Arte valenciano» 1923, p. 25-40.

² Possiblement alguna de les citades en l'article anterior es deriva de la que historiem.

³ TORMO, E., *Levante*, Madrid 1923, p. 121.

⁴ TRAMOYERES BLASCO, LUIS, *Los pintores Francisco y Juan Ribata*. «Archivo de Arte valenciano» 1917, p. 99.

2

Igualada, 18 març 1416.

Ferran I escriu a Gabriel Gombau i a Jaume Sala demanant que li enviïn certes reliquies.

Lo Rey.

Manam vos que, vistes les presents, nos trametats per l'amat lochtinent de capellà maior nostre frare Johan Steva, lo qual per aquesta sola raó trametem aquí, les reliquies següents, les quals decontinent volem haver en nostre poder. Ço és, la Vera Creu qui's mostrava en temps del Senyor rey en Martí, oncle nostre, la camisa de Nostre Senyor, l'espina [de la] corona e la Verònica de la Verge Maria ab la pinta, si hauda la havets, e si cas era que encara no la haiats hauda, tantost com la haiats reebuda l'ens trametets decontinent ab bon recapte. E açó per res no mudets si'ns desijats complaure. Dada en Agolada sots nostre segell secret, e per indisposició de nostra persona signada de mà de nostre secretari, a .xviii. dies de març del any .m.ccccxvi. Paulus Secretarius.

Gabriel Mascaroni mandato regio fecit per Paulum
Nicholai secretarius.

Als amats e feels nostres mossen Gabriel Gombau e en Jacme Sala.

ACA, Reg. 2410, fol. 3v.

3

Igualada, 20 març 1416.

Alfons, com a primogènit de Ferran I, escriu a la seva muller, manant-li que doni a J. Esteve la Verònica i la pinta que el rei desitja tenir.

Lo Príncep.

Molt cara muller. Com lo molt alt Senyor, Pare e Senyor nostre molt car, lo Senyor Rey, vulla haver la Verònica e la pinta de Nostra Dona qui stan dins una arca o stoig, vos pregam e manam, que les dites Verònica e pinta, ab la dita arca o stoig, donets e liurets de continent al religiós e amat nostre frare Johan Stheve, del dit Senyor lochtinent de capellà maior, lo qual nos vos enviam per aquesta rahó. E no y haia falla. E tinga'ns en sa protecció contínua la Sancta Divinitat. Dada en la vila d'Agolada, sots nostre segell secret, a .xx. dies de març del any mil .ccccxvi. A. Primogenitus.

ACA, Reg. 2452. Loc. Ten. Fed. I, fol. 105v.

XAVIER DE SALAS

Universitat de Barcelona.

UN FULL VISIGÒTIC DEL SEGLE IX

Al Museu diocesà de Barcelona, abans entre els pergamins de Santa Anna i de Santa Eulàlia del Camp i ara en una vitrina de la sala d'exposició, hi ha un full d'un còdex visigòtic, conservat perquè formava part de l'enquadernació d'un altre manuscrit d'època més recent. Amida $38 \times 27 \frac{1}{2}$ cm. És escrit a dues columnes. El pergamí abans d'ésser utilitzat fou ratllat amb un punxó o amb un altre instrument igualment dur.

El text és de les *Conlationes* de Cassià: *Conl.* X, part del cap. IV, tot el v i part del VI.

LA DATA DEL MANUSCRIT

E. A. Loew, segons tenim entès, encara avui té per certes les regles donades l'any 1910 per a la datació dels còdexs visigòtics en els seus *Studia paleographica* (Munich 1910), sobretot la regla referent a la distinció entre els sons *ti* fort i *ti* sibillant. El sol fet que el nostre còdex no distingeix aquests dos sons ens permet de col·locar-lo del bell antuvi en el segle IX. Respecte les altres regles donades per Loew, sempre hem cregut que s'han de prendre com a confirmatòries i com per ajudar a afinar més la datació que es pretengui fer dels manuscrits, de la mateixa manera que les firmes dels confirmants poden arribar a fixar amb tota precisió la data d'un document no datat.

Cau, demés, el nostre manuscrit en el primer període establert per Loew, perquè en ell les últimes ratlles o trets de les lletres *h*, *m*, *n* no són ben verticals sinó que acaben girant-se cap a l'esquerra, i també perquè l'abreviatura d'*us* i *ue* és el semicolon.

Creiem que la regla de Loew sobre l'engruiximent de la part alta de les lletres *b*, *d*, *h*, *I*, *l*, podria modificar-se, dient que en el

primer període generalment no s'engruixeix, sinó que la ploma fa el traçat natural i espontani, sense repassar la part més alta ni fer pressió amb la mà per a engruixir-la. Doncs el nostre còdex presenta totes aquestes característiques: les lletres *h*, *m*, *n*, acaben el traçat cap a l'esquerra; usa el semicolon; no engruixeix la part alta de les lletres *b*, *d*, *h*, *I*, *l*. A aquestes característiques hom pot afegir encara la següent: La diferència entre els lligams de la *a* i la *u*. En el primer període assenyalat per Loew la *u* es diferencia clarament de la *a*; per això l'escriptor no havia de pensar a inventar cap altre signe de diferenciació. Posteriorment, sigui per amaneirament, sigui per fer més forta la distinció entre les dues esmen-tades vocals, ve una època que pot identificar-se amb el segon pe-ríode, en la qual la *u* es coneix d'una manera segura i a primer cop d'ull perquè sempre resta separada de la lletra següent, men-tre que la *a* sempre hi lliga, i, si acaba el mot, per a servir aquesta regla, arriba a l'extrem de fer la connexió amb la primera lletra del mot següent. En el tercer i últim període no sempre lliga, pot-ser també perquè ja és prou clara la diferència gràfica entre amb-dues lletres. Per totes aquestes raons creiem que el nostre full vi-sigòtic podria datar-se dels primers anys de la segona meitat del segle IX.

INFLUÈNCIA DE CASSIÀ A LA PENÍNSULA

1. *A l'època visigòtica.* — Potser ens allunyariem un xic de la veritat si comparéssim l'acció del monaquisme antic amb la dels Ordes religiosos missioners moderns en relació a la propagació del Cristianisme. D'Anglaterra i d'altres nacions se sap del cert que foren els monjos els qui hi portaren la fe cristiana. Encara que no podem dir el mateix d'Espanya, tampoc seria exacte*de dir que el monaquisme no hi va tenir influència, puix que, al costat de la jerarquia eclesiàstica, es desenvolupava arreu de la Península el monaquisme prebenedictí amb una gran varietat i riquesa de Regles.

Joan Cassià, provençal de naixença o escita, per la seva convivència amb els monjos orientals fou un dels que trasplantaren a l'Occident l'esperit monàstic dels Pares del desert. Fundador del doble monestir de Sant Víctor de Marsella, pel seu veïnat amb la nostra península és ben clar que podia exercir en aquesta una in-fluència ben forta, sigui personalment, sigui per mitjà de les seves

obres, que són, principalment, els dotze llibres *De Institutis coenobiorum et de octo principalium vitiorum remediis* (PL, t. 49, 53-476) i els vint-i-quatre llibres de les *Conlationes* o conferències¹ escrites vers l'any 429 (PL, 49, 477-1328). L'Acadèmia de Viena ha publicat darrerament l'edició crítica d'aquestes obres². Nosaltres intentarem fer veure la influència de Cassià a casa nostra a través de les collacions.

És molt reduït el nombre d'autors coneguts pels seus manuscrits a l'època visigòtica i fins al segle XII, si exceptuem els llibres litúrgics i canònics, els de Sants Pares i autors espanyols (principalment de Sant Isidor), els bíblics comptant entre aquests els Beatus (de Lièbana). Quasi es redueixen als següents: Sant Agustí, Sant Gregori, regla de Sant Benet i de Sant Basili, Smaragdus, Sant Jeroni, Eusebi, Coripo, Orígenes, Sant Joan Crisòstom, Pau el Diaca, *Glosaris*, *Vides* de Sants i Cassià.

Per bé que coneixem més de tres-cents manuscrits visigòtics, si eliminem els bíblics i litúrgics, que són la majoria, i els d'autors espanyols, podrem dir que els quatre o cinc manuscrits que trobem de les *Conlationes* representen un nombre considerable que suposa una certa influència de Cassià.

Aquests manuscrits de les *Conlationes*, demés del nostre, són els següents:

a) Biblioteca de l'Acad. de la Història, Madrid: Emilian. 24 (ant. F. 188), acabat l'any 905 segons alguns autors, o el 955, segons altres³.

b) Bib. Acad. Hist.: Emilian. 32 (ant. 189). Conté les *Collationes* segons García Villada⁴, Però Pérez Pastor⁵ diu que conté els *Instituta*.

¹ Les dues obres de Cassià formen com un sol codi del monaquisme. La *Conlatio* era un exercici molt usat entre els monjos. Aquests exposaven les seves dificultats d'ordre moral o intel·lectual a l'abat—l'abat és encara avui considerat com el patriarca de tota l'abadia—el qual els suggeria una solució. Ja en ús en temps de Pacomí, subsistí a l'Occident fins al segle XIII.

² *Corpus Scriptorum eccles. latinorum* (CSEL), vols. XIII, XVII ex recensió J. M. PETSCHENIG, Viena 1886 i 1888.

³ GARCÍA VILLADA, Z., *Paleografía española*, Madrid 1923, núm. 84, 91, 118. Vegeu en aquesta obra la principal bibliografia sobre aquest i els següents manuscrits.

⁴ GARCÍA VILLADA, I. c., p. 108, núm. 91.

⁵ PÉREZ PASTOR, C., *Índice por títulos de los códices procedentes de los monasterios de S. Millán de la Cogolla y S. Pedro de Cardena*. «Bol. r. Acad. Historia» 53 (1908) núm. XXXII.

c) Bibl. Nationale de Paris: Nouv. acquisitions lat. 2170, del segle IX segons Loew⁶; de l'any 928 i escrit per Alburani de Silos, segons Ferotin⁷.

2. *Als segles posteriors.* — Va tenir poca fortuna, ja que ben pocs manuscrits seus coneixem dels segles XI-XV. Segurament les causes poden reduir-se entre altres: a la difusió de l'Orde benedictí i al major nombre de canòniques agustinianes que es fundaven a la Península, a les quals, naturalment, no interessava tant la literatura de Cassià; a l'ampliació dels coneixements a conseqüència del desenvolupament de les Universitats. Per això, si comparem la major difusió del llibre amb l'escàs nombre de manuscrits de Cassià que trobem, hem de dir que la influència d'aquest autor es troba en franc retrocés.

A la Catedral de León no hi ha cap manuscrit de Cassià. A la Biblioteca de la col·legiata de Sant Isidor, però, de la mateixa ciutat, hi ha un manuscrit del segle XIII (segurament de principis del XII): és el mss. núm. VI del catàleg⁸.

A la Catedral de Sigüenza hi ha unes altres *Collationes* de principis del s. XIII. Es troba a l'estant segon de la Biblioteca amb el núm. 209. No li hem posat encara signatura definitiva en el catàleg que vam fer de la susdita llibreria. En el mateix mss. hi ha una nota dels llibres que contenia la susdita llibreria l'any 1242, que copiem perquè no hem sabut trobar-la en el llibre del bisbe Minguela⁹:

Anno Domini M.CC.XLII mediante marcio, quando el obispo recibió scripto de todos sos libros, estos libros renacieron en la archa que tenía el arciprest, scilicet: liber collationum, liber apocalipsis, liber dialogorum, liber omeliarum, primus et secundus, libri psalterii, liber Scintillarum, Ordo iudiciarius, Decretales, Summa cantoris Parisiensis, Hystorie scolastice (Comestor), Ordinarium minus, Hysmarus Liber elucidarii, Liber Smaracodus, Novenarius, Liber Sententiarum, Instituta, Unos quadernos de Decretales. Liber de elementis, Unos Decretos, alie Hystorie scolastice, Johannes, Ordinarium maius.

⁶ LOEW, E. A., *Studia paleographica*, Munich 1910, p. 31.

⁷ FEROTIN, M., *Hist. de l'Abbaye de Silos*. Paris, 1897, p. 259. Petschenig (CSEL, xvii, p. xxxiv) diu que l'escriptura d'aquest còdex és longobarda.

⁸ JULIO PÉREZ LLAMAZARES, *Catálogo de los códices y documentos de la R. Colegiata de S. Isidoro de León*, León 1923, p. 34.

⁹ FR. TORIBIO MINGUELLA Y ARNEDO, *Historia de la diócesis de Sigüenza y de sus obispos*, Madrid 1910-13.

A la Biblioteca Capítular de València hi ha dos manuscrits, els núms. 41 i 142, ambdós del segle ¹⁰xv, mentre que a la Bibl. de San Miguel de los Reyes no n'hi ha cap. Tampoc n'hi ha cap de llatí a la Bibl. de l'Escorial ¹¹. Per fi, a la Biblioteca Nacional de Madrid n'hi ha dos dels en llatí, els núms. 417 i 447, aquest últim datat de l'any 1467. A la Bibl. de Catalunya n'hi ha un escrit l'any 1432 per Joan Font, rector de Riudoms.

Exemplars del *De institutis coenobiorum* hi havia a les darreries del segle ^{xiv}xiv al monestir de Sant Joan de la Peña i al convent de Carmelitans de Perpinyà. En aquest hi havia també el manuscrit de les Col·lacions ¹².

En castellà va tenir una mica més de fortuna, ja que a la Bibl. de l'Escorial hi ha els mss. d. III. 4 i el S. I. 13, ambdós del segle ^{xv}xv ¹³. A la Bibl. Nac. n'hi ha tres: els núms. 61, 3.639 i 17.829 (*Bibl. Patr. Lat. Hisp.* n. 532) i a la Biblioteca Menéndez y Pelayo de Santander hi ha el ms. núm. 5 datat el gener del 1388 ¹⁴.

En català no en coneixem cap manuscrit ni cap imprès. Almenys no hem sabut veure'n cap descrit en les obres bibliogràfiques de Massó i Torrents, Domínguez Bordona, Aguiló. Però sabem que en la llibreria del rei Martí hi havia un exemplar en català dels *Instituta* ¹⁵.

¹⁰ ELÍAS OLMOS CANALDA, *Catálogo descriptivo de los códices de la catedral de Valencia*, Madrid 1928, pp. 35-6, i 102.

¹¹ GUILLERMO ANTOLÍN, *Catálogo de los códices latinos de la Real Biblioteca del Escorial*, Madrid 1910-23.

¹² Vegeu: RUBÍO I LLUCH, A., *Documents per a l'història de la cultura catalana mig-eval*, I, Barcelona 1918, pàgs. 405-406, 415-416.

¹³ JULIÁN ZARCO CUEVAS, *Catálogo de los manuscritos castellanos de la Real Biblioteca del Escorial*, 1924-29, I, p. 114-5 i II, p. 379.

¹⁴ «Boletín de la Biblioteca Menéndez y Pelayo» 4 (1932), p. 92; i MIGUEL ARTIGAS, *Catálogo de los manuscritos de la Biblioteca Menéndez y Pelayo*, Santander (s. a.), pp. 11-12.

¹⁵ Vegeu l'inventari d'aquesta llibreria a «Revue hispanique» 12 (1905) 499.

TEXT *

- [p. I, col. I.^a] exegit ignorantie huius vitio
 non solum penitus perdidisse
 sed etiam perpetue mortis in-
 currisse discrimen. Unde ergo
 5. vel quur ei hic tam gravis error in-
 repserit primum desideramus
 agnoscere, deinde quesumus
 edoceri quemadmodum ad illam
 orationis qualitatem de qua
 10. pridem non solum copiose
 sed etiam magnifice disputasti,
 pervenire possimus. In hoc
 enim profecit in nobis admira-
 bilis illa conlatio ut stuporem
 15. tantummodo mentis incuteret,
 non quemadmodum eam perficere
 vel adpreendere valeremus
 hostenderet.

[V.] ISAAC:

20. Non est mirandum hominem
 simplicissimum et de subs-
 tantia ac natura divinitatis
 numquam penitus eruditum
 rusticitatis vitio et consue-
 tudine erroris antiqui usque nunc
 25. detineri vel decipi potuisse,
 et, ut verius dicam, in errore
 pristino perdurare, qui non
 recenti, sicut putatis, demonum

* El text correspon exactament al de l'edició de Petschennig, *CSEL*, volum XIII, p. 289,26-p. 292,24. Farem remarcar les variants notables, no les ortogràfiques, que són molt nombroses. Entre aquestes mereixen, potser, una menció especial les degudes al canvi de *u* en *b*: *mutaberunt*, *mutabit*, *cognobimus*, *nobimus* i l'ús irregular de l'*h* (*hostenderet* *hoperibus*), ambdues coses característiques dels manuscrits hispànics.

5 hic] sobre la línia.

30. inlusione, sed ignorantie
pristine gentilitatis infertur
dum secundum consuetudinem
erroris illius quo demonas ho-
minum figura compositos ex-
35. colebant nunc quoque illam
incompreensibilem atque ineffa-
bilem veri numinis magestatem

- [col. 2.ª] sub circumscriptione alicuius
imaginis existimant adorandam
nihil se tenere vel habere credentes
si propositam non habuerint
5. imaginem quandam quam in
subplicatione positi iugiter
interpellent eamque circumferant
mente ac pre oculis teneant
semper affixam, super quorum
10. hoc errore competenter dirigitur
illa sententia ¹: *Et mutaberunt
gloriam incorruptibilis Dei in simi-
litudinem imaginis hominis
corruptibilis. Iheremias quoque* ²:
15. *Populus, inquit, meus mutabit gloriam
suam in idolo. Qui error licet
origine hac qua diximus quorundam
sensibus sit inolitus, nihilominus
20. tamen in illorum quoque animis
qui numquam gentilicia suppres-
sitione [sic] polluti sunt sub co-
lore testimonii huius quo dicitur:
faciamus hominem ad imaginem
et similitudinem nostram* ³.
25. Imperitia seu rusticitate
faciente contractus est, ita
ut etiam heresis que dicitur
antropomorfitarum sub hoc-
30. casione detestande huius
interpretationis emergerit

30 ignorantie] ignorantia *Petsch.*

¹ Rom. I, 23.

² Hierem. 2, 11.

³ Gen. I, 26.

31 emergerit] amb reclam i al marge: surrexerit.

- que immensam illam ac simplicem
divinitatis substantiam
liniamentis nostris et humana
35. figuratione compositam
pertinaci perversitate contendit;
quam tamen si quis fuerit
catholicis dogmatibus institutus

- [p. 2, col. 1.^a] ut gentilem blasphemiam detesta-
bitur, et ita ad illam orationis
purissimam perveniet quali-
tatem, que non solum nullam
5. divinitatis effigiem nec linea-
menta corporea, quod dictu quoque
nefas est, in sua supplicatione
miscebit, sed ne ullam quidem
in se memoriam dicti cuiusquam
10. vel facti speciem seu formam
cuiuslibet characteris admitteret.

VI.

- Secundum mensuram namque
puritatis sue, sicut superiore
conlatione prevatus sum una-
15. queque mens in oratione sua vel
erigitur vel formatur, tantum
scilicet a terrenarum ac mate-
rialium rerum contemplatione
discedens, quantum eam status
20. sue provexerit puritatis
feceritque Jhesum vel humilem aduc
et carneum vel glorificatum
et in maiestatis sue gloria venientem
internis virtutibus anime previderi.
25. Non enim poterunt intueri Jhesum
venientem in regno suo qui aduc
sub illa quodammodo judaica
infirmirate detenti non queunt

5 lineamenta] liniamenta *P.*
11 admitteret] admittet *Petsch.*
14 prevatus] praeatus *Petsch.*
24 virtutibus] obtutibus *P.* previderi] pervideri *P.*
28 queunt] *amb reclam i al marge* possunt.

uagorale n' l'ur f'it u' d' e' a' u' r' u'
 b' i' a' u' r' e' d' a' u' d' u' l' l' i' o' r' u' a' q' u' i' r'
 p' u' r' i' t' i' m' u' m' p' a' r' i' o' n' d' e' q' u' i' l' i' t' i' n'
 a' u' a' s' i' n' q' u' i' d' i' o' n' r' o' l' u' m' n' u' l' l' i' m'
 d' i' u' i' n' e' a' u' t' r' i' f' f' i' q' u' a' n' d' e' l' i' n' e' a'
 m' o' r' a' u' c' o' r' p' o' r' e' u' a' u' d' i' c' a' u' s' q' u'
 n' q' u' i' r' g' e' l' i' n' u' r' u' s' p' l' i' c' a' s' o' n' d'
 m' i' r' e' b' i' a' r' e' i' n' e' u' l' l' u' n' g' u' a' d' e' n'
 l' i' n' e' m' o' n' o' m' u' d' i' c' a' c' u' l' u' r' q' u'
 u' e' l' f' u' e' a' r' p' e' c' i' o' n' r' e' i' f' o' r' m' a'
 u' l' u' r' l' i' b' e' o' c' u' t' u' c' a' d' i' r' u' d' n' o' g' e' s' i'

S e' c' u' n' d' u' m' m' o' r' u' r' u' m' n' u' q'
 p' u' r' i' t' a' u' a' p' p' e' r' i' c' i' a' r' u' p' o' r' i' o' n'
 c' o' n' l' u' a' o' n' g' p' u' u' a' r' u' m' u' n' a'
 q' u' i' p' e' s' i' d' o' n' a' u' a' o' n' d' u' a' u' e' l'
 a' u' a' c' o' r' u' l' f' o' r' i' t' a' u' r' . T' u' n' a' u'
 c' o' l' u' c' a' c' a' d' i' n' u' p' u' m' u' c' m' u' a' t'
 n' . A' l' i' q' u' i' d' u' n' g' e' r' a' d' i' p' u' a' o' n' e'
 a' u' . A' u' t' u' r' q' u' i' n' a' u' i' d' i' m' p' r' a' c' i' o'
 n' i' l' p' u' r' i' t' a' t' i' a' p' u' r' i' t' a' u' a' r'
 f' e' c' i' t' a' u' . I' t' e' m' u' l' h' u' m' i' l' i' o' n' d' u' e'
 c' a' u' i' n' a' u' i' n' . A' d' e' l' o' n' g' i' t' a' u' a' m'
 c' o' l' i' n' u' e' l' t' a' u' i' n' u' r' a' d' i' u' s' o' g' i' d' i' g' n' e'
 l' o' a' t' i' n' u' r' i' t' a' t' i' a' l' i' u' m' i' n' q' u' i' d' a' n'
 n' o' n' d' i' n' . A' u' t' u' r' e' m' i' n' a' u' d' i' t' i' m'
 u' l' i' d' i' a' t' i' n' l' i' n' g' u' a' r' u' p' q' u' i' d' u' e'
 u' l' i' b' u' s' u' o' d' u' m' i' n' o' d' o' l' u' d' u' i' c' a' .
 l' o' r' m' a' u' e' d' i' t' o' r' i' a' . n' a' n' g' e' i' c'
 u' o' c' u' m' u' a' l' i' . C' a' r' i' c' o' q'
 n' o' b' i' t' e' d' i' p' e' s' i' o' n' d' e' p' m' r' e' d' u' c'
 l' u' m' n' o' n' i' o' n' e' . S' a' l' u' l' l' i' u'
 p' u' r' i' t' i' m' . c' o' l' i' d' i' u' i' n' a' u' a' d' i' p' u' r' i' t' a' t' i' o' n' e'
 r' p' e' c' u' l' i' n' a' . q' u' i' d' u' m' i' l' i' o' n' d' u' e'
 u' a' i' n' s' i' r' h' o' p' e' n' i' t' e' a' c' o' r' p' a' u' n' o' n' i' b'
 u' r' c' i' d' o' n' a' t' . c' u' m' l' l' i' o' r' a' d' e' n' e' l' n'
 e' c' c' l' e' r' o' l' i' a' d' i' n' i' r' i' m' o' r' a' t' .

Culibet bonum ad hunc
 coarctatum nuncupatur lucet
 autem bonum de uincant uiaat
 p'ompeatoris d'etaur p'depur
 am uenit aum d'mora u
 rublimugur q'u uiaur l'ur d'
 eum a u' u' e' l' u' a' l' i' m' u' i' n' u' i' n' e' n'
 l' i' r' q' u' i' m' o' r' a' u' r' e' a' m' u' n' d' i' r' u' i' m' e'
 o' b' a' u' a' l' i' n' a' u' s' a' . C' e' a' t' i' m' u' n' d' a'
 l' i' r' a' u' m' u' l' b' i' r' q' u' i' n' e' i' n' a' u' a' l' i' b'
 a' u' a' e' l' l' i' r' u' e' u' i' l' i' r' c' o' m' m' o' r' i' d' i'
 l' d' o' r' a' q' u' i' n' u' e' a' u' l' i' c' o' n' u' d' r' u' a'
 o' n' e' r' u' n' e' u' a' s' i' h' o' p' a' n' t' i' c' o' r' r' a' a' i' a'
 r' a' l' n' o' n' i' l' l' i' c' u' l' u' r' i' q' u' e' s' q' u' i' l' l' u' r'
 u' p' p' a' r' u' i' d' q' u' i' c' u' m' p' r' o' p' o' r' t' i' a'
 l' i' p' r' i' d' i' c' a' u' i' r' a' a' u' m' m' o' n' a' c' e'
 c' o' n' c' o' r' d' i' d' e' t' . l' a' r' a' p' e' a' u' l' i' n' g' u' a'
 e' t' o' h' u' m' i' n' i' . T' u' n' i' m' i' n' t' r' o' l' i' c' a' i'
 a' i' n' o' c' a' m' e' i' n' u' r' p' u' r' i' t' a' t' i' o' l' i' c'
 l' o' c' u' a' u' r' i' a' . Q' u' i' d' u' o' d' o' l' i' n' i' r' i'
 d' i' r' c' o' n' f' i' r' m' u' r' u' e' p' p' a' t' n' o' b' i' s'
 a' u' l' i' n' g' u' a' t' u' r' p' u' r' i' t' a' u' a' r' g' e' s' i' p' l' e'
 q' u' i' d' d' a' n' c' u' m' i' p' r' o' p' e' r' i' n' u' i' d' u' l' u'
 b' i' u' r' i' c' a' u' a' n' d' o' b' a' n' d' u' i' c' a' m'
 r' e' d' i' c' i' o' n' u' r' u' l' u' a' n' t' i' o' u' e' n' o' l' i' a'
 d' i' n' i' r' b' o' q' i' c' i' o' s' e' a' t' i' n' d' u' r' n' o' n'
 d' o' a' u' e' . n' o' n' d' i' u' r' p' o' a' u' a'
 u' l' l' u' r' a' u' t' u' r' i' m' p' o' n' i' b' p' u' r' i' t' a' u' a' r'
 p' l' o' n' a' u' d' o' m' u' c' u' l' u' m' n' o' c' o' a' u' i'
 m' i' n' u' m' h' u' m' a' n' o' c' o' n' f' o' r' t' i' o'
 q' u' i' m' u' a' r' u' p' o' l' l' u' a' i' o' n' u' d' u' e'
 u' a' g' r' i' f' i' c' i' a' . S' a' d' i' a' a' u' m' o' n'
 l' i' m' o' n' a' t' o' l' u' r' o' r' u' e' p' h' o' c' e'
 l' i' c' e' a' n' o' r' i' n' a' u' t' u' r' u' e' r' e' d' i' c' i' o'
 o' n' r' e' g' e' m' p' l' o' . u' a' r' i' n' l' n' a' p' o' l' l' u' r'
 n' o' r' q' u' o' q' u' o' l' u' o' i' m' d' i' m' p' u' a' t' i' o'
 a' d' i' g' n' e' c' o' n' t' r' i' f' f' i' c' a' u' b' o' m' i'

- dicere cum apostolo¹; *et si cognobimus secundum carnem Christum, sed nunc iam non nobimus*, sed soli illi purissimis oculis divinitatem ipsius speculantur qui de humilibus ac terrenis hoeribus et cogitationibus
35. ascendentes cum illo secedunt in excelso solitudinis monte

- [col. 2.^a] quilibet ab omnium terrenarum cogitationum ac perturbationum tumultu et a cunctorum vitiorum permixtione secretus, fide purissima ac virtutum eminentia sublimatus, gloria vultus eius et caritatis revelat imaginem his qui merentur eum mundis anime obtutibus intueri. Ceterum videtur
10. Jhesus etiam ab his qui in civitatibus castellis ac viculis commorantur, id est, qui in actuali conversatione sunt atque hoeribus constituti sed non in illa claritate qui illis
15. apparuit qui cum ipso possunt impredicto virtutum monte conscendere, id est, Petro Jacobo et Johanni. Ita enim in solitudine et Moisi apparuit et Elie
20. locutus est. Quod volens noster Dominus confirmare ac perfecte nobis derelinquere puritatis exempla, equidem cum ipse fons inviolabilis sanctitatis ad obtinendam eam
25. secessionis adiutorio ac solitudinis beneficio extrinsecus non egeret non enim poterat ullis turbarum sordibus puritatis plenitudo maculari nec conta-

¹ II Cor. 5, 16.

31 soli illi] illi soli *P.*

1 quilibet] qui liber *P.*

6 gloria] gloriam *P.*

14 qui illis] qua illis *P.*

22 derelinquere] relinquere *P.*

23 equidem] et quidem *P.*

30. minari humano consortio
qui universa polluta emundat
atque sanctificat. Secessit tamen
in monte solus orare per hoc sci-
licet nos instruens sue secessi-
onis exemplo, ut si interpellare
35. nos quoque voluerimus Deum puro et in-
tegro cordis affectu ab omni

JOSEP RIUS I SERRA

Arxiu històric de la Congregació de Ritus, Ciutat del Vaticà.

33 speculantur] *amb reclam i al marge* respiciunt.

31-36 *al marge les gloses:* interpellare recte Deum desiderat; ut urbis procul secedat *que sembla que responen a dos reclams que no hem sabut veure en el text.*

UN TEXT LITÚRGIC EN CATALÀ

TRANSCRIPCIÓ D'UN CÒDEX DE LA PARRÒQUIA MAJOR
DE SANT FÉLIU DE GIRONA

Quan a les primeries de l'any 1927 el zelós i erudit rector de la parròquia major de Sant Feliu, l'estimat amic Dr. Lluís Puigmitjà, ens pregava d'ordenar les joies bibliogràfiques en còdexs i incunables que són servats curosament en la que fou insigne i secular Col·legiata de Sant Feliu, no podíem suposar que en ella poguéssim aplegar-se el tresor de manuscrits que sobtà la nostra vista en emprendre coratjosament i piadosa el treball encomanat. La viva i plaentíssima impressió produïda de primer antuvi — i des de llavors sempre més conservada — es refermava a mesura que avançàvem en la nostra obscura tasca. Contínuament ens felicitàvem d'haver acceptat l'amical comanda al compliment de la qual ens sentíem també fortament empesos per l'amor sinceríssim, més de tres voltes centenari, dels nostres avantpassats a aquella parròquia i als seus Màrtirs.

Ordenats, segons les nostres possibilitats, tots els llibres que foren trobats, sorgia la "Sectio Liturgica", anomenada així per nosaltres, i una de les quatre en què dividíem tot el tresor bibliogràfic inventariat. Entre els disset còdexs de què es compon aquesta, alguns de gran vàlua històrica, artística i documental, l'assenyalat amb el número 12 és el que descriurem seguidament i oferim la transcripció de les parts que creiem més interessants actualment.

Còdex de 88 fulls de pergamí de 246×171 mm., sense foliar, escrits a ratlla tirada i amb caràcters gòtics majúsculs. Presenta les capitals principals policromades amb blau i vermell i lletres rubricals i negres. Relligadura en taula recoberta de pell amb dibuixos d'estil catalano-moresc en ambdues tapes. Cal advertir que de la tapa posterior en manca un bocí de pell, així com que primitivament tenia tanques.

Segle XIV-XV.

1. Després d'un full de guarda comença al foli 1: *Incipit ordo ad visitandum infirmum fratrem*... o administració del sagrament de l'Extrema Unció. Acaba al foli 29: ... *plenum gratia et veritatis*.

2. Al foli 30: *Incipit officium ad recipiendum corpus defuncti antequam abstrahatur de domo*... Acaba al fol. 63: ... *Requiescat in pace. Amen*. Ultra la rúbrica de l'incipit conté també aquesta segona part tota la litúrgia de la deportació del cos a l'església, les diverses estacions fins abans d'entrar al cementiri de la Col·legiata, la celebració de la missa "corpore praesente", benedicció de la sepultura i soterrament del difunt.

3. Al foli 63: *Sequitur absolutio excommunicatorum*... Acaba al foli 65: *Per Christum*...

4. Al foli 65 comença: *Haec est forma absolutionis a pena et culpa*... Acaba al foli 67: ... *sit tibi in augmentum gratie. In nomine Patris*...

5. Al foli 67 comença: *Con se deu ministrar lo sagrament de la santa Eucarestia. Lo sagrament de la santa Eucarestia se pot ministrar axi*. Acaba al fol. 88: *E cascun faça ço que Déu li haie promès qui de ben sia*.

Oferim en la present transcripció les parts quarta i quinta i deixem per a una altra ocasió les altres, ben interessants també, sobretot la primera i segona, aquesta especialment, per la notació musical que en ella figura i, la primera, per l'estudi que a través dels seus folis pot realitzar-se de l'evolució litúrgica en l'administració dels Sagraments en la diòcesi gironina.

Malgrat no trobar-s'hi cap indicació expressa, és de creure que aquest còdex formava part de la col·lecció de manuals litúrgics de la Col·legiata de Sant Feliu, així com el núms. 13 i 13 bis, trobat aquest darrer per nosaltres el 28 de desembre del 1935.

Després d'haver efectuat múltiples recerques, tenim la impressió que difícilment deu conèixer-se avui a Catalunya un còdex igual al que lleugerament estudiem, no solament sota l'aspecte de l'evolució litúrgica a casa nostra en l'administració dels Sagraments, sinó sobretot per a l'estudi de la llengua vernàcula emprada en l'esmentada administració, la qual gairebé omple la part referent al sagrament de l'Eucaristia i que recorda el període clàssic de la literatura catalana.

Els rituals manuscrits i impresos, catalans, que fins ara hem pogut veure, així com transcripcions acuradíssimes d'altres de

forans, ens refermen en la creença que si, en la part purament litúrgica, han tingut una naixença comuna i antiquíssima, en l'ús, però, de la llengua catalana, entre els nostres, pot aquest tenir i probablement té una singularitat molt remarcable.

L'“Ordo ad ministrandum infirmum fratrem”, en la part litúrgica de l'administració de l'extremaunció, té molta semblança amb el de Sant Florian (Alemanya), del segle XII¹. Les fórmules emprades en les uncions en ambdós còdexs són gairebé idèntiques, com ho són així mateix amb el Pontifical de Roda² del segle XI, i amb un procedent de Sant Cugat del Vallès, núm. 73, probablement del segle XIV, servat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

Difereixen aquests, però, i d'altres que no esmentem, del nostre, en el nombre d'uncions i sentits a ésser ungits, sobre el qual hi havia antigament una extraordinària varietat. Notem també que les analogies litúrgiques establertes en la comparança són més paleses amb els de dates certament anteriors al nostre que no pas amb els posteriors, especialment els impresos, que hem pogut veure a la Biblioteca de Catalunya, els de l'Arxiu Diocesà de Girona i les transcripcions de Martène³, entre alguns altres.

La data de l'escriptura d'aquest còdex és incerta. Paleogràficament tant pot adjudicar-se al segle XIV com al XV.

Hi consten, però, dues indicacions, com hom pot veure en la fórmula de l'absolució “a pena et culpa” que transcrivim precisament perquè ens permet de fixar-li data aproximada.

En l'esmentada absolució es retreuen dos noms, el del papa Benet XIII, sota l'autoritat del qual es dona una indulgència amplíssima, i el nom de l'autor de la fórmula, Arnau de Castellet, doctor en Decrets de l'Estudi general de Lleida, en la qual hom esmenta que aquest la dictà pregat per un monjo confessor del rei d'Aragó.

És racional pensar que l'escriptura d'aquest còdex no és posterior a la deposició canònica de Benet XIII i, per tant, devia compondre's quan aquest exercia l'autoritat papal lliurement en

¹ *Das Rituale von St. Florian aus dem Zwölften Jahrhundert*, Herausgegeben von ADOLPH FRANZ, Freiburg im Breisgau, 1904, pàgs. 71-86.

² Vegeu *Analecta Sacra Tarraconensia* 2(1926)523-532.

³ *De antiquis monachorum ritibus*, t. II, llib. V, cap. VIII, pàgs. 735 i segs., i *De antiquis Ecclesiae ritibus*, part 2.^a, llib. I, pàgs. 75 i segs., t. III, cap. XI, pàgs. 545 i segs.

aquest reialme. Hom sap que començà d'exercir-la l'any 1394 i que el 26 de juliol del 1417 era deposat, i, pocs mesos després, abandonat de tothom, fins d'Aragó.

Arnau de Castellet, autor de la fórmula esmentada, per un documents que ha adduït suara J. Vincke⁴, sabem que l'any 1365 acabava de deixar vacant una prebenda de la Seu de Barcelona per haver aconseguit el deganat de l'església de Mallorca.

Malgrat haver efectuat totes les recerques que ens ha estat possible, no podem precisar si aquest últim càrrec va obtenir-lo abans o després de professar en l'Estudi de Lleida. Sigui com sigui, no podrà, però, defugir-se de datar, el més tard, el nostre còdex, entre els anys 1394 i 1417, àdhuc desconeixent l'època en què fou professor el de Castellet de l'Estudi de Lleida, puix que, sense moure'ns de l'Arxiu de Sant Feliu, podem assegurar que la pràctica de fer constar el nom del Sant Pare regnant continua almenys durant el Pontificat de Martí V, com veiem en una altra fórmula d'absolució del còdex 13 bis, molt semblant a la del 12.

No creiem arriscat d'afirmar, tot i estar mancats d'un altre còdex anterior al present i amb el qual poguéssim confrontar-lo, que si aquest degué ésser escrit entre els anys esmentats, el seu contingut literari, especialment el de l'apèndix número 5, porta l'empremta d'èpoques anteriors, puix que l'evolució en els llibres litúrgics de caire pràctic ha estat extraordinàriament lenta.

La nostra creença es manté segura si la comparança s'estableix entre el present i els d'èpoques posteriors de la nostra diòcesi, com ho hem comprovat amb un curiosíssim manuscrit de l'Arxiu diocesà de Girona de mitjans del segle XVI, que, si a Déu plau, esperem poder donar a conèixer un altre dia i que evidència la nostra afirmació en relació a l'administració del sagrament de l'Eucaristia als malalts⁵.

⁴ J. VINCKE, *Documenta selecta civitatis Arago-catalaunicae relationes illustrantia*, Barcelona 1936, p. 490, doc. 618 (Avinyó, 23 sept. 1365).

⁵ És un llibre de 36 pàgines, sense foliar, amb cobertes de pergamí i en mal estat de conservació. Hom dedueix pel seu contingut que degué pertànyer a Mossèn Jaume Gommar, domer d'Espolla, de la Sacristia de Campmany. És una veritable miscel·lània i en ell figuren temes de traducció del català al llatí, oracions per a curar les febres, regles dels gèneres gramaticals, de Nebrija, forma i ritu d'absoldre un excomunicat, anunci de les festes litúrgiques als fidels, pregàries, aniversaris, manera d'administrar els sagraments (Viàtic, matrimoni), sepultura eclesiàstica, instrucció preparatòria per a la mort, casos episcopals reservats, notes de deutors i compres, model d'un testament, notes de

No cal posar gairebé cap mot d'introducció a la forma d'administració de l'Eucaristia continguda en el present còdex. La impressió que hem exterioritzat més amunt de la probable singularitat del nostre manuscrit ens desaconsella de parlar-ne. Ultra això, la claredat i àdhuc elegància precisa i sòbria de la nostra llengua que hi és emprada a bastament el fa completament entenedor i plaentíssim. Únicament volem notar-ne una particularitat ben remarcable. Figuren en aquest dues formes d'administració de l'Eucaristia; la primera, "Com se deu ministrar lo Sagrament de la Sancta Eucarestia", creiem que era emprada principalment, si no exclusivament, dintre l'església i per a tots els fidels que s'acostaven a rebre el Cos de Jesucrist. La segona, o "Forma que pot servir lo prevere cant ha a liurar lo preciós Cors de Ihesu Christ fora l'església als malalts", era, com clarament s'esmenta, per a aquests.

Que l'erudit lector vulgui assaborir-ne, ultra el lèxic que s'arapa de seguit a l'ànima, les massisses i cabdals idees dogmàtiques que lluminosament foren el guiatge ferm de les pretèrites generacions gironines que jauen, gairebé totes, prop dels sepulcres dels nostres màrtirs ⁶.

rebudes, regles de concordança llatina, còpia de l'ortografia en vers d'Antoni Mancinelli, etc. — Moltes són les dates que hi figuren, la més moderna és del 1586 i la més antiga del 1542.

Suposem, malgrat el seu contingut tan heterogeni, que devia ésser emprat en l'administració dels sagraments que en ell s'esmenten, per ésser més manejable que el llibre ritual, així com que les còpies que presenta de l'administració dels Sagraments devien ésser del ritual, llavors en ús a Girona, que probablement tancà l'època dels llibres litúrgics manuscrits, època que per a l'església gironina, finia, oficialment, en els primers mesos del 1538, en temps del bisbe Joan de Margarit.

⁶ Cordialment ens plau de significar el nostre profund agraïment als Reverends Dr. Josep Vives, de la Biblioteca Balmes, Dr. Francesc X. Miquel, arxiver de la Corona d'Aragó, i Dr. Joan Janoher, bibliotecari del Palau de Peralada, per haver fet més planer el nostre treball en ordre a la composició de la present "Introducció".

APÈNDIX

I

Hec est forma absolutionis a pena et culpa illorum qui in articulo mortis plenam indulgenciam a summo Pontifice impetrarunt, quam dictavit Dominus Arnaldus de Castelleto, decretorum doctor in studio Ilerdensi, ad instanciam cuiusdam monachi confessoris Domini Regis Aragonie.

Primo peccator suam faciat confessionem. Deinde confessor immediate subiungat: Misereatur et [cetera]. Postea, Auctoritate Dei et Beatorum apostolorum Petri et Pauli et Sancte Romane Ecclesie michi comissa, ego te absolvo a sententia excommunicationis maioris et minoris et irregularitatis siue interdicti sentenciis. Et restituo unitati fidelium et sanctis sacramentis Ecclesie, tecum, si indiges, dispensando.

Item eadem auctoritate, ego te absolvo ab omnibus peccatis contritis, confessis et oblitis.

Item eadem auctoritate et Domini Pape Benedicti XIII tibi hac uice specialiter concessa do tibi plenam indulgenciam et remissionem omnium peccatorum tuorum per te impetratorum, quo quo modo a die natiuitatis tue usque in presentem horam et penarum temporalium post sacramentum Penitencie tibi debitarum, quantum clauces Ecclesie se extendunt. Et absolvo te ab omnibus peccatis tibi in Purgatorio debitis propter culpas et offensas quas contra Deum comisisti. Et restituo te illi innocencie in qua eras quando baptizatus fuisti. Et hoc si de presenti infirmitate decedas et in articulo mortis existas. Alioquin, ex misericordia Dei, sit tibi gracia hec salua, donec finem in mortis articulo constitutus; alias sit tibi in augmentum gracie. In nomine Patris etc.

2

Com se deu ministrar lo sagrament de la Sancta Eucarestia

Lo sagrament de la sancta Eucarestia se pot ministrar axi: Alcuns, cant liuren lo sant Sagrament de la sancta Eucarestia, tenen aquesta forma: Primerament deu interrogar lo prevere aquel qui deu comenegar: Senyer o dona, vos havets confessat? Si diu och, deu dir lo prevere, e sots absolt? Si diu och, deu dir lo prevere, membre-us res

que vullats confessar? Si diu och, scolt-lo. Si diu no, digua lo prevere: Senyer, en remissió de vostres peccats fets la confessió general e digats en axí: Jo peccador.

Sicut continetur inferius in forma tradendi istud infirmis

Feta la confessió lo prevere diga: "Misereatur tui. Et absolutionem..."

En après aquel qui deu comenegar offeresca. Feta la oferta, lo prevere reverentment mostre lo cors preciós de Iesu Christ [a] aquel qui deu comenegar, dient-li en axí: Senyer, veus açí és lo preciós cors de Iesu Christ Salvador nostre, pregats lo que sia mercè sua que us perdó los vostres peccats e digats en axí: Ador-te Senyor meu Ihesu Christ e benesesc-te, cor per la tua sancta passion resemist mi e tot lo món. Senyor meu, ver Déu, en les tues mans coman lo meu spirit.

E lâ doncs, lo prevere diga:

"In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen. Corpus Domini nostri Ihesu Christi custodiat te et perducat te ad vitam eternam. Amen."

En après, si es vol, diga lo prevere lo psalm "Nunc dimittis, cum Gloria Patri et Panem celi dedit eis. Panem angelorum manducavit homo, alleluia. Domine exaudi. Dominus vobiscum. Oratio. — Deus qui nobis sub sacramento mirabili passionis tue memoriam reliquisti, tribue, quesumus, ita nos Corporis et Sanguinis tui sacra misteria venerari, ut redemptionis tue fructum in nobis iugiter sentiamus. Per Christum D. n. [Qui uiuis et regnas]."

Fet açó diga lo prevere [a] aquel qui haurà comenegar: Senyer, fets laòs e gràcies a nostre Senyor Déu e pregats-lo que us vulla conservar en la sua gràcia e que us do la sua glòria cant hora sia, e bon prou vos faça. ✠ La gràcia del Pare e del Fill e del Sant Esperit sia ab vos. Amen.

Forma que pot servir lo prevere cant ha a lliurar lo preciós Cors de Ihesu Christ fora la sgleia als malalts.

Primerament deu pendre la stola e la tovaiola de què es deu ornar. En après deu pendre lo preciós Cors de Ihesu Christ. E entre tant, als cuns altres deuen pendre ciris encesos. E la làntia amb lum, e una squella petita e aigua beneita. E tots posar per orden processionalment devant lo preciós Cors de Ihesu Christ, anant ordinadament lâ un lo malalt iau. E cant seran en la porta, diga: "Pax huic domui. Et omnibus habitantibus in ea. Psalms. Deus misereatur nostri. Totum cum Gloria Patri."

E mentre dirà lo psalm, don de l'ayga senyada, anant per la casa

e sobre lo pacient. Fenit lo psalm, dicat “*W* Salvum fac seruum tuum. Deus meus sperantem in te. Domine exaudi. Dominus vobiscum.”

“Oremus. Exaudi nos, Domine sancte Pater omnipotens eterne Deus, et mittere dignare sanctum angelum tuum de celis, qui custodiat, foveat, protegat, visitet et deffendat omnes habitantes vel convenientes in hoc habitaculo. Per Christum.”

E puys pot dir lo prevere al malalt: Senyer, Déu sia ab vos. Senyer, veus açi lo Salvador nostre Ihesu, lo qual vos havets reclamat. Pregats lo que el vos hage mercè e pietat, e que us perdó vostres peccats e us aiut en vostres necessitats. Senyer, tota persona qui vol rebre lo preciós Cors de Ihesu Christ dignament, deu ésser net e pur de tots sos pecats, car negun que el resebés en peccat mortal seria en perjudici e a dampnacion de la sua ànima; perquè, Senyer, si negunes coses vos havets fetes de que no us haiats confessat perfectament, vuiats vos en confessar en guisa que vos aquest sant Sagrament dignament pugats rebre. E yo a salvació de la vostra ànima lo us puxa liurar. Vos, Senyer, havets confessat? Si diu hoc, diga lo prevere: E membre vos negunes coses que vuiats confessar? Si diu hoc, *audiat cum presbyter diligenter*, mas si lo malalt diu que no li membren negunes coses, *dicat presbyter*; donchs en remissió de vostres peccats fets la confessió general, e digats en axí: Jo pecador me confés a Nostre Senyor Déu e a Madona Sancta Maria e a tots los Sants de paradís e a tota la Cort celestial e a vos pare spiritual, de tots los peccats que yo he fets, dits, pensats, cogitats ni mesi en obra de la hora ensà que fui nat tro a la hora d'ara, d'aquels qui em membren e no em membren. De tots me penet e prech Ihesu Christ que per mèrits de la sua sancta e sagrada passió me haie mercè e'm perdó. Amen.

Presbyter. Misereatur tui et. — Absolutionem etc.

Postea presbyter accipiat crucem cum manu dextera et dicat infirmo sic.

Senyer, veu's açi lo senyal de la [sancta] vera creu en semblansa de la qual Ihesu Christ pres mort e passió per reembre tot lo humanal linatge que era perdut per lo peccat de nostre pare Adam e nostra mare Eva. Perquè devets creure fermament en los sants articles de la fe, car creent aquels e faent la sua volentat venim a salvació. Ara, senyor, guardats açi e scoltats fermament les paraules que yo us diré.

Sequuntur articula fidei.

Primerament devets creure en lo primer article de la fe, lo qual

és que Ihesu Christ, Salvador nostre, per voluntat de Déu lo Pare e per obra del Sant Spirit, devalà del cel en terra, e pres carn humana en lo preciós cors de la Verge humil Madona Sancta Maria, per aytal dia con és Madona Sancta Maria de març.

Dicat infirmus: Credo.

Encara més devets creure fermament que ell volch nèixer ver Déu e ver hom de la Verge humil Madona, Sancta Maria, ela stant Verge ans del part, e en lo part e après del part, e açò fo per aytal nit con és aquela de Nadal.

Dicat infirmus: Credo.

Encara més devets creure fermament que prés mort e passió en l'arbre de la vera creu, axí com vesets açí, per semblança, per reembre tot lo humanal linatge, e açò fo per aytal dia con és lo divendres sant ans de Pascha.

Dicat infirmus: Credo.

Encara més devets creure fermament que après que el ac presa mort e passió la sua ànima sancta se'n devalà als inferns e trasch-ne les ànimes dels Sants Pares e Profetes e de tots aquels qui havien haúda ferma fe e sperança en lo seu sant esdeveniment.

Dicat infirmus: Credo.

Encara més devets creure fermament que après tres dies que ac presa mort e passió ressucità per son propi poder, en cos glorificat que de qui avant no pot morir. E açò fo per aytal dia con lo sanct dia de Pasca.

Dicat infirmus: Credo.

Encara més devets creure fermament que après .xl. jorns que el fo ressucitat el se'n muntà als cels e seu a la dreta part de Déu lo Pare. E açò fo per aytal dia com lo dia de Sentsió.

Dicat infirmus: Credo.

Encara més devets creure fermament que Ihesu Christ vendrà al dia del iudici jutgar los bons e los mals e tots ressucitarem en aquesta matexa carn e ossa en què ara som, e vendrem devant la sua presència et retrem rahò de les obres que fetes haurem; ço és que iusti ara los mals que vagen en les penes infernals laiús, e als bons que vagen en la glòria de paradís lassús, e'ns darà la sua sancta glòria, si li plaurà.

Dicat infirmus: Credo.

Vos, Senyer, per amor de Ihesu Christ, per tal que el vos perdó vostres peccats, de bon cor perdonats a tota persona qui us haia fet anuyg ni desplaer?

Respondeat infirmus: etiam.

Presbyter. Vos, Senyer, aximatex demanats perdó a Nostre Senyor Déu, a tots los Sants de paradís e a tota persona que vos haiats ofesa ni fets greuges o desplasés?

Respondeat infirmus: Hoc. — *Presbyter.* Ara plàcia a Nostre Senyor Deus que us perdó vostres peccats Amen.

Ara, Senyer, en semblansa de la vera creu en la qual Iesu Christ prèns mort e passió per tots nosaltres, adorats aquesta e digats axí: Ador-te, Senyor meu Ihesu Christ [e benesesc-te], car per la tua sancta creu resemist mi e tot lo món.

Presbyter. "Omnis terra adoret te et psallat tibi, psalmum dicat nomini tuo, Domine."

Et dicto hoc, presbyter faciat osculari crucem infirmo, et dicat: "Hoc signum crucis erit in celo cum Dominus ad iudicandum venerit."

"Domine exaudi. Dominus vobiscum."

"*Oratio.*" Deus qui Unigeniti Filii tui Domini vestri Ihesu Christi precioso sanguine humanum genus redimere dignatus es, concede propicius, ut qui ad adorandam vivificam crucem adveniunt, a peccatorum suorum nexibus liberentur. Per Christum."

Modo presbyter ponat crucem in suo loco, et petat infirmo si habet vomitum vel alia, ut non possit recipere Corpus Christi, et abluat digitos suos, et postea, cum debita reverentia extrahat Corpus Ihesu Christi de custodia et hostendat infirmo ita dicens:

Senyer, veus açí lo Cors preciós de Ihesu Christ, pregats lo que us perdó vostres peccats. Vos, senyer, devets creure fermament que con lo prevere vol cantar missa, e posa la hòstia sobre l'altar, lavors aquela hòstia és pan material semblant d'aquel del qual tots passam la vida corporal, màs en après que el prevere a dites en la sancta missa aqueles sanctes paraules, les quals Ihesu Christ dix lo digous sant de la cena, cenant ab los seus dexeables, que aquel pan material, dient aqueles sanctes paraules, per voluntat de Déu, és convertit o transumstanciàt en Cors de Ihesu Christ. Creets ho axí? *

Respondeat infirmus: Ita.

Presbyter. Sperats per aquest haver la glòria de Paradís?

Respondeat infirmus. Ita.

Presbyter. È yo sots aquexa fe lo el vos liure.

Ara digats en axí: Ador-te Senyor meu Ihesu Christ e benesesch-te, car per la tua Sancta Passió reemist mi e tot lo món. Senyor meu Ihesu Christ, en les tues mans comàn lo meu spirit.

Et si presbyter videt quod infirmus habeat aliquod impedimentum, dicats: "In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Corpus Domini nostri Ihesu Christi custodiat et perducat te ad vitam eternam. Amen."

"Et faciat osculari tantummodo Corpus Christi. Sin autem infirmus non habeat impedimentum, tradat sibi dicendo verba predicta. Postea dicat psalmum Nunc dimittis, totum cum Gloria Patri et.

"Panem celi dedit eis."

"Panem angelorum manducavit homo, alleluia."

"Domine exaudi."

"Dominus vobiscum."

"Oratio. Deus qui nobis sub sacramento mirabili passionis tue memoriam reliquisti, tribue quesumus, ita nos Corporis et Sanguinis tui sacra misteria venerari, ut redemptionis tue fructum in nobis iugiter sentiamus. Qui et vel Per Dominum nostrum."

Postea presbyter claudat custodiam. Et legat Evangelium sancti Johannis, scilicet. In principio erat Verbum, et cetera, et orationem Domine sancte Pater, vel alia.

Postea presbyter dicat infirmo: Senyer, dats laors e gràcies a nostre Senyor Déu qui us ha dat spay de confessar vostres pecats. En après que havets rebut lo seu preciós Cors, qui és vida espiritual de les nostres ànimes, pregats-lo devotament que, per la sua sancta misericòrdia, el vos haia feta gràcia que haiats resebut a plaser seu e a salvació de la vostra ànima. Axí matex haiats grat e gràcies en aquests senyors e dones qui són venguts ací per fer vos honor, e pregats los que per lur bonesa vos ajuden a pregar nostre Senyor que us perdon vostres pecats e que us haiut en aquella manera que el sap que us sia mester, ni pus profitós a la ànima ni al cors. E bon prou vos faça. Amen.

Vos, senyer, en cas que us agreviàssets d'aquesta malaltia, quant fos cas ne hora, demanats e requerits que el sant Sagrament de la Extremaunció, per lo qual són perdonats peccats venials e és aleviada la pena dels mortals, vos fos liurat per tal que la vostra ànima vaia en la glòria de Paradís.

R. infirmus. Ita. — Presbyter dicat: Ara, Senyer, la gràcia del Pare e del Fill e del Sant Spirit sia ab vos. Amen.

Adèu siau vos comanat e dat. Amen.

Postea recedant omnes ordinatim sicut venerunt, dicendo Te Deum laudamus, totum cum Gloria Patri. Postea versum, Benedicamus Patrem et Filium cum Sancto Spiritu. Laudemus et super exaltemus eum in secula. Dominus vobiscum. Oremus.

Oratio. Omnipotens sempiterne Deus, qui dedisti famulis tuis in confessione vere fidei eterne Trinitatis gloriam agnoscre, et in potentia maiestatis adorare unitatem, quesumus, ut eiusdem fidei firmitate ab omnibus [semper] muniamur adversis.

"Per omnia secula seculorum. Amen."

"Dominus vobiscum."

"Benedicamus Domino. Deo gratias."

Ponantur omnia in locum suum.

E, cascun faça ço que Déu li haie promès qui de ben sia.

T. NOGUER I MOSQUERAS, Prev.

Arxiu diocesà, Girona.

NOTES I DOCUMENTS SOBRE CONSTRUCCIÓ DE RETAULES EN L'ALT PAIS D'URGELL

La documentació referent a retaules que avui podem exhumar, permet fer-nos càrrec de la relativa importància que tingué el gòticisme en aquesta ciutat i comarca. Degut al seu allunyament dels centres on, a causa d'una major vitalitat econòmico-social, els nostres artistes cabdals tenien muntats llurs tallers, l'art pictòric desenvolupat als darrers temps medievals en aquestes contrades pirenenques, que tenen per centre irradiador La Seu d'Urgell, no assoliria pas la imponent magnificència que obtingué en altres indrets més confortables. No res menys, formant contrast, hom pot constatar la situació de veritable esplendor artística (ací indiscutiblement insuperada), que va prevaler a partir del segon període de l'art romànic, en què les nostres esglésies, sovint arran de llur reconstrucció, pogueren ésser avinentment decorades i dotades de l'adient utilitatge per al servei del culte, que en bona part dels llocs, vencent el pas de les centúries, hom no pensà a substituir sinó fins ben entrada l'època renaixentista.

I bé, el cas representatiu d'aquell moment transcendental d'opulent prosperitat, ensems material i artística, és el nostre temple actual, moblat de primer antuvi del corresponent altar de metall precios, el qual, estructurat segurament en forma de tríptic, amb l'adient antependi i, sens dubte, dotat de l'imprescindible cibori, fou bàrbarament profanat arran de la seva inauguració, a finals del segle XIII.^{è 1.}

¹ Per bé que, segons llegim en un text coetani, els perjudicis ocasionats a l'església i ciutat d'Urgell en l'execrable invasió, perpetrada de comú acord els darrers mesos del 1195, pel vescomte Arnau de Castellbó i Ramon Roger, comte de Foix, passaren de cent mil sous, ens donen una idea més precisa de la magnitud dels danys causats a l'altar d'argent de Santa Maria les consignacions fetes a l'obra de dit altar, *ad idem opus complendum et consumandum*,

En altre cas de robatori semblant, esdevingut un segle més tard, fou malmesa una creu, recoberta d'or i pedreria, la qual, restaurada bellament a Avinyó, per mitjà de plaques d'argent sobredaurat, fou tornada al servei del culte a partir del 15 de juliol del 1326. El seu cost total, comptant les despeses de transport fins a La Seu, ascendí a l'apreciable suma de 305 florins².

Hem volgut fer especial esment d'ambdós preciosos joiells, ornament cabdal i primicer de nostra actual catedral romànica, com antecedent obligat que podria explicar-nos l'existència del meravellós retaule d'argent repujat, primorosament ornat amb pedreria i esmalts, que hom estava construint en 1347-1349³.

Un interessant inventari del copiós moblatge de l'altar i sa-

per la comtesa d'Urgell Elvira de Subirats, muller d'Ermengol VIII, el bisbe Bernat de Castelló i els capitulars. Per tal de refer l'altar, lliura la comtesa un palí de seda, vint marques d'argent amb altres deu valorades en dos joiells, i totes les rendes i fruits que, durant deu anys, devia rebre de les viles de Ciutat i Nargó. També per deu anys, el bisbe hi assigna tot el delme del pa i del vi que percép del seu lloc d'Arcavell; i, per últim, els capitulars acorden aplicar-hi, durant tot el decenni, el revingut dels drets d'enterrament al cementiri de la catedral, com també els seixanta sous que cada capítular devia satisfer en el seu ingrés. (Cf. *Santa Maria de La Seu d'Urgell*. Estudi monogràfic, per JOSEP PUIG I CADAFAELCH, amb la col·laboració de Mossèn PERE PUJOL, prev. Barcelona, 1918, pàg. 54, notes 1 i 2.)

² Arxiu capítular d'Urgell, Reg. de la Cúria episcopal, de dit temps, f. 30. La nova del saqueig, de què fou víctima el tresor de la catedral, la nit del 4 d'agost del 1298, ve continguda en la sentència d'excomunió contra els sacrílegs malfactors, proferida pel prelat fra Guillem de Montcada, constituït en tribunal en el seu Palau episcopal, el dia 4 d'octubre del mateix any. És quelcom més explícita la relació que llegim en el llibre corresponent d'acords capitulars. L'esmentada creu era formada de làmines d'or pur i nitidíssim; havia estat descrostada, en part, pels lladregots sacrílegs, i desguarnida de les pedres precioses que duia incrustades. Fou aprofitat, després de treure'l d'ella un argenter, l'or que encara hi va restar, el qual va pesar 5 marques i 2 unces. Fou valorat en 52 florins per marca. En conjunt, 290 florins. L'argent sobredaurat, emprat en la restauració, va pesar 33 marques i 2 unces i mitja. «El cost del material, junt amb el treball de l'argenter, ascendí a 8 florins i mig; aleshores un florí equivalia a 17 sous de Barcelona. El total de la restauració importà 280 florins. El seu estoig 5 florins; i altres 11 les pedres incrustades. El transport fins a Montpeller costà 20 sous. D'allà fou portada a La Seu pels servents del bisbe ("Liber Conclusionum et Statutorum Illis. Capituli Urgellensis, ab anno 1310 ad 1333, f. 87"). (Cf. *Santa Maria de La Seu d'Urgell*, p. 77, nota 1.)

³ Vegeu les dues notes següents: "Ab la carta continuada en la scrivania de sanct Od, en un coern de lexis e ordinacions testamentaries del any MCCCXLVII, en cartes LXXXVI, es lo testament den Pere Ferrando, lo qual lexà sexanta lliures al retaule que feyen de la Verge Maria per comprar argent. = xv kalendas madii, anno MCCCXLIX. In libro Capituli, in scribania sancti Odonis, donació de diners e argent, feta per los parents e dels bens den Farrer de Sancta Gracia" (Arxiu capítular d'Urgell. Notes extretes del quadern, sense foliar, titolat "Moble de la Sacristia").

gristia, pres el 7 de febrer del 1573, en l'avinentesa d'haver-se possessionat del càrrec de Porter major de la Seu el prevere Mn. Antoni Majoral, ens esmenta amb tota minuciositat el que fou bellíssim retaule d'orfebreria de la catedral d'Urgell, el qual, durant tres centúries, ocupà el lloc preeminent de la nostra seu⁴. Constava de tres parts principals: l'antipendí, que decorava per complet la mesa de l'altar; el retaule, pròpiament dit, distribuït en tres cosos; i el cibori o baldaquí que cobricelava el conjunt; el qual, semblantment com avui, romania tancat per una reixa de ferro, de la qual, aleshores, penjaven vuit llànties grans. Vegeu la descripció en el doc. 1.

Tal era el conjunt riquíssim del retaule major, el qual, amb el temps sofriria alguns retocs, com el del reixat, en l'espai central, per a encabir el sagrari. No res menys, com no podia deixar de succeir, anaven caient en fragments moltes de les seves peces i adminicles que integraven la seva estructura. En un inventari dressat el 1481, hom parla d'"una capça en que ha moltes pecetes e trosos d'argent del altar mayor", les quals avinentment utilitzaren

⁴ Aqueix retaule continuà al seu lloc propi fins a l'any 1631, en què fou inaugurat el que va existir fins els nostres dies, costejat per l'ardiac major doctor Francesc Morillo (Vegeu *Santa Maria de La Seu d'Urgell*, p. 87). Donem a continuació el text de la lletra amb què comunicava als capitulars la seva decisió de fer construir un retaule nou, semblant al de la Seu de Barcelona. És de remarcable interès, per venir expressat en ella que la imatge de Nostra Dona d'Urgell (vulgarment dita *d'Andorra*) encara aleshores, talment com al XIV^è segle, estava col·locada *dessobra del retaule vell*. La lletra de referència diu com segueix: "Molt Illtres. Sors. = Quant Nostra Senyora de Urgell me feu mersé de que isqués al càrrech de Diputat (que aixís ho he tingut per cert, i o publicaré tots los dias de ma vida), me posí en lo cap que, dantme lo Senyor vida, li faria en agraiment algún servei, y ne acenyalí a V. S. alguna cosa. Est deprompte me oferí trauerla de la vergonia en que tots la vehem dessobra del retaule vell, ientli un tabernacle casi al modelo del tabernacle de la seu de Barcelona, com poran veure ab lo modelo, encara que grosser, va ab esta pera V. S., lo qual se servirà de mirar y de mudarhi y ordenarhi lo que millor li aparexerà, que en tot desitjo seguir son gust, com qui's precia de ser tant capitular; y aparexent ser cosa que's dega posar en execució, tinch intent de enviar aquí hu o dos imaginaires dels bons tròpia, pera que m'i treballen, coforme millor poré ab ells consertar, y quant no trobàs qui hi volgués acudir, estich resolt de ferme treballar ací, pus tinch jo les mesures del presbiterí, tant de amplaria com de alt, y jo m'o poria véurer. Tot açó tindrà ab lo favor del Senyor efecte, fentme mercé V. S. de darne llicencia y alentar-me en lo pensament del cel; y com a tal me la prometo y aguardo, ab lo desig pot pensar, de V. S., a qui lo Senyor guardi, de Barcelona y abril 21 de 1629. = Lo Dr. Francesch Morillo, Ardiaca Major y Canonge de Urgell" (Arxiu capitular; plec de lletres de dit temps).

“per lo peu del reliquiari”⁵. Retaule coetani i molt semblant a l'actual de la Seu de Girona, ben al revés d'aquell, ens són desconeguts fins avui el nom o noms dels orfebres que pacientment hi esmerçarien llur entretingut treball.

Durant la catorzena centúria coneixem només el nom de dos pintors qui treballaven en la nostra ciutat. Ramon Berga, qui l'any 1328 hi atorgava el seu testament⁶; i Arnau Pintor, existent en 1357 i 1385. El 12 d'abril d'aquell any, expedeix a favor dels seus conciudadans Pere d'Altarriba, Joan d'Artedó i Roger Montaner, marmessors de Pere de Castelló, la corresponent àpoca de vint-i-una lliures per l'obra de pintar “istoriam sive retabulum altaris sive presbiteratus sancte Barbare, instituti in ecclesia Urgellensi per dictum defunctum...”⁷. El dia primer de juliol del 1385 estaria pintant un retaule de santa Catarina, a compte de Guillem Ramon d'Erill, batlle de la ciutat, a favor del qual atorga àpoca d'haver rebudes les primeres deu lliures, de les quaranta que havia de costar l'obra⁸. Són atribuïbles a aquest pintor quatre peces de mèrit desigual, que existien en la nostra Seu. Són aquestes ambdós sarcòfags, amb sengles figures jacents en la part davantera, que guarden les cendres dels bisbes Abril (1257-1269) i Pere d'Urg (1269-1293), adossats al mur de la nau nord del transepte; i les urnes funeràries, també de fusta, bellament escultrades, que contenen les sagrades relíquies de fra Ponç de Planoles i fra Ber-

⁵ Arxiu Capítular, Manual del notari Nicolau Pons. En efecte, el peu lobulat, des del nus inclusiu, del reliquiari de cristall de la Santa Espina, part integrant del tresor de la catedral, està format per sengles fulloles d'argent, amb decoració en relleu, d'antiga factura. El nus, sisavat, conté algunes pedres encastades.

⁶ Heus ací algunes de les seves disposicions: “In primis, eligo meo corpori sepulturam in cimiterio sancti Sepulcri Sedis Urgellensis, honorifice faciendam... Item, lego altari sancti Sepulcri quandam crucem vocatam de mortuorum, qui est in operatorio meo. Item, de dictis .i. solidos, lego operi ecclesie sancti Sepulcri, quinque solidos...” (Manual del notari Arnau de Sanabastre, de 1327 a 1347, f. 70).

⁷ Arxiu capítular, “Regestrum Capituli ab anno 1348 ad 1357”, f. 269v.⁹

⁸ Vegeu la nota següent: “Die sabbati, prima mensis Iulii 1385. = Arnaldus Pintor, pictor, civitatis Urgellensis, confiteor et in veritate recognosco vobis venerabili Guillelmo Raimundi de Erillo, bajulo civitatis predicte, presenti, et vestris, vos michi solvisse, etc., decem libras Barcinone, ex et de illis quadraginta libras Barcinone quas michi promissistis dare pro quodam retabulo pro me vobis faciendo de vita sancte Catharine, simile et ad formam, cum suis scabellis, presbiteratui Berengarii de Picamoles, quondam, in Sede Urgellensi. Et quia, etc.; renunciatis, etc.; faciam apocham de soluto. = Testes, Jacobus Leguna et Petrus Casasus, scriptor Sedis” (Manual del notari Pere de Ministrells, de 1385 a 1388, f. 101).

nat de Travesseres. Estructurades en diversos compartiments, tenen representades diverses escenes de la vida i martiri d'ambdós frares dominicans. La darrera ens dóna la data de llur execució entre els anys 1365-1370⁹.

El reduït local, adherit, encara avui, a la casa del degà, el qual aquest volgué reservar-se en fer-se, de comú acord, pel prelat i la corporació capitular, el 8 de març del 1379, el lliurament a favor dels preveres beneficiats de la catedral de la *casa de Capítol*, dintre els claustres de la Seu, la qual fou antigament refetor de la canònica, no fou pas habilitat tot d'una per a encabir l'adient altar per al servei del benifet, sota la invocació de santa Tecla, instituït pel llavors degà Ramon Cervera¹⁰. Almenys, quant a l'escaient retaule, podem assegurar que ho deixà enterament a les bones mans dels seus hereus testamentaris.

Així apareix del corresponent contracte que, juntament amb el Capítol, estipularen amb el pintor lleidatà Pere Texidor. El reproduïm transcrit del seu original en paper a doc. 2.

Una nota, eixida a l'atzar en un manual de Capítol, ens dóna la data de la seva execució, inadvertidament oblidada en el text del document. Sabem per ella que, el 27 de març del 1432, la marmessoria tenia lliurats vuitanta florins dels cent que el pintor devia rebre com a preu total del retaule¹¹. Ultrapassant aqueixa quantitat l'import de la segona paga estipulada, fa pensar que l'obra estaria ja molt avançada en la seva instal·lació i dauradura. A remarcar la noblesa dels materials d'or florentí i atzur d'Acre que, tal com fou taxativament pactat, Pere Texidor devia emprar-hi; com també la suma important de cent florins d'or d'Aragó a què ascendí el preu de l'interessantíssim retaule. Les seves mides, de tretze per divuit pams, eren més que regulars.

⁹ Vegeu *Monographie de la Cathédrale d'Urgel en Catalogne*, par l'Abbé M. B. Carrière. "*Mémoires de la Société Archéologique du Midi de la France*", t. IX, pp. 211-225. Années 1866 a 1871.

¹⁰ PERE PUJOL, *L'església de la Pietat de La Seu d'Urgell*, «*Analecta Sacra Tarraconensia*», vol. I, p. 331 i ss.

¹¹ La nota de referència diu així: "Dijous a xxvii de març, anno mccccxxxii^o, fem compliment a vuitanta florins que pagam de la marmessoria de micer Ramon Cervera an Texidor, pintor de Leyda, per fer lo retaule de santa Tecla. Restenli encara vint florins." (Fragment d'un llibre d'actes, f. xvii v^o.) Sembla que un fragment important d'aquest retaule, segurament el bancal o predella, existí fins per allà el 1884, penjat en el mur, dintre el claustre, d'on un dia desaparegué, sense que hom sàpiga avui on es troba.

¿Seria aquest pintor l'autor del retaule dedicat a sant Pere i sant Miquel, el major de la que fou parroquial d'aquest nom, el qual, des de l'any 1907, roman instal·lat al Museu d'Art de Catalunya? Una nota escadussera, trobada recentment en un dels llibres d'aquella suprimida parròquia, enclavada dintre els àmbits de la seu, ens dóna peu per a proposar l'indicada atribució. Llegim en ella que l'any 1433, data en la qual l'esmentat pintor lleidatà devia deixar enllestida l'obra per a la capella de santa Tecla, els sagristans de sant Miquel manlevaren vint-i-dues lliures per a saldar el compte de llur retaule ¹².

De no haver estat Pere Texidor el pintor del referit retaule parroquial, hom podria intentar d'atribuir-ne la paternitat a mestre Ramon Gonzalbo, a qui Sanpere i Miquel troba fent residència en la nostra ciutat l'any 1430 ¹³. Aqueix pintor, per bé que molt probablement de procedència aragonesa, fou el nostre primer quatrecentista indígena, creador d'una escola pictòrica en aquesta ciutat.

Els dos únics documents de què avui disposem, que ens parlen de les seves activitats, són els dos contractes que ell estipulà sobre l'obra de sengles retaules amb els parroquians dels llocs comarcals del Pla de Sant Tirs i de Montferrer. El Pla de Sant Tirs es troba encastellat, a la faisó medieval, dalt un turó d'ampla base, en la represa final del pla de La Seu. Dista d'aquesta ciutat uns nou quilòmetres de carretera. Pel preu moderat de seixanta florins corrents pacta l'execució d'un retaule, de deu pams d'amplària per altres tants d'alt dedicat al titular d'aquell lloc. Foren signats els corresponents capítols el 27 de maig del 1455 (doc. 3).

Tindria un major interès el retaule contractat amb els de Montferrer, igualment que els de Sant Tirs, per al titular de llur parròquia. En primer terme, seria de majors proporcions: devia ocupar tota l'amplada de la capella. El seu preu, quaranta florins més; en total, cent florins corrents. Igual que en l'anterior, s'avenia Ramon Gonzalbo a percebre bona part de la paga en espècie: forment, se-

¹² Heus ací la nota de referència: "Seguex se lo cens que fa la dita segrestia. = Item fa per XXII lliures que los sagristans manlevaren per pagar lo retaule l'any mccccxxxiii; de les qualls s'an a ffer dir XXII. misses per la ànima de'n Solsona, lo prom, les quals misses s'agen a dir dins la sglésia de sent Miquell..." (Llibre de la sagristania de sant Miquel, de La Seu, f. 263. Arxiu de la parròquia de Sant Ot).

¹³ S. SANPERE I MIQUEL, *Los Cuatrocentistas catalanes*, t. I, p. 179, Barcelona, 1906.

guel, verema, al preu del mercat de La Seu. Per bé que aquest cop, probablement, hom acordà prescindir-ne, sembla que adoptaria el pintor l'endrapat de lli que, en tot cas, li fornirien a llurs despeses el prohoms de Montferrer (doc. 4).

¿Quin fet devia motivar la trigança en la construcció del retaule concertat? Car resulta que per a l'obra que Gonzalbo devia deixar enllestida l'any 1460, el 12 de desembre del 1475 li fou concedida la pròrroga corresponent per a tenir col·locat per sant Joan de juny de l'any propinent "lo tabernacle, bancal e la taula migana, ab tot son bon compliment". ¿No seria, ben segur, l'estat de pertorbació que va prevaler en el país, a partir del 1461, en què sorgiren els primers incidents precursors de la guerra dels remences? Cal tenir en compte que Montferrer, estratègicament encastellat, a tres quarts d'hora de La Seu, com a lloc preponderant del Capítol, aparellat avinentment per a la defensa, devia sofrir d'antuvi les repercussions d'aquella lluita fatigant, llarga i intensa.

No res menys, la represa en ordre a l'execució del retaule pactat, que llegim seguidament al text del contracte, ens forneix la dada interessant de tenir el nostre pintor casada la seva filla Maria amb el notari urgellità, aleshores ja difunt, Jaume Llobet.

Tenim per quasi segur que s'hauria format a redós del seu avi el pintor Joan Llobet, establert a la Seu, qui el 18 de juny del 1508, contracta l'obra d'un retaule amb els parroquians de Canillo (vall d'Andorra). Deuria enllestir-lo dintre el termini d'un any, residint en aquella parròquia; per a la qual cosa hom li faria la pitànça i li seria fornit tot l'or i els colors. El preu seria només de trenta lliures (doc. 5).

A causa de l'incompliment, sens dubte, per part del pintor, de l'esmentat contracte, per la dificultat ja prevista del seu sojorn, durant un any, en l'alterós lloc de Canillo, dos anys després atorguen una nova escriptura, precisant que el retaule serà obrat per Llobet al seu taller de La Seu. Hom no negligí de consignar en ella que devia ésser dedicat a sant Serni, titular d'aquella allunyada parròquia. El seu preu serien cent florins corrents. Vegeu el detall de la novella capitulació concertada amb data del 2 d'agost del 1510 en el doc. 6.

La seva relació amb els habitants de Canillo ens suggereix la idea d'atribuir a Llobet l'obra de l'actual retaule major, caracte-

ritzat per la brillantor del daurat i els colors llampants, existent en l'esglesiola propera a aquell lloc, coneguda per sant Joan de Casselles. Altres dos retaules, un d'època anterior, bastant malmès per la humitat, i altre de coetani, eixit de l'església de Prats, foren trets d'aquella parròquia l'any 1926.

Mercès a les clarícies donades pel senyor A. Duran i Sanpere, la personalitat del pintor cerverí Joan Pau Guardiola, anomenat *el mut*, car ho era de naixença, és avui a bastament coneguda. Cabalment, per al tal efecte, utilitzà l'amic Duran l'oportú contracte, que avinentment li trametérem, celebrat entre el dit pintor i els consellers de la nostra ciutat, el 16 de setembre del 1536, per a la construcció del retaule, dedicat a ambdós patrons de la parròquia, sant Joan Evangelista i sant Ot, en llur propi altar de la catedral¹⁴.

Avui donem una altra capitulació semblant, de data anterior, concertada pel mateix pintor amb els representants de la confraria dels sabaters, estipulant l'obra d'un retaule en honor de llur patró sant Marc. Fou el segon que tingueren instal·lat en la capella construïda a llurs despeses, el 25 de juliol del 1469, en l'església del convent de frares Predicadors de la present ciutat¹⁵ Diem que

¹⁴ A. DURAN I SANPERE, *Documents d'art antic català. El pintor Joan Pau Guardiola. Segle XVIè*, «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya», 1921, p. 11 i ss.

¹⁵ L'avinent contracte per a l'obra de la capella diu com segueix:

«Capítols fets, concordats, inhiets e jurats entre en Pere Traper e Johan Bonet, procuradós, e Pere Balitrán, adjunt, ab en Johan Faures, de aquest acte absent, procuradós de la confraria dels sabaters d'una part, e en Pere Solà, mestre de cases, de la ciutat d'Urgell, de la part altra, sobre la capella fahedora de la dita confraria en la sglésia de Preycadós de la dita ciutat, prop l'escala que munte al cor de la dita sglésia. = E primerament, los dits procuradós donen al dit en Pere Solà per preu de la dita capela, per sos treballs tretze lliures barceloneses, pagadores en tres vegades, ço és, la primera al principi de la obra, la segona al mig de la obra, la tercera e darrera per tot lo mes de octubre primer vinent. = Item són de acord que lo dit en Solà promet als sobredits procuradós fer la dita capela en aquella pròpia forma e manera que la capela de sent Cosme e sent Damià de la dita sglésia sta feta e obrada, segons la obra de guix; exceptat que no y ha a fer rexes ni altres pintures que sien de colós. És ver que l'a a donar blancha, e reparada segons se pertany ab son altar. = Item fonch concordat que lo dit en Pere Solà hage a fer la dita capela d'ací per tot lo mes de setembre primer vinent, e aquell a acabar a tot son càrrech e despeses, axí de fusta com de claus; e que en asó no li vèlegue negun impediment, exceptat malaltia; e si lo contrari fahie que hage a pagar los dayns a coneguda de dos mestres elegidós per cascuna de les parts. = Item, foren de acord que los dits procuradós hagen a donar al dit Solà calcs e ges, e pedra tanta com necessari serà dins la dita sglésia, e terra e arrena, si mester serà, e si altres coses hi seran necessàries agen a metre dins la dita sglésia. E si per aquestes dites manobres lo dit Solà havié a vagar, que li sien tenguts a pagar los jornals que vagarie, exceptat, cas de

fou el segon, per tal com, anteriorment el 1512, data de l'estipulació amb Joan Pau, per bé que a precari, els confreres de sant Marc posseïen l'adient retaule en llur capella que, l'any 1502, mitjançant l'oportuna atorgació, el prior i conventuals de sant Domènec els cediren en propietat¹⁶.

Altrament, el retaule contractat correspon a la tècnica dels primers temps del pintor cerverí. Brunyirà d'or fi tota la part arquitectural del retaule. En el bancal farà la Pietat, i als extrems les imatges de sant Crispí i sant Crispinià. Al mig del retaule la imatge de sant Marc "alta e gran, com fer se puegue, ricament vestida ab brocat...". Dalt de tot anirà el calvari. Vegeu el text del contracte en doc. 7.

Semblantment a la de sant Marc, el redreç de la confraria de Nostra Dona del Roser, instituïda com aquella en l'església del monestir de Predicadors, de La Seu d'Urgell, fou acomplert als primers anys del segle xv. El 7 d'agost del 1511, l'abat i procuradors de la confraria, "ab intervenció dels honorables Cònsols", concerten amb el prior i frares de sant Domènec tot el referent a la incrementació del culte en llur capella. "E primerament demanen los

fortuna, que no's trobassen en la present ciutat. = E lo dit Solà se obligue a fer la dita capella, e ferse la messió a ell, e als qui li ajudaren. = Item promet lo prior del dit Convent fer compliment al dit Solà a tretze sous, e de subvenirlo de fusta vella e nova, exceptat que serra, ni altre instrument de obra, no y age a entrar; e lo dit offici de sabaters, axí mateix, de subvenirlo de fusta en la dita forma. = Item, prometen los dits procuradors e adjunt pagar la dita quantitat en les pagues desús dites; per ço attendre e complir que'n obliguen tots lurs béns e de quiscun d'ells in solidum e per lo tot. = Item, volgueren que dels presents capítols sien fetes tantes cartes quantes necessàries e demanades seran. = Die martis, .xxv. iulii, anno a Nativitate Domini millesimo .cccclx. nono, fuerunt firmata el iurata dicta capitula per dictas partes, iurantes, etc.; obligantes, etc.; bona, etc. = Testes, Michael Çabuch et Guillelmus Aravó, sartor, Sedis." (A. C., plec de contractes.)

¹⁶ Extraïem de la capitulació atorgada el 21 d'abril del 1502 les clàusules següents: "Primerament és convengut e concordat entre les dites parts que los dits mesters sabaters tinguén e posehesquen la capella de sant March en lo dit monestir. = Item és convengut entre les dites parts que los dits sabatés no puguén ni transferir la dita confraria en altre loch sens que no haguessen justa causa... = Item és convengut entre les dites parts que, stant justa causa, e los dits sabatés se volien mudar e portarse'n lo dit retaule, segons és dit en lo prop precedent capítol, que en tal cas lo dit monestir tingue llibertat de retenir-se lo dit retaule, restituynt e donant als dits sabatés lo que de vuy en avant hi hauran més pintant aquell, o fetes despeses en aquell. = Item és concordat entre les dites parts que si los dits sabatés hi faran algun palis, o creu, o càlzer, o altre qualsevol joyell, que en cas se mudassen, se'n puguén portar tots los dits joyells hi hauran fets, si donchs no's mostrarà en scrits haverlos donats a dita capella o monestir" (A. C., plec de contractes corresponent).

dits abbat y procuradós que'ls sie dada la capella e invocació de Nostra Dona del Roser, pera ops de lur confraria. E axí plau als dits frares". Obtenen, així mateix, que els sigui concedit lloc per a sepultura en la mateixa capella; que puguin tenir a llur disposició el bací dels acaptes; "que per lo dia de Nostra Dona del Roser sie fet lo offici solemnement, com se pertany"; i, per últim, "que'ls sie dat loc en lo monestir per tenir tots los ornaments de la dita confraria, y que sie a lur disposició. Plau als frares que hagen lo loc sobre la sacrestia, e a tota disposició lur"¹⁷.

Alguns anys abans (car el text precedeix, en el mateix quadern, al de la capitulació del 1511) haurien esbossat el reglament de llur pia associació. Veritable exponent del seny ancestral amb què hom solia regular aquests afers, els estatuts de la confraria de Nostra Dona del Roser resulten una pàgina emocionant que palesa el comportament sanitosament patriarcal d'aquelles generacions amaraes del sentit íntim del viure cristià¹⁸.

El 17 de març del 1518, els dirigents de la confraria, els noms dels quals vénen esmentats al final del text, atorguen l'adient contracte per a la construcció del retaule del Roser amb el pintor (segons sembla) domiciliat a Tremp, Joan de Broselles. El preu serà de cinquanta lliures, la meitat a cobrar acabat que sigui el retaule, i l'altra meitat un any després. Mentrestant (afegeixen amb corpreneadora ingenuïtat), li seran donades "totes les caritats que seran rebudes per fer dit retaule". Serà pintat a l'oli. Nostra Dona figurarà en la fornícula central o pastera. Als guardapol·sos anirà l'efígie d'alguns papes, que designarà el prior. Pintarà

¹⁷ Arxiu de la Ciutat; plec rotulat "Confraries".

¹⁸ Traslladem ací una de les bases de les deu que integren el referit esbós o borrador del reglament. Diu com segueix: "Item que los Confreres qui entraran sien persones honestes, no rofians ni persones públicament difamades ni scandaloses, ans si dels ja entrats tals n'i haurà, pusquen ésser lançats, a conexença dels dits Consols y abbat. E los dits Confreres, ab intervenció emperó y sabuda dels dits senyors de còsols, elegesquen e pugen elegir entre ells un jove, o lo qui'ls parrà, ciutadà de la ciutat, bo, e disposat, ésser dels dits confreres jovens, tant com toque en manarlos y hordonarlos axí en los acaptes de festes de Nadal, dies de fires, y Corpocrist e composicions de viudos, lo qual anomenen vulgarment l'abat; e que los dits confreres e jovens sien tenguts seguir e obeir aquell en les coses sobredites, e en altres serveys, festes e alegries, dins la ciutat, en honra dels dits senyors de còsols e de tota la ciutat; en coses emperó honestes e no leges, en neguna manera, ni prejudicials a dit senyor bisbe, senyor nostre natural, y ciutat. E de açó prestaran los dits confreres jovens en lur entrada, en poder dels dits còsols y abbat, jurament".

el bancal amb el seu primer graó. Completarà l'obra amb quatre o cinc històries, "les quals per lo Rnt. Prior de Preycadors li seran dites e designades" (doc. 8).

El nombre dels inscrits, amb els anys, hauria anat en augment; i, amb ells, les possibilitats econòmiques de la piadosa entitat. De dia en dia, degué desvetllar-se entre els germans la legítima aspiració de posseir un altar de noble envergadura. A aquest fi, "lo abbat de Malgovern"¹⁹, procuradors i confreres de Nostra Senyora del Roser" capitulen amb un pintor de nomenada, com ho era certament el portuguès Pedro Núñez, establert de temps a Barcelona, per tal de renovar el retaule, eixit anys abans de les mans del pintor de Tremp.

Malauradament, el text de la capitulació resulta quelcom imprecís. Dubtem que aqueix contracte vagi tenir compliment. Ve mancat de data.

El retaule seria, no cal dir-ho, pintat a l'oli; i hi figurarien les històries i personatges que l'abat, procuradors i confreres tindrien a bé escollir. Hom recalca, al final, l'obligació per part de l'artista de pintar les dues tribes, xambranes, pastera i tabernacles "y tot lo que de fusta hi hauran més afegit del que huy és...". El preu convingut foren cinquanta ducats d'or, amb promesa d'estrena. Sembla que la present capitulació (doc. 9), evidentment incompleta, devia ésser redactada vers l'any 1540. El pintor Núñez vivia encara l'any 1547²⁰.

Tant de bo que el refulgent homenatge en honorança a l'illustre professor faci reviure en les noves generacions el goig de percaçar cada dia amb més afany les deus puríssimes del nostre passat.

¹⁹ L'expressió de *Malgovern*, aplicada al capdavanter de la confraria, significa, sens dubte, el caràcter bon xic espinós que, segons l'apreciació general, devia tenir aquell càrrec de dirigent cabdal de la moguda entitat. Devia ésser d'antuvi una denominació xiroia, d'origen vulgar, per a assolir amb el temps un rol oficial. En l'adient llibre de Consells, de l'Arxiu de la Ciutat, el càrrec d'Abat de la Confraria de Nostra Dona del Roser, a partir del 1539, figura entre els altres oficis de renovació anual. En l'exercici del 1540, Ramon Foradada fou elegit per al càrrec d'Abat de Malgovern de l'entitat (vegeu *Llibre de Consells, de 1513 a 1578*, f. 322).

²⁰ Cf. S. SANPERE I MIQUEL: *Los Cuatrocentistas catalanes*, vol. II, p. 14; i també A. DURAN I SANPERE: *Un retaule de Sant Sever exiliat i repatriat*, «Vida Cristiana», núm. 134.

DOCUMENTS

I

La Seu d'Urgell, 7 febrer 1573

Inventari descriptiu de l'altar de la catedral d'Urgell, construït en 1347-1349, pres en l'avinentesa d'haver estat nomenat Porter major Mossèn Antoni Majoral.

ANTIPENDI. Dins dita rexa fonch trobat lo peu de lo altar mayor, so és, lo davant, parat de argent, que està compartit en tres peces, de posts, en les quals stant tapades [empotrades] les images de argent. La pessa de mig es Déu lo Pare, ab los quatre Evangelistes, ab los animals de bulto, de argent. En les altres dues pessas, que stant dessà y dellà, hi ha .viii. personatges de sancts, de bulto, de argent. = En la pessa de mig, de Déu lo Pare, ha .lxviii. pedres encastades, de diverses colors, entre grans y xiques. = En la pessa del un estrem, hont hi ha un Sanct Miquel, hi ha un encastat de argent sens la pedra. Son entorn de dit Sanct Miquel quatre smalts, ab la creu y una clau pintada, y .xxii. pedres encastades de moltes collors. En lo restant de dita pessa estremera hi ha .viii. pedres encastades, de diverses colors, y quatre costats sens pedres; y tanbé hi ha, ultra dels personatges, que dalt són mencionats, dos àngels de argent ab dos smalts en cada un, ab les armes de creu i clau pintades en los smalts. = En la pessa del altre estrem hi ha .viii. pedres encastades, de diverses collors, y totes son en la imatge de Sanct Joan Baptista, hon també hi ha tres encastats sens les pedres.

RETAULE. Al retaule de argent sobre l'altar mayor [mesa de l'altar], fonch trobat que stà en tres peces, una en mig, y les altres dessà y dellà. La pessa de mig és una rexa de fusta, cuberta de launes de argent, feta a la moderna. = En l'altra pessa, que stà a ma dreita, anant vers lo altar, ha quatre misteris, so és, la Ascensió, la missió del Sperit Sanct, la Assumpció y la Coronació de Nostra Senyora, ab sos personatges de bulto, de argent; y en la image de la Coronació hi és Déu lo Pare ab un ceptre de argent, y dalt ha .viii. serafins, de bulto de argent. L'altra part està tanbé partida en quatre misteris, so és, la Anunciació, la Nativitat, la Adoració dels Reys y la Resurrecció. = En la image de la Anunciació és lo següent, so és,

Déu lo Pare ab son pom en la ma, daurat, y uns raigs de argent sobredaurats, y un Jesuset ab la creu al coll, y lo Sperit Sanct a modo de una colometa; y també hi és lo archangell Sanct Gabriel, y Nostra Senyora, ab ses diademes sobredaurades, y un jarro ab unes flos de argent. = En la image de la Nativitat ha tres personatges, grans, de argent, so és, Nostra Senyora, Sanct Joseph y una altra sancta; més, hi ha molts altres personatges petits, so és, pastors, bestiar, lo bou, y lo asse, y ovelles, cabres, montanyes y arbres de argent, tot de bulto; y un pressebre, y lo Jesuset en mig, y al cap de la image ha un raig de argent, sobredaurats; y Nostra Senyora y Sanct Joseph tenen ses diademes sobredaurades. = En la image de la Adoració [dels Màgics] ha set personatges, so és, Nostra Senyora y lo Jesuset, ab ses diademes de argent, sobredaurades, y Sanct Joseph sens diadema; los tres Reys ab sos vasos de argent, sobredaurats, y un catíu, negre, que té dos medaxis que no trahen sino lo cap, perque es al estrem de la image. Tanbé hi és la estela sobredaurada. = En la image de la Resurrexió hi son los personatges següents, so és, Cristo ab sa diadema y la creu. Falte-y una bandereta de argent que havié en dita creu, que ara no hi és. Ay tanbé un sepulcre ab los caps y dos brassos de dos personatges de les guardes, so és, un bras de cada un, que tenen ses guisarmes; falte-y, emperó, la una guisarma, que estave a la part esquerra de Cristo. Item, tres altres personatges sensors, que són guardes; los dos tenen ses lances, y la hun té un punyal, l'altre no'n té, y tenen als peus sos elms de armadura blanca; y l'altre personatge està ayagut ab lo elm al cap, y a la una ma té lo punyal, y a l'altra té un bastonet, tot de argent, de bulto. = En la image de la Assentió, que dalt stà tocada, és lo Cristo, ab sa diadema, y un núvol tot entorn d'Ell; y Nostra Senyora, y la montanya, y los Apostols; que tot axó, fora del Cristo, està de una pesa llevadissa. = En la missió del Sperit Sanct, dalt mencionada, hi ha lo Sperit Sanct a modo de colometa, ab uns raigs y un núvol, so és, vuit raigs a cada part, entre grans y xichs. Tanbé hi ha Nostra Senyora, ab sa diadema sobredaurada, y la cadira ab los Apostols; y tot axó, fora del Sperit Sanct y dels raigs y del núvol, està tot de una pesa levadissa. = En la dita image de la Coronació de Nostra Senyora, dalt especificada, són los .viii. serafins, que dalt estant tocats, y Nostra Senyora, sens diadema, y Déu lo Pare ab un ceptre en la mà y la corona real al cap, y un troset de corona en la mà pera coronar Nostra Senyora; un caxa banch y unes torratxes a cada cap, y dalt ha tres sobrecels, entratallats a la moderna, tots de argent. = En la imatge de la Assumpció de Nostra Senyora, dalt mencionada, hi ha, so és, Nostra Senyora ab son lit, y

.xi. Apostols; y tot se té ab una pessa levadissa. = Tot aquest retaule està està tancat, ab ses portes de fusta, ab una clau. = Al cap del retaule, dalt, és Nostra Senyora, de argent, ab son Jesuset, de argent; y lo Jesús no té diadema. Nostra Senyora té una diadema gran, de argent, sobredaurada, tot entorn, ab uns raigs sobredaurats, grans y xichs; y al cap dels raigs grans, que són .xii., hi ha al cap de cada raig, un estel, de argent sobredaurat. Tanbé hi ha .xii. pedres, tot entorn de dita diadema, encastades en argent, de diverses collors, y una altra pedra al mig, que fa .xiii.¹ = Item, hi ha altra Nostra Senyora, de fusta, antiga, ab una diadema de argent, petita, ab sos raigs, entre grans y xichs, hi ha .vi. a .v. estels petits, so és, un al cap de cada raig larch; però los stells ne són fora, que no n'i a negú sino hu. Vestida de seda, texida de groch y blau, ab unes flos y fullatges².

¹ El 3 de novembre del 1361, el notari Guillem de Ministrells, trobant-se greument malalt, "ut de dicta infirmitate seu languore beata Virgine Maria succurrere et iuvare eidem Guillelmo dignaretur", li oferí "quandam coronam argenteam, desuper auratam, cum muneribus et cum diversis lapidibus diversorum colorum, et cum perlis veris, dictam coronam ornatam et operatam seu munitam per totum eius circulum..." (Regestrum Capituli, in posse Johannis Borrelli, notarii, anno 1361", f. 192v.^o) El 26 de gener del 1390, fou feta donació "per Cardona, alias, dels Perechs, sastre, de la diadema de argent Beate Marie". El 18 de juny del 1415, són anotats cinquanta florins per la diadema, donats pels marmessors del canonge Nicolau Graells (Del quadern intitulat "Moble de la Sacristia"). De l'inventari dels béns de la sagristia, en temps del Porter major Mn. Antoni Tragó, fet el 30 d'octubre del 1416: "Una corona o diadema d'argent, sobredaurada, ab ses esteles. — Altra corona de argent, qui son en los caps de les Maries. — Altra corona d'argent en lo cap de Jhesús. — Uns paternostres de coral e una corona de perles que te la Maria Andorrana..." ("Regestrum Capituli, temporis Vincentii Moratonis, canonici et capellani sancti Odonis", f. 283).

² Heus ací el detall de les peces de roba per a l'abillament de la imatge de Nostra Dona, que surten en el nostre inventari. Una caixa de fusta de pi, plana, d'un pam d'alçària, estotjava les peces següents: "Primo, uns vestiments pera la image de Nostra Senyora del altar mayor. Son de vellut vert, guarnits de tela blanca y de vellut vermell al entorn. = Item, uns vestiments de Nostra Senyora y del Jesus. Son de brocat, ab un escut de escachs, y un devantal de brocat. = Altres vestiments de domàs blanch, ab les armes de Guilla y Hortodó, sens devantal. = Un mantellet del Jesuset, de domàs vert, guarnit de tela blanca. = Altres vestiments de vellut vermell o rosat, ab les guarnicions tot entorn de setí vert i groch. = Altres vestiments de domàs blanc, dolents. = Altres vestiments de vellut blau, guarnits de xarge. = Altres vestiments de seda groga y blava, ab flocadura vermella y groga; estant texits a modo de unes flos y fullatges. = Dos cordons de seda ab sos flochs, la un groch y l'altre vermell. = Altres vestiments de Nostra Senyora, de drap de lana, blau, ab guarnicions de vellut negre. = Altres vestiments de drap blau, guarnits de pells blanques." En un caixabanc, en dos caixons, existien les peces següents: "Una tovallola moriscada de diverses colors y mostres. = Dues tovalloles [vels humerals] vermelles, y altra verda, totes de domàs de seda; la una de seda no es domàs sino vermell. = Uns vestiments de Nostra Senyora, de tela blanca, brodat, de entretall, ab ses flocadures de fillella. = Vuit stovalles del altar

= Al graó més baix del peu de dit altar mayor hi ha dues columnes de fusta, grans; en la una és Nostra Senyora, de fusta, y en l'altra lo archangell Sanct Gabriel, de fusta, y són les images daurades. = Item, fonch trobat sobre dit altar mayor una creu de argent, sobre-daurada, ab un Crucifici, de argent, sobredaurat; en la qual ha, entre la una part y l'altra, .xiii. pedres encastades, de diverses colors. Està ab son peu y torraxos³.

BALDAQUÍ. En lo frontispicio y cancell de dit altar mayor, al davant, foren trobades vuit peces de argent, sobredaurades, ab santicons y misteris dels goigs de Nostra Senyora. = Als costats de dit altar [baldaquí], dessà y dellà, foren trobades sis peces de argent, so és, tres dessà y tres dellà, tanbé ab sos santicons y angelets de bulto, de argent; lo qual argent se tanca ab unes portes de fusta, ab tres claus, les quals té lo Porter mayor. = En la vora del altar, so és, en lo frontispicio del cancel de dit altar, dalt mencionat, hi ha .xxiii. pedres encastades, de diverses collors, y dos encasts sens pedres. = En

mayor, grans. = Uns vestiments de Nostra Senyora de tafata, blanch, gornits ab fusells de or, ab fullateria. = Ultra del damunt dit, fonch trobat y comanat a dit mossen Majoral, Porter, los vestiments de Nostra Senyora següents: Primo, un vestiment de Nostra Senyora antiga, de hosteda blava, guarnida tot torn de veta de seda taronjada, ab lo devantal de osteda taronjada, ab dos ribets de osteda blava, y un en mig de vellut negre. = Un mantell de Nostra Senyora de seda blava, entreteixida de fullatge y animals de fil d'or, espessa y antiga, y ab mantellet del matex per al Jesús." En altre inventari, de 30 de desembre de 1481, surten els mantells i joies següents: "Un mantell de seda blanca ab cortapissa, a l'entorn, de dosos. = Un mantell, lo mayor, de seda blanca, de diverses colors, ab altre semblant del Jesús. = Un drap de seda, dit mantell de la Andorrana, ab cordons de seda vermella. = Una cadena d'or, en que ha cent e dotze malles. = Un collar o rastre de paternostres d'argent, sobredaurats, en nombre de sexanta, mesclats ab perles. = Un rastre de paternostres de coral, que son trenta set, ensemps ab sinch de argent, sobredaurats, que hi ha". (Arxiu capitular, Manual del notari Nicolau Pons.)

³ El parament de l'altar roman descrit en la forma següent: "Item, en lo dit altar mayor foren trobades tres tovalles grans. = Uns corporals ab sa ànima. = Una sacra de paper. = Altra sacra guarnida de fust, cubert de cuyro vermell, ab sos corporals y ànima de Orlanda, obrats de ret. = Altra sacra de fusta pintada y daurada ab son guarniment, ques tanca ab ses portes. = Dos coxins; son de domàs turquesat, recamats de fil de or. = Una tovallola blanca per al lavabo. = Un cubertor de cuyro, prou. = Tres missals, la hu ere del bisbe Don Perot de Castellet († 1571); ab tres sobrevestes, una de vellut blanch, altra de vellut carmesí, altra de vellut negre, mes altra de vellut morat, que stà en lo missal continua. = Un parador ab tres graons, de fusta, pera posar l'argent. = Tres barres de ferro ab dos cordills, que servexen per alsar la cortina de vellut, quan leven Deu. = Una cortina de vellut negre, folrada de boqueram negre, la qual alsen com lleven Deu. = Quatre canelobres grans, de lautó, que servexen ordinàriament per los ciris del altar mayor. = Un canelobre petit, de lautó, que també servex ordinàriament per fer lum a legir al qui diu misses baxes en dit altar mayor. = Una palmatoria de argent, ab sa cadenilla y spavilador de argent. = A cada cap del dit parador del argent hi ha dos candeleres de ferro, per tenir les candeles enseses quant se diu lo offici."

los dos estrems del dit frontispicio del altar hi ha .xx. pedres encastades, de diverses collors; y quatre encasts sens pedres, en lo un estrem vers la sacristia baixa. És ver que de les dites pedres ni falte algunes, que no y són, sinò los lochs hon estaven encastades.

Arxiu capitular, Liber Illis. et admodum Rdi. Capituli Urgellensis, a 1572 usque ad 1577, f. 19 i ss.

2

La Seu d'Urgell, 7 abril 1431

Contracte del Capítol i els marmessors de Ramon i Joan Cervera amb Pere Teixidor, pintor de Lleida, per a l'obra del retaule de santa Tecla en la seva capella dels claustres de la catedral d'Urgell.

Jhs. = En nom de Nostre Senyor Deus Jhesu Christ, e de la Verge, Nostra Dona Sancta Maria, e de madona Sancta Tecla. = Capítols fets e concordats entre lo honorable Capítol de La Seu d'Urgell e los honorables marmessors de micer Ramon e Johan Cervera, de una part, e lo honorable en Pere Teixidor, pintor, e ciutadà de Leyda, de la altra part, sobre lo retaule fahedor per lo dit Pere en la capella construïda per los dits honorables micers Ramon e Johan Cervera en La Seu d'Urgell. = Primerament promet lo dit Pere Teixidor de fer lo dit retaule a la dita capella de aquella amplària per ell pressa en un fill, la qual a de ample poch més o meyns de tretze palms de cana de Barcelona, e de alçària de setze palms les posts foranes, e la migana de divuyt palms, ab lo banqual; la qual mida de fill se atura en Bernat Cervera, marmessor, qui damunt. = Item, promet més lo dit Pere de fer la dita obra de bona fusta e bé entalada, axí com és redortes, filoles e rampans arxets al departament de les ystòries, segons en la mostra per ell donada; e tota aquella obra ben daurada, de fin or de Florença, e adzur Dacre, una ymage en quada ystòria e pus si pus se'n hi requerrà; la qual mostra se atura lo dit en Bernat Cervera. = Item, més, promet lo dit mestre de fer en la peça principall la ymaga de Sancta Tecla e dalt lo Crucifixi, Maria e Johan. E tres ystòries de quada part de la benuyrada Verge, les pus beles que poran ésser trobades. = Item més, promet de fer lo dit mestre en lo banquall ço que per lo honorable Capítol de la dita seu serà deliberat, de les quals istòries aga a fer lo dit Pere les porpres d'or partit, e de argent, e totes les altres colors bones e fines, axí com és carmini, vermell e vert. E totes les altres colors bones e fines, segons

que a bona obra se pertany. = (*Al marge*): Plau al Capítol sien fetes Verges e la Pietat en mich, ab la Maria e Johan. = Item, promet lo dit mestre de portar lo dit retaule de alí on se farà a La Seu d'Urgell a son cost e messió, axí de port com de altres qu'àrechs si per ventura n'i haurà, e de posarlo a tots sos obs en lo altar de la dita Capella. = Item, més, promet lo dit mestre de haver acabat lo dit retaule si a Déu plaurà daci a Nadall primer vinent si abans no, o auria ésser culpa de no atendre les pagues davall dehidores. = Prometen primerament lo honorable Capítol de la dita Seu d'Urgell e lo honorable en Bernat Cervera ensemps ab los altres honorables marmessors dels dits honorables micers Ramón e Johan Cervera que per la dita obra donaran al dit Pere Texidor cent florins d'or d'Aragó, e de just pes en la forma e manera següents: = Primerament, li prometen de donar ara de present e açó per obrar la fusta del dit retaule trenta florins d'or d'Aragó e just pes. = La segona paga prometen de fer los damunt dits al dit Pere Texidor, ço és, trenta florins com lo retaule serà per daurar, e los restants quoranta florins com lo retaule serà del tot acabat e posat. = Més, promet lo dit Pere Texidor de donar fermança per la damunt dita quantitat, ço és, dels sexanta florins que rehebuts aurà bona e suficient dins La Seu d'Urgell. = Les quals coses prometen les dites parts de atendre e complir la una a l'altra, sots pena sia açó remès al dit honorable Capítol de la dita Seu d'Urgell. = Die septima aprilis dicta capitula fuerunt laudata et firmata per honorabiles dominos de Capitulo sub pena .i. librarum et sub obligatione bonorum ipsorum; et juravit dictus Petrus Texidor fidem per .x. librarum Johannis Fonoll, mercator, qui renunciants, etc. Et dictus Petrus firmavit indemnitatem dicto Johanni qui juravit ob bona, etc. = Testes Johannis de Queralt, Castriboni, et Johannis Scalona, presbyteri Sedis.

[*Al dors*]: Capitols sobre lo retaule fahedor en la Capela de Sancta Tecla.

Arxiu capitular, plec de contractes de dit temps.

3

La Seu d'Urgell, 27 maig 1455

Contracte del retaule major del Pla de Sant Tirs, celebrat pels consellers i prohoms d'aquell lloc amb Ramon Gonzalbo, pintor de La Seu.

Capítols fets e fermats entre los honorables Cònsols e prohoms del loch del Pla de Sentirs, de una part, e lo honorable en Ramon Gonzalbo, pintor, de La Seu d'Urgell, de la part altra, sobre lo retaule fahedor en lo dit loch, sots invocació de mossenyer Sent Tirs. = E primerament, lo dit Gonzalbo promet fer lo dit retaule de bona fusta, ben clavat e bé barrat e bé entretallat, axí com de bon retaule se pertany. = Més avant fonch en pacte deduhit entre les dites parts que lo dit Gonzalbo hage a ffer lo dit retaule per tres taules meyns del bancal; e lo dit retaule hage haver deu palms d'amble e da larch altres deu ab lo bancal; e que en la taula migana sia pertida en dues instòries, ço és, la primera de mossenyer Sent Tirs e de mossenyer Sent Peire, e en l'altra sia lo Crucifix de Jhesu Christ, Senta Maria e Sent Johan ab alguns juheus. E les altres dues taules que són en los costats sien cascuna pertides en dues instòries, aquelles que los dits promens volran ni elegiran. E axi matex sia tengut de fer al mig del bancal un tabernacle, ben entretallat e obrat e tot daurat d'or fi. Més avant que lo dit pintor sia tengut de fer en los bancals tres ymages de una part e tres d'altra. Item axímatex que totes les redortes e les altres talles e diademes sien daurades de bon or fi, axí com de bon retaule se pertany. Axí matex que en cada instoria hage haver una ymage brocada d'or e altra de bon atzur fi, e la resta de bones colors, axí com de bon retaule se pertany. = Item, axí matex lo dit Gonzalbo promet haver acabat ab l'aguda de Nostra Senyora lo dit retaule d'así a un any primer vinent, empero que lo tabernacle e lo bancal sien fets d'así a la festa de monsenyer Sent Tirs, e possat en l'altar. = E més avant los dits Consols e promens prometen dar al dit Ramon Gonzalbo per rahó del dit retaule per ell fahedor sexanta florins corrents, pagadors en aquesta manera: Primerament, encontinent que los capítols seran fermats, aquells cent sous que lo senyer en Babot ha lexats a la sgleya; la restant quantitat d'aquesta colita qui ve a dos anys, cascun any per sa terça, e lo dit Gonzalbo sia tengut de pendra forment a rahó de quatre sous sester, possat en La Seu, ordi e seguel de dos sous, .vi. diners, venema a tres sous per quintar,

portada así; e les dites dinades sien bones e rebedores; e que sia a electió dels dits cònsols e promens de dar forment e altres dinerades, ho de retenirles a preu per preu. = Die .xiii., anno Domini .m.ccccli.iii. = Testes, Geraldus de Farges, vicarius. = Pere Bertran, del loch de Aynet, de la parroquia de Aynet. = Johan Vilarubí, de la Parròquia. = Die .xxvii. mai, anno a Nativitate Domini .m.cccclv., Raymundus Gonsalbo, pictor Sedis, firmavit et juravit dicta capitula, et dedit in fidejussores venerabiles Arnaldum de Talarno, mercatorem, et Jacobum Gilabert, paratorem Sedis; renunciants juri de principio, et ad hec donat fideiussos. = Testes, Petrus Mir, sutor, et Mauricius Uguet, barbitonsor, Sedis.

[*Al dors, epígraf del document*]: Capítols sobre lo retaule fahedor per lo pintor al Pla de Sent Tirs.

Arxiu capitular, plec de contractes de dit temps.

4

La Seu d'Urgell, 4 desembre 1458

Contracte estipulat entre els parroquians de Montferrer i el pintor de La Seu Ramon Gonsalbo per a l'obra del retaule major d'aquella parròquia.

Jhs. = En nom de Deu sia hi de la Verge Maria, hi de mossenyer Sent Vicenç. Capitols ffets he fermats entre los parroquians de Montferrer, d'una part, he en Ramón Gonsalbo, pintor, de la part altra, sobre hun retaule fahedor per lo dit Ramon Gonsalbo en l'altar de mossenyer sent Vicenç del dit loch de Mont ferrer. = Et primo, jo dit Ramón Gonsalbo promet de ffer lo dit retaule tant alt com és del banquall de guix fins al cap de la capela, he que tingue tota la capella d'ample. = Item, que lo dit retaule sia fet de bona fusta de moll, ben barrat, ben clavat, axí com de bon retaule se merex. = Item, que lo dit retaule sia partit en tres parts menys del banquall; e en la taula migana sia mossenyer sent Vicenç, segut en huna cadira ab la deomàtica daurada de porpra, hi en la punta sia lo jorn del judici, Jhesu Christ ab les ànimes dapnades e salvades, àngels, etc., segons se merex. = Item, que la resta sia compartida en huyt stòries, quatre de sa e quatre de la, del dit sant de mossenyer sent Vicenç, aqueles que los dits promens volran. = Item, que totes les redortes e arxets ho diademes sian daurats de bon or e fi, axí com de bon retaule se merex. = Item, que en quada istòria age huna himage, broquada

de bon or fi, hi altra de bon atzur hi fi, tota la resta de bones colors, com de bon retaule se merex. = Item, que en lo banquall age hun tebernatgle ben entretayllat, he ben daurat de bon or fi, hi de sa hi de la sia compartit en sis miges himages, a la huna part dues en l'altra part quatre. = Item, que los dits promens prometen al dit Ramon Gonsalbo, en nom hi en paga de tot lo dit retaula, cent fflorins corents, en les pagues següents. = Primo, de present .x. fflorins, he a ssent Miquell de setembre primer vinent, que lo banquall he'l tebernatcle sia feyt .xx. fflorins, hi .xx. fflorins tots anys fins age compliment de paga del dit retaule. = Item, que lo dit Ramon Gonsalbo age he sia tangut de aver acabat lo dit retaule de assí a dos ayns primers vinents. = Item, lo dit Ramón Gonsalbo promet penre en dinades de la meytat del dit deute, ço és, fflorment, venema hi als-guns jornals, a conexensa de bones gens, ço és, de .l. fflorins. = Item, que los dits promens prometen portarssen lo dit retaule a lur cost hi mesió, he ffer la messió al dit Ramon tant com lo dit Ramon starà en possar lo dit retaule. = Item més, promet lo dit Ramón de pintar la creu de sent Andreu de bonas colós; enclouse ab lo preu del dit retaule. = Item, los dits promens prometen de donar tant drap de li com en lo dit retaule aurà mester per endrapar de li. (*Aquesta clàusula fou borrada amb una ratlla damunt tot el text.*) = Item, prometen les dites parts que si avien a trebayllar tant per la obra no ésser feta quant per la paga cessada, quiscuna de les parts, la huna a la altra, prometen de donar .v. sous per jorn aguessen a trebayllar. = Fforen feyts los pressents capitolls ha .xviii. de dehembre ayn .m.cccclvii. = Item més, que lo dit Ramon sie tengut de aver acabat lo tabernacle he bancal he la taula migana de quí a sent Miquell de setembre primer vinent, que contarem .m.cccclviii.; he del dit dia de sent Miquell a hun any age aver acabat lo restant de la dita obra ssots la dita pena. = Die lune, quarta decembris anno a Nativitate Domini .m.cccclviii., ffuerunt firmata et jurata dicta capitula per honorabiles Raymundum Gonsalbo, pictorem, civitatis Urgellensis, ex una parte, et Petrum Beatriu, consulem, castri de Montferrer. Et pro hiis obligarunt dictus Raymundus Gonsalbo omnia bona sua, et dictus Petrus Beatriu, omnia bona dicte Universitatis, etc. Jurantes, etc. = Testes, discreti Ffranciscus Garreta, presbyter, et Arnaldus Solans, Sedis.

[*Al dors*]: Capitols sobre lo retaula fehedor a Mont ferrer per en Ramon Gonsalbo, pictor.

Postea, die .xii. mensis decembris, anno a Nativitate Domini .m.cccclxxv., dictus honorabilis Raymundus Gonsalbo, pictor, civitatis Urgellensis, gratis et ex sui certa scientia, petiit et promissit hono-

rabili domino Martino Capiteville, canonico, et rectori, Petro Beatriu et Berengario Cerqueda, consulibus, et Johanni Montan, sacristano, castri de Montfarrer, presentibus, etc. Exhinc ad festum sancti Johannis Junii proximi, faciet lo tabernacle, bancal e la taula migana, ab tot son bon compliment. Residuum vero ad complementum dicti retrotabuli, faciet et perficiet a festo Nativitatis Domini proxime venienti ad unum annum continuo sequentem, prout et quemadmodum in dictis capitulis, ad quos se referunt continetur, sub pena .xxv. solidos, medietatem Curie, altera predicta Curie et Rectori... eidem Raymundo... obligat quod illo tamen supradictum rectorem et alii non teneantur accipere dictum opus sive retaule... Raymundus teneatur eidem restituere scripturam receptam per ipsum pictorem et dominam Johannam, eius filiam, uxor honorabilis Jacobi Lobet, quondam, notarii, civitatis Urgellensis. = Et dominus rector, consules et sacristani, sine prejudicio dictorum capitulorum, promisserunt dicto Raymundo quod incontinenti facto dicto retrotabulo et posito, quod ipse rector, consules et sacristani teneantur solvere plenaliter et de facto numerando, incontinenti et sine dilatione, totam quantitatem restantem, sub pena .xxv. solidos, obligantes bona utriusque partis, etc.: jurantes, etc.; renunciando, etc. = Testes, discreti Anthonius Montanea et Anthonius Grau, presbyteri Sedis.

Arxiu capitular, plec de contractes corresponent. L'única obra, avui existent, que podríem classificar com eixida de les mans de mestre Gonzalbo és la caixeta de relíquies, bellament decorada, que estotja les de Sant Fructuós, màrtir, guardada darrera l'altar de sant Ot, en la nostra catedral.

5

La Seu d'Urgell, 18 juny 1508

Contracte per a l'obra del retaule de Canillo, vall d'Andorra, faedor per Joan Llobet, pintor de La Seu.

En nom de Deu sie e de la gloriosa Verge Maria. Amen. = Capítols fets entre mestre Lobet, pintor de la ciutat de Urgell, de una part, e mossen Pere Montrras, prevere, vicari de Canilleu, e Ramón Casal de dit loc, avent comissio per lo dit loc, de la part altra, sobre'l pintar del retaule se ha de fer en la sglesia de dit loc. = E primerament, lo dit Lobet convé e promet d'estar per spay de un ayn obrant e fent dit retaule, per preu de trenta liures, moneda de Barchelona, per ayn. E si cars ere que dins un ayn dit retaule no se acabave per que per lo matex preu contant per temps hage a complir la obra. E axímateix ultra lo dit preu li prometen fer la despesa, y bona y

rahonable, segons sa condició requer. = Item, los dits habitants de Canilleu prometen, ultra les dites .xxx. lliures e despesa, donar al dit Lobet colors, or y casa, y totes coses sien necessaries, tant per son viure y star com per lo retaule, éxceptat scudeletes y losa y altres aynes del dit offici. = Item, és convengut entre les dites parts que si cars ere que lo dit Lobet no's trobave bé en lo star a Canileu, que pugue penre aquel temps que li semblarà; emperò es entés que encontinent que ell se trobarà bo per obrar que hage a tornar en dita obra e que no pugue obrar en altra obra, jat se sia l'agués empresa. = Item, és convengut entre les dites parts que de les dites .xxx. lliures, si lo dit Lobet ho havia menester, segons lo temps que obrat haurà, li sie feta satisfacció e paga; la qual paga lo dit Lobet hage a demanar al dit mossèn Pere e Ramon Casal, de la dita parròquia. E axí se obliguen los dits mossèn Pere e Casal ferli compliment de paga. = Item, les parts se obliguen en complir los dits capítols; e per ço ne obliguen sos béns e ho juren. = Testes, mestre Nofre Giner e mossèn Ramon Coter, prevere, e Nicholau Guiem. = E mossèn Carcolze, canonge, entre per fermança al dit Lobet, exceptat cars de mort y de malaltia. = Die .xviii. Junii anno .m.dviii.

[*Al dors*]: Capítolls den Lobet ab los de Canileu.

Ibid. id.

6

La Seu d'Urgell, 2 agost 1510

Contracte hagut entre els prohoms de Canillo i el pintor Joan Llobet per a l'obra del retaule major d'aquella parròquia.

Die veneris, II augusti, anno a Nativitate Domini .m.dx. = Capitulació feta e fermada entre lo honorable en Johan Lobet, pintor, de la ciutat de Urgell, de una part, e los honorables Ramon Casal e Esteve Pelicer, promens e jurats de la parroquia de Canilleu, de les vals d'Endorra, de la part altra, en e sobre un retaule sots invocació de sant Cerni, per dit Lobet fahedor e acabador. = Et primo, dit Lobet a de cabar dit retaule complidament dins la ciutat d'Urgell a dits promens e jurats de Canilleu, aportador dins dita parròquia; lo qual retaule dit Lobet ha a donar acabat de assí a la festa de Paschua primer vinent, ab salut que Déu li do, a totes ses despeses; entés emperò que dits promens e jurats hagen a donar al dit Lobet les colors que vuy tenen comprades, lo restant que sobrarà hage haver sguart

a dits promens; e si hi mancave, que dit Lobet hi age donar recapte a ses despeses. E més dits promens sien tenguts donar argent e sinc cents pans de or fi, lo qual ja'l tenen al dit Lobet; e après si res hi mancave del dit or dit Lobet hi ha de donar recapte a ses despeses. = Item, és pactat que dits promens e jurats hagen a donar a dit Lobet per les mans e trebaylls del dit retaule, ultra les colors demunt dites, cent florins corrents, moneda Barchcelona, acabat que sia dit retaule. = Item més, dits promens e jurats hagen de donar al dit Lobet ara de present comensar dit Lobet obrar deu ducats d'or; e quant dita obra sia mig feta li hagen a donar altres deu ducats. E acabat bé e degudament dit retaule l'agen de acabar de pagar bé e degudament a dit Lobet. = Item, és stat pactat que dit Lobet hage de fer almenys en quiscuna ystòria del dit retaule una ymage e roba de brocat, la que dit Lobet farà segons lo presonatge e les diademes del... daurades e ab hart e concert a coneguda del dit Lobet. = E los dit Ramon Casal e Steve Pelicer, en nom propi e en nom de la Universitat de Canilleu pera complir les coses per ells promeses ne obliguen los béns lurs propis e de la dita Universitat, e axí u juren. = E lo dit Lobet promet bé e degudament complir les coses per ell promeses, e per major seguretat ne done per fermansa lo magnífich inossèn Anthoni Carcolse e canonge d'Urgell, qui accepte de bon grat la dita fermansa, renunciant a dret de principal. E axí tant principal com fermansa ne obliguen lurs béns e de un quiscú d'els per lo tot. Renunciant, etc. Juren, etc. = Ab pacte e condició si dit Lobet per enpediment de malaltia dit retaule no's podia acabar dins dit temps que lo dit mossèn Carcolze no sia obligat sinó en restituyr los la obra en lo punt que starà e de restituir los lo més avant de la obra del que dit Lobet haurà pres, en altra cars no vol ésser obligat. = Item és stat pactat que si en dita capitulació havia algunes coses duptoses o ambigues que sien remeses al senyor secretari, a determinació del qual hagen d'estar quiscuna de les parts. = Testes, discreti... Arnau Guillem, presbyteri, habitatores civitatis Urgellensis; et... Grau, sutor, parrochie de Encamp, vallium Andorre.

[*Al dors*]: Capitulació del retaule de Canilleu = 1510.

Ibid. id.

7

La Seu d'Urgell, 7 maig 1512

Contracte del retaule de sant Marc per al servei de la Confraria de mestres sabaters de La Seu d'Urgell, faedor per Joan Guardiola, pintor de la vila de Cervera.

Die .vii. mensis madii, anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo duodecimo. = Capítolls fets, fermats e jurats entre en Gabriel Bonet e mestre Guillem Volta, sabaters, procuradors de la Confraria de sant March, Gabriel Celerer, Pere Roverc e Pere Bonjoc, de una part, e lo honorable mestre Jonot Pau, pintor, de la vila de Cervera, de la part altra, sobre un retaule de Sant March, per dit mestre Jonot fahedor en la forma seguent: = Primo, farà tota la talla, pilars, sembranes e bossells, e les roses de gordapolses, de or fi, ben daurat e brunít, los campés de la talla del banchal de atzur perfillat, a conexença del mestre. E axímateix los campés de dins los pilars per folrar la talla de carmani o de atzur fi. = Item, en lo banchal, en lo mig farà la pietat ab lo sepulcre pomposament e honesta e complida, dessà e delà Nostra Dona a la una part e sant Joan a l'altra, e a cada cap del banchal seran les istòries la una de sant Crespí e la altra de sant Crispinià, aqueles que parran que sien de millor devoció. = Item, en lo retaule, en lo mig, farà una ymage de sant March, alta e gran com fer se puegue, richament vestida, ab brocat, sos fresos, pertinentment, ab sa diadema; e sobre sant March alt en lo trebaserc la Passió ab lo Crucifixi complidament. = Item, a la hun costat del dit sant March una ymage axímateix gran e vestida de sent Crespí, e a l'altra part de forma una semblant de sant Crispinià; e endós campés que resten del retaule, alt dessà e delà seran les ystòries de sant March, aquelles més de essència e devotes que's trobaran, farà en quiscuna de les ystòries, segons los presonatges, dues vestidures de brocat, les altres fines colors com es vermelló, carmani, atzur, diademes daurades, segons se pertany. = E per lo preu de dit retaule dits procuradors e cluer dessús dits donaran al dit mestre .xxxv. lliures, pagades en aquesta manera, que abans que no tocarà altra obra li bestrauran la terça part del preu per comprar or e colors. Lo qual retaule comensarà passada la festa de sant Joan primer vinent e d'aquí avant se tenrà en dita obra fins sie acabat. = E axí mateix li bestrauran del dit preu lo que haurà mester per la despesa la resta del temps que serà acabat a un any. E per ço complir quiscuna de les parts ne obliguen lurs béns. Juren, etc.

= Present lo magnífich micer Joan Çaffarrera. = Testes sunt discreti Petrus Amorós et Michael Selidor, presbyteri, in Sede beneficiati.

[*Al dors*]: Capítolls del retaule de Sant March = 1512.

Ibid. id.

8

La Seu d'Urgell, 17 març 1518

Contracte celebrat pels confreres del Roser amb Joan de Bruselles, pintor de Tremp, per a l'obra de llur retaule en l'església de frares Predicadors de La Seu d'Urgell.

Die .xvii. marcii, anno .m.dxviii. = Capítols fets e fermats entre los Confreres de la Verge Maria del Roser, daval escrits, de una part, e mestre Joan de Broselles, pintor, de la vila de Tremp, de la part altra, sobre lo retaule fahedor del Roser. = E primerament dit mestre Broseles promet pintar a tot son cost missions e despeses dit retaula ab quatre o sinc històries, les quals per lo Rnt. Prior de Preycadors li seran dites e designades. E Nostra Dona en lo mig, e la pastera e uns àngells deçà y delà defora la pastera. E los guardapolsos ab los papes, segons li serà designat per dit Prior. E pintar lo grahó del bancal y refinar lo banchal. E totes aquestes obres promet fer al oli; a la qual obra promet posar tot aquell or y colors fines sien necessàries. E fer dita obra ab tot compliment, com de bon mestre y pintor se pertany, a conexensa de bons pintors. E si alguna cosa hi exie en dita obra que no fos ben feta ni acabada, que la refarà y tornarà tantes vegades quantes sie menester, a tot son cost, missions y despeses. = E per fer dita obra ab tot compliment y perfetament, per seguretat del preu, que rebut haurà, promet donar fermanses y seguretat. La qual sie tenguda no sols en tornar lo que rebut haurie, més en fer fer la obra ab tota perfecció. = Item, los dejús confreres prometen pagar al dit mestre Broselles per la obra del dit retaule, mans, colors, or y altres coses per dita obra sien necessàries, les quals totes venen a càrec del dit mestre, cinquanta lliures, pagadores, ço és, la meytat acabat sie dit retaule, e l'altra meytat un any après que dit retaule serà acabat. E entretant de donarli totes les caritats que seran rebudes per fer dit retaule.

[*Al dors*]: Miquel Castell, abbat; Bernat Morera, Pere Joval, Pere Carles, Jacme Joan Rovell, Lorens Arajol, Pere Laudes, sabater, procuradors. = Miquel Joval, mestre Diego, Berenguer Garcia, Nofre

Gener, Joan Piquer, Barthomeu Belestar, Simon Rovell. Testes, Domengó, y Anthoni Quelo, alies, Moles. = Pagaren de present al mestre tres ducats y mix, que valen .iiii. lliures, .iiii. sous. = Capitulació del retaule del Roser.

Arxiu històric de la Ciutat; plec rotulat «Confraries».

9

La Seu d'Urgell, 1540(?)

Novell contracte del retaule del Roser estipulat amb el pintor portugués Pere Nunyez, establert a Barcelona.

Capitulació feta e fermada entre lo abbat de Malgovern, procuradors y confreres de Nostra Senyora del Roser, de una part, ab intervenció dels honorables cònsols, e mestre Pedro Nuyez, pintor, habitant de la ciutat de Barchelona, de la parta altra, sobre lo retaule fahedor de Nostra Senyora del Roser en lo monestir dels frares Preycadors de la present Ciutat. = E primerament, lo dit mestre Pedro Nuyez promet que de Pascha primer vinent a dos ayns, e d'aquí avant comptadors, si abans no, donarà lo dit retaule bo y acabat y pintat e posat, a totes ses pròpies missions e despeses, axí de colors, or e totes altres coses sien menester per dar compliment a dit retaule. = Lo qual retaule és tengut y obligat lo dit mestre Pedro de pintar de molt bones y riques y acabades collors y or, al oli, ab tanta perfecció y acabament com fer lo puegue, a conexença de bons pintors. = E hagen facultat los dits abbat, procuradors y confreres de dir, elegir y specificar les històries y personatges que en dit retaule se han de pintar, tota hora que ben vist los serà, y pus sie abans no fos ja pintat. = E volen los dits abbat y procuradors y confreres que la dita capitulació se puegue penre a tota utilitat y belesa del dit retaule; e lo que serà ordonat lo dit mestre Pere sie obligat en complir y acabar al temps que desús és dit. = Item, lo dit abbat, procuradors y confreres prometen donar al dit mestre Pere per lo dit retaule, acabat y complit, quoranta ducats de or, pagadors al principi de la obra .x. ducats, altres deu acabat y complit y posat sie ab perfecció dit retaule; e los restants .xx. ducats un ayn après que dit retaule serà molt acabadament posat y complit ab tota perfecció. = E prometen los dits abbat, procuradors y confreres al dit mestre Pedro que, acabat y complit sie dit retaule y posat, si serà vist als senyors de Consols y a ells que merex lo dit mestre Pedro smena y strena més avant del que és promès del dit retaule, per ésser molt complidament y perfec-

tament acabat, que de les almoynes que hic trobaran lo remuneraran y'll satisfaran lo millor que a ells sie possible, así que no perde lo dit mestre en la dita obra de dit retaule. = En lo qual retaule puguen los dits abbat, procuradors y confreres afegir de fusta dues tribes sens la qui ja huy hi son, en loc de les xambranes, una pastera y tabernacles y lo que ben vist los serà de pasta. = E axímateix lo dit pintor per lo matex preu és tengut y obligat de pintar les dites tribes, xambranes, la pastera y tabarnacles y tot lo que de fusta hi hauran més afegit del que huy és. E la Image de Nostra Senyora, fa a pintar, y del Jhesús.

Ibid., id.

PERE PUJOL I TUBAU, PREV.

La Seu d'Urgeil

EL PALAU REIAL MAJOR DE BARCELONA

RECULL DE NOTES HISTÒRIQUES

Era a les darreries del segle passat, que amb el desig d'una revalorització dels monuments que recordaven la nostra pretèrita grandesa, un bon estol d'arqueòlegs i artistes somniaren en una plaça, en la qual fos coincident la visió de la vella Seu barcelonina, del palau major o "quarto" nou, capella reial, església de Sant Just, la casa comunal i el palau de la Generalitat.

Mossèn Jacint Verdaguer no pogué sostreure's a la idea, i va plasmar-la en els versos de la seva *Oda a Barcelona*, que diuen, en referir-se a l'espai lliure que havien de cenyir les pedres venerables:

En mig d'aquexa plaça, que no tindrà segona,
les tres columnes d'Hèrcules quan miri'l viatger
creurà veure les Gràcies, per ferte de corona
de braços enllaçades, dançant en ton verger.

Aquell somni dels amadors de l'art i la vellúria, i el del poeta, no passaren de l'estat de somni.

Avui, igual que en aquells dies en què es bastia, podem encara recollidament contemplar el que ens ha arribat del que fou palau major, obert segles ha a la plaça del rei (oasi en el brogit ciutadà), la qual, gasiva, ha deixat córrer les centúries servant el tresor de les restes de la primitiva Barcelona nostra, que amorosament es redossava a l'ombra del pujol, que harmònicament anomenaren mont Taber.

Ara, limitada pel que fou palau major al fons, pel "quarto" nou, avui Arxiu de la Corona d'Aragó¹, i per la capella reial, l'addi-

¹ DURAN CANYAMERES, *Catalunya sota el govern dels reis absoluts de la casa de Borbó*. Barcelona 1935, p. 40.

tament del casal dels Padellàs ha vingut a fer el seu clos més íntim, on és de bon sentir el caure de les batallades del seny de les hores de la Seu veïna, que vénen a fer recordança de com els dies passen i els segles rodolen.

I. OBRES GENERALS

1. Els primers temps

El palau anomenat major, en contraposició al conegut per menor, que és memorat pel nom d'un carrer, el qual, en trobar-se amb el que porta el de Templers, fa remembrança de l'estada que havien fet en aquell indret els cavallers d'aquest Orde que el 1312 suprimia el Papa Climent V, no ofereix amb claredat a l'investigador el seu origen, que hom ha d'acceptar recolzat en la tradició, sense que la més tènue prova arribi al seu adjutori.

Ataülf, el monarca visigod, degué assentar la seva cort ² en el lloc que dies a venir seria el palau dels nostres comtes, els quals es destaquen ja en la història de l'edifici, quan en desavinences amb la potestat vescomtal, destinada a desaparèixer, han de sentir l'afront que representava l'apedregament del casal aleshores existent, per homes col·locats a posta en el campanar de la propera Seu i part sobirana del palau vescomtal ³.

Aquell estatge devia anar adquirint importància quan en les hores atziagues, precursoras d'aquelles que ho foren més assenyalamment per ésser tacades de sang, els successors pro-indivís de Berenguer el Vell, Ramon Berenguer, *Cap d'Estopes*, i el seu germà Berenguer Ramon, havien de repartir-se, el 1078, incompatibles per

² RIBERA, *Real Capilla de Barcelona*, Barcelona 1698, p. 8; PUJADES, *Crónica universal del Principado de Cataluña*, Barcelona 1832, IV, p. 3.

³ BOFARULL, *Los Condes de Barcelona vindicados*, Barcelona 1836, II, p. 16; PUIG Y PUIG, *Episcopologio de la Sede Barcinonense*, Barcelona 1929, p. 109.

"Iterum iudicaverunt ut iamdictus episcopus, libere ad iamdictum comitem, ipsos homines qui iactaverunt petras de ipso clochario, super ipsum palacium et in antea faciat directum de ipsis hominibus qui fuerunt ibi in ipsa sedicione.

"Similiter eciam iudicaverunt ut iamdictus episcopus, faciat directum ad iamdictum comitem de ipsis hominibus qui erant in ipso kastro vicecomitali qui iactaverunt petras supra ipsum palacium sive et in ipsa curte comitale." ACA (= Arxiu de la Corona d'Aragó), pergamí n. 39 de Ramon Berenguer I, sense data.

a viure sota un mateix sostre, el gaudi de fer-ho sota el del palau de Barcelona ⁴.

A l'ombra d'aquest, a l'hospital d'en Guitart, que tan acostat li era, lliurava l'ànima a Déu Berenguer el Gran ⁵. S'hi feia traslladar quan coneixia propera l'hora termenal de la seva vida.

Assenyalada i lligada a bastament amb figures que destaquen en la nostra història l'existència del palau en l'època en què la nacionalitat catalana es consolidava, volem aportar el fruit dels nostres escorcolls al coneixement de la vida de l'edifici, amb la intenció de retreure quelcom que inèdit, si no desconegut, pugui venir a ésser adjutori a qui, dies a venir, porti intenció de tractar amplament del que a nosaltres ara ens ocupa d'una manera lleugera.

Notem abans, però, la donació feta per l'alt rei en Jaume I a Pere de Castellassol, d'una torre davant del seu palau "supra portale Ferrerie" amb facultat d'establir un obrador a la seva part baixa ⁶.

El millorament de l'estada comtal és conegut com a desig de Jaume I, el qual per a l'obra de l'edifici, rebia en préstec dels jueus

⁴ BASSEGODA, *La Real Capilla de Santa Agueda*, Barcelona 1895, p. 28. Malgrat que el palau de Barcelona és esmentat com a únic en el conveni per al gaudi d'aquest, entre Ramon Berenguer II i Berenguer Ramon II (1076), en els dies de Ramon Berenguer III es parla d'un "palacium comitalis minore" (sic), situat al raval de Barcelona, al terme dels Arcs. ACA, pergami n. 191 de Ramon Berenguer III: 30 juny 1116.

⁵ BASSEGODA, l. c., p. 30; *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona 1908, p. 32. Informe respecte de la propietat del palau major i instal·lació de l'Arxiu de la Batllia del Reial Patrimoni; per G. M. de Brocà, P. Coromines i J. Miret i Sans. S'ocupen d'aquest palau: JAUME FUSTEGUERES, *Real Capilla de los Condes de Barcelona*, article publicat en «El Áncora», de Barcelona, març del 1851, p. 570, i BOFARULL I SANS, en la Memòria llegida a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, el dia 18 juny 1904, amb el títol: *El palacio real antiguo y el cuarto nuevo o palacio del lugarteniente de S. M.*

Altres documents ens donen notícia d'aquest palau, un d'ells la venda atorgada per Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona, el 12 d'abril del 1160, a favor de "Durosacco" i la seva muller "Agneti" de "ipsas domos cum solio, et suprapositis gutis stillicidis foneis, januis, hestius, cloacis et cum ingressibus earum, quam egressibus, quas habetis constructas in burgo Barchinone, ad orientalem plagam, subtus archus nostri palatii, in quo loco solebat habere femoral", pel preu de 20 sous de moneda barcelonina. (ARP = Arxiu del Reial Patrimoni, o bé Arxiu de la Batllia general de Catalunya, classe 2.ª, A. c. 9, f. 180.) Altra venda datada el 15 de març del 1184, feta per Bartomeu a "Durforto, avunculo meo", d'unes cases "que sunt juxta murum civitatis versus orientem, subtus palacium domini regis, in burgo Barchinone", pel preu de 110 sous de moneda barcelonina (ARP, ibídem, f. 187).

⁶ ARP, classe 3.ª, A. 6: Barcelona, 19 juny 1246.

barcelonins la quantitat de 5.000 sous⁷, mentre que per a tenir-los prop del seu casal, cedia als religiosos Mercedaris, l'Orde tot just fundada, l'hospital que suara citàvem⁸, sota el sostre del qual tan-cava els ulls per a obrir-los a l'eternitat el primer conqueridor de Mallorca.

A darreries del segle XIII, trobem que el nét de Jaume I, Alfons, per tal d'atendre les reparacions que es fessin necessàries al palau cerca l'adjutori de Bernat Fuster, — habitant “apud Villanovam juxta monasterium Sancte Clare” — i, a canvi de la cessió que li fa del dret violari, a prendre del rec comtal l'aigua necessària per a regar la feixa que posseís prop del mas de n'Arnau Llull, n'obté el compromís, violari també, que les acomplirà sense ulterior retribució.

La servitud que representà per a en Bernat Fuster el compliment del pacte, compensada per l'aigua del rec comtal posada a la seva disposició, és a canviar per als seus successors, els quals no aportaran el seu treball a les obres del palau, sinó que pecuniàriament resarciran el comte per la gràcia obtinguda⁹.

De Panissars estant, lloc de glòria, Pere el Gran ordenava a Bernat Escrivà, un pagament a Simó de Gironella, entre altres conceptes per obres fetes al palau¹⁰.

2. Regnat de Jaume II

La casa redós dels comtes-reis de Barcelona, devia representar per als nostres monarques un estatge no mesquí, com ve a demostrar-ho el fet de la concessió del càrrec de custodi de la casa, feta a favor de Pere de Cardona, i vinculada encara al fill d'aquest, Pericó, amb gràcia de la percepció al seu favor de la quantitat violària, com violari és el càrrec, de 8 diners a percebre sobre les rendes de la batllia de Barcelona¹¹.

Esdevingut això sota l'ègida de Jaume II, són també assenyalats

⁷ *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona 1913, I, 2.ª part, p. 911, doc. 104: *Jaime I y los judíos*, per F. DE BOFARULL Y SANS. *Colección diplomática de Jaime I, el Conquistador*, per A. HUICI, III, 2.ª part, p. 347, doc. 1352.

⁸ PIFERRER Y PI MARGALL, *España: sus monumentos y artes, su naturaleza e historia. Cataluña*, Barcelona 1894, I, p. 236.

⁹ ACA, reg. 44, f. 139: Barcelona 15 abril 1279.

¹⁰ ACA, reg. 58, f. 28: Coll de Panissars 5 juny 1285.

¹¹ ACA, reg. 192, f. 92: Barcelona 19 febrer 1292.

en aquest temps al palau, obres, reparacions, millores i engrandiments que un poc per damunt anirem exposant.

Retreiem en primer terme el “fusterium, magistrum et operarium palatii nostri Barchinone”, Bertran Riquer, al qual, en assignar-se-li 300 sous barcelonins anuals sobre les rendes dels molins reials, i supletòriament sobre altres rendes de la ciutat de Barcelona, se l'obliga a atendre obres diverses del seu ofici a emprendre en la mansió reial¹². Trobem el seu nom citat, quan el monarca es dirigeix al batlle de Barcelona, Tomàs Gruny, al qual indica que, sense tenir en compte el que hagi pagat, a càrrec de les rendes de la batllia que regenta, faci reparar les parets del palau, que, en amenaçar ruïna, constitueixen un perill per a la casa i aquelles que li són veïnes¹³.

Ferrer de Manresa, batlle general de Catalunya, és requerit a lliurar numerari aplicador a les obres del palau¹⁴, i posteriorment Romeu de Marimon, batlle de Barcelona, ho és pel monarca, que, per tal que, atesa la comunicació que li ha fet, assabentant-lo de la portada d'aigües de Montjuïc, que estudien els consellers de la ciutat comtal, faci per la seva banda el que pugui perquè una part del cabdal que arribarà a la plaça de Sant Jaume sigui desviada fins al palau per a les necessitats d'aquest.

Un dubte li suggereix el cas, però deixa que el batlle el resolgui: la possibilitat que les aigües, considerant que “dicta platea que locus infimus est”, arribin al “palatium quod est locus alcior” (doc. 1).

El mateix Romeu de Marimon, que la documentació que hem aplegat ens obligarà a esmentar encara diverses vegades, el veiem citat al costat dels com ell “venerabiles”, Pere de Santcliment, Bartomeu de Vilafranca i Bernat Sabater, qui han d'entendre amb els representants del consell barceloní, Miquel Marquet, Antoni Llull, Guillem Tomàs i Guillem de Sentmenat, en la portada d'aigües de la ciutat procedents de Montjuïc, les quals, com hem vist ja, interessaven el monarca per al servei del palau¹⁵.

¹² ACA, reg. 194, f. 8: Barcelona 13 maig 1294.

¹³ ACA, reg. 264, f. 28v: Lleida 31 maig 1297.

¹⁴ ACA, reg. 265, f. 253: Barcelona 13 octubre 1299.

¹⁵ AHCB (= Arxiu hist. de la Ciutat, Barcelona), *Llibre del Consell*, 1301-03, f. 94: 11 abril 1303. El 29 de novembre del 1313, fou reconegut un crèdit a Berenguer Sescases per les obres de les dites fonts (*Llibre del Consell*, 1310-13, f. 67). L'aportació d'aigües es féu l'any 1314 (*Memorias de la Real Academia*

Les fustes de les galeres reials velles, allunyades ja de la mar per sempre, conservades a la platja de la Drassana, devien ésser trameses per voluntat del monarca a Bertran Riquer, obrer del palau, per tal que fossin aprofitades per a les necessitats de les obres del casal reial barceloní ¹⁶.

En el moment en què Romeu de Marimon és batlle general de Catalunya, i de Barcelona ho és Guillem Llull, el nostre monarca escriu a Bertran Riquer, mestre d'obres, de la gestió del qual deu sentir-se satisfet, per a manar-li que, quan sigui requerit per aquells en l'afer de les obres que en els molins reials del Clot es fan per a bastir-hi un casalot, no els negui ni el seu auxili ni el seu consell ¹⁷.

De la tasca que acomplia Bertran Riquer al palau, ens en podem fer càrrec pel manament donat el mateix dia pel nostre monarca a l'esmentat Romeu de Marimon, per tal que fes pagament a dit Riquer de les quantitats degudes per les dites obres ¹⁸ i posteriorment en altra ordre reial es fa esment de la quantitat a pagar, que eren 1256 sous, 6 diners i un òbol barcelonins, la inversió de la qual s'assenyala, entre altres coses, per a la construcció d'una claveguera, dels arcs on es devia fer cuina, voltes i escales ¹⁹.

Cancellació de despeses fetes en el mateix edifici, és l'ordre de pagament donada a Romeu de Marimon, llavors batlle de Barcelona, i al fidel Guillem Llull, al qual no distingeix altre qualificatiu, per la quantitat de 250 sous, diguem-ho de passada, a més de la despesa escadussera ocasionada per la tramesa de cera al monestir de Montserrat, que havia cobert a la bestreta el propi Guillem Llull ²⁰.

El monarca devia estar encara satisfet dels serveis de Bertran Riquer, el ja de temps qualificat mestre i obrer del palau de Barcelona, puix que, passats gairebé deu anys del dia en què se li assenyala una assignació de 300 sous sobre les rendes dels molins reials i, supletòriament, sobre altres rendes de la ciutat de Barce-

de Buenas Letras de Barcelona, VIII (1901), p. 217; *Lo Montjuich de Barcelona*, per FRANCESC CARRERAS CANDI). *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, XXVI (1916), *Excursió retrospectiva a la vella Barcelona*, per FRANCESC CARRERAS CANDI, p. 319.

¹⁶ ACA, reg. 269, f. 93v: Barcelona, 17 setembre 1302.

¹⁷ ACA, reg. 200, f. 148: Tarragona, 13 desembre 1302.

¹⁸ ACA, reg. 257, f. 84: Tarragona, 13 desembre 1302.

¹⁹ ACA, reg. 269, f. 123: Tarragona, 18 desembre 1302.

²⁰ *Ibidem*, f. 190v: València, 17 maig 1303.

lona, cosa que més amunt hem retret; el 6 de gener de l'any 1304. li és allargada per deu anys més l'assignació que percebia sobre la quantitat de 3000 sous, a invertir en obres del palau cada anyada, quantitat aquesta que havia de carregar damunt diversos drets que posseïa el rei en els molins que tenia en la novella construcció del casal del Clot, en la construcció del qual, tal vegada, havia tingut intervenció el mateix Riquer.

Passats els dos lustres, el sou del que anomenarem mestre d'obres, convertit en violari, pesaria directament sobre les rendes dels molins, si inicialment gravava la quantitat que, destinada al palau, es treia d'aquesta font de recaptació de la reialesa ²¹.

Capacitat de la seva tasca i de la confiança que, pel que hem exposat, demostrava tenir-li el nostre rei, Bertran Riquer s'hi sap dirigir directament i determinar l'ordre donada als veguers de Barcelona i de Girona, perquè comminin el prior de Montserrat, Guillem Esquerrer, per tal que pagui la quantitat de 90 lliures barcelonines, d'aquella que era compromès a satisfer per a les obres del palau ²².

El monarca dóna una ordre de pagament al batlle de Barcelona, Arnau Coc, per tal que lliurés les quantitats necessàries a Guillem Gallifa i a Pere de Cardona, tinents del dit palau, per la reparació i adaptació urgent de l'estada comtal que amenaçava ruïna ²³.

Dos anys més tard, el monarca disposava que sigui lliurada la quantitat deguda a Bertran Riquer, mestre de l'obra del palau, manada pagar per lletra reial de l'any 1298 en què disposava que, a més del seu salari anual, li fos satisfet l'import de les obres i reparacions de l'estatge comtal ²⁴.

Corrien els dies i Bertran Riquer, que continuava en el càrrec, a les darreries de l'any 1310, percep la quantitat de 70 sous barcelonins, per algunes messions que havia fetes "en lo monuement de la senyora dona Blanca" ²⁵, morta al clos del palau ²⁶, i a les primeries del 1311 li foren lliurats 640 sous més pel preu

²¹ ACA, reg. 201, f. 83: València, 6 gener 1304.

²² ACA, reg. 131, f. 25: València, 13 gener 1304.

²³ ACA, reg. 267, f. 78: Osca, 1.er agost 1307.

²⁴ *Ibidem*, f. 221v: Barcelona, 17 març 1309.

²⁵ ARP, MR (= Mestre Racional), 274, f. 85v.

²⁶ BOFARULL, *Condes vindicados*, etc., II, p. 256; *Revista Històrica latina*, I, n. v, p. 9.

de l'esmentat monument que havia estat comprat a Marsella ²⁷

Deixat aquest incís, diguem que, com a complement de l'assignació del monarca a Bertran Riquer, sobre les rendes dels molins reials de Barcelona, disposa que li siguin lliurats 1306 sous, 6 diners barcelonins, amb els primers diners provinents de la quístita dels homes de Terrassa ²⁸.

Bertran Riquer és ara anomenat pel monarca "reffectori et operatori", en l'ocasió del manament que féu a Guillem de Lacera, batlle de Barcelona, de que li fossin lliurats 105 sous, per diverses obres fetes al dit palau ²⁹.

Si les despeses del palau reial de Barcelona pesaven prou, el nostre rei havia de proveir pels que en altres indrets de Catalunya li servien també d'estatge; el d'ací prou s'aguantava, però el de Piera, en part destruït, constituïa ja un perill, i per tal d'esvair-lo havia d'ocupar-se'n el monarca ³⁰.

Aquesta digressió ens permet de constatar com el palau barceloní era, entre els reials, dels distingits per una atenció especial del nostre rei, a la qual eren adjutori persones de la seva confiança, com Bertran Riquer i els custodis de la casa de Cardona, dels quals, mort el conegut per Pericó, que més amunt hem citat, era substituït pel fill seu, al qual atorgava el monarca l'alta honor que havia concedit al seu avi i al seu progenitor ³¹.

Més tard, es recalcava la concessió per mitjà de l'infant-heru Alfons, que, en retreure el document de l'any 1291 ja alludit, pel qual s'instaurava la dinastia dels guardadors del palau, deixava en el càrrec el nét de l'iniciador d'aquesta, per tal que en gaudís violàriament, amb la percepció de 8 diners barcelonins diaris, com tenien els seus predecessors, sobre les rendes sempre castigades de la batllia de Barcelona ³².

També trobem Berenguer Janer, porter del rei, a cobrar 281 sous i 4 diners, els quals li eren deguts per les despeses que havia fetes en l'obra que per manament del monarca havia acomplert en "una cambra qui es sobre el palau" ³³.

²⁷ ACA, reg. 147, f. 119v: València, 10 febrer 1311.

²⁸ ACA, reg. 298, f. 59: València, 28 febrer 1312.

²⁹ ACA, reg. 277, f. 44: Barcelona, 10 gener 1316.

³⁰ ACA, reg. 218, f. 153: València, 18 novembre 1320.

³¹ ACA, reg. 223, f. 188: Barcelona, 26 febrer 1323.

³² ACA, reg. 390, f. 181v: Barcelona, 24 setembre 1324.

³³ ARP, MR, 295, f. 53: febrer 1327.

La cerca de fustes per a obres d'aquest en terra valenciana, la trobem constatada en un manament reial adreçat a Joan Escrivà, batlle general d'aquell reialme, al qual diu que, havent-hi necessitat de cobrir una cambra del palau, caldrà que li siguin tramesos "octuaginta fustes tirants et septuaginta carretals". En autoritzar la tallada del material que demana, dóna per al cas les necessàries llicències d'extracció, i sotmet a una mena de concurs l'abastiment del material que li és necessari ³⁴.

Les darreres notes de pagaments que hem trobat efectuats en el regnat de Jaume II, relacionades amb l'estada comtal, són: 40 sous a en Noguerols, "correger", no ja per obres, sinó per moblatge: entre altres coses per a guarnir dues cadires pel servei de la cambra reial ³⁵, i a més 15 sous i 11 diners lliurats a n'Arnau de Cardona, que els havia avançat pel que va costar la feina de "cloir una finestra del terrat maior" ³⁶.

En Marquet, "el comprador de la senyora infanta dona Violant", la darrera filla haguda del matrimoni Jaume II i Blanca d'Anjou, és a cobrar, altre creditor encara, la quantitat de 134 sous, 10 diners per les messions en l'obra que per manament del rei s'havien fet "per cloir lo portxe e fer finestres en la cambra del dit senyor en lo palau de Barchinona" ³⁷.

3. Regnat d'Alfons III

Succeïa Alfons III al seu pare Jaume II, i just a principis de l'any 1328, següent al de la mort d'aquest, ens és oferta la confirmació que es va fer pel nou monarca del càrrec de què gaudia Jaume Rei, que, pel que deduïm, havia vingut a substituir (ja en vida del darrer comte) Bertran Riquer, el mestre d'obres, al qual hem hagut de referir-nos diverses vegades ³⁸.

La fusta valenciana — l'hem retret en els dies de Jaume II — era aplicadora ara per la coberta del palau. El monarca vol que el batlle del regne de València, Joan Escrivà, li certifiqui que

³⁴ ACA, reg. 286, f. 123: Barcelona, 16 març 1327.

³⁵ ARP, MR, 295, f. 97: juny 1327.

³⁶ ARP, MR, 296, f. 31: juliol 1327.

³⁷ ARP, MR, 292, f. 104: febrer 1325.

³⁸ EUC (= Estudis Universitaris Catalans), 13(1928)137, doc. v: *Documents sobre la Cultura Catalana*, per J. RIUS SERRA.

realment s'ha fet tramesa de la necessària³⁹. Alguns dies més tard, Alfons III, recorda al mateix batlle que el seu predecessor en el tron ja havia encomanat a València la provisió de fustes per a les obres del palau reial de Barcelona, si bé encara eren degudes per la cort reial les llicències d'extracció, en aquest cas a favor de Catarina Blanca, cambrera major de la infanta Maria, germana del monarca, que aleshores era "deodata" del monestir de Xixena⁴⁰.

Com s'estimava la fusta vella i sobrerera del vell taulat de l'edifici, ens ho demostra la concessió que feia el monarca a utilitat del seu fidel "cirurgico" Bernat Serra, de "omnes bigas, cabirons, travesses et fusteam quamcumque cuiusdam palatii hospicii nostri Barchinone"⁴¹.

Pel mes de setembre del 1328, Alfons III, reconeixia a favor d'Huguet de Cardona, fill de Pere, jurisperit, difunt, el dret a tenir la custòdia del palau major, l'escrivania i les cases adjacents a l'estatge reial, amb la mateixa assignació de què havien gaudit els familiars seus que l'havien precedit en el càrrec, en el qual li fou predecessor immediat el seu oncle Jaume Cardona⁴².

Del 1329, trobem una ordre adreçada a Bernat de Pera, de pagar a n'Arnau de Cardona certa quantitat per obres manades fer al palau de Barcelona amb recomanació que, si de moment no és posada a la seva disposició, la bestregui del propi peculí, desigs tots del rei Alfons⁴³.

L'any 1329 es presentà un conflicte al qui havia de vetllar el casal comtal barceloní. Les obres de la Seu, que tan lligades hi eren pel veïnatge, avançaven; la cripta, estatge per al cos de la màrtir Santa Eulàlia, era finida el 1326, i el mur gòtic del carrer anomenat dels Comtes, que avui mostra el seu parament revellit pel pas dels segles, anava aixecant-se, quan hom notà seguidament com, en la forma en què els fonaments es pujaven, la via separadora de la Seu i el palau s'obstruccionava i com, en anar avant les obres, era cada dia més obstruccionada. Fos la cosa causada o no per una transgressió del capítol de la Seu, és el cas

³⁹ ACA, reg. 491, f. 142: Saragossa, 4 maig 1328.

⁴⁰ Ibídem, f. 151v: Saragossa, 7 maig 1328.

⁴¹ ACA, reg. 474, f. 221: Saragossa, 13 abril 1328.

⁴² ACA, reg. 476, f. 219: Barcelona, 22 setembre 1328.

⁴³ ACA, reg. 531, f. 31v: Saragossa, 16 febrer 1329.

que es mogué un no migrat rebombori. El batlle de la ciutat féu parar els treballs i, ja aturats, el custodi del palau es dirigí al rei Alfons, que aleshores es trobava a València, per tal que decidís sobre l'afer. Proveí aquest en el sentit que les obres fossin continuades, sempre, però, que en aixecar-se les parets de la catedral no establissin contacte amb les de l'estatge dels nostres comtes-reis.

El document lliurat per Alfons III és del dia 30 de març i, en estendre'l, tingué en compte que aquells carreus que esperaven l'hora de pujar, mentre el mur pujaria, vindrien a bastir un casal a honor de la Santa Creu i de la que fou patrona de la nostra ciutat, i que per aquest motiu hom no devia deturar l'inici de l'obra pia.

Una làpida ha perpetuat la decisió del monarca, gentilesa envers els canonges, que, com el custodi del palau, havien acudit també en cerca d'una resolució justa i adequada ⁴⁴.

No vanament passen els anys, que amb dalla igualatària van segant les vides; si a Jaume II traspassat, succeí el seu fill Alfons, i al servidor d'aquell en les obres del palau en Bertran Riquer i en Jaume de Rei, el qual fou confirmat en el seu càrrec pel segon dels comptes que ara esmentàvem, també calgué a aquest cercar-li successor, ja que el seu traspàs deixà una vacant que per gràcia reial es cobrí amb Pere d'Olivera ⁴⁵.

A n'Arnau de Cardona, ja citat, afecte a l'administració del palau, li és ordenat de fer pagament del cost de cobrir una cambra de l'edifici, i de reparar-ne la cuina ⁴⁶. En un altre manament del temps de Jaume II, hom nota que ja tenia cura de les obres del casal i que, en voler renunciar a aquest càrrec, fou disposat que les reparacions a fer als sostres i teulades, fossin a cura del ciutadà barceloní Guillem Jofre ⁴⁷.

Notem el requeriment fet pel monarca a Pere de Martorell i Ferrer de Lillet, batlles d'Aragó i Catalunya, i a Guillem Pa-

⁴⁴ *Butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 7(1913)23: *Les obres de la Catedral de Barcelona*, per F. CARRERAS CANDI; J. MAS DOMÈNECH, *Notes Històriques del Bisbat de Barcelona*, Barcelona 1906, I, p. III, ap. 8-9.

⁴⁵ EUC, 13(1928)138, doc. VII.

⁴⁶ ACA, reg. 443, f. 61v: Barcelona, 6 juny 1331.

⁴⁷ ACA, reg. 506, f. 98v: Barcelona, 21 juny 1331.

lazin, merí de Saragossa de lliurar cadascun 1.000 sous barcelonins per les necessitats del palau reial de Barcelona ⁴⁸.

4. Regnat de Pere III el Cerimoniós

És la darrera cita que hem fet la que clou el que hem pogut trobar que tingui relació amb el palau major en el curs del regnat d'Alfons III, traspassat el 24 de gener del 1335 sota el sostre del vell casal ⁴⁹, per a deixar pas al qui tindria llarg gaudi del tron, el seu fill Pere, el monarca qualificat de Cerimoniós, l'home astut, emprenedor i tal vegada el més capacitat de les possibilitats dels estats dels quals dugué destrament les regnes, que fins a l'any 1386 mantingué en les seves mans i que en el curs dels dies que amb prodigalitat la Providència li atorgava per al regiment de Catalunya-Aragó, tingué prou temps per a deixar en construccions diverses ⁵⁰ assenyalades les seves iniciatives, de les quals rebia benefici, entre altres, el palau reial de Barcelona ⁵¹.

De Saragossa estant, ja trobem que gira els seus ulls cap a la noble casa, no encara per a obres, sinó per a ordenar que es lliuressin al vescomte de Rocabertí les armes bones que del seu predecessor en el tron hi fossin conservades ⁵².

Confirmava el monarca la custòdia del palau als Cardona, i en fer-ho calendava les concessions que per aquesta finalitat havien fetes els seus predecessors, Jaume II i Alfons III, algunes ja indicades en el curs d'aquest treball ⁵³.

A l'hivern del 1340, possiblement fetes amb motiu dels primers freds, trobem ordinacions de pagaments diversos per una nova xemeneia del palau, i per reparacions diverses, a les quals acompanyen altres petites de manteniment de l'edifici ⁵⁴.

⁴⁸ ACA, reg. 497, f. 134v: Barcelona, 11 juliol 1331.

⁴⁹ EUC, 19(1934)261, doc. 195: *Itinerari de l'Infant Pere (1319-1336)*, per D. GIRONA LLAGOSTERA.

⁵⁰ *Miscel·lània Finke d'Història i Cultura Catalana, Analecta Sacra Tarraconensis*, Barcelona 1935: *Pere el Cerimoniós i les obres públiques*, per J. M.ª MADURELL MARIMON, p. 371.

⁵¹ *Ibidem*, pp. 372-381, doc. 2, 13, 15 i 17.

⁵² EUC, 13(1928)141, doc. XIII.

⁵³ ACA, reg. 861, f. 270: Gandesa, 1 juny 1337. Aquest document esmenta les concessions del 19 de febrer del 1292, 26 de febrer del 1313, 24 de setembre del 1314 a Barcelona, i la del 29 de novembre del 1337, a la vila de Montblanc.

⁵⁴ ACA, reg. 1303, ff. 75-75v: Barcelona, 11 desembre 1340.

En una altra ordinació de pagament a Francesc ça Sala, batlle general de Catalunya, primavera enllà del 1341, Pere III ha de cobrir encara el que s'havia despès en una xemeneia i una finestra oberta a les parets del seu estatge a Barcelona. En aquesta ocasió s'anomena Huguet de Cardona, custodi del palau⁵⁵.

Aquest personatge és al·ludit quan el monarca des del cenobi pobletà es preocupa de la construcció d'una altra xemeneia que li té encomanada, la qual, en cas d'haver-hi dificultat per a dur-la avant, desitja que sigui bastida en lloc distint del triat primerament, un cop demanat parer al mestre d'obres de la casa, assenyalada la conveniència que la canya surti dos pams més cap a la capella, perquè altrament "tolria gran vista" de la finestra que s'obria ran del capçal del llit del monarca⁵⁶.

Era la finestra "vers la mar", d'aquella mar que tenia camins oberts per a les naus catalanes cobejadores de comerç i per a aquelles que se sentien empeses pels vents de glòria.

De bell nou es fa esment de n'Huguet de Cardona en tractar d'obres menors fetes a l'edifici reial⁵⁷.

Altra vegada, pel setembre del 1342, s'ocupa el nostre comte del pagament de la xemeneia ja feta⁵⁸.

Una altra finestra del seu casal venia a cridar l'atenció del monarca: era la de la sala d'armes, en la qual havia estat necessari posar una reixa de ferro que calia pagar a Huguet de Cardona, qui n'havia bestret l'import⁵⁹.

Mestre Aloi és esmentat en una ordre expedida per Pere III, per la qual requereix els seus veguers, batlles, subveguers, procuradors i oficials diversos, per tal que no posin obstacles a aquells encarregats de vetllar per l'aportació de l'alabastre que cal a les obres del palau major⁶⁰.

Poc temps després, era el mateix Mestre Aloi a qui el batlle de la nostra ciutat havia de fer efectives les despeses originades pel treball de diverses peces d'alabastre per a l'agencament de l'estada reial⁶¹, possiblement 19, destinades a esculpir-ne les es-

⁵⁵ Ibidem, f. 145v: Barcelona, 18 abril 1341.

⁵⁶ EUC, 13(1928)161, doc. LVI.

⁵⁷ ACA, reg. 1305, ff. 21v, 70: Barcelona, 22 maig i 20 agost 1342.

⁵⁸ ACA, reg. 1305, f. 114v: Barcelona, 20 setembre 1342.

⁵⁹ ACA, reg. 1305, f. 84v: Barcelona, 7 setembre 1342.

⁶⁰ EUC, 13(1928)158, doc. L.

⁶¹ ACA, reg. 1305, f. 199v: Barcelona, 18 febrer 1343.

tàtues, 11 dels comtes de Barcelona i 8 dels darrers comtes-reis de Barcelona i Barcelona-Aragó, que havien d'exornar-la ⁶².

Obres de petita envergadura fetes al palau i capella, segons sembla, originen l'ordenació de pagament a Huguet de Cardona, el conservador de la propietat comtal, de la quantitat de 77 sous i 6 diners barcelonins ⁶³. Altres havien estat pagades poc abans pel batlle de Barcelona Bernat Vives, a Pere de Codonyar que devia haver ocupat temporalment el lloc de custodi del Cardona ⁶⁴.

Jaume de Puig, regent l'ofici de mestre racional, ha de pagar a Pere de Muntanya, per les obres de fusteria que, de manament del monarca cerimoniós, ha fet "*quandam domum fusteam, in qua auditores curie nostre, audienciam pro nobis tenent*", alçada a l'obra de l'estatge reial; i les dutes a cap en el pòrtic inferior "*prope los tarongés*", situat, tal volta, pel que deduïm, de cara al verger del palau. Les obres eren per una tanca per a barrar el pas cap a la cambra major, la qual obria la seva porta al fons del dit porxat, i que aleshores era ocupada pel consiliari de Pere III, el bisbe de Tاراçona, i s'allargava fins a la part del palau, coneguda per casa de Santa Eulàlia ⁶⁵.

Si del regnat d'aquest monarca hem retret les reparacions que calgué fer als sostres, el 1347, hom s'ha d'ocupar de reparar les cobertes, sota la vigilància del custodi, tany de la casa de Cardona ⁶⁶.

Les menudes o grosses despeses de reparació i conservació del palau dels nostres comtes, devien ésser contínues, ja que altrament no comprendriem el per què de l'ordre donada pel nostre monarca al batlle de Barcelona, per tal que pagui totes les reparacions i qualsevol altres obres que s'hi duguessin a terme ⁶⁷.

Un detall, certament curiós de retreure en aquests moments, per dur-nos l'encadenament cronològic, i que ens dona una pin-

⁶² RUBIÓ LLUCH, I. c., I, p. 124, doc. 112. Podem afegir sobre aquestes estàtues que el rei Cerimoniós manifestava a Mestre Aloi que, si li era precisa la mà d'obra dels seus deixebles, que l'emprès, però que no els deixés treballar sense que ell fos present i que desitjava que la feina fos acomplida sense variació del projecte adoptat (ACA, reg. 1060, f. 67: Perpinyà, 10 juliol 1345). El mateix rei, alguns anys més tard, demanava còpia de l'ordre reial sobre l'agencament del palau amb efígies dels seus avantpassats (ACA, reg. 1066, f. 169v: València, 4 juny 1353).

⁶³ ACA, reg. 1307, f. 5v: Barcelona, 20 abril 1344.

⁶⁴ ACA, reg. 1305, ff. 185-217: Barcelona, 7 febrer i 5 març 1343.

⁶⁵ ACA, reg. 1309, f. 14v: Barcelona, 7 febrer 1346.

⁶⁶ ACA, reg. 1311, f. 54: València, 1 maig 1347.

⁶⁷ ACA, reg. 1320, f. 38: Barcelona, 10 juliol 1351.

zellada a la semblança que podríem fer del monarca meticulós, és l'ordre que dona a Pere Ça Costa, batlle general de Catalunya, per a fer obres damunt dels portals del palau "là on són les altres senyals fàçats fer los senyals nostres e de la alta dona Leonor, reyna d'Aragó, muller nostra molt cara, segons la manera que us trametem pintada enclosa dins la present" ⁶⁸.

Al que és ara mestre d'obres del palau comtal de Barcelona, en Guillem Carbonell, el monarca Pere III, en una lletra que li adreça, li manifesta el seu voler sobre els dies i hores més avinents per a la col·locació de la primera pedra dels treballs que vol començar al seu estatge disposant que l'elecció es faci amb el consell dels Mestres Pere Gilbert o Engelbert i Dalmau Çesplanes, astròlegs als quals el nostre comte tenia gran afecció (doc. 3).

Iniciades el 15 de setembre de l'any 1359, s'acabaren el 17 de maig del 1364, i en fou obrer Berenguer de Relat, conseller i tresorer de la reina, i sots-obrer el prevere Jaume Codina ⁶⁹.

Una nova assignació fa Pere III, obligada per les noves despeses que havien d'ocasionar les obres projectades al seu palau, es cobreix amb els diners provinents de les restes de comptes de les vegueries, batllies i sots-vegueries de Catalunya, dels triennis passats. El monarca, tot planyent-se de la manca de moneda, deia al seu conseller Berenguer de Relat "fàçats leixar en cascuna volta o archada del dit palau espay sobre els permòdols o capitells en manera que per temps hi puscam fer les ymages e senyals dels reis passats d'Aragó e dels comtes de Barcelona" per tal d'evitar "ne haïam a trencar la paret" ⁷⁰.

De l'any 1360 és l'ordre reial per la qual s'assignava a l'obra del tabernacle de la Seu barcelonina el lucre de l'encunyació de

⁶⁸ ACA, reg. 1134, f. 50: Lleida, 11 juny 1350.

⁶⁹ ARP, MR, 2409, núm. 1: Obreria del palau major de Barcelona (1359-69, Berenguer de Relat). El detall de les obres no ens és pervingut. Berenguer de Relat, en el Llibre d'Obreria, sols esmenta les quantitats lliurades al sots-obrer Jaume Codina. Amb tot, cal consignar un pagament "a ops de la obra del dit palau, ço és per pagar rajoles de payment e de paradar que havia comprades a ops de la bassa qui s'és feta en lo dit palau vers les cases del sagristà" (f. 15). El 18 de febrer del 1362, pagament a "Jacme dez Feu, pintor de Barcelona, per la sisena archada que ha pintada del dit palau", de 260 sous barcelonins (f. 17v). Finalment, el 4 d'abril del mateix any a Jaume Codina "e per ell al dit en Guillem Carbonell, en paga dels .v.mill.sol., que li devia dar a ops de la dita obra que fa a escar" se li lliuraren 2.000 sous (f. 18).

⁷⁰ ACA, reg. 1333, f. 58v: Saragossa, 20 abril 1360; reg. 1071, f. 129: Borja, 20 març 1360.

moneda feta a la seca de Perpinyà, i la part sobrerera d'aquest benefici a les del palau de Barcelona, amb la condició que aquella assignació fos lliurada a Jaume Cavaller, obrer del dit tabernacle ⁷¹, obra encomanada a l'hàbil argenter barceloní Pere Alforge ⁷².

Una altra aportació per tal d'obtenir diners per a les dites obres és l'assignació, dels diners provinents de les composicions de delictes en la inquisició que feia Ponç d'Altarriba, als inculpats de "usuras, baratas, mocubellos injustos et alios contractus illicitos"; dues parts eren a lliurar a Berenguer de Relat, obrer del palau reial i la restant terça al dit Jaume Cavaller, "operario sacri tabernaculi" de l'altar de la Santa Creu de la Seu de Barcelona ⁷³.

Ens és donada una petita mostra del moblatge del palau, quan Pere III ordenava a Romeu Llull, batlle de Barcelona, el pagament de 10 sous barcelonins, preu d'un armari fet per al dit palau, i per la tanca de dues finestres de la capella ⁷⁴.

Si aquesta ordenació ens fa pervenir el nom d'un batlle que fins ara no hem hagut de citar, ens ofereix també el de qui aleshores mestre d'obres del dit palau, Guillem Carbonell, que cobrava l'esmentada quantitat.

Crida, encara, l'atenció del curiós l'esfera que ha de posar-se al palau i que el monarca mana que es pagui a l'astrònom Dalmau Cesplanes, ja esmentat; la qual, un dia més tard de la data que acabem de retreure, Pere III, ordena que sigui col·locada a la cambra de la llibreria reial del seu palau ⁷⁵.

Notem així mateix l'ordre de pagament que passava el monarca a Berenguer de Relat, "de lo que se li romanía a pagar per raho de .i.^a. espera que feu a ops del senyor rey ... Dalmau Planes, de casa del senyor rey e maestre de arelotges", quantitat que era de 943 sous i 9 diners barcelonins ⁷⁶.

⁷¹ ACA, reg. 1333, f. 1: Cervera, 17 (1) desembre 1360.

⁷² RUBIÓ I LLUCH, l. c., II, p. 136, doc. CXXXVI. D'aquesta obra se n'ocupa J. VINCKE, *La Custòdia de la Seu de Barcelona i les jurisdiccions civil i eclesiàstica*, en *Analecta Sacra Tarraconensia*, 9(1933)161.

⁷³ ACA, reg. 1334, f. 86v: Barcelona, 21 desembre 1360.

⁷⁴ ACA, reg. 1336, f. 28v: Barcelona, 14 setembre 1361.

⁷⁵ RUBIÓ I LLUCH, l. c., I, p. 199, doc. CCI, CCII.

⁷⁶ ARP, MR, 2409, núm. 1, p. 17. Per la descripció d'aquesta esfera vegeu: RUBIÓ I LLUCH, l. c., II, p. 139, doc. CXLI. En la mateixa hi treballà Pere Gilbert (Ibidem, l. c., p. 199, nota 2). Aquests dos mestres són autors del *Tractat d'astrologia o sciència de les steles*, compost per ordre de Pere III (Ibidem, l. c., p. 190).

Pere III, recorda als batlles de la ciutat d'Osca, viles de Catalunyaud, Morella i les seves *aldeas*, Murvedre i Alcira, que l'assignació que la seva muller, la reina Elionor, tenia per a la seva cambra, a prec del monarca, aquella accedí a que fos aplicadora a les obres del palau reial de Barcelona ⁷⁷.

Del 1369 existeixen unes dades escadusseres: el requeriment fet a Pere Çacosta, obrer del castell de Tortosa, per a finir les obres de la cambra del palau i l'enrajolament de la mateixa cambra, ordre ratificada més tard, quan indicava que no retardés el seu compliment "com ara sia lo millor temps que ésser pot d'acabar la dita obra" ⁷⁸.

Poc ens resta a afegir d'aquest regnat. Ens pervé, encara una nota de l'any 1373: ordre de pagament d'una reixa per a una finestra de la sagristia de la capella i d'una barra de ferro per a un finestral del palau, amb l'additament de la despesa feta "per treure la terra que era denant" l'edifici "quan l'infant Martí féu les seves nocés", i de diverses obres menors (doc. 4).

II. LA CAPELLA REIAL

La notícia més antiga d'una capella anexa al palau major és de l'època d'Alfons I, qui, pel juny del 1173, feia lliurament, segons mots seus, de: "*ecclesiam et capellam meam beate Marie que sita est in meo palacio civitatis Barchinone*" a la comunitat i confraria de Santa Eulàlia del Camp. amb obligació que els canonges servissin i cantessin a la dita capella i que diàriament hi fos celebrada la santa missa ⁷⁹.

El regnat de Jaume II es caracteritza per l'activitat constructiva en la capella anexa al palau reial de Barcelona.

A la història d'aquesta, encara que coneguda, ens plau d'afegir-hi noves aportacions, adjutori per a donar una idea més completa del procés de la seva construcció. Vegem-les tot seguit.

⁷⁷ ACA, reg. 1334, f. 148v: Lleida, 12 març 1362.

⁷⁸ ACA, reg. 1227, ff. 78-103v; reg. 1083, f. 44: Tortosa, 28 abril i Sant Mateu 25 maig 1369, Tarragona, 12 març 1370. Una nota ens pervé de demanda de pedra per l'obra d'una cambra i un estudi al palau reial de Barcelona. ACA, reg. 1094, f. 56: Montsó, 2 juliol 1376. Bernat dez Coll n'havia encarregat per valor de més de 500 lliures; el monarca, per la penúria de diners en què es trobava, disposa que no excedeixi de 150 lliures. ACA, reg. 1093, f. 114v: Barcelona, 23 octubre 1376.

⁷⁹ ACA, pergami 135 Alfons I: juny 1173.

El 1303, Romeu de Marimon i Guillem Llull, batlles respectivament de Catalunya i Barcelona, en nom del rei, davant del notari Jaume de Malvi d'aquesta ciutat, confessaren haver rebut de Pere Martí la quantitat de 2.500 sous, que volia esmerçar en les obres de la capella que per ordinació reial es construïa al palau⁸⁰.

En el curs de l'any 1302, el bisbe de Vic, Ponç Vilaró, assignava a les obres de la capella certa quantitat de pecúnia, la qual Jaume II, tres anys més tard, comminava a Pere de Segrià, canviador de Barcelona, que la lliurés per una suma de 2.000 sous al notari barceloní, Esteve de Puig, intendent o encarregat de vigilar l'edificació⁸¹.

Aconseguit o no pel monarca el seu desig, veiem com, en trobar-se mancat de numerari per a continuar les obres, requeria encara el munífic bisbe de Vic, Ponç Vilaró, ara citat, per tal que lliurés al notari que acabem d'alludir, els diners que li restessin provinents de la passada dècima dels rèdits eclesiàstics⁸².

Malauradament, en l'endemig, el prelat havia traspassat, i més tard el rei Jaume era impellit a fer lliurar 4.000 sous, provinents també de la dècima, que la Seu apostòlica havia concedit a aquell, quantitat dipositada pels seus marmessors testamentaris, Huc de Cardona, ardiaca de Barcelona i Berenguer, pavorde de Solsona, a la casa prioral dels frares predicadors de Barcelona⁸³.

La continuïtat de les obres devia ésser, però, cosa efectiva, i ens ho demostra una ordre del monarca al batlle de Barcelona, Tomàs Gruny, per tal que, amb diners provinents de la seva batllia, pagui 4.000 sous a Guillem Gallifa o bé a Pere de Cardona, tinent del palau comtal, per esmerçar-los a adobar i reparar el palau de Barcelona i a aixecar la volta de la capella del susdit palau⁸⁴.

A Pere Cellerer, pel juny del 1308, li foren lliurats 500 sous barcelonins, per a obres a la mateixa capella⁸⁵.

Traspassada Blanca, la muller de Jaume II, l'apenat monarca,

⁸⁰ ACA, perg. 1835 de Jaume II, reg. 200, f. 178: Barcelona, 16 gener i 6 febrer 1303. Esmentat per CARRERAS CANDI, *Geografia gen. de Catalunya.. Ciutat de Barcelona*, 416, n. 1138.

⁸¹ BASSEGODA, l. c., p. 37. ACA, reg. 270, f. 56: Lleida, 7 desembre 1305.

⁸² *Ibidem*, f. 115: València, 6 abril 1306.

⁸³ *Ibidem*, f. 210: Tarragona, 25 octubre 1306.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 192: Barcelona, 24 setembre 1306.

⁸⁵ ACA, reg. 296, f. 187: València, 20 juny 1308.

l'any 1311, mana comprar a Guillem de Sitges, batlle general de Catalunya, per a ús i servei de la capella de Sant Nicolau, construïda en el palau reial de Barcelona, un calze d'argent amb patena, de preu 120 sous barcelonins, per tal de lliurar-lo a Bernat de Rocafort, capellà de la difunta Blanca, per al servei diari de la missa i pregàries per l'ànima d'aquella excelsa reina ⁸⁶.

L'incompliment per part de Guillem de Sitges, de l'ordre que li donà el monarca, féu que el capellà Bernat de Rocafort, bestregués 170 sous barcelonins per l'adquisició d'un calze, unes tovallles i un vas (cloquear) d'argent ⁸⁷.

La pietat del monarca es manifesta encara en la seva voluntat d'oïr cada dia missa privada en la capella reial, i per aital fi, mana comprar a Avinyó una creu i dos canalobres ⁸⁸.

Per manament de Jaume II, el cambrer reial Arnau Massaguer féu lliurament al capellà del rei, el monjo de Santes Creus Fra Ramon de Fontanis, d'un drap decorat i d'una custòdia de cristall i d'argent daurat, per al servei de la capella reial ⁸⁹.

Arnau Messeguer, per un altre manament del monarca, lliurà a Pere Cellerer un cobertor (supralectum) de cuïro i de bocaram (bocayramus) per al servei de l'altar de Santa Maria, construït en la capella nova del palau reial barceloní ⁹⁰.

Les obres del palau devien ésser cosa onerosa, altrament no haurien provocat, l'any 1311, l'incident degenerat en plet entre el monarca, d'una banda, i Bernat de Marimon, germà de Romeu, que ja coneixem, llavors ja difunt, als quals era reconegut el dret a cobrar del monarca la quantitat de 2.172 sous i un diner barcelonins, deixats en préstec i invertits en l'obra de la capella del palau de Barcelona. El conformat comtè, el 1323, ordenava tardanament al seu tresorer el pagament a fer als guanyadors del plet ⁹¹.

L'any 1326, eren reconeguts i pagats a Berenguer Janer, por-

⁸⁶ ACA, reg. 272, f. 3v: Xàtiva, 6 gener 1311.

⁸⁷ ACA, reg. 147, f. 166: València, 13 abril 1311.

⁸⁸ ACA, reg. 338, f. 122v: Tarragona, 3 gener 1312.

⁸⁹ "unum pannum de sirico virgato cum listis auri magnis et parvis, et in capite dicti panni est senyera sive lista ampla, et per orlice dicti panni est lista quedam viridis..." "...quamdam custodiam de cristalloy munitam, argento deaurato, et est ibi unus ramus argenteus, in quo sunt fixe septem lingue serpentine et calcedoyne pendentes in quodam circulo argenteo cum scudetis signi regalis et florum". ACA, reg. 273, f. 35: València, 13 abril 1312.

⁹⁰ ACA, reg. 277, f. 226v: Montblanch, 19 juliol 1317.

⁹¹ ACA, reg. 302, f. 74v: Montblanch, 29 juny 1323.

ter reial, 1723 sous i 10 diners barcelonins, que se li devien per la bestreta que havia fet per raó de l'obra executada en dues cambres del palau, i a Guillem de Cardona "de la casa del senyor rey", de la família del custodi del mateix palau, la seva aportació per l'obra que s'havia fet a "l'entrant de la capella qui és en lo palau del senyor rey en Barchinona, en la qual obra és edificat [l']altar de Sent Berthomeu" ⁹².

Bassegoda assenyala la terminació de les obres de la capella del palau devers les primeries de l'any 1327 ⁹³ en el curs del qual havia de morir Jaume II, però el contingut d'aquesta part del nostre treball ens inclina a afirmar que ho fou amb anterioritat ⁹⁴.

Ja hem fet esment de la predilecció de Jaume II per l'altar de Sant Nicolau i aquesta és encara ben manifesta en Alfons III, en establir una fundació a perpetuïtat, per tal que de dia i nit i cremi una llàntia (doc. 2).

Una altra nota ben interessant volem retreure en relació a la història del palau dels nostres comtes, trobadissa en les ordinacions de la capella reial, per la qual ens assabentem que el rector d'aquesta, n'Arnau Morera, per tal d'evitar que els divinals oficis que s'hi celebraven fossin destorbats, i aconseguir que és poguessin oir "quietament e devota", prescrivia l'abstenció de mercadejar la farina a la plaça corral del palau i d'utilitzar per a obradors de batifillers, ferrers i similars que tinguessin forn i els calgués per al seu treball, mall o martell en els casals que en fossin veïns. Ordre aquesta que el veguer tenia cura d'anunciar en una crida ⁹⁵, que ens fa recordar la prohibició aplicadora al carrer de la Portaferrixa, des de el portal del mateix nom fins a la casa de Joan Desplà (plaça de la Cucurulla), via important on tenien els seus casals gent notable ⁹⁶; on, per haver instal·lat un forn el ferrer i menescal Jaume Montserrat, en contra del que era disposat, originà un plet. És ben

⁹² ARP, MR, 295, 294, ff. 64-66v: octubre 1326.

⁹³ BASSEGODA, l. c., p. 41.

⁹⁴ Una nota curiosa, del temps de Pere III, referent al complement arquitectònic d'aquesta capella volem retreure ací: Aquest rei, l'any 1376, demana "dues colones de pedra, la una sencera e l'altra escantallada" dipositades en l'església d'un monestir — no sabem quin per manca del nom del destinatari en la carta reial, — les quals seran trameses a Barcelona amb "una taula d'aquella pedra matxa, ço és la millor de dues que'n ha a la porta de la vostra sagristia" (ACA, reg. 1098, f. 77: Barcelona, 4 febrer 1376).

⁹⁵ ACA, reg. 933, f. 27v: Barcelona, 18 octubre 1378. RUBERA, l. c., p. 34.

⁹⁶ ACA, reg. 842, f. 133: Girona, 20 febrer 1385.

curiós el detall que es fa en l'allegació, dels perjudicis que al tràfec i a la sanitat eren causats per l'esmentat Montserrat, i això ens dóna idea de la importància d'aquella via, encara subsistent, adornada amb el seu antic nom ⁹⁷.

Les pintures. — El batlle general de Catalunya, Romeu de Marimon, en ocasió del setge de Montfalcó, és requerit pel rei Jaume II per tal que tingui cura que a la capella nova del palau reial, no hi manquin les pintures que deurien embellir-la, no oblidant de posar una “squilla seu campanella dicte capelle in loco ad hoc deputato” ⁹⁸.

Després el rei Alfons, mana a Felip de Boil que faci fer una cadira “quendam cathedram depictam” per al servei de la capella reial ⁹⁹. Altres tres cadires de fusta hi eren construïdes més tard sota la direcció d'Huguet de Cardona ¹⁰⁰.

L'any 1344, trobem el nom de Ferrer Bassa, l'hàbil pintor, en ésser-li assignada la quantitat que acredita per la confecció d'un retaule lluidor a la capella reial de Barcelona “ab suptils himagens de Jhesuchrist e de la benuyrada Santa Maria” i el 1352, el de Jaume Cascalls, per unes pintures destinades a la capella de la reina Elionor de l'estatge comtal ¹⁰¹.

El campanar. — L'intendent de les obres, el notari Puig, en funcions del seu càrrec, havia escrit al rei diverses lletres sobre la construcció del cloquer i sobre les vidrieres de la capella. El cost de les vidrieres, l'estimava en 1.000 sous barcelonins, quantitat la qual el dit Puig indicava que podria tenir assignació en les rendes a rebre de Caldes de Malavella. El monarca, per mitjà d'una lletra, donà consentiment al que se li proposava, remarcant que la seva voluntat és que “dictus campanile operetur sive construat ad sex puncta” ¹⁰².

És per Ninou del 1327, que Arnau Messeguer és també a cobrar el que se li deu per “rahó de una tribuna de fusta”, que per

⁹⁷ ACA, reg. 846, f. 47: Girona, 20 abril 1385.

⁹⁸ ACA, reg. 269, f. 20v: Setge de Montfalcó, 16 març 1302.

⁹⁹ ACA, reg. 536, f. 5: Sarrión, 15 maig 1334.

¹⁰⁰ ACA, reg. 1310, f. 83: Lleida, 7 novembre 1396.

¹⁰¹ RUBIÓ I LLUCH, l. c., II, p. 74, doc. LXXIII; p. 94, doc. c.

¹⁰² ACA, reg. 140, f. 16: València, 22 desembre 1306.

manament del rei es féu en el campanar de la capella del palau reial de Barcelona, així com “per lo loguer de mestres e fusta”, com per altres coses necessàries a la dita obra ¹⁰³.

El monestir. — Encara que sigui traspassat el límit cronològic que ens havíem proposat (regnat de Pere III), volem donar, com a cloenda, algunes notes que complementen l'història de la capella del palau.

El gran interès del rei Martí per aquesta es palesa amb el document que adreça a Benet XII, demanant la llicència necessària, per tal de situar una comunitat de dotze monjos de l'Orde del Cister, amb el seu prior, que, amb gaudi de tots els privilegis, llibertats i immunitats concedits als del mateix Orde que tenien cura de la capella de les Santes Relíquies de la casa de França, — inclús dret d'edificar claustre, tenir refetor, dormitori, cementiri i altres annexos, — pugui haver al seu càrrec la dels comtes-reis de Catalunya-Aragó, bastida prop del palau major barceloní.

Si una butlla del pontífex ve a donar satisfacció al peticionari, per raó de les persecucions de què aquell és objecte i per l'assetjament que sofreix durant sis mesos a Avinyó, originà una carta cardenalícia o trasllat de butlla, sots manament de Ferran, cardenal de Tاراçona ¹⁰⁴.

Altra carta-cardenalícia, confirmava la concessió i ordenava que les rendes dels beneficis i presbiterats seculars vacants de la capella reial de Barcelona, passessin a la comunitat cistercenca ¹⁰⁵.

Aquesta, n'ignorem les causes, no arribaria a prendre possessió del que tant havia d'honorar-la.

Uns quants anys més tard, vora la mansió reial es comencen de posar els fonaments d'un monestir de pares Celestins ¹⁰⁶, fundació basada en un rescripte papal (doc. 6).

La capella reial, tota graciosa, era ja retallada pel cel blavís; no lluny d'ella, la Seu alçava lentament la seva massa, i els carreus que s'anaven destrament apilant en bastir-la, gràcia del rei Martí, eren treballats en el pati del palau ¹⁰⁷ per concessió atorgada el 8

¹⁰³ ARP, MR, 295, f. 37v: gener 1327.

¹⁰⁴ ACA, pergami 122 del rei Martí: Palau apostòlic d'Avinyó, 15 març 1399.

¹⁰⁵ ACA, pergami 137 del rei Martí: Avinyó, 4 octubre 1399.

¹⁰⁶ ACB, Obreria, 1407-09: 18 febrer 1407.

¹⁰⁷ ACB, Obreria, 1401-03, f. 1-2.

de maig del 1401 (doc. 5), i tal vegada més tard ho serien en el mateix lloc els del convent dels celestins que esmentàvem, ja que amb solemnitat pariona a la que devia emprar Pere III, en posar la primera pedra de novelles construccions del palau, la diada de la càtedra de Sant Pere del 1408, hom en posava vint-i-una com a bell començ de les obres ¹⁰⁸ del que seria anomenat monestir de les Santes Relíquies, nom gentil recordador enyorívol dels cistercencs allunyats de la capella reial, vetlladors de la del rei de França, distingida amb una pariona denominació.

La manca d'espai, conseqüència de la nodrida aportació de treballs a homenatge del mestre Rubió i Lluch, ens ha obligat a deixar per a una altra ocasió la publicació de l'acabament del nostre treball, dins el qual, ultra les curiositats que sempre ens aporta l'estudi documental, hem pogut detallar les successives ampliacions dutes a cap per al millorament de l'estatge comtal i de les seves dependències i, entre aquestes, les destinades a l'escriuària, avui preat arxiu nostre.

¹⁰⁸ Festa de la Cadira de Sant Pere.

Dimecres a .xxii. dies del dit mes [febrer 1408] lo dit senyor rey en Barchinona. En aquest dia lo senyor rey, ediffichà lo monestir de la orde dels frares celestins, lo qual fo edificat en .i. pati continguu en lo seu palau maior de la ciutat de Barchinona, ab aquella sollemnitat de professons e altres serimònies segons se pertany. En los fonaments del qual foren posades lo dit dia, les pedres següents: ço és la primera pedra per l'archabisbe de Caller, e la segona lançà la senyor rey per si mateix; la terça lançà lo dit senyor per la senyora reyna de bona memòria, muller que fou del dit senyor; la quarta, la reyna dona Yolant; la v.^a, lo rey de Sicília, la qual lançà per ell, mossèn Ramon Torrelles; la vi.^a, la reyna de Xipre; la vii.^a, la reyna de Sicília, la qual lançà per ella, lo dit mossèn Ramon Torrelles; la viii.^a, lo mestre de Calatrava; la ix.^a, lo bisbe de Barchinona; la x.^a, don Ffederich, fill del rey de Sicília, e nét del dit senyor; la xi.^a, lo bisbe de Segorb; la xii.^a, l'abat de Sent Cugat; la xiii.^a, l'abat de Santes Creus; la xiiii.^a, l'abat de Beniffaçà; la xv.^a, los consellers de Barchinona; la xvi.^a, los missatgers de València; la xvii.^a, los missatgers de Mallorques; la xviii.^a, los missatgers de Leyda; la xix.^a, ios missatgers de Tortosa; la xx.^a, ios missatgers de Gerona, e la xxi.^a e darrera, los missatgers de Perpinyà" (ARF,MR,928).

DOCUMENTS

1

Tàrrega, 28 maig 1302.

Jaume II mana al batlle de Barcelona, Romeu de Marimon, que vegi si en el projecte de la portada d'aigües de la muntanya de Montjuïc hi ha possibilitat de fer-les conduir al seu palau.

Jacobus, etc. Ffidei suo, Romeo de Marimundo, baiulo Barchinone, etc. Recepimus litteras vestras quas nobis misistis, super aqueductibus fontium de Montejudayco, de quibus inter procures Barchinone tractatus est, habitas, eos ad civitatem Barchinone transduci; super quibus vobis taliter respondemus, quod si contingat ipsas fontes derivari per aqueductus ad civitatem predictam, videtur nobis quod cum pervenerit aqueductus ad plateam Sancti Jacobi, tunc possimus supra parte ipsius aque, ad nostrum palacium educenda plenius providere. Ceterum, vos magistros in illa arte interim consulatis si aqueductus in dicta platea, que locus infimus est, erumpat, possit ad nostrum palacium, quod est locus alcior, ex tunc partem ipsius aque transmittere nisi in ipsis ffontibus principium capiat fistula specialis. Dat. in villa Tarrege. .v. kalendas junii anno predicto [1302].

Bernardo de Aversone, mandato regio.

ACA, reg. 128, f. 142v.

2

Lleida, 1 juny 1330.

Alfons III mana al batlle de Barcelona, Pere de Palau, que faci observar la fundació que institueix per tal de fer cremar continuamente una llàntia davant l'altar de la capella del palau reial de Barcelona.

Alfonsus, etc. Ffidei suo Petro de Palacio, baiulo Barchinone, vel alii cuicumque baiulo civitatis eiusdem qui pro tempore fuerit. Salutem, etc. Cum nos ob reverenciam et devocionem quam ad beatissimum Nicholaum, confessorem, gerimus et habemus, cum carta sigillo nostro pendenti munita(m), dat. Ilerde, die et anno subscriptis,

stabiliverimus quod in capella palacii nostri civitatis Barchinone, cuius confessoris titulo est fundata, ardeat perpetuo die noctuque, unum lampas ante altare quod inibi eiusdem confessoris titulo est constructum, quod quidem servitium fieri volumus de proventibus, exitibus, ac aliis juribus baiulie predictae, prout in dicta carta hec, et alia laicius continentur. Idcirco vobis dicimus et mandamus quatenus, observando et observari faciendo predicta, de quibuscumque denariis ex predictis ad manus vestras provenientes, incontinenti faciatis fieri servitium supradictum. Nos enim per presentem, mandamus magistro rationali curie nostre, quod quicquid ratione predicta sibi vos exsolvisse constiterit in nostro compoto recipiat, et admitat. Dat. Ilerde, kalendas junii, anno Domini millesimo ccc.xxx.

ACA, reg. 495, f. 104v.

3

Cervera, 15 octubre 1359.

Disposicions del rei Pere el Cerimoniós sobre la collocació de la primera pedra de les obres del palau reial de Barcelona.

Lo rey d'Aragó.

Vostra letra havem reebuda sobre lo posament de la primera pedra de la obra, la qual de present fem fer en lo palau de Barchinona, e entés ço que en vostra letra se contenia. Responem vos que a .xxvii. dies del present mes, passades dues ores e mija après migdia, e ans que no sien complides .iii. ores e miga, pot ésser mesa la primera pedra en lo fundament de la dita obra. E si per aventura lo dit .xxvii. dia e dins les dites ores per qualque manera érets empatxat que no's pogués metre, l'endemà que serà a .xxviii. dies per semblant manera, e dins semblants ores, pot ésser mesa. E a .xxix. dies d'aquest matex mes, dues ores ans del sol post, e ans que no sia passada la dita ora, aximatex pot ésser mesa. E si huy a .xv. de octubre, o demà a .xvi. fos fet, era semblantment bon dia. E d'aquest fet d'aquí avant, no y cal a vos escriure. Cor aquí es mestre Pere, e Dalmau ces Planes, qui tota vegada d'aytals coses, vos daran plena informació. Dada en Cervera, sots nostre segell secret, a .xv. dies de octubre, en l'any de la Nativitat de nostre Senyor M.CCC.LIX.

Fuit missa Guillelmo Carbonell, magistro operis palacii Barchinone, et signata sigillo anuli.

ACA, reg. 1168, f. 69.

4

Barcelona, 28 abril 1373.

Ordre donada pel rei Pere al mestre racional, Berenguer de Codinachs, per tal que siguin satisfetes a Huguet de Cardona, batlle de Barcelona, les despeses fetes per obres i reparacions al palau reial barceloní.

En Pere, per la gràcia de Déu, rey d'Aragó, etc. Al feel conseller e maestre racional de la nostra cort en Berenguer de Codinachs, o a son loctinent. Salut e gràcia. Con lo feel nostre n'Uguet Cardona, batle de Barchinona, de manament nostre a ell fet de paraula, haia pagades les quantitats deiús escrites a les persones devall contengudes, per rahó de les obres e altres coses deiús scrites, les quals ha fetes fer en lo nostro palau de Barcelona. Primerament a'n Pere Alameny, ferrer de la ciutat, per unes rexes que féu en una finestra de la capella de la sagrestia del dit palau, ab ço que costa lo plom d'anquestar, e ab lo jornal del mestre qui les enquesta, e una barra de ferre que mes en una finestra de la entrada de la cambra real del dit palau: triginta quinque solidos et duos denarios. Item a'n Ffrancesch Parers, fuster de la ciutat de Barchinona, per les portes que féu en una finestra del palau appellat de Santa Eulàlia, e per los golfos, baules, e per .iiii. jornals de .i. mestre, e per un forrellat que féu en una porta del dit palau, e per clavo de les dites portes: septuaginta octo solidos, et quinque denarios. Item a'n Bertran Viver, per traure la terra qui era denant lo palau, quant lo infant Martí féu les noces: ducentos viginti solidos. Item a'n Pasqual de Peralta, fuster de la ciutat de Barchinona, per fusta e per launas de golffs, e per francistes, baulons e anallets, un forrellat obs de la reecambra de la cambra real del dit palau; ab vint e dos solidos e sis diners, que costa drap encerat, obs de la finestra de la cambra maior damunt dita, e per veta e tatxes a clavar lo dit drap encerat: sexaginta octo solidos et duos denarios. Per ço us dehim e us manam expressament que les quantitats reebats en compte del dit nostre batle, ell restituint a vos àpoches de les quantitats dessus dites, segons estil de nostre cort. E sobre açò no li façats algun dubte. Dada en Barchinona a .xxviii. dies d'abril, en l'any M.CCC.L.XXIII. Visa Roma.

Guillelmus Oliverii, mandato regio facto,
per Berengarium de Relato, consiliarium.

ACA, reg. 1355, f. 177.

5

Barcelona, 8 maig 1401.

Concessió atorgada pel rei Martí d'un pati del seu palau major de Barcelona, per tal de convertir-lo en obrador per a les obres de la Catedral.

Nos Martinus, Dei gratia, rex Aragonum, Valencie, Maioricem, Sardinie et Corsice, comesque Barchinone, Rossilionis et Ceritanie. Votis vestri venerabilis in Christo patris episcopi, et dilectorum nostrorum capituli ecclesie Barchinone, ob devocionem quam pura mente ad predictam gerimus ecclesiam favorabiliter annuentes. Tenore presentis illud patium contiguum nostro palacio maiori Barchinone, quod est subtus habitaciones nostrorum capellanorum et clericorum capelle dicti palacii, et quod pretenditur usque ad cimiterium ecclesie supradicte, ad tenendum inibi et parandum lapides operis predictae ecclesie, et ad quamcumque vestram et dicte ecclesie aliam servitutem, ad nostri beneplacitum, ducimus concedendum. Mandantes per hanc eandem, nostro baiulo generali Cathalonie, et quibusvis aliis officialibus nostris presentibus et futuris, et locatenentibus eorundem, quatenus, concessionem nostram huiusmodi ipso nostro beneplacito perdurante firmiter teneant et observent, et non contrafaciant, aut veniant aliqua racione. In cuius rei testimonium, presentem fieri iussimus nostro sigillo munitam. Dat. Barchinone. .viii. die madii, anno a Nativitati Domini. .m.cccc. primo. Rex Martinus.

Dominus rex, mandavit michi, Petrus de Pontibus.

ACA, reg. 2196, f. 90. ACB, Lletres reials, I, anys 1376-1464, doc. 46.

6

València, 2 juliol 1407.

El rei Martí innova a Gabriel Combau de la tramesa, al Sant Pare, del seu cambrer Francesc de Soler, per tal de demanar certs privilegis per al monestir que projecta instituir al palau major de Barcelona.

Mossèn Gabriel. Com nos trametam de present lo feel cambrer nostre en Ffrancesch de Soler al Pare Sant, per haver certes gràcies que havem necessàries de la sua Santedat, per lo fet del monestir que, Déu volent, entenem a fer en lo nostre palau maior. E lo dit en Soler, per la dita raó se'n haia obs aportar translat d'una bulla que lo cardenal de Tاراгона en nom del Pare Sant nos féu sobre la fundació del dit monestir, en la qual bulla se conté que lo president del dit monestir fos prior, lo qual pogués usar de totes insignes episcopals. Manam vos que decontinent cerquets la dita bulla en lo cofre on era la papalló reyal que havets tramés, car allí deu ésser. E après que la haiats trobada, fets ne fer un trellat, e liurats lo al dit en Soler. E en açó per res no haie falla. Dada en València, sots nostre segell secret, a .ii. dies de juliol de l'any mil ccccvii. Rex Martinus. Dirigitur Gabrieli Gombau.

Dominus rex mandavit michi,
Johanni de Tudela.

ACA, reg. 2251, f. 53.

JOSEP M.ª MADURELL I MARIMON

Barcelona.

EL *LIBER ANNIVERSARIORUM* DEL ANTIGUO CONVENTO DE SANTA CATALINA DE BARCELONA

Se publica hoy, por vez primera, el *Liber Anniversariorum* que formaba parte del llamado "Liber Aniversariorum et Professionum" del antiguo Convento Dominicano de Santa Catalina V. y M., de Barcelona. Era este libro una verdadera joya que guardaba aquel famoso cenobio de nuestra ciudad.

Desgraciadamente para las patrias letras, el original desapareció en fecha desconocida. Quedan del mismo dos copias del siglo XVIII en la Biblioteca de la Universidad de Barcelona. Una es del P. Sebastián Prats, O. P., sabio profesor de la Universidad de Cervera, o por lo menos mandada hacer por él, y de la que nos servimos en este trabajo. La otra, de autor anónimo, no se diferencia de la anterior, sino por unas pequeñas variantes que para nada afectan a lo esencial del texto, y acompañan al mismo manuscrito de esta segunda copia unas notas marginales con unas fechas aproximadas al principio de cada apartado, a fin de que el lector tenga una idea de la época en que murió el personaje del que se hace el elogio. Las publicamos aquí también, para que sirvan como de guía histórica al lector del *Liber Anniversariorum*.

El *Liber Anniversariorum et Professionum*, según vemos en nuestra copia, tenía por subtítulo: *Kalendarium conventus Sanctae Catharinae virginis et martyris Barcinonen.*, y aun se añade: "cujus autographum in tabulario ejusdem conventus servatur". Era un volumen que contendría cinco tratados muy diversos, excepción hecha de los dos primeros, que hacen referencia a la fundación de los aniversarios.

Los otros tres tratados son: *Liber Professionum novitiorum: Assignmentes librorum*, a saber, una especie de registro de entrada

y salida de los libros de la biblioteca de Santa Catalina, y, por último, el libro titulado: *Quaedam extraordinaria communia*, muy corto. Todos estos tratados se encuentran copiados en el manuscrito del P. Prats, pero en orden muy diverso ¹.

De estos cinco libros o tratados, que nosotros sepamos, no ha sido publicado más que el titulado: *Assignationes librorum*, muy interesante, porque en el mismo se refleja el movimiento cultural de Sta. Catalina en los siglos XIII y XIV. Lo publicó hace unos años el sabio dominico alemán P. Denifle ².

Hemos dicho que el *Liber A.* forma parte del *Kalendarium* y así lo citan Diago y otros autores repetidamente. Le precede una pequeña introducción, en la que su iniciador Fr. Bernardo Bach, Prior durante algunos años de Sta. Catalina y contemporáneo de S. Raimundo, exhorta al ejercicio de la caridad en favor de las almas de aquellos que en su vida habían ayudado al Convento de diversos modos, y manda, al mismo tiempo, que los nombres de estos bienhechores sean inscritos en la Kalenda y recitados sus nombres, como se practica con los nombres de los hermanos difuntos en el día del aniversario de su fallecimiento. Aun hoy día, después de la lectura del Martirologio, se hace en la Orden Dominicana una memoria, en general, de los hermanos, parientes y bienhechores del Convento, sin mencionarlos a todos en particular, cosa ciertamente muy difícil. Únicamente se hace excepción con los Maestros Generales de la Orden en el aniversario de su defunción.

Aunque la mayoría de los nombres citados en el libro de los aniversarios sean de bienhechores del Convento, no ha de confundirse este libro con el de los bienhechores de Sta. Catalina. El libro de los bienhechores, propiamente tal, todavía no ha sido publicado ³.

El *Liber Anniversariorum* fué empezado, según se desprende del mismo texto, en tiempo del prior Bernardo de Bach. Sabemos por el *Liber Professionum* ⁴ que la dignidad prioral la obtuvo di-

¹ Es el ms. 15-2-23 de la Biblioteca Universitaria de Barcelona. Los tratados van transcritos en este orden: Fols. 99-156: *Liber Professionum noviciorum*. Fols. 161-172: *Quaedam extraordinaria communia*. Fols. 177-196: *Liber Anniversariorum*. Fols. 205-224: *Assignationes librorum*.

² «Archiv. f. Literatur u. Kirchengeschichte des Mittelalters» 2(1886)241-248.

³ Ms. conservado en el Archivo histórico de la Provincia Dominicana de Aragón, en Barcelona.

⁴ Ms. citado, pág. 13-14, en un extracto del citado "*Liber Professionum*".

cho distinguido prelado tres veces o durante tres períodos de tiempo diversos: la 1.ª vez los años 1261-67; la 2.ª, en 1270-72, y la 3.ª, en 1277-81. El libro, pues, hubo de ser empezado entre 1261 y 1281. Muy posiblemente lo sería en el último de los indicados períodos. Así lo hace pensar la nota del texto (pág. 17) referente a San Raimundo de Peñafort, redactada seguramente después de la muerte de este santo (a. 1274).

El *Liber Anniversariorum* escrito sin ninguna pretensión de hacer historia y con la única finalidad de recordar a los moradores del convento, presentes y venideros, las almas de aquellos que tanto habían ayudado al esplendor del mismo, a fin de que diariamente las tuviesen presentes en sus oraciones, redactado todo en lenguaje preciso y austero, propio del que escribe un registro o unas sencillas notas, tiene hoy día una capital importancia histórica particular y aun general, puesto que por sus páginas desfilan una serie de apellidos ilustres, lo mejor de nuestro pueblo en aquellas centurias, todos ellos vinculados a Sta. Catalina con lazos de devoción, afecto y simpatía.

Indudablemente las susodichas copias del siglo XVIII concuerdan con el original, excepción hecha de unas pequeñas variantes, cosa casi siempre inevitable en las copias. Como se conservaban las copias en la biblioteca cerca del autógrafo, de existir alguna alteración o engaño en el texto, prontamente hubiera sido notado.

Es muy probable que estas copias hubieran sido hechas con el fin de facilitar la lectura del original, cosa difícil para los profanos en paleografía, por tratarse de escritura de los siglos XIII, XIV y XV principalmente.

En el texto que transcribimos se distinguen claramente dos partes. En la segunda, la más larga, los *obitus* o aniversarios están dispuestos siguiendo el orden de los días del calendario. Las noticias van acompañadas de dos clases de notas marginales, referentes, las unas, al número del folio y página que ocuparía la noticia en el volumen original (*autographum*), y las otras, a la calendación, precedida de la *littera dominicalis* (a, b, c, d, e, f, g,), tal como es costumbre en el calendario eclesiástico.

En la primera parte las noticias sólo llevan la nota marginal referente al folio y página. Va precedida esta parte de una introducción, según ya se ha dicho, del prior Bernardo de Bach y aun

de unos párrafos sobre el nombre y contenido de todo el volumen.

Hecha la transcripción bastantes años atrás, cuando residíamos en Barcelona y para nuestra uso particular, ahora creyendo poder prestar un modesto servicio nos decidimos a publicarla. Para terminar queremos expresar el agradecimiento más sincero al P. José M.ª Coll, O. P., por su entusiasta colaboración en la preparación de este trabajo.

TEXTO *

LIBER ANNIVERSARIORUM ET PROFESSIONUM

Kalendarium Conventus sanctae Catharinae Virginis et Martyris Ordinis Predicatorum Barcinonensis cujus authografum in Tabulario ejusdem Conventus servatur.

[fol. 1 col. 3] Liber iste continet in primis duobus sextinis Obitus: in tertio sextino profesiones Novitiorum: in quarto assignationes Librorum qui ad Conventum pertinent: in quinto quaedam extraordinaria communia. Quicumque scripserit in libro hoc, litteram grossam et bene legibilem faciat.

[col. 4] Quoniam dignum et justum est, et consonum rationi, quod illis qui nobis temporalia administrarunt, eisdem spiritualia impendamus, cum aliqui amici nostri de nostrarum orationum suffragiis confidentes in testamentis suis ordinaverint, quod anniversaria fiant nobis annuatim pro eis, et quod in die anniversarii ipsorum conventus noster procuretur de bonis eorum certos ad hoc redditus assignantes. Idcirco nos Fr. Bernardus de Baccho, prior Conventus Fratrum Predicatorum Barcinonensis, talium devotionem et eleemosinam attendentes, ordinamus et statuimus quod quolibet anno per nos et sucesores nostros in perpetuum fiat in conventu nostro pro illis qui talem ordinationem fecerunt, vel in posterum sunt facturum, anniversarium in hunc modum: In primis ordinamus quod anniversaria eorum scribantur in Kalendario et recitentur in conventu annuatim, sicut fratrum obitus recitantur, et quod illa die missa conventualis pro eis celebretur, sive si de festo, sive de tempore, vel de defunctis et quod quilibet sacerdos pro talibus unam collectam in missa dicere teneatur.

* Barcelona, Bibl. Universitaria, ms. 15-2-23, fols. 177-196.

Poterit tamen prelatus superaddere secundum exigentiam meritorum. Item ordinamus quod quandocumque aliquis ordinaverit perpetua ordinatione quod faciamus pro eo anniversarium praeter istos qui sunt inferius nominati, anniversarium suum scribatur in libro isto post istos per eundem modum quod istorum anniversaria sunt notata, et similiter compleatur. In anniversariis autem temporalibus et ex casu aliquo contingentibus, ut cum aliqui volunt procurare Conventum vel oblationes offerre pro aliquo non perpetua ordinatione sed speciali devotione, in missa conventuali dicatur una collecta pro illa persona, et quilibet sacerdos in missa privata unam collectam.

[fol. 2] Primo hic ascripti inveniuntur quorum beneficii factae sunt officinae perpetuae in conventu isto seu consummatae:

[1268]

Anno domini .MCCCLXVIII. idibus novembris obiit apud Hispalim dominus Berengarius de Muncada civis, Barchinonensis, et vassallus domini regis Castellae qui Ordini nostro devotus ob remedium animae suae elegit sepulturam in conventu nostro Barchinonensi et fecit se deportare ibidem, fecitque in eodem conventu aedificari capellam in honorem sanctae Mariae Magdalenae, et mandavit corpus suum in ea sepeliri. Edificavit etiam in eodem conventu dormitorium et cellas dum adhuc viveret. In obitu vero suo ad consummationem edificiorum dicti conventus legavit magnam pecuniae quantitatem de qua fuit claustrum aedificatum, refectorium, infirmitorium, hospitium et coquina.

Ideoque prior et fratres ejusdem conventus respondentes devotioni ipsius, premissa diligenti deliberatione ordinaverunt concorditer quod in perpetuum in ipso conventu, ejus anniversarium, quantum ad missam, sollempniter celebretur sicut in aliis anniversariis Ordinis celebratur et quod singulis septimanis in VI feria missa conventualis sive sit pro defunctis, sive de tempore, vel de sanctis pro ipso specialiter celebretur, necnon quod secundus ebdomadarius in missa pro defunctis unam collectam pro ipso specialiter in perpetuum dicere teneatur, et quolibet anno in die anniversarii sui quilibet sacerdos in perpetuum pro eo celebret unam missam⁵.

⁵ Berenguer de Moncada fué uno de los grandes bienhechores del Convento de Sta. Catalina. No solamente dispuso que su cuerpo fuese enterrado en su iglesia en la capilla de Santa Magdalena que él costeó, sino que a su generosidad se debe gran parte del Convento: el claustro, el refectorio y otras dependencias.

[1275]

Manumissores domini Poncii de Alesto fecerunt nobis magnam elemosynam de bonis illius ad consummationem ecclesiae nostrae, ita quod fere tota ultima arcuata a superlimine portalis usque ad tectum cum fenestra rotunda facta est de bonis suis; et ratione tantae elemosynae et devotionis quam habuit ad Ordinem, ad instantiam manumissorum ordinavit conventus quod fiat pro eo anniversarium solempniter, annuatim in perpetuum.

Isti sunt autem qui in testamentis suis ordinaverunt, quod anniversaria fiant in conventu nostro annuatim pro eis, et quod conventus eadem die procuretur de bonis eorum, certos ad hoc redditus assignantes:

[1248]

Dominus Berengarius Gerardi construxit in vita sua altare beatae Katerinae et ordinavit in testamento suo quod dominus Jacobus filius suus et haeres procuraret de bonis suis Conventum in perpetuum in festo sanctae Katharinae, et dicto domino Berengario mortuo, conventus propter necessitates suas vendidit dictam procuracionem dicto domino Jacobo: qui post vendicionem et pretii solucionem ob remedium animae suae et parentum suorum, dum vixit, fecit dictam procuracionem multum splendide et multum honorifice. Et in fine vitae suae ordinavit in testamento, quod perpetuo annuatim in festo sanctae Katharinae dentur nobis .c. solidos pro dicta procuracione facienda, quos assignavit super leudas quas habebat in civitate Barchinonae ita quod domina Berengaria de Olzina soror sua vel haeres suus teneatur nobis dare annuatim .l. solidos in dicto festo et Bernardus de Riera nepos suus vel haeres suus teneatur dare alios .l. solidos in dicto festo perpetuo annuatim. Manumissores etiam dicti domini Jacobi construxerunt nobis totum Capitulum de bonis illius. Idcirco propter tam magna beneficia et devotionem ipsorum ordinavit conventus quod in die obitus ipsius domini Jacobi fieret solempniter anniversarium pro ambobus perpetuo annuatim.

[1261]

Guillelmus Canaderii ordinavit in testamento suo, quod singulis annis perpetuo fiant sex anniversaria pro eo in ecclesia nostra et pro quolibet anniversario dentur nobis quator aurei de quibus procuretur conventus. Et quod unum anniversarium fiat in die obitus sui; aliud in festo sanctorum Juliani et Basilisae; alia autem quatuor secundum quod Fratres ducerent ordinandum. Ad solucionem dictorum au-

reorum faciendam perpetuo annuatim assignavit vineam suam quam habebat apud curiam comitalem. Et ordinavit quod presbyter altaris sanctae Eulaliae quem instituit frater Raymundus de Rosanis teneret dictam vineam per manumisores suos ad certum censum stabilitam et solveret conventui dictos aureos annuatim. De hujus Guillelmi Canaderii bonis edificatum est altare sancti Juliani cum capella in ecclesia nostra, et facta domus latrinarum et dormitorium prolongatum et consummatum, multaque alia bona ab ipso fratribus provenerunt. Idcirco conventus ordinavit, quod in die obitus sui missa conventualis pro eo solempniter celebretur et quilibet sacerdos celebret unam missam pro eo et fratres qui non sint sacerdotes dicant .vii. psalmos penitenciales pro eo et laici .c. pater noster. In aliis quinque anniversariis fiat pro eo sicut in aliis anniversariis superius est notatum: Primum anniversarium in die sancti Juliani, vel in crastino Epiphaniae; secundum, .ix. kal. februarii; tertium, .ii. kal. februarii, scilicet ultima die ianuarii; quartum, .vii. idus februarii; quintum, idibus februarii; sextum, .v. idus martii, in quo scilicet die ipse obiit.

[1258]

Dominus Arnaldus de Pax, canonicus Barchin, et stator domini episcopi ordinavit in testamento suo quod in die anniversarii sui perpetuo annuatim dentur nobis pro quolibet fratre qui in illa die presens fuerit in conventu .iiii. denarii per secundum presbiterum altaris sancti Matthaei. Et conventus ordinavit quod fiat annuatim anniversarium pro eodem.

[1265]

Raymundus de Bagnariis dimisit nobis .lx. solidos Barchin. censuales pro duobus procurationibus annuatim faciendis pro duobus anniversariis, sed ex causa rationabili et necessaria vendidit prior et conventus dictos .lx. solidos censuales et obligavit se conventus ad faciendum in perpetuum dicta anniversaria annuatim.

[1265]

Domina Ermensendis de Mesclans dimisit nobis .cc. aureos de quibus emerentur posesiones, de quarum redditibus procuraretur conventus in die anniversarii sui. Et ex causa similiter rationabili et necessaria conventus posuit dictos .cc. aureos in necessitatibus suis et obligavit se ad faciendum in perpetuum pro ea dictum anniversarium.

[1256]

Dominus Bernardus de Rosanis miles ordinavit quod in die obitus sui singulis annis in perpetuum et in die similiter obitus Dominae

Elicscendis uxoris suae procuretur conventus noster et faciat anniversarium pro utroque. Et ad istas duas procuraciones annuatim in perpetuum faciendas assignavit duas posesiones et redditus quos habebat Valentiae. Et ordinavit quod presbiter altaris sanctae Eulaliae quem instituit frater R. de Rosanis teneret illos redditus, et faceret dictas procuraciones, sicut patet in publico instrumento cujus traslatum est in deposito nostro, et originale habet dictus clericus.

[1278]

Domina Pereta uxor quondam domini Poncii de Alesto ordinavit in testamento suo quod manumisores sui emerent de bonis suis .l. solidos Barchin, censuales de quibus singulis annis in perpetuum procuraretur conventus noster in die anniversarii sui et quod fratres celebrarent illa die et orarent Dominum pro ea. Ordinavit etiam quod Bernardus Andree nepos suus et heredes sui teneret posesiones seu redditus qui emerentur de bonis suis pro dictis .l. solidis censualibus conventui persolvendis.

[1252]

Domina Saurina uxor quondam Petri Grunnii ordinavit in testamento suo quod manumisores sui emerent de bonis suis tres morabatinos censuales de quibus singulis annis in perpetuum fiat pitancia conventus in die anniversarii sui et fratres celebrent illa die et orent Dominum pro ea. Ordinavit etiam quod presbiteri instituti per dictum Petrum Grunnii⁶ in duobus altaribus ecclesiae sancti Michaelis teneant posesiones dictorum trium aureorum et dent eos fratribus singulis annis in die anniversarii sui.

[1272]

Obit A. de Arlet civis Barchin. .xviii. kal. octobris anno Domini .m.cclxxii. qui stabilivit anniversarium .xxxv. solidorum apud Predicadores et apud domum Minorum .xxxv. solidorum et apud Sedem .xxx. solidorum et ad haec tria anniversaria facienda assignavit redditus et exitus quos habebat apud Bitulonam.

[1284]

Anno Domini .m.cclxxxiii. .vi. nonas ianuarii obiit domina Maria Matarona et ordinavit in suo testamento quod de bonis suis emerentur .iiii. morabatini censuales in alodio de quibus procuretur conventus fratrum predicatorum Barchin. annuatim, quos morabatinos

⁶ Pedro Gruny fué uno de los primeros bienhechores que tuvieron los fundadores de Sta. Catalina. Durante tres años, desde 1219 a 1222, la Comunidad de Sta. Catalina vivió en unas casas del citado Pedro, "in domibus Petri Grunii apud Sanctum Jacobum", es decir, en la parroquia de S. Jaime. Vide la noticia de la p. 17.

teneat uxor Bonanati Çabatarii et post vitam ejus haer[ed]es sui ita quod teneantur facere dictam procuracionem annuatim.

[Ante fol. 1] Dominus P. de Capellatis ob remedium animae suae ordinavit et instituit perpetuo quod duae lampades ardeant die noctuque in ecclesia nostra coram altari beatae Virginis Mariae, altera coram altari beatae Mariae Magdalenae. Et est instrumentum inde confectum quod nos habemus. Pro dictis autem duobus lampadibus debent ministrare oleum rector primi presbiteratus altaris sanctae Mariae sanctaeque Eulaliae sedis Barchin. quicumque pro tempore fuerit.

[fol. 1 col. 1] Quoniam in agendis illud videtur eligendum precipue quod verisimiliter Deo magis placere debeat, et per quod fructus verisimiliter sequatur optatus; Nos frater Bernardus de Bacho Prior et conventus fratrum Predicatorum Barchin. Attendentes quod elemosinae quae vocantur anniversaria ordinanda in decedentium ultimis voluntatibus, frequenter lapsu temporum seu illorum ad quos pertinet negligentia juxta decedentium desideria, peccatis exigentibus non servantur, quod quidem si negligenter agatur, cedit in magnum periculum et infamiam heredum, seu aliorum ad quos haec perficienda fuerant obligati et in damnum non modicum defunctorum qui sperato beneficio defraudantur; considerantes etiam quod si hujusmodi anniversaria multiplicarentur in Ordine nostro, posset nobis cedere in notam vel speciem proprietatis alicujus possessionum vel reddituum temporalium qui assignarentur pro his anniversariis faciendis; cupientes supradictis et consimilibus obviare periculis et tam vivorum, quam defunctorum ad quod ista pertinere noscantur providere saluti, sic quantum in nobis est deliberatione habita duximus ordinandum quod pretium seu legitima aestimatio rerum, sive reddituum de quibus ista deberent fieri annuatim, totaliter post defunctorum hujusmodi obitum solverentur. Et conventus qui elemosynam reciperet antedictam teneretur in die obitus eorum annuatim pro quibus fieret tam in missis quam aliis suffragiis spiritualibus juxta datam a Domino scilicet gratiam respondere. Et insuper statim post obitum illius vel illorum pro quibus elemosyna fieret antedicta, fratres tam sacerdotes, quam alii tenerentur pro hujusmodi beneficio sic in continenti recepto, ad certum missarum numerum certaque spiritualia suffragia persolvenda, prout videretur decens et expediens consideratis circumstantiis universis. Per hanc siquidem viam atque suffragia post obitum in continenti soluta, animae pro quibus fierent vel liberarentur a purgatorio vel alleviarentur in tantum, quod penam sic abbreviatam multo facilius postmodum sustinerent, quousque paulatim tum per anniversaria su-

pradicta, tum per cotidiana sufragia quae continuo fiunt in ordine pro benefactoribus, liberatae omnino ad speratam gloriam evolarent. Actum est hoc kalendis februarii anno Domini .M.CCLXXII.

OBITUS

[1252]

[fol. 4 pag. 1 | a kal. ianuar.] Anniversarium Reverendissimi Domini Petri de Sintillis episcopi Barchin. cujus sepulcrum in nostra ecclesia non videtur haberi, sed valde dilexit Ordinem nostrum ut videre est hic .XXVIII. die martii ubi est obitus ejus notatus, quo etiam conventus recepit quolibet mense pro pictancia prima die mensis triginta solidos. Sed jam nunc totum simul pro his, et pro aliis recepit conventus prima die aprilis quingentos quinquaginta solidos⁷.

[1370]

[d | .ii. nonas] Anniversaria .xii. nobilis Dominae Mariae Alve-rez, filiae regis Jacobi secundi, comitissae Empuriarum, unum quolibet mense in primo die veneris, pro quibus celebrandis reliquit .xxiv. libras annuales rendales quas solvere tenetur conventui beneficiatus sancti Barnabae in Sede Barchin., licet reductio facta fuerit ad .xi. libras. Cujus corpus sepultum in sepulchro honorifico alte elevato circa altare majus versus sacristiam cum uno parvulo suo ad pedes ejusdem.

[1525]

[pag. 2 | b .xvii. kal. februarii] Anniversarium Domini Gabrielis Tries jurisperiti cujus corpus sepultum fuit cum habitu Ordinis in medio capellae Corporis Christi "en lo carner del Rossos" anno 1525 vel circiter, pro cujus anniversario solempniter celebrando, et pro uno trentenario Sancti Amatoris sic vulgariter nuncupato quolibet anno celebrando, reliquit de eleemosyna annuali .cli. solidos quos hucusque solvit ejus filius cum speciali obligatione in posse notarii "Dominici Cellés.

[1312]

[fol. 5 pag. 2 | d .viii.] Anniversarium domini Bernardi de Massaneto, cujus sepulchrum habetur in angulo claustrum infra ortum cum lapide quadrato super terram modicum elevato et desuper scripto in lapide cohopto; et similiter anniversaria .xii. unum quolibet mense eleemosynae triginta solidorum; sed nunc totum simul recipit con-

⁷ Sobre Fray Pedro Centelles, cf. S. PUIG, *Episcopologio de la Sede barcinonense*, Barcelona, 1929, pág. 200-205, y DIAGO, *Historia*, fol. 107.

ventus .ccclxviii. solidos quos solvit quolibet anno in mense junii beneficiatus Sancti Juliani in ecclesia Sanctae Mariae de Mari.

[fol. 6 pag. 1 | a] Kal. februar. sicut kalendis ianuarii et similiter prima die cujuslibet mensis.

[1254]

[b .viii. idus] Obiit dominus Fr. Berengarius de Castro episcopali, episcopus Gerundensis. Ipse emit partem loci in quo edificata est ecclesia nostra, et bonam eleemosynam ad constructionem ecclesiae ipsius. Dedit etiam conventui capellam suam episcopalem, et preter haec contulit conventui multa bona. Vocavit etiam fratres apud Gerundam et dedit eis locum in quo habitant⁸.

[1528]

[d .vi.] Anniversarium Domini Petri Suares militis sancti Jacobi de Spata pro cuius eleemosyna conventus recepit ab Universitate ac civitate Barchinon. anno quolibet .xxiv. die mensis septembris .lxxxx. solidos .xi. denarios.

[1252]

[pag. 2 | g .iii.] Obiit Berengarius de Palatio. Ipse fuit devotus Ordinis et dedit partem simiterii et fecit opus B. Petri martyris.

[1517]

[b idus] Anniversarium dominae Eulaliae Beneta Carbonelli pro cuius eleemosyna conventus recepit .viii. solidos et pro unius missae celebratione de ante quolibet die veneris .xxxx. sol. “encara que es la propietat per ella lexada entre tot .lx. ll. esmersades a raó de .xxv. per mil, sobre la ciutat de Barcelona, rebedors dits .xxxxviii. sol a deu del mes de abril”, cuius corpus cum habitu sepultum est cum multis aliis de sua parentela “en llur propria capella del Crucifix de la Clastra en lo pilar y estrep de la iglesia”.

[1521]

[d .xv. kal. marcii] Anniversaria tria dominae Beatricis Daperosa et domini Joannis viri ejus, quorum corpora sepulta sunt cum habitu Ordinis inter fratres nostros in claustro prope Capitulum, pro quibus tribus anniversariis sollempniter celebrandis manumisores eorum consignerunt conventui .x. libras annuales et rendales et .viii. solidos super generale Cataloniae, “les quatre lliures en lo mes de mars, les .vi. ll. .viii. .ss. en lo mes de agost. Són los altres aniversaris a .xv. de juliol y .xv. de octubre”, qua die obiit.

⁸ Sobre Fray Berenguer de Castellbisbal cfr. DIAGO, *Historia*, fol. 108 y VILLANUEVA, *Viaje literario*, vol. 17, p. 211-213.

[1527]

[e .xiiii.] Anniversarium dominae Eulaliae Sala pro cujus eleemosyna conventus recipit quolibet anno .x. ss. esmerciatos cum illis .lxx. ss. quos recipit .xvi. hujus mensis a Jacobo Carbonell de la Coma. Sed in Calendario verius ponitur celebratio unius anniversarii .xx. die mensis martii. Et corpus ejus cum habitu sepultum fuit "en lo vas de Mosen Mas, Notari de Barcelona, qui va de la porta de la esglesia a la capella de Misericordia" anno .MDXXVII.

[fol. 7 pag. 1 | c .viii.] Anniversarium domini Bernardi de Massaneto; et sunt .xii. anniversaria pro anima hujus et pro quibus intendit celebranda ut supra hic est notatum .xxv. die mensis januarii et ejus sepulcrum, licet istud debeat celebrari die immediate sequenti.

[d .viii.] Obiit Berengarius Gerardí. Ipse fuit devotus Ordini, et beneficus, et construxit altare beatae Katharinae et ordinavit quod conventus procuretur in perpetuum in festo sanctae Katharinae.

[f .vi.] Anniversarium dominae Elisabetae Vilardella uxor domini Jacobi Botaller jurisperiti de regia Audiencia cujus corpus ... Istos .xxxx. solidos recipit conventus quolibet anno .iii. die februarii super generale Cataloniae cum obligatione partis majoris censualis quod dicta domina recipiebat a dicto generali Cataloniae ut patet in capibrevio grosso conventus, folio .xxxvii. in fine mensis februarii, et debet celebrari die .ii. sequenti, scilicet .xxvi. die hujus mensis.

[1538]

[pag. 2 | g .v.] Anniversarium dominae Bartolomeuae Sparanga Suaris de tertio Ordine nostro. De aquesta senyora hi ha també misa quotidiana en la capella de S. Vicent Ferrer ahont lo seu cos està soterrat al carner den mitg ab altres dues germanes sues de Tercio Ordine Nostro, totes tres, sed verius una earum, scilicet la Señora Ledona, està lo cos soterrat en lo carner ahont està també la mare e avie de Frare Gaspar Soler assignat a son germà Pere Bellit, candelero de cera en la claustra prop lo símbol y prop la capella de Mosén Rosella.

[1268]

[fol. 8 p. 1 | a .iii. nonas] Obiit Romeus dux Fortis. Ipse fuit devotus Ordinis et construxit sacristiam et altare B. Jacobi et in fine legavit nobis bonam eleemosynam.

[1290]

[pag. 2 | e .vii. idus] Obiit Jacobus de Olivaria qui legavit conventui nostro in universo .liiii. libras Barchinon. et multa alia bona in

vita sua fecit fratribus. Sepultus est autem in cimiterio nostro anno .M.CCXC.

[f .vi.] Anniversarium tertium Domini Bernardi de Massanetto et pro quibus intendit, ut supra notatum est latius .xxv. mensis januarii et ejus sepulcrum, licet istud debet celebrari in die S. Gregorii secundum ejus intencionem et ordinationem scilicet ab hac die, secunda sequenti.

[g .v.] Obiit dominus Guilleumus Canaderii qui ordinavit in testamento suo quod fierent sex anniversaria in anno pro eo et in quolibet anniversario procuraretur conventus. Primum autem anniversarium fiat in die S. Juliani vel in crastino Epiphaniae; secundum, ix kal. februarii, tertium, ii kal. februarii, scilicet ultima die januarii; quartum, vii idus februarii; quintum, idibus februarii; sextum, v idus marcii in quo scilicet die ipse obiit.

[1312]

[a .iiii.] Fr. Berengarius Camela conversus intravit Ordinem anno Domini M.CCCVI in medio madii et legavit conventui unum anniversarium de .xxx. ss. in die B. Gregorii perpetuum, sed de gratia Prioris scilicet Fratris Petri de Prato non dat modo nisi .xxxvii. quamquam aliter ordinavit ante mortem et hoc posuit in suo ultimo testamento.

[1532]

[b .iii.] Anniversarium dominae Elisabet uxoris domini Calmini Ferrer librarii, et Joannis Ferrer notarii filii eorundem, quorum corpora sepulta sunt in proprio tumulo eorum in claustro primo exint de la clausura del convent devant la capella de Mosen Xifre; pro cujus celebratione conventus recipit .xx. ss. quolibet anno xvii februarii per que foren esmersades per ell .xx. ll. de propietat amb altres diners y rendas que lo convent rep usque ad summam de .lxx. ss. de'n Jaume Carbonell de la Coma.

[e .xvii. kal. aprilis] Obiit domina Saurina uxor quondam Petri Grunii. Ipsa fuit devota Ordini multum, et in suo testamento ordinavit quod in die sui anniversarii dentur tres aurei nobis de quibus conventus noster in perpetuum procuretur.

[1519]

[fol. 9 p. 1 | f .ix.] Anniversarium domini Joannis Alba mercatoris Gerundensis civitatis pro cujus celebratione conventus quolibet anno recipit de censal per ell encarregat dum viveret in humanis sobre lo mas Martí en la parrochia de Sarrià quaranta quatre sous.

[p. 2 | c .v.] Obiit dominus Petrus de Cintiliis episcopus Barchin. Ipse emit nobis magnam partem monasterii et providit conventui in magna parte vini in vita sua, et legavit etiam conventui bonum legatum in suo testamento. Item habemus pro ipso .xii. procuraciones annuatim.

[fol. 10 p. 1 | c .ii. Nonas] Anniversarium quartum domini Bernardi de Masaneto sicut et in quolibet mense notatum etiam est, precipue ad longum et ejus sepulchrum in mense januarii pro quorum .xii. Anniversariorum conventus recipit quolibet anno in mense junii a beneficiato S. Juliani de ecclesia Stae. Mariae de Mari totum simul tres cens .lx. ss. et .iv., d. quod debet distribuere in ecclesia nostra in die animarum.

[1275]

[p. 2 | a .v. idus] Obiit dominus Poncius de Alesto, qui multum fuit devotus Ordini, et in fine legavit nobis bonum legatum et postmodum manumissores sui dederunt ad perficiendam ecclesiam bonam et pinguem eleemosynam de bonis suis; Ordinavit autem conventus quod annuatim fiat anniversarium sollempniter pro eo in perpetuum. Istius ossa habentur in tumba prima alta in capella S. Dominici ingrediendo de claustro ad ecclesiam.

[126...]

[b .iiii.] Obiit domina Blanka uxor quondam Berengarii de Montechateno ex cujus amicitia et familiaritate quam plurima bona Ordini proveniunt et specialiter huic conventui ubi elegit sepeliri.

[1535]

[fol. 11 p. 1 | b .xv. kal. may.] Anniversarium sororis Joannae Morella matris sororis Margaritae Veteranae de Tertio Ordine nostro, quarum corpora, primae est in novo carnerio de Mossèn Bertomeu Fàbregues davant la capella de la Nativitat, secundae en lo carner devant lo símbol ahont estan moltes mares de frares. Estan estos .xii. ss. de renda y .xii. ll. .viii. de propietat mesclats ab la renda de la Señora Esperansa Suaris, en febrer⁹.

[1473]

[fol. 12 p. 1] Ad perpetuam rei memoriam. Ego frater Franciscus Vitaliis Mag. et Prior conventus Barchinonae in presenti notifico quomodo Dominus Petrus Johannes del Orde mercator et civis Bar-

⁹ Sor Juana Morell es la fundadora del convento de las Beatas Dominicas. Lo fundó hacia el año 1522. Cita a Sor Juana el *Llibre dels magnífics Consellers* o *Rúbriques d'en Bruniquer*, VIII, pàg. 85.

chinonae dedit conventui .lx. ll. in uno et critico tempore quando conventus patiebatur maximam inopiam ex reddituum privatione tum ex civitatis dirutione tum ex magna caristia vidualium, et conventus obligavit se ad dicendum duas missas perpetuo, videlicet unam in die veneris et aliam in die sabbati in capella B. Catarinae de Senis cum absolutione super tumultum suorum. Verumtamen conventus in posterum potest quitare dando sibi vel suis heredibus dictas .lx. ll. et tunc minime tenebitur ad dictarum missarum celebrationem. Et fuit decretum factum capitulariter die acceptationis harum missarum quod de primis pensionibus quas conventus recipiet super Generale Cataloniae lueret hanc obligationem.

[1278]

[fol. 13 p. | d .xvii. kal. junii] Anno Domini M.CCLXXVIII, xvi kal. junii obiit domina Pereta de Alesto. Ipsa fuit multum devota Ordini nostro, et in suo testamento legavit nobis .l. sólidos de quibus voluit et ordinavit ita, quod in die sui obitus fiat anniversarium et conventus in perpetuum procuretur.

[p. 2 | g .vi.] Obiit G. de Pinello. Ipse fuit devotus Ordini et longo tempore fuit hospes Fratrum.

[fol. 14 pag. 2 | f .v. idus] Obiit domina Elicsendis de Campo Daurano quae fuit multum devota Ordini et fecit optimam eleemosynam fratribus in vita sua.

[g .iiii.] Obiit P. de Cardedol. Ipse fuit devotus Ordini et in suo testamento ordinavit quod heres suus teneatur dare conventui ostias in perpetuum.

[e .xvii. kal. julii] Obiit Ferrarius Aucel qui fuit devotus Ordini et legavit bonam eleemosynam fratribus in suo testamento.

[fol. 15 p. 1 | g .viii.] Anniversarium v.^{um} domini Bernardi de Masaneto sicut et in quolibet mense, pro quorum celebratione recipit conventus simul nunc et hic .ccclxix. ss., sed isti novem solidi debent distribui in nostra ecclesia in die animarum, scilicet, .v. ex illis in ofertorio panis, et residuos in .vii. psalmis, a beneficiato S. Juliani de sancta Maria de Mari.

[fol. 16 p. 1 | a .vi. nonas julii] Anniversarium domini Jacobi Carles civis Barchinonae cujus corpus sepultum fuit in sepulchro tumbato vel arcuato primo ex duobus prope portale quo itur ad vicum Mercatorum in ingressu patii ante Ecclesiam.

[b .v.] Obiit A. de Pax canonicus Barchin. Ipse fuit devotus Ordini et in suo testamento ordinavit quod conventus semel in anno in perpetuum procuretur.

[1521]

[p. 2 | g idibus] Anniversarium dominae Beatricis Daperosa et domini Johannis viri sui, quorum corpora sunt sepulta cum habitu Ordinis inter Fratres nostros in primo claustro prope Capitulum; a quibus conventus iste et conventus Montis ilaris Cartusiensium et duo S. Geronimi, scilicet de Valldebron et de la Murtra, qui equis portionibus acceperunt omnia bona eorum, e de part nostra fan a celebrar ad minus tria anniversaria pro quibus vide supra a .xv. de febrer en lo present libre.

[1410]

[fol. 17 p. 1 | c .xv. kal. augusti] Anniversarium Domini Jacobi March et pro quibus intendit, dominus castri de Alapruyano cujus corpus fuit sepultum prius in sepulchro dels Marchs in capella beatissimae V. Mariae Angelorum quae est prima inter capellas ecclesiae nostrae versus altare majus qui obiit anno m.cccc.x vel modicum ante. Apparet de hoc in libro clausularum testamentorum de pergamenno cum tabulis grossis ligato fol. .xxxv. et in libro conventus illius anni in receptis¹⁰.

[1375]

[f .xii.] Anniversarium nobiliis dominae Stefaniae de Carrós et de Muro quod sollempniter debet cantari feria sexta ante festum sanctae Mariae Magdalенаe in altari majori, et fieri absolutio super lapidem nigrum magnum quod est in pavimento majoris capellae de capite ecclesiae de la part de la capella de la Verge Maria dels Àngels, pro cujus celebratione conventus recipit .xv. ss. cum aliis quae recipit de missa quotidiana ejusdem Dominae die .xvii. augusti m.ccc.lxxv.

[1547]

[p. 2 | a .iii.] Anniversarium dominae Joannae Brisuela de tertio Ordine nostro pro quo est eleemosyna .xvi. ss. et una missa quolibet mense de Requiem et in duabus festivitatibus videlicet Visitationis Virginis Mariae et sanctae. Katharinae martiris, in capella SS. Apostolorum Petri et Pauli in cujus medio corpus ejus fuit sepultum, pro quarum celebratione est eleemosina quae solvitur cum praedicta de anniversario in mense novembri. Stà celebrat après de las octavas de Santa Magdalena dit anniversari.

¹⁰ Jaime March, señor del Castell Araprunyà, es el poeta del mismo nombre y apellido, tío del gran poeta Ausias March.

[1543]

[fol. 18 p. 1 | d .iiii. nonas] Anniversarius dominae Angelae Florença sororis patris nostri Laurentii Ragués, quondam, cujus corpus sepultum in cimiterio Fratrum pro cujus celebratione dimisit .x. ll. de proprietate que són .x. ss. de renda que lo convent reb tots anys al xvii de febrer ab aquells .lxx. ss. que rep de en Jaume Carbonell de la Coma pagès de Cardedeu, per que las deu lliures ab aquellas altres desus foren esmersades, debet celebrari in capella S. Honofrii .xv. hujus.

[1522]

[fol. 19 p. 1 | .xvi. kal. septembris] Obiit P. Fr. Gabriel Puig Magister in S. Pagina et Prior Provincialis totius Provinciae Aragoniae qui rexit predictam Provinciam duobus annis et octo mensibus cum pace, concordia et tranquillitate existente in principio etatis quadraginta et octo annorum.

[p. 2 | f .viii.] Obiit dominus Berengarius Palaciolo episcopus Barchin. qui fuit Pater Fratrum in terra ista et obtinuit a beato Dominico conventum Fratrum, quem adduxit de Bononia ad civitatem Barchinonae et dedit Fratribus Bibliam conventualem et emit fundum monasterii et preter alia bona quae fecit, providit conventui in vino toto tempore vitae suae.

Stererunt autem Fratres in principio in domibus Petri Grunni apud Sanctum Jacobum Barchinonae donec mutaverunt se ad locum in quo modo sumus, et dum starent in dictis domibus, intravit ibi Ordinem Reverendus Pater noster frater R. de Penna forti anno Domini m.ccxii in die Paresceves, et eodem anno fuit facta pax inter nobilem Dominum regem Jacobum, et nobilem Guileumum de Monte Cathano. Dicebat autem Frater Raymundus quod quando ipse intravit Ordinem jam fuerant Fratres ante per tres annos Barchin. et sic conventus fuit fundatus anno Domini m.ccxix.

[1264]

[fol. 20 p. 2 | d idibus septembris] Obiit domina Guilelma de Pulcro loco anno Domini m.cclxiii. Ipsa fuit multum devota Fratribus multis annis, prebens eis hospicium et procurans ilariter, et ipsa edificavit altare beati Pauli, ad cujus ministerium missale dedit et calicem; et in fine habuit conventus bonam eleemosynam de bonis suis.

[1230]

[e .xviii. kal. oct.] Obiit magister Martinus canonicus Barchin. Ipse fuit devotus et beneficus Ordini et construxit altare beatæ Ka-

tharinae in prima ecclesia et eorum testudinatam superius. et inferius, cum altare beatae Mariae ¹¹.

[1265]

Obiit R. de Riera canonicus Barchin. Ipse fuit devotus Ordini et dedit conventui unam bonam Bibliam et construxit capellam et altare sancti Michaelis in infirmitorio cum ornamentis suis.

[f. 21 p. 1 | d .xii.] Obiit A. de Arlet qui instituit anniversarium 35 solidorum. Obiit R. P. Fr. Marcialis Auribelli de Avinione Magister Generalis Ordinis Predicatorum qui rexit Ordinem .xx. annis, tum semel fuit absolutus in Capitulo Generali a Papa Pio et post in Capitulo inmediate sequenti quod fuit celebratum Novariae in Lombardia fuit reasumptus et reelectus mortuo primo Pontifice, et regnante Paulo II et illis tribus annis fuit Megistar Ordinis Fr. Conradus As-tensis bonus homo et doctus. Insuper dictus Marcialis fuit a dicto pontifice suspensus ab officio in Capitulo quod celebratum est Romae et ibidem factus fuit processus contra eum, sed ipse prevaluit et posterius rexit Ordinem .v. annis et obiit in civitate sua.

[p. 2 | b .vii.] Obiit Jacobus Gerardi. Ipse fuit devotus Ordini, et in vita sua procuravit conventum in festo beatae Catarinae, ordinavit etiam quod de bonis suis eodem die in perpetuum procuretur. De eleemosynis etiam suis nostrum est Capitulum constructum. Et in fine habuit conventus de bonis suis bonam eleemosynam.

[1292]

[fol. 22 p. 1 | d .iiii. nonas] Obiit domina de S. Poncio quae multum fuit devota Ordini, ordinavit autem in vita sua .iiii. anniversaria in perpetuum, unum pro fratre P. de Santo Poncio germano suo in die quo obiit, alia sunt in calendario isto notata. Preterea fecit nos heredes omnium bonorum mobilium et immobilium ¹².

[1349]

[p. 2 | f .iii. id.] Anniversarium domini Petri de Santo Clemente cujus sepulcrum et suorum videtur esse antiquum cum aliis tumbis ad

¹¹ La primera iglesia de que se hace mención en este epigrafe es la primitiva capilla o iglesia que hubo en Sta. Catalina después que los religiosos se trasladaron de la casa de Pedro Gruny, de la calle de Sto. Domingo del Call al lugar que hoy ocupa el mercado de Sta. Catalina. La segunda, o grande iglesia, no fué empezada hasta el año 1245, gracias a la generosidad y ayuda del obispo de Gerona, Fr. Berenguer de Castellbisbal y no fué acabada hasta finales del mismo siglo.

¹² Bona de Sant Ponç era hermana de Fray Pedro de Sant Ponç, uno de los más insignes Priores de que tuvo Sta. Catalina en la segunda mitad del siglo XIII. Hablan de este insigne varón el P. Marsili en el vol. III, cap. 58 de su crónica y el P. Diago en la *Historia de la Provincia*, fol. 136v.^o

modum capellae in parte sinistra in ingressu atrii conventus januae que respicit ad meridiem, qua venit de vicu Mercatorum. Qui reliquit conventui pannum de porpra cum signo proprio en les orles et recipit conventus .l. solidos annuales en dos termens sobre lo Mas Vallorí en la Parròquia de S. Andreu de Palomar. Et vult quod ponatur super tumulum pannus ejus.

[1521]

[a idus] Anniversarium dominae Beatricis Daperosa et domini Johannis viri sui, quae domina hac die obiit. Et dimisit omnia bona sua inter quatuor conventus quae multa erant revera, quae equis portionibus fuerunt divisa, pro quo, si placet, vide hic supra a .xv. de juliol y a .xv. de febrer, altres anniversaris pro istis, quorum corpora cum habitu sunt sepulta cum Fratribus nostris in primo claustro.

[1266]

[fol. 23 p. 1 | a .xi. kal. novembris] Obiit R. de Bagnariis. Ipse fuit devotus Ordini et ordinavit in suo testamento quod bis in anno conventus in perpetuum procuretur.

[p. 2 | a | .iiii.] Obiit domina Berengaria de Mayoies. Ipsa fuit devota et multum benefica et construxit alam et altare B. Mariae cum omnibus apamentis suis et in fine habuit conventus bonam elemosynam.

[b .iiii.] Obiit domina Berengaria de Alantornt de Minorisa quae instituit anniversarium .xxxx. solidorum annuatim in perpetuum ita quod non possit alienari modo aliquo, quod si fieret ipso facto pertinet ad Fratres Minores.

[1521]

[fol. 24 p. 1 | g .ii. nonas novembris] Anniversarium domine Anne Çapile domicelle pro cuius eleemosyna conventus recipit .xxv. ss. vi d.^s et conventus tenetur ponere .iiii. cereos et panem pro offertorio in ejus celebratione. Reliquit etiam pro celebratione unius misse de Requiem qualibet hebdomada .l. ss. in Capella SS. Stephani et Georgii martirum in qua corpus illius sepultum fuit en lo carner dels Çapiles. Recipiuntur autem omnes isti .lxx. solidi xvii junii a Duce Cardone, vel a procuratore eius.

[a nonas] Obiit domina Garsendis de S. Poncio. Ipsa fuit devota et multum benefica Ordini et in vita sua nove ecclesie magnam partem construxit. et fecit etiam magnam partem loci Fratrum.

[1535]

[d .vi. idus] Anniversarium domine Hieronime Sanjaume cum .xx. missis celebrandis eodem die pro eius intensione, cujus corpus cum habitu Ordinis sepultum fuit in sepulcro et carnerio extra capellam et gradus capelle SS. Joannis Baptiste et Joannis Evangeliste in nostra ecclesia. Clausula testamenti est in libro Confratrie sancte Catharine, quia hanc solvunt administratores dicte Confratrie quo libet anno statim.

[pag. 2 | b idus] Anno domini M.CCLXVIII idibus novembris obiit apud Hispalim Dominus Berengarius de Moncada etc., sicut pag. 2.

[fol. 25 p. 2 | d .iii. kals. decembris] Anniversarium R. P. Fr. Anthonii Font cuius corpus cum habitu nostro sepultum est inter Fratres in claustro primo prope Capitulum, qui existens in seculo acquisivit aliqua bona temporalia et censualia que omnia conventui isto reliquit tali pacto et conditione, ut celebrarentur qualibet ebdomada due misse lecte, scilicet, feria tertia in altari S. Dominici et feria sexta in altari sancte Chatharine martyris et unum anniversarium prope Adventum Domini quo tempore ipse obiit ex pleuresi; habebat autem a Summo Pontifice licentiam testandi, prout fecit, eo quia obligabatur alicui defuncte que legaverat ei bona temporalia sub tali condicione.

[fol. 26 p. 2 | g .xvii. kal. jan.] Anno Domini M.CCLXIII recepte sunt sacrosancte reliquie Corone Domini, spina scilicet una a domino A. de Gurbo Barchin. episcopo, cum clero et populo porcessionaliter occurrente, et ad ecclesiam Fratrum honorifice deportate et in Sacristia reposite. Has venerabiles reliquias misit Fratribus Barchin. Conventus, per fratrem cinis Dominus Ludovicus rex Francie cuius super hoc debet esse in domo literat testimonialis cum sigillo suo.

Hic Ludovicus est qui obiit M.CCLXX et postmodum canonizatus est et fit festum in ecclesia de eo, et fuit contemporaneus cum sancto Thoma de Aquino nostri Ordinis Doctoris Angelici qui anno M.CCLXXIV obiit ¹³.

¹³ Es curioso ver en el *Liber A.* este epígrafe, que no tiene ninguna relación con la fundación de los aniversarios. Es sencillamente una breve reseña de la venida a Sta. Catalina de una espina de la Corona del Señor, obsequio de S. Luis, rey de Francia, a los religiosos de este convento. Por la manera de referirse a Sto. Tomás se deduce que el texto es posterior a la canonización de este santo (año 1323). Esta reseña, fuera de lugar en las páginas del *Liber A.*, demuestra, al menos, la consideración y respeto que a dicho libro tenían ya en el siglo XIV los religiosos de Sta. Catalina, que no querían faltara en el mismo, acontecimiento tan señalado.

[fol. 27 p. 1 | f .xi.] Obiit G. de Olzeto. Ipse fuit devotus Ordini et in suo testamento ordinavit quod heres suus faceret duas tortas ad elevationem Corporis Jesuchristi. Fecit etiam missale et calicem S. Petri. et in perpetuum.

FR. LESMES ALCALDE, O. P.

Burgos.

EL PRÍncep DE VIANA A LA SEU DE BARCELONA

ALGUNES NOTES SOBRE LA VENERACIÓ POPULAR DE CARLES DE VIANA

Temps enrera, vàrem publicar un estudi sobre la tradició de la santedat del Príncep de Viana, examinant-ne les múltiples i variades manifestacions¹. Algunes de les diverses dades i notes aportades venien a oferir nous i interessants aspectes, i a constatar altres fets, relacionats amb la veneració o devoció pel Príncep Carles. Assenyalàvem particularment l'existència de diversos documents que ens donaven interessants notícies referents a l'estada del cos del dissortat Príncep a la nostra Seu, entre ells una carta de Ferran el Catòlic ordenant el seu trasllat a Poblet, i altres, no menys interessants al nostre objecte, i dels quals ja donarem compte degudament.

Hem cregut convenient completar avui el nostre primer treball amb les notícies que ens donen les referides dades, tot intentant oferir, fins on sigui possible, un quadre complet de l'estada i veneració a la nostra Seu, de Carles d'Aragó, el malaurat Príncep que per les seves dissorts sabé guanyar-se la simpatia i entusiasme del poble català fins a prendre'l i considerar-lo com a sant.

El Capítol de la Seu barcelonina es mostrà ja de bell antuvi partidari del Príncep en les dissensions i desavinences tingudes amb el seu pare, el rei Joan II (no hem de referir ací els seus episodis i alternatives), i mort aquell a Barcelona, el dia 23 de setembre del 1461, associà el seu sentiment al de tota la ciutat, i no mancà a les manifestacions de dol i honres funeràries que tan esplèndidament es tributaren a les seves restes. Així, en els dies immediats al seu traspàs, quan aquelles estaven exposades a la sala major del Palau — on foren visitades per una gernació im-

¹ *La Paraula Cristiana* 20 (1934) 196-223.

mensa — trobem que la clerecia de la Seu acudia, contínuament, i resava absoltes davant el cos del Príncep²; que fou posada la Creu major de la Seu al cap de la tanca que es féu entorn del túmul³, i que, quan s'estengué i propagà la fama dels miracles que obrava, el Capítol i clerecia de la catedral establiren torns de preveres que constantment vetllessin aquell cos⁴.

L'enterrament del Príncep, que fou fastuosíssim, tingué lloc el dia 5 d'octubre. Precedida per la Creu major de la Seu, la comitiva, formada per més de 15.000 ànimes, que seguien les autoritats i representacions dels diversos organismes públics, després d'un llarg itinerari⁵ entrà a la Catedral, on el cadàver de Carles de Viana fou dipositat damunt d'un catafalc o bastiment construït a manera de capella ardent, en les escales que baixen a la cripta de Santa Eulàlia, davant de l'altar major, i, per tant, segons costum reial, amb les banderes d'Aragó, Sicília i Navarra i l'estendard, arborats un a cada una de les pilastres que sostenien el túmul⁶.

La caixa de fusta que tancava el cos del Príncep⁷ fou coberta amb una rica draperia de vellut carmesí amb brocat d'or, ostentant les armes i ensenyes del Primogenit.

El trasllat d'aquestes despulles no tenia, però, caràcter d'enterrament definitiu. Creiem errònia l'afirmació que Carles havia elegit la sepultura a la Seu de Barcelona, consignada pel *Dietari de la Generalitat*⁸, tota vegada que en el seu testament, sig-

² "Semblantment, per cascun jorn, stant lo dit cors en la dita sala, lo clero així de la Seu com de les parroquies ... processionalment ab creus levades, continuaren dues vegades cascun dia fer absolucions devant lo dit cos en la dita sala per reffrigeri de la anima del dit illustra primogenit." (*Llibre de Solemnitats de Barcelona*, Barcelona, 1931, vol. I, p. 241.)

³ *Llibre de Solemnitats*, id., p. 242.

⁴ "E lo Capítol de la Seu e lo clero de aquell, vahent los avidents miracles que lo dit cors fayha, delliberaren fer e elegir tres setzenes de preveres qui stiguessin continuament ab lo dit cors fins fos a la eclesiastica sepultura liurat; les quals tres setzenes fossen depertides, ço es que la una setzena stigués vuyt hores, e axí après les altres de nit e de die e així's seguí..." (*Llibre de les Solemnitats*, id., p. 242.)

⁵ Cf. en COMES, *Llibre de Algunes coses assenyaldades*, Barcelona, 1878, p. 189, i *Llibre de Solemnitats*, I, p. 250, la relació minuciosa i detallada del sepeli.

⁶ ACA (= Arxiu de la Corona d'Aragó), *Dietari de la Generalitat*, trienni 1458-61, dia 5 d'octubre 1461.

⁷ La ciutat pagà 50 marschs d'argents en ajuda de fer-la (*Rúbriques d'en Bruniquer*, I, p. 332).

⁸ "Aquest die de dilluns que comptavam v del present mes de octubre lo

nat el mateix dia de la seva mort, ordenava la celebració de misses "in ecclesia in qua corpus nostrum conditum erit sepulcro..."⁹, apareixent ben clar que no sabia ni determinava quina havia d'ésser l'església que servés les seves restes. Igualment, doncs, errava Finestres en dir que Carles de Viana havia determinat que se l'enterrés a Poblet¹⁰.

El Príncep, doncs, seria portat provisionalment a la Catedral, per celebrar-hi els funerals i exèquies, i esperar el definitiu trasllat al monestir de Poblet, panteó reial. Així veiem que s'acostumava a fer amb reis i alts personatges, que havien mort a la ciutat. Precisament l'any anterior, 1460, per ordre de Joan II, havien estat portades a l'esmentat monestir les restes del rei Martí l'Humà, i de D.ª Violant, muller de Joan I, que romanien encara a la Seu barcelonina, des de feia més de cinquanta anys, per causa de les moltes ocupacions d'Alfons el Magnànim, que li havien impedit atendre al susdit trasllat.

Els funerals de Carles tingueren lloc a la Seu l'endemà mateix de l'enterrament, i resultaren solemnisssims, segons ens ho reporten les relacions coetànies¹¹. Fou celebrat un ofici de "requiem", en el qual el dominic mestre Francesc Queralt exalcà la figura del Príncep, lloant la seva vida i virtuts. Hi acudí tanta gent, que, segons l'esmentat *Dietari*, mai no s'havia vist a la Seu una multitud tan gran com aquell dia¹². Les despeses del cadafal o capella ardent, construït per aquells actes, foren pagades, meitat per la ciutat, i meitat per la marmessoria del Príncep¹³.

Finides les exèquies i honres fúnebres, seria desmuntat el cadafal o bastiment de les escales de Santa Eulàlia, i el cos del Príncep de Viana traslladat a un altre lloc de la mateixa Seu.

"cors del Illustrissimo Senyor primogenit... fonch aportat ab grandissima honor e processo a la Seu de la Ciutat, on havia elegida sepultura..." (ACA., *Dietari de la Generalitat*, loc. cit.).

⁹ Vid. BOFARULL, *Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, XXVI, p. 113.

¹⁰ FINESTRES, *Història de Poblet*, Cervera, 1756, IV, p. 11.

¹¹ *Dietari de la Generalitat*, 6 d'octubre 1461, i COMES, *Llibre de algunes coses assenyalades*, p. 192.

¹² "... E hac tanta gent ã oir aquest sermó que no es memoria d'omens que may sie stada vista tanta generació en una jornada dins la Seu de la dita Ciutat." (*Dietari de la Generalitat*, 6 d'octubre 1461.)

¹³ *Manual de Novells Ardiis*, Barcelona, 1892-1922, vol. II, p. 395.

Encara que això no ens consta documentalment, és fàcil d'acceptar, puix que no és de creure que fins al definitiu trasllat d'aquest a Poblet, que tingué lloc — com ja veurem — trenta anys després, romangués el dit cos en un lloc tan inconvenient com eren les escales de la Cripta, dificultant o impeding l'accés a aquesta. A més de les esmentades relacions que ens donen compte d'aquests fets, resta ben manifest el caràcter d'interinitat amb què es construí el dit túmul que sostenia el cadàver del Primogènit, fet únicament per a la celebració de les seves exèquies. Així el *Dietari del Concell barceloní*, en l'esmentada apuntació diu ben clar "...que com per causa de la sepultura del illustre don Karles primogenit nostro, fos fet capell ardent o tuguri de fust nou tela senyal e altres coses per lo jorn de la sepultura e per lo aniversari que la ciutat acostuma fer lo die après..."¹⁴ i Pere J. Comes, en relatar l'enterrament del Príncep, explica: "...e meterenlo dins la Seu per lo portal del simbori e fou posat davant lo altar major sobre les escales e graus de la capella de Santa Eulalia on li fou fet cert bastiment de fusta ab la forma acostumada e sobre lo dit bastiment o capell ardent fou posat lo cos on stech fins a ... per ço com no era feta deliberatio on li farian la sepultura..."¹⁵. El darrer text, principalment, no deixa lloc a dubtes: en escriure l'autor aquesta nota, no s'havia procedit encara a la trasllació del Príncep, del lloc on fou instal·lat de bell antuvi, però estava ben determinat que havia de fer-se, com hem pogut veure.

És possible que hom tardés algun temps a fer el susdit trasllat, tal volta per no haver-se determinat el lloc on havien de col·locar-se les despulles fins a ésser portades a Poblet, i així sembla indicar-ho el darrer text transcrit. El que podem afirmar, amb absoluta seguretat gairebé, és que degué fer-se ja a primeries de l'any següent, 1462, i que el cadàver del Príncep seria instal·lat a la capella dels Innocents de la mateixa Seu. Trobem, en efecte, que el 15 de gener d'aquest any, l'Obra de la Catedral pagà una clau de la capella dels Innocents per al notari que prenia acta dels miracles que continuava obrant el Príncep¹⁶. És de suposar que en aquest lloc on s'obraven els miracles, era on hi havia el seu cos.

¹⁴ *Manual de Novells Ardits*, loc. cit.

¹⁵ *Llibre de Coses Assenyalades*, p. 190.

¹⁶ "Item, a xv de gener, any MCCCCLXII, pagam a un manya qui feu

Malgrat que, seguint el costum reial, el Príncep havia de rebre sepultura definitiva al Monestir de Poblet, les circumstàncies en què s'havia esdevingut la seva mort, els fets polítics que s'agitaven llavors a Catalunya impediren de moment i retardaren per un llarg període la seva translació al reial Monestir. D'una banda, l'amor i entusiasme popular per Carles d'Aragó, lluny d'apaivagar-se amb la seva mort, s'havien convertit en una veneració fanàtica pel seu cos que obrava prodigiosos guariments i miracles, i una devoció realment extraordinària per la seva persona que fou voltada de seguida de l'aurèola de la santedat. D'altra banda, les relacions ja prou tívants entre el poble de Catalunya amb els seus organismes públics, i el rei Joan II, esdevenien més hostils cada dia i arribaren finalment a la ruptura definitiva cap a mitjans d'aquell any, 1462, esclatant la terrible lluita que no finalitzà fins deu anys després.

Tot això faria que el que no havia d'ésser sinó sepultura provisional de les despulles del nostre Príncep, anés fent-se definitiva, per la qual cosa el Capítol ordenà que es construís un cadafal amb "portes e altres clausures" ¹⁷, és a dir, algun temple o tabernacle per estatjar la tomba de Carles i rebre-hi la visita i oferiments de tanta gent com hi acudia.

Les notes documentals dels diversos llibres de l'Arxiu de la nostra Seu ens demostren efectivament com la veneració del Príncep de Viana no cessà; ans anà sempre en augment durant tot el temps que el seu cos hi va romandre. El Capítol, no cal dir-ho, fou el primer a mostrar el seu afecte i la seva devoció envers ell, i molt aviat, en el mateix any 1462, trobem que encarregà a Berenguer Palou i Francesc Cortal la confecció d'una rica arca o caixa d'argent per a contenir les despulles del Príncep, substituint la de fusta — també rica — en què estava dipositat. Per a la seva construcció els canonges lliuraren successivament diverses quantitats, joiells, escuts, grans, etc.; fins al 1474 no es féu

"una clau a la Capella dels ignocens per lo notari qui pren los miracles del "Sant Carles, nou diners." (ACB = Arxiu de la Catedral de Barcelona, *Llibres d'Obra*, 1461-62, fol. III.)

¹⁷ "Item a XV de maig dit any pagam en Pere Blasco per la obra que feu en lo cadefal del Sant Carles hon feren portes e altres clausures, muntaren totes les despeses dos lliures, vuit sous, quatre diners, dixent-nos los honorables mosen Lobets e mosen Cirvent que la obra ne pagas la meitat, e la Sacristia l'altra meitat, car aquesta era la voluntat del honorable Capítol." (ACB, *Llibres d'Obra*, 1461-62, fol. 122.)

la definició i absolució total entre el Capítol i Berenguer Palou per la qüestió de la dita caixa. L'acta d'aquesta liquidació i finiment, interessant en molts aspectes, la publiquem íntegra en l'apèndix. Document n.º 1¹⁸.

La gent anava a corrua feta a la tomba del dissortat Príncep, l'invocava com a guaridor de diverses malalties i li portava contínuament gran nombre d'ofrenes i presentalles com a un sant oficial canonitzat. El 6 de juny del 1462, l'Obra de la Seu hagué d'adquirir una llata per a penjar-hi els ciris de "Sant Carles" ¹⁹ i l'any següent féu adobar un canelobre per al mateix ²⁰. Les presentalles eren nombrosíssimes, tant, que fou necessari comprar dues cordes de cànem per penjar-les-hi ²¹, i anys després, en el 1466, dos travessers, "stellas de rems" per sostenir-les ²². Amb el córrer dels anys no es refredà pas aquesta veneració popular del cos del Príncep Carles: deu anys després de la seva mort, es pagaven uns treballs fets en el cancell del cadafal o tabernacle de la seva tomba ²³, i amb motiu de les exèquies fetes a D. Joan, duc de Calàbria — fill de René d'Anjou, proclamat rei pels catalans en la guerra contra Joan II — que morí a Barcelona el 16 de desembre del 1470, trobem que es feren nous adobs en el dit cancell i que foren trets els obsequis i ofrenes d'argent que hi tenia el príncep ²⁴, i que hom tornà a posar-los-hi, després de fetes aquelles honres fúnebres, no sense haver-los netejat i restaurat abans ²⁵.

¹⁸ Està en borrador o còpia en Arxiu Capitular, *Llibre Tercer, Dalmau Ginebret*, 1474-1477, fol. 13.

¹⁹ "Item, lo die mateix pagam per una llata que compram per penjar los ciris de les presentalles del Sant Carles, un sou, sis diners." (ACB, *Llibre d'Obra*, 1461-62, fol. 122.)

²⁰ 1463. 30 de Juny. "Item, pagam lo dit die an Çapera Ferrer, per adobar un canalobre al Sant Carles, un sou, sis diners." (ACB, *Llibres de Sagristia*, 1463, fol. 53.)

²¹ "Item, compram lo dit die mossen Aloy Blanch dues cordes de cànem per metre les presentalles del Sant Carles, un sou, sis diners." (ACB, *Llibres de Sagristia*, 1463, fol. 54.)

²² "Item a xxii del dit [març de 1466] donam al Senyor en P. Esteve, drassaner, per dues stellas de rems per obs de las presentalles d'argent del benauyrat Carles, setze sous." (ACB, *Sagristia*, 1465-7, fol. 46 vº.)

²³ 1471. Gener. — "Primo a viiiº, compram un parel de golfos per lo cancell del Carles ab una clau que fou fer en lo pany de la porta, un sou e sis diners." (ACB, *Sagristia*, 1469-71, fol. CI, vº.)

²⁴ 1471. "Item a viiiº de jener, donam al dit fuster per adobar lo cancell del Carles e per tornar l'argent alt lo qual serà levat tot per les exèquies del primogenit Don Johan duch de Calàbria, quatre sous." (ACB, *Sagristia*, 1469-71, fol. CXIII, vº.)

²⁵ "XV Febrer 1472. — "Item, foren trameses les presentalles del Carles

Però tenim una altra manifestació de la veneració a la nostra Seu del Príncep de Viana com a Sant, encara que aquesta no ens hagi pogut fins ara constar documentalment i d'una manera autèntica i indubtable. Però la tradició bastant fonamentada en aquest cas, estesa i constatada profusamen, afirma que Carles d'Aragó tingué altar propi a la Catedral de Barcelona, ensems que les seves despulls hi romanien esperant ésser traslladades a Poblet.

En Ramon N. Comas, aquell erudit barceloní, tan actiu i estudios com poc crític, recollí aquesta tradició i ens en donà diverses dades ²⁶, sense consignar, però, les fonts documentals o narratives que la poguessin testimoniar, tot i que sembla que en veié algunes. Segons en Comas, a la mort del dissortat Príncep, el Capítol, volent satisfer la devoció popular envers aquell, col·locaria la imatge de Carles en la Capella dita avui de Sant Sebastià i Santa Tecla, existent en l'ala del Claustre corresponent al carrer del Bisbe. Era propietari d'aquesta Capella el canonge Joan Andreu Sors, la família del qual l'havia costejada. Aquest canonge, com tot el Capítol, es declarà decidit partidari del Príncep en les desavinences i lluites contra el seu pare i fou el principal agent d'aquesta entronització pública de Carles de Viana, abans (i prescindint-ne) que fos canonitzat per qui únicament podia fer-ho. L'esmentat Comas que ens ha tramès les anteriors notícies, afirma saber-ho per un manuscrit que tractava d'alguns sants catalans, el culte dels quals s'havia extingit. No essent aquest el *Flos Sanctorum* del P. Domènech ²⁷ ignorem a qui podia referir-se. Altres autors com Carreras Candi ²⁸ donen com a segura aquesta tradició sense fer-ne constar les proves documentals que tal vegada no serien sinó el testimoni d'en Ramon N. Comas o del que li subministrà la notícia.

Ja hem dit que, críticament, documentalment, no ens ha estat possible comprovar i certificar aquest nou aspecte de la veneració i advocació del Príncep Carles malgrat les variades i laborioses

per netejar e amblanquir aquelles, les quals s'eren levates per les exequies del duch Johan, cinc sous." (ACB, Sagristia, 1471-1473, fol. 63 vº.)

²⁶ Papers manuscrits d'En Ramon Nonat Comas, conservats a l'Arxiu Històric de la Ciutat. A més, altres manifestacions i comunicacions particulars a diverses persones.

²⁷ ANTONI VICENS DOMÈNECH, *Historia General de los Santos y Varones Ilustres en santidad del Principado de Cataluña*, Gerona, 1630. Inclou al costat dels sants catalans oficialment canonitzats, Carlemany, R. Berenguer IV, i altres, però no parla de Carles de Viana.

²⁸ *Dietari de la Guerra a Cervera, 1462-1465*, Barcelona, 1907.

recerques, principalment a l'Arxiu de la nostra Seu, que em emprès agullonats per l'especial interès d'aclarir l'interrogant. Però si per avui no podem afirmar positivament l'existència d'aquest culte tributat a un altar i imatge de Carles de Viana, tampoc podem negar-la en absolut i donar-la com a llegendària, ans al contrari, tenim alguns indicis per creure-la possible i àdhuc probable. No cal pas dubtar que fos possible havent vist ja quin era l'esperit del poble i també, i sobretot, el de les autoritats eclesiàstiques, amb el Capítol Catedral, gran entusiasta del Primogènit d'Aragó; i creiem probable que aquest tingués altar a Barcelona per tal com en tenia ja a altres localitats catalanes com ens consta positivament de Cervera per una carta de Johan Agulló a la Generalitat, referint un prodigi ocorregut a l'església major de la vila, en una capella dedicada al Príncep Carles²⁹. No és d'estranyar que si una població de segon ordre li havia dedicat una capella en la seva església principal, la capital del Principat no volgués quedar-se enrera en la veneració del Príncep benivolgut de tots els catalans.

A més altres indicis de prova — molt lluny d'ésser proves plenes — podrien adduir-se. Entre les diverses relíquies iconogràfiques que ens han arribat del Príncep de Viana, hi ha un interessant dibuix prou conegut i reproduït³⁰, representant Carles, dret, amb l'aureòla de beatitud, guarint de l'escròfula una criatura també dreta al seu costat. El Príncep està al fons d'una arcada o tabernacle d'ordre dòric amb els escuts del seu llinatge i de Barcelona. Creu Puiggarí que es tracta d'un gravat obert en metall, a mitjans del segle xv, dels més antics del seu gènere i Cardedera dóna per segur que aquell dibuix devia fer-se arran de la mort del Príncep, en el 1461, per a construir algun petit retaule on donar-li culte per la gran fe que hom tenia en els seus miracles. Creiem molt possible que aquest gravat servís de retaule o imatge de Carles de Viana i àdhuc també l'altra figura del mateix Príncep que ens dóna el ms. de la B. N. de Madrid, del 1480, reproduïda per Bofarull³¹, repre-

²⁹ Carta de Johan Agulló als Diputats de la Generalitat, datada en 8 de Juny del 1462, des de Cervera. Publicada per CARRERES CANDI, *Dietari de la Guerra a Cervera*, p. 23.

³⁰ Vid. en V. CARDEDERA, *Iconografía Española*, Madrid, 1855-64, vol. II, p. XLVII.

³¹ *Colección de Documentos Inéditos del Archivo de la Corona de Aragón*, vol. 26, làmina.

sentant el Príncep, dret, també amb l'aurèola beatífica, sostenint una espasa amb diverses inscripcions. I finalment les anotacions documentals dels llibres de *Sagristia* i d'*Obra* de la nostra Seu, citades anteriorment, referents a obres i treballs fets en el "cansel de Carles", i que hem suposat que es referien al lloc on estava dipositat el seu cos, ¿no podrien referir-se tal volta al concell de la capella del Claustre — a ell dedicada — on hi tindria l'altar?

Tot és possible; però, ara com ara, no ho podem assegurar fermament. Respecte al canonge Andreu Sors i a la capella de Santa Tecla, posseïm algunes dades interessants. És de creure que n'era propietari, puix que l'any 1480 hi fundà un benefici sota l'advocació de Santa Tecla i Sant Sebastià ³² i en el 1501 costejà el magnífic retaule dedicat als dos Sants, que encara ara es pot admirar a la mateixa capella com una joia de les més preades de la nostra Seu ³³. Ens consta que Sors era ja canonge abans de la mort del Príncep Carles ³⁴, en canvi no sabem res de l'estat de la capella en aquest temps, per bé que anys abans, quan la visita del bisbe Sapera (1421) havia estat refectori dels pobres, i tenia ja un retaule dedicat a Sant Sebastià ³⁵.

Segons un autor ³⁶, el nostre Príncep venerat com a Sant arribà a tenir, àdhuc, antifona, verset i oració pròpia. No ens és possible asseverar aquesta afirmació que no hem trobat enlloc més ni constatat en cap font documental.

Ja hem vist anteriorment com les mostres de veneració per Carles de Viana arriben fins al 1471 i 1472. Canviaren, però, els temps amb la victòria de Joan II que entrà a Barcelona el 17 d'octubre del 1472, pacificat el Principat, i això, naturalment, faria mudar la situació de les coses, originant una enèrgica repressió de totes les manifestacions que de lluny o de prop representessin una adhesió a la causa de la terra i una hostilitat envers el rei. Aquest, a qui devia molestar el record i l'aurèola de sant que nim-

³² ACB, *Speculum Titulorum Ecclesiae Cathedralis*, fol. 681.

³³ JOSEP MAS, *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, vol. I, p. 70-71.

³⁴ 1461, 22 de juny. "Item, lo die mateix reberem del honorable mossen "Sors, canonge e Secretari del Senyor Archabisbe a compliment de paga dels "seus benefets e canongia, set lliures, deu sous." (ACB, *Llibre d'Obra*, 1461-2, fol. 72.)

³⁵ Arxiu Diocesà, "Visitatio Sedes" 1421-28, Cf. MAS, *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, I, p. 70.

³⁶ J. AMIAUX — beneficiat de Viana — en el "*Ramillete de Ntra. Sra. de Codes*", imprès en 1608, reportat per CARDEDERA, ob. cit. II, p. XLVII.

bava la testa del seu fill, degué prohibir totes aquelles mostres d'afecte i amor envers el Príncep, impeding que aquest fos venerat i invocat públicament i solemne com fins aleshores. Ja no trobem més testimonis en la documentació catedralícia que ens acreditin la permanència d'aquella veneració i culte, ans al contrari, tenim algunes proves que es féu cessar i desaparèixer. L'altar del Claustre, si donem per cert que en tingué, no durà pas més enllà de l'any 1480 en què el canonge Sors fundà un benefici; no creiem certa l'afirmació de R. N. Comas: que l'esmentat canonge veié confiscats els seus béns i fou exiliat per Joan II arran del seu triomf, puix que el veiem aparèixer en aquest acte i en anys immediatament posteriors. En el 1485 el Capítol vengué les guarnicions d'argent de les espases del Príncep i del duc Joan que tenien en llurs tombes³⁷. Foren adquirides per en Font Scar, argenter, i el seu producte s'invertí en la compra d'uns encensers per a la Sagristia (Document n.º 2).

Calia, però, retirar el venerat cos del Príncep de l'estatge que tenia a la Seu, i el rei Joan II pensà que no s'havia de demorar més el seu trasllat a Poblet. No obstant això i malgrat que el P. Finestres, historiador de Poblet³⁸, hagi afirmat haver-se efectuat aquesta translació l'any 1472 per ordre de Joan, en realitat no es féu fins el 1491 per ordre del rei Ferran el Catòlic, com veurem seguidament. En ocupar-se d'aquest punt, els autors posteriors han seguit l'opinió de Finestres; entre ells el Sr. Eduard Toda³⁹. Escrivé aquell que acabades les guerres esdevingudes a la mort de Carles d'Aragó, el rei Joan encarregà a l'abat de Poblet, Miquel Delgado, home de la seva confiança, que tingués cura de recollir el cos del Príncep i el portés a Poblet, com efectivament ho féu. L'erudit historiador pobletà sofrí una lamentable equivocació que ha perdurat fins avui i que ignorem a què podria deure's. Cal dir, però, que no és aquesta l'única, puix que, al costat d'ella, també referint-se al Príncep, diu que aquest "murió sin casar, año 1461"⁴⁰.

³⁷ ACB, Sagristia, 1485-7, fol. 38.

³⁸ FINESTRES, *Història de Poblet*, Cervera, 1756, vol. I, p. 292, i vol. IV, llibre II.

³⁹ *La tragèdia final del Príncep de Viana*, Barcelona, 1930, p. 13.

⁴⁰ FINESTRES, *Història de Poblet*, I, p. 292. Recordi's que també afirmava haver elegit el Príncep sepultura a Poblet, cosa, com ja hem vist, inexacta. — Desdèu du Désert incorre encara en una més llastimosa inexactitud al dir

Segurament que el rei Joan determinà fer de pressa la susdita translació, però desistiria ben prompte davant l'estat d'ànim del poble, tement, tal volta, alguns desordres o avalots.

Fou l'any 1491, regnant Ferran el Catòlic, que les restes del príncep de Viana es traslladaren al Monestir de Poblet, veritable panteó de la família reial dels regnes catalano-aragonesos. Ens ho ha donat a conèixer d'una manera indubtable la ja alludida lletra del rei Ferran, datada a Sevilla el 12 de gener de l'any 1491, i que trobarem a l'Arxiu de la nostra Seu ⁴¹. En ella, el Monarca, dirigint-se al Capítol Catedral, li manifestava la intenció que tenia de fer portar el cos del Príncep D. Carles al Monestir de Poblet, i li ordenava a tal fi que atengués i complís les ordres que donaria a l'Infant D. Enric, Lloctinent General de Catalunya, el qual seria l'encarregat de rebre les esmentades despulles i tindria cura de dipositar-les en lloc convenient del reial Monestir. (Document n.º 3.)

No hem trobat les referides instruccions donades pel rei a l'Infant D. Enric sobre aquest afer. Tan sols en una lletra datada a Sevilla, mesos després de l'anterior (21 de març del 1491), li diu que, com sigui que ha de venir a Barcelona tan aviat, aprofiti aquesta estada per fer el trasllat del cos del Príncep Carles, tenint cura d'obtenir un "panyo de oro" i una bandera que, pel que es veu, pertanyien al Príncep i possiblement ornaven la seva tomba ⁴². L'infant D. Enric, en efecte, es trobava a Barcelona pel mes d'abril d'aquell any ⁴³ i hi romania encara pel novembre del mateix any, en fer-se l'elecció de Consellers. No consta que marxés de la ciutat sinó fins molt temps després, a primeries del 1494 ⁴⁴. Si tenim en compte que la carta del rei al Capítol de la Seu no fou llegida per aquest fins al 18 d'abril del mateix any 1491 (com consta en el dors de la mateixa carta), és fàcil suposar i creure que el definitiu trasllat a

que les despulles de Carles foren portades a Poblet, als pocs mesos de la seva mort (*Don Carlos de Aragón*, París, 1889, p. 396).

⁴¹ ACB, "Cartes Reals" n.º 97, Estància 3^a, Armari 3.— Està transcrita també en el manuscrit "Privilegium Regum", f. 258. La matriu o original està a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Reg. 3610, fol. 79.

⁴² "...Del cuerpo del príncipe don Karlos pues haveys de venir a Barcelona tan presto, bien estando vos allí presente se faga. Y trabaieys que con el panyo de oro se de para que lo leven a Poblete: de la bandera nos plaze se faga assi como es acostumbrado fazer en los otros principes de Aragon y assi lo screvimos y mandamos a Monfort pague lo que fuere necessario para ello..." (ACA, Reg. 3610, fol. 90, vº.)

⁴³ *Manual de Novells Ardits*, III, p. 90.

⁴⁴ *Manual de Novells Ardits*, III, p. 107.

Poblet tindria lloc en la segona meitat d'aquest, tal volta a les dar-
reries. No tenim, amb tot, cap data que ens pugui fixar ni tan sols
aproximadament, la data en què s'efectuà; creiem, però, que esta-
ria fet ja en la vinguda de la família reial que tingué lloc per
l'octubre de l'any 1492 ⁴⁵.

Al cap de trenta anys, doncs, de la seva mort, el Príncep Carles
era mudat de sepultura per instal·lar-lo definitivament a Poblet. El
rei Ferran tenia amb l'abat de Poblet, Payo Coello, tan bona
amistat i confiança com la tenia Joan II amb el que ho fou en el
seu temps, Miquel Delgado, i de la qual ens ofereix el Sr. Toda
alguns trets ben colpidors ⁴⁶. Payo Coello així mateix ens apareix
també foraster, incondicional del monarca, especial amic i confi-
dent seu i del qual havia ja estat almoner abans de la seva elec-
ció abacial ⁴⁷. I el rei no es cansava d'escriure al seu cosí, l'esmentat
Infant Enric, Lloctinent de Catalunya, que tingués per ben reco-
manats el dit abat i el seu monestir i que li seria de gran com-
plaença tot el que fos de conveniència en aquella Casa ⁴⁸.

La Seu de Barcelona, que fins aleshores havia estatjat el ve-
nerat cos i l'havia honorat i ofert a la pública adoració amb una
fe i entusiasme pròxims al fanatisme, no oblidà la memòria
d'aquell Príncep i s'adherí sempre a qualsevulla manifestació en
obsequi seu. Intervingué també en l'afer de la canonització, encara
que no d'una manera directa, puix que foren la Generalitat i el
Consell Barceloní els que en prengueren la iniciativa i impulsaren
la incoació del procés ⁴⁹. Esmentem tan sols la lletra tramesa per
la Diputació al canonge de Barcelona, resident a la Cort romana,
Pere Roca, demanant-li que intercedís davant el Pontífex per la
prompta santificació del benvolgut Príncep. En ella li manifestaven,
entre altres coses, l'adhesió del Capítol Catedral: "...Lo Capítol de
la Seu remet a vos qui sou de lur col·legi e del qual se ha molta
fiança sol·licitat aquest negoci així vers lo dit nostre Sant Pare com
encara en recordar-ho al dit reverendissimo mestre de Rodas" ⁵⁰.

⁴⁵ *Manual de Novells Ardits*, p. 95-96.

⁴⁶ Loc. cit.

⁴⁷ FINESTRES, *Història de Poblet*, IV, p. 53.

⁴⁸ Id. loc. cit., p. 55.

⁴⁹ Vid., per aquest aspecte de la beatificació de Carles de Viana, el meu
citat treball, a *La Paraula Cristiana*, 1934.

⁵⁰ *Colección de Documentos Inéditos del ACA*, vol. 18, p. 481.

Avui la Seu barcelonina, si no guarda les despulles del Príncep Carles, venerades en altre temps, serva encara ben viu el seu record i la seva tradició.

DOCUMENTS

I

Barcelona, 1474.

Definició i absolució total entre el Capítol de la Seu de Barcelona i Berenguer Palou, argenter, per raó de la caixa d'argent feta al Príncep Carles d'Aragó.

Deffinicio firmata Inter honorabilem Capitulum ex una parte et Berengarium Palau argenterium civem Barchinone ex parte altera.

Noverint universi. Quod Nos Berengarius de Sos Vicarius in spiritualibus et temporalibus generalis Reverendi In Christo patris et domni domini Roderici miseracione divina epi. Barchinone in remotis agentis, Ludovicus de Plano Archidiaconus maior, Ludovicus Sirvent, Johannes Comes, Anthonius Janer, Martinus Johannes de Foixá, Johannes Andree Sorts, Nicholaus Cortada, Berengarius Vila, Antonius Coniuncta, et Petrus Raymundus Loteres, canonici ecclesiae Barchinone, convocati ad sonum campane et preconem nuntium et congregati intus sacristia ecclesiae Barchinone propter occupationem domus Capitularis, in qua in presens, curia generalis celebratur Cathalanis, et ibidem Capitulum tenentes facientes et celebrantes ex una parte. Et ego Berengarius Palau, argenterius, civis Barchinone parte ex altera, confitemur et recognoscimus una pars nostrum alteri et nobis ad invicem. Quod super omnibus et singulis peccunie quantitatibus per vos dictum Berengarium Palau receptis ratione tece argentee sive tumuli argentei per vos dictum Berengarium Palau faciendum in qua seu quo cadaver sive corpus illustrissimi Karoli primogeniti Aragonum recondi debebatur et super quibusvis fabricacionibus operibusque et aliis rebus, missionibus, sumptibus ac laboribus per vos factis et sustentis ac peccunie quantitatibus per vos in eisdem operibus missis et conversis pretextu ipsius tece argentee sive tumuli argentei, quequidem peccunie quantitates describuntur in quadam papiri cedula huiusmodi serice. "Ací après apar tot lo que yo Berenguer Palau argenter he rebut del honorables administrador per mans de mossèn Joan Roig prevere beneficiat en la Seu de Barchinona; primo, rabí

per mans del dit mossèn Johan Roig, .xiiii. lliures, .xiii. sous, .iii. diners e son la meytat que lo dit Johan Roig donà a mi dit Palau e Francesc Cortal per principiari la caixa de aquelles .xxviii. lliures, .vi. sous, .vi. diners a .xxviii. de març 1462, .xiiii. lliures, .xiii. sous, .iii. diners. Més, rebí per mans del dit Roig .cvi. florins e mig d'or que a rahó de .xiii. sous florí valian .lxviii. lliures, més dit jorn rebí del dit mossèn Roig, entre croats manuts sizens e ardots, .xvi. lliures, .xv. sous, més, rebí del dit Roig entre plats, scudelles, grasalets, grans de paternostres e riells d'argent, deu marches, .viii. argentés que a rahó de .v. lliures, .ii. sous lo march munten sinquanta una lliures, sis solidos e mig; més rebí del dit un sagell d'or, pesa .vii. argentés a ley de .xviii. qr. qui a compte de secha munten .ii. lliures, .v. sous, .vi. diners; més rebí del dit Roig argent en trossos qui pesa .xii. argentés, qui a rahó de .xii. sous, .viii. diners munten .viii. sous, .vii. diners; més rebí per mans del dit Roig .i. lliures, .x. sous, .v. diners e son la meytat de aquelles .viii. sous, .xi. diners que han muntat .i. march, .vi. onzes, .iii. argentés d'argent lliurat per lo dit Mossen Johan Roig, en Francesc Cortal e a mi Berenguer Palau damunt dit per meitat, més rebí del dit Roig .xviii. florins et mitg d'or, que a rahó de .xiii. sous florí munten .xii. lliures, .xiii. sous, .vi. diners, més rebí .iii. ducats d'or e .i. ducat turquès, qui a rahó de .xviii. sous los tres ducats, .ii. lliures, .xiiii. sous et .xiii. sous lo ducat turquès, per tot .iii. lliures, .vii. sous; més rebí .ii. escuts d'or, qui a rahó de .xvi. sous scut valen .i. lliura, .xii. sous; més rebí en sizens .xvi. sous. Es degut per la feysó de .lxxi. marches, .v. onses, .xvi. argentés d'argent obrats per la caixa a rahó de .iiii. lliures per march, de mans, monta .cccxxxvi. lliures, .xv. sous. Item, més degut per lo interès de .xxxvi. marches, .vii. onses, .iiii. argentés e tengut ocupat e enbassat en dita obra qui per culpa dels honorables administradors en donarme lo compliment dins l'any axí com era concordat seria lo temps .x. anys, qui a rahó .x. per cent l'any per los dits .xxxvi. marches montan per les feramentes e monstres effetes per obs de la dita caixa de les quals no'm puch servir en res .xxv. lliures." Et de et super omnibus et singulis de quibus una pars nostrum cum altera tenet et vicissim teneretur computare una pars nostrum cum altera et ad invicem ad bonum verum justum legale et finale compotum ad veridicam rationem. Quo compoto, facto et legitime examinato et cancelato comprobatoque et plena sine omni fraude per alterutram partem nostrum alterutri et vicissim reddita et habita ratione, constitit atque constat in veritate quod compertum est una pars ab altera et vicissim plenissimam rationem habuit et reliqua rationum altera alteri parti nostrum et vicissim rea-

liter et de facto restituit. Sicque una pars nostrum de altera plenissime est contenta et integraliter satisfacta, nihilque una pars nostrum alteri et vicissim de predictis omnibus et singulis ratione dicte tece nec aliorum quorumvis in quibusvis capitulis et aliis contractibus inter nos factis et firmatis contentorum et tangencium et facientium ad opus eiusdem tece dicti cadaveris Illustrissimi domini Karoli eterni nominis (?). Et ideo, laudando, aprobando ratificando et confirmando, dictum compotum per vos, dictum Berengarium Palau nobis dicto Capitulo datum cancelum et raciocinium renunciandoque excepcioni dicti compoti bene et fideliter non redditi non examinati et non cancelati et errori canceli et legi sive iuri dicenti quod propter errorem canceli compotum retractetur et omni alii juri rationi et consuetudini contra hec repugnantibus facimus una pars nostrum, alteri et nobis invicem et bonis dicti Capituli et mei dicti Berengarii Palau de et super predictum, absolutionem, definicionem et remissionem generales ac bonum perpetum finem ac pactum firmissimum de ulterius non petendo et de non agendo solemnii stipulacione vallatum in posse notarii infrascripti ut infra stipulantes convenientes et promittentes nos dicte partes scilicet pars parti nostrum et nobis ad invicem quod de et super predictis alium compotum et rationem una pars nostrum ab altera et vicissim non petet nec bona utriusque nostrum dictarum partium in causam seu in ductum trahet, nec alterutra pars alterutri et vicissim, ac dictis bonis nostris faciemus, proponemus seu intemptabimus accionem aliquam questionem petitionem vel demandam habite vel controversiam de iure vel de facto in iudicio vel extra aut alio quovis modo... Imponit una pars nostrum alteri et nobis ad invicem silencium sempiternum omnemque agendi viam et ulterius aliquid petendi et alterutra pars nostrum alterutri et bona alterutrius nostrum amplius compellendi et coercedi predictorum occasione penitus et perpetuo abdicando et precludendo. Insuper convenimus et promittimus nos dicte partes scilicet pars parti et nobis ad invicem nostrorumque etiam infrascripto tamquam publice persone per nobis et per aliis omnibus personis quatenus interest et intererit recipienti et paciscenti ac etiam legitime stipulanti quod presentem definicionem finem, absolucionem et remissionem semper ratas gratas et firmas rataque grata et firma habebimus, tenebimus et observabimus et in nullo contrafaciemus vel veniemus aliquo jure causa vel etiam ratione, et volumus nobis dicte partes quod cancellerentur et anullerentur quevis instrumenta et capitula ratione predictorum omnium et in singulorum inter nos seu ex parte nostrum de capitulo in habito facto et firmato.

Testes huius rei sunt discreti Antonius Oliva et Anthonius Claver, presbiteri beneficiati in ecclesia Sedis Barchinonae.

Catedral de Barcelona. Arxiu Capítular, Llibre Tercer (Dalmau Ginebret) 1474-1477, fol. 13.

2

16 agost 1485.

El Capítol Catedral procedeix a la venda dels ornaments que pertanyien al Príncep de Viana i al duc Joan de Calàbria.

Rebuda del qui procehí de les gornitions de les spasses del príncep don Karles e del duch Johan.

Primo a .xvi. de agost foren pessades les gornitions d'argent de les dites spasses del príncep don Karles e del duch Johan per lo senyor en Berenguer Palau argenter de la dita sacristia, preséns mossèn Luys Sirvent e mossèn Berenguer Vila e mossèn Bertran Enriques de la Carra e mossèn Anthoni Codo, canonges, e en assó assignats per lo honorable Capítol. E eren les pessas qui's segueixen: primo, dos brocats, dues foxes, e dues gaspes; e pessa dit argent quatre marchs, tres onces, tres quars, dictum. .iiii. marchs, .iiii. onces, .iiii. quarts. E fou venut dit argent per lo dit Palau ab consentiment dels sobradits. Lo qual comprà lo Senyor en Font Scar, argenter a raó de set lliures, quatre sous lo march, dictum .vii. lliures, .iiii. sous lo march ... e en assó foren presents nosaltres dits Anthoni Palau e Pere Torrubie, preveres e sots sacristans, e assó fo venut per fer dos encensés per obs de la sacristia. Rehem del dit argent trenta dues lliures, tres sous e dos diners dictum.

Arxiu de la Catedral de Barcelona. Llibres de Sagristia, 1485-1487, fol. 38.

3

Sevilla, 12 gener 1491.

Lletra del rei Ferran el Catòlic, al Capítol de la Seu barcelonina, ordenant-li que atengués les ordres que donaria a l'Infant D. Enric, Lloctinent de Catalunya, per tal de traslladar a Poblet el cos del príncep Carles de Viana, que romanía a la dita Seu.

Lo Rey

Amats nostres, molts dies ha que nos, ab ferm e deliberat propòsit havem tenguda voluntat de fer portar a Poblet lo cors del Ilmo. príncep don Karles, nostre jermà, que Deus hage, no solament per

lo que ha sguart al servey e contentació nostra, mas per que reputam açó ésser servey de nostre senyor Déu, e més per que coneixem és deguda cosa e més rahonable que lo dit cors stigue allí hon stan los de tots los alts reys y prínceps de Aragó de immortal memòria que en aqueixa Seu ni altre part alguna. E per ço e per altres dignes respectes que ara no curam exprimir scrivim al Illustre infant Don Enrich, nostre car cosingermà e Lochtinent general, manant-li vos demane lo dit cors e aquell trameta a Poblet, e'l colloque en lo loch e grau entre los altres prínceps hon star dege. Per tant, vos encarregam molt stretament que tostemps que per lo dit Illustre infant vos serà demanat doneu e liureu a aquel lo dit cors del dit príncep don Carles ensemps ab los dos draps que de aquell teniu per cubrir la tomba; la hu de brocat e l'altre de chamellot blanch, los quals, con són, tindrà càrrech de trametre'ls a Poblet, segons l'havem manat. E per que qualsevol dilació que vosaltres donàsseu en entregar al dit Illustre infant lo dit cors seria a nos molestíssima; puix causa alguna justa no y ha ni pot haver que a nos obste en exequitar aquest nostre propòsit. Scrivim més larch al dit infant que de nostra part vos signifie nostra intenció e voluntat; vos encarregam lo cregau com a nostra pròpia persona, e tot lo que per ell de nostra part vos serà request sobre açó façau e poseu per obra, totes dilacions, excuses e contradicions apartades, si la gràcia nostra vos és cara. Data en Sevilla a .xii. de janer del any mil .cccclxxxxi.

Yo el Rey (rubricat).

L. Gonçalves, secretarius.

ACA, Reg. 3.610, fol. 76, vº.

Arx. Catedral Barcelona. — Privilegis Reals, n.º 97. (Estança 3.ª, Armari 3.)

J. M.ª FONT I RIUS

Barcelona.

ROMEU DE MARIMON

Entre els llinatges que destaquen en la vida medieval barcelonina i estafal catalana figura el dels Marimon de Plegamans.

De Romeu de Marimon, que n'és tany distingit, tractarem de donar-ne alguna dada biogràfica, ben allunyada, però, de nosaltres tota idea de considerar aquestes lleugeres notes com un intent de biografia.

Des de l'any 1273, en què estimem que la seva figura és destacada, fins al 1310, en què es fon, farem retret del que considerem més adient a situar-la per a ulteriors estudis.

Del llinatge del nostre Romeu de Marimon, al qual dediquem aquestes ratlles, ens fa encara recordança el carrer de Plegamans, arredossat a l'ombra dels cloquers de Santa Maria del Mar, anomenat altres dies d'"en Marimon" i de "Marimon de Plegamans" ¹, com també un fogatge del segle xve en assenyalar una "illa del born on està mossèn F. de Marimon" ² i encara el desaparegut carrer de la volta de Sant Frances, abans que el nom del "poverello" vingués gentilment a donar-li agençament amb la seva imatge ³.

Del casal dels Marimon, vora Santa Maria, ens en parla una sentència absolutòria dictada el 9 d'abril de l'any 1270 a favor dels germans Guillem i Jaume de Mar, i Miquel Vigatà, acusats de la mort del carnisser barceloní Berenguer Pasqual, occit "ante domum Marimundi de Plicamanibus" ⁴.

Tres fites a la comarca vallesana ens fan especial record dels Marimon de Plegamans: la torre, al voltant de la qual ha trobat

¹ ACB (Arxiu Catedral Barna.) Diversorum A ½ Escala doc. 264(c) 18 febrer 1367. Trasllat, 14 abril 1379. Íd. A ½ Escala doc. 264(b) 24 març 1367. Ms. Caresmar II (2) 1480-1768, any 1554-7.

² CARRERAS CANDI, F., *Geografia General de Catalunya. Ciutat de Barcelona*, p. 391.

³ PI I ARIMON, *Barcelona Antigua y Moderna*, p. 232-240. CARRERAS CANDI, *La Via Layetana*, p. 98.

⁴ ACA (Arxiu Corona d'Aragó). Reg. 16, f. 221-221vº.

el seu recés una escola d'agricultura de la nostra Generalitat al terme de Caldes de Montbui, coneguda per "torre Marimon"; el castell de Cerdanyola, i el turó on era alçat el de Montcada, fortalesa gairebé inexpugnable en dir de la crònica del rei conqueridor ⁵.

Si haguéssim de cercar l'origen dels Marimon de Plegamans, Berenguer de Puigpardines, amb vaguetat indocumentada, ens diria quelcom quan ha volgut lligar-lo amb les hores de la nostra alba nacional ⁶.

Pi i Arimon retreu el Dalmau de Plegamans que és cap de les mainades de Berenguer IV i de l'estol llevantí de les armades del nostre comte, el qual li és ofert per Pujades en la seva Crònica ⁷.

Afressat el camí, són destacats personatges de l'arbre familiar de Romeu de Marimon, Ramon de Plegamans, aquell que hom distingeix per ésser, en dir de DescLOT, "un rich hom de Barchinona", al qual el rei Jaume primer "dis que li fos procurador de son fet" (la conquesta de Mallorca) i "que fes galeres e tarides e llenys per portar cavalls e cavallers e vianda e civada e ginys" ⁸ l'organitzador, en un mot, de la victòria que, en veure-la realitzada, es plaia a besar, enaiguats el ulls, les mans del que l'havia gloriósament acomplerta ⁹.

Retraiem l'arribada a l'illa de Mallorca de quinze cavallers de l'Hospital comanats per Huc de Forcalquier, retardats de l'hora de l'expugnació de la ciutat, i en l'acolliment falaguer del rei conqueridor que els iguala en drets als Templers que hi foren i entre ells novellament arribats cerquem un Marimon de Plegamans ¹⁰.

Guaitem el nom d'aquesta nissaga sovintejat en la vegueria de Barcelona ¹¹ i notem-lo retret en els moments que el monarca alt i bell estableix el regiment democràtic que havia de distingir la nostra ciutat ¹², així com en l'ambaixada a Tunis tramesa per aquest rei l'any 1236 ¹³.

⁵ *Crònica de Jaume I*, pàg. 35, Ed. Aguiló, Barcelona, 1873 (1915).

⁶ «Revista de Ciències històriques», II, p. 254.

⁷ PI I ARIMON, ob. cit., I, p. 248, nota 10. PUJADES, *Crònica universal del Principado de Catalunya*, VIII, p. 448.

⁸ DESCLOT: *Crònica del rei en Pere*, Ed. COROLEU, Barcelona, 1885, p. 68.

⁹ *Crònica Jaume I*, p. 156.

¹⁰ Íd., íd., p. 144.

¹¹ MAS, J., *Taula del Cartulari de S. Cugat*, p. 167.

¹² BC (Biblioteca Catalunya), Ms. 510, f. 80vº.

¹³ MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I*, p. 123.

Sota els plecs de les senyeres d'Alfons el liberal, quan aquest tracta d'evitar que Mallorca se li faci esmunyedissa, el nom de Marimon de Plegamans es fa vistent¹⁴ com aquesta distinció arriba a Dalmau de Marimon germà de Romeu que sabia dur la vestimenta canonical i era distingit per Jaume II¹⁵ amb una comanda especial.

El senyal heràldic que distingí Romeu de Marimon fou el que descriu Llupià, atribuït a Bernat de Marimon, Conseller de Barcelona, l'any 1321: "Marimon porta d'argent un leó de azur coronat d'or e llenguat y armat de gules una bordura dentea del leó"¹⁶.

En el trasllat d'un conveni establert entre Jaume II i el monarca mallorquí homònim seu, del 26 de juny del 1298, un segell de cera verda ens mostra "un lleó rampant dintre un cercle dentat"¹⁷, concretament de Romeu en aquest cas.

Del seu coetani familiar Marimon de Plegamans recordarem que conjuntament amb ell signava, el 18 de setembre del 1275, una escriptura de cessió a favor de Pere de Capellades, de certs drets del Castell de Sant Marçal a Cerdanyola¹⁸, pervingut als Marimon de Plegamans a primeries del segle XIII¹⁹.

No deixarem en oblit la seva muller Blanca d'Eymerich, el nom de la qual ens ha pervingut en la donació d'uns censals que signen Bernat i Elisenda, pares d'aquella, garantia d'assignació dotal²⁰; ni Romicó, el fill destacat que fou custodi del castell de Cartagena²¹.

No allunyats del de Cerdanyola, que hem retret, el mas i les terres dels Saltells²², la família que a mitjans del segle XIV havia d'ésser assenyalada per l'assassinat de l'abat Biure, del cenobi de Sant Cugat, passaven a ésser de Romeu de Marimon, però la propietat d'aquest era bellament engrandida amb la donació que

¹⁴ BALAGUER, V., *Història de Catalunya*, II, p. 661.

¹⁵ VILLANUEVA, *Viage Literario*, XVIII, p. 224.

¹⁶ BC, LLUPIÀ, *Llibre d'armes*, Ms. 698, f. cxxxii.

¹⁷ SAGARRA, F., *Sigillografia Catalana*, II, p. 336.

¹⁸ ACB, *Diversorum C* (d), Sala 2, capsa 9, d. 193.

¹⁹ ACA, Pergamí núm. 259 Jaume I: 6 juny 1225. En aquesta data la casa de Montcada venia a Ramon de Plegamans per 4000 mazmutins de bon or el castell de S. Marçal, que tenia en franc alou amb pertinençies i drets en les parròquies de Teià, Alella, Badalona i Sta. Coloma de Gramanet.

²⁰ ACB, *Diversorum A* 1/8 Escala doc. 2115: 27 setembre 1275.

²¹ ACA, Reg. 297, f. 75: 6 febrer 1306.

²² "Butlletí Associació Excursionista Catalana", III, p. 42-47.

amb certes reserves li va fer la reialesa de la casa de Valldaura, on el deport de la cacera entretingué els nostres monarques²³.

Aquestes possessions materials, que esmentem per a situar Romeu de Marimon com a benestant, deurien acréixer i millorar amb la donació que l'any 1299 lloa, aprova i ratifica el citat Romicó a favor de la capella del castell de Sant Marçal²⁴.

Si els béns que adquirí personalment i els que deurien pervenir-li de la seva família ja fan destacar el nostre personatge, no li manca pas en l'ordre honorífic el complement necessari, arredossat com el trobem a la reialesa des dels dies en què el podem seguir amplemment.

L'hereu de Jaume I, l'infant Pere, en considerar-lo de "domo n stra", li fa gràcia d'un mul avalorat en 250 sous jaquesos (a. 1273)²⁵.

Minúcia aquesta, útil únicament per a situar-nos-el, ens obre el camí per a trobar-lo dos anys més tard amb els títols de Veguer de Barcelona i del Vallès signant el document amb el qual el rei Jaume reconeixia el susdit infant com a successor al tron²⁶.

En els dos càrrecs citats el veiem, amb certes intermitències, destacat llargues anyades. Seguir la sendera per la qual hauria de menar-nos la documentació recollida sobre Romeu en l'acompliment dels deures inherents a les seves vegueries o d'aquells que per la seva categoria se li acumulaven, seria cosa monòtona pròpia únicament d'una biografia detallada. Retraurem, però, com per ordre del rei Pere II intervé, l'any de la invasió francesa, en la construcció dels murs de Barcelona, tasca que ateny igualment els consellers de la ciutat²⁷, i, conseqüència de la lluita, com havia d'entendre's amb els que foren negligents en les hores atziagues o es redimiren del servei militar²⁸.

A principis del segle XIV, trobem Romeu de Marimon, Batlle General de Catalunya al costat de Jaume II²⁹. Distingit per aquest

²³ ACA, Reg. 296, f. 8: Port de la Lena, 27 juny 1298.

²⁴ Pergamí núm. 57 Jaume II, apèndix: 2 maig 1299.

²⁵ ACA, Reg. 35, f. 61.

²⁶ ACA, Pergamí 2253 Jaume I: 20 novembre 1275.

²⁷ ACA, Reg. 66, f. 185: 31 agost 1285.

²⁸ ACA, Reg. 58, folis 104.110vº111vº; Reg. 67, f. 66; Reg. 70, f. 71.

²⁹ ACA, Reg. 269, f. 22. És en un manament reial datat a Cervera a 29 de març del 1301, que el trobem anomenat Batlle General de Catalunya; el títol datat a València a 28 de gener del 1302; ACA, Reg. 199, f. 46.

monarca, si ja en temps del seu predecessor Alfons II era familiar de la casa reial i intervenia en l'hora que el rei liberal dictava el seu darrer codicil ³⁰, ara se li confiava la missió un poc delicada de gestionar prop de la ciutat que fossin cedides per al palau comtal aigües de les que des de Montjuïc hom feia arribar a la Plaça de Sant Jaume ³¹, intervenció en afers pertanyents a l'estatge dels nostres monarques que no és únicament en aquest cas destacada ³².

Anècdota escadussera, però interessant, de la seva relació amb Jaume II, és l'ordre que li dóna el monarca de procedir al des-empenyorament del llibre "Avincennam", retintut a mans del canviador Guillem Blanch en garantia de cinc-cents sous aportats pel mercader Berenguer de Bordils, que havia rebut el volum precíus de mans del cirurgià reial Berenguer de Riera ³³.

Si els càrrecs de Veguer de Barcelona i del Vallès i el de Batlle General són adjutori a situar la personalitat de Romeu de Marimon, ho és també la comanda que li fou feta del castell de Montcada, en la qual es destaca especialment l'any 1285, any de prova per a Catalunya ³⁴.

La cura de les obres de la fortalesa, que pren sota la seva guarda, origina una sèrie de documents que ens permeten de seguir la gestió de Romeu de Marimon en aquest caire de la seva vida en els dies en què hom podia témer que l'allau francesa anés a batre amb les seves onades el turó d'aquell castell dominador de l'aiguabarreig del Ripoll i del Besòs. No era sols la materialitat defensiva que calia vigilar, sinó, encara, el proveïment que havien de guardar les sitges, i, a aquest fi, veiem el nostre Romeu de Marimon basquejant-se pel blat que ara li feien prendre de Gastó de Vacarices ³⁵ i tal vegada en els mateixos dies d'Arnau de Juvinyà ³⁶.

³⁰ ACA, Pergamí 443 d'Alfons I: 18 maig 1291.

³¹ ACA, Reg. 128, f. 142vº: Tàrraga, 28 maig 1302.

³² ACA, Reg. 258, f. 107-III.

³³ ACA, Reg. 269, f. 26vº: Cervera, 3 abril 1303.

³⁴ A 20 juny 1285 (ACA, Reg. 58, f. 31vº). Una ordre reial expedida a Barcelona recomana a Guillem de Roca que lliuri el que calgui a Romeu de Marimon per a obres del castell de Montcada, ens dóna la dada primera de relació del personatge que seguim amb aquesta fortalesa; la darrera una bonificació a favor de Romeu assenyalada per Jaume II des de València, el 27 de desembre del 1289. (ACA, Reg. 58, f. 25.)

³⁵ ACA, Reg. 58, f. 100vº: Barna., 6 juliol 1285.

³⁶ ACA, Reg. 65, f. 102: Debitori de data 24 març 1286.

Alfons II volgué la permanència de Romeu en la comanda honrosa que el seu predecessor li havia confiat i, en deixar a les seves mans la força, la condiona a l'estada permanent d'una guarnició de vint-i-cinc homes³⁷.

En tractar d'afers relacionats amb la defensa estatal, dit sigui de passada, cal remarcar la intervenció de Romeu de Marimon en el bastiment de la Drassana barcelonina³⁸ i en la restauració del castell de Tarragona³⁹ que, mig derruït, feia necessària la intervenció de l'home expert al qual es confiava Jaume II. Recordem ara la ja apuntada en les obres dels murs de Barcelona, i remarquem com per ordre reial lligada a un embargament⁴⁰, es possessiona de la casa i castell de Castellar en els dies de Pere II; i, en els del successor d'aquest, com tracta amb Geralt de Cervejalló per a adquirir a favor del monarca el castell de Gelida⁴¹.

Si hem de referir-nos a desplaçaments de Romeu de Marimon dignes d'esment, ens caldrà situar-lo entre els que compliren el deure feudal d'aportar host a servei del seu senyor quan comanava una companyia de les que eren a expugnar Balaguer on s'havia aplegat la noblesa revoltada contra el rei Pere el Gran⁴².

És d'interès també el que degué ocasionar-li el compliment de l'ordre d'aquest monarca de trobar-se amb altres convocats a Amposta quan es preparava l'armada que, de Portfangós, havia de sortir cap a l'aventura de Tunis i de Sicília, l'any 1282⁴³.

L'ordre donada pel monarca liberal a Romeu de Marimon de lliurar a Guillem Dusay tretze mil sous barcelonins i set mil cinc-centes torneses d'argent que havia portat d'Eivissa⁴⁴, denuncia l'anada d'aquell a l'illa esmentada i dins ja del regnat de Jaume II ens assabentem d'un viatge fet a Sicília en companyia del Comte d'Empúries⁴⁵.

³⁷ ACA, Reg. 64, f. 108vº: 23 agost 1286.

³⁸ ACA, Reg. 65, f. 2: 25 novembre 1285.

³⁹ ACA, Reg. 269, f. 138vº: Tortosa, 30 gener 1303.

⁴⁰ ACA, Reg. 57, f. 158: 20 juliol 1285.

⁴¹ ACA, CRD. Jaume II, caixa núm. 13, n. 2738.

⁴² CARRERAS CANDI, *Monografies Històriques*, Sèrie II, p. 41.

⁴³ ACA, Reg. 44, f. 220: 30 març 1282.

⁴⁴ ACA, Reg. 71, f. 102: 29 novembre 1287.

⁴⁵ Arxiu Batllia general de Catalunya, Reg. 263, f. 162.

No volem passar per alt en esmentar Sicília els documents pels quals ens assabentem de la relació de Romeu de Marimon amb la guarda i alliberació d'estatges angevins (ACA, R. 80, fs., 44 i 55, i R. 102, f. 113vº) ni els que rep del monarca Jaume II, comunicatiu un d'ells de les treves pactades aconduï-

Un altre viatge important arriba a la nostra coneixença: el que, emprès amb Ramon Alemany, el porta fins a l'Egipte, per tal de proposar al soldà Malek-el-Kraf la ratificació del tractat de pau i amistat que, el 1290, es concertava pel monarca Alfons II i que ara (1292)⁴⁶ volia amb certes addendes continuar Jaume II a fi de tenir un suport contra els enemics de la seva corona i obtenir, si era possible, numerari⁴⁷.

El que devia plaure al nostre comte, no devien considerar-ho agradós els desafectes a la causa gibelina, ja que amb motiu de l'ambaixada acomplerta per Marimon era fulminada l'excomunió que l'encalçava⁴⁸.

La visió totalitària del que havia d'ésser l'expandiment català, en esmena d'errades dels seus antecessors, empenyí Jaume II a intentar afegir a la seva corona el que aportaria a favor d'aquesta tot el litoral de l'est peninsular, si això fou motiu d'expedicions, gosaríem a dir que tal vegada en elles prengué part Romeu de Marimon i certament el seu fill homònim, freqüentment conegut per Romicó.

Notem per al cas com Jaume II tracta de rescabalar el seu "fidel Romeu de Marimon" de la pèrdua de quatre rossins que ha estat ocasionada quan, a servei de la cúria reial, es trasllada al regne de Múrcia amb la seva família⁴⁹.

No fou l'ambaixada a Egipte la que determinà la darrera estada de Romeu de Marimon a l'Àfrica, ja que una missió a complir el féu passar l'estret en companyia de Pere de Cornellà, encarregats ambdós prop del soldà del Marroc, aliat de Catalunya i Castella contra el granadí, de solventar les diferències hagudes amb motiu de reclamacions fetes per Jaspert de Castelnou, que intervenia en l'expugnació de Ceuta de la potestat del darrer monarca citat⁵⁰.

De la lluita contra aquest, és episodi l'atac dels catalans a la

dores a liquidar les lluites de Catalunya amb la casa d'Anjou (ACA, R. 101, f. 233), altre amb el manament d'apariar homes i galeres per al possible passatge a Sicília contra el rei Frederic.

⁴⁶ AMARI, M., *La Guerra del Vespro siciliano*, Milano, 1886, III, 491 d. LXXII, 29 gener 1293.

⁴⁷ ACA, Reg. 252, f. 38: 10 agost 1292.

⁴⁸ ACA, Pergamí núm. 859 Jaume II: 28 agost 1297.

⁴⁹ ACA, Reg. 108, f. 10v^o i II: 2 maig 1297.

⁵⁰ GIMÉNEZ SOLER, *La corona de Aragón y Granada*, «Bol. Acad. Buenas Letras», III, 458 (21 juliol 1308).

ciutat d'Almeria, on fou present Romeu de Marimon, al servei del seu monarca, al costat dels seus fills Romeu i Bernat.

Heus-els ací plegats en una llista de rics homes allistats sota els plecs de la bandera reial. El pare mostra un cavall tot negre amb una estrella blanca al front; Romicó el porta "blanc pitros" i Bernat "baig clar sens negun senyal, ab totes les cames negres", estimats en dos mil, set-cents i mil sous, respectivament ⁵¹.

La feblesa del monarca de Castella que pactava amb el de Granada feia abandonar, truncada, la gesta dels catalans.

Del més en què era alçat el setge de la ciutat, aconduïdor a futures glòries totes fallides, és un reconeixement reial a favor de Romeu de Marimon de la família de Bernat de Sarrià, almirall, fill i hereu de Romeu de Marimon, de la quantitat que acredita de dos mil sous ⁵².

Com podem notar, és la quantitat estimació, feta en dies no llunyans, d'aquell cavall assenyalat amb una estrella blanca, distintiu de l'èquid que menava la mà — destra havia d'ésser — del Romeu de Marimon al qual hem dedicat aquest treball.

ENRIC CUBAS I OLIVER

Barcelona.

⁵¹ ACA, Reg. 305, f. 57v^o: any 1309.

⁵² ACA, Reg. 345, f. 188 (190 modern): 5 gener 1310.

GTU Library

3 2400 00253 2855

Annalecta sacra Tarraconensia

v.12
1936

CBPaG

v.12
1936

28146

GRADUATE THEOLOGICAL UNION LIBRARY
BERKELEY, CA 94709

